VICTOR HUGO

NOTRE-DAME'IN KAMBURU

Çeviri: İSMET BİRKAN

CAN

VICTOR HUGO

NOTRE-DAME'IN KAMBURU

ROMAN

Fransızca aslından çeviren
İsmet Birkan

CAN

Victor Hugo’nun Can Yayınları’ndaki diğer kitabı:

Bir İdam Mahkûmunun Son Günü, 1992

VICTOR HUGO, 1802'de Besançon'da doğdu. Kendi ifadesiyle, "Hem Breton hem de Lorraine kökenli"ydi. General olan babasının Napoléon'un ordusuyla birlikte ülkeden ülkeye dolaşması ve annesi ile babası arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden, çocukluğu düzensizlikler içinde geçti. Zaman zaman Paris'ten ayrılıp Elba'ya, Napoli'ye ya da Madrid'e gidiyorlar, sonra Victor çoğu kez annesiyle birlikte Paris'e geri dönüyordu. Düzenli ve yerleşik yaşamları olmamasına karşın, çocukluk döneminde, Latin edebiyatı üzerine sağlam bir öğrenim gördü. Sonradan hukuk fakültesine girdiyse de devam etmedi. Paris'teki yoksul öğrencilik yılları, *Sefiller*'deki Marius karakterinin esin kaynağı olacaktı. Özellikle Vergilius'tan çeviriler yaptı, *Conservateur Littéraire* dergisini çıkardı. 1822'de ilk şiir kitabını (*Odes et poésies diverses*) çıkardı. Hugo, 1823'te ilk romanı *Han d'Islande*'ın (İzlanda Hanı) yayımlanmasıyla birlikte, romantizm hayranlarından oluşan bir dost çevresine girdi. Manzum oyunu *Cromwell*'le adını duyuran Hugo'nun bir fahişeyi konu olduğu *Marion de Lorme* (1829) sansürce yasaklandı. Ertesi yıl yazdığı *Hernani* adlı oyununun ilk sahnelenişi, romantizmin genç yazarlarının gelenekçi yazarlara karşı kazandıkları zaferi simgeleyecekti. *Notre-Dame'ın Kamburu*, Hugo'nun ününü daha da artırdı. 1830'larda oyun yazarlığında yoğunlaşan Hugo, bir süre siyasal nedenlerle sürgünde yaşamak zorunda kaldı. 1862'de yayımlanan *Sefiller* olağanüstü bir başarı sağladı. 1885'te Paris'te ölen Hugo' nun cenazesi ulusal törenle kaldırıldı ve Panthéon'a gömüldü.

İSMET BİRKAN, Türkiye'de Gazi Eğitim Enstitüsü ve Fransa'da Sorbonne ve Toulouse üniversitelerinde Fransız dili, edebiyatı ve uygarlığı konularında öğrenim gördü. 1984'teki emekliliğine dek Gazi Eğitim Enstitüsü'nde çalıştı. Daha sonra Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde yüksek lisans yaptı. 1992 yılından 2004 yılına kadar aynı üniversitenin Mütercim Tercümanlık Bölümü'nde ve Devlet Konservatuvarı Müzikoloji Bölümü'nde felsefe, estetik, sanat tarihi dallarında öğretim görevlisi olarak çalıştı. Halen yalnız çeviriyle uğraşıyor. Fransa Palmes Académiques nişanı sahibidir.

Birkaç yıl oluyor, bu kitabın yazarı Notre-Dame’ı ziyaret ederken daha doğrusu kıyısını köşesini araştırırken kulelerden birinin kuytu ve karanlık bir yerinde elle duvara kazınmış şu sözcüğe rastladı:

’A N Á Γ K H[1]

Taşa oldukça derin kazınmış ve yüzyılların aşındırmasıyla kararmış bu Yunanca majiskül harfler, onları oraya yazanın Ortaçağ’dan biri olduğunu ele vermek istermiş gibi biçim ve durumlarına sinmiş gotik hat sanatına özgü belli belirsiz kimi özellikler ve hele içerdikleri kasvetli ve uğursuz anlam, yazarı derinden etkiledi.

Eski kilisenin alnında bu suç veya musibet damgasını bırakmadan dünyayı terke razı olamamış bu azap çeken ruhun kim olabileceğini sordu kendi kendine, tahmin etmeye çalıştı.

O günden bu yana o duvar badanalandı ya da kazındı (ne yapıldığını unutmuşum) ve yazıt da kayboldu. Zira, neredeyse iki yüz yıldan beri Ortaçağ’dan kalma mimarlık şaheseri kiliselere böyle davranılıyor. Yıkımlar, sakatlamalar dört bir yandan geliyor, dışarıdan olduğu gibi içeriden de. Rahip badanalıyor, mimar kazıyor, ardından halk çıkageliyor ve yıkıp geçiyor...

Böylece, bu kitabın yazarının burada yaptığı mütevazı anıştırma dışında, Notre-Dame’ın karanlık kulesinin duvarına kazınmış o gizemli sözcükten ve bu denli melankolik biçimde özetlediği o insan kaderinden, bugün hiçbir iz kalmamış oluyor. O duvara, o sözcüğü yazmış olan adam, birkaç yüzyıl önce kuşakların içinden silinip gitmişti; şimdi sözcük de kilisenin içinden duvarından silindi, belki bir süre sonra kilisenin kendisi de yeryüzünden silinecek.

Bu kitap, o sözcük vesilesiyle yazıldı.

Şubat 1831

1. Önüne geçilmez “kader” anlamına gelen bu Yunanca sözcük, Hugo tarafından daha ileride VII. kitabın IV. bölümüne başlık olarak kullanılacaktır. (Y.N.)

Nihai edisyona eklenen not
(1832)

Bu basımın birkaç *yeni* bölüm eklenerek genişletileceği, bir yanılgı sonucu duyurulmuş.[2] Aslında *yeni* değil, *yayımlanmamış* demek gerekiyordu. Gerçekten de, eğer *yeni* sözcüğüyle *yeni yazılmış* kastediliyorsa bu basıma eklenen bölümler *yeni* değildir. Eserin diğer bölümleriyle aynı zamanda yazılmış, aynı döneme ait ve aynı düşüncenin ürünüdür ve her zaman *Notre-Dame'ın Kamburu*'nun bir parçası olmuşlardır. Kaldı ki bu tür bir esere sonradan yeni ilaveler yapma fikri de zaten yazara pek makul gelmeyecekti, zira böyle bir şey keyfî olarak yapılamaz. Ona göre roman denen şey, bir bakıma bir tür zorunluluktan, bütün bölümleriyle birlikte doğar, bir dramın da bütün sahneleriyle birlikte doğması gibi; bu bütünü, dram veya roman adını verdiğiniz bu gizemli mikrokozmosu oluşturan parçaların sayısında herhangi bir keyfîlik olduğunu sanmayın. Bu türden eserler üzerinde aşı veya lehim pek iyi tutmaz; bunlar bir anda kaynağından fışkırmalı ve o anda nasılsalar öyle kalmalıdırlar. İş tamamlanınca artık gözden geçirmeyin, rötuş yapmayın. Kitap bir kez yayımlandı mı, eserin cinsiyeti –erkek veya değil– bir kez tanınıp ilan edildi mi, çocuk ilk çığlığını bastı mı, artık doğmuş demektir, orada karşınızdadır, şöyle veya böyle yapılmıştır; ama artık ana babasının bile bu konuda ellerinden bir şey gelmez; o artık havaya ve güneşe aittir, bırakın olduğu gibi yaşasın ya da ölsün. Kitabınız tatmin edici olmamış mı? Ne yapalım, olur böyle şeyler. Vaadini tutamamış bir kitaba yeni bölüm eklemeyin. Yarım mı kaldı? Doğururken tamamlamanız gerekirdi. Ağacınız eğri büğrü mü? Artık onu düzeltemezsiniz. Romanınız veremli mi? Yaşama şansı yok mu? Bu yolla kesilen soluğunu geri veremezsiniz. Dramınız topal mı doğdu? Beni dinleyin, tahta bacak takmayın.

Demek ki, yazar, buraya eklenen bölümlerin özellikle bu yeni basım için yazılmış olmadığının okurlarca bilinmesine özel bir önem atfediyor. Bunların, kitabın daha önceki basımlarında yayımlanmamış olmasının ise pek basit bir nedeni var: *Notre-Dame'ın Kamburu*'nun ilk yayımlandığı dönemde, bu üç

bölümü içeren dosya kaybolmuştu. Ya yeniden yazılacak ya da onlardan vazgeçilecekti. Yazar bu üç bölümün boyut itibariyle belli bir önem taşıyan yalnız ikisinin, romanın ve olayların özünü hiç etkilemeyen sanat ve tarih bölümleri olduğunu ve okurun bunların kaybolmasının farkına bile varmayacağını, bu eksikliğin sırrına sadece yazar olarak kendisinin vâkıf olacağını düşündü; ve onları gözden çıkarma yolunu seçti. Ayrıca, itiraf etmek gerek ki, tembelliği de kayıp üç başlığı yeniden yazma işi karşısında ürküp geri çekildi. Yeni bir roman yazmak ona daha kolay gelecekti...

Bugün söz konusu bölümler bulunmuştur ve yazar ilk fırsattan yararlanarak onları yerlerine koyuyor.

Böylece, eser şimdi bütünüyle karşınıza çıkmış oluyor: yazarın hayalini kurduğu gibi, yazdığı gibi; iyi veya kötü, kalıcı veya dayanıksız ama tam yazarın istediği gibi...

Kuşkusuz bu yeni bulunan bölümler, *Notre-Dame'ın Kamburu*'nda sadece yaşanan dramı, sadece romanı arayan –aslında gayet akıllı– okurların gözünde pek değer taşımayacaktır. Fakat belki bu kitapta gizlenmiş estetik ve felsefe düşüncesini incelemeyi de yararsız bulmayan; *Notre-Dame'ın Kamburu*'nu okurken romanın altında başka şeyler de keşfetmekten ve bu haliyle şairin yaratısı üzerinden –kullandığım biraz iddialı deyimler bağışlansın– tarihçinin sistemini ve sanatçının amacını da izlemekten hoşlanan başka okurlar da vardır.

Bu basıma ilave edilen bölümler *Notre-Dame'ın Kamburu*'nu özellikle işte bu açıdan bütünleyecektir, tabii *Notre-Dame'ın Kamburu* bütünlenme zahmetine değiyorsa...

Yazar, bu başlıklardan birinde, mimarlığın bugün içinde bulunduğu çöküş hali ve bu kral sanatın ona göre önlenemez ölümü üstüne, ne yazık ki zihninde iyice kökleşmiş olan ve üzerinde ciddiyetle düşündüğü bir kanıyı dile getiriyor. Ancak, geleceğin bir gün kendisini haksız çıkarmasını şiddetle arzu ettiğini belirtmek ihtiyacını da hissediyor. Bütün biçimleriyle sanatın, atölyelerimize henüz çimlenme halindeki dehalarının sızdığını hissettiğimiz yeni kuşaklardan çok şey bekleyebileceğini biliyor. Tohum karığa düşmüştür, hasat mutlaka güzel olacaktır. Sadece özsuyunun, bu kadar yüzyıl boyunca sanatın en iyi tarlasını oluşturmuş bu kadim mimarlık toprağından çekilmiş olmasından korkuyor, ki nedeni bu basımın ikinci cildinde görülecektir.[3]

Yine de bugünkü sanatçı gençlikte öylesine bir canlılık, bir yaratıcı güç, deyim yerindeyse bir tür önyazgı mevcut ki, şu anda, özellikle mimarlık okullarımızda, felaket kötü öğretmenler, yalnız farkında olmadan değil aynı zamanda kendilerine karşın, mükemmel öğrenciler yetiştiriyorlar; şu

Horatius'un bahsettiği, amfora tasarlayıp tencere imal eden çömlekçinin aksine: *Currit rota, urceus exit.*[4]

Ama her durumda, mimarlığın geleceği ne olursa olsun, genç mimarlarımız –bir gün– sanatlarının sorunlarını nasıl çözerlerse çözsünler, yeni anıtların gelişini beklerken eski anıtları da korumalıyız. Mümkünse tüm ulusa, ulusal mimarlık sevgisi aşılayalım. Bu fikir, yazar açıkça belirtir ki, bu kitabın başlıca amaçlarından biridir; bu, tüm hayatının da başlıca amaçlarındandır.

Notre-Dame'ın Kamburu, Ortaçağ sanatı üstüne, şimdiye dek birçoklarının hiç tanımadığı, bazılarınınsa –daha beteri– yanlış tanıdığı o harika sanat üstüne, bazı gerçek perspektifler açmış olabilir. Fakat yazar, gönüllü olarak üstlendiği görevin bununla tamamlanmış olduğunu düşünmekten çok uzaktır. O birçok vesileyle eski mimarlığımızın davasını savundu, daha önce de birçok saygısızca müdahaleyi, yıkımları, birçok günahı yüksek sesle gündeme getirip kınadı. Bu konuya sık sık dönmeye söz verdi ve dönecektir. Okul ve akademilerimizdeki tasvir kırıcılarımız,[5] tarihsel yapılarımıza saldırmakta ne denli azimliyseler, o da bunları savunmakta o denli yorulmaz olacaktır. Zira bugün Ortaçağ mimarlığının hangi ellere düştüğünü ve günümüzün alçı karıcılarının bu büyük sanatın kalıntılarına nasıl davrandığını görmek son derece üzücü bir deneyimdir. Hatta bunların yaptıklarını gördüğü halde yuhalamakla yetinen bizim gibi aklı başında insanlar için utanılacak bir şeydir. Üstelik burada sadece taşrada olup bitenlerden bahsedilmiyor, Paris'te, kapımızın önünde, pencerelerimizin altında, büyük şehirde, aydınlar şehrinde, basının, sözün, düşüncenin kentinde olanlardan bahsediliyor. Bu notu bitirirken her gün gözümüzün önünde, Paris'in sanatçılarının gözlerinin önünde, bu kadar cüretten kafası karışan eleştiri âleminin gözünün içine baka baka tasarlanan, tartışılan, başlanan, sürdürülen ve sessizce tamamlanıveren bu vandalizm vakalarından birkaçına değinmeden geçemiyoruz. Kısa bir zaman önce başpiskoposluk binası yıkıldı; tamam, yüksek beğeni eseri bir yapı değildi, uğranılan zarar büyük değil; ancak, gelin görün ki, onunla birlikte piskoposluk da yıkıldı; oysa orası on dördüncü yüzyıldan kalma nadir bir parçaydı. Yıkıcı mimar diğer bölümlerden ayırt edememiş, karamukla birlikte başağı da koparmış; ona göre ikisi aynı şey nasıl olsa. Taşlarıyla bilmem hangi istihkâmı inşa etmek üzere Vincennes'deki o güzelim şapelin yıkılmasından söz ediliyor, oysa Daumesnil'in bile buna ihtiyacı olmamıştı. Bir yandan Bourbon Sarayı –şu koca çirkin heyula– büyük masraflarla onarılıp restore edilirken öbür yandan Sainte-Chapelle'in harika vitrayları, kırbaç gibi döven mevsim rüzgârlarının

etkisiyle kırılıp parçalanmaya bırakılıyor. Birkaç günden beri Saint-Jacques-de-la-Boucherie Kulesi'nin çevresinde de iskeleler görülüyor, bir sabah kazma oraya da inecektir mutlaka. Adalet Sarayı'nın o muhterem kulelerinin arasına küçük beyaz bir ev inşa edecek bir duvarcı bile bulunmuş; üç çan kuleli derebeylik manastırı Saint-Germain-des-Prés'yi hadım edecek birinin de bulunduğu gibi. Hiç kuşkunuz olmasın, bu gidişle Saint-Germain-l'Auxerrois'yı devirecek biri de bulunacaktır. Bütün bu duvarcı ustaları, mimar olduklarını iddia ediyor, valilikten götürü veya parça başına para alıyorlar ve yeşil üniformaları (Académie Française üyelikleri) var. Sahte zevkin, gerçek zevke yapabileceği tüm kötülüğü yapıyorlar. Bu satırları yazdığımız sırada –Acınacak bir durum!– bunlardan biri Tuileries'yi eline almış, bir başkası Philibert Delorme'un suratının ortasına çekicini vuruyor; bu beyefendinin o sakil ve hantal mimarlığının, bu derece küstahlık ve utanmazlıkla Rönesans'ın en zarif bina cephelerinden birinin üzerine böyle çöreklenişini görmek de zamanımızın en önemsiz rezaletlerinden biri olmasa gerek!

Paris, 20 Ekim 1832

2. Art arda gelen üç başlık söz konusu: *Impopularité* (IV, VI), *Abbas beati Martini* (V, I) ve *Ceci tuera cela* (V, II); son ikisi V. bölümün tümünü oluşturuyor. (Y.N.)

3. Romanın 1832 basımı, üç ciltten oluşuyordu. Hugo burada V. kitabın II. başlığını – "Sonraki öncekini öldürecek"– kastediyor. (Y.N.)

4. (Lat.) Tekerlek dönüyor, çıkan ise bir testi (çömlekçi tablası söz konusu). (Y.N.)

5. Bizans İmparatorluğu'nda VII.-VIII. yüzyıla değin süren tasvir (ikona) karşıtı hareket (ikonoklazm) yanlısı. (Y.N.)

Birinci kitap

I

Büyük salon

Bugün tam üç yüz kırk sekiz yıl, altı ay, on dokuz gün oluyor; Parisliler, üç çevre duvarının kuşattığı Ile de la Cité, üniversite ve Şehir'den oluşan kentlerinde, zangoçların olanca güçleriyle çaldığı bütün çanların gümbürtüsüyle uyandı.

Oysa o 6 Ocak 1482 günü, hiç de tarihin anısını sakladığı bir gün değildir. Paris'in çanlarını ve burjuvalarını sabahın köründe harekete geçiren olayın öyle dikkate değer bir özelliği yoktu. Ne Picardie'lilerin veya Burgogne'luların bir saldırısıydı bu, ne bir kutsal emanetin tören alayıyla kentte dolaştırılması, ne Laas bağlarında bir öğrenci ayaklanması, ne *dehşetli efendimiz muhterem kral*'ın kente girişi, hatta ne de Paris Adliyesi önünde erkek ve kadın hırsızların ipe çekildiği güzel bir asılma gösterisi. On beşinci yüzyılda sık sık görüldüğü gibi süslü püslü, tuğlu sorguçlu bir elçilik heyetinin çıkagelişi de söz konusu değildi. Daha iki gün önce böyle bir kafile, veliaht ile Flandre prensesi Marguerite'i evlendirme işini kotarmakla görevli Flaman elçileri, Saygıdeğer Kardinal de Bourbon'un fena halde canını sıkmak pahasına, Paris'e giriş yapmıştı; Kardinal, kralın gözüne girmek için, bu kaba saba köylü kılıklı Flaman yetkili güruhunu güler yüzle karşılamak ve kendi Bourbon konağında, şiddetli bir yağmur kapıdan içeri sızarak görkemli

duvar halılarını sırsıklam ederken *pek güzel bir ibretlik oyun ve güldürü* ile ağırlamak zorunda kalmıştı.

Jehan de Troyes'nın dediği gibi *Paris'in bütün halkını ayağa kaldıran* o 6 Ocak günü, çok eski zamanlardan beri birlikte kutlanan Krallar Günü ile Deliler Bayramı'ydı.

O gün Grève Meydanı'nda şenlik ateşi yakılacak, Braque Şapeli'nde mayıs direği dikilecek ve Adalet Sarayı'nda dinî bir temsil verilecekti... Program bir gün önce, Naip[6] hazretlerinin, göğüslerine kocaman beyaz haçlar işlenmiş deve yünü mor kumaştan, şık ceketler içindeki tellalları tarafından sokak başlarında boru çalınarak duyurulmuştu.

Bu yüzden, kadını erkeği tüm ahali sabahtan itibaren evlerini dükkânlarını kapayıp kentin dört bir yanından, belirlenen üç yerden birine doğru yola koyulmuştu. Herkes seçimini yapmıştı: kimi şenlik ateşine, kimi mayıs direğine, kimi temsile... Paris avarelerinin, kökü çok eskilerde bulunan sağduyularının hakkını vermek için belirtelim, bu kalabalığın büyük kısmı, mevsime tıpatıp uygun düşen şenlik ateşine ya da Adalet Sarayı'nın sımsıkı kapalı ve korunaklı büyük salonunda verilecek olan temsile yöneliyordu; meraklılar çiçek bile açamamış zavallı mayıs direğini, Braque Şapeli'nin mezarlığında ocak ayının soğuk göğünün altında rahat rahat kakırdasın diye tek başına bırakmakta anlaşmışlardı.

Halk özellikle Adalet Sarayı'na giden sokaklara akıyordu, çünkü evvelsi gün gelen Flaman elçilerin de verilecek temsile ve yine aynı büyük salonda yapılacak olan "deliler papası" seçimine katılmaya niyetli oldukları biliniyordu.

O gün, devrinde dünyanın en büyük kapalı alanı olarak ün yapmış olsa da (gerçi Sauval henüz Montargis Şatosu'nun büyük salonunu ölçmemişti ama), söz konusu büyük salona

girebilmek öyle kolay bir iş değildi. Palais Meydanı, pencerelerdeki meraklılara adeta bir deniz manzarası sunuyordu; meydana açılan beş altı sokak, birer nehir ağzı gibi, buraya her an yeni insanlar boşaltıyordu. Durmadan büyüyen bu kalabalık, düzensiz biçimli meydanın içine doğru yer yer birer burun gibi çıkıntı yapan binaların köşelerine dalgalar halinde çarpıyordu. Yüksek gotik ön cephenin ortasında, iki insan selinin durmadan inip çıktığı, ara sahanlığın altında kırıldıktan sonra geniş dalgalar halinde iki yandaki basamaklara yayıldığı büyük merdiven, göle dökülen bir çağlayan gibi akıyor, akıyordu. Bu dev kırkayağın çığlıkları, gülüşleri, tepinişleri büyük bir gürültü, büyük bir uğultu meydana getiriyordu. Bu gürültü ve uğultu zaman zaman şiddetleniyor, kalabalığı büyük merdivene doğru iten akım geri dönüyor, karışıyor, burgaçlanıyordu. Sebep ya bir güvenlik görevlisinin birini itip kakması ya da düzeni sağlamak isteyen valilik çavuşlarından birinin atının çifte atmasıydı. Valilikten sonra el değiştire değiştire, nihayet bugünkü Paris jandarma örgütüne miras kalan, hayran olunası gelenek!..

Kapılar, irili ufaklı pencereler, çatıların üstü, gürültülü kalabalığı seyreden, sarayı seyreden –ve fazlasını istemeyen– sakin ve kibar binlerce burjuva simasıyla dolup taşıyordu; zira Paris’te pek çok kişi seyredenleri seyretmekle yetinir; bizim için arkasında bir şeyler olup biten bir duvar bile son derece ilgi çekici bir şeydir.

Biz 1830 yılı insanlarına, zihince bu on beşinci yüzyıl Parislilerinin arasına karışıp onlarla birlikte çekiştirilerek, dirseklenerek, tökezletilerek Saray’ın 6 Ocak 1482 günü kalabalığa o denli dar gelen büyük salonuna girme imkânı verilseydi, göreceğimiz manzara ne ilginçlikten ne de

cazibeden yoksun olurdu; çevremizde sadece o denli eski şeyler bulunurdu ki, bunlar bize yepyeni görünürdü.

Okur razı gelip de bizimle birlikte o büyük salonun eşiğini aşarak mintan, camadan, dolman veya kaput türünden çeşitli giysiler içindeki bu gürültücü kalabalığın içine dalarsa edineceği izlenimi hayal gücüyle yeniden bulmaya çalışacağız.

Her şeyden önce kulaklarda uğultu, gözlerde kamaşma... Başlarımızın üstünde, oymalı ahşap panolarla kaplı, koyu maviye boyanıp üzerine altın yaldızla zambak motifleri serpiştirilmiş sivri kemerli çifte kubbe; ayaklarımızın altında siyah beyaz damalı mermer zemin. Birkaç adım ötemizde kocaman bir sütun, yanında bir tane daha, onun yanında bir tane daha... Salonun tam ortasında boydan boya sıralanan toplam yedi sütun, çifte kubbeye destek görevi görüyor. İlk dört sütunun etrafında, cam eşya ve incik boncukla pırıl pırıl parlayan dükkânlar; son üçünün etrafındaysa davacıların poturları ve savcıların cüppelerinin sürtünmesiyle yıpranıp cilalanmış, meşe ağacından oturma yerleri. Salonda çepeçevre, yüksek duvarlar boyunca, kapı ve pencerelerin arasında, sütunların arasında, Pharamond’dan[7] beri bütün Fransa krallarının sıra sıra heykelleri; miskin kralların kolları sarkık, gözleri yerde; yiğit ve savaşçı krallarsa başlarını ve ellerini kahramanca göğe doğru kaldırmışlar. Sonra, sivri kemerli yüksek pencerelerde rengârenk vitraylar; salonun büyük giriş çıkış yerlerinde ince oymalarla süslü sanat eseri kapılar; ve her şey, kubbeler, sütunlar, duvarlar, pervazlar, ağaç kaplamalar, kapılar, heykeller baştan başa göz alıcı biçimde mavi ve altın yaldızla tezhiplenmiş; görmekte olduğumuz tarihte zaten biraz solmuş olan bu renk cümbüşü, Du Breul’ün gelenek icabı hâlâ hayranlığını ifade ettiği

uğurlu 1549 yılında, toz ve örümcek ağları altında neredeyse tamamen kaybolmuş bulunuyordu.

Şimdi de, bir ocak gününün ölgün ışığıyla aydınlanan bu uzun ve geniş salonun, duvarlar boyunca düzensizce akan ve yedi sütunun çevresinde burgaçlanan alacalı bulacalı ve gürültücü bir kalabalık tarafından istila edildiği göz önüne getirilsin, tablonun bütünü hakkında az çok bir fikir edinmeye bu kadarı yetecektir; biz de tablonun en ilginç ayrıntılarını daha açık ve net olarak göstermeye çalışacağız.

Şurası kesindir ki, Ravaillac, IV. Henri'yi öldürmemiş olsaydı, Adalet Sarayı'nın kalemine teslim edilmiş bir Ravaillac davası dosyası; bu dosyayı ortadan kaldırmakta çıkarı bulunan suç ortakları; dolayısıyla, dosyayı yakmak için kalemi, kalemi yakmak için de Saray'ı yakmaktan daha iyi bir yol bulamayan kundakçılar ve sonuç olarak da 1618'deki yangın olmayacak, Eski Saray büyük salonuyla birlikte hâlâ yerinde duracaktı. Ben de okura, "Git kendin gör," diyebilecektim ve böylece her ikimiz de zahmetten kurtulmuş olacaktık: ben böyle bir betimlemeyi yapmak, o da okumak zahmetinden. Bununla şu yeni hakikat kanıtlanmış oluyor: büyük olaylar, tahmin edilemeyen sonuçlara yol açar.

Gerçi öncelikle Ravaillac'ın suç ortakları olmaması, sonra da hasbelkader var idiyse bile bunların, 1618 yangınında taksiri bulunmaması da pekâlâ mümkündür. Nitekim elimizde yangının gayet akla yakın iki açıklaması daha var: Birincisi, herkesin bildiği gibi 7 Mart'ta gece yarısından sonra Saray'ın üzerine gökten düşen, bir kadem eninde ve bir arşın boyundaki alev saçan büyük yıldız. İkincisi, Théophile'in dörtlüğü:

Gayet hazin bir olaydı gerçekte

Adalet Hanım'ın Paris kentinde
Fazla baharatlı yemek yiyerek
Kendi sarayını vermesi ateşe...

1618 yılındaki Adalet Sarayı yangınının politik, fiziksel ve şiirsel olmak üzere bu üç açıklaması hakkında ne düşünülürse düşünülsün ne yazık ki kesin olan, bunun bir yangın olduğudur. Bu felaket yüzünden, özellikle de onun eksik bıraktıklarını tamamlayan art arda çeşitli restorasyonlar yüzünden, Fransa krallarının bu ilk meskeninden, daha Yakışıklı[8] Philippe zamanında bile içinde Kral Robert'in yaptırdığı ve Helgaud'un[9] anlattığı muhteşem binaların kalıntıları aranacak kadar eski olan, Louvre'un ağabeyi bu saraydan, bugüne pek az şey kalmıştır. Hemen her şey kaybolmuştur. Saint Louis'nin "gerdeğe girdiği"[10] mühürdarlık odası ne oldu? Ya, "üzerinde deve yününden bir mintan, kaba yünlü, kolsuz bir üstlük ve siyah ipekten bir harmani varken Joinville'le birlikte halılara uzanarak" adalet dağıttığı bahçe?.. İmparator Sigismund'un odası nerede? Ya IV. Charles'ınki? Yurtsuz Jean'ınki? Nerede VI. Charles'ın af fermanını yayınladığı merdiven? Étienne Marcel'in, veliahdın gözü önünde, Robert de Clermont ile Mareşal de Champagne'ı boğazladığı yassı taş? Peki ya Karşı-Papa[11] Benedictus'un fermanlarının yırtıldığı ve bunları getirenlerin alay olsun diye papa gibi cüppeyle başlık giydirilmiş olarak ve nedamet getirmek için bütün Paris'i dolaşmak üzere yola koyuldukları müracaat kapısı? Ya koyu mavisi, yaldızları, sivri kemerleri, sütunları, heykelleri ve oymalarla delik deşik koca kubbesiyle büyük salon? Ya yaldızlı oda? Ya Hz. Süleyman'ın tahtını bekleyen aslanlarınki gibi, adaletin karşısında güce yakışan o ezik tavırla, başı yerde, kuyruğu

bacaklarının arasında kapıda duran taş aslan? Ya o güzel kapılar, o güzel vitraylar? Biscornette'i utandıracak titizlikle işlenmiş demir doğrama? Du Hancy'nin zarif marangozluk eserleri?.. Zaman ne yapmış, insanlar ne yapmış bu harika eserlere?.. Bütün bunlara karşılık, bütün bu Galya tarihine, bütün bu gotik sanata karşılık bize ne verildi? Saint-Gervais'nin ana kapısının beceriksiz mimarı Mösyö de Brosse'un sakil basık kemerleri... Sanat namına işte bu; tarihe gelince, Patrus'lerin dedikodularının hâlâ yankılandığı kalın sütunun geveze anıları var elimizde.

Yani fazla bir şey sayılmaz. Her neyse biz gerçek Eski Saray'ın gerçek büyük salonuna dönelim.

Bu devasa dikdörtgenin iki ucundan birini ünlü mermer platform işgal ediyordu; o denli uzun, geniş ve kalınmış ki, eski arazi evraklarının Gargantua'nın iştahını açacak bir üslupla dediğine göre, *dünyada böyle bir mermer dilimi* daha görülmemişmiş. Öbür ucunda ise XI. Louis'nin, içine Meryem Ana'nın huzurunda diz çökmüş durumda kendi heykelini koydurduğu ve kral heykelleri dizisinde iki yerin boş kalmasına aldırmadan, Fransa kralları olarak gökte itibarlarının yüksek olduğuna inandığı iki azizin, Charlemagne ile Saint-Louis'nin heykellerini taşıttığı şapel vardı. Yapılalı altı yıl olduğu için henüz yeni olan bu şapel, ülkemizde gotik çağın sonunu temsil eden ve Rönesans'ın göz alıcı ve uçuk fantezilerinde on altıncı yüzyıl ortalarına kadar devam eden o narin mimari, harikulade heykelcilik, ince ve derin taş işçiliği üslup ve zevkine göre inşa edilmişti. Ana kapının üstündeki vitray özellikle bir incelik ve zarafet şaheseriydi, dantelden bir yıldızdı adeta.

Salonun ortasına, büyük kapının tam karşısına, dinî temsillere davet edilen Flaman elçileri ve diğer ekâbir için,

duvara dayalı, altın yaldızlı brokar kaplı bir peyke yerleştirilmiş, yaldızlı odanın bir koridor penceresinden yararlanılarak buraya özel bir giriş yolu da ayarlanmıştı.

Usule göre dinî temsil, büyük mermer platformun üstünde sahneye konacaktı; bu yüzden platform daha sabahtan itibaren ona göre hazırlanmıştı. Adliye personelinin topukları altında çiziklerle kaplanmış ağır mermer platform, kalaslardan çatılmış oldukça yüksek bir kafese kaidelik ediyordu; bunun bütün salondan görülebilen üst yüzeyi sahne işlevi görecek, kalın perdelerle gizlenmiş iç tarafı da oyuncular tarafından vestiyer olarak kullanılacaktı. Öylesine dışarıdan dayanmış bir seyyar merdiven, sahneyle vestiyer arasında bağlantıyı kuracak, hem girişler hem de çıkışlar bu dimdik basamaklardan yapılacaktı. Bu merdivenden çıkmak zorunda olmayan hiçbir oyuncu, hiçbir ara olay, hiçbir sürprizli olay yoktu. Sanatın ve düzeneklerin, o masum ve muhterem çocukluk dönemi işte!

Adalet Sarayı savcısının[12] dört çavuşu, idam günlerinde olduğu gibi bayram günlerinde de halk eğlencelerinin bu zorunlu muhafızları, mermer platformun dört köşesinde ayakta duruyorlardı.

Oyun, Adalet Sarayı'nın büyük saatinin on ikiyi vurmasından sonra başlayacaktı. Bir tiyatro gösterisi için kuşkusuz bayağı geç bir saatti bu; fakat elçilerin saatine uymak zorunda kalınmıştı.

İmdi, bahsettiğimiz bütün o kalabalık, sabahtan beri beklemekteydi. Bu kibar meraklıların birçoğu gündoğumundan beri Saray'ın büyük merdivenlerinin önünde titreşip duruyor, hatta kimileri içeri ilk girenler arasında olabilmek için geceyi büyük kapının eşiğinde geçirdiklerini bile iddia ediyordu. Kalabalık anbean yoğunlaşıyor ve normal

seviyesini aşan su gibi duvarlar boyunca yükselmeye, sütunların çevresinde şişmeye, saçakların, pervazların, pencere denizliklerinin, mimarinin bütün çıkıntılarının, heykel ve kabartmaların üzerine taşmaya başlıyordu. Bu yüzden, bu sıkışıklık, sabırsızlık, can sıkıntısı, bu bencillik ve çılgınlık gününün özgürlüğü, bir böğre batan sivri bir dirsek ya da bir ayağı ezen çivili bir ayakkabı nedeniyle ikide bir patlak veren tartışmalar, uzun bekleyişin verdiği yorgunluk, elçilerin geleceği saatten çok önce bile, dar bir yere tıkılan, hapsedilen, sıkıştırılan, çiğnenen ve nefessiz kalan bu halkın bağırış çağırışlarına gergin, hatta sinirli bir hava veriyordu. Flamanlara, belediye başkanına, Kardinal de Bourbon'a, Adalet Sarayı savcısına, Madam Marguerite d'Autriche'e[13], değnekli çavuşlara, soğuğa, sıcağa, bozuk havaya, Paris piskoposuna, "deliler papası"na, sütunlara, heykellere, falanca kapalı kapıya, filanca açık pencereye sövgü ve beddualar ayyuka çıkıyordu. Bütün bunlar büyük kitlenin içine dağılmış öğrenci ve uşak gruplarını pek eğlendiriyordu, bunlar hüküm süren memnuniyetsizlik haline kendi muziplik ve hınzırlıklarıyla katkıda bulunuyor, adeta genel hırçınlığı dürtükleyerek azdırıyorlardı.

Bu neşeli ifritlerden oluşan özel bir grup vardı ki, bir pencerenin camını indirdikten sonra hiç korkmadan denizliğin üzerine yerleşmiş, oradan hem içeriyi hem dışarıyı, hem salondaki kalabalığı hem meydandaki ahaliyi seyrediyor, her ikisinden de kaba şaka ve alaylarını esirgemiyordu. Yaptıkları taklitlere, attıkları çınlayan kahkahalara, salonun öbür ucundaki arkadaşlarıyla alaycı söz alışverişlerine bakılırsa bu genç okullu güruhunun, diğerlerinin yorgunluk ve can sıkıntısını paylaşmadıklarını ve kendi zevkleri için gözlerinin önündeki manzaradan asıl gösteriyi sabırla beklemelerini

sağlayan bir başka gösteri çıkarmayı pekâlâ bildiklerini anlamak hiç de zor değildi.

İçlerinden biri, bir sütun başlığındaki akantus[14] figürüne tutunan sevimli ve muzip suratlı, minyon yapılı sarışın bir oğlana, "Kalıbımı basarım, 'Joannes Frollo Molendino'[15] dedikleri sensin!" diye bağırdı. –"Adını iyi koymuşlar doğrusu, Değirmen Jehan, çünkü iki kolunla iki bacağın rüzgârda dönen kanatlara benziyor. Ne kadar zamandır buradasın?"

"Şeytan bağışlasın," diye yanıtladı Joannes Frollo, geleli dört saatten fazla oldu, umarım bunları Araf'taki bekleme süreme sayarlar. Sainte-Chapelle'de Sicilya kralının sekiz mugannisinin, saat yedideki büyük ayinin birinci ayetini okuyuşlarını dinledim.

"Sıkı muganniler doğrusu," dedi öbürü, "külahlarından daha sivri sesleri var! Kralın Aziz Yuhanna efendimize bir ayin adamadan önce, Aziz Yuhanna efendimizin Provence şivesiyle okunan Latinceyi sevip sevmediğini soruşturması gerekirdi."

"Bunu Sicilya kralının o lanet olası mugannilerine iş yaratmak için yaptı zaten!" diye bağırdı pencerenin altındaki kalabalıktan bir yaşlı kadın. "Sorarım size, bir ayin için bin Paris *livre*'si harcanır mı? Üstelik para, Paris halindeki deniz balığı keseneğinden geliyor!"

"Sakin ol kocakarı!" dedi balıkçı kadının yanı başında eliyle burnunu kapatan iriyarı ve ciddi görünüşlü bir adam. "Mutlaka bir ayin yaptırmak gerekiyordu; Kral tekrar hastalansın mı istiyorsun?"

"İyi konuştun, Kral'ın kürkçübaşısı Gilles Lecornu Usta!" diye bağırdı sütun başlığına yapışmış bücür mektepli.

Kralın zavallı kürkçübaşısının münasebetsiz adı bütün öğrencilerin kahkahalarıyla karşılandı. Kimileri, “Lecornu! Gilles Lecornu!” diye bağırıyor; bir başkası “*Cornutus et hirsutus*[16]!” diye lafı onun ağzından alıyordu.

“Ee, ne olmuş?” diye devam etti sütun başlığındaki küçük şeytan. “Elbette öyle olacak. Gülünecek ne var bunda? Saygıdeğer insan Gilles Lecornu, kral konağının kâhyası Jehan Lecornu Usta’nın kardeşi, Vincennes Ormanı başkapıcısı Mahiet Lecornu Usta’nın oğlu, hepsi Paris’in namlı burjuvalarından, hepsi babadan oğula evli!..”

Neşenin dozu arttı. Şişman kürkçü, ağzını bile açmadan dört bir yandan kendisine yönelen bakışlardan sakınmaya çalışıyor ama boşuna terleyip soluyordu; gösterdiği çaba, ahşaba gömülen bir kama gibi, gücenmişlik ve öfkeden kıpkırmızı kesilmiş ablak suratının yanındakilerin omuzlarına daha sıkı gömülmesine yarıyordu ancak.

Nihayet çevresindekilerden biri, onun gibi şişman, kısa boylu ve saygı telkin eden bir adam, imdadına yetişti:

“Rezalet! Bir burjuvayla böyle konuşmaya cüret eden şu talebelere bakın! Benim zamanında olsaydı bunlara bir çalı demetiyle bir güzel sopa çeker, sonra da o çalı demetinin ateşinde yakarlardı...”

Bütün çete kahkahayı bastı.

“Hey, hey, dur bakalım! Bu makamdan şarkı söyleyen de kim? Kim o uğursuz kukumav bozuntusu?”

“Hah, tanıdım,” dedi biri; “Üstat Andry Musnier bu.”

“Üniversitenin dört yeminli kitapçısından biri olduğundan,” dedi öbürü.

“Bu dükkânda her şey dörder dörder gider,” diye bağırdı bir üçüncüsü; “dört millet[17], dört fakülte, dört bayram, dört vekilharç, dört seçici, dört kitapçı...”

“Öyleyse,” dedi Jehan Frollo, “onlara ‘dört şeytan oyunu[18]’ oynamalı.”

“Musnier, senin kitaplarını yakacağız.”

“Musnier, uşağını döveceğiz.”

“Musnier, karına asılacağız.”

“Şu tombul güzel Matmazel Oudarde’a...”

“O kadar şen ve taze ki, sanırsın dul kalmış.”

“Şeytan canınızı alsın!” diye homurdandı Üstat Andry Musnier.

“Üstat Andry,” dedi hâlâ sütun başlığına asılı duran Jehan, “sus, yoksa başına düşerim!”

Üstat Andry başını kaldırdı, bir an sütunun yüksekliğini, haylazın ağırlığını kestirmeye çalışır göründü, bu ağırlığı zihninde, hızın karesiyle çarptı ve sustu.

Muharebe meydanına hâkim olan Jehan zafer coşkusuyla devam etti:

“Bu dediğimi yapar mıyım yaparım Üstat, her ne kadar bir başdiyakozun kardeşi olsam da...”

“Gerçekten kibar beyler canım şu bizim üniversitenin adamları! Böyle bir günde bile ayrıcalıklarımıza sahip çıkmamak nasıl bir şey? Şehirde mayıs direği ve şenlik ateşi, Cité’de tiyatro, deliler papası ve Flaman elçiler var; peki üniversitede? Hiç!”

“Oysa Maubert Meydanı yeterince geniş!” diye bağırdı pencere denizliğindekilerden biri.

“Kahrolsun rektör, seçiciler ve vekilharçlar!” diye bağırdı Jehan.

“Bu akşam Champ-Gaillard’da bir şenlik ateşi yakmak lazım,” diye devam etti öbürü; “tabii Üstat Andry’nin kitaplarıyla...”

“Ve kâtiplerin yazı masalarıyla!” dedi yanındaki.

“Ve mubassırların değnekleriyle!”
“Ve dekanların tükürük hokkalarıyla!”
“Ve vekilharçların büfeleriyle!”
“Ve seçicilerin sandıklarıyla!”
“Ve rektörün tabureleriyle!”

“Kahrolsun!” dedi bücür Jehan ilahi makamında; “Kahrolsun Üstat Andry, mubassırlar ve kâtipler; ilahiyatçılar, tabipler ve hukukçular; vekilharçlar, seçiciler ve de rektör!”

“Galiba dünyanın sonu gelmiş!” diye mırıldandı Üstat Andry, kulaklarını tıkayarak.

“Hey, iyi insan lafının üstüne gelirmiş!” diye bağırdı penceredekilerden biri; “İşte rektör, meydandan geçiyor!”

Herkes bir anda meydana doğru döndü.

“Bu sahiden bizim muhterem rektörümüz Üstat Thibaut mu?” diye sordu, içerideki sütunlardan birine yapışmış olduğundan dışarıda olup biteni göremeyen Jehan Frollo du Moulin.

“Evet, evet,” dedi diğerleri, “bu o, Rektör Üstat Thibaut.”

Gerçekten de rektörle üniversitenin bütün ileri gelenleri hep birlikte elçileri karşılamaya giderken tam o sırada meydandan geçiyorlardı. Pencereye yığılan öğrenciler, onları çeşitli alaycı laflar ve alkışlarla karşıladı. İlk salvoya, kıtasının başında en önde giden Rektör hedef oldu; saldırı acımasızdı.

“Günaydın Sayın Rektör! Hey, duymuyor musun, günaydın dedik!”

“Burada bulunmak için n’apıyor bu kaşarlanmış kumarbaz? Zarlarını bırakmış mı yoksa?..”

“Katırına binmiş nasıl da tıpış tıpış gidiyor! Katırın kulakları onunkiler kadar uzun değil...”

“Hey, baksana! Günaydın Sayın Rektör Thibaut! *Tybalde aleator*! İhtiyar salak! İhtiyar barbutçu!”

“Tanrı seni korusun! Bu gece de düşeş attın mı?”

“Ah moruk herif! Bir ayağı çukurda! Kumar ve zarlar uğruna nelere katlanmıyor!”

“Nereye böyle *Tybalde ad dados*[19]? Üniversiteye kıçını dönüp rotayı şehre çevirmişsin bakıyorum...”

“Herhalde Thibautodé Sokağı’nda kendine ev aramaya gidiyor,” diye bağırdı Jehan du Moulin.

Bütün güruh, çılgınca alkışlarla ve gümbür gümbür bir sesle bu espriyi tekrarladı.

“Thibautodé Sokağı’na ev aramaya gidiyorsunuz değil mi Sayın Rektör? Şeytanın avukatı kumarbaz seni?..”

Sonra sıra diğer görevlilere geldi.

“Kahrolsun mubassırlar! Kahrolsun eli sopalılar!”

“Baksana Robin Poussepain, şu herif de kim ola?”

“Kim olacak Gilbert de Suilly, *Gilbertus de Soliaco*, Autun Koleji’nin mühürdarı.”

“Al pabucumu; senin yerin daha müsait; fırlat suratına.”

“*Saturnalitias mittimus ecce nuces.*”[20]

“Kahrolsun altı ilahiyatçı, beyaz üstlükleriyle birlikte!”

“Bunlar ilahiyatçı mı? Ben Sainte-Geneviève’in Roogny yurtluğu karşılığında şehre verdiği altı beyaz kaz zannetmiştim.”

“Kahrolsun tabipler!”

“Kahrolsun ders münakaşaları!”

“Sana şapka çıkarıyorum, Sainte-Geneviève’in mühürdarı! Bana bir haksızlık yapmıştın –doğru söylüyorum– Normandiya milletindeki yerimi İtalyan olduğuna göre Bourges vilayetinden gelen küçük Ascanio Falzaspada’ya verdi.”

“Bu haksızlık!” dedi bütün öğrenciler; “kahrolsun Sainte-Geneviève’in mühürdarı.”

“Hey sen, Üstat Joachim de Ladehors! Hey sen, Louis Dahuille! Hey sen, Lambert Hoctement!”

“Şeytan görsün yüzünü Almanya milleti vekilharcının!”

“Sainte-Chapelle’in papazlarının da öyle, gri kürkleriyle birlikte, *cum tunicis grisis*!”

“*Seu de pellibus grisis fourratis*!”[21]

“Heheheyy! Sanatın ustaları! Tüm o güzel kara cüppeler! Tüm o güzel kızıl cüppeler!”

“Doğrusu güzel kuyruk olmuş, rektörün arkasında!”

“Denizle evlenmeye giden Venedik Dükası sanırsın!”

“Baksana Jehan, Sainte-Geneviève ruhani heyetine ne dersin?”

“Şeytan görsün ruhani heyeti!”

“Rahip Claude Choart! Doktor Claude Choart! Marie la Giffarde’ı mı arıyorsun?”

“Glatigny Sokağı’nda oturuyor.”

“Bıçkınlar kralının yatağını yapıyor.”

“Dört mangırlık borcunu ödüyor; *quatuor denarios*.”

“Aut unum bombum.”

“İster misin senin suratına da ödesin?”

“Arkadaşlar! İşte Üstat Simon Sanguin, Picardie seçicisi; karısını da terkisine almış.

“*Post equitem sedet atra cura*.”[22]

“Aferin Simon usta!”

“Günaydın Sayın Seçici!”

“İyi geceler Sayın Seçici Hanım!”

“Bütün bunları gördükleri için ne kadar da mutlular!” diye iç çekerek mırıldanıyordu *Joannes de Molendino*, hâlâ

sütun başlığındaki kenger yapraklarının arasına tünemiş durumdaydı.

Bu sırada üniversitenin yeminli kitapçısı Üstat Andry Musnier, Kral'ın kürkçübaşısı Üstat Gilles Lecornu'nün kulağına eğilmişti:

"Sözümü şuraya yazın, efendim, dünyanın sonu gelmiş. Talebe taşkınlığının böylesi şimdiye dek görülmedi. Her şeyi mahveden, devrin o lanet olası yeni icatlarıdır. Gülle atan silahlar, yılancık topları, humbara topları ve özellikle Almanya'dan gelen şu musibet; yani matbaa. Elyazması olmazsa kitap da olmaz. Basım tekniği, kitapçılığı öldürüyor. Dünyanın sonu gelmekte..."

"Kadife kumaşların alıp başını gidişine bakınca," dedi kürkçü, "ben de gayet iyi görüyorum bunu."

Tam o anda saat on ikiyi vurdu.

"Hahh!.." dedi kalabalık hep bir ağızdan. Öğrenciler sustu. Sonra kalabalıkta bir kargaşa, başlarda ve ayaklarda büyük bir hareketlilik, büyük bir öksürük patlaması ve mendil seferberliği yaşandı; herkes kendine çekidüzen verdi, bir yer tuttu, gruplaştı, dikeldi; ardından derin bir sessizlik çöktü. Tüm boyunlar gergin, tüm ağızlar açık, tüm bakışlar mermer platforma dönüktü. Ama orada hiçbir şey görünmüyordu. Adalet Sarayı savcısının dört çavuşu hâlâ yerlerinde, dört boyalı heykel gibi dimdik, hiç kıpırdamadan duruyorlardı. Bütün gözler Flaman elçilere ayrılmış peykeye çevrildi. Kapı kapalı ve peyke boştu. Kalabalık sabahtan beri üç şey bekliyordu: öğleyi, Flaman elçileri ve sahneye konulacak oyunu. Sadece öğle, vaktinde gelmişti.

Bu kadarı da fazlaydı ama!..

Bir, iki, üç, beş dakika, bir çeyrek saat beklendi; gelen giden olmadı. Hâlâ peyke ıssız, sahne sessizdi. Bu arada

sabırsızlığın ardından kızgınlık gelmiş, henüz alçak sesle de olsa öfkeli sözler ortalıkta dolaşmaya başlamıştı, “Temsil, temsili isteriz!” mırıltıları duyuluyordu. İnsanlar sinirden kıpır kıpırdı, henüz uzaktan gürültüsü duyulan bir fırtına, kalabalığın üstünde dalgalanıyordu. İlk kıvılcımı Jehan du Moulin çaktı:

“Temsil nerede kaldı? Flamanların canı cehenneme!” diye bağırdı ciğerlerinin bütün gücüyle, sütununa yılan gibi dolanarak.

Kalabalık el çırptı.

“Temsil!” diye tekrarladılar hep birlikte, “Flandre’ın canı cehenneme!”

“Bize temsil lazım, hem de hemen!” diye devam etti öğrenci, “Yoksa Adalet Sarayı savcısını asalım, derim; hem komedi hem ibretlik oyun niyetine...”

“Güzel konuştu!” diye bağırdı kalabalık, “asma işine çavuşlardan başlayalım.”

Bu öneriyi, şiddetli alkışlar izledi. Dört zavallı görevlinin benizleri solmaya başlamıştı, korkuyla bakışıyorlardı. Kalabalık onlara doğru hareketlenmişti; aralarındaki zayıf parmaklığın kalabalığın baskısıyla esneyip içeri doğru bel verdiğini şimdiden görüyorlardı.

Durum son derece kritikti.

Dört bir yandan, “Vurun, kırın!” çığlıkları yükseliyordu.

Tam o sırada yukarıda anlattığımız vestiyerin perdesi kalkarak ilginç bir şahsiyete yol verdi; bu kişiyi görmek bile kalabalığı durdurdu ve sanki sihirli bir değnek öfkesini meraka dönüştürdü.

“Sessiz olun! Sessiz olun!” diye bağrıştılar dört bir yandan.

Kendinden hiç de emin görünmeyen ve eli ayağı titreyen adam, reverans yapa yapa mermer platformun kenarına kadar ilerledi; kalabalığa yaklaştıkça reveransları daha ziyade diz çökmeye benziyordu.

Bu arada sükûnet yavaş yavaş yeniden sağlanmıştı. Kalabalıkların sessizliğinden her zaman yayılan şu hafif uğultu kalmıştı sadece.

“Burjuva efendiler,” dedi, “ve burjuva hanımefendiler, Monsenyör Kardinal Hazretleri’nin huzurunda gayet güzel bir ibretlik oyun sahnelemek şerefine nail olacağız. Oyunun adı *‘Meryem Ana Hazretleri’nin Verdiği Doğru Hüküm’*dür. Jüpiter rolünü ben oynuyorum. Kardinal Hazretleri şu sırada Monsenyör Avusturya Dükü’nün muhterem elçilerine refakat etmekte, elçilik heyeti de halen üniversite rektörünün nutkunu dinlemek üzere Baudets Kapısı’nda bulunmaktadır. Yüce Kardinal Hazretleri gelir gelmez temsile başlayacağız.”

Adalet Sarayı savcısının dört zavallı çavuşunu kurtarmak için en azından Jüpiter’in işe karışmasının gerektiği muhakkaktı. Bu son derece gerçek hikâyeyi uydurmuş olmak ve dolayısıyla Kritik Hanım nezdinde onun sorumluluğunu taşımak mutluluğuna erişmiş olsaydık bile, şu anda klasik *Nec deus intersit*[23] buyruğu bize karşı kullanılamazdı. Kaldı ki Jüpiter efendinin kılık kıyafeti de pek güzeldi ve kalabalığın dikkatini çekerek gazabını yatıştırmakta az rol oynamamıştı. Jüpiter, yaldızlı düğmeli siyah kadife kaplı bir zırh yelek giymiş, başına yine yaldızlı gümüş düğmelerle bezeli sorguçlu bir miğfer geçirmişti. Suratının birer yarısını kaplayan kırmızı boya ve kaba sakal olmasaydı, elinde taşıdığı üzerine parlak madenî pullarla incik boncuk serpiştirilmiş ve alışık gözlerin yıldırımı temsil ettiğini kolayca anladığı yaldızlı mukavva rulosu olmasaydı, et

renginde ve Yunan usulünce bağcıklara sarılmış ayakları olmasaydı, kılığının ciddiyet ve resmiyeti açısından pekâlâ Sayın Berry Dükü'nün muhafızlarından bir Breton okçuyla karşılaştırılabilirdi.

II

Pierre Gringoire

Bu arada, Jüpiter nutkunu çekerken kılığının herkeste uyandırdığı memnuniyet ve hayranlık da söyledikleri anlaşıldıkça dağılıyordu; söz, o talihsiz, "Yüce Kardinal Hazretleri gelir gelmez temsile başlayacağız" cümlesiyle bağlanınca sesi, yuhalamalar içinde duyulmaz oldu.

"Hemen başlayın! Temsil! Temsili hemen isteriz!" diye haykırıyordu halk. Bütün seslerin üstünde Johannes de Molendino'nun sesi, tıpkı Nîmes halk protestolarındaki çığırtma gibi, gürültüyü delip geçiyordu:

"Hemen başlayın!" diye yırtınıyordu öğrenci.

"Jüpiter'in de Kardinal de Bourbon'un da canları cehenneme!" diye bağırıyorlardı Robin Poussepain'le pencereye tünemiş olan diğer öğrenciler.

"Temsili hemen isteriz!" diye tekrarlıyordu kalabalık. "Hemen! Derhal! Şimdi! Oyunculara da Kardinal'e de birer iple birer çuval geliyor yoksa..."

Zavallı Jüpiter'in ödü patlamış, gözleri büyümüş, kırmızı boyanın altında benzi solmuştu; yıldırımını düşürdü, miğferini eline aldı; bir yandan selam veriyor, bir yandan da tir tir titreyerek kekeliyordu: Kardinal Hazretleri... Elçiler...

Madam Marguerite de Flandre... Ne diyeceğini şaşırmıştı. Aslında asılmaktan korkuyordu.

Beklediği için halk tarafından asılmak ya da beklemediği için Kardinal tarafından asılmak... Ne yana dönse uçurum, yani darağacı görüyordu...

Bereket versin biri çıkıp geldi ve sorumluluğu üstüne alarak onu bu kötü durumdan kurtardı.

Parmaklığın berisinde, mermer platformun çevresinde bırakılmış boş alanda durmakta olan ve sırtını dayadığı sütun sırık gibi ince uzun vücudunu tüm gözlerden koruduğu için o âna dek kimsenin fark etmediği bir tipti bu; uzun boylu, zayıf, solgun, sarışın, alnında ve yanaklarındaki kırışıklara karşın henüz genç olan bu adam, eskilikten aşınmış ve parlayan siyah şayak giysisi içinde, gözleri pırıl pırıl parlayarak ve dudaklarında bir tebessümle mermer platforma yaklaşıp zavallı kurbana bir işaret yaptı. Fakat öbürü şaşkın şaşkın bakıyor, yine de onu görmüyordu.

Yeni gelen bir adım daha attı ve, “Jüpiter!” dedi, “dostum Jüpiter!”

Öbürü işitmiyordu da.

Bunun üzerine, uzun boylu sarışın adam sabrını kaybetti ve Jüpiter’in adeta suratına bağırdı:

“Michel Giborne!”

“Kim çağırıyor beni?” dedi Jüpiter, sıçrayarak uykudan uyanmış gibi.

“Ben,” dedi siyah giysili adam.

“Haa!” dedi Jüpiter.

“Hemen başlayın,” dedi öbürü. “Halkın istediğini yapın. Savcı Bey’i yatıştırma işini ben üzerime alıyorum, o da Kardinal Hazretlerini yatıştırır.”

Jüpiter rahat bir nefes aldı. Hâlâ yuhalamakta olan kalabalığa:

"Saygıdeğer burjuva efendiler," diye haykırdı ciğerlerinin tüm gücüyle, "temsile hemen başlıyoruz."

"*Evoe Juppiter! Plaudite cives*!"[24] diye haykırdı öğrenciler.

"Yaşasın! Hurra!" diye gürledi halk.

Kulakları sağır edici bir alkış koptu; Jüpiter'in perdesinin ardındaki vestiyere çekilmesinden sonra bile salon hâlâ alkıştan yıkılıyordu.

Bu arada, adeta sihirli bir değnekle, sevgili Corneille'imizin dediği gibi *fırtınayı sütliman bir havaya dönüştürmüş* olan meçhul kişi de tekrar sütununun gölgesine çekilmişti. Seyircilerin ilk sırasında yer alan ve onun Michel Giborne-Jüpiter'le konuşmasına kulak misafiri olmuş iki genç kadın işe karışmasaydı, herhalde orada eskisi gibi görünmez, hareketsiz ve sessiz kalmaya devam edecekti.

"Üstat," dedi kadınlardan biri, yaklaşması için işaret ederek.

"Sen sus bakiim Liénarde'cığım," dedi yanındaki güzel, taze ve en şık kıyafetini giymiş olduğundan pek özgüvenli görünen arkadaşı. "O mektepten veya kiliseden değil ki, halktan biri; onlara *üstat* denmez, *beyefendi* denir."

"Beyefendi," dedi Liénarde.

Meçhul adam parmaklığa yaklaştı.

"Benden bir şey mi istiyorsunuz hanımlar?" diye sordu içtenlikle.

"Yoo, hiçbir şey," dedi Liénarde utangaç utangaç, "arkadaşım Gisquette la Gencienne sizinle konuşmak istiyordu da."

“Hayır efendim,” dedi Gisquette kızararak, “Liénarde size ‘üstat’ dedi, ben de ‘beyefendi’ demesi gerektiğini söyledim, o kadar.”

İki genç kız başlarını eğdiler. Kızlarla sohbet etmeye dünden razı olan adam gülümseyerek bakıyordu.

“Yani bana,” diyecek bir şeyiniz yok, öyle mi hanımlar?”

“Yoo, hiçbir şey,” dedi Gisquette.

“Hiçbir şey,” dedi Liénarde da.

Sarışın uzun boylu adam yerine dönmek için bir adım attı. Fakat iki meraklı kadının tuttuklarını bırakmaya niyetleri yoktu.

“Beyefendi,” dedi Gisquette hararetle, açılan bir su bendinin ya da seçimini yapmış bir kadının engel tanımaz atılganlığıyla. “Demek ki siz oyunda Meryem Anamızı oynayacak olan o askeri tanıyorsunuz, öyle mi?”

“Jüpiter rolünü demek istiyorsunuz galiba,” dedi adsız adam.

“Tabii ya,” dedi Liénarde, “serseme bak! Siz o Jüpiter’i tanıyor musunuz?”

“Michel Giborne’u mu? Evet madam.”

“Yaman bir sakalı var!” dedi Liénarde.

“Şey,” dedi Gisquette ürkek ürkek, “iyi şeylerden mi söz edecekler oyunda?”

“Çok iyi şeylerden, matmazel,” dedi adsız adam, hiç tereddüt etmeksizin.

“Mesela ne gibi?” dedi Liénarde.

“*Meryem Ana Hazretleri’nin Verdiği Doğru Hüküm*. Oyunun adı bu; ibretlik bir oyun, ne sandınız?”

“Ha, o başka tabii,” dedi Liénarde.

Kısa bir sessizlik oldu, meçhul adam sessizliği bozdu:

“Yepyeni bir oyun bu, henüz hiç oynanmadı.”

“Öyleyse iki yıl önce oynananın aynısı değil,” dedi Gisquette; “hani sayın papa elçisinin geldiği gün oynadıkları ve üç güzel kızın... şeyleri... canlandırdığı...”

“Denizkızlarını,” dedi Liénarde.

“Hem de çırılçıplak,” diye ekledi genç adam.

Liénarde utanarak gözlerini indirdi. Gisquette arkadaşına baktı ve o da aynı şeyi yaptı. Adam gülümseyerek devam etti:

“Seyretmesi çok hoştu. Ama bugünkü, Flandre’lı prenses için özel olarak yazılmış bir ibretlik hikâye.”

“Aşk şarkıları da söylenecek mi?” diye sordu Gisquette.

“Yok canım!” dedi meçhul adam; “ibretlik oyunlarda öyle şey olur mu? Türleri birbirine karıştırmamak lazım. Güldürü olsaydı neyse ama...”

“Yazık!” dedi Gisquette; “O gün Ponceau Çeşmesi’nde birbirleriyle dövüşen vahşi adamlar ve kadınlar vardı ve bazıları da kısa maniler ve aşk şarkıları söyleyerek çeşitli hareketler yapıyorlardı.”

“Bir papa elçisi için uygun olan şey, bir prensese uygun düşmeyebilir,” dedi adam oldukça soğuk bir sesle.

“Sonra,” diye sözü aldı Liénarde, “yanlarında birkaç tane müzik aleti de vardı, pes perdeden pek tatlı ezgiler çalıyorlardı.”

“Gelip geçenleri serinletmek için,” dedi Gisquette, “çeşmenin üç musluğundan şarap, süt ve tarçınlı sıcak şarap akıyor, isteyen istediği kadar içiyordu.”

“Ponceau’nun biraz aşağısında,” diye devam etti Liénarde, “Trinité Meydanı’nda, İsa Mesih’in çilesi canlandırılıyordu.”

“Hatırlamaz olur muyum!” diye haykırdı Gisquette, “Tanrı’yı haça germişlerdi, sağında ve solunda da birer adi hırsız vardı...”

Sohbetin burasında iki genç kadın, sayın papa elçisinin şehre girişini hatırladıkça büsbütün hararetlenerek bir ağızdan konuşmaya başladı.

“Daha ileride, Peintres Kapısı’nda, pek süslü giyinmiş başka insanlar vardı.”

“Saint-Innocent Çeşmesi’nde, bir sürü köpeğin ve boru seslerinin yaygarası arasında bir geyiği kovalayan o avcı vardı.”

“Paris mezbahasında da Dieppe Zindanı’nı temsil eden darağaçları vardı.”

“Elçi geçtiği zaman, hatırlıyorsun değil mi Gisquette, bir saldırı düzenlemiş ve bütün İngilizlerin boğazları kesilmişti.”

“Châtelet Kapısı’nda da çok güzel şahıslar vardı.”

“Tepesine tenteler gerilmiş Change Köprüsü’nün üstünde de öyle.”

“Elçi geçtiği zaman köprünün üstünden iki yüz düzineden fazla her cinsten kuş salıverildiydi; çok güzeldi değil mi Liénarde?”

“Bugün daha güzel olacak,” dedi nihayet onları dinlerken sabırsızlandığı anlaşılan muhatapları.

“Bu temsilin güzel olacağına garanti veriyor musunuz?” dedi Gisquette.

“Elbette veriyorum,” dedi adam; sonra biraz üstüne basarak ilave etti: “Hanımlar, oyunun yazarı benim.”

“Sahi mi?” diye şaştı iki genç kız.

“Sahi ya!” dedi şair hafifçe şişinerek. “Yani gösteriyi hazırlayan iki kişiyiz: Jehan Marchand, kalasları kesip sahneyi kurdu ve bütün ağaç işlerini yaptı; ben de oyunu yazdım. Benim adım Pierre Gringoire.”

Cid’in yazarı bile bu kadar gururla, “*Adım Pierre Corneille*,” diyemezdi.

Okurlarımız fark etmiştir, Jüpiter'in perdenin arkasına çekilişinden, yeni ibretlik oyunun yazarının böyle birdenbire adını açıklayıvererek Gisquette'le Liénarde'ın naif hayranlığını kazandığı ana kadar belli bir zaman geçmişti. İlginçtir, birkaç dakika önce o kadar gürültü koparan bu kalabalık şimdi aktörün sözüne inanmış, uslu uslu bekliyordu. Bu da, tiyatrolarımızda her gün doğrulanan şu ebedi hakikati kanıtlıyor: Seyirci kitlesini sabırla bekletmek için en iyi yol, ona temsile hemen başlanacağını söylemektir.

Ancaaak... öğrenci Joannes uyumuyordu.

"Heeey!" diye haykırdı aniden, kargaşanın yerini almış olan sakin bekleyişin arasında; "Jüpiter, Meryem Ana, şeytanın soytarıları, siz dalga mı geçiyorsunuz bizimle? Hani oyun? Oyun nerede? Başlayın, yoksa biz yeniden başlayacağız!.."

Fazlası gerekmedi.

Kafesin içinden pes ve tiz sesli enstrümanlardan gelen bir müzik duyuldu; kalın perde kalktı, suratları boyanıp pudralanmış dört oyuncu dışarı çıktı, sahnenin dik merdivenini tırmandılar ve üst platforma varınca seyircilerin önünde sıra olup yerlere kadar eğilerek selam verdiler. O zaman müzik sustu. Oyun başlıyordu.

Dört oyuncu reveranslarının parsasını alkış olarak fazlasıyla topladıktan sonra, adeta dinî bir sessizlik içinde, okurlarımızı muaf tutmayı uygun gördüğümüz bir proloğa başladılar. Zaten, bugün de olduğu gibi, seyirciler onların söylediklerinden çok kılık kıyafetleriyle meşguldü ve doğrusu bunda haklıydılar da. Dördü de yarısı beyaz yarısı sarı, birbirinden ancak kumaşın cinsiyle ayrılan uzun harmaniler giymişlerdi: Birincisi yaldızlı ve simli brokar, ikincisi ipekli, üçüncüsü yünlü, dördüncüsü de patiskaydı. Oyunculardan

birincisi sağ elinde bir kılıç, ikincisi iki altın anahtar, üçüncüsü bir terazi, dördüncüsü de bir bel tutuyordu. Bu simgelerin açık seçik oluşuna karşın neye delalet ettiklerini anlayamamayacak kadar tembel kafalara yardım olsun diye, giysilerin eteklerinde iri siyah harflerle işlenmiş şu ibareler okunuyordu: brokar giyside BENİM ADIM ASALET; ipekli giyside BENİM ADIM RUHBAN; yünlü giyside BENİM ADIM EMTİA patiska giyside BENİM ADIM EMEK. İki eril temsilî kişinin (Ruhban ve Emek) cinsiyetini, giysilerinin nispeten kısalığı ve başlarındaki *cramignole*[25] şapka, bütün uyanık seyircilere açıkça gösteriyordu; onlar kadar kısa giysili olmayan iki dişi temsilî kişinin ise başlarında birer hotoz vardı.

Proloğun şiirini dinlerken Emek'in Emtia'yla, Ruhban'ın da Asalet'le evli olduklarını ve iki mutlu çiftin ortaklaşa muhteşem bir altın yunusları bulunduğunu ve bunu ancak dünyanın en güzel kadınına armağan etmek istediklerini anlamamak için de gerçekten hayli kalın kafalı olmak gerekiyordu. Dördü birlikte dünyayı dolaşarak bu güzeli arıyorlardı; sırasıyla Golkonda kraliçesini, Trabzon prensesini, Tataristan ulu hakanının kızını vb. vb. geri çevirdikten sonra, Emek ile Ruhban; Asalet ile Emtia, şimdi de Adalet Sarayı'nın mermer platformunda dinlenmekteydiler; içi dışı bir dinleyici topluluğunun karşısında, o devirde Güzel Sanatlar Fakültesi'nin sınavlarında "üstat" adaylarının "lisans" serpuşlarını kazanmak için sarf edebilecekleri özdeyiş ve vecizeleri sıralıyorlardı. Bütün bunlar gerçekten çok güzeldi.

Bu esnada, dört temsilî kişinin yarış edercesine metaforlara boğduğu bu kalabalığın içinde, az önce iki cici kıza adını söyleme mutluluğuna direnememiş olan bizim

aslan yazar ve şair Pierre Gringoire'ınkinden daha dikkatli bir kulak, daha hızlı çarpan bir yürek, daha çok büyümüş gözler ve daha fazla uzamış bir boyun yoktu. Kızlardan bir-iki adım ötede, sütunun arkasındaki yerine dönmüş, oradan dinliyor, seyrediyor, oyunun tadını çıkarıyordu. Proloğunun başlangıcını selamlayan hakşinas alkışlar hâlâ kulaklarında çınlıyordu; bir yazarın, fikirlerinin, sessizce dinleyen büyük bir dinleyici kitlesi önünde bir aktörün ağzından döküldüğünü gördüğünde kapıldığı vecde benzer bir duyguyla kendisini temaşaya vermişti. Hey gidi haysiyetli Pierre Gringoire hey!

Söylemekten üzüntü duyuyoruz ama bu ilk esrime hali çabucak bozuldu. Gringoire, dudaklarını o sarhoş edici sevinç ve zafer kupasına ancak yaklaştırmıştı ki, kupanın içine acı bir damla düştü.

Kalabalığın arasında kaybolduğu için hasılat yapamayan ve herhalde yanındakilerin ceplerinde de bu eksikliği tazmin edecek kadar nakit bulamayan üstü başı yırtık pırtık bir dilenci, bakışları ve sadakaları üzerine çekmek için, herkesin görebileceği bir yere tünemenin iyi olacağını düşünmüştü. Böylece, proloğun ilk dizeleri okunurken elçilere ayrılmış peykenin direklerinden yararlanarak peyke parmaklığının alt kısmını kuşatan silmeye çıkıp oturmuştu ve oradan, üstündeki paçavraları ve sağ kolundaki iğrenç yarayı göstererek insanların dikkat ve merhametini uyandırmaya çalışıyordu. Öte yandan, ağzını açıp tek söz söylemiyordu.

Onun bu sessizliği, proloğun engellenmeden sürüp gitmesini mümkün kılıyordu; eğer kötü talih, öğrenci Joannes'in, sütununun tepesinden dilenciyi ve hareketlerini fark etmesini sağlamasaydı, hiçbir aksilik olmayacaktı. Genç bıçkın onu görür görmez deli gibi gülmeye başladı; gösteriyi kestiğine ve salona hâkim olan sessizliği bozduğuna hiç

aldırmadan, olanca sesiyle haykırdı: “Hey, şu sadaka isteyen üçkâğıtçı dilenciye de bakın!”

Kurbağalı bir su birikintisine bir taş atmış ya da bir kuş sürüsüne bir el ateş etmiş olan herkes, bu münasebetsiz sözlerin, dikkatini sahneye vermiş kalabalığın üzerinde yarattığı etki hakkında bir fikir edinebilir. Gringoire, elektriğe tutulmuş gibi titredi. Prolog kesildi, bütün başlar bir uğultu eşliğinde dilenciye çevrildi; o ise rahatsız olmak şöyle dursun, bu durumu hasat için iyi bir fırsat olarak değerlendirdi ve gözlerini yarı yarıya kapayarak, sızlanan bir sesle dilenmeye başladı: “Sevdiklerinizin başı için bir sadaka!..”

“Heyy! Ama bu... Kellemi koyarım ki bu Clopin Trouillefou yahu!” diye devam etti Joannes; “Heyy! Arkadaş, yara bacağındayken rahatsız ediyordu herhalde. Koluna taşımışsın baksana...”

Böyle konuşurken bir maymun çevikliğiyle dilencinin yaralı koluyla uzattığı yağlı fötr şapkaya bir bakır para fırlattı. Dilenci hiç istifini bozmadan sadakayı alıp alaycı lafı sineye çekti ve acıklı bir sesle devam etti: “Lütfen bir sadaka!..”

Bu olay, salonun dikkatini bir hayli dağıtmıştı; Robin Poussepain’le penceredeki öğrenciler başta olmak üzere birçok seyirci, öğrencinin cırtlak sesiyle, dilencinin de hiç tınmadan mırıldandığı dualarıyla proloğun ortasında doğaçlamadan icra ettikleri bu garip düeti neşeyle alkışlıyorlardı.

Gringoire bu işe fena bozulmuştu. İlk şaşkınlığını atlatmış, gösteriyi kesen iki münasebetsize ters bir bakış fırlatmaya bile tenezzül etmeden, sahnedeki dört oyuncuya bağırıp duruyordu: “Devam edin! Lanet olsun, devam etsenize!”

O sırada üstlüğünün kenarından çekiştirildiğini hissetti; biraz canı sıkılmış olarak döndü ve gülümsemekte oldukça zorlandı. Ama gülümsemesi gerekiyordu, zira giysisini çekiştiren, Gisquette la Gencienne'in güzel koluydu; parmaklığın arasından uzanmış, şairin dikkatini çekmeye çalışıyordu.

"Beyefendi," dedi genç kız, "devam edecekler mi?"

"Elbette," dedi Gringoire, soruya oldukça şaşırarak.

"Öyleyse, beyefendi," dedi kız, "nezaket gösterip bana açıklamak..."

"Ne diyeceklerini mi?" diye onun sözünü kesti Gringoire; "peki, dinleyin!"

"Hayır," dedi Gisquette, "şimdiye kadar dediklerini..."

Gringoire, açık yarasına dokunulmuş bir adam gibi yerinden hopladı ve dişlerinin arasından mırıldandı:

"Ne illet şey şu kalın kafalı ve alık kız!"

Ve o andan itibaren Gisquette, şairin zihninden silindi.

Bu sırada aktörler onun buyruğuna itaat etmiş, onların tekrar konuşmaya başladığını gören seyirciler de yeniden dinlemeye koyulmuşlardı; tabii böyle aniden bölünen piyesin iki parçası arasında bir tür kaynak yapılırken birçok güzelliği de kaçırmışlardı. Gringoire içinde buruk bir acıyla bunu düşünüyordu. Yine de sükûnet yavaş yavaş tekrar sağlanmıştı; öğrenci susuyor, dilenci şapkasının içindeki birkaç parayı sayıyordu; oyun yeniden ağır basmıştı.

Aslında bu gayet iyi bir eserdi; bize öyle geliyor ki, birkaç küçük uyarlamayla bugün bile pekâlâ yararlanılabilirdi. Biraz uzun ve biraz boş, yani kurallara uygun olan sunum oldukça basitti ve Gringoire, vicdanının saf ve temiz tapınağında onun anlaşılırlığına hayrandı. Tahmin edileceği gibi, dört temsilî şahsiyet, dünyanın üç

köşesini dolaştıkları halde altın yunuslarından münasip bir şekilde kurtulmanın çaresini bulamadıklarından, biraz yorgundular. Bu arada, Marguerite de Flandre'ın, o sırada Emek ile Ruhban'ın, Asalet ile Emtia'nın kendisi için dünyayı dolaştıklarından habersiz Amboise'da kapalı tutulan genç nişanlısına[26], gayet nazik imalarla birlikte, harika balığın övgüsü geliyordu. Tabii söz konusu nişanlı gençti, yakışıklıydı, kuvvetliydi; ama her şeyden önce (Tüm krallık erdemlerinin harikulade kökeni!) Fransa aslanının oğluydu. Bu cesur metaforun hayranlık verici olduğunu ve tiyatronun doğal tarihinin, böyle bir istiare ve methiye gününde, bir aslanın oğlu olan bir yunustan hiç ürkmeyeceğini burada açıkça belirtiyorum. Zaten coşkunluğu kanıtlayan, tam da bu nadir ve lirik karışımlardır. Yine de, eleştiri hakkımızı korumak adına şöyle diyebiliriz: Şair bu güzel fikri pekâlâ iki yüzden daha az dizede de işleyebilirdi. Fakat sayın valinin kararnamesine göre temsil öğleden, saat dörde kadar devam edecekti ve bu yüzden de zamanı doldurmak gerekiyordu. Zaten halk da sabırla dinliyordu.

Birdenbire, Bayan Emtia ile Bayan Asalet arasındaki bir kavganın tam ortasında, Emek Usta'nın tam da şu harika, "Ormanda görmedim şimdiye dek daha muhteşem bir hayvan," dizesini söylediği anda, elçilere ayrılmış olan ve o âna kadar münasebetsizce kapalı kalmış olan peykenin kapısı daha münasebetsiz bir şekilde açıldı ve kapıcı gür sesiyle duyurusunu yaptı:

"*Monsenyör Kardinal de Bourbon Hazretleri*."

III

Monsenyör Kardinal

Zavallı Gringoire! Saint-Jean Şenlikleri'nde kullanılan kestane fişeklerinin topluca kopardığı gümbürtü, yirmi arkebüzün hep birden ateşlenmesi, 29 Eylül 1465 Pazar günü Paris kuşatmasında bir atışta yedi Burgonya'lıyı öldüren Billy Kulesi'nin şu ünlü yılancık topunun patlaması, Temple Kapısı'nda depolanan bütün barutun infilak etmesi, bu tumturaklı ve dramatik anda, şairimize bir kapıcının ağzından dökülen şu sözlerden daha az kulak parçalayıcı gelirdi: *Monsenyör Kardinal de Bourbon Hazretleri*.

Bunun nedeni, Pierre Gringoire'ın Kardinal'den korkması ya da onu küçümsemesi değildi. O ne bu kadar zayıf ne de haddini bilmeyecek kadar cüretkârdı. Bugün dedikleri gibi tam bir seçici olan Gringoire, her zaman her şeyin ortasında durmayı (*stare in dimidio rerum*) bilen, akıl ve liberal felsefe küpü, öte yandan kardinallere önem vermemezlik de etmeyen, seviyeli ve sağlam, ılımlı ve sakin kişiliklerden biriydi. Bilgeliğin bir başka Ariane gibi eline bir yumak iplik tutuşturduğu ve dünyanın başlangıcından beri insan olaylarının labirentinde o yumağı çöze çöze yol alan, arkası hiç kesilmeyen değerli filozof soyundan... Bunlar bütün çağlarda karşımıza çıkar, hep aynıdırlar, yani her zaman çağlarıyla uyumlu... Burada hak ettiği şekilde betimlemeyi başarabildiğimiz takdirde on beşinci yüzyılda onları temsil edecek olan bizim Pierre Gringoire'ı saymazsak, on altıncı yüzyılda bütün yüzyıllara yaraşır şu naif ve soylu sözleri yazmış olan Peder Du Breul'ün esin kaynağı da onların zihniyetidir:

> Ben mensup olduğum millet açısından Parisli, konuştuğum dil açısından Parrhisia'lıyım, zira Yunanca *parrhisia* konuşma özgürlüğü anlamına gelir. Bu özgürlüğü Monsenyör Conty prensinin amcası ve kardeşi saygıdeğer kardinallere karşı bile kullandım; ama her defasında onların yüksek rütbelerine saygıyla ve hayli kalabalık olan maiyetlerinden kimseyi de kırmadan...

Demek ki bu sözlerin Pierre Gringoire'da yarattığı nahoş etkide ne Kardinal'e karşı kin veya nefret ne de onun mevcudiyetini küçümseme vardı. Tam tersine; şairimizin, proloğundaki birçok imanın, özellikle Fransa aslanının oğlu veliahda düzülen methiyelerin, böyle yüce kulaklara ulaşmasına özel bir önem atfetmemek için biraz fazla sağduyusu ve fazlaca yıpranıp eprimiş bir giysisi vardı. Fakat şairlerin o soylu tabiatına hâkim olan, çıkar kaygısı değildir. Farz edelim şairin bütünü on sayısıyla temsil edilsin; bir kimyacı onu analiz ve –Rabelais'nin dediği gibi– farmakopoliz etse dokuz parça özsaygısına karşı bir parça çıkar kaygısından oluşmuş bulacağı kesindir. İmdi, kapının Kardinal'e açıldığı anda, Gringoire'ın halkın hayranlığıyla kabarıp bir balon gibi şişen dokuz parça özsaygısı olağanüstü bir artış sürecindeydi; az önce şairlerin bileşiminde ayırt ettiğimiz, gözden kaçacak kadar küçük bir adet çıkar kaygısı molekülü ise bunun altında bastırılmış, kaybolmuştu. Aslında değerli bir bileşendir bu, gerçeklik ve insanlık safrası ki, o olmasaydı şairlerin ayakları yere basamazdı. Gringoire, koca bir insan topluluğunu hissetmenin, görmenin, adeta elinde tutmanın zevkini sürüyordu; gerçi hırlısı hırsızıyla pek muteber bir topluluk değildi bu ama ne önemi vardı! Methiyesinin bütün bölümlerinde her an ortaya çıkıveren

ölçüye gelmez tiratlar karşısında insanlar şaşkına dönüyor, taş kesiliyor, adeta solukları kesiliyordu ya, önemli olan buydu... İddia ediyorum ki genel mutluluğu o da paylaşıyordu ve kendi komedisi *Florentin*'in[27] temsilinde, "*Bu rapsodi hangi hödüğün eseri*?" diye soran La Fontaine'in aksine, Gringoire büyük olasılıkla yanındakine, "*Kiminmiş bu şaheser*?" diye sorardı. Artık Kardinal'in ani ve zamansız gelişinin onun üzerinde nasıl bir etki yaptığını tahmin edebiliriz.

Korktuğu şey ne yazık ki fazlasıyla başına geldi. Kardinal hazretlerinin girişi, seyirci kitlesini altüst etti. Bütün başlar peykeye doğru döndü. Kimse kendi söylediğini bile duyamaz oldu. Bütün ağızlar, "Kardinal! Kardinal!" diye sayıklıyordu. Talihsiz prolog bir kez daha kesildi.

Kardinal, peykenin eşiğinde bir an durdu. Seyircilerin üzerinde oldukça kayıtsız bakışlarını gezdirirken gürültü arttıkça artıyordu. Herkes onu daha yakından görmek istiyordu. İnsanlar yarış edercesine başlarını yanındakilerin omuzları üzerinden aşırmaya çalışıyorlardı.

Kardinal gerçekten bir ulu şahsiyetti ve onu seyretmek diğer bütün komedilere değerdi. Bourbon Kardinal'i, Lyon başpiskopos ve kontu, *Primat des Gaules*[28] olan Charles, hem Kral'ın büyük kızını almış olan kardeşi Beaujeu senyörü Pierre dolayısıyla XI. Louis'yle hem de annesi Burgonya prensesi Agnès dolayısıyla (Burgonya dükü) Cesur Charles'la[29] akraba oluyordu. İmdi, bu "Galya üstpiskoposu"nun karakterinin hâkim ve ayırt edici özelliği, dalkavuklara has bir zihniyet ve güçlülere karşı derin bir sadakatti. Bu iki akrabalığın başına ne kadar dert açtığı, manevi kayığının, ne Louis'ye ne de Charles'a –Nemours Dükü ile "serdar" Saint-Pol'ün başlarını yemiş olan bu Skylla ve Kharybdis'e[30]– çarparak batmaması için, ne kadar çok

dünyevi kayalık arasında manevra yapmak zorunda kaldığı tahmin edilebilir. Tanrı'ya şükür, bu deniz yolculuğunu kazasız belasız atlatmış ve Roma'ya sağ salim varmıştı. Fakat, artık limanda olmasına karşın, hatta tam da limanda bulunduğu için, o denli uzun zaman kaygı ve güçlükler içinde geçmiş olan siyasal yaşamında yaver gitmiş veya gitmemiş şansının çeşitli sonuçlarını hiçbir zaman endişe duymadan hatırlayamıyordu. Bu yüzden, 1476 yılının kendisi için *siyah* ve *beyaz* olduğunu söylemeyi âdet edinmişti; bununla, o yıl içinde hem annesi Bourbonnais düşesini hem de kuzeni Burgonya dükünü kaybetmiş olduğunu ve ikinci yasın, birincisi için teselli teşkil ettiğini kastediyordu.

Aslında iyi bir adamdı. Keyifli bir Kardinal hayatı sürüyor, krala özgü Challuau şarabıyla neşe bulmaktan gocunmuyor, Richarde la Garmoise ile Thomasse la Saillarde'dan nefret etmiyor, yaşlı kadınlardan çok güzel kızlara sadaka veriyor ve bütün bu nedenlerle Paris'in *halk tabakası* tarafından bayağı seviliyordu. Etrafında ağzını bozmaktan ve sırasında âlem yapmaktan çekinmeyen çapkın piskopos ve yüksek rütbeli manastır başrahiplerinden oluşan bir maiyet olmaksızın asla şehirde gezmiyordu. Auxerre'deki Saint-Germain Manastırı'nın dindar kadıncağızları birçok kez, akşamları Bourbon konağının aydınlanmış pencerelerinin altından geçerken öğleden sonra kendilerine ikindi duasını okumuş olan aynı seslerin, kadeh çınlayışları arasında XII. Benedictus'un –papalık tacına üçüncü katı eklemiş olan papanın– Bacchus'vari sözünü mırıldandıklarını duyarak şoka uğramışlardı: "*Bibamus papaliter.*"[31]

Salona girişinde kendisini, az önce o kadar hırçın ve bir papa seçmeye niyetlendiği şu günde bile bir Kardinal'e saygı göstermeye pek isteksiz olan kalabalık tarafından kötü

karşılanmaktan koruyan da, herhalde, bu denli haklı olarak kazanılmış popülerliği oldu. Fakat Parisliler pek kin tutmaz; hem zaten bu haysiyetli burjuvalar temsili resen başlatmış oldukları için Kardinal’e üstün gelmiş oluyorlardı ve bu zafer onlara yetiyordu. Kaldı ki Monsenyör Kardinal de yakışıklı adamdı doğrusu, kendisine pek yakışan pek güzel kırmızı bir cüppesi vardı; bu demektir ki bütün kadınlar, başka deyişle seyircilerin büyük kısmı ondan yanaydı. Yakışıklıysa ve kırmızı cüppesi de kendisine yakışıyorsa bir Kardinal’i gösteriye geç geldiği için yuhalamak gerçekten haksızlık ve densizlik olurdu.

Evet, ne diyorduk, Kardinal salona girdi, ekâbirin avama karşı kullandığı atadan miras gülümsemeyle seyircileri selamladı ve aklından bambaşka şeyler geçiyormuş gibi düşünceli düşünceli narçiçeği kadifeden koltuğuna yöneldi. Piskopos ve başrahiplerden oluşan maiyeti, bugünkü deyimle kurmay heyeti de peşinden peykeye girerken salonda büyük bir merak ve uğultu dalgası uyandırmaktan da geri kalmadı. Herkes bunları birbirlerine göstermekte, adlarını söylemekte yarış ediyordu; içlerinden en az birini tanımayan kimse yoktu. Kimi Marsilya piskoposu monsenyör –hafızam beni yanıltmıyorsa– Alaudet’yi, kimi Saint-Denis birinci rahibini, kimi Saint-Germain-des-Prés başrahibi, XI. Louis’nin bir metresinin hovarda kardeşi Robert de Lespinasse’ı... Birçok yanılgı ve uyumsuz sesler de cabası... Öğrencilerse küfür ediyorlardı. Gün onların günüydü, onların deliler bayramı, onların çılgınlık âlemi, onların yıllık hukukçu ve okullu şenliği... O gün, caiz olmayan ve kutsal sayılmayan hiçbir kepazelik yoktu. Sonra kalabalığın arasında şirazeden çıkmış bazı hanımlar da vardı, Dörtokka Simone, Tapacı Agnès, Tekeayak Robine gibi... Böyle güzel bir günde, kilise

büyükleriyle hayat kadınlarından oluşmuş bu kadar neşeli bir toplulukta, rahatça küfür savurup Tanrı'nın adını biraz örselemek fazla görülebilir miydi? Dolayısıyla, öğrenciler bu haklarını kullanmaktan geri kalmıyordu ve curcunanın ortasında, bütün bu papaz adayı ve öğrencilerin dilinden –yılın geri kalan kısmında Saint-Louis'nin kızgın demirinin korkusuyla tutulan bu dillerden– dökülen, en günahından en müstehcenine kadar korkunç küfürler gırla gidiyordu. Zavallı Saint-Louis! Kendi adalet sarayında nasıl da dalga geçiliyordu onunla!.. Her öğrenci peykeye yeni gelenler arasından siyah, gri, beyaz veya mor bir cüppeyi hedef almıştı. Joannes Frollo de Molendino ise, bir başdiyakozun kardeşi sıfatıyla, hiç çekinmeden kırmızıya saldırmıştı ve gözlerini Kardinal'e dikerek avazı çıktığı kadar şarkı söylüyordu:

Cappa repleta mero![32]

Burada okurlarımızı aydınlatmak için açıkladığımız bütün bu ayrıntılar, salonu dolduran uğultunun arasında o kadar boğuluyordu ki, peykedekilerin kulaklarına ulaşmadan dağılıp gidiyordu. Zaten ulaşsaydı da Kardinal fazla umursamazdı, zira böyle günlerde bu tür taşkınlıklar göreneklere girmiş bulunuyordu. Kaldı ki, kaygılı yüz ifadesinden de anlaşıldığına göre, kendisini yakından izleyen, ve peykeye hemen hemen onunla aynı anda giren başka bir derdi de vardı: Flandre'lı elçilik heyeti.

Kardinal'in kaygılanmasının sebebi, kurt politikacı olması ve kuzini Marguerite de Burgonya'nın kuzeni Viyana dükü veliaht Charles'la evlenmesinin olası sonuçlarını gözünde büyütmesi değildi; Avusturya dükü ile Fransa kralının bu alçıyla sıvanacak iyi ilişkilerinin ne kadar süreceği, İngiltere kralının, kızının küçük düşürülmesini nasıl

karşılayacağı da pek umrunda değildi. Her akşam, Kral'ın Chaillot Bağları şarabının hakkını veriyor, XI. Louis tarafından (tabii Hekim Coictier tarafından biraz gözden geçirilip düzeltilmiş olarak) IV. Edward'a hediye edilen aynı şaraptan birkaç şişenin günün birinde Louis'yi Edward'dan kurtaracağını aklına bile getirmiyordu. *Monsenyör Avusturya dükünün çok şerefli sefaret heyeti*, Kardinal'i böyle kaygılara boğmuyor, ancak başka bir yönden adamakıllı canını sıkıyordu. Gerçekten de –romanın ikinci sayfasında bu konuda birkaç söz etmiştik– kendisi yani Charles de Bourbon gibi bir şahsiyetin adsız sansız burjuvaları, kendisi gibi bir Kardinal'in birtakım belediye meclisi üyelerini, yine kendisi gibi keyif ehli şarapsever bir Fransız'ın, bira fıçısı Flamanları törenle karşılayıp üstelik eğlendirmek zorunda kalması pek yenilir yutulur şey değildi; hem de herkesin gözü önünde... Bu herhalde Kral'ın keyfi için oynadığı en çekilmez mutluluk rollerinden biri olacaktı.

Dolayısıyla, kapıcı gür bir sesle, "*Monsenyör Avusturya dükünün sayın elçileri*!" diye anons edince dünyanın en sevecen çehresiyle (buna çok dikkat ediyordu) kapıya doğru döndü. Söylemeye gerek yok, tüm salon da aynı şeyi yaptı.

O zaman, Avusturya Dükü Maximilien'in kırk sekiz elçisi, Charles de Bourbon'un rahiplerden oluşan cıvıl cıvıl maiyetiyle tam bir tezat yaratan ciddi ve ağırbaşlı bir edayla, ikişerli sıra halinde, başlarında Saint-Bertin Manastırı başrahibi, Altın Post şansölyesi, muhterem peder Jehan ile Dauby beyi ve Gand yüksek savcısı Jacques de Goy olduğu halde, içeri girdiler. Salonda, bu şahsiyetlerin her birinin kapıcıya söylediği ve onun da kafasını gözünü yararak kalabalığa tekrarladığı garip adları ve burjuva unvanlarını duyabilmek için, bastırılmaya çalışılan gülüşlerle birlikte

derin bir sessizlik oldu. Heyetin içinde Louvain şehri belediye meclisi üyesi Loys Roelof; Brüksel belediye meclisinden Sayın Clays d'Etuelde; Voirmizelle beyi, Flandre Parlamentosu başkanı Sayın Paul de Baeust; Anvers şehri belediye başkanı Jehan Colleghens; Gand şehri Anayasa Kurulu Başkanı George de la Moere; adı geçen şehrin yönetim bölgeleri başsorumlusu Gheldolf van der Hage; Bierbecque Beyi, Jehan Pinnock ve Jehan Dymaerzelle vd. vd. vardı... Savcılar, meclis üyeleri, belediye başkanları; belediye başkanları, meclis üyeleri, savcılar; hepsi baston yutmuş gibi dimdik, kaskatı duruyordu, kadife ve damasko kumaşlardan resmî kılıklar içindeydiler, başlarında Kıbrıs sırmasından kocaman püsküllerle süslü siyah kadife şapkalar vardı; aslında dürüst Flaman tipleri, Rembrandt'ın *Gece Devriyesi*'nin siyah arka fonunda son derece güçlü ve ağırbaşlı olarak öne çıkardığı kişilerin soyundan, ciddi suratlı ve haysiyetli simalardı bunlar; Avusturya Dükü Maximilien'in bildirisinde ifade edildiği gibi, *sağduyularına, cesaretlerine, deneyimlerine, sadakat ve temkinliliklerine tam bir güven beslemekte haklı olduğu* adeta hepsinin alınlarında yazan şahsiyetler...

Fakat içlerinden biri müstesnaydı. Bu uyanık, zeki, kurnaz görünüşlü adam, bir tür maymun ve diplomat suratına sahipti, Kardinal'in ona doğru üç adım ilerleyip yerlere kadar eğilmesine rağmen, adı sadece *Gand şehri meclis üyesi ve naibi Guillaume Rym* idi.

O sırada pek az kişi Guillaume Rym'in kim olduğunu biliyordu. Bir devrim zamanında olayların üzerinde güneş gibi parlayacak olan; fakat on beşinci yüzyılda kirli entrikalara gömülmüş, Saint-Simon dükünün dediği gibi *lağımlarda yaşayan* eşi az bulunur bir deha... Zaten

Avrupa’nın *başlağımcısı* olarak takdir de ediliyordu; XI. Louis’yle samimiyet içinde entrikalar çeviriyor, sık sık Kral’ın gizli işlerine el atıyordu. Kardinal’in bu çelimsiz Flaman yöneticisine gösterdiği nezakete şaşıp kalan kalabalığın bilmediği şeylerdi bunlar...

IV

Jacques Coppenole Usta

Gand naibi ile Kardinal pek alçaktan birer reverans ve ondan daha alçak bir sesle birbirlerine bir iki laf ederlerken uzun boylu, ablak suratlı, geniş omuzlu bir adam, Guillaume Rym’le birlikte içeri girmek için çabalıyordu; bir tilkinin yanındaki buldog gibi. Fötr şapkasıyla deri ceketi, çevresindeki kadife ve ipeklilerin ortasında bir leke gibi duruyordu. Adamı yolunu şaşırmış bir seyis zanneden kapıcı onu durdurdu:

“Hey arkadaş! Buradan geçilmez.”

Deri ceketli adam, kapıcıya bir omuz attı.

“Benden ne istiyor bu soytarı?” diye öyle yüksek sesle haykırdı ki, bütün salon bu garip konuşmayı duymak için kulak kesildi. “Görmüyor musun, ben de kafiledenim?”

“Adınız?” diye sordu kapıcı.

“Jacques Coppenole.”

“Meslek ve unvanınız?”

“Çorapçı. Gand’da Trois Chaînettes tabelası altında faaliyet gösteriyorum.”

Kapıcı geri çekildi. Belediye başkanlarını, meclis üyelerini takdim etmek, hadi neyse; fakat bir çorapçıyı? Kolay iş değildi. Kardinal zaten diken üstündeydi. Bütün halk bakıyor ve dinliyordu. Kardinal Hazretleri zaten iki günden beri bu Flaman ayılarını, az çok insan yüzüne çıkacak hale getirmek için yontmaya uğraşıyordu ve şimdi ortaya çıkan bu garabet, işi zorlaştırmaktaydı. Bu sırada Guillaume Rym, kurnazca bir gülümsemeyle kapıcıya yanaştı ve kulağına, "Gand şehri belediye amirliği kâtibi Jacques Coppenole Usta'yı anons edin," diye fısıldadı.

"Kapıcı," diye tekrarladı Kardinal yüksek sesle, "ünlü Gand şehrinin belediye başkanlığı kâtibi Jacques Coppenole Usta'yı anons et."

Bu bir hataydı. Guillaume Rym tek başına sorunu bertaraf edebilirdi; ne var ki Coppenole, Kardinal'i işitmişti.

"Hayır, Tanrı aşkına!" diye bağırdı gök gürültüsü gibi bir sesle, çorapçı Jacques Coppenole. "Duyuyor musun kapıcı? Eksiği fazlası yok. Tanrı aşkına! Çorapçı unvanı yeterince güzel. Sayın arşidük birçok kez eldivenini benim çoraplarımda aramıştır."

Salon, alkış ve kahkahalarla çınladı. Paris'te taşlamalar her zaman gerektiği gibi anlaşılır ve tabii her zaman alkışlanır.

Ayrıca ekleyelim ki Coppenole, halktan biriydi ve etrafındaki kitle de halktı. Bu yüzden aralarında, elektriklenme gibi çabucak, kolayca iletişim kurulmuştu. Flaman çorapçının, saray adamlarını aşağılayan gururlu çıkışı, oradaki bütün avam ruhlarında, on beşinci yüzyılda henüz müphem ve belirsiz olan bir tür haysiyet duygusunu harekete geçirmişti. Az önce Sayın Kardinal'e kafa tutan bu çorapçı, onlardan biriydi! Kardinal'in cüppesinin kuyruğunu tutan

Sainte-Geneviève başrahibinin vekilinin mübaşirlerinin uşaklarına bile saygı ve itaate alışmış olan yoksul ve zavallı insancıklara pek hoş gelen bir düşünceydi bu.

Coppenole, gururla Kardinal'i selamladı; o da XI. Louis'nin bile çekindiği bu güçlü burjuvanın selamına aynı şekilde mukabele etti. Sonra, Philippe de Comines'in dediği gibi *bilge ve muzip bir adam* olan Guillaume Rym bir üstünlük ve alay gülümsemesiyle ikisinin peşine takıldı ve her biri yerini aldı; Kardinal biraz bozulmuş ve kaygılı, Coppenole ise sakin ve kurumluydu. Herhalde çorapçılık unvanının başka bir unvandan geri kalır tarafı olmadığını; kardinal bile olsaydı bugün evlendireceği Marguerite'in annesi Marie de Burgonya'nın kendisinden çorapçıyken korktuğundan daha az korkacağını düşünüyordu; öyle ya, bir kardinal, Atak Charles'ın kızının gözdelerine karşı tüm Gand ahalisini ayaklandıramazdı; bir kardinal, Flandre'lı prenses gözdeleri için halkına yalvarmak üzere darağacının dibine kadar geldiğinde, onun gözyaşlarına ve yakarışlarına karşın gevşeyen halkı bir sözle galeyana da getiremezdi; oysa siz, soylu ve ünlü senyörler Guy d'Hymbercourt ve Şansölye Guillaume Hugonet! Kellelerinizin düşmesi için çorapçının deri ceketli kolunun kalkması yetmişti!..

Ancak zavallı Kardinal için daha her şey bitmemişti; bu kadar berbat bir toplulukta bulunmanın acı kadehindekini, tortusuna dek içmesi gerekiyordu.

Okur daha proloğun başlangıcında peykenin kenarına yapışmış olan küstah dilenciyi herhalde unutmamıştır. Ünlü davetlilerin gelişi ona, tuttuğunu bıraktırmış değildi; yüksek rahipler ve elçiler, fıçıya istiflenen gerçek Flaman ringaları gibi salondaki sıralara yerleşirken o, yerini daha bir benimsemiş, sütunun tepesinde bacak bacak üstüne atmıştı.

Sıradan bir küstahlık değildi bu ve dikkatler başka yere yönelmiş olduğu için ilk anlarda farkına varılmamıştı. Öte yandan o da salonda hiçbir şey göremiyordu; Napolilere has bir kaygısızlıkla başını iki yana uzatıyor, ara sıra uğultunun içinde istemdışı bir alışkanlıkla, “Tanrı aşkına için bir sadaka!” diye mırıldanıyordu. Aslına bakılırsa bütün salonda, Coppenole ile kapıcının tartışmasına başını bile çevirmeye tenezzül etmeyecek tek kişi o olurdu muhtemelen. Ama rastlantı bu ya, şimdiden halkın kanının iyice kaynadığı ve bütün gözlerin üzerine dikildiği Gand’lı çorapçı, tam dilencinin üstünde, peykenin birinci sırasına gelip oturdu. Ve Flaman elçisinin, gözlerinin önündeki garip tipi iyice inceledikten sonra paçavralara sarılı omzuna dostça bir şaplak indirdiğini görenler doğrusu az şaşırmadı. Dilenci döndü; ikisinin yüzünde de bir şaşkın, minnettar ve neşeli bir ifade belirdi vb. vb. sonra seyircilere hiç aldırış etmeksizin çorapçıyla hırpani dilenci, birbirinin ellerini tutarak alçak sesle konuşmaya başladı; peykenin yaldızlı çuha örtüsünün üstüne yayılan Clopin Trouillefou’nun yırtık pırtık esvapları bir portakalın üzerindeki tırtıl etkisi yaratıyordu.

Bu garip sahne, salonda öyle bir çılgınlık ve neşe uğultusuna yol açtı ki, Kardinal de olayın farkına varmakta gecikmedi. Biraz eğildi ve bulunduğu yerden Trouillefou’nun iğrenç hırkasını ancak şöyle böyle görebildiği için, doğal olarak dilencinin sadaka istediğine hükmetti ve bu kadar cüret karşısında isyan ederek bağırdı: “Sayın Adalet Sarayı savcısı, bu serseriyi nehre atın!”

“Tanrı aşkına! Monsenyör Kardinal,” dedi Coppenole, Clopin’in elini bırakmadan, “o benim dostlarımdandır.”

“Noel! Noel!” diye bağırdı kalabalık ve o andan itibaren Coppenole Usta Gand’da olduğu gibi Paris’te de *halk*

nezdinde itibar kazandı; çünkü, –diyor Philippe de Comines– *bu cüssede adamların, yolu yordamı bir kenara bırakırlarsa orada itibarları vardır*.

Kardinal dudağını ısırdı. Yanındaki Sainte-Geneviève Manastırı başrahibine doğru eğildi ve alçak sesle şöyle dedi:

"Doğrusu Sayın Arşidük, Madam Marguerite'in habercisi olarak bize pek sevimli elçiler göndermiş!"

"Kardinal hazretleri," dedi Başrahip, "bu domuz suratlı Flamanlar için nezaketini boşa harcıyor. *Margaritas ante porcos*."

"Daha doğrusu," dedi Kardinal gülümseyerek, "*Porcos ante Margaritam*[33]."

Cüppeli küçük ekâbir topluluğu, bu kelime oyununa bayıldı. Kardinal de kendini biraz rahatlamış hissetti. O da bir nükte yapıp kendini alkışlatmış, böylece Coppenole'le ödeşmişti.

Şimdi, okurlarımız arasından –günümüz üslubunda dendiği gibi– bir imge veya bir fikri genelleme yeteneğine sahip olanlara, izinleriyle, tam dikkatlerini dondurduğumuz anda Saray'ın büyük salonunun arz ettiği manzarayı gayet net olarak gözlerinin önünde canlandırıp canlandırmadıklarını soracağız. Salonun tam ortasında, batı duvarına yaslanmış, altın yaldızlı brokar kaplı geniş ve görkemli bir tür peyke var; sivri kemerli küçük bir kapıdan buraya, bir tören alayı halinde, bir kapıcının sıtma görmemiş sesiyle anons edildikçe, ağırbaşlı tavırlı önemli kişiler giriyor. İlk sıralara ermin kürkler, kadifeler ve ağır lal rengi kumaşlara bürünmüş muhterem şahsiyetler yerleşmiş bile. Onurlu bir sessizliği koruyan bu peykenin etrafında, aşağıda, karşıda, her yerde yoğun bir kalabalık ve büyük bir uğultu... Peykedeki her simanın üzerine binlerce göz dikili, her ad hakkında binlerce

fısıltı dolaşıyor. Evet, manzara sahiden ilginç ve seyircilerin dikkatini hak ediyor etmesine de, şurada, salonun ta ucunda, üstünde ve altında dörder rengârenk kuklayla bir sahneye benzeyen şu şey de neyin nesi? Ve sahnenin yanındaki siyah üstlüklü solgun yüzlü adam da kim ola? Ne yazık sevgili okur, Pierre Gringoire bu... ve de proloğu...

Onu hepimiz külliyen unutmuştuk.

Onun korktuğu da tamı tamına buydu zaten.

Kardinal'in girdiği andan itibaren Gringoire proloğunun selameti uğruna çırpınıp durmuştu. Önce sahnede donup kalan aktörlere devam etmelerini ve seslerini yükseltmelerini buyurmuş, sonra kimsenin dinlemediğini görünce onları susturmuştu; kesintinin sürdüğü yaklaşık on beş dakikadan beri de durmadan ayağını yere vuruyor, çırpınıp duruyor, proloğun devamı için çevrelerindekileri dürtüklesinler diye Gisquette'le Liénarde'a sesleniyordu; ama hepsi boşunaydı. Kimse gözünü ve kulağını, bu geniş görüş çemberinin odak noktasını oluşturan Kardinal, elçiler ve peykeden ayırmıyordu. Hem sonra galiba, istemeyerek de olsa söylemek zorundayız, Kardinal'in gelip de bu kadar korkunç bir şekilde dikkatleri dağıttığı sırada, prolog zaten salondakileri biraz sıkmaya başlamıştı. Netice itibariyle gerek peykede gerek mermer platformda seyredilen şey aynıydı, yani Emek ile Ruhban'ın, Asalet ile Emtia'nın çekişmesi... Zaten birçok insan bu şahsiyetleri, Gringoire'ın giydirmiş olduğu sarılı beyazlı gömlekler içinde, manzum repliklerle konuşan, makyajlı ve kostümlü, adeta saman doldurulmuş kuklalar olarak görmektense Flaman elçilik heyetinde ve piskoposluk erkânında, Kardinal'in cüppesi ve Coppenole' ün ceketi altında, yaşayan, soluk alan, bir şeyler yapan,

birbirlerini dirsekleyen etten kemikten canlılar olarak görmeyi tercih ediyordu.

Yine de şairimiz, sükûnetin biraz sağlandığını görünce her şeyi kurtarabilecek bir numara tasarladı. Yanındakilerden sabırlı görünüşlü şişmanca ve sakin bir adama dönerek, “Beyefendi,” dedi, “ne dersiniz, yeniden başlasınlar mı?”

“Neye?” dedi adam.

“Neye mi, temsile tabii,” dedi Gringoire.

“Nasıl isterseniz,” dedi muhatabı.

Bu yarım onay Gringoire’a yetti; kendi işini kendi görerek ve mümkün olduğu kadar kalabalığa karışmaya çalışarak bağırmaya başladı: “Temsili başlatın! Temsili tekrar başlatın!”

“Vay canına!” dedi Joannes de Molendino, “Orada dipte neler oluyor? (Zira Gringoire dört kişilik gürültü yapıyordu.) Hey, baksanıza arkadaşlar, temsil bitmemiş miydi? Tekrar başlatacaklarmış. Bu haksızlık değil mi?”

“Hayır! Hayır!” diye bağırdı bütün öğrenciler. “Kahrolsun temsil! İstemiyoruz!”

Fakat Gringoire dört bir yana koşuyor, öğrencileri bastırmak için daha da yüksek sesle bağırıyordu: “Başlayın! Başlayın!”

Bağırışlar sonunda Kardinal’in dikkatini çekti.

“Sayın Adalet Sarayı Savcısı,” dedi birkaç adım ötesindeki siyah giysili bir adama, “bu serseriler kutsal su havuzunda dalaşan şeytanlar mı, böyle cehennemî bir gürültü yaptıklarına göre?..”

Adalet Sarayı Savcısı bir tür iki yaşayışlı devlet memuru, adliyeci sınıfından bir çeşit yarasaydı, hem fareden hem kuştan, hem yargıçtan hem askerden bir şeyler kapmıştı. Kardinal Hazretlerine yaklaştı ve onun hoşnutsuzluğunu

üzerine çekme korkusu içinde kekeleyerek halkın tuhaf davranışını açıklamaya girişti: öğle saati Kardinal hazretlerinden önce gelmişti ve oyuncular, Kardinal hazretlerini beklemeden başlamak zorunda kalmışlardı.

Kardinal kahkahadan kırıldı.

“Ant olsun, Sayın üniversite Rektörü de aynı şeyi yapmalıydı. Ne dersiniz Sayın Guillaume Rym?”

“Monsenyör,” dedi muhatabı, “komedinin yarısından kurtulduğumuza sevinelim. Bu bile bir kazançtır.”

“Yani bu keratalar, oyunlarına devam edebilirler mi?” diye sordu savcı.

“Devam edin, devam edin!” dedi Kardinal; “Benim için fark etmez. Bu arada ben de dua kitabımı okurum.”

Savcı, peykenin kenarına doğru ilerledi ve eliyle sessizlik işareti yaptıktan sonra, hem oyunun tekrar başlamasını hem de burada kesilmesini isteyenleri tatmin etmek için şöyle bağırdı:

“Burjuvalar, köylüler ve kentliler! Kardinal hazretleri devam edilmesini emrediyorlar.”

Her iki tarafın da karara boyun eğmesi gerekti. Fakat bu nedenle yazar da seyirciler de uzun süre Kardinal’e hınç beslediler.

Böylece sahnedekiler tekrar oyuna başladı ve Gringoire da hiç olmazsa eserinin geri kalan kısmının dinleneceğini umdu. Fakat bu umut da kurduğu diğer hayaller gibi kırılmakta gecikmedi; gerçekten de salonda sessizlik şöyle böyle yeniden sağlanmış, fakat Gringoire, Kardinal’in tekrar başlama iznini verdiği sırada peykenin henüz dolmamış olduğunu ve Flamanlardan sonra korteje dahil başka önemli kişilerin de çıkageldiğini fark etmemişti. Sahnedeki diyaloğun arasında ikide bir bunların ad ve unvanlarını anons eden

kapıcının naraları temsili mahvediyordu. Gerçekten de, bir piyesin ortasında, iki beytin, bazen de iki yarım dizenin arasına bir kapıcının ciyaklayan sesinin şöyle ayraçlar sokuşturduğunu bir düşünün:

“Sayın Jacques Charmolue, kilise mahkemesinde Kral’ın vekili!”

“Jehan de Harlay, Paris şehri gece devriyesi şövalyeliğinde muhafız, kraliyet seyisi!”

“Sayın Galiot de Genoilhac, şövalye, Brussac senyörü, kraliyet topçubaşı!”

“Sayın Dreux-Raguier, efendimiz kralın Fransa, Champagne ve Brie’den sorumlu su ve ormanlar komiseri!”

“Sayın Louis de Graville, şövalye, Kraliyet danışman ve mabeyincisi, Fransa amirali, Vincennes Ormanı kapıcısı!”

“Sayın Denis Le Mercier, Paris Körler Evi muhafızı! vb. vb...”

Durum dayanılmaz bir hal alıyordu.

Sahnedeki gösteriyi izlenemez hale getiren bu garip refakat müziği, ilginin gittikçe arttığını ve eserinin beğenilmek için sadece dinlenmeye ihtiyacı olduğunu gördüğü ölçüde, Gringoire’ı daha da kızdırıyordu. Gerçekten de daha ustalıklı ve daha dramatik bir olay örgüsü düşünülemezdi. Proloğun dört şahsı, ölümcül bir sıkıntı içinde yakarıp duruyorlardı ki, bizzat Venüs, *vera incessu patuit dea*[34], Paris şehrinin arması olan geminin göğüs kısmına iliştirildiği güzel bir giysi içinde karşılarına çıkmıştı. En güzel kıza vaat edilmiş olan veliahdı istemeye geliyordu. Vestiyerden yıldırımının gürültüsü işitilen Jüpiter de ondan yanaydı ve tanrıça az daha amacına ulaşacak, yani düpedüz veliahdla evlenecekti ki, beyaz damaskolar giymiş ve elinde bir papatya (Flandre Prensesi Marguerite’in saydam simgesi)

tutan gencecik bir kız çocuğu çıkageliyor ve Venüs'le mücadele etmeye başlıyordu: beklenmedik durum ve sorunu çözecek olay. Venüs, Marguerite ve diğerleri bir tartışmanın ardından, Meryem Ana'nın hükmüne boyun eğecekleri konusunda anlaşıyorlardı. Piyeste bir güzel rol daha vardı, Mezopotamya kralı Dom Pedro rolü; ama bu kadar kesinti arasında bunun neye yaradığını anlamak zordu. Bütün bunlar sahneye o sözünü ettiğimiz merdivenden çıkmışlardı.

Fakat olan olmuştu bir kere. Bu güzelliklerin hiçbiri ne hissediliyor ne anlaşılıyordu. Kardinal'in girişiyle sanki görünmeyen sihirli bir ip, bütün bakışları mermer platformdan peykeye, salonun güney ucundan batı kenarına çekmişti. Kalabalığı etkisi altına alan büyü hiçbir şeyle bozulmuyordu. Bütün gözler oraya dikiliydi ve yeni gelenler, onların lanet olası adları, suratları ve kılık-kıyafetleri sürekli biçimde dikkatleri sahneden uzaklaştırıyordu. Çok hazin bir durumdu bu. Gringoire'ın yenlerinden çekiştirmesiyle ara sıra sahneye dönen Gisquette ile Liénarde hariç, şişman sabırlı komşu hariç, kimse yüzüstü bırakılmış zavallı ibretlik oyunu dinlemiyor, seyretmiyordu. Gringoire artık insanları yalnız profilden görüyordu.

Bina ettiği bütün o şan şöhret ve şiir yapısının parça parça çöküşüne o denli derin bir acıyla tanık oluyordu ki!.. Hele bu halkın bir ara eserini izleme sabırsızlığıyla Adalet Sarayı Savcısı'na başkaldırmanın eşiğine geldiğini düşününce!.. Ama şimdi eser önlerinde olduğu halde kimse umursamıyordu. Oysa temsil nasıl da bir alkış tufanıyla başlamıştı! Halk teveccühünün ebedî gelgiti işte!.. Düşünün bir kere, az daha savcının çavuşlarını bile asacaklardı! Hâlâ o güzelim ânı yaşıyor olmak için neler vermezdi!..

Kapıcının hoyrat monoloğu nihayet bitti; herkes gelmişti, Gringoire da rahat bir nefes aldı. Aktörler cesaretle oyunlarına devam ediyorlardı. Fakat Gringoire, çorapçı Coppenole Usta'nın birdenbire ayağa kalkıp bütün dikkatleri üstünde toplayarak, şu iğrenç nutku çekmeye başladığını duymaz mı:

"Paris'in sayın burjuva ve soyluları, Tanrı aşkına, burada ne yaptığımızı anlamıyorum. Şurada, köşede, şu kerevetin üstünde, dövüşmeye niyetli gözüken birtakım insanlar görüyorum. Dinî oyun derken kastettiğiniz bu mu bilmem; ama eğlenceli bir şey olmadığı belli. Dilleriyle kavga ediyorlar, o kadar. On beş dakikadır ilk vuruşu bekliyorum, hiçbir şeyin geldiği yok. Birbirlerini sadece hakaretle yaralayan ödlekler bunlar. Londra yahut Rotterdam'dan güreşçiler getirtilmeliydi; o zaman görürdünüz yumruk nasıl çalınırmış, sesi ta meydandan duyulurdu. Bunlarsa insanda merhamet uyandırıyor. Hiç olmazsa bir Mağrip dansı ya da herhangi bir şaklabanlık yapsalar ya bize! Bana söylenen bu değildi. Papa seçimiyle birlikte bir deliler bayramı vaat edilmişti. Gand'da bizim de deliler papamız vardır, Tanrı aşkına, bu hususta kimseden geri değiliz! Ama bakın biz nasıl yapıyoruz: Buradaki gibi büyük bir kalabalık topluyoruz; sonra herkes sırayla başını bir delikten geçirip diğerlerine yüz şaklabanlığı yapıyor; en çirkin suratı gösteren alkışlarla papa seçiliyor. Bu kadar. Çok eğlenceli oluyor. Sizin papanızı da bizim usulle seçelim mi? Ne kadar olsa şu gevezeleri dinlemekten daha az sıkıcı olur. Tabii onlar da başlarını deliğe sokup yüz şaklabanlığı yapmak isterlerse oyuna dahil olurlar. Ne dersiniz sayın burjuvalar? Burada da Flaman usulü gülmek için her iki cinsten yeterli sayıda gülünç numune var

nasıl olsa ve suratlarımız güzel bir yüz şaklabanlığı beklenebilecek kadar çirkin."

Gringoire karşılık vermek isterdi ama şaşkınlık, öfke, isyan duygusu yüzünden dili tutuldu. Zaten, halkın gönlünü fetheden çorapçının önerisi, kendilerine *Soylular*, diye seslenildiği için gururları okşanmış burjuvalar tarafından öylesine coşkunlukla karşılandı ki, her türlü direnme boşuna olacaktı. Kendini akıntıya bırakmaktan başka çare yoktu. Gringoire, Thimanthes'in[35] *Agamemnon*'u gibi başını gizleyecek bir harmanisi olmadığından, iki eliyle yüzünü kapadı.

V

Quasimodo

Coppenole'ün fikrini uygulamak için gereken her şey göz açıp kapayıncaya kadar hazır edildi. Burjuvalar, öğrenciler ve hukukçular işe koyulmuştu. Mermer platformun karşısındaki küçük şapel, yüz şaklabanlığı gösterilerine sahne olarak seçildi. Kapının üstündeki güzel vitray kırılmış, yerinde taştan bir çember kalmıştı ve yarışmacıların başlarını bu delikten çıkarmalarına karar verildi. Buraya ulaşmak için, kim bilir nereden bulunarak iyi kötü üst üste konulmuş iki fıçının üstüne çıkmak yeterliydi. Her adayın, erkek olsun kadın olsun (zira kadın papa da seçilebilirdi), yüz şaklabanlığının izleyicilerde yaratacağı etkinin tam ve yepyeni olması için, suratını kapatması ve ortaya çıkış ânına

kadar şapelde saklanması kurala bağlandı. Şapel bir anda adaylarla doldu ve kapısı üstlerine kapandı.

Coppenole bulunduğu yerden her şeyi düzenliyor, yönetiyor, ayarlıyordu. Bu gürültü patırtı içinde, Gringoire kadar sarsılan Kardinal, işlerini ve akşam duasını bahane ederek bütün maiyetiyle birlikte salondan ayrılmış, ancak gelişinde o kadar heyecanlanmış olan kalabalık, gidişine en küçük bir tepki bile göstermemişti. Hazretin bu yenilgisini fark eden sadece Guillaume Rym oldu. Halkın ilgisi de güneş gibi döngüsünü takip ediyordu; salonun bir ucundan yola çıkmış, bir süre ortasında durakladıktan sonra şimdi öbür ucuna gelmişti işte. Mermer platform ve brokar kaplı peyke sıralarını savmışlar, sıra XI. Louis'nin şapeline gelmişti. Artık meydan her türlü çılgınlığa açıktı. Ortada sadece Flamanlarla ayaktakımı vardı.

Yüz şaklabanlığı yarışması başladı. Ters çevrilmiş kıpkırmızı gözkapakları, hayvan ağzı gibi açılmış ağzı ve İmparatorluk askerlerinin kaba saba çizmeleri gibi kırıştırdığı alnıyla pencerede arzı endam eden ilk surat salonda öylesine bir kahkaha tufanı kopardı ki, Homeros[36] orada olsaydı bütün bu hödükleri tanrı sanırdı. Ama büyük salonun Olympos'a benzer hiçbir yanı yoktu ve Gringoire'ın zavallı Jüpiter'i bunu herkesten iyi biliyordu. Yarışma ikinci, sonra üçüncü yüz şaklabanlığıyla devam etti, ardından bir diğeri, bir diğeri daha; her defasında kahkahalar ve neşeli tepinmeler iki misline çıkıyordu. Bu gösteride, günümüzün ve salonlarımızın okuruna, hakkında bir fikir vermenin zor olduğu özel ve anlaşılmaz bir baş döndürücülük, bir mest etme ve büyüleme gücü vardı. Gözünüzde canlandırmaya çalışın: Üçgenden yamuğa, koniden çokyüzlüye art arda bütün geometrik şekilleri; hiddetten şehvete bütün yüz

ifadelerini; yeni doğmuş buruş buruş bebekten ölüm döşeğindeki kırış kırış ihtiyara kadar bütün yaşları; Faunus'tan[37] Baal-Zebub'a[38] kadar bütün garip dinsel fantezileri; köpek ağzından kuş gagasına, domuz suratından öküz simasına kadar bütün hayvan profillerini sunan bir dizi surat... Pont-Neuf'ün bütün kabartma suratlarının, Germain Pilon'un eliyle taşlaştırılmış bu kâbuslardan çıkma yaratıkların, yeniden can ve soluk bulup birer birer ateş saçan gözlerle yüzünüze baktıklarını; Venedik karnavalının bütün maskelerinin dürbününüzün merceğinde geçit resmi yaptıklarını; tek sözcükle bir insan kaleydoskobu tasavvur edin.

Eğlence gittikçe daha Flaman işi oluyordu. David Teniers bile durumun hayli eksik bir tablosunu çizebilirdi. Salvator Rosa'nın savaş tablosu, Bacchus Şenliği olarak tasavvur edilsin. Artık ne öğrenci, ne elçi, ne burjuva, ne erkek ne de kadın kalmıştı ortada; ne Clopin Trouillefou, ne Gilles Lecornu, ne Dörtokka Marie ne de Robin Poussepain... Genel başıbozukluk içinde her şey siliniyordu. Büyük salon artık kocaman bir utanmazlık ve cümbüş kazanı olmuştu; her ağız bir çığlık, her yüz çarpılmış bir surat, her birey bir duruştu ve hepsi birden bağırıyor, uluyordu. Birer birer yuvarlak pencereye gelip dişlerini gıcırdatan tuhaf suratlar, zaten harlı olan ateşe atılan odunlar gibiydi. Bütün bu kaynaşan kalabalıktan, kaynayan kazandan çıkan buhar gibi, acı, tiz, keskin, sineğin kanatlarına has ıslık gibi bir uğultu yükseliyordu.

"Heeeey! Lanet olsun!"

"Şu surata bak!"

"Bir boka yaramaz."

"Başkası gelsin!"

“Guillemette Maugerepuis, şu boğa suratına baksana; bir tek boynuzları eksik. Senin kocan olmasın?”

“Başkası gelsin!”

“Hay papanın işkembesine! Bu surat da ne böyle?”

“Hey, hey! Hile var! Yalnız suratlar gösterilecekti.”

“Ah şu kahrolası Perrette Callebotte! Bunu da mı yapacaktı!”

“Noel! Noel!”

“Boğuluyorum yahu!”

“Şuna da bak, kulakları delikten geçmiyor!”

Vb. vb...

Ancak dostumuz Jehan’ın hakkını yememek lazım. Bu curcunada, onun hâlâ, gabya yelkenine tırmanmış bir miço gibi, sütununun tepesinde olduğu görülüyordu. İnanılmaz bir çılgınlık içinde çırpınıyor, alabildiğine açılmış ağzından duyulmayan bir çığlık yükseliyordu; ne kadar şiddetli olursa olsun genel uğultu tarafından bastırıldığı için duyulmuyor değildi bu çığlık, kuşkusuz Sauveur’e göre saniyede on iki bin, Biot’ya göre sekiz bin titreşimlik algılanabilir tiz ses sınırını aştığı içindi.

Gringoire’a gelince ilk umutsuzluk ânı geçince kendini toplamış, talihsizlik karşısında direniyordu. Konuşan makineleri olan oyuncularına üçüncü kez, “Devam edin!” demişti. Sonra, mermer platformun önünde geniş adımlarla volta atarken gidip şapelin penceresinde görünmek gibi fanteziler bile geçiriyordu aklından; sadece bu nankör halka, dilini çıkarma zevkini tatmak için... “Ama yoo! Bu bize yakışmaz; intikam yok! Sonuna kadar savaşacağız!” diye tekrarlıyordu. “Şiirin halk üzerinde büyük etkisi vardır; onları geri getireceğim. Kimin galip geleceğini göreceğiz, surat şaklabanlığı mı, söz sanatı mı...”

Ne yazık ki oyununun tek seyircisi kendisi kalmıştı.

Durum az öncekinden daha beterdi, çünkü şimdi insanların yalnız sırtlarını görüyordu.

Yanılmışım. Kritik bir anda daha önce danıştığı sabırlı şişman adam hâlâ tiyatroya dönük duruyordu. Gisquette ile Liénarde'a gelince onlar çoktan sıvışmışlardı.

Gringoire, biricik seyircisinin bu sadakatinden dolayı çok duygulandı. Yaklaştı ve ona hitap etmek için kolunu hafifçe sarstı, zira adamcağız parmaklığa yaslanmış biraz şekerleme yapıyordu.

"Beyefendi," dedi Gringoire, "size çok teşekkür ederim."

"Beyefendi," dedi şişman adam esneyerek, "ne için?"

"Canınızı sıkanın ne olduğunu anlıyorum," diye devam etti şair, "oyuncuları rahatça işitmenize engel olan şu gürültü, değil mi? Ama içiniz rahat olsun, adınız gelecek kuşaklara geçecektir. Sahi, adınız neydi?"

"Renault Château, Châtelet de Paris mühürdarı, hizmetinizdeyim."

"Beyefendi, siz burada Musa'ların tek temsilcisisiniz," dedi Gringoire.

"Çok naziksiniz beyefendi," dedi Paris yargı ve infaz kalesinin mühürdarı.

"Oyunu gerektiği gibi dinleyen bir siz varsınız," diye devam etti Gringoire, "nasıl buldunuz?"

"Ha? Hımm!" diye karşılık verdi hâlâ mahmurluğunu üzerinden atamamış olan şişman yüksek devlet görevlisi; bayağı keyifliydi doğrusu.

Gringoire'ın bu övgüyle yetinmesi gerekti, çünkü şiddetli haykırışlarla karışık bir alkış tufanı konuşmalarını bıçak gibi kesti. "Deliler Papası" seçilmişti.

"Noel! Noel!" diye bağırıyordu bütün halk.

Gerçekten de o sırada penceredeki delikte ışıldayan surat harikalar harikası bir surattı. Bütün beşgen, altıgen ve ucube suratların pencerede art arda gözüküp de cümbüş tarafından galeyana gelmiş muhayyilelerde tasarlanan gülünçlük idealini bir türlü gerçekleştiremeyişlerinden sonra, seçimi kazanmak için ancak şu anda topluluğun gözünü kamaştırmakta olan müthiş surat gerekiyordu. Bizzat Coppenole Usta bile alkışladı; yarışmaya katılmış olan ve yüzünün çirkinliği, Tanrı bilir hangi raddelere ulaşabilen Clopin Trouillefou bile yenilgiyi kabul etti. Biz de aynı şeyi yapacağız. Okura bu dörtköşe burun, bu at nalı biçimindeki ağız, sağ göz devasa bir et beninin altında tamamen kaybolurken çalı gibi kızıl bir kaşın altından bakmaya çalışan bu küçücük sol göz, kale mazgalı gibi gedik gedik olan bu düzensiz dişler, dişlerden birinin fillerinki gibi üstüne sarktığı bu nasır tutmuş dudak, bu çatal çene ve hele de bütün bunların üzerine tuz biber eken genel yüz ifadesi, bu kötülük, şaşkınlık ve hüzün karışımı hakkında bir fikir vermeye kalkmayacağız. İsteyen, yapabilirse hayalinde canlandırsın.

Herkes alkışlıyordu. Kalabalık şapele doğru koştu, delilerin kutlu papası adeta bir zafer töreniyle dışarı çıkarıldı. Ama şaşkınlık ve hayranlık asıl o zaman doruğuna ulaştı; zira yarış için buruşturulup çarpıtılmış sanılan surat aslında adamın normal suratıydı...

Ya da, daha doğrusu, bütün varlığı bir çarpıtılmışlıktan ibaretti. Kızıl saçların fışkırdığı kocaman bir kafa; iki omuz arasında, etkisini ön tarafta da hissettiren koca bir kambur; ancak dizlerin birbirine temas edebileceği kadar yamuk duran ve önden bakınca sapları birbirine bitiştirilmiş iki orağa benzeyen bir uyluk ve bacak sistemi; geniş ayaklar ve devasa eller; bütün bu biçim bozukluklarıyla birlikte, bir tür

korkutucu gürbüzlük, atiklik ve cesaret görüntüsü... Kuvvetin de güzellik gibi uyumun bir sonucu olduğunu söyleyen ezelî kuralın garip bir istisnası... Delilerin, kendilerine seçtikleri papa böyle biriydi işte.

Sanki kırıldıktan sonra parçaları yeniden doğru dürüst yapıştırılamamış bir dev.

Bir büyük adamın[39] dediği gibi *temelden itibaren geniş,* adeta eni boyuna eşit olan ve Kykloplara[40] benzeyen bu bodur yaratık şapelin eşiğinde belirip kımıldamadan durduğunda, üzerine sırmadan çan kuleleri serpiştirilmiş yarı kırmızı yarı mor giysisini, özellikle de kusursuz çirkinliğini gören halk, onu hemen tanıdı ve hep bir ağızdan bağırdı:

"Quasimodo bu! Zangoç Quasimodo! Notre-Dame'ın kamburu Quasimodo! Tekgöz Quasimodo! Topal Quasimodo! Noel! Noel!"

Görülüyor ki zavallı yaratığın istemediğin kadar lakabı vardı.

"Gebe kadınlar dikkatli olsun!" diye bağırıyordu öğrenciler.

"Ya da gebe kalmak isteyenler!" diyordu Joannes.

Gerçekten de kadınlar elleriyle yüzlerini kapatıyorlardı.

"Hay çirkin maymun!" diyordu bir kadın.

"Çirkin olduğu kadar da kötü!" diyordu bir diğeri.

"Şeytanın ta kendisi!" diye ekliyordu bir üçüncüsü.

"Benim evim maalesef Notre-Dame'a yakın; bütün gece bunun çatılarda fink atışını işitiyorum."

"Kedilerle birlikte."

"Hep damlarımızın üstünde."

"Bacalarımızdan içeri bakıp bize nazar değdiriyor."

"Geçen akşam pencereme gelip yüzünü gözünü oynattı. Erkek sandım, yüreğim ağzıma geldi."

“Şeytan ayinlerine gittiğine eminim. Bir keresinde süpürgesini benim su leğenimin yanına bıraktı.”

“İğrenç suratlı kambur!”

“Kötü ruh!”

“Pööh!”

Buna karşılık erkekler pek memnundu ve alkışlıyorlardı.

Bu gürültü ve patırtıya konu olan Quasimodo, şapelin kapısında ciddi ve somurtuk bir ifadeyle dikiliyor, kendini hayran bakışlara sunuyordu.

Bir öğrenci, galiba Robin Poussepain, yanına yaklaşıp onunla alay etti, neredeyse dibine girmişti. Quasimodo ağzını bile açmadan çocuğu kemerinden tuttuğu gibi kaldırıp kalabalığın üzerinden on adım öteye fırlattı.

Hayran kalan Coppenole Usta, Quasimado’ya yaklaştı.

“Tanrı aşkına! Kutsal Babamız! Sen sahiden hayatımda gördüğüm en güzel çirkinsin! Paris’te olduğu kadar Roma’da da papalığa layıksın.”

Böyle konuşarak, neşeli bir tavırla elini onun omzuna attı. Quasimodo kıpırdamadı. Coppenole devam etti:

“Öyle matrak bir herifsin ki, seninle yiyip içmek için sabırsızlanıyorum, bana on iki Tours akçesi tutarındaki bir gümüş liraya mal olsa bile. Ne dersin?”

Quasimodo cevap vermedi.

“Tanrı aşkına!” dedi çorapçı, “Sağır mısın be adam?”

Gerçekten de zangoç sağırdı.

Fakat Coppenole’ün tavırlarından sıkılmaya başlamıştı; öyle korkunç bir diş gıcırtısıyla ona doğru döndü ki, Flaman dev, kedinin önünden kaçan bir buldog gibi geriledi.

O zaman garip şahsın çevresinde, en az on beş adım yarıçapında bir korku ve saygı çemberi oluştu. Bir kocakarı Coppenole’e Quasimodo’nun sağır olduğunu söyledi.

“Sağır ha!” dedi çorapçı çınlayan Flaman kahkahasıyla, “Tanrı aşkına! İşte sana tam bir papa!”

“Hey, onu tanıyorum!” diye bağırdı, Quasimodo’yu daha yakından görmek için nihayet sütun başlığından inmiş olan Jehan, “başdiyakoz olan ağabeyimin zangocu bu. Merhaba Quasimodo!”

“Amma adammış ha!” dedi düştüğü için her tarafı yara bere içinde olan Robin Poussepain; “ortaya çıkıyor: bakıyorsun kambur; yürüyor: topal; size bakıyor: tekgöz; siz ona bir şey diyorsunuz: sağır. Peki, dili ne işe yarıyor bu Polyphemos’un?”

“İstediği zaman konuşur,” dedi kocakarı, “çan çala çala sağır olmuş. Dilsiz değil.”

“Dilsizliği eksik kalmış,” dedi Jehan.

“Bir göz de fazlası var,” diye ekledi Robin Poussepain.

“Yoo,” dedi Jehan, zekice, “tek göz, körden çok daha eksiklidir, çünkü kendinde eksik olanı bilir.”

Bu arada tüm dilenciler, tüm uşak takımı, tüm yankesiciler öğrencilere katılmış, alay halinde gidip adliyenin dolabından deliler papasının mukavvadan tacı ile gülünç cüppesini getirmişlerdi. Quasimodo hiç istifini bozmadan, bir tür gururlu uysallıkla, bunların kendisine giydirilmesine izin verdi. Sonra onu süslü püslü bir sedyenin üzerine oturttular; Deliler Loncasından on iki “memur” sedyeyi omuzlarına aldı. Kendi biçimsiz ayaklarının altında bütün bu dimdik, biçimli ve yakışıklı insan kafalarını gördüğü zaman, Kyklop’un asık suratına buruk ve küçümseyici bir tür sevinç ifadesi yayıldı. Derken yaygaracı ve hırpani tören alayı, âdet olduğu üzere, saray koridorlarını, ardından sokak ve kavşakları dolaşmak amacıyla yürüyüşe geçti.

VI

Esmeralda

Okurlarımıza, bütün bu olaylar esnasında Gringoire’ la temsilinin iyi dayandığını söylemekten mutluluk duyuyoruz. Durmadan dürtüklediği aktörleri tiyatro eserini oynamaya, o da dinlemeye ara vermemişlerdi. Curcunayı, başa gelen çekilir, diyerek kabullenmiş, sonuna kadar gitmeye azmetmişti; halkın ilgisinin tekrar temsile yöneleceğine dair umudunu koruyordu. Quasimodo, Coppenole ve deliler papasının sağır edici maiyeti, büyük bir gürültüyle salondan çıktıkları zaman, bu ölgün umut ışığı parlayıvermişti. Kalabalık da hevesle onların peşinden seyirtti. “Pekâlâ,” dedi şair, “bütün oyunbozan takımı defolup gidiyor işte...” Ne yazık ki, oyunbozanlar dediği, tüm izleyici kitlesiydi; göz açıp kapayıncaya kadar büyük salon boşalıverdi.

Doğrusunu söylemek gerekirse hâlâ birkaç seyirci vardı; kargaşa ve gürültü patırtıdan gına getirmiş, kimileri dağınık duran, kimileri sütunların dibine kümelenmiş, kadınlar, yaşlılar, çocuklar... Pencere denizliklerine ata biner gibi oturmuş birkaç öğrenci de meydanı seyretmekteydi...

“Pekâlâ,” diye düşündü Gringoire, “oyunumun sonunu dinlemeye yetecek kadar insan var. Kalabalık değil ama bunlar seçkin bir grup, kültürlü kesimden.”

Aradan biraz zaman geçti, Meryem Ana’nın gelişinde büyük bir etki yapacak olan bir senfoni çalınması gerekirken çalınmadı. Gringoire, çalgıcılarının da deliler papasının alayıyla birlikte gitmiş olduğunu fark etti. “O bölümü atlayıp devam edin,” dedi umursamazlıkla.

Kendisine oyunundan bahsediyorlarmış gibi gelen bir grup burjuvaya yaklaştı. Konuşmalarından yakalayabildiği kadarı şöyleydi:

“Cheneteau Usta, Navarre Konağı’nı biliyor musunuz? Hani eskiden Mösyö de Nemours’a aitti?..”

“Evet, Braque Kilisesi’nin tam karşısında.”

“Maliye onu nakkaş Guillaume Alixandre’a Paris akçesiyle yılda altı *livre* sekiz meteliğe kiralamış.”

“Kiralar ne kadar da yükselmiş!”

“Boş ver!” dedi Gringoire içinden; “diğerleri dinliyor ya...”

Tam o sırada penceredeki genç muziplerden biri bağırdı:

“Arkadaşlar! *Esmeralda*! Meydanda *Esmeralda* var!”

Bu sözcük sihirli bir etki yaptı. Salonda kalmış olanların hepsi pencerelere üşüştüler, görmek için duvarlara tırmandılar; “*Esmeralda*! *Esmeralda*!” diye tekrarlıyorlardı.

Aynı anda dışarıdan da şiddetli alkış sesleri geliyordu.

“Esmeralda mı? Bu da ne demek oluyor?” dedi Gringoire, kederle ellerini kavuşturarak; “aman Tanrım, görünen o ki şimdi de sıra pencerelere geldi.”

Mermer platforma döndü ve temsilin kesilmiş olduğunu gördü. Burası tam da Jüpiter’in yıldırımıyla ortaya çıkacağı andı. Ama Jüpiter, sahnenin altında kıpırdamadan duruyordu.

“Michel Giborne!” diye bağırdı kızgın şair, “ne yapıyorsun orada? Rolün bu mu? Çabuk çık yukarı!”

“Maalesef,” dedi Jüpiter, “öğrencinin biri merdiveni aldı.”

Gringoire baktı; dediği doğruydu. Piyesin düğümü ile düğümün çözülmesi arasında bütün iletişim kopmuştu.

“Haylaz serseri!” diye mırıldandı. “Peki neden aldı o merdiveni?”

“Gidip Esmeralda’yı görmek için,” diye cevap verdi Jüpiter, süklüm püklüm. “Hey, şuraya bak, kimsenin kullanmadığı bir merdiven!” dedi ve alıp gitti.

Bu son darbeydi; Gringoire durumu tevekkülle karşıladı.

“Şeytan canınızı alsın!” dedi oyunculara; “paranızı ancak ben paramı alırsam alırsınız.”

Bunu dedikten sonra, başı eğik ama meydanı en son terk eden, iyi savaşmış bir general gibi dışarı çıktı.

Sarayın dolambaçlı merdivenlerini inerken dişlerinin arasından homurdanıyordu:

“Bu Parisliler tam bir eşek sürüsü, bir hödük güruhu. Bir temsili seyretmeye geliyor ama seyretmiyorlar! Her şeyle ilgilendiler, Clopin Trouillefou’yla, Kardinal’le, Coppenole’le, Quasimodo’yla, şeytanla! Ama Meryem Ana’ya gelince: Yok! Avare serseriler, bilseydim size ne Meryem Ana’lar verirdim! Ya ben? Yüzler görmek için geldim ama sadece sırtlar gördüm! İnsan şair olsun da ancak bir eczacı kadar sükse yapsın ha! Gerçi Homeros da Yunan kasabalarında dilencilik yapmış, Naso[41] ise Moskofların elinde sürgünde ölmüş. Ama o Esmeralda’ larıyla ne demek istediklerini anlıyorsam Tanrı belamı versin! Bir kere bu sözcük de ne böyle? Çingene diline ait galiba!”

6. Prévôt des marchands: Bugünkü belediye başkanına tekabül eden mevki. Kral adına şehri yöneten yüksek yetkili. (Ç.N.)

7. Adı ilk kez, VIII. yüzyılda *Liber Historiae francorum*’da geçen, Frankların efsanevi kralı. (Y.N.)

8. 1258-1314 yılları arasında hüküm süren IV. Philippe’nin lakabı. (Y.N.)

9. Fleury-sur-Loire Manastırı’nda yaşamış Fransız Benedikten keşişi. (Y.N.)

10. Fransız hukukçu ve tarihçi Henri Sauval'den (1623-1676) alıntı, sonraki cümlede, tırnak içindeki bölüm de öyle. (Y.N.)

11. Katolik Kilisesi'nde, kurallara uygun olarak seçilen papaya karşı çıkarak papalık tacını elde etmek için girişimlerde bulunan ve bir ölçüde başarılı olan kişi. (Y.N.)

12. Bir feodal senyör veya kurumun asayiş ve adliye görevlisi. (Ç.N.)

13. Aslında, veliahdın küçük "yavuklu"su, o sırada henüz üç yaşında olan Marguerite de Flandre söz konusu. (Y.N.)

14. (Yun. *akanthos*) Akant ya da kenger yaprağı denilen, mimarlık ve bezeme sanatlarında, çentikli ve sivri uçlu yapraklara sahip tipik bir Akdeniz bitkisi olan kenger ya da yaban enginarından esinlenilerek yapılmış, stilize bir bezeme öğesi. (Y.N.)

15. Jehan Frollo du Moulin (Jehan Değirmengil). (Y.N.)

16. (Lat.) Boynuzlu ve kıllı. (Y.N.)

17. Üniversitede güzel sanatlar, hukuk, tıp ve ilahiyat olmak üzere dört fakültenin öğrencileri dört "millet" halinde bölünmüştü: Fransa, Picardie, Normandiya, Almanya. Bunlar hem dernek, hem bir tür lonca hem de idari kurum niteliğindeydi. (Y.N.)

18. Gürültü patırtı yaparak kafa şişirmek. (Ç.N.)

19. Sözcük benzeşmeleri kullanılarak Latince şakalar yapılıyor. (Y.N.)

20. İşte sana Saturnalia cevizlerini gönderiyoruz. (Martialis, *Epigramlar*, VII, 91:2) (Y.N.)

21. "Gri gömlekleriyle", "Ya da gri kürklerle astarlanmış gömlekleriyle!" Bu öğrenci şakaları, aşağıdakiler gibi, az çok uydurma bir Latinceyle yapılıyor. (Y.N.)

22. Atlının arkasında kara kaygı oturuyor. (Horatius, *Odes*, III, 1, 40) (Y.N.)

23. Hiçbir tanrı araya girmesin. (Horatius, *Odes*, 190) (Y.N.)

24. (Lat.) Bravo Jüpiter! Alkışlayın yurttaşlar! (Y.N.)

25. Kenarları yukarı kıvrık ve tepesinde bir püskül veya küçük bir sorguç bulunan bir tür başlık. (Y.N.)

26. Geleceğin VIII. Charles'ı o sırada on iki yaşındaydı. (*Dauphin* sözcüğü hem "yunus" hem "veliaht" anlamında kullanılır. Ç.N.)

27. O zaman piyes La Fontaine'e atfediliyordu; aslında yazarı Champmeslé'dir. (Ç.N.)

28. (Fr.) Tüm Fransa'nın üstpiskoposu. (Y.N.)

29. 1467-1477 yılları arasında hüküm süren büyük Burgonya düklerinin sonuncusu. (Y.N.)

30. Yunan mitolojisinde, dar sularda Odysseus'un yolunu kesen iki dişi canavar. (Y.N.)

31. (Lat.) Papa gibi içelim. (Y.N.)

32. (Lat.) Şarap dolu *cappa*; kardinallerin *cappa magna*'sı (pelerine benzer kolsuz üstlüğü) söz konusu. (Y.N.)

33. Başrahibin, “Domuzların önüne inciler (atmayın)” sözüne karşılık Kardinal, “Marguerite'ten önce domuzları (salmayın)” cevabını veriyor. Latince “inci” anlamına gelen *margarita* (Marguerite) sözcüğü ve Matta İncili'nde geçen ifadeyle kelime oyunu. (Y.N.)

34. Yürüyüşünden anlaşıldı gerçek tanrıça olduğu. (Vergilius, *Aeneis*, I, 405). (Y.N.)

35. MÖ 400'e doğru doğmuş Yunanlı ressam. En ünlü tablosu *İphigeneia'nın Kurban Edilişi* idi; bu tabloda (kızını kurban eden) Agamemnon başı örtülü olarak gösteriliyordu. (Y.N.)

36. *İlyada*, I, 598-600: “Hephaistos boşalttı tanrı balını bir sağraktan, sundu tanrıların hepsine. Koştu durdu oradan oraya, soluya soluya. Tanrılarda gürül gürül bir kahkaha koptu.”. (Çev. A. Erhat - A. Kadir) (Y.N.)

37. Eski Roma'da nitelikleri Yunan tanrısı Pan'la özdeşleştirilen kır tanrısı. (Y.N.)

38. İncillerdeki şeytanlar prensi. (Y.N.)

39. İlk hali: “Napoléon'un diyeceği gibi...” Fakat Le Mémorial de Sainte-Hélène'e göre, Napoléon, asıl arzu edilen ve bir insanı sıra dışı kılan şeyin şu olduğunu düşünüyordu: Zekâ ve yeteneğin kişilik ve cesaretle dengede oluşu. Napoléon bu durum için, “temeli kadar üstü de geniş” tabirini kullanıyordu. (Y.N.)

40. Yunan mitolojisinde alnında iri tek bir gözü bulunan dev. (Y.N.)

41. Tam adı Publius Ovidius Naso (MÖ 43-MS 17) olan ve bugünkü Romanya'da sürgünde ölen büyük Romalı şair. (Ç.N.)

İkinci kitap

I

Kharybdis'ten Skylla'ya

Ocak ayında gece erken bastırır. Gringoire, saraydan çıktığında sokaklara karanlık çökmüştü bile. Bastıran bu gece hoşuna gitti, zira rahatça düşünceye dalmak ve şairin yarasına, filozofun ilk pansumanı yapmasını sağlamak için bir an önce karanlık bir ara sokağa girmesi gerekiyordu. Kaldı ki felsefe zaten tek sığınağıydı, çünkü nerede barınacağını bilmiyordu. İlk tiyatro denemesinin parlak fiyaskosundan sonra, Foin İskelesi karşısında Grenier sur l'Eau Sokağı'ndaki evine gitmeye cesareti yoktu; zira Paris geviş getiren hayvanlar vergisi mültezimi Guillaume Doulx-Sire Usta'ya borçlu olduğu altı aylık kirayı –on iki Paris meteliği, yani çakşırı, gömleği ve şapkası dahil dünyada sahip olduğu her şeyin on iki katı– ödemek için, sahnelediği düğün methiyesinin karşılığı olarak sayın valinin vereceği ücrete güvenmişti. Geçici olarak Sainte-Chapelle haznedarı zindanının kapı girintisine sığınarak Paris'in bütün kaldırımları da emrine amade olduğuna göre, bir süreliğine gece için seçeceği barınak konusunu düşündükten sonra, geçen hafta Savaterie Sokağı'nda bir Parlamento üyesinin kapısının önünde katıra binmeye yarayan bir binektaşı görmüş ve bunun, sırasında, bir dilenci ya da bir şair için mükemmel bir yastık görevi görebileceğini düşünmüş olduğunu hatırladı. Bu güzel fikri aklına getirdiği için Tanrı'ya şükretti; fakat, Barillerie Sokağı, Vieille-Draperie

Sokağı, Savaterie Sokağı, Juiverie Sokağı vb. gibi eski kardeş sokakların yılan gibi kıvrıldığı, Cité Adası'nın dolambaçlı labirentine dalmak üzere Palais Meydanı'ndan geçmeye hazırlanıyordu ki, kendisi gibi saraydan çıkmış ve avluya üşüşmekte olan deliler papası alayını gördü; meşalelerin güçlü ışığında bağırıp çağırıyorlardı, hem de Gringoire'ın kendi çalgıcılarıyla birlikte. Bu manzara izzetinefsinde açılmış yaraya tuz bastı ve Gringoire oradan kaçtı. Tiyatrodaki talihsiz serüveninin verdiği burukluk içinde, gündüzki şenliği hatırlatan her şey onun acısını artırıyor, yarasını kanatıyordu.

Saint-Michel Köprüsü'nden geçmek istedi; ama orada da çocuklar, ellerinde uçlarına maytaplar ve havai fişek takılı mızraklarla sağa sola koşuşturup duruyorlardı.

"Lanet olsun bu şenlik fişeklerine!" dedi Gringoire ve Change Köprüsü'ne yöneldi. Köprünün başındaki evlere Kral'ın, Veliaht'ın ve Marguerite de Flandre'ın resimleri bulunan üç büyük bez parçasıyla, Avusturya arşidükü, Kardinal de Bourbon, Mösyö de Beaujeu, Madam Jeanne de France, gayrimeşru Prens de Bourbon ve daha bilmem kimi gösteren altı adet daha küçük bez parçası asılmıştı; hepsi meşalelerle aydınlatılmıştı, kalabalık hayran hayran seyrediyordu.

"Ne mutlu ressam Jehan Fourbault'ya!" dedi Gringoire, derin bir iç çekişle ve bezin üstüne yapılmış resimlere sırtını döndü. Önünde bir sokak vardı; orayı o denli karanlık ve ıssız gördü ki, şenliğin tüm gümbürtüsünden de tüm ışıltısından da orada kurtulacağını umdu ve sokağa girdi. Birkaç dakika sonra ayağı bir şeye takıldı, tökezledi ve düştü. Bu, adliyeci takımının, günün törenselliği adına, o sabah bir parlamento başkanının kapısına bırakmış oldukları "mayıs demeti" idi.

Gringoire bu yeni rastlaşmayı da kahramanca karşıladı; kalktı ve su kenarına gitti. Sulh mahkemesiyle ağır ceza mahkemesinin büyük ve küçük kulelerini arkasında bıraktıktan ve kral bahçelerinin yüksek duvarı boyunca çamuru ayak bileklerine gelen kaldırımsız kumsalda biraz yürüdükten sonra, Cité Adası'nın batı ucuna vardı ve bir süre –artık Neuf Köprüsü'ndeki tunç atın altında kaybolmuş olan– Passeur-aux-Vaches Adacığı'nı seyretti. Karanlıkta adacık, kendisini ondan ayıran beyazımtırak dar su akıntısının öbür yakasında kapkara bir kütle gibi görünüyordu. Sızan hafif bir ışık sayesinde adacıkta, inekleri karşıya geçiren salcının geceleri barındığı, arı kovanına benzeyen küçük bir kulübenin bulunduğu tahmin edilebiliyordu.

“Ne mutlu sana ineklerin salcısı!” dedi Gringoire içinden; “Şan şöhret hayali kurmuyorsun, düğün methiyeleri yazmıyorsun! Evlenen krallar ve Burgonya düşesleri seni hiç alakadar etmiyor! Nisanda, çayırların, otlasınlar diye ineklerine sunduğu papatyalardan başka papatya tanımıyorsun! Ama ben, şair, yuhalanıyorum, soğuktan kakırdıyorum, on iki metelik borcum var, pabucumun tabanı o kadar incelip saydamlaşmış ki, fenerine cam yapabilirsin. Sağ olasın inek salcısı! Kulüben gözlerimi dinlendiriyor ve bana Paris'i unutturuyor!”

Neredeyse lirik denebilecek bu esrime halinden, mutlu kulübeden birdenbire yükselen bir çift Saint-Jean kestane fişeğinin çıkardığı şiddetli gürültüyle silkindi: inek salcısı da günün eğlencelerine katkıda bulunuyor ve havai fişek patlatıyordu.

Bu kestane fişeği, Gringoire'ın tüylerini diken diken etti.

“Lanet olasıca şenlik!” diye haykırdı; “hiç peşimi bırakmayacak mısın? Aman Tanrım! İnek salcısının

kulübesine kadar izlemiş beni!”

Sonra ayaklarının dibindeki Seine Nehri’ne baktı ve korkunç bir dürtü hissetti:

“Ahh!” dedi, “Su o kadar soğuk olmasaydı şurada seve seve boğulurdum!..”

O zaman umutsuz bir karar aldı. Mademki deliler papasından, Jehan Fourbault’nun resimli bezlerinden, mayıs demetlerinden, maytaplarla havai fişeklerden kurtulamayacaktı, öyleyse gözünü karartıp şenliğin ortasına dalacak ve Grève Meydanı’na gidecekti.

“Hiç olmazsa,” diye düşündü, “orada şenlik ateşinden ısınmak için belki bir meşale kapabilir ve şehirdeki halk sofrasına dikilmiş olması gereken şekerden yapılma üç büyük kraliyet armasından birkaç kırıntıyla akşam öğünümü geçiştirebilirim.”

II

Grève Meydanı

O zamanki Grève Meydanı’ndan günümüze ancak pek önemsiz bir kalıntı ulaşabilmiştir. Meydanın kuzey köşesini işgal eden ve daha şimdiden heykel ve kabartmalarının sivri kenar ve köşelerini törpüleyen iğrenç badananın altında gömülü olduğuna bakılırsa belki de pek yakında, Paris’in tüm eski bina cephelerini hızla yalayıp yutan yeni evlerin istilası altında tamamen kaybolacak olan şirin kuleciktir bu.

XV. Louis zamanından kalma iki harap yapı arasında boğulan bu zavallı kuleciğe bizim gibi sempati ve acıma dolu

bir bakış yöneltmeden Grève Meydanı'ndan geçmeyenler, onun vaktiyle ait olduğu yapılar bütününü kolayca tasavvur edebilir ve imgelemlerinde on beşinci yüzyılın bu gotik meydanının tam bir tablosunu çıkarabilirler.

Meydan, bugün olduğu gibi, bir kenarı rıhtımla, diğer üç kenarı dar, yüksek ve karanlık bir dizi evle sınırlanmış yamuk bir dörtgen şeklindeydi. Gündüzleri, hepsi de taş veya ağaç işlenerek yapılmış binaların çeşitlilik ve zenginliği hayranlıkla seyredilebilirdi; bu binalar, on birinci yüzyıldan on beşinci yüzyıla, sivri kemeri yavaş yavaş tahtından indiren bölmeli dörtgen pencereden sivri kemerin yerini almış olduğu ve onun altında –Tannerie Sokağı tarafında, Seine'e bakan köşedeki– Roland Kulesi' ne ait şu eski evin birinci katını hâlâ işgal eden roman üslubundaki yarım çember kemere kadar çıkan, Ortaçağ'ın çeşitli sivil mimarlık üsluplarına ait mükemmel örnekler teşkil ediyordu. Geceleri ise bu bina kütlesinden ancak meydanın çevresini siyah bir dantel gibi kuşatan sivri çatılardan oluşmuş siluet seçilebilirdi. Zira –ki bu o zamanın şehirleriyle bugününkiler arasındaki en temel farklardan biridir– bugün evlerin ön cepheleri meydana ve sokaklara baktığı halde, o çağda yan cepheleri meydana dönüktü. İki yüzyıldan beri evler dönüş yaptı.

Meydanın doğu tarafında, ortada, üst üste inşa edilmiş üç evden oluşan karma üsluplu sakil bir yapı yükseliyordu. Bu yapı, tarihini, amacını ve mimarisini açıklayan üç ayrı adla anılıyordu: Veliaht V. Charles orada oturmuş olduğu için *Maison-au-Dauphin*, Belediye Sarayı'nın hizmetinde olduğu için *Marchandise* ve üç katını ayakta tutan bir dizi kalın sütundan dolayı *Maison-aux-Piliers* (*domus ad piloria*). Şehir orada, Paris gibi iyi bir şehre lazım olan her şeyi buluyordu: Tanrı'ya dua etmek için bir şapel; toplantı yapmak ve

gerektiğinde kralın adamlarına ağızlarının payını vermek için bir hak arama yeri ve çatı katında da topçuluk malzemesi dolu bir cephanelik. Zira Paris burjuvaları şehrin özerklik kazanımları için dua etme ve hak aramanın her durum ve koşulda yeterli olmadığını bilir ve her zaman Belediye Sarayı'nın bir deposunda yedekte paslı bir arkebüz bulundururlar.

Dolayısıyla, Grève Meydanı o zamandan itibaren, uyandırdığı iğrenç düşünceleri ve Dominique Bocador' un Direkli Ev'in yerine inşa ettiği kasvetli Belediye Sarayı'nın bugün de sürdürdüğü o ürkütücü görünümü korumaktaydı. Şunu da belirtmek gerekir ki, kaldırımın ortasına yan yana dikilmiş, daima orada duran bir darağacıyla bir teşhir direği, o zamanki adlarıyla bir adalet ile bir merdiven, gözlerin, sağlık ve hayat dolu o kadar insanın can çekiştiği, elli yıl sonra *Saint-Vallier humması* denen darağacından korkma hastalığının –Tanrı'dan değil insandan geldiği için hastalıkların en dehşetlisi olan bu hastalığın– doğacağı bu uğursuz yerden kaçırılmasına az katkıda bulunmuyordu.

Sırası gelmişken söyleyelim, üç yüz yıl önce demir çarkları, taş darağaçları ve kaldırıma sımsıkı çakılmış daimi işkence takım taklavatıyla Grève Meydanı'nı, Hal'i, Dauphine Meydanı'nı, la Croix-du-Trahoir'u, Pourceaux Pazarı'nı, o korkunç Montfaucon'u, Sergents Kapısı'nı, Chats Meydanı'nı, Saint-Denis Kapısı'nı, Champeaux' yü, Baudets Kapısı'nı, Saint-Jacques Kapısı'nı işgal eden (ayrıca valilerin, piskoposun, kilise meclislerinin, başrahiplerin ve yetki sahibi rahiplerin sayısız "merdiven"leri ve yargı kararıyla insanları Seine Nehri'nde boğmalar da cabası) ölüm cezasının –hemen hemen yasalarımız ve kentlerimizden çıkarılmış olan ve yasadan yasaya izi sürülen, meydandan meydana kovalanan,

feodal toplumun bu en eski efendisinin– bütün silahlarını, eziyet bolluğunu, hayal ve fanteziye dayalı cezalandırma yöntemini, Grand-Châtelet'de onun için her beş yılda bir meşin yatak hazırladığı işkencesini birer birer kaybettikten sonra, koca Paris'te bugün elinde kala kala, şerefi lekelenmiş bir Grève Meydanı ile her defasında suçüstü yakalanmaktan korkuyormuş gibi işini gördükten sonra çabucak ortadan kaybolan tedirgin, utangaç, silik ve sefil bir giyotin kalmış olduğunu düşünmek oldukça teselli edicidir.

III

Besos Para Golpes[42]

Pierre Gringoire, Grève Meydanı'na geldiğinde soğuktan donuyordu. Change Köprüsü'ndeki kargaşalıktan ve Jehan Fourbault'nun resimli bayraklarından kaçınmak için Meuniers Köprüsü'nü denemiş, fakat geçerken piskoposun değirmen çarkları onu su içinde bırakmıştı, öyle ki giysisi sırılsıklamdı. Ayrıca, ona sanki oyununun fiyaskosu, kendisini soğuğa daha duyarlı kılıyormuş gibi geliyordu. Bu yüzden meydanın ortasında gürül gürül yanan şenlik ateşine mümkün olduğunca çabuk yaklaşmaya çalıştı. Fakat ateşin etrafında hayli yoğun bir kalabalık vardı.

"Lanet olası Parisliler!" dedi kendi kendine, zira bir tiyatro şairi olarak Gringoire'da da monolog hastalığı vardı. "Şimdi de ateşin yolunu tıkıyorlar! Oysa bir ocak başına o kadar ihtiyacım var ki!.. Ayakkabılarım su çekiyor, hele

üstüme gözyaşı döken bütün o lanet olası değirmenler! Paris piskoposunun, değirmenleriyle birlikte, cehennemin dibine kadar yolu var! Bir piskoposun değirmenle ne işi olabilir, biri bana açıklayabilir mi? Günün birinde değirmenci piskopos olmayı mı ümit ediyor? Bunun için sadece benim bedduam gerekiyorsa ettim gitti, ona da, katedraline de, değirmenlerine de! Bakın, hiç rahatlarını bozuyor mu şu serseriler! Burada ne yapıyor bunlar, sorarım size! Isınıyorlar galiba; aman ne zevk! Yoksa çalı çırpının yanışını mı seyrediyorlar; aman ne manzara!"

Daha yakından inceleyince çemberin kral ateşinde ısınmak için gerekenden çok daha geniş olduğunu, ve bu seyirci kalabalığını buraya çekenin sadece yanan çalı çırpı demetinin güzelliği olmadığını fark etti.

Ateşle kalabalık arasında kalan geniş boşlukta genç bir kız dans ediyordu.

Bu genç kızın bir insan mı, bir peri mi, yoksa bir melek mi olduğuna, tüm kuşkucu filozofluğu ve tüm alaycı şairliğine karşın, Gringoire ilk anda karar veremedi; çünkü bu göz kamaştırıcı görüntü karşısında tam anlamıyla büyülenmişti.

Kız uzun boylu değildi, fakat cesurca salınan narin bedeni sayesinde öyle görünüyordu. Esmerdi ama gündüzleri teninin Endülüslü veya Romalı kadınlarda görülen o güzelim altın sarısı parlaklığını sergileyeceği tahmin edilebiliyordu. Küçücük ayakları da Endülüslülere hastı, çünkü sıkı sıkı saran zarif pabucunun içinde gayet rahattılar. Ayaklarının altına öylesine atılıvermiş eski bir İran halısının üstünde dans ediyor, kıvrılıp bükülüyor, fırıldak gibi dönüyordu; dönerken ışıyan yüzü ne zaman önünüzden geçse iri kara gözlerinde size doğru bir şimşek çakıyordu.

Çevresinde bütün gözler ona dikilmiş, bütün ağızlar açıktı; gerçekten de, yuvarlak ve pürüzsüz iki koluyla başının üstüne kaldırdığı tefin tımbırtısı eşliğinde, pilisiz yaldızlı mintanı, şişip açılan alacalı entarisi, çıplak omuzları, eteğinden ara sıra görünen biçimli bacakları, siyah saçları, çakmak çakmak gözleriyle, bir sarıca arı gibi ince, narin ve canlı, böyle dans ederken doğaüstü bir yaratıktı.

"Hakikaten," diye düşündü Gringoire, "bir semender, bir su perisi, bir tanrıça bu, Nysa Dağı'ndaki Bakkhalardan[43] biri!"

Tam bu sırada "semender"in saç örgülerinden biri çözüldü ve ona bağlanmış küçük bir bakır para yere düşüp yuvarlandı.

"Yok canım!" dedi, "Bir çingeneymiş."

Bütün yanılsama uçup gitmişti.

Kız tekrar dans etmeye koyuldu. Yerden iki kılıç aldı, uçlarını alnına dayadı ve kendisi bir yönde dönerken onları öbür yönde döndürdü. Gerçekten de bir çingeneydi; fakat Gringoire ne kadar düş kırıklığına uğramış olursa olsun, tablonun bütünü cazibe ve büyüden yoksun değildi. Şenlik ateşi, halka oluşturmuş kalabalığın yüzlerinde, genç kızın esmer alnında capcanlı titreşen; bir yanda Direkli Ev'in kara ve pürüzlü cephesinde, öbür yanda darağacının taştan kollarında olmak üzere meydanın dip tarafında soluk bir yansıma yapan çiğ ve kızıl bir ışıkla bu tabloyu aydınlatıyordu.

Bu ölgün ışığın lal rengine boyadığı binbir yüz arasında biri vardı ki, dansözü seyretmeye tüm diğerlerinden daha fazla dalmış görünüyordu. Ciddi, sakin ve düşünceli bir adamdı bu. Giysisi, çevresindeki kalabalık yüzünden görülmeyen bu adam otuz beş yaşından daha fazla

göstermiyordu, fakat dazlaktı; sadece şakaklarında bulunan birkaç tutam saç da şimdiden seyrekleşmiş ve kırlaşmıştı; geniş ve yüksek alnında kırışıklar belirmeye başlamıştı; fakat çukurları derin olan gözlerinde olağanüstü bir gençlik, ateşli bir canlılık, derin bir tutku okunmaktaydı. Bu gözleri, çingene kızının üzerinden hiç ayırmıyordu, on altı yaşındaki çılgın genç kız herkesin hayran bakışları altında dans edip dönerken onun düşünceleri gittikçe daha kasvetli bir hal alıyordu sanki. Zaman zaman bir gülümseme ile bir iç çekiş dudaklarında rastlaşıyordu ama gülümseme, iç çekişten daha kederliydi.

Soluk soluğa kalan genç kız nihayet durdu; halk onu sevgiyle alkışladı.

“Djali,” dedi çingene kızı.

O zaman Gringoire, daha önce fark etmediği, halının bir ucunda oturup sahibesinin dansını seyretmiş olan, atik, uyanık, boynuzları yaldızlı, tırnakları yaldızlı, kolyesi yaldızlı, pırıl pırıl tüylü, küçük, beyaz, güzel bir keçinin çıkageldiğini gördü.

“Djali,” dedi dansöz, “sıra senin.”

Ve oturarak zarif bir hareketle tefini keçiye uzattı.

“Djali,” diye devam etti, “yılın hangi ayındayız?”

Keçi, ön ayaklarından birini kaldırdı ve tefe bir kere vurdu. Gerçekten de yılın birinci ayıydı. Kalabalık alkışladı.

“Djali,” dedi tekrar kız, tefini başka bir yöne çevirerek, “ayın hangi günündeyiz?”

Djali, altın sarısı ayacığını kaldırdı ve tefe altı kez vurdu.

“Djali,” diye devam etti çingene kızı, tefini tekrar bir başka yöne döndürerek, “günün hangi saatindeyiz?”

Djali tefe yedi kez vurdu. Aynı anda Direkli Ev’in saati de yediyi çaldı.

Halk, hayranlık ve hayret içindeydi.

“Bu işin altında büyücülük var,” dedi kalabalığın arasından ürkütücü bir ses. Bu, gözlerini çingene kızından ayırmayan dazlak adamın sesiydi.

Kız titredi ve arkasını döndü; fakat bir alkış patlaması bu uğursuz sesi boğdu.

Hatta alkışlar sayesinde, az önceki müdahaleyi tümüyle kafasından atan kız, keçisine seslenmeyi sürdürdü.

“Djali,” dedi, “Meryem Ana’nın aklanma yortusundaki tören alayı sırasında şehrin tüfekli süvarilerinin komutanı Guichard Grand-Remy ne yapıyor?”

Djali arka ayakları üzerine kalktı, melemeye ve öyle sevimli bir ciddiyetle yürümeye başladı ki, halka olmuş seyircilerin hepsi, tüfekli süvarilerin komutanının çıkarcı dindarlığının bu taklidine kahkahalarla güldü.

“Djali,” diye devam etti artan ilgiden cesaretlenen kız, “kilise mahkemesinde Kral’ın vekili Üstat Jacques Charmolue nasıl vaaz veriyor?”

Keçi kıçının üstüne oturdu, melemeye ve ön ayaklarını o kadar garip bir biçimde sallamaya başladı ki, kullandığı kötü Fransızca ve kötü Latince dışında jest, şive, tutum olarak sanki Jacques Charmolue bizzat oradaydı.

Kalabalık daha büyük bir şevkle alkışladı.

“Küfür! Günahh!” dedi dazlak adam.

Çingene kızı bir kez daha döndü.

“Ha, şu pis adammış!” dedi; sonra altdudağını öne doğru uzatarak hafifçe suratını ekşitti, anlaşılan bu bir alışkanlık haline gelmişti onda; sonra topuğunun üzerinde döndü ve tefini uzatarak seyircilerden para toplamaya koyuldu.

Çil çil paralar yağmur gibi yağıyordu. Birdenbire Gringoire’ın önüne geldi. Gringoire o kadar şaşkınlıkla elini cebine attı ki, kız bir an durakladı. “Hay kör şeytan!” dedi

şair, cebinin dibinde gerçeği, yani boşluğu bulunca. Ama güzel kız oradaydı, iri gözleriyle bakarak ona tefini uzatıyor, bu arada Gringoire boncuk boncuk terliyordu.

Cebinde Peru olsaydı hiç kuşkusuz dansöze verirdi; ama Gringoire'da Peru yoktu ve zaten Amerika da henüz keşfedilmemişti.

Bereket, beklenmedik bir olay imdadına yetişti.

"Defolup gitmeyecek misin sen, kara kuru çingene karısı?" diye bağırdı meydanın en karanlık köşesinden hırçın bir ses.

Genç kız ürkerek döndü. Bu dazlak adamın sesi değildi; bir kadın sesiydi, sofu ve kötücül bir ses.

Ne var ki çingeneyi korkutan bu çığlık, orada dolaşmakta olan bir grup çocuğa eğlence vesilesi oldu.

"Roland Kulesi'ndeki münzevi kadın bu!" diye bağırdılar taşkın kahkahalar atarak, "Şu bizim çuval giymeyi marifet belleyen sofu karı homurdanıyor! Akşam öğününü yememiş galiba? Şehir sofrasından bir şeyler götürelim şuna!"

Hepsi birden Direkli Ev'e doğru koştular.

Bu arada Gringoire da dansözün dikkatinin dağılmasından istifade ederek ortadan toz olmuştu. Çocukların çığlıkları ona da henüz akşam yemeği yemediğini hatırlattı. Bunun üzerine hemen sofraya koştu. Fakat küçük haytaların bacakları onunkilerden daha iyiydi; sofraya vardığında, her şeyi çoktan silip süpürmüşlerdi. Yarım kilosu beş metelik olan kuru pastalardan bile tek bir tane kalmamıştı. Sadece duvarda 1434'te Mathieu Biterne'in çizmiş olduğu, aralarına gül dalları serpiştirilmiş zambak çiçekleri vardı. Ama akşam yemeği olarak bu hiç de doyurucu değildi.

Yemek yemeden yatmak tatsız bir durumdur; yemek yememenin üstüne bir de nerede yatacağını bilmemek ise daha da nahoş bir şeydir. Gringoire'ın durumu buydu. Ne ekmeği vardı ne de barınağı; mahrumiyetin kendisini her yandan sıkıştırdığını görüyor ve mahrumiyeti pek acımasız buluyordu. Şu hakikati keşfedeli çok olmuştu: Jüpiter, insanları bir insan sevmezlik nöbeti esnasında yaratmıştı ve bilge insanın kaderi, ömrü boyunca felsefesini zapturapt altında tutuyordu. Kendisi ise bu ablukanın hiç bu kadar eksiksiz olduğunu görmemişti; karnının zil çaldığını duyuyor, kötü talihin felsefesini açlıkla teslim almasını fevkalade yersiz buluyordu.

Bu melankolik hayallere gittikçe daha çok dalıyordu ki, kulağa son derece hoş gelmekle birlikte garip bir şarkı birdenbire onu düşüncelerinden çekip aldı. Genç çingene bu kez şarkı söylüyordu.

Sesi de dansı gibi, güzelliği gibiydi. Tanımlanamaz ve büyüleyici; saf, tınılı, uçucu, adeta kanatlı bir şey. Sürekli açılışlar, ezgiler, beklenmedik geçişler, sonra aralarına tiz ve ıslıklı notaların serpiştirildiği basit cümleler, bir bülbülü şaşkına çevirecek ama armoninin hiç kaybolmadığı gamdan gama geçişler, derken genç şarkıcının göğsü gibi inip çıkan yumuşak oktav dalgalanmaları... Güzel yüzü de ilginç bir devingenlikle, en uçuk esinden en sofu ciddiyete kadar şarkısının bütün değişkenliklerini izliyordu. Sanki kâh bir deli kâh bir eceydi.

Şarkısının sözleri Gringoire'ın bilmediği, ve kendisinin de bilmediği izlenimi veren bir dildendi, zira ezgiye verdiği ifade, sözlerin anlamıyla hiç bağlantılı gibi gelmiyordu. Örneğin şu dört dize onun ağzında çılgınca bir neşe ifade ediyordu:

Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar,
Dentro del, nuevas banderas
Con figuras de espantar.

Bir an sonra, şu dörtlüğü söyleyiş tarzı da:

Alarabes de cavallo
Sin poderse menear,
Con espadas, y los cuellos,
Ballestas de buen echar.[44]

Gringoire'ın gözlerini yaşartıyordu. Ancak kızın şarkısı özellikle sevinç soluyor, kuşlar gibi huzur ve kaygısızlıktan şakıyormuş gibi görünüyordu.

Çingene kızının şarkısı Gringoire'ın hayallerini bulandırmıştı; ama tıpkı kuğunun suyu bulandırması gibi. Bu, birkaç saatten beri, acı çekmediğini hissettiği ilk andı.

Ne yazık ki kısa sürdü.

Çingenenin dansını bölmüş olan aynı kadın sesi, şarkısını da kesti.

"Sen sesini kesecek misin, cehennemin cırcırböceği?" diye bağırdı, meydanın aynı karanlık köşesinden.

Zavallı *cırcırböceği* birden sustu. Gringoire kulaklarını tıkadı.

"Ahh!" diye bağırdı; "Lanet olası tırtıklı testere, liri kırdı işte!"

Bu sırada diğer seyirciler de onun gibi mırıldanıyorlardı. "Cehennemin dibine girsin bu çuval giyen karı!" diyordu birçokları. Tam o sırada birçok sokak ve kavşağı dolaştıktan sonra bütün meşaleleri ve gürültüsüyle Grève Meydanı'na

girmekte olan deliler papası tören alayı yüzünden insanların ilgileri dağılmasaydı, göze görünmeyen ihtiyar oyunbozan, çingene kızına sataştığına pişman olabilirdi.

Okurlarımızın saraydan yola çıktığını gördükleri bu alay, yolda örgütlenmiş, Paris'te ne kadar aylak hırsız-uğursuz, ne kadar başıboş serseri varsa saflarına katmış, bu yüzden, Grève'e vardığında bayağı etkileyici bir görünüm kazanmıştı.

En başta Mısır yürüyordu. Mısır dükü önde, atlı, dizgin ve üzengilerini tutan yaya kontlarıyla birlikte; arkalarında Mısırlı erkek ve kadınlar, karmakarışık vaziyette, omuzlarında zırlayan küçük çocuklarıyla; hepsi, dük, kontlar, halk, hırpani kılıklar, paçavralar içinde. Sonraki, Argo krallığıydı, yani rütbe sırasına göre dizilmiş Fransa'nın bütün dilenci, hırsız ve yankesicileri, en düşük rütbeliler en önde olmak üzere. Böylece birçoğu sakat, kimileri topal, kimileri çolak, işsiz, hasta, saralı, satıcı, yangın mağduru, yaralı asker, yoksul, yetim vb. numarası yapan, tamamen unutulmuş adlarla anılan çeşit çeşit düzenbaz, dolandırıcı ve ayıngacılar, bu garip fakültedeki unvanlarını gösteren çeşitli amblemleriyle, dörderli sıra halinde geçiyorlardı: Sayması Homeros'u bile yorardı! Haraççılar ve kapkaççılar meclisinin ortasında, iki koca köpeğin çektiği küçük bir arabaya bağdaş kurmuş olan Argo kralı, Büyük Keyhüsrev, güçlükle seçilebiliyordu. Argo krallığının ardından Celile İmparatorluğu geliyordu; imparatoru Guillaume Rousseau, şarap lekeleriyle kaplı erguvan rengi kaftanı içinde, önünde kılıç oyunları ve savaş dansları yapan yiğitleri, etrafında lobutlu askerleri, ayakçıları ve "divanı muhasebat" kâtipleri olduğu halde, bütün haşmetiyle yürüyordu. Son olarak çiçeklerle bezeli mayıs dalları, siyah cüppeleri, cadılar ayinini aratmayan mızıkaları ve kocaman balmumu kandilleriyle

hukukçular takımı geliyordu. Bu kalabalığın ortasında, Deliler Loncasının memurları omuzlarında, veba salgınlarında Sainte-Geneviève'in kutsal kalıntı sandukasındakinde olduğundan daha fazla mumla yüklü bir sedye taşıyorlardı. Bu sedyenin üzerinde, ucu kıvrık asası, pelerini ve sivri başlığıyla yeni deliler papası, Notre-Dame'ın zangocu Kambur Quasimodo etrafına ışık saçıyordu.

Bu acayip tören alayının her biriminin kendine özgü mızıkası vardı. Mısırlılar balafon ve Afrika davullarını gümbürdetiyorlardı; müzikten pek anlamayan Argolular ise on ikinci yüzyılın boynuzdan zurnasıyla ilkel keman ve gotik rübabında kalmışlardı. Celile imparatorluğu da daha ileride değildi; çalgıcı grubunda ancak sanatın çocukluğuna ait, hâlâ *re-la-mi'*de sıkışıp kalmış zavallı bir *rebek*[45] görülüyordu. Fakat devrin bütün müzikal zenginlikleri, muhteşem bir kakofoni içinde, özellikle deliler papasının etrafında icra ediliyordu. *Rebek*'in envai çeşidi orada olduğu gibi, flütler ve bakır çalgılar da işin cabasıydı. Maalesef! okurlarımız hatırlayacaklardır, bunlar Gringoire'ın orkestrasıydı.

Adalet Sarayı'ndan Grève Meydanı'na kadar olan yolda, Quasimodo'nun kederli ve iğrenç suratındaki ifadenin eriştiği kibirli ve alıkça mutluluğun derecesi hakkında bir fikir vermek zordur. Hayatında hiç yaşamadığı bir izzetinefis doygunluğuydu bu. O zamana kadar sadece durumu yüzünden küçümseme ve aşağılama, bedeni yüzünden iğrenme konusu olmuştu. Ne kadar sağır olursa olsun, gerçek bir papa olarak, kendisinden nefret ettiğini hissettiği için nefret ettiği bu kalabalığın alkışlarının zevkini çıkarıyordu. Varsın cemaati bir deliler, kötürümler, hırsız ve dilenciler güruhu olsun, ne önemi vardı? Yine de bu bir halk, kendisi de onun hükümdarıydı. Bütün bu alaycı alkışları, bütün alaylı saygı

gösterilerini –belirtmemiz lazım ki, halkın arasında bunlara düpedüz gerçek bir korku da karışıyordu– ciddiye alıyordu. Zira kambur güçlü kuvvetliydi; zira topal çevikti; zira sağır kötüydü. Bu üç nitelik, gülünçlüğünü hafifletiyordu.

Şu da var ki, biz yeni deliler papasının kendi hissettiği ve çevresinde uyandırdığı duyguların bizzat farkında veya bilincinde olduğuna inanmaktan uzağız. Bu eksik bedende ikamet eden ruhta da ister istemez noksan ve sağır bir yan vardı. Dolayısıyla, şu anda hissettikleri onun için son derece belirsiz ve karışıktı. Sadece sevinç öne çıkıyor, kibir üstün geliyordu. Bu iç karartıcı ve mutsuz simanın çevresinde bir ışıltı vardı.

Bu yüzden Quasimodo, bu yarı sarhoşluk içinde, muzafferane bir havada Direkli Ev'in önünden geçerken birdenbire kalabalıktan bir adamın fırlayıp öfkeli bir hareketle onun elinden deli papalığının alameti yaldızlı tahta asayı alması şaşkınlık ve korku yarattı.

Bu adam, bu gözüpek şahıs, az önce çingene kızını dinleyen kalabalığa karışıp kin ve tehdit sözleriyle zavallının kanını dondurmuş olan dazlak kafalı kişiydi. Üstünde kilise kisvesi vardı. Kalabalıktan sıyrıldığı sırada, o âna kadar onu fark etmemiş olan Gringoire, adamı tanıdı: "Bak hele!" diye bağırdı hayretle; "Bu benim Hermes[46] Hocam, Başdiyakoz Dom Claude Frollo! Bu pis tek gözlüye ne yapmak istiyor acaba? Kendini çiğ çiğ yedirtecek."

Gerçekten de bir dehşet çığlığı koptu. Korkunç Quasimodo sedyeden aşağı atlamıştı; kadınlar, Başdiyakoz'un parça parça edilişini görmemek için yüzlerini çeviriyorlardı.

Rahip'e doğru bir hamle yaptı, baktı ve önünde diz çöktü.

Rahip onun tacını başından aldı, asasını kırdı ve allı pullu pelerinini yırtıp parçaladı.

Quasimodo dizlerinin üstünde kaldı, başını eğdi ve ellerini kavuşturdu.

Sonra aralarında jest ve işaretler yoluyla garip bir diyalog kuruldu, zira ne biri ne öteki konuşuyordu. Rahip ayakta, öfkeli, tehditkâr, buyurgan; Quasimodo önünde diz çökmüş, süklüm püklüm, yakarır durumda. Oysa istese Rahip'i parmağıyla ezebileceği gün gibi ortada.

Nihayet Başdiyakoz, Quasimodo'yu güçlü omzundan tutup sarsarak kalkmasını ve kendisini izlemesini işaret etti.

Quasimodo kalktı.

O zaman Deliler Loncası, ilk şaşkınlığını atmış olarak, böyle aniden tahtından indirilen papasını savunmak istedi. Mısırlılar, Argolular ve bütün hukukçu takımı, Rahip'in etrafını alıp bas bas bağırmaya başladılar.

Quasimodo, Rahip'in önünde mevzilendi, atletik yumruklarını açıp kapayarak kaslarını çalıştırdı ve kızgın bir kaplan gibi dişlerini göstererek saldırmaya niyetlenenlere baktı.

Rahip tekrar iç karartıcı ciddiyetini takındı, Quasimodo'ya bir işaret yaptı ve sessizce geri çekildi.

Quasimodo önden gidiyor, kalabalığı dağıtarak yol açıyordu.

Halkı ve meydanı geçtikten sonra, meraklı ve aylak takımı peşlerinden gitmek istedi. O zaman Quasimodo artçı konumuna geçti ve Başdiyakoz'u geri geri giderek izledi; bodur boyu, kızgın ve canavarsı görünüşü, diken diken olmuş saçlarıyla, kollarını vücuduna yapıştırarak domuz azılarına benzeyen dişlerini yalayarak, yırtıcı bir hayvan gibi hırlayarak

yürüyor, bir hareketi veya bakışıyla kalabalık arasında büyük dalgalanmalar yaratıyordu.

Diyakozla birlikte dar ve karanlık bir sokağa girince kimse artlarına düşme cesareti gösteremedi; zira dişlerini gıcırdatan Quasimodo'nun hayaleti bile sokağın girişini kapatmaya yetiyordu.

"Bak bu harika işte!" dedi Gringoire, "Ama ben akşam için yiyecek bir şeyleri hangi cehennemde bulacağım?"

IV

Akşam sokakta güzel bir kadını izlemenin sakıncaları

Gringoire, belli bir amaç gütmeksizin çingene kızını izlemeye başlamıştı; onun keçisiyle birlikte Coutellerie Sokağı'na girdiğini görmüş, kendisi de o sokağa girmişti.

"Neden olmasın?" demişti içinden.

Paris sokaklarının pratik filozofu Gringoire, nereye gittiğini bilmeden güzel bir kadını izlemek kadar hayal kurmaya elverişli bir durum olmadığını fark etmişti. Özgür seçim hakkından bu gönüllü feragatta, bir başka –durumun farkında olmayan– fanteziye tabi olan bu fantezide, tuhaf bir bağımsızlıkla körükörüne bir itaatın karışımı, özgürlükle kölelik arasında bir tür ara durak vardı ki, özünde karma, kararsız ve karmaşık bir ruha sahip olan, bütün aşırılıkların ucundan tutan, bütün insan eğilimlerinin arasında sürekli olarak askıda kalan ve bunları birbirlerine karşı etkisizleştiren

Gringoire'ın hoşuna gidiyordu. Kendini sık sık Muhammed'in iki mıknatıslı taş tarafından karşıt yönlere çekilen ve ebediyen yukarıyla aşağı, kubbeyle kaldırım, yükselişle düşüş, zenitle nadir arasında tereddütte kalan mezarıyla karşılaştırıyordu.

Gringoire çağımızda yaşıyor olsaydı, klasikle romantik arasındaki orta noktayı ne güzel bulurdu!

Fakat yazık ki üç yüz yıl yaşayacak kadar ilkel[47] değildi. Yokluğu, bugün fazlasıyla hissedilen bir boşluk oluşturmaktadır.

Kaldı ki, böyle sokaklarda gelip geçenleri (hele kadınları) izlemek için, ki bunu Gringoire seve seve yapıyordu, nerede yatacağını bilmemek kadar uygun bir durum olamaz.

Böylece, burjuvaların evlerine döndüğünü ve o gün tek açık dükkânlar olan meyhanelerin kapandığını görerek adımlarını hızlandıran ve keçisini de tıpış tıpış koşturan kızın arkasından düşünceli düşünceli yürüyordu.

“Ne de olsa,” diye düşünüyordu aşağı yukarı, “mutlaka barındığı bir yeri vardır; çingeneler iyi kalplidir. Kim bilir belki...”

Zihnindeki bu çekingence tereddüt cümlesinin sonunda bulunan üç noktada, birtakım belli belirsiz hoş ve nazik fikirler vardı.

Fakat zaman zaman, kapılarını kapayan son burjuva gruplarının önünden geçerken kulağına gelen konuşmalarından kendi umutlu varsayımlarının akışına sekte vuran bazı parçalar yakalıyordu.

Bir yerde, iki ihtiyar birbirine yanaşıyordu.

“Thibaut Fernicle Usta, biliyor musun, havalar soğudu?”

(Gringoire bunu kışın başından beri biliyordu.)

“Ya, evet Boniface Disome Usta! Üç yıl önce, 80’deki gibi bir kış mı göreceğiz acaba? Hani odunun çekisi sekiz meteliğe çıkmıştı?..”

“Pöh! 1407 kışının yanında o hiç kalır Thibaut Usta; Saint-Martin’den Chandeleur’e kadar don olduydu; hem de o kadar şiddetliydi ki genel kurulda, parlamento zabıt kâtibinin kalemi her üç kelimede bir donuyordu! Bu yüzden adaletin kararları kayda geçirilemememişti.”

Biraz ötede, ellerinde sisin nemi yüzünden cızırdayan mumlarla, pencereden pencereye dedikodu yapan komşu kadınlar vardı.

“Matmazel La Boudraque, kocanız size felaketi anlattı mı?”

“Hayır. Ne olmuş Matmazel Turquant?”

“Châtelet’de noter Mösyö Gilles Godin’in atı, Flamanlardan ve tören alayından ürkmüş ve Célestin’ler Manastırı’ndaki harp malulü Philippot Avrillot Usta’yı devirmiş.”

“Doğru mu söylüyorsunuz?”

“Hem de nasıl.”

“Bir burjuva atı ha? Biraz fazla kaçmış. Bir şövalye atı olsaydı neyse!..”

Ve pencereler kapanıyordu. Ama Gringoire yine de düşüncelerinde ipin ucunu kaçırmıştı.

Bereket, hâlâ önünde yürüyen çingene kızı ile Djali sayesinde, bu ucu tekrar çabucak bulup kolayca bağlıyordu; iki ince, narin ve şirin yaratık; onların küçük ayacıklarına, güzel siluetlerine, zarif tavırlarına hayran oluyor, seyrederken ikisini adeta birbirine karıştırıyordu; akıl, zekâ ve dostluk açısından onları iki genç kız zannediyor, yürüyüşlerindeki

hafiflik, çeviklik ve ustalığa bakınca her ikisini de keçi gibi görüyordu.

Bu esnada sokaklar da gittikçe kararıyor, ıssızlaşıyordu. Karartma saati çoktan gelmiş, kaldırımlarda bir insana, pencerelerde bir ışığa ancak pek seyrek rastlanır olmuştu. Gringoire, çingene kızının peşinden, eski Kutlu Innocents Mezarlığı'nı çevreleyen ve bir kedinin çözüp dağıttığı bir iplik yumağına benzeyen karmakarışık ara sokak, çıkmaz sokak ve kavşak labirentine dalmıştı. "Pek mantığa uymayan sokaklar bunlar!" diyordu, ikide bir başlangıç noktasına dönen bunca sokak arasında kaybolduğunu hisseden Gringoire; fakat genç kız hiç tereddüt etmeden ve adımlarını gittikçe hızlandırarak iyi biliyor gibi göründüğü bir yol izliyordu. Onun, bir yolun köşesini dönerken Hal teşhir direğinin sekizgen kütlesini görmeseydi nerede bulunduğuna dair hiçbir fikri olmayacaktı; kulenin kafes bölmeli tepesi, Verdelet Sokağı'na bakan hâlâ aydınlık bir pencerenin önünde siyah bir siluet halinde gayet net olarak beliriyordu.

Bir süreden beri kızın dikkatini çekmişti; kız birkaç kez başını çevirip endişeli gözlerle ona bakmıştı; hatta bir defasında durmuş, kapısı aralık bir fırından sızan ışıktan yararlanarak, gözünü dikip onu baştan aşağı süzmüştü; bu bakışın ardından, Gringoire onun daha önce de fark ettiği gibi hafifçe yüzünü buruşturduktan sonra yoluna devam ettiğini görmüştü.

Bu yüz ifadesi, Gringoire'ı düşündürdü. Bu zarif surat asışta belli ki küçümseme ve alay vardı. Bu yüzden başını eğip kaldırım taşlarını saymaya ve kızı daha uzaktan takip etmeye başlamıştı ki, onu gözden kaybettiği bir köşe dönüşünde canhıraş bir çığlık işitti.

Adımlarını hızlandırdı.

Sokak karanlıktı; fakat köşesindeki Meryem Ana'nın ayaklarının dibine konmuş bir demir kafesin içinde yağa batırılmış yanan bir üstübü parçası sayesinde Gringoire çingene kızının, feryatlarını bastırmaya çalışan iki kişinin kolları arasında çırpınmakta olduğunu gördü. Zavallı keçicik de boynuzlarını öne eğmiş, korku içinde meliyordu.

"Yetişin devriyeler!" diye bağırdı Gringoire ve korkusuzca yaklaştı. Kızı tutan adamlardan biri, ona doğru döndü. Bu Quasimodo'nun ürkütücü suratıydı.

Gringoire tabanları yağlamadı ama bir adım ileri de gitmedi.

Buna karşılık Quasimodo onun üzerine yürüdü, elinin tersiyle ittiği gibi dört adım öteye, kaldırıma fırlattı ve kolunda ipekli bir eşarp gibi bükülmüş kızla birlikte, hızla karanlığa daldı. Arkadaşı da onu izliyor, zavallı keçi de yalvarır gibi meleyerek peşlerinden koşuyordu.

"İmdat! Adam öldürüyorlar!" diye bağırıyordu zavallı çingene kızı.

Yandaki kavşaktan aniden çıkan bir atlı gök gürültüsü gibi bir sesle, "Durun sefiller, bırakın bakayım o sürtüğü!" diye haykırdı.

Bu, Kral'ın özel muhafız birliğinden bir okçu yüzbaşısıydı, tepeden tırnağa silahlı ve kılıcı da elindeydi.

Çingeneyi, şaşkın Quasimodo'nun elinden çekip aldı, eyerinin üzerine enlemesine yatırdı. Şaşkınlığından silkinen korkunç kambur, avını geri almak için atlının üzerine atılmak üzereyken komutanlarını yakından izleyen on beş-on altı okçu, ellerinde ağır kılıçlarıyla ortaya çıktı. Bunlar Paris valiliği asayiş sorumlusu Robert d'Estouteville'in emriyle devriyelerin denetimi için devriye gezen Kral'ın özel birliklerinden bir mangaydı.

Etrafı sarılan Quasimodo, yakalandı, bağlandı. Kükrüyor, köpükler saçıyor, ısırıyordu; gündüz olsaydı, sadece hiddetten büsbütün çirkinleşen suratının bile tüm mangayı korkutup kaçırmaya yeteceğine hiç kuşku yoktu. Fakat gece, en korkunç silahı olan çirkinliği elinden alınmış oluyordu.

Arkadaşı kavga sırasında ortadan kaybolmuştu.

Çingene kızı zarif bir hareketle eyerin üstünde doğruldu, ellerini genç adamın omuzlarına koydu, sempatik siması ve gerçekten makbule geçen yardımından ötürü pek sevinmiş gibi, birkaç saniye öylece yüzüne baktı. Ardından, sessizliği önce o bozdu ve tatlı sesini daha da tatlılaştırarak sordu: “Adınız nedir sayın muhafız?”

“Yüzbaşı Phœbus de Châteaupers emrinizdedir güzelim!” dedi subay göğsünü şişirerek.

“Teşekkür ederim,” dedi kız ve Yüzbaşı Phœbus, Burgonya tarzı bıyığını burarken o, yere düşen bir ok gibi atın sırtından aşağı kayarak tabanları yağladı.

Şimşek bile bu kadar çabuk kaybolamazdı.

“Hay papanın şarap çanağına!” dedi yüzbaşı, Quasimodo’nun bağlarını sıktırırken; “Keşke orospuyu bırakmasaydım.”

“Ne yaparsınız yüzbaşım?” dedi askerlerden biri; “çalıkuşu uçtu ama yarasa kaldı.”

V

Sakıncaların devamı

Düşünce sersemleyen Gringoire, sokağın köşesindeki merhametli Meryem Ana'nın önünde, kaldırımda öylece kalakalmıştı. Yavaş yavaş kendine geldi; önce birkaç dakika yarı uyur vaziyette, hoş da denebilecek bir tür rüyanın içinde yüzdü; çingene kızıyla keçinin hafif siluetleri, Quasimodo'nun balyoz gibi yumruğuyla birleşiyordu. Bu hal kısa sürdü. Vücudunun kaldırımla temas halindeki bölümünde hissettiği oldukça şiddetli bir üşüme duygusu onu bir anda uyandırdı ve aklını başına getirdi. "Bu serinlik de nereden geliyor?" dedi kendi kendine birdenbire. O zaman, sokaktan geçen pis su dereciğinin ortasında bulunduğunu fark etti.

"Cehennem olası kambur tepegöz!" diye homurdandı dişlerinin arasından ve kalkmaya yeltendi. Ama fazla sersemlemiş ve fazla hırpalanmış haldeydi; yerinde kalmaya mecbur kaldı. Zaten eli yeterince serbestti; burnunu tıkadı ve kaderine razı oldu.

"Paris'in çamuru," diye düşündü (bu dereciğin barınağı olacağından emin gibiydi; zira ne yapılır bir barınakta, düşünmekten başka?[48])

Paris'in çamuru özellikle pis kokar. Birçok uçucu ve nitratlı tuz içeriyor olsa gerek. Zaten Üstat Nicolas Flamel'le hermetiklerin görüşü de bu...

Hermetikler sözcüğü derhal aklına Başdiyakoz Claude Frollo'yu getirdi. Az önce şöyle böyle tanık olduğu şiddet dolu sahneyi, çingene kızının iki adam arasında çırpındığını, Quasimodo'nun bir arkadaşı olduğunu hatırladı ve Başdiyakoz'un kibirli ve asık suratı belli belirsiz gözünün önüne geldi. "Doğrusu pek garip olurdu!" diye düşündü; bu veri ile ve bu temel üzerine, filozofların iskambil kâğıtlarından şatosu olan uçuk varsayımlar binasını kurmaya

başladı. Sonra birdenbire, bir kez daha gerçeğe dönerek, “Vay canına! Donuyorum be!” diye bağırdı.

Gerçekten de bulunduğu yer gittikçe dayanılmaz bir hal alıyordu. Dereciğin suyunun her molekülü Gringoire’ın bağrından yayılan bir ısı molekülünü alıp götürüyor, vücudunun sıcaklığıyla akıntının sıcaklığı arasında eşitlik, acı verici bir biçimde kurulmaya başlıyordu.

Birdenbire tamamen başka türden bir belaya çattı.

Bir grup çocuk, hayta ebedi adı altında öteden beri Paris kaldırımlarını arşınlamış ve bizim de onlar gibi çocukken pantolonlarımız yırtık değil diye okul çıkışında bizi taşa tutmuş olan şu yalınayak başıkabak küçük vahşilerden bir güruh, o piç kurularından bir çete, komşuların uykusunu hiç iplemez görünen gülüşme ve bağırışmalar arasında, Gringoire’ın yattığı kavşağa doğru koşuyordu. Arkalarından biçimsiz bir çuvala benzer bir şey sürüklüyorlardı; ayaklarındaki tahta pabuçların takırtısı bile bir ölüyü uyandırmaya yeterdi. Henüz tamamen bu halde olmayan Gringoire kısmen doğruldu.

“Hey, Hennequin Dandèche! Hey, Jehan Pincebourde!” diye bağırıyorlardı avazları çıktığı kadar, “Mahallenin demircisi ihtiyar Eustache Moubon öldü. Döşeğini biz aldık, şenlik ateşi yakacağız. Bugün, malum, Flaman günü!”

Ve döşeği tam da görmeden dibine kadar geldikleri Gringoire’ın üstüne atmazlar mı! Aynı zamanda içlerinden biri, bir tutam saman alıp Meryem Ana’nın üstübü fitilinde tutuşturmaya gitti.

“İsa’nın ruhu aşkına!” diye homurdandı şair, “şimdi de sıcaktan pişecek miyim yoksa?..”

Hassas bir andı; ateşle su arasında kalacaktı; olağanüstü bir gayret gösterdi, kazana atılıp haşlanmak üzere olan ve

kaçmaya çalışan bir kalpazan gayreti... Ayağa kalktı, döşeği haytaların üzerine fırlattı ve kaçtı.

“Azize Meryem Ana!” diye bağırdı çocuklar, “Demirci geri geliyor!”

Ve onlar da kirişi kırdılar.

Döşek, savaş alanının hâkimi olarak kaldı. Belleforêt, Peder Le Juge ve Corrozet’nin iddialarına göre, ertesi gün mahallenin din adamları tarafından alayişle oradan alınıp Sainte-Opportune Kilisesi’nin hazinesine kaldırılmış ve orada ayin eşyaları sorumlusu 1789’a kadar Mauconseil Sokağı’nın köşesindeki Meryem Ana heykelinin bu büyük mucizesi üzerinden oldukça iyi bir gelir elde etmiş; heykel, 6 Ocak’ı 7 Ocak’a bağlayan o unutulmaz 1482 gecesi, sadece orada bulunmasıyla, şeytana muzipçe nanik yapmak için ölürken ruhunu döşeğinin içine saklamış olan merhum Eustache Moubon’un cinini kovmuşmuş.

VI

Kırılan testi

Bir zaman nereye gittiğini bilmeden son sürat koştuktan, birçok sokak köşesini döndükten, birçok derecikten atladıktan, birçok sokak, çıkmaz sokak ve meydanı geçtikten, Hal’in aşınmış kaldırımlarının bütün dönemeçlerinde kaçış veya geçiş yolu aradıktan, yaşadığı panik içinde yasaların güzel Latincesiyle, *tota via, cheminum et viaria*[49] diye ifade edilen şeyi keşfettikten sonra, şairimiz birdenbire zınk diye durdu; önce soluğu kesildiği için tabii; ama sonra kafasında

aniden beliriveren bir ikilemin adeta yakasına yapışması yüzünden. “Bana öyle geliyor ki Üstat Pierre Gringoire, beyinsizin biri gibi koşuyorsunuz,” dedi kendi kendine, parmağını alnına dayayarak. “O küçük haytalar sizden, sizin onlardan korktuğunuzdan daha az korkmuş değillerdi. Şunu da söyleyeyim, yine bana öyle geliyor ki siz kuzey yönüne doğru kaçarken onların güney yönünde uzaklaşan tahta pabuç takırtılarını işitmişsinizdir. İmdi iki şıktan biri: Ya sahiden kirişi kırmıştır keratalar, ki bu durumda korkudan unuttukları o döşek sabahtan beri peşinden koştuğunuz ve sayın Meryem Ana’nın, şerefine tantanalı ve debdebeli bir ibretlik oyun yazdığınız için ödüllendirmek üzere, mucizevi bir şekilde size gönderdiği şu hastane yatağıdır ya da çocuklar kaçmamışlardır, ki bu durumda döşeği tutuşturmuşlardır, o zaman keyfinizin yerine gelmesi, kurumak ve ısınmak için ihtiyaç duyduğunuz mükemmel ateşi bulursunuz. Her iki durumda da, ister harlı ateş olsun ister rahat yatak, o döşek Tanrı’nın size bir armağanıdır. Mauconseil Sokağı’nın köşesindeki Kutlu Meryem Anamız, Eustache Moubon’u belki sırf bunun için öldürmüştür; sizin böyle bir Fransız’dan kaçan Picardie’li gibi topuklarınız kıçınıza değerek önünüzde aradığınızı arkanızda bırakarak kaçmanız deliliktir; siz aptalın birisiniz!”

O zaman geri döndü ve burnu kokularda, kulağı kirişte yerini yönünü belirlemeye uğraşarak o cennetten çıkma döşeği bulmaya çalıştı. Ama boşuna. Her taraf iç içe geçmiş evler, çıkmaz sokaklar, kavşaklarla doluydu; her kavşakta kuşkuya ve tereddüde düşüyordu; bu karanlık sokak yumağında, Tournelles Konağı’nın labirentlerinde olabileceğinden daha fazla engellenmiş, daha fazla kısılıp kalmış durumdaydı. Nihayet sabrı tükendi ve tumturaklı bir

biçimde bağırdı: “Kahrolsun kavşaklar! Şeytan bunları kendi çatalını örnek alarak yapmış!”

Bu haykırış içini biraz rahatlattı; o anda dar ve uzun bir ara sokağın ucunda fark ettiği kızılımsı bir tür yansıma ise moralini büsbütün düzeltti. “Tanrı’ya şükür!” dedi, “İşte orası! İşte bizim döşek yanıyor.” Ve kendini gecenin karanlığına gömülen kayıkçıya benzeterek, “*Salve!*” diye ilave etti dindarca: “*Salve, maris stella!*”[50]

Bu dua parçacığını Meryem Ana’ya mı yoksa döşeğe mi ithaf ediyordu? Bu konuda hiçbir fikrimiz yok. Yokuş ve kaldırımsız, üstelik eğimi ve çamuru gittikçe artan uzun ve dar sokakta birkaç adım atmıştı ki, oldukça garip bir durum fark etti. Sokak ıssız değildi; duvarlar boyunca ötede beride ne olduğu anlaşılmayan birtakım biçimsiz ve müphem kütleler sürünüyor, hepsi de sokağın ucundaki titrek ışığa yöneliyordu, geceleri bir ottan bir ota geçerek bir çoban ateşine doğru sürünen iri böcekler gibi tıpkı.

İnsanı, kesesinin yerini hissetmemek kadar maceraperest yapan başka bir şey yoktur; Gringoire da ilerlemeye devam etti ve çok geçmeden bu larvaların diğerlerinin ardından sürünen en tembeline yetişti. Yaklaşınca bunun, sadece iki bacağı kalmış yaralı bir örümcek gibi iki eli üzerinde hoplaya hoplaya giden zavallı bir kötürüm olduğunu gördü. Bu insan suratlı örümcek türünün yanından geçtiği sırada, ondan içler acısı bir ses yükseldi: “*La buona mancia, signor! La buona mancia!*”[51]

“Cehennemin dibine git!” dedi Gringoire, “Eğer ne dediğini anlıyorsam ben de seninle birlikte gideyim!”

Ve yoluna devam etti.

Bu sürüngen kütlelerden bir başkasına yetişti ve inceledi. Bu hem topal hem çolak bir sakattı; hem de o denli topal ve o

denli çolaktı ki, kendisini ayakta tutan koltuk değnekleri ve tahta bacaklardan oluşmuş karmaşık sistem zavallıya yürüyen bir inşaat iskelesi görünümü veriyordu. Soylu ve klasik kıyaslamalara düşkün olan Gringoire, içinden adamı Vulcanus'un canlı sacayağına benzetti.

Bu canlı sacayağı geçerken onu selamladı; ama şapkasını bir berber leğeni gibi şairin çenesi hizasında tutarak ve kulağının dibinde bağırarak: "*Señor caballero, para comprar un pedaso de pan!*"[52]

"Görünüşe göre bu da konuşuyor," dedi Gringoire, "ama zor bir dil, kendisi anlıyorsa benden daha talihli sayılır."

Sonra, aniden aklına bir fikrin gelmesiyle, elini alnına vurdu: "Sahi yahu, sabah *Esmeralda*, *Esmeralda* diye bağırırken ne demek istiyordu o insanlar?"

Yürüyüşünü hızlandırmak istedi; fakat üçüncü kez bir şey yolunu kesti. Bu şey, daha doğrusu bu insan, bir kördü, sakallı ve Yahudi suratlı, ufak tefek bir kör adam; iri bir köpeğin kılavuzluğunda, bir değnek yardımıyla şairin etrafında dönerek, genizden gelen bir sesle ve Macar şivesiyle konuştu: "*Facitote caritatem!*"[53]

"Hele şükür!" dedi Gringoire, "Nihayet bir Hıristiyan dili konuşan biri çıktı! Fakat kesemde metelik yokken önüne gelenin benden böyle sadaka istediğine bakılırsa suratım sadaka kesesine benziyor olmalı. Bak dostum (köre doğru dönmüştü), son gömleğimi geçen hafta sattım; başka deyişle, mademki sadece Cicero'nun dilini anlıyorsun, *Vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chemisam*."

Bunu dedikten sonra köre arkasını dönüp yoluna devam etti. Fakat kör de onunla birlikte pergellerini açtı! Derken hem topal hem çolak olanla kıçüstü sürünen kötürüm de köşelerinden çıkıp koltuk değnekleri ve tahta çanaklarını

kaldırımda takırdatarak, alelacele onun ardına takıldılar. Sonra her üçü de zavallı Gringoire'ın peşinde itişip kakışarak ona malum şarkılarını söylemeye koyuldular.

"*Caritatem*!" diye yırlıyordu kör.

"*La buona mancia*!" diyordu kötürüm, "Nağmeli nağmeli."

Topal da müzikal cümleye katkıda bulunarak, "*Un pedaso de pan*!" diye tekrarlıyordu.

Gringoire kulaklarını tıkadı. Bu arada, "Hey gidi Babil Kulesi!" diye bağırıyordu.

Koşmaya başladı. Kör koştu. Topal koştu. Kötürüm koştu.

Sonra, sokakta ilerledikçe etrafı körler, kötürümler, topallar, çolaklar, tek gözlüler ve yaraları açık cüzamlılarla kaynamaya başladı; kimileri evlerden, kimileri daracık yan sokaklardan, kimileri mahzenlerin hava deliklerinden fırlıyor, yağmur sonrası sümüklüböcekler gibi çamurda yuvarlanarak, haykırarak, avaz avaz bağırarak, ciyaklayarak, düşe kalka, bata çıka ışığa akın ediyorlardı.

Hâlâ üç tacizcisi tarafından izlenen ve işin nereye varacağını bilmeyen Gringoire, ürkek ve şaşkın, tıpkı bir yengeç sürüsü içinde mahsur kalan şu İngiliz yüzbaşı gibi, ayakları bu sakatlar sürüsüne takılarak, topalların etrafından dolanarak, kötürümlerin üstünden atlayarak yürüyordu.

Aklına geri dönmek geldi; fakat artık çok geçti. Bütün lejyon arkayı kapatmış, yolu kesmişti; zaten üç dilenci de kendisini tutuyorlardı. Bu yüzden, hem bu karşı konulmaz dalganın, hem korkunun, hem de bütün bunları ona korkunç bir rüya gibi gösteren bir tür baş dönmesinin itişiyle yola devam etti.

Nihayet sokağın sonuna vardı. Sokak, yüzlerce dağınık ışığın gecenin yoğun sisinde titreştiği kocaman bir meydana açılıyordu. Gringoire, kendisine yapışmış üç sakat hayaletten bacaklarının hızı sayesinde kurtulmayı umarak, oraya doğru atıldı.

"*Onde vas, hombre?*"[54] diye haykırdı topal, koltuk değneklerini fırlatıp Paris kaldırımlarında en düzgün adımları atabilecek mükemmel bacaklarla peşinden koşarak.

Bu sırada kötürüm ayaklarının üzerinde dikiliyor, ağır demir çanağını Gringoire'ın başına geçiriyor, kör de ateş saçan gözlerle yüzüne bakıyordu.

"Neredeyim ben?" dedi ödü patlayan şair.

"Miracles Sarayı'ndasın," dedi, "onlara yaklaşmış olan dördüncü bir hayalet."

"İnanılır gibi değil!" dedi Gringoire, "Bakan körleri ve koşan kötürümleri görüyorum ama Kurtarıcı nerede?"

Ürkütücü bir kahkahayla karşılık verdiler.

Zavallı şair etrafına göz attı. Gerçekten de aklı başında insanların bu saatlerde asla girmediği o korkunç Miracles Sarayı'ndaydı[55]. İçine girecek cesareti gösteren Châtelet memurları ve valilik çavuşlarının un ufak olup ortadan kayboldukları sihirli çember; Paris'in yüzündeki iğrenç koca siğil, hırsız uğursuz mahallesi; sürekli başkentin sokaklarına taşan suç, dilencilik ve serserilik ırmağının her sabah fışkırdığı ve her gece dönüp bir kat daha kokuştuğu lağım; her akşam sosyal düzenin bütün eşekarılarının topladıkları ganimetle dönüp geldikleri devasa kovan; çingene, keşiş eskisi, yoldan çıkmış öğrenci; İtalyan, İspanyol, Alman tüm milletlerden; Yahudi'si, Hıristiyan'ı, Müslüman'ı, putperesti tüm dinlerden, makyajla yapılmış yaralarla kaplı, ipten kazıktan kurtulmuş serserilerin, gündüz dilencilik yaptıktan

sonra gece soyguncuya dönüştükleri sahte hastane; tek sözcükle, o devirde hırsızlık, fuhuş ve cinayetin Paris kaldırımlarında oynadığı ebedi komedinin bütün aktörlerinin soyunup giyindiği büyük vestiyer...

Burası, o zamanki Paris'in bütün meydanları gibi, doğru dürüst kaldırımı olmayan, düzensiz, geniş bir alandı. Şurada burada, etraflarında garip toplulukların kaynaştığı ateşler yanıyordu. Bütün bu güruh sağa sola gidip geliyor, bağırıp çağırıyordu. Tiz kahkahalar, çocuk ciyaklamaları, kadın sesleri duyuluyordu. Bu kalabalığın, aydınlık fon üzerinde siyah görünen elleri ve başları, bin türlü garip hareket sergiliyordu. Bazen ateşlerin aydınlığının belirsiz geniş gölgelerle karışarak titreştiği zeminde, insana benzeyen bir köpeğin ya da köpeğe benzeyen bir insanın geçtiği görülüyordu. Bu geniş mahallede, bir ahlaksızlık yuvasında olduğu gibi, sanki ırklar ve türler arasındaki sınırlar siliniyordu. Erkekler, kadınlar, hayvanlar, yaş, cinsiyet, sağlık, hastalık, her şey bu halkta ortak görünüyordu; her şey iç içe, üst üste, karışık olarak birlikte hareket ediyor; her birey, bütüne benziyordu.

Ateşlerin cılız ve titrek aydınlığı sayesinde Gringoire, allak bullak zihninin gerisinde, geniş meydanın çepeçevre çirkinlik abidesi köhne evlerle sarılmış olduğunu fark ediyordu; bu evlerin çürümüş, eğri büğrü, her birinde bir ya da iki küçük ve aydınlık pencerenin bulunduğu cepheleri karanlıkta ona, halka olmuş, göz kırparak büyücüler toplantısını seyreden korkunç ve hırçın devasa kocakarı kafaları gibi görünüyordu.

Adeta yeni bir dünyaydı burası, bilinmedik, duyulmadık, biçimsiz, sürüngen, kaynaşan, düşsel bir dünya...

Gittikçe korkusu artan, üç dilencinin üç kıskaç gibi sımsıkı yapıştığı ve etrafına toplanarak hırlayıp havlayan başka suratlardan kafası kazana dönmüş talihsiz Gringoire, o günün cumartesi olup olmadığını hatırlamak için kafasını toplamaya çalışıyordu. Fakat çabaları boşa gidiyordu; düşüncesi ve belleği ipin ucunu kaçırmıştı; her şeyden şüphe ederek ve gördüğüyle hissettiği arasında tereddüt ederek, kendine şu yanıtsız soruyu soruyordu: “Ben varsam bu da var mı? Bu varsa ben de var mıyım?”

O anda kendisini saran uğultunun içinden belirgin bir haykırış yükseldi: “Kral’a götürelim! Onu, Kral’a götürelim!”

“Aman Tanrım!” diye mırıldandı Gringoire, “Buranın kralı bir teke olmalı.”

“Kral’a! Kral’a!” diye tekrarladı bütün sesler.

Gringoire’ı sürüklediler. Pençelerini geçirmekte yarışıyorlardı. Fakat üç dilenci, avlarını bırakmıyor, “O bizimdir!” diye uluyarak diğerlerinin ellerinden çekip alıyorlardı.

Şairin zaten hasta olan hırkası, bu çekişmede son nefesini verdi.

Korkunç meydandan geçerken baş dönmesi geçti; birkaç adım sonra gerçeklik duygusu artık geri gelmişti; ortamın havasına alışmaya başlıyordu. İlk anlarda şair kafasından ya da belki basitçe ve kabaca boş midesinden bir duman, adeta bir buhar yükselmiş, nesnelerle onun arasına yayılarak her şeyi ancak bir kâbusun karmakarışık sisleri içinde; tüm konturları titreten, tüm biçimleri yamultan, nesneleri çok büyük yığınlar haline getiren, şeyleri ve insanları hayaletler şeklinde genleştiren rüyaların karanlığı içinde görmesine izin vermişti sadece. Yavaş yavaş bu sanrının yerini daha az yanıltıcı ve daha az abartıcı bir bakış aldı. Gerçeklik,

çevresinde kendini gösteriyor, gözünün içine giriyor, ayaklarına dolaşıyor, başta kendisini kuşattığını zannettiği bütün o korkunç şiiri parça parça yıkıyordu. Styks Irmağı'nda[56] değil çamur içinde yürüdüğünün, ifritlerle değil hırsızlarla dirsek dirseğe olduğunun; tehlikede olanın ruhunun selameti değil –haydutla dürüst adam arasında pek etkili biçimde kendine yer bulan o değerli uzlaştırıcıdan, yani keseden yoksun olduğuna göre– düpedüz canı olduğunun, ister istemez farkına varması gerekti. Nihayet, etrafındaki şenliği daha yakından ve daha soğukkanlılıkla inceleyince, büyücüler toplantısından meyhaneye düştü.

Gerçekten de Miracles Sarayı bir meyhaneden başka bir şey değildi; ama şaraptan olduğu kadar kandan da kızıla kesmiş bir haydutlar meyhanesi.

Hırpani eskortu, koşusunun sonunda onu nihayet bıraktığı zaman gözlerinin önüne serilen manzarada Gringoire'ı cehennemin şiirine bile olsa yeniden şiire geri döndürecek hiçbir yan yoktu. Hatta meyhanenin, öncesine göre daha da bayağı ve kaba gerçekliğiydi önündeki... On beşinci yüzyılda olmasaydık, Gringoire'ın Michelangelo'dan Callot'ya[57] inmiş olduğunu söyleyebilirdik.

Yuvarlak ve yassı geniş bir taşın üzerinde yanan ve alevleri, üzerindeki henüz boş sacayağının kızmış demirlerini yalayan büyük bir ateşin çevresine, öteye beriye, rasgele, hiçbir mühendis uşağın paralelliklerini sağlamaya, hiç olmazsa birbirlerini en olmadık açılarla kesmelerini önlemeye tenezzül etmeyeceği, birkaç çürük masa atılmıştı. Bu masaların üstünde birkaç şarap ve bira testisi ışıldıyor, bu testilerin çevresinde ateşten ve şaraptan kızarmış bir sürü sarhoş suratı görülüyordu. Bir yanda eti budu yerinde bir fahişeyi şapur şupur öpen koca göbekli, güleç yüzlü bir adam;

biraz ötede, ıslık çalarak sahte yarasının sargısını çözen ve sabahtan beri kundakta bebek gibi sımsıkı bağlı kalmış sapasağlam dizinin uyuşukluğunu gideren bir sahte asker; bir başka köşede, kırlangıçotu ve sığır kanıyla ertesi gün için kendisine yaralı bir bacak hazırlayan cılız bir adam... İki masa ötede, eksiksiz hacı kıyafetiyle, okuyuşuna yeknesaklık ve sesine yanıklık vermeyi de unutmadan, “Kutlu-Anamız” yakarısını ezberleyen bir sözde dindar... Başka bir yerde, bir parça sabun çiğneyerek[58] ağzını köpürtme dersi veren yaşlı bir saralı taklitçisinden saralı rolü oynamayı öğrenmeye çalışan genç bir çırak... Yanında, gazını giderirken aynı masada o akşam kaçırdıkları bir çocuk için kavga eden dört-beş hırsız kadının burunlarını tıkamasına yol açan biri... Kısacası, iki yüzyıl sonra, Sauval’in dediği gibi, *Saray halkına pek gülünç geldiği için Kral’ın hoşça vakit geçirmesine yarayan, ve Petit-Bourbon Konağı’ndaki tiyatroda oynanan dört bölümlük Gece adlı kraliyet balesinde giriş olarak kullanılan* bütün durum ve olaylar... 1653 yılına ait bir görgü tanığı ekliyor: “Miracles Sarayı’nda vuku bulan ani dönüşümler, hiçbir zaman bundan daha başarılı biçimde temsil edilmemiştir. Benserade, oldukça kibar ve esprili dizelerle bizi buna hazırlamıştı.”

Kaba kahkahalar ve müstehcen şarkılar yükseliyordu dört bir yandan. Hiç kimse yanındakini dinlemiyor, herkes uluorta aklına geleni söylüyor, küfürü basıyordu. Maşrapalar tokuşuyor, tokuştukları zaman kavgalar patlak veriyor, çentik çentik olmuş maşrapalar giysi yerini tutan paçavraları yırtıyordu.

Kuyruğunun üstüne oturmuş iri bir köpek ateşe bakıyordu. Bu hengâmeye birkaç çocuk da karışmıştı: ağlayan, bağıran kaçırılmış çocuk; bir başkası, fazla yüksek

bir sıraya oturup ayaklarını sarkıtmış, masanın kenarı çenesine gelen, tek kelime etmeyen, dört yaşlarında tombul bir oğlan; bir kandilden süzülen erimiş mumu büyük bir ciddiyet içinde parmağıyla masanın üzerine yayan bir üçüncüsü; son olarak, çamurun içine çömelmiş, neredeyse içinde kaybolduğu koca bir kazanı bir kiremit parçasıyla kazırken Stradivarius'u bayıltacak bir ses çıkartan bir bücür...

Ateşin yanında bir fıçı, fıçının üstünde bir dilenci vardı: Bu, tahtında oturan kraldı.

Gringoire'ı tutan üçlü, onu bu fıçının önüne getirdiler; içinde çocuk bulunan kazan hariç, bütün gürültücü kalabalık bir an sustu.

Gringoire soluk almaya, gözlerini yerden kaldırmaya cesaret edemiyordu.

"*Hombre, quita tu sombrero,*"[59] dedi ait olduğu üç serseriden biri; Gringoire'ın bunun ne demek olduğunu anlamasına fırsat kalmadan, beriki onun şapkasını almıştı bile. Gerçi pek eski püskü sefil bir serpuştu bu; ama yine de güneşli veya yağmurlu günlerde işe yarıyordu. Gringoire içini çekti.

Bu sırada Kral, fıçısının üzerinden ona hitap etti:

"Bu hergele de kim?"

Gringoire titredi. Bu ses ona, barındırdığı tehdit yüzünden biraz değişmiş olmakla birlikte, daha o sabah, seyircilerin arasından, "*Lütfen bir sadaka*!" diye sivrilerek temsiline ilk darbeyi indirmiş olan başka bir sesi hatırlattı. Başını kaldırdı. Gerçekten de bu Clopin Trouillefou idi.

Tüm krallık alametlerini takınmış olan Clopin Trouillefou'nun kıyafeti, diğerlerine göre ne bir paçavra eksik ne de bir paçavra fazlaydı. Kolundaki yara çoktan kaybolmuştu. Elinde beyaz meşin şeritlerden oluşmuş,

değnekli çavuşların kalabalığın taşkınlığına engel olmak için kullandıkları şu kamçılardan birini tutuyordu. Başında çember geçirilmiş ve tepesi kapalı bir tür başlık vardı; fakat bunun, kenarı fırfırlı bir bebek başlığı mı, yoksa kral tacı mı olduğunu ayırt etmek zordu, zira iki şey birbirine çok benzer.

Bu arada Gringoire, Miracles Sarayı'nın hükümdarında büyük salondaki lanetli dilenciyi tanıyınca neden olduğunu bilmeksizin biraz umuda kapılmıştı.

"Üstat," diye kekeledi... "Monsenyör... Haşmetmeap... Size nasıl hitap edeyim?" dedi nihayet, kreşendosunun doruk noktasına varıp artık nasıl inip çıkacağını bilemeyerek.

"Monsenyör, majesteleri veya arkadaş, bana nasıl istersen öyle hitap et. Ama çabuk ol. Savunman için ne diyeceksin?"

"Savunman için ha!" diye düşündü Gringoire, işte bu hiç hoşuma gitmedi ve dili dolaşarak devam etti: "Şey, ben hani bu sabah..."

"Canın!" diye kesti Clopin, "Adını söyle hergele, başka şey istemez. Dinle. Üç güçlü hükümdarın huzurundasın: ben Clopin Trouillefou, Thune'ler[60] kralı, büyük Keyhüsrev'in halefi, Argo Krallığı'nın yüce hâkimi; Mathias Hungadi Spicali, Mısır ve Bohemya dükü, şurada gördüğün başına bir paçavra sarmış sarı benizli ihtiyar; Guillaume Rousseau, Celile imparatoru, şu bizi dinleyecek yerde kucağındaki orospuyu okşayan koca göbekli. Biz senin yargıçlarınız. Argolu olmadığın halde Argo Krallığına girdin, şehrimizin ayrıcalıklarını çiğnedin. Cezalandırılman lazım, meğer ki arakçı, goygoycu ya da haneberduş olasın, yani dürüst insanların argosuna göre hırsız, dilenci ya da serseri... Bunlardan biri misin? Savun kendini. Niteliklerini sökül."

“Maalesef!” dedi Gringoire, “Bu şerefe nail olamadım. Ben yazarım...”

“Bu kadarı yeter,” dedi Trouillefou, sözünü keserek. “Asılacaksın. Gayet basit, sayın dürüst burjuvalar! Siz bizimkilere kendi bölgenizde nasıl davranıyorsanız, biz de kendi bölgemizde sizinkilere öyle davranıyoruz. İt kopuk takımına uyguladığınız yasayı it kopuk takımı da size uyguluyor. Yasa zalimse hata sizin. Kenevir gerdanlığın üstünde ara sıra dürüst bir adamın yamulmuş suratının da görülmesi lazım, di mi ama? Bu, olaya şeref katar. Hadi bakalım dostum, hiç küsmeden paylaştır üstündekileri şu hanımlara.. Ben bu kopukları eğlendirmek için seni astıracağım, sen de keseni onlara bahşiş diye vereceksin. Edecek duan muan varsa şurada tahıl öğütücüsünün içinde çok merhametli, taştan bir Tanrı Baba var, Saint-Pierre-aux-Bœufs’ten araklamıştık. Ruhunu onun kafasına fırlatmak için dört dakikan var.”

Konuşma müthişti.

“İyi konuştu, imanıma! Clopin Trouillefou bir kutlu papa gibi vaaz veriyor sahiden de!” diye haykırdı Celile imparatoru, masasına destek yapmak için maşrapasını kırarken.

“Haşmetmeap imparatorlar ve krallar,” dedi Gringoire soğukkanlılıkla (zira bilmem nasıl olmuş, metanetine tekrar kavuşmuştu; artık kararlı bir üslupla konuşuyordu), “böyle bir şeyi düşünmeyin bile. Adım Pierre Gringoire, bu sabah Adalet Sarayı’nın büyük salonunda bir ibretlik oyunu temsil edilen şairim ben.”

“Ya, demek o sensin Üstat!” dedi Clopin; “Ben de oradaydım, Tanrı şahidimdir! Ee, peki ne olmuş arkadaş? Bu

sabah canımızı sıkmış olman bu akşam asılmaman için bir sebep mi?”

“Paçayı kurtarmak kolay olmayacak,” diye düşündü Gringoire ama bir deneme daha yaptı. “Şairlerin it kopuk arasında sayılmamasını da anlamıyorum doğrusu,” dedi. “Berduş mu dediniz, Aisopos öyleydi; dilenci mi dediniz, Homeros öyleydi; hırsız mı, Mercurius öyleydi...”

Clopin sözünü kesti: “Galiba mektepli ukalalığınla bizi gargaraya getirmeye çalışıyorsun. Şuna bak yahu! Hadi hadi, bırak asalım seni, bu kadar tantanaya lüzum yok!

“Affedersiniz Monsenyör Thune’ler kralı,” dedi Gringoire, adeta canını adım adım savunarak. “Dinlemeye değer... Bir dakika! Beni dinleyin... Dinlemeden asacak değilsiniz herhalde...”

Gerçekten de çaresiz sesi, etrafında sürüp giden gürültü patırtı içinde boğuluyordu. Küçük velet kazanını olanca şevk ve heyecanıyla gacırdatıyordu; üstüne tüy dikmek ister gibi, bir kocakarı da kızgın sacayağının üzerine içyağı dolu bir tava koymuştu; kızgın yağ, bir maskenin peşinden koşan bir çocuk sürüsünün çığlıklarına benzer bir sesle cazırdıyordu.

Bu sırada Clopin Trouillefou bir an Mısır dükü ve tamamen kafayı bulmuş olan Celile imparatoruyla fikir alışverişi yapar gibi göründü; sonra sert bir sesle, “Sessiz olun!” diye bağırdı. Kazanla tava onu dinlemeyip birlikte şarkılarına devam ettiklerinden, fıçısından atlayıp kazana bir tekme savurarak içindeki çocukla birlikte on adım öteye yuvarladı; bir tekme de tavaya atınca bütün yağ ateşin üstüne döküldü. Sonra çocuğun boğuk boğuk ağlamasına ve akşam öğününün güzel beyaz bir alev halinde havaya uçtuğunu gören kocakarının homurdanmasına hiç aldırış etmeden, büyük bir ciddiyetle tekrar tahtına çıktı.

Trouillefou bir işaret yaptı; dük, imparator, yardakçıları ve ispiyoncuları, hâlâ sımsıkı tutulan Gringoire'ın ortasını işgal ettiği bir at nalı oluşturacak şekilde etrafına dizildiler. Çeşitli pılı pırtı ve paçavralardan, şıngırdayan pullardan, yabalar, baltalar, tahta bacaklar, kalın çıplak kollar, aval aval bakan ifadesiz ve pasaklı suratlardan oluşmuş bir yarım çemberdi bu. Dilenci takımının bu yuvarlak masa toplantısının ortasında, Clopin Trouillefou, bu senatonun dukası gibi, bu lordlar kamarasının kralı gibi, bu kardinaller meclisinin papası gibi, her şeye hâkimdi; öncelikle yüksek fıçısının tepesinden, fakat aynı zamanda gözlerini ışıl ışıl yapan ve vahşi profilindeki haydut soyuna özgü hayvaniliği az çok gideren bir tür kibirli, haşin ve korkutucu edası sayesinde. Sanki domuz suratları arasında bir aslan siması.

"Dinle," dedi Gringoire'a, nasırlı eliyle çarpık çenesini sıvazlayarak, "ben asılmaman için bir neden göremiyorum. Gerçi görünüşe göre sen bunu istemiyorsun ama sebebi basit, siz burjuvalar buna alışık değilsiniz. İşi kafanızda fazla büyütüyorsunuz. Aslında biz senin kötülüğünü istemiyoruz. İşte sana şimdilik postu kurtarman için bir çare. Bize katılmak ister misin?"

Canının elinden kayıp gitmekte olduğunu gören ve neredeyse pes etme noktasına gelmiş olan Gringoire'ın üzerinde bu önerinin yaptığı etkiyi tahmin edebilirsiniz. Öneriye sımsıkı yapıştı.

"İsterim elbette," dedi, "hem de çok isterim."

"Yani," dedi Clopin, "küçük hançerliler takımına kaydolmaya razı oluyorsun, öyle mi?"

"Hançerliler, evet, tam da öyle."

"Özgür burjuvazinin üyesi olduğunu kabul ediyorsun demek?" diye devam etti Thune'ler kralı.

“Özgür burjuvazinin, evet.”

“Argo krallığının uyruğu olmayı?”

“Argo krallığının, evet.”

“Dilenci takımından olmayı?”

“Dilenci, evet.”

“Canıgönülden mi?”

“Canıgönülden, evet.”

“Yalnız şunu da hatırlatayım, bunları kabul ettin diye asılmayacağını sanma.”

“Hay lanet şeytan!” dedi şair.

“Ama,” diye devam etti Clopin hiç istifini bozmadan, “şimdi değil, daha sonra, daha büyük bir törenle, güzel Paris şehri hesabına, dürüst insanlar tarafından taştan bir darağacına asılacaksın. Ne de olsa bir teselli vesilesidir.”

“Dediğiniz gibi, öyledir,” dedi Gringoire.

“Başka avantajlar da var. Özgür burjuva olarak, Paris burjuvaları için mecburi olan çöp ve fener vergisi, sadaka gibi şeyleri ödemek zorunda olmayacaksın.”

“Öyle olsun,” dedi şair. “Razı oluyorum. Dilenciyim, Argoluyum, özgür burjuvayım, hançerliyim; ne isterseniz oyum. Aslına bakılırsa saygıdeğer Thune’ler kralı, ben zaten daha baştan bütün bunlardım, çünkü filozofum; *et omnia in philosophia, omnes in philosopho continentur,*[61] sizin de bildiğiniz gibi.”

Thune’ler kralı kaşlarını çattı.

“Beni kim sanıyorsun ahbap? Hangi Macar Yahudisi argosu bu konuştuğun? Ben İbrani değilim. Hayduduz diye Yahudi de olacak değiliz ya. Artık hırsızlık bile yapmıyorum, böyle şeyleri aştım, sadece öldürüyorum. Boğazkesen, evet; ama kese kesen, hayır.”

Gringoire öfkeden gittikçe daha kesik kesik çıkmaya başlayan bu kısa sözlerin arasına birkaç özür cümlesi sokuşturmaya çalıştı. “Affınızı dilerim Monsenyör. İbranice değil Latincedir bu.”

“Sana ben Yahudi değilim demedim mi?” dedi Clopin öfkeyle; “Sinagoğunuz batsın, seni de, bir gün hak ettiği gibi bir tezgâha çivileneceğini görürüm diye umduğum yanındaki kalp para Yahudalı bücür işportacı bozuntusunu da astıracağım!”

Bunu söylerken parmağıyla, *facitote caritatem* diyerek Gringoire’a yanaşmış olan ve başka dil bilmediğinden Thune’ler kralının öfkesinin böyle durup dururken kendisine yönelmesini şaşkınlıkla izleyen ufak tefek, sakallı küçük Macar Yahudisini gösteriyordu.

Fakat sonunda, Monsenyör Clopin sakinleşti.

“Hergele!” dedi şaire, “demek haydut olmak istiyorsun?”

“Elbette,” dedi şair.

“İstemekle iş bitmiyor,” dedi burnundan soluyan Clopin. “Gönüllülük çorbaya bir soğan bile ilave etmiyor, sadece cennete gitmeye yarıyor. Oysa cennet ile Argo iki ayrı şey. Argo’ya kabul edilmek için bir işe yaradığını kanıtlaman, bunun için de kuklanın üstünü araman gerekiyor.”

“Hay hay, arayayım,” dedi Gringoire, “neyi isterseniz onu ararım.”

Clopin bir işaret yaptı. Birkaç Argolu çemberden ayrıldı ve birkaç dakika sonra döndü; alt uçlarına tahtadan birer “ayak” çakılmış olduğu için yerde dik durabilen iki direk getiriyorlardı. Bunların üstüne yatay bir kalas yerleştirdiler, böylece, Gringoire’ın göz açıp kapayıncaya kadar önünde dikiliverdiğini görmekten pek memnun kaldığı mükemmel bir

portatif darağacı elde edilmiş oldu. Hiçbir şeyi eksik değildi, kalasın altında nazlı nazlı sallanan ilmikli ip bile...

“Niyetleri ne acaba?” diye içinden soruyordu endişelenmeye başlayan Gringoire. Aynı anda işittiği bir çıngırak sesi kaygılarını giderdi. Adamların boynundan ipe astıkları bir kuklaydı bu, bir tür korkuluk; kırmızılar giydirilmiş ve üzerine otuz Kastilya katırını donatmaya yetecek kadar zil ve çıngırak iliştirilmişti. Bu çıngıraklar ipin sallantısına uyarak bir süre titreştiler, sonra birer birer sesleri kesildi; sonunda, su ve kum saatlerini tahtlarından indirmiş olan sarkaçlı saat yasası gereği kuklanın hareketsiz kalmasıyla, hepsi sustu.

O zaman Clopin, kuklanın altına konulmuş oynak bir tabureyi Gringoire’a göstererek emretti: “Çık şuraya!”

“Aman efendim!” diye itiraz etti Gringoire, “Düşerim, boynum neyim kırılır. Sizin tabure, Martialis’in[62] bir beyti gibi topallıyor; bir ayağı altı hece, öbür ayağı beş hece...”

“Çık!” dedi yine Clopin.

Gringoire taburenin üstüne çıktı, başı ve kollarıyla bir-iki yalpalamadan sonra ağırlık merkezini bulmayı başardı.

“Şimdi,” diye devam etti Thune kralı, sağ ayağını sol bacağının etrafına dola ve sol ayak ucunun üzerinde yüksel.

“Monsenyör,” dedi Gringoire, “illa ki bir yerimi kırmamı mı istiyorsunuz?”

Clopin başını salladı.

“Dinle ahbap, fazla konuşuyorsun. Bak sana iki kelimeyle ne yapacağını anlatayım. Dediğim gibi ayağının ucunda yükseleceksin; böylece kuklanın cebine erişebilirsin; cebi karıştıracak ve orada bulunan bir keseyi çıkaracaksın; hiçbir zil sesi duyulmaksızın bunu yapabilirsen mesele yok;

bizdensin demektir. Geriye sadece seni sekiz gün sopadan geçirmek kalır."

"Tanrı aşkına! Öyle şey olur mu? Ya çıngırakları çaldırırsam?"

"O zaman asılırsın. Anlıyor musun?"

"Hiç anlamıyorum," dedi Gringoire.

"Dinle, bir kez daha söylüyorum. Kuklanın üstünü arayacak ve kesesini alacaksın; işlem esnasında bir tek çıngırak bile kımıldarsa asılacaksın. Bunu anlıyor musun?"

"Peki," dedi Gringoire, "bunu anlıyorum. Başka?"

"Çıngırak sesi duyulmadan keseyi aşırabilirsen bizdensin ve art arda sekiz gün sopadan geçirileceksin. Herhalde şimdi durumu anlamışsındır."

"Hayır Monsenyör, anlıyordum ama anlamaz oldum. Benim kazancım ne oluyor burada? Bir durumda darağacı, öbür durumda dayak..."

"Ya hırsızlık? Bunun hiçbir değeri yok mu sence? Kendi iyiliğin için dövüyoruz seni, derin sertleşsin, dayak yemeye alışasın diye..."

"Eksik olmayın!" dedi şair.

"Hadi bakayım, çabuk olalım," dedi Kral, ayağıyla fıçıya vurup davul gibi gümleterek. "Kuklanın üstünü ara ve bu iş bitsin. Son kez uyarıyorum, bir tek çıngırak duyarsam, kuklanın yerini alırsın."

Argolu güruhu, Clopin'in sözlerini alkışladı ve darağacının etrafında halka oldu; o denli acımasızca gülüyorlardı ki, Gringoire onları, her şeyi yapabileceklerinden korkmasını haklı kılacak kadar eğlendirmekte olduğunu gördü. Dolayısıyla, kendisine dayatılan korkunç işlemde başarı göstermekten başka çaresi kalmıyordu. Bu riske girmeye karar verdi; ama önce kesesini tırtıklamaya

hazırlandığı kuklaya canı gönülden bir dua etmekten geri kalmadı; herhalde onun kalbi bu haydut takımından daha kolay yumuşardı. Bu binlerce çıngırak, içlerindeki küçük bakır dilleriyle, ona, ısırmaya ve ıslık çalmaya hazır açık yılan ağızları gibi görünüyordu.

“Ahh!” diyordu alçak sesle, “Hayatımın, şu çıngırakların en küçüğünün en küçük titreşimine bağlı olması mümkün mü gerçekten? Ahh!” diye ekliyordu ellerini bitiştirerek, “Ey güzel ziller, lütfen çalmayın! Çıngıraklar, çınlamayın! Şıkırdaklar, şıkırdamayın!”

Trouillefou’nun üzerinde bir deneme daha yapmak istedi.

“Ya aniden bir rüzgâr eserse?” diye sordu.

“Asılırsın,” dedi Kral hiç tereddüt etmeden.

Ne mola, ne erteleme, ne kaçamak, herhangi bir çıkış yolu olmadığını görünce cesaretini toplayıp durumu kabullendi Gringoire. Sağ ayağını sol ayağının etrafına doladı, sol ayak ucu üzerinde yükseldi ve kolunu uzattı; fakat tam kuklaya dokunduğu sırada, sadece bir ayağı kalmış olan vücudu, sadece üç ayağı olan taburenin üstünde sendeledi; içgüdüsel bir hareketle kuklaya tutunmak istedi, dengesini kaybetti ve binlerce çıngırağın ölümcül titreşimlerinden sağır olmuş halde, bir çuval patates gibi yere düştü; kukla da onun elinin çarpmasıyla önce kendi etrafında şöyle bir döndü, sonra tüm ihtişamıyla iki direğin arasında sallanmaya devam etti.

“Hay lanet olası!” diye bağırdı düşerken ve yerde yüzükoyun, ölü gibi kalakaldı.

Bu sırada başının üstünden gelen korkunç çıngırak seslerini, haydutların şeytanca gülüşlerini ve Trouillefou’nun emir veren sesini işitiyordu:

“Kaldırın hergeleyi ve güzelce asın.”

Gringoire kalktı. Kendisine yer açmak için kuklayı ipten almışlardı bile.

Adamlar onu tabureye çıkardılar. Clopin gelip ilmiği boynuna geçirdi ve omzuna bir şaplak attı: “Hadi güle güle ahbap! Artık kaderinden kaçamazsın; ama sindirimini papanın bağırsaklarıyla yapabilirsin...” *Merhamet* sözcüğü Gringoire’ın dudaklarında sönüp gitti. Çevresine göz gezdirdi. Hiçbir umut yoktu: Hepsi gülüyordu.

“*Bellevigne de l’Étoile*,” diye seslendi Thune kralı; izbandut gibi bir tip öne çıktı. “Kalasın üzerine tırman.”

Bellevigne, bir kedi çevikliğiyle denileni yaptı ve Gringoire bir an sonra gözlerini kaldırınca haydudun, başının üstündeki kalasa tünemiş olduğunu dehşetle gördü.

“Şimdi,” dedi Clopin Trouillefou, el çırptığım zaman, sen Kızıl Andry tabureye bir diz atıp devireceksin; sen François Chante-Prune, hergelenin ayaklarına asılacaksın; ve sen de Bellevigne, omuzlarına bastıracaksın; üçünüz aynı anda, tamam mı?

Gringoire ürperdi.

“Tamam mı?” dedi Clopin Trouillefou bir kez daha, bir sineğe saldırmak üzere olan üç örümcek gibi Gringoire’ın üzerine çullanmaya hazır üç Argoluya. Zavallı kurban, Clopin hiç istifini bozmadan henüz tutuşmamış birkaç çalı çırpıyı ayağının ucuyla ateşe doğru iterken kısa ama dehşetli bir bekleyiş ânı yaşadı. “Tamam mı?” diye tekrarladı Kral ve çırpmak için ellerini iki yana açtı. Bir saniye sonra, şairin işi bitecekti.

Fakat Clopin aniden aklına bir fikir gelmiş gibi durakladı. “Bir dakika!” dedi, “az daha unutuyordum!.. Âdetlerimize göre, kendisini isteyen bir kadın olup olmadığını

sormadan bir adamı asamayız. Arkadaş, bu senin son şansın. Ya bizden bir kadınla evlenirsin ya da ipe gidersin...”

Bu çingene yasası, okura ne kadar garip gelirse gelsin, bugün hâlâ eski İngiliz mevzuatında aynen kayıtlıdır. *Burington’s Observations*’a bakınız.

Gringoire bir soluk aldı. Yarım saat içinde ikinci kez ölümden dönüyordu. Bu yüzden bu seferkine de güvenmeye cesaret edemiyordu.

“Hey!” diye bağırdı tekrar fıçısına tünemiş olan Clopin; “Hey, kadınlar, karılar, içinizde cadıdan dişi kediye bu serseriyi isteyen bir sürtük var mı? Hey Arabacı Colette! Elisabeth Trouvain! Simone Jodouyne! Marie Piédebou! Uzun Thonne! Bérarde Fanouel! Michelle Genaille! Kulakkemiren Claude! Mathurine Girorou! Hey! Isabeau Thierrye! Gelin görün! Yok pahasına bir adam! Yok mu isteyen?..”

Gringoire, bulunduğu sefil durumda hiç de iştah kabartıcı değildi. Kadınlar, öneriye pek ilgi göstermediler. Zavallı şair şöyle yanıt verdiklerini işitti: “Hayır! Hayır! Asın onu, böylece hepimiz zevkimizi almış oluruz.”

Yine de üç kadın, kalabalıktan ayrıldı ve gelip adayı incelemeye başladılar. Birincisi köşeli suratlı şişman bir kızdı. Büyük bir dikkatle filozofun acınacak haldeki elbisesini gözden geçirdi. Mintanı iyice yıpranmış ve bir kestane kızartma tavasından daha fazla delik deşikti. Kız suratını buruşturdu. “Eski kumaş!” diye homurdandı ve Gringoire’a döndü: “Paltonu görelim.” “Kaybettim,” dedi Gringoire. “Şapkan?” “Çaldılar.” “Ayakkabıların?” “Tabanları erimek üzere.” “Kesen?” “Maalesef!” diye kekeledi şair, bir Paris mangırım bile yok.” “Öyleyse bırak seni assınlar, üstüne bir de teşekkür et!” dedi kız, sırtını dönerek.

İkincisi, kara derili, buruşuk, iğrenç, Miracles Sarayı’nın bile şanına halel getirecek kadar çirkin bir kocakarı, Gringoire’ın çevresinde döndü. Şair, ya bunun hoşuna gidersem, diye korkudan titriyordu. Fakat acuze, dişlerinin arasından, “Fazla sıska!” diye mırıldanıp uzaklaştı.

Üçüncüsü oldukça körpe ve pek çirkin de sayılmayacak bir genç kızdı. Zavallı şair alçak sesle, “Ne olur, kurtarın beni!” dedi. Kız bir an onu acıyan bakışlarla süzdü, sonra gözlerini indirdi, eteğiyle oynayarak kararsız kaldı. Şair kızın bütün hareketlerini gözleriyle izliyordu; son umut ışığıydı bu. “Hayır,” dedi nihayet kız; “olmaz; Guillaume Longuejoue beni döver sonra.” Ve tekrar kalabalığa karıştı.

“Arkadaş,” dedi Clopin, “talihin kötüymüş, ne yapalım...”

Sonra, fıçısının üzerinde ayağa kalktı ve bir tellalın üslubunu taklit ederek bağırdı: “Kimse istemiyor mu bu adamı? Alan yok mu? Sayıyorum, bir, iki, üç!” ve darağacına dönerek başıyla işaret etti: “Senin üzerine kaldı!”

Bellevigne de l’Etoile, Kızıl Andry ve François Chante-Prune hemen Gringoire’a yanaştılar.

Tam bu sırada kalabalığın arasından bir ses yükseldi: “*Esmeralda*! *Esmeralda*!”

Gringoire ürperdi ve seslerin geldiği yöne döndü. Kalabalık açıldı ve melek yüzlü, göz kamaştırıcı bir yaratığa yol verdi.

Gelen, çingene kızıydı.

“Esmeralda!” dedi, yaşadığı onca heyecanın arasında bu sihirli sözcüğün böyle birdenbire o günkü bütün anılarını birbirine bağlayıvermesinden iyice şaşkına dönmüş olan Gringoire da.

Bu eşine ender rastlanır yaratık, güzellik ve cazibeden oluşan egemenliğini, Miracles Sarayı'nın içinde bile sürdürüyordu anlaşılan. Erkek-kadın bütün Argolular, o geçerken yavaşça kenara çekiliyor; hayvani suratları, onun bakışlarına hedef oldukça yumuşuyor, insanlaşıyordu.

Hafif adımlarla kurbana yaklaştı. Şirin Djali'si de ardından geliyordu. Gringoire diriden çok ölü gibiydi. Kız bir an onu sessizce süzdü.

"Bu adamı asacak mısınız?" diye ciddi bir sesle sordu Clopin'e.

"Evet hemşire," dedi Thune'ler kralı, onu koca olarak alırsan o başka tabii.

Kız altdudağını hafifçe bükerek o sevimli yüz hareketini yaptı.

"Onu alıyorum," dedi.

Gringoire sabahtan beri bir rüya gördüğüne ve bunun da o rüyanın devamı olduğuna kesinlikle inandı.

Piyesin çözüme götüren olay, sevindirici olmakla birlikte, gerçekten sarsıcıydı da.

İlmiği boynundan çıkardılar, şairi tabureden indirdiler. Yaşadığı sarsıntı o derece şiddetliydi ki, oturmak zorunda kaldı.

Mısır dükü hiçbir şey söylemeden gidip bir toprak testi getirdi. Çingene kızı bunu Gringoire'a uzatarak, "Bunu yere atın," dedi.

Testi dört parçaya ayrıldı.[63] O zaman Mısır dükü, ellerini her ikisinin alınlarına dayayarak, "Birader," dedi, "bu senin karın; hemşire, bu senin kocan. Dört yıl süreyle. Hadi şimdi gidin."

VII

Bir gerdek gecesi

Birkaç dakika sonra şairimiz kendini, sivri tonozlu, her tarafı kapalı, sıcacık küçük bir odada güzel bir kızla baş başa buldu; odanın dip tarafında güzel bir yatak, hemen yakında duvara asılı bir tel dolaptan alınıp eklenebilecek bir iki şey dışında bir eksiği yokmuş gibi görünen bir masa bulunmaktaydı. Başına gelenlerde mutlaka büyülü bir yan vardı. Bir peri masalı kişisi olduğuna neredeyse ciddi ciddi inanmaya başlıyordu. Kendisini bu kadar kısa sürede cehennemden cennete taşıyabilecek tek şeyin, kanatlı iki Khimaira'nın[64] koşulu olduğu ateş arabasının hâlâ orada olup olmadığını anlamak ister gibi, zaman zaman etrafında göz gezdiriyordu. Bazen de, gerçekliğe sımsıkı sarılmak ve zeminin ayaklarının altından tamamen kaymasını önlemek amacıyla, gözlerini inatla mintanının deliklerine dikiyordu. Hayalî mekânlar arasında gidip gelen aklı, artık sadece bu pamuk ipliğine bağlıydı.

Genç kız ona hiç aldırış etmez görünüyordu; odada geziniyor, bir taburenin yerini değiştiriyor, keçisiyle konuşuyor, ara sıra o kendine özgü sevimli dudak büküşüyle hafifçe somurtuyordu. Nihayet gelip masanın yanına oturdu ve Gringoire, onu rahat rahat inceleme imkânı buldu.

Siz de çocuk oldunuz, sayın okur ve belki hâlâ çocuk kalacak kadar talihlisiniz de... Birçok kez, güneşli bir günde, gürül gürül akan bir suyun kıyısında, keskin dönüşlerle uçan ve önüne çıkan bütün dalların uçlarına birer öpücük konduran yeşil veya mavi güzel bir kızböceğini, çalıdan çalıya

koşturarak izlememiş olamazsınız (kendi hesabıma ben bu şekilde hayatımın en iyi kullanılmış anları saydığım uzun günler geçirmişimdir). Düşünce ve bakışlarınızın, ortasında kendi hareketinin hızı yüzünden algılanamayan bir şeklin dalgalandığı, erguvan rengi ve lacivert kanatların ıslıklı ve vızıltılı bu küçük burgacına nasıl sevgi dolu bir merakla çakılıp kaldığını hatırlıyorsunuzdur. Bu kanat titreyişleri arasında bulanık bir şekilde beliren uçucu yaratık, size ne elle ne gözle yakalanamayan hayal ürünü, düşsel bir şey gibi görünürdü. Fakat böcek nihayet bir kamışın ucuna konduğu ve siz de nefesinizi tutarak incecik tülden uzun kanatları, rengârenk uzun giysiyi, iki kristal küreciği inceleyebildiğiniz zaman, nasıl bir şaşkınlık duyar ve o şekil tekrar gölgelere karışacak, yaratık da hayal âleminde kaybolup gidecek diye nasıl korkardınız, değil mi? Şimdi bu duyguları hatırlayın; o âna dek yalnızca bir dans, şarkı ve curcuna burgacı içinden şöyle böyle seçebildiği şu Esmeralda'yı görülebilir ve dokunulabilir hali içinde seyrederken Gringoire'ın neler hissettiğini kolayca anlayacaksınız.

Hayallerine gittikçe daha çok dalan şair, "Demek," diyordu içinden, onu dalgın gözlerle izleyerek, "*Esmeralda*" dedikleri buymuş! Semavi bir yaratık! Bir sokak dansçısı! Bu kadar yüce ve bu kadar sıradan! Bu sabah benim oyunuma öldürücü darbeyi o vurmuştu, oysa bu akşam hayatımı kurtaran da o. Benim kötülük perim! Benim iyilik meleğim! Doğrusu güzel kadın, hiç diyecek yok! Ve beni böyle kabul etmesi için deli gibi seviyor olması gerek. Sahi yahu," dedi, kişilik ve felsefesinin özünü oluşturan o hakikat duygusuyla birdenbire yerinden kalkarak, "nasıl oluyor pek bilmem ama ben onun kocası oluyorum!"

Kafasında ve gözlerinde bu düşünceyle, genç kıza öylesine özgüvenli ve çapkın bir edayla yaklaştı ki, kız ürküp geriledi.

“Benden ne istiyorsunuz?” diye sordu.

“Bunu bana nasıl sorabiliyorsunuz, güzeller güzeli Esmeralda?” dedi Gringoire; bunları o derece tutkulu bir ifadeyle söylemişti ki kendi sözlerine kendi de şaştı.

“Mısırlı” kızın iri gözleri fal taşı gibi açıldı. “Ne demek istediğinizi anlamıyorum.”

“Ne yani!” dedi Gringoire, gittikçe coşarak ve karşısındakinin alt tarafı Miracles Sarayı’na mensup hafifmeşrep bir kadın olduğunu düşünerek, “Ben sana ait değil miyim, bir tanem? Sen de bana ait değil misin?”

Ve gayet safça kızın beline sarıldı.

Çingene kızının giysisi bir yılanbalığının derisi gibi ellerinden kaydı. Kız bir atılışta odanın öbür ucuna fırladı, eğildi ve elinde küçük bir hançerle doğruldu; Gringoire’ın bu hançerin nereden çıktığını görebilecek kadar bile zamanı olmamıştı; Esmeralda kızgın ve gururluydu, dudakları şişmiş, burun delikleri genişlemiş, yanakları elma gibi kızarmış, gözleri şimşekler saçıyordu. Aynı anda beyaz keçicik de kızın önünde geçti ve o şirin, yaldızlı ve sipsivri boynuzlarıyla Gringoire’a meydan okudu. Tüm bunlar göz açıp kapayıncaya kadar olup bitmişti.

Küçükhanım yabanarısına dönüşmüş, sokacak birilerini arıyordu.

Bizim filozof donakaldı; şaşkın bakışlarını bir kıza bir keçiye çeviriyordu.

“Aman Tanrım!” dedi nihayet, şaşkınlığı konuşmasına az çok izin verince; “Amma da şakacıymış bunların ikisi de!..”

Çingene kızı da sessizliğini bozdu:

“Sen bayağı cüretkâr bir herif olmalısın!”

“Affedersiniz küçükhanım,” dedi Gringoire gülümseyerek, “Böyle olacaksa neden beni kocalığa kabul ettiniz ki?..”

“Bıraksaydım da assalar mıydı?”

“Demek ki,” dedi, aşka dair umutları biraz kırılan şair, “benimle evlenirken aklınızda beni darağacından kurtarmaktan başka düşünce yoktu, öyle mi?”

“Başka hangi düşünce olsun istiyorsun?”

Gringoire dudaklarını ısırdı. “Ne yapalım,” dedi, “anlaşılan ‘Cupido’[65] olma konusunda sandığım kadar başarılı değilmişim. İyi ama biz bu zavallı testiyi niçin kırdık?”

Bu arada Esmeralda’nın hançeriyle keçinin boynuzları hâlâ savunma konumunda bekliyordu.

“Matmazel Esmeralda,” dedi şair, “uzlaşalım. Ben Châtelet’de mahkeme kâtibi değilim; dolayısıyla sayın valinin tüm talimat ve yasaklarını hiçe sayarak Paris’te böyle üstünüzde bir hançerle dolaştığınız için size mesele çıkaracak da değilim. Ancak herhalde siz de biliyorsunuzdur, sekiz gün önce Noël Lescripvain biraz irice bir kama taşıdığı için on Paris meteliği tutarında cezaya çarptırıldı. Her neyse bu benim işim değil, şimdi sadede geliyorum. Başım üstüne yemin ederim ki, izin ve rızanız olmaksızın size asla yaklaşmayacağım; ama bana yiyecek verin.”

Aslında Gringoire, tıpkı Mösyö Despréaux gibi, “pek şehvet düşkünü değildi[66]”. Genç kızlara saldırarak sahip olan şu şövalye veya silahşor türüne mensup değildi. Her işte olduğu gibi aşk sorunlarında da işi zamana bırakma ve orta yolu arama yönteminden yanaydı; güzel bir ortamda baş başa bir akşam yemeği, hele karnı da açken bir aşk macerasının

giriş ve sonuç bölümleri arasında mükemmel bir antrakt gibi görünüyordu.

Çingene kızı yanıt vermedi. Kendine özgü o küçümseyici ifadeyle hafifçe yüzünü buruşturdu, bir kuş gibi başını dikeltti, küçük hançer de tıpkı ortaya çıktığı gibi bir anda gözden kayboldu; Gringoire, arının iğnesini nereye sakladığını göremedi.

Kısa bir süre sonra, masanın üzerinde bir arpa ekmeği, bir dilim domuz yağı, birkaç buruşuk elma ve bir sürahi bira vardı. Gringoire heyecanla yemeye koyuldu. Demir çatalıyla çini tabağının çıkardığı şiddetli takırtılara bakılırsa sanki bütün aşkı iştaha dönüşmüştü.

Genç kız karşısına oturmuş sessizce ona bakıyor; ama kafasının başka bir düşünceyle meşgul olduğu açıkça görülüyordu; yumuşacık eliyle bacaklarının arasına sokulmuş olan keçinin akıllı başını okşarken ara sıra dudaklarında bir gülümseme belirmekteydi.

Balmumundan bir mum, bu tıkınma ve hayal kurma sahnesini aydınlatıyordu.

Bu arada, midesinin ilk guruldamaları yatışınca Gringoire, sofrada sadece bir elma kaldığını görerek bir tür sahte utanç duydu. “Siz yemiyor musunuz Matmazel Esmeralda?”

Kız olumsuz bir baş işaretiyle yanıt verdi ve dalgın gözlerini odanın tavanına dikti.

“Kafası neyle meşgul acaba?” diye düşündü Gringoire, onun baktığı yere bakarak. “Dikkatinin böyle yoğunlaştığı şeyin, kilit taşına yontulmuş şu cücenin çirkin suratı olması mümkün değil. Ne yani, benim ondan neyim eksik!..”

Sesini yükseltti: “Küçükhanım!”

Kız işitmiyormuş gibi görünüyordu.

Gringoire daha yüksek sesle tekrar seslendi: “Matmazel Esmeralda!”

Boşa çaba; kızın kafası başka yerdeydi ve Gringoire’ ın sesi onu geri döndürecek kadar kuvvetli değildi. Bereket keçi işe karıştı; sahibesini yavaşça yeninden çekiştirmeye başladı.

“Ne istiyorsun Djali?” dedi kız sertçe, sıçrayarak uykudan uyanmış gibi.

“Acıkmış,” dedi Gringoire, konuşmaya başladıkları için çok sevinerek.

Esmeralda ekmek ufalamaya koyuldu; Djali yemeğini nazlı nazlı onun avucundan yiyordu.

Gringoire, kıza tekrar hülyalara dalma fırsatı vermedi. Her şeyi göze alıp nazik bir soru sordu.

“Demek beni kocanız olarak istemiyorsunuz?”

Genç kız gözünü ona dikip, “Hayır,” dedi.

“Sevgiliniz olarak?..” diye devam etti Gringoire.

Kız kendine özgü somurtuşuyla yanıtladı: “Hayır.”

“Peki, dostunuz, arkadaşınız olarak?..”

Esmeralda yine sabit bir bakışla onu süzdü ve bir an düşündükten sonra, “Belki,” dedi.

Filozofların pek sevdiği bu *belki* Gringoire’ı cesaretlendirdi.

“Dostluğun ne olduğunu biliyor musunuz?” diye sordu.

“Evet,” dedi çingene; “erkek kardeşle kız kardeş olmak demektir, birbirine dokunan ama kaynaşmayan iki ruh, elin iki parmağı gibi...”

“Peki ya aşk?..” diye devam etti Gringoire.

“Ohh, aşk!” dedi kız, sesi titriyor, gözleri parlıyordu. “Aşk iki iken bir olmaktır. Bir erkekle bir kadının birbirine karışıp bir meleğe dönüşmesi... Aşk, cennet demektir.”

Sokak rakkasesi böyle konuşurken o kadar güzeldi ki, bu güzellik Gringoire'ı garip biçimde etkiliyor, sözlerindeki adeta Doğulu coşkunlukla tam bir uyum içindeymiş gibi geliyordu. Pembe ve pürüzsüz dudakları belli belirsiz gülümsüyor, duru ve temiz alnı ara sıra üstüne hohlanan bir ayna gibi düşüncelerinin etkisiyle buğulanıyordu; yere dönük uzun siyah kirpiklerinden, profiline, Raffaello'nun bakirelik, analık ve kutsallığın mistik örtüşmesinde bulduğu ideal saflığı veren anlatılmaz bir ışık yayılıyordu.

Gringoire yine de devam etti.

"Öyleyse sizin hoşunuza gitmek için ne yapmak lazım?"

"Erkek olmak."

"Ya ben," dedi şair, "ben ne oluyorum o zaman?"

"Erkek dediğinin başında miğferi, elinde kılıcı, topuklarında altın mahmuzları olur."

"Demek öyle," dedi Gringoire, "insan, atı olmadan erkek olamıyor. Peki, birini seviyor musunuz?"

"Aşkla mı?"

"Aşkla."

Kız bir an düşünceli düşünceli durdu, sonra farklı bir yüz ifadesiyle şöyle dedi: "Bunu yakında öğreneceğim."

"Niye bu akşam değil?" dedi o zaman şair tatlılıkla. "Niye o ben olmayayım?"

Kız, Gringoire'a sert bir bakış fırlattı.

"Ancak beni koruyabilecek bir erkeği sevebilirim."

Gringoire kızardı ve sesini çıkarmadı. Kızın, iki saat önce düştüğü kritik durumda kendisine pek yardımcı olamayışını ima ettiği açıktı. Akşam başına gelen diğer olaylar yüzünden unutulmuş olan bu anı tekrar canlandı. Eliyle alnına vurdu.

“Doğru ya, küçükhanım, önce şunu sormalıydım; aptalca dalgınlığımı bağışlayın. Nasıl oldu da Quasimodo’nun pençesinden kurtulabildiniz?”

“Ohh, o korkunç kambur!” dedi elleriyle yüzünü kapayarak; hava çok soğukmuş gibi tir tir titriyordu.

“Gerçekten de korkunç!” dedi Gringoire, aklına takılan sorunun peşini bırakmayarak. “Ama ondan nasıl kurtulabildiniz?”

Esmeralda gülümsedi, içini çekti ve sessizliğini korudu.

“Sizi neden izlediğini biliyor musunuz?” dedi Gringoire, dolambaçlı yoldan aynı soruya dönmeye çalışarak.

“Bilmiyorum,” dedi genç kız ve çabucak ilave etti: “Ama siz de beni izliyordunuz değil mi? Bunu niçin yapıyordunuz?”

“Bütün içtenliğimle,” dedi Gringoire, “ben de bilmiyorum.”

Bir sessizlik oldu. Gringoire, bıçağıyla masada çentikler açıyordu. Genç kız ise gülümsüyor ve sanki duvarın ardındaki bir şeye bakar gibi görünüyordu. Birdenbire, boğukça bir sesle şarkı söylemeye başladı:

Quando las pintadas aves
Mudas están, y la tierra...[67]

Aniden durdu ve Djali’yi okşamaya başladı.

“Güzel bir hayvanınız var,” dedi Gringoire.

“O benim kız kardeşim,” diye cevap verdi genç kız.

“Size neden *Esmeralda* diyorlar?” diye sordu şair.

“Bilmem ki...”

“Bilmem olur mu canım!”

Göğsünden, tespihağacı tanelerinden oluşmuş bir kolyeyle boynuna asılı uzun bir kesecik çıkardı. Kesecikten keskin bir kâfuru kokusu geliyordu; yeşil ipekle kaplıydı ve ortasında zümrüt taklidi iri bir taş vardı.

“Herhalde bundan dolayı olacak,” dedi.

Gringoire, keseciği almak istedi; kız geri çekildi.

“Dokunmayın. Bu bir muskadır; ya tılsımı bozarsın ya da tılsım seni bozar.”

Şairin merakı gittikçe artıyordu.

“Kim verdi onu size?”

Kız, parmağını dudaklarına götürdü ve muskayı tekrar göğsüne soktu. Gringoire başka sorular da sormayı denedi ama yanıtlar baştan savmaydı.

“Bu kelime, *Esmeralda*, ne demek?”

“Bilmiyorum,” dedi genç kız.”

“Hangi dilden?”

“Sanırım Mısırca.”

“Ben zaten tahmin etmiştim,” dedi Gringoire, “siz Fransa’da doğmadınız mı?”

“Bilmem ki...”

“Ana babanız var mı?”

Kız eski bir ezgiye başladı:

Babam bir er kuştur
Anam bir dişi kuş,
Suyu geçerim kayıksız
Suyu geçerim teknesiz,
Anam bir dişi kuştur
Babam bir er kuş.

“Pekâlâ,” dedi Gringoire, “Fransa’ya kaç yaşında geldiniz?”

“Küçücükken.”

“Paris’e?”

“Geçen sene. Biz Papalık Kapısı’ndan girerken çalıbülbüllerinin havada süzüldüğünü gördüm; ağustos sonlarıydı; kış sert geçecek,” dedim.

“Gerçekten de öyle geçti,” dedi sohbetin başlamasına sevinen Gringoire; “o kışı, parmaklarıma hohlayarak geçirdim. Demek kehanet yeteneğiniz de var?”

Kız tekrar kısa yanıtlar vermeye başladı.

“Hayır.”

“Mısır dükü dediğiniz o adam, kabilenizin reisi mi?”

“Evet.”

“Oysa bizi o evlendirdi,” diye çekinerek hatırlattı şair.

Kız her zamanki gibi şirince somurttu. “Daha senin adını bile bilmiyorum.”

“Adımı mı? Madem öğrenmek istiyorsunuz, buyrun: Pierre Gringoire.”

“Ben daha güzel bir ad biliyorum,” dedi kız.

“Kötü kız!” dedi şair. “Neyse ne yaparsanız yapın, beni kızdıramazsınız. Bakın, belki daha iyi tanıyınca seversiniz beni. Hem sonra siz bana güvenip kendi hikâyenizi anlattınız, ben de kendiminkini anlatmayı size borçluyum. Böylece adımın Pierre Gringoire olduğunu öğreneceksiniz; Gonesse noter kâtipliği mülteziminin oğluyum. Yirmi yıl önce, Paris kuşatması sırasında, babam Burgonya’lılar tarafından asıldı, anamın Picardie’liler tarafından karnı deşildi. Böylece altı yaşımda yetim kalmıştım, Paris kaldırımlarında taban tepiyordum. Altı yaşla on altı yaş arasındaki yılları her nasılsa atlattım. Kâh bir manav kadın bir erik veriyor, kâh bir fırıncı

önüme bir parça ekmek atıyordu; akşamları kendimi polis memurlarına, zabitlere yakalatıyordum; beni hapse atıyorlar, orada üstünde yatacak bir parça saman buluyordum. Bütün bunlar büyümeme ve zayıflamama engel olmadı, gördüğünüz gibi... Kış aylarında Sens Konağı'nın kapı kemerinin altında güneşte ısınıyor; Saint-Jean ateşinin, yılın en sıcak günlerinde yakılmasını gülünç buluyordum. On altı yaşımda bir baltaya sap olmak istedim. Sırasıyla hemen her işi denedim. Asker oldum ama yeterince cesur değildim. Keşiş oldum ama yeterince sofu değildim. Sonra, iyi de içki içmem. Umutsuzluğa kapılıp büyük dülger loncasında ustaların yanına çırak girdim ama yeterince kuvvetli değildim. Öğretmen olmaya daha yatkındım; gerçi okuma bilmiyordum ama bu bir gerekçe değildir. Bir süre sonra, bende her konuda bir yetersizlik bulunduğunu anladım; ve hiçbir işe yaramadığımı görerek kendi isteğimle şair ve şiir bestecisi oldum. Bu, avare kalındığında her zaman girilebilecek bir meslektir ve hırsızlıktan daha iyidir, dostlarımdan bazılarının zırh üreticisi oğullarının tavsiye ettikleri gibi. Bereket bir gün Notre-Dame'ın muhterem Başdiyakoz'u Dom Claude Frollo'yla karşılaştım. Benimle ilgilendi ve bugün Cicero'nun *De Officiis*'inden Celestin keşişlerinin müteveffa listesine kadar Latinceyi su gibi bilen; ne skolastik, ne poetik, ne ritmik, hatta ne şu *sophia*'lar *sophia*'sı hermetik konusunda bilgisi olan, gerçek bir aydın oluşumu ona borçluyum. Bugün Adalet Sarayı'nın büyük salonunda büyük bir kalabalık huzurunda büyük bir başarıyla temsil edilen ibretlik oyunun yazarı benim. Ayrıca bir adamın delirmesine sebep olan mucizevi 1465 yılı kuyrukluyıldızı üstüne de altı yüz sayfalık bir kitap yazdım. Başka başarılarım da oldu. Az buçuk top marangozluğundan anladığım için, Jean Maugue'nün büyük

topunun yapımında da çalıştım; hani şu Charenton Köprüsü'nde denemesinin yapıldığı gün kundağı patlayıp yirmi dört meraklı seyirciyi öldüren top... Gördüğünüz gibi, pek kötü bir talip değilim. Birçok ilginç numaralar bilirim ve keçinize de öğretebilirim; mesela Paris piskoposunu, değirmenleri Meuniers Köprüsü'nden geçenleri ıslatan şu lanet olası yalancı sofuyu taklit etmek gibi. Hem sonra oyunum da bana epeyce para getirecek, tabii ödenirse. Uzun lafın kısası, ben ve zekâm, bilgim ve kültürüm emrinizdeyiz, sizinle nasıl isterseniz öyle yaşamak üzere küçükhanım: İffetli ya da eğlenceli bir hayat seçebiliriz; uygun bulursanız karı koca olarak, daha uygun bulursanız iki kardeş gibi yaşarız..."

Gringoire sustu, söylevinin genç kız üzerindeki etkisini gözlüyordu. Kız, bakışlarını yere dikmişti.

"*Phœbus*," diyordu alçak sesle. Sonra şaire dönerek, "*Phœbus*, bu söz ne demek?"

Gringoire bu sorunun kendi konuşmasıyla ne alakası olduğunu pek anlamadı; ama derin bilgisini sergileme fırsatı çıkmasına da elbette üzülmedi. Kasım kasım kasılarak yanıt verdi:

"Bu, *güneş* anlamına gelen Latince bir kelimedir."

"Güneş ha!" diye tekrarladı kız.

"Bu çok yakışıklı bir okçunun adıdır, vaktiyle tanrı olan bir okçunun," diye ekledi Gringoire.

"Tanrı!" diye tekrarladı çingene kızı. Vurgusunda düşünceli ve tutkulu bir yan vardı.

O anda kolundaki bileziklerden biri çıktı ve yere düştü. Gringoire hemen eğilip onu yerden aldı. Doğrulduğu zaman kızla keçi ortadan kaybolmuşlardı. Bir sürgünün sürüldüğünü işitti. Herhalde bitişik odaya geçişi sağlayan ve dışarıdan kapatılan küçük bir kapıydı bu.

“Bana hiç olmazsa bir yatak bıraktı mı acaba?” dedi filozofumuz.

Odada dolaştı. Üzerinde uyumaya elverişli mobilya olarak uzunca bir tahta sandık vardı sadece, kapağı ise oymalıydı; bu da, sandığa uzandığında Gringoire’da, aşağı yukarı Alpler’in üzerine boylu boyunca yatsaydı Micromegas’ın[68] hissedeceğine benzer bir duygu uyandırdı.

“Ne yapalım,” dedi elinden geldiğince duruma ayak uydurarak. “Kadere razı olmak gerek. Fakat ne gerdek gecesi ama! Yazık oldu. Bu testi kırma usulüyle evlilikte hoşuma giden, Nuh Nebi’den kalma saf bir yan vardı.”

42. (İsp.) Darbelere karşılık öpücükler (doğruluğu su götürür bir İspanyolcayla). (Y.N.)

43. Tanrı Hermes’in, bakıp büyütmeleri için Dionysos’u emanet ettiği, tamamen düşsel bir dağ olan Nysa’da bulunan periler. (Y.N.)

44. Bu dizeler Kral Rodrigo’nun Toledo’ya girişiyle ilgili eski bir İspanyol *romancero*’sundan alınmıştır. “Servet dolu bir kasa / Buldular bir direkte / İçinde meçhul bayraklar / Korkunç figürleriyle. – Ata binmiş Araplar / Bir türlü hareket edemeyen / Kemerlerinde kılıçlarla / Uzun menzilli yaylarla.” (Y.N.)

45. Avrupa’da Ortaçağ’da ve erken Rönesans döneminde kullanılan yaylı çalgı. Önceleri *rubebe* adını taşıyan bu çalgı, on birinci yüzyılda Magrip rebabından geliştirilmiştir. (Y.N.)

46. Yazının mucidi ve yazıya dayalı bütün sanatların koruyucusu olarak kabul edilen Mısır Bilgelik Tanrısı Tot. (Yunanca, Hermes Trismegistos: “Üç Kez Yüce Hermes”) (Y.N.)

47. Eski Ahit, “Yaratılış”taki ilk kahramanlar yüzyıllarca yaşardı. (Y.N.)

48. Hugo, La Fontaine’in dizesini (“Tavşanla Kurbağalar”, *Masallar*, II:14) kendi cümlesine uyacak şekilde değiştiriyor. Orijinal metin şöyle: “Zira ne yapılır bir barınakta, düş görmekten başka?” (Y.N.)

49. (Lat.) Bütün yollar, sokaklar ve geçitler. (Y.N.)

50. “Selam! Selam, denizin yıldızı”, Hugo, Meryem’e adanmış “Ave stella maris” ilahisi ile “Salve Regina” ilahisini karıştırıyor. (Y.N.)

51. (İt.) Sadaka, efendim, bir sadaka! (Y.N.)

52. (İsp.) Sayın şövalye, bir ekmek parası lütfen! (Y.N.)

53. (Geç dönem Latincesi.) Sadaka verin! (Y.N.)

54. (İsp.) Nereye gidiyorsun ahbap? (Y.N.)

55. Bugünkü Hal semtinde, Réaumur Sokağı ile Le Caire Meydanı arasında bulunuyordu (aslında eski Paris’te bir düzine “Miracles Sarayı” vardı). Polis ancak XIV. Louis devrinde, bu şehir içindeki şehri tasfiye edebildi. (Y.N.)

56. (Yun. “nefret edilen”) Yunan mitolojisinde yeraltı dünyasındaki ırmaklardan biri. Ölüme duyulan nefreti tanımlar. (Y.N.)

57. Jacques Callot (1592/93-1635): Çalışmalarını yalnızca grafik sanatlarla sınırlayan ilk büyük sanatçılardan biri. (Y.N.)

58. Dilenciler uzmanlık alanlarına ayrılmışlardı. Bazıları ağızlarına bir parça sabun alıp gerektiğinde köpürterek saralı numarası yapıyorlardı. (Y.N.)

59. (İsp.) Hey ahbap, şapkanı çıkar. (Y.N.)

60. On sekizinci yüzyılda “sadaka” anlamında kullanılırdı. (Y.N.)

61. (Lat.) Ve felsefe her şeyi, filozof da bütün insanları içerir. (Y.N.)

62. Marcus Valerius Martialis (38/41-103): Latin edebiyatında epigram türünü yetkinleştiren Romalı şair. (Y.N.)

63. Bir çingene kızı evlendiğinde, tören olarak, eşi olmak istediği erkeğin önünde bir toprak çömlek kırmakla yetinir ve çömlek kaç parçaya ayrılmışsa o kadar yıl onunla karıkoca hayatı yaşardı. Bu sürenin sonunda çift ayrılmakta ya da yeni bir çömlek kırmakta özgürdü. (Hugo’nun, *Han d’Islande*’ın [1823, İzlanda Hanı]) XLI. bölümüne koyduğu not.) (Y.N.)

64. Yunan mitolojisinde, ateş nefesli, aslan başlı, keçi gövdeli ve ejder kuyruklu canavar. (Y.N.)

65. Roma mitolojisinde aşk tanrısı. (Y.N.)

66. Boileau Despréaux’nun otoportresinden bir alıntı. (Y.N.)

67. (İsp.) Kuşların şarkıları / Kesildiğinde ve toprak da...(Y.N.)

68. Voltaire’in kozmik ölçekte insanın küçüklüğünü ele aldığı eserinin kitaba da adını veren kahramanı. (Y.N.)

Üçüncü kitap

I

Notre-Dame

Notre-Dame de Paris Kilisesi, hiç kuşkusuz bugün de hâlâ görkemli ve soylu bir yapıdır. Fakat yaşlanma süreci boyunca ne denli iyi korunmuş olursa olsun, zamanın ve insanların elbirliğiyle, ilk taşını koymuş olan Charlemagne'a ve son taşını koymuş olan Philippe-Auguste'e hiç saygı göstermeden, bu muhterem anıta reva gördükleri sayısız bozma ve sakatlama faaliyeti karşısında üzüntü ve infiale kapılmamak zordur.

Katedrallerimizin bu yaşlı kraliçesinin cephesinde, bir kırışıklığın yanı başında, hâlâ bir yara izi bulunur. *Tempus edax, homo edacior.*[69] Bana kalsa bunu şöyle tercüme ederdim: "Zaman kördür, insansa ahmaktır."

Bu eski kiliseye vurulan çeşitli yıkım izlerini, okurla birlikte birer birer inceleyecek zamanımız olsaydı, en küçük payın zamana, en büyüğünün insanlara, özellikle de sanat adamlarına düştüğünü görürdük. Son iki yüzyıl içinde mimar unvanını alan birtakım insanlar olduğuna göre, *sanat adamları* demek zorundayım.

En baştan belirtelim, sadece en önemli birkaç örnek zikredecek olsak bile, sivri kemer düzeninde açılmış üç ana kapının, her biri bir kral heykeli içeren yirmi sekiz nişten oluşan işlemeli ve oymalı kordonun, iki yanında birer pencereyle diyakozları arasındaki bir başrahibi andıran ortadaki geniş yuvarlak vitraylı pencerenin, incecik

sütunlarının üzerinde ağır bir platform taşıyan yonca kemerli yüksek ve narin galerinin ve nihayet, görkemli bir bütünün uyumlu parçaları olan arduvaz saçaklarıyla, beş devasa kat halindeki iki siyah ve kunt kulenin, kendi huzurlu ihtişamıyla son derece uyumlu olan sayısız heykel, kabartma ve oyma kalabalığıyla hiç karışıklık yaratmadan gözler önüne serildiği bu cepheden daha güzel pek az mimarlık eseri olduğu bir gerçektir; adeta büyük bir taş senfoni; kardeşleri olduğu İlyada'lar ve *romancero*'lar gibi hem bir örnek karmaşık hem de bir bütün oluşturan, bir insanın ve bir halkın devasa eseri; bir devrin bütün güçlerinin katkılarıyla meydana çıkmış, her taşının üstünde sanatçının dehasıyla denetlenen işçinin hayal gücünün yüzlerce biçimde dışa vurulduğu mucizevi ürün; tek sözcükle bir insan yaratısı; ama tıpkı ikili karakterini – çeşitlilik ve ebedilik– çalmış göründüğü ilahî yaratı gibi güçlü ve bereketli...

Burada ön cephe hakkında söylediklerimizi kilisenin bütünü hakkında da söylemek ve Paris'in bu katedral kilisesi hakkında söylediklerimizi Ortaçağ'ın tüm Hıristiyan kiliseleri hakkında da söylemek lazımdır. Zira kendinden çıkıp gelen bu mantıklı ve iyi oranlanmış sanatta her şey birbiriyle uyumludur. Ayak parmağını ölçmek, devin boyunu ölçmektir.

Şimdi yine, tarihçilerinin dediğine göre, *quæ mole sua terrorem incutit spectantibus*,[70] vakur ve haşmetli katedrali dindarca bir saygıyla seyretmeye gittiğimiz şu anda bize göründüğü haliyle, Notre-Dame'ın cephesine dönelim.

Bugün bu cephede üç önemli şey eksiktir. Öncelikle, vaktiyle binayı zeminden yükselten on bir basamaklı merdiven; sonra, üç ana kapının nişlerini dolduran alttaki heykel dizisi ve birinci kat galerisini süsleyen, Childebert'den elinde "imparatorluk asası"nı tutan Philipe Auguste'e kadar

en eski yirmi sekiz Fransa kralını temsil eden üstteki heykel dizisi.

Merdiveni yok eden, Cité Adası'nın zeminini yavaş ama karşı konulmaz biçimde yükseltmiş olan zamandır. Fakat zaman, gelgit olayında denizin yükselmesi gibi gittikçe yükselen Paris kaldırımlarının binanın görkemli boyuna katkıda bulunan basamakları birer birer yutmasına yol açarken belki kiliseye, aldığından fazlasını vermiş olabilir; zira cepheye, anıtların yaşlılık dönemlerini güzelliklerinin olgunluk çağı haline getiren, yüzyılların o koyu rengini veren de odur.

Peki, iki heykel dizisini kim yok etti? Nişleri kim boş bıraktı? Orta ana kapının ortasına o yeni ve melez sivri kemeri kim oydu? Onun içine, Biscornette'in arabesk bezeklerinin yanına, XV. Louis üslubunda oymalı o yavan ve sakil ahşap kapıyı yerleştirmeye kim cüret etti? İnsanlar; günümüzün mimarları, sanatçıları...

Binanın içine girecek olursak... Salonlar arasında Adalet Sarayı'nın büyük salonu gibi, çan kuleleri arasında Strasbourg Katedrali'nin çan kulesi gibi, heykeller arasında dillere destan o dev Aziz Christophe heykelini kim devirdi? Ya orta sahanın ve koro yerinin bütün sütun aralarını dolduran, taş, mermer, altın, gümüş, bakır, hatta mumdan, diz çökmüş, ayakta, atlı, binlerce erkek, kadın, çocuk, kral, piskopos, asker heykelini kim barbarca yok etti? Herhalde zaman değil.

Hele üstü şaşaalı bir şekilde kutsal eşya sandıklarıyla süslü eski gotik mihrabın yerine, Val-de-Grâce ya da Invalides'e ait eksik bir numune gibi görünen, melek başları ve bulutlarla süslü o ağır mermer lahti kim koydu? Hercandus'un Karolenj devri zeminine o sakil ve çağa uymaz

taşı, hangi kafasız dikti? XIII. Louis'nin adağını yerine getirmek isteyen XIV. Louis değil mi?

Atalarımızın kamaşmış gözlerini, hayranlık dolu bakışlarını büyük ana kapının üstündeki yuvarlak pencere ile mihrap arkasındaki sivri kemerli pencereler arasında tereddüde düşüren o "renk cümbüşü" vitrayların yerine soğuk beyaz camları kim koydu? Bir on altıncı yüzyıl muganni yardımcısı, bizim vandal başpiskoposlarımızın, katedrallerine layık gördükleri o güzelim sarı badanayı görse ne derdi acaba? Herhalde celladın *suçlu sayılan* binalara sürdüğü sarı boyayı hatırlardı; başkumandanın ihaneti yüzünden aynı şekilde sarıya bulanmış Petit-Bourbon Konağı'nı hatırlardı; "Aslında o kadar kaliteli bir sarı ki," diyor Sauval, "ve o denli tavsiyeye layık ki, bir asırdan fazla zaman geçtiği halde canlılığını hâlâ koruyor." Zavallı muganni, bu kutsal yerin bir batakhane haline geldiğini zannedip kaçardı herhalde.

Her çeşitten binlerce barbarlığın üstünde durmayıp katedralin tepesine çıkacak olursak, iki sivri kemerli kubbenin kesişme noktasında yer alan, narinlik ve atılganlıkta komşusu Sainte-Chapelle'in (aynı şekilde tahrip edilen) külahından geri kalmayan, ana kulelerden daha da yukarılara baş veren, o ince uzun, sivri, çın çın öten ve ajurlu şirin çan kulesine ne oldu? Zevk sahibi bir mimar (1787) onu budadı ve yarayı bir tencere kapağına benzeyen o koca kurşun kaplamayla örtmenin yeterli olduğunu sandı.

Ortaçağ'ın harika sanatı hemen bütün ülkelerde ama özellikle Fransa'da, böyle muamele gördü. Harabesinin üzerinde, onu farklı boyutlarda zedelemiş üç türlü hasar ayırt edilebilir: önce, yüzeyinin orasında burasında belli belirsiz oyuklar açan ve her tarafını paslandıran zaman; ardından siyasal ve dinsel devrimler ki, doğaları gereği kör ve öfkeli

olduklarından, paldır küldür üstüne çullanarak heykel ve oymalardan oluşan zengin giysilerini parçaladılar, vitraylı pencerelerini kırıp döktüler, arabesk süsler ve figürcüklerden gerdanlıklarını kopardılar, kâh piskopos serpuşları kâh taçları yüzünden heykellerini yerlerinden söktüler; nihayet, gittikçe daha da gülünçleşip ahmaklaşan ve Rönesans'ın kargaşalı ve şaşaalı sapkınlıklarından itibaren mimarlığın kaçınılmaz gerileyişi içinde birbirini izleyen modalar. Modalar, devrimlerden daha çok kötülük yaptı. Eserlerin etine bıçak vurdular, sanatın iskeletine saldırdılar, hem biçim hem simge, hem mantı hem güzellik anlamında binayı kestiler, biçtiler, dağıttılar, öldürdüler. Sonra akıllarınca yeniden yaptılar: Hiç olmazsa zaman ve devrimler böyle bir iddiada bulunmamışlardı! Hiç utanmadan, *zevkiselim* adına, kendi bir günlük süslerini, mermer kurdelelerini, madeni ponponlarını; Catherine de Médicis'nin dua odasında sanatın çehresini kemirmeye başlayan ve iki yüzyıl sonra Madam Dubarry'nin süslenme odasında kıvranarak ve suratı çarpılarak can vermesine sebep olan beyzi süslemeler, bezeme kıvrımları, çuha çiçekleri, girlandlar, saçaklar, taştan alevler, tunçtan bulutlar, tombul aşk tanrıları ve şişman meleklerden oluşan gerçek cüzamı, gotik mimarlığın yaralarının üzerine uyarladılar.

Böylece, işaret ettiğimiz hususları özetleyecek olursak, bugün üç türlü tahribat gotik mimarlığı biçimsizleştirmektedir. Üst derideki kırışıklık ve siğiller zamanın eseridir; darbeler, hırpalamalar, ezik ve bereler, çatlak ve kırıklar, Luther'den Mirabeau'ya kadar devrimlerin eseridir. Sakatlamalar, budamalar, uzuvların kesilmesi, *restorasyonlar*, Vitruvius ve Vignola okulundan profesörlerin Yunan, Latin ve barbar işçiliğidir. Vandalların üretmiş olduğu

bu muhteşem sanatı, akademiler öldürmüştür. Tahribatını en azından tarafsızca ve ihtişamla yapan yüzyıllar ve devrimlere, diplomalı ve yeminli mektepli mimarlar sürüsü de katılmış, seçmeli bir şekilde ve hep zevksiz olanı seçerek eserleri örselemiş, Parthenon'u yüceltmek adına gotik tentenelerin yerine XV. Louis devrinin hindibalarını koymuştur. Bu, ölüm döşeğindeki aslana eşeğin attığı çiftedir. Tepesinin kurumakta olması yetmiyormuş gibi üstüne üstlük bir de tırtıllar tarafından kemirilen, ısırılan, delik deşik edilen yaşlı meşedir.

Bugün Robert Cenalis'in, Paris'teki Notre-Dame'ı *eski paganların o denli övdükleri*, Erostrates'i ölümsüzleştiren, Efes'teki ünlü Artemis Tapınağı'yla kıyaslayarak Galya katedralini "uzunluk, genişlik, yükseklik ve yapı itibariyle daha mükemmel" bulduğu devirden ne kadar uzakta bulunuyoruz!

Kaldı ki Notre-Dame de Paris eksiksiz, tanımlanmış ve sınıflanmış bir anıt denebilecek bir şey değildir. Artık bir roman kilisesi olmamakla birlikte, henüz gotik bir kilise de değildir. Bu yapı bir tip-yapı değildir. Notre-Dame de Paris'de, Tournus Manastırı'ndaki gibi, doğurucu ilkesi yarım daire kemer olan binaların vakur ve cüsseli yapısı, geniş ve yuvarlak kubbesi, dondurucu çıplaklığı ve haşmetli basitliği yoktur. Bourges Katedrali gibi sivri kemerin görkemli, hafif, yoğun, çok biçimli, girintili çıkıntılı ve zengin ürünü de değildir. Onu, yarım daire kemerin altında ezilmiş gibi duran; tavan hariç neredeyse Mısır tarzı, tamamen hiyeroglifik, ruhani ve simgesel; süslemelerinde çiçekten çok dörtgen ve zikzakların, hayvandan çok çiçeklerin ve insandan çok hayvanların kullanıldığı; piskopostan çok mimarın eseri diyebileceğimiz; teokratik ve askerî disiplinin derin damgasını taşıyan ilk sanat dönüşümü olan, Roma

İmparatorluğu'nun geç döneminde filizlenip I. William'la[71] sona eren eski basık, karanlık ve esrarengiz kiliseler ailesine dahil etmek imkânsızdır. Katedralimizi, Haçlı Seferleri'nden dönüşle başlayıp XI. Louis'yle sona eren, yüksek, havadar, vitray ve heykelce zengin, biçimce sivri, duruşça cüretkâr; siyasal simgeler anlamında burjuva ve şehirsel; sanat eseri olarak özgür, değişken ve dizginsiz; artık hiyeroglifik, değişmez ve ruhani değil de sanatçı, ilerici ve halkçı niteliklere sahip, mimarlığın ikinci dönüşümü diğer kiliseler ailesinden saymak da mümkün değildir. Notre-Dame de Paris, ne birinciler gibi saf Roma ırkından ne de ikinciler gibi saf Arap[72] ırkındandır.

Bu bir geçiş dönemi yapısıdır. Sakson mimar, sahının sütunlarını yeni dikmiştir ki, Haçlı Seferleri'yle gelen sivri kemer, bir fatih edasıyla sadece yarım daire kemerler taşıyacağı düşünülen geniş roman başlıkların üzerine gelip konar. O andan itibaren üstünlüğü ele alan sivri kemer, kilisenin geri kalanını da inşa eder. Ancak, başlangıçta tecrübesiz ve çekingen olduğundan, biraz bollaşır, genişler, kendini tutar; daha ileride pek çok harika katedralde yapacağı gibi, henüz ok ve mızrak biçimli ince sivri kulelerle göğe baş vermeye cesaret edemez. Sanki hantal roman sütunların komşuluğundan etkilenmektedir.

Kaldı ki romandan gotiğe geçişi yansıtan bu karma yapılar, inceleme konusu olarak katıksız tarzlardan daha az değerli değildir. Olmasalar kaybolacak olan bir sanat nüansını dile getirirlerdi. Bu, yarım daire kemerin üzerine sivri kemerin aşılanmasıdır.

Notre-Dame de Paris, bu türün özellikle ilginç bir örneğidir. Muhterem anıtın her yüzü, her taşı sadece ülke tarihinin değil, bilim ve sanat tarihinin de bir sayfasıdır.

Örneğin, burada sadece belli başlı ayrıntıları zikredecek olursak; küçük Kırmızı Kapı, on beşinci yüzyıl gotik zarafetinin neredeyse sınırlarını zorlarken ana sahının sütunları hacim ve ağırlıklarıyla Karolenj döneminin Saint-Germain-des-Prés Manastırı'na kadar gerilere gider. Bu kapıyla bu sütunlar arasında altı yüzyıl vardır sanki. Büyük orta kapının simgeselliğinde hermetikler bile, Saint-Jacques-de-la-Boucherie Kilisesi'nin eksiksiz bir hiyeroglifi olduğu bilimlerinin tatminkâr bir özetini bulabilirler. Böylece, roman stili manastır, felsefi kilise, gotik sanat, Sakson sanatı, VII. Grégoire'ı hatırlatan ağır yuvarlak sütun, Nicolas Flamel'in Luther'e öncülük yaptığı hermetik simgesellik, papalık birliği, kilisede bölünme, Saint-Germain-des-Prés, Saint-Jacques-de-la-Boucherie, bunların hepsi Notre-Dame'da birleşmiş, karışmış, kaynaşmış bulunur. Bu merkezî ve doğurucu kilise, Paris'in eski kiliseleri arasında, başı birinden, kol ve bacakları ötekinden, sağrısı bir diğerinden alınma, hepsinden bir şey içeren bir tür Khimaira'dır.

Yineleyelim ki bu tür melez yapılar sanatçı için, antikacı için, tarihçi için en az ilginç olanlar değildir. Mimarinin en büyük ürünlerinin bireyselden ziyade sosyal eserler olduğunu göstermeleriyle –ki bu devasa kalıntılar, Mısır piramitleri, kocaman Hindu pagodaları için de geçerlidir– mimarlığın ne derece ilkel bir şey olduğunu hissettirir; deha sahibi bireylerden fışkıran bir şeyden çok sancılar içindeki halkların doğurması; bir milletin bıraktığı çökelti; yüzyılların yaptığı yığılmalar; insan toplumunun art arda gelen buharlaşmasından kalan tortu; tek kelimeyle oluşum türleri... Her zaman dalgası kendi alüvyonunu getiriyor, her ırk anıtın üstüne kendi katmanını koyuyor, her birey kendi taşını

taşıyor... Kunduzlar da böyle yapar, arılar da, insanlar da. Mimarinin büyük simgesi Babil Kulesi, bir arı kovanıdır.

Büyük yapılar, büyük dağlar gibi, yüzyılların eseridir. Çoğu kez sanat değiştiği halde onlar askıda kalır: *pendent opera interrupta*[73] ve dönüşmüş sanatın içinde sakin sakin varlıklarını sürdürür. Yeni sanat, anıtı bulduğu yerde ele geçirir, kendini ona aşılar, onu özümser, keyfince geliştirir ve yapabilirse tamamlar. Olay sorunsuzca, çabasızca, tepkisizce, doğal ve sakin bir yasaya göre gelişir. Yapılan bir aşı, dolaşan bir özsu, tekrar filizlenen bir bitkidir söz konusu olan. Elbette aynı anıt üzerine birkaç düzeyde birkaç sanatın böyle üst üste lehimlenmesinde birçok kalın kitaba, çoğu kez insanlığın evrensel tarihine yetecek kadar malzeme vardır; yapanın adı bilinmeyen bu büyük kütlelerin üzerinden insan, sanatçı, birey silinir; insan zekâsının özeti ve toplamı söz konusudur. Zaman mimardır, halksa duvarcı ustası...

Burada sadece Avrupa Hıristiyan mimarisini, Doğu'nun büyük yapıcılık sanatlarının bu küçük kız kardeşini ele alırsak bize üst üste eklenen, kesin çizgilerle birbirinden ayrılan üç kuşağa bölünmüş çok geniş bir formasyon olarak görünür: Roman kuşağı[74], gotik kuşağı ve Rönesans kuşağı ki, buna rahatlıkla grekoromen kuşağı da diyebiliriz. En eskisi ve en derini olan roman kuşağı, Rönesans'ın modern ve üst katmanında tekrar ortaya çıkan ve Yunan sütununun taşıdığı yarım daire kemerin işgali altındadır. Sivri kemer, ikisinin arasında yer alır. Bu üç katmandan sadece birine ait olan yapılar net olarak birbirinden ayrı, tek ve eksiksizdir. Jumièges Manastırı, Reims Katedrali, Orléans'daki Sainte-Croix Katedrali böyledir. Fakat bu üç kuşak, güneş tayfındaki renkler gibi, sınırları boyunca birleşir ve birbirine karışırlar. Bundan da karmaşık anıtlar, nüans veya geçiş yapıları ortaya

çıkar. Bakarsınız biri ayaklarıyla roman, ortasıyla gotik, kafasıyla grekoromendir. Çünkü inşaatı altı yüzyıl sürmüştür. Bu tür nadirdir. Étampes Kulesi bunun bir örneğidir. Fakat iki formasyonlu anıtlara daha sık rastlanır. Saint-Denis'nin ana kapısının ve Saint-Germain-des-Prés'nin sahınının oturduğu o roman kuşağına ilk sütunlarıyla dahil olan, sivri kemer üslubundaki Notre-Dame de Paris böyledir. Roman katmanı yarı beline kadar gelen Bocherville'in şirin yarı gotik ruhani meclis salonu böyledir. Ana külahının ucunu Rönesans kuşağına daldırmış olmasaydı[75] tamamen gotik olacak olan Rouen Katedrali böyledir.

Aslına bakılırsa bütün bu nüanslar, bütün bu farklar yapıların sadece yüzeyini etkiler. Deri değiştirmiş sanat söz konusudur. Hıristiyan kilisesinin temel yapısı hasara uğramaz. Hep aynı iç iskelet, bölümlerde aynı mantıklı tanzim görülür. Bir katedralin yontulmuş ve işlenmiş zarfı ne olursa olsun, altında her zaman, en azından tohum veya filiz halinde, Roma bazilikasıyla karşılaşılır. Bu form, toprağın üzerinde ebedi olarak aynı yasaya göre serpilir. Haç biçiminde kesişen ve üst ucu apsis olarak yuvarlanıp koro yerini oluşturan iki sahın modelinden hiç şaşılmaz. Hepsinde ayin alayı ve şapeller için, ana sahının içerideki kalabalığı sütun aralarından boşalttığı bir tür gezinti yolu olan yan sahınlar vardır. Bu ana plan değişmemek kaydıyla şapel, kapı, çan kulesi, sivri kule gibi öğelerin sayısı, yüzyılın, halkın ve sanatın keyfine göre sınırsızca değişebilir. Dinî hizmetin gerekleri bir kez yerine getirilip sağlama alınınca mimari artık aklına eseni yapar. Heykeller, vitraylar, gülbezekler, arabeskler, dantela biçiminde bezekler, sütun başlıkları, kabartmalar... Bütün bu tasarım öğelerini kendisine uygun logaritmaya göre bir araya getirir. Özünde bu kadar düzen ve birlik yatan bu yapıların

olağanüstü dışsal çeşitliliği buradan gelir. Ağacın gövdesi sağlam ve değişmezdir, dallar ve yapraklarsa maymun iştahlı...

II

Kuşbakışı Paris

Hayranlık uyandıran bu Notre-Dame de Paris Kilisesi'ni okur için bir onarımdan geçirmeye çalıştık. On beşinci yüzyılda sahip olduğu, fakat bugün eksik olan güzelliklerin çoğunu bir özet halinde belirttik; ancak işin esasını atladık: kulelerinin tepesinden seyredilebilen Paris manzarası...

Gerçekten de, çan kulelerinin kalın duvarını diklemesine oyan karanlık döner merdivende uzun süre el yordamıyla ilerledikten sonra nihayet kendinizi o ışıklı ve havadar yüksek platformlardan birinin üzerinde buluverince dört bir yandan gözlerinizin önüne serilen manzara güzel bir tablo oluştururdu: hâlâ tek tük kalmış olan gotik şehirlerden birini, örneğin Bavyera'da Nürnberg, İspanya'da Vitoria'yı, hatta iyi korunmuş olmak şartıyla Bretagne'da Vitré veya Prusya'da Nordhausen gibi daha küçük örnekleri görme mutluluğuna erişmiş okurlarımızın kolayca tasavvur edebilecekleri *sui generis*[76] bir manzara.

Üç yüz elli yıl önceki Paris, on beşinci yüzyılın Paris'i, daha o zamandan devasa bir şehirdi. Biz Parisliler, o zamandan beri kazandığımızı sandığımız alan hakkında genellikle yanılırız. Paris, XI. Louis devrinden beri üçte birlik bir orandan daha fazla büyümüş değildir. Büyüklük olarak

kazandığından çok daha fazlasını güzellik olarak kaybettiği ise bir gerçektir.

Bilindiği gibi Paris, şeklen bir beşiği andıran şu eski Cité Adası'nda doğmuştur. İlk çevre duvarı bu adanın çakıllı kıyıları, ilk su hendeği de Seine Nehri oldu. Paris birkaç yüzyıl boyunca biri kuzeyde öbürü güneyde iki köprüsüyle, ada halinde kaldı; iki köprübaşı, sağ kıyıda Grand-Châtelet, sol kıyıda Petit-Châtelet, şehrin hem kapıları hem de kaleleri idi. Sonra, daha ilk sülale krallarından itibaren, adasında sıkışan, adeta yatağında dönemez olan Paris, suyu geçti. O zaman, Grand-Châtelet ve Petit-Châtelet'nin ötesinde, ilk çevre duvarı, beden ve kuleleriyle, Seine'in iki yakasındaki kırları, içine almaya başladı. Bu eski surlardan geçen yüzyılda hâlâ birkaç kalıntı mevcuttu; bugünse bunların ancak anısı ve şurada burada birkaç gelenek kalmıştır, Porte Baudets veya Baudoyer, *Porta Bagauda* gibi. Durmadan şehrin göbeğinden akın halinde dışarı doğru itilen meskenler bu duvarlardan taşar, onları oyar, yıpratır ve giderek yok eder. Philippe-Auguste yeni bir set inşa eder, Paris'i kalın, yüksek ve sağlam kulelerle çembere alıp hapseder. Yüz yılı aşkın bir süre, evler bu havuzun içinde, bir göletteki su gibi, sıkıştıkça sıkışır, üst üste yığılır ve seviyelerini yükseltir. Derinleşmeye başlar, kat üstüne kat koyar, birbirinin üstüne çıkar, basınç altındaki her hayat suyu gibi yukarı doğru fışkırır; adeta biraz hava alabilmek üzere başlarını komşularının üzerinden uzatmak için yarış ederler. Sokak gittikçe derinleşir ve daralır; tüm meydanlar dolar ve yok olur. Nihayet evler, Philippe-Auguste duvarının da üstünden atlar ve mektep kaçakları gibi neşe içinde, düzensiz ve darmadağın, ovaya yayılır. Oraya yerleşir, kırda kendilerine bağlar bahçeler açar, keyiflerine bakarlar. Daha 1367'de şehir sur dışına o denli yayılır ki, özellikle sağ

kıyıda yeni bir sur gerekir. Bunu V. Charles inşa eder. Fakat Paris gibi bir şehir her daim dolup taşma halindedir. Zaten ancak böyle şehirler başkent olabilir. Bunlar bir ülkenin tüm coğrafi, siyasal, ahlaki ve entellektüel yamaçlarının, bir halkın bütün doğal eğilimlerinin varış noktası, dev huniler gibidir; adeta medeniyet kuyuları; ama tabii lağım çukurları da; buralara ticaret, sanayi, zekâ, halk, bir millette özsu olan, hayat olan, ruh olan her şey, durmadan süzgeçten geçer, damla damla, yüzyıl yüzyıl birikir. Dolayısıyla, V. Charles'ın çevre duvarı da Philippe-Auguste'ünkinin akıbetine uğrar. On beşinci yüzyılın sonundan itibaren o da aşılmış, üstünden geçilmiştir, "dış mahalle" daha uzağa koşmaktadır. On altıncı yüzyılda ise dışarıda o derece kalabalık yeni bir şehir oluşmuştur ki asıl şehir, adeta gözle görülür biçimde geriler, eski alanına gittikçe daha çok gömülür gibidir. Böylece, daha on beşinci yüzyıldan itibaren Paris, bir bakıma Kâfir Iulianus zamanından beri Grand-Châtelet ve Petit-Châtelet'de sanki çekirdek halinde mevcut olan çevre duvarlarının oluşturduğu üç eşmerkezli çemberi eskitmiş bulunur. Büyük ve güçlü şehir, büyüyen ve önceki yıla ait giysilerinin dikişlerini attıran bir çocuk gibi, art arda dört çevre duvarını çatlatmış, yıkmıştır. XI. Louis devrinde, bu ev denizinin içinden, bir taşkında suyun erişemediği tepelerin dorukları gibi, yeni Paris'in altında boğulan eski Paris'in takımadaları gibi, yer yer eski surlardan kalma birkaç harap kule grubunun yükseldiği görülüyordu.

Paris o zamandan sonra da, gözlerimiz için ne yazık ki, yeniden değişime uğradı; fakat ancak bir duvar daha aştı; XV. Louis'nin duvarı, inşa ettiren krala ve üstüne şiir yazan şaire layık, çamur ve tükürükten oluşan o sefil duvar: *Le mur murant Paris rend Paris murmurant.*[77]

On beşinci yüzyılda Paris hâlâ, her biri kendi çehresine, özelliğine, hayat tarzına, gelenek ve göreneklerine, ayrıcalık ve tarihine sahip, tamamen farklı ve ayrı üç şehirden oluşuyordu: Cité, üniversite ve Asıl Şehir. Adayı işgal eden Cité en eskisi, en küçüğü ve diğer ikisinin anasıydı; benzetmemiz hoş görülsün, iki yetişkin güzel kızının arasındaki ufak tefek ihtiyarcık gibi iki şehrin arasına sıkışmış durumdaydı. Üniversite, Tournelle'den Nesle Kulesi'ne kadar Seine'in sol kıyısını işgal ediyordu; bugünkü Paris'te bu noktalardan biri Şarap Hali'ne, öbürü Darphane'ye denk düşer. Çevre duvarı, Iulianus'un hamamlarını inşa etmiş olduğu kırların geniş bir kısmını içine alıyordu. Sainte-Geneviève Tepesi de bu surlara dahildi. Bu eğri çizgi şeklindeki duvarın nehre en uzak noktası Papalık Kapısı, yani kabaca bugün Panthéon'un bulunduğu yerdi. Paris'in üç parçasının en büyüğü olan Asıl Şehir, sağ kıyıyı işgal etmekteydi. Birkaç yerde kesintiye uğrayan rıhtımları Seine Nehri boyunca, Billy Kulesi'nden Bois Kulesi'ne, yani bugün Bolluk Ambarı' nın bulunduğu yerden Tuileries'nin bulunduğu yere kadar devam ediyordu. Seine'in Paris surlarını yardığı bu dört noktaya, yani solda Tournelle ile Nesle Kulesi ve sağda Billy Kulesi ile Bois Kulesi'ne, özellikleri nedeniyle, başka kule yokmuş gibi, *Paris'in dört kulesi* deniyordu. Şehir, üniversiteye kıyasla kırlara daha çok yayılıyordu. Şehir surlarının (V. Charles duvarının) en uzak noktası Saint-Denis ve Saint-Martin kapılarıydı; bunların yeri değişmemiştir.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Paris'in bu üç büyük bölgesinin her biri birer şehirdi; ama tamam sayılamayacak, diğer ikisinden vazgeçemeyecek kadar özel birer şehir. Ayrıca, son derece farklı üç görünüm arz etmekteydiler:

Cité'de kiliseler, Şehir'de konak ve saraylar, üniversitedeyse okullar çoğunluktaydı. Burada eski Paris'in ikincil özgünlükleri ve idari yetki sınırlarının keyfîlikleri bir yana bırakılırsa belediye yasalarının kaosu içinden sadece bütünleri ve kütleleri göz önüne alarak genel bir açıdan, adanın piskoposa, sağ kıyının belediye başkanına, sol kıyının rektöre ait olduğunu söyleyebiliriz. Hepsinin üstünde de belediyenin değil kralın memuru olan Paris valisi bulunur. Cité'de Notre-Dame, Şehir'de Louvre Sarayı ve Belediye Konağı, üniversitede ise Sorbonne vardı. Ayrıca, Şehirde Hal, hastane, üniversitede öğrenciler çayırı vardı. Öğrencilerin sol kıyıda, kendilerine ait bu "okumuşlar çayırı"nda işledikleri suçlar adada, Adalet Sarayı'nda yargılanır, cezalar sağ kıyıda Montfaucon'da infaz edilirdi. Meğer ki rektör, üniversitenin kuvvetli, kralın ise zayıf olduğunu hissederek işe karışsın; zira öğrencilerin kendi evlerinde asılmaları bir ayrıcalıktı.

(Sırası gelmişken kaydedelim, bu ayrıcalıkların çoğu –ki bundan daha iyileri de vardı– isyan ve ayaklanmalarla krallardan zorla koparılmıştı. Bu işler ezelden beri böyle yürür. Kral ancak halk bir şeyi zorla alırsa bağışlar. Eski bir belge, sadakat konusunda bu durumu safdilane şöyle ifade eder: *Civibus fidelitas in reges, quæ tamen aliquoties seditionibus interrupta, multa peperit privilegia.*[78])

On beşinci yüzyılda Seine Nehri'nde Paris surları içinde kalan beş ada bulunmaktaydı: Louviers Adası (üzerinde o zaman ağaçlar vardı, bugünse yalnız odun); Vaches Adası ve Notre-Dame Adası (her ikisi de –bir sefil kulübe hariç– boştu, her ikisi de piskoposun yurtluğuydu; on yedinci yüzyılda bu iki ada birleştirilip tek ada haline getirildi ve binalar inşa edildi; bugün Saint-Louis Adası diyoruz); son olarak Cité ve ucundaki İnek Salcısı Adacığı (bu adacık Pont-Neuf'ün

inşaatı sırasında dolma toprak altında kayboldu). Cité'nin o zaman beş köprüsü vardı; sağda olan üçünden Notre-Dame Köprüsü'yle Change Köprüsü taş, Meuniers Köprüsü ahşap; solda olan ikisinden Petit-Pont taş, Saint-Michel Köprüsü ise ahşaptı; hepsinin üstü evlerle doluydu. Üniversite mahallesinin Philippe-Auguste tarafından inşa edilmiş altı kapısı vardı: Tournelle'den itibaren Saint-Victor Kapısı, Bordelle Kapısı, Papalık Kapısı, Saint-Jacques Kapısı, Saint-Michel Kapısı ve Saint-Germain Kapısı. Şehrin ise V. Charles tarafından inşa ettirilmiş altı kapısı vardı: Billy Kulesi'nden itibaren Saint-Antoine Kapısı, Temple Kapısı, Saint-Martin Kapısı, Saint-Denis Kapısı, Montmartre Kapısı, Saint-Honoré Kapısı. Bütün bu kapılar sağlam, ve güzeldi, güzellik sağlamlığa engel değildir. Geniş, derin ve kış taşkınlarında içinden gürül gürül su akan bir hendek, Paris'i çepeçevre saran surların dibini kat etmekteydi. Suyu, Seine'den geliyordu. Kapılar geceleri kapanır, şehrin iki ucunda nehrin önü kalın demir zincirlerle kesilir, böylece Paris rahat uyurdu.

Kuşbakışı seyredildiğinde bu üç kasaba Cité, üniversite ve Şehir gözlere, garip biçimde birbirine geçmiş, içinden çıkılmaz bir sokaklar örgüsü sunuyordu. Yine de bu üç kent parçasının aslında bir tek beden oluşturduğu ilk bakışta anlaşılıyordu. Birbirine paralel iki uzun sokağın, kesintisiz ve düzgünce, hemen hemen düz bir hat halinde, güneyden kuzeye, Seine'e dik olarak, her üç kenti de bir uçtan bir uca kat ettiği hemen görülüyordu; bu iki sokak, üç kenti birbirine bağlıyor, karıştırıyor, kaynaştırıyor, birindeki halkı durmadan diğerlerine aktararak üçünü tek bir kent haline getiriyordu. Bu iki sokaktan biri Saint-Jacques Kapısı'ndan Saint-Martin Kapısı' na uzanıyor; üniversite bölgesinde Saint-Jacques Sokağı, Cité'de Juiverie Sokağı, Şehir'de ise Saint-Martin

Sokağı adını taşıyor; Petit-Pont ve Notre-Dame Köprüsü adı altında suyu iki kez geçiyordu. Sol kıyıda La Harpe Sokağı, adada Barillerie Sokağı, sağ kıyıda Saint-Denis Sokağı, Seine'in bir kolu üzerinde Saint-Michel Köprüsü, diğer kolunda Change Köprüsü adını taşıyan ikincisi ise üniversite mahallesindeki Saint-Michel Kapısı'ndan Şehir'deki Saint-Denis Kapısı'na kadar uzanıyordu. Bu kadar çeşitli adlar altında da olsa aslında hepsi o iki sokaktı aslında; ama iki ana sokak, iki doğurucu sokak, Paris'in iki ana damarı söz konusuydu. Üç parçalı kentin bütün diğer damarları ya onlardan başlıyor ya onlara çıkıyordu.

Paris'i enlemesine bir uçtan bir uca kat eden, başkentin tümüne ait bu iki ana sokaktan bağımsız olarak, Şehir ve üniversitenin de, boylamasına ve Seine'e paralel uzanan ve sözü geçen iki *ana damar*, sokağı dik açılarla kesen, kendi ana sokakları vardı. Örneğin Şehir'de Saint-Antoine Kapısı'ndan Saint-Honoré Kapısı'na, üniversitede Saint-Victor Kapısı'ndan Saint-Germain Kapısı'na hemen hemen düz bir hat üzerinde gidilebiliyordu. Bu iki büyük yol, kesiştiği ilk ikisiyle birlikte, her yandan düğümlenmiş ve sıkıştırılmış olan Paris sokakları labirent ağının yer aldığı kanaviçeyi oluşturuyordu. Ayrıca dikkatle incelendiği zaman, bu anlaşılmaz ağ resmi içinde, biri üniversitede öbürü Şehir'de olmak üzere, genişleyen iki demet gibi köprülerden kapılara doğru yayılan iki geniş sokak yelpazesi seçiliyordu.

Bu muntazam plandan bazı kalıntılar bugüne kadar gelmiştir.

Şimdi de, bu bütünün 1482'de Notre-Dame'ın kulelerinden bakanlara nasıl bir görünüm sergilediğini anlatmaya çalışacağız.

Soluk soluğa bu çatıya varan seyircinin önüne serilen, önce damlar, bacalar, sokaklar, köprüler, meydanlar, kilise külahları, çan kulelerinden oluşan göz kamaştırıcı bir manzaraydı. Oymalı çatı kalkanı, sivri dam, duvarların köşelerine asılı kulecik, on birinci yüzyıldan kalma taş piramit, on beşinci yüzyılın arduvaz dikilitaşı, şatonun yuvarlak ve çıplak kulesi, kilisenin dört köşe ve işlemeli kulesi, büyük, küçük, kütlesel, hafif, her şeyi aynı anda kucaklıyordu bakışınız. Kendi özgünlüğü, mantığı, dehası ve güzelliği olmayan; ön cephesi boyalı ve oymalı, ahşap iskeleti sıvasız, alçak kapılı ve katları dışa doğru çıkıntı yapan en küçük evden, o devirde sıra sıra kulelerle çevrili olan kralın Louvre'una kadar, sanattan gelmeyen hiçbir şeyin bulunmadığı bu labirentte, gözler her derinliğe uzun süre dalıp gidiyordu. Fakat göz bu bina kargaşasına alıştıkça seçilmeye başlayan belli başlı kütleler şunlardı:

Önce Cité. Laf kalabalığı içinde ara sıra bazı talihli üslup parıltıları da gösteren Sauval'in dediği gibi, *Cité Adası, Seine'in ortasında akıntı yönünde karaya oturmuş ve çamura gömülmüş büyük bir gemi gibidir.* On beşinci yüzyılda bu geminin, nehrin iki kıyısına beş köprüyle bağlanmış olduğunu yukarıda açıkladık. Bu gemi şekli arma uzmanı yazıcıların da dikkatini çekmişti, zira Favyn ve Pasquier'ye bakılırsa Paris'in eski armasındaki gemi figürü, Norman kuşatmasından değil bu benzetişten gelmektedir. Çözmeyi beceren için arma bir cebir denklemidir, bir dildir. Ortaçağ'ın ikinci yarısının bütün tarihi armalarda yazılıdır, tıpkı birinci yarısının tarihinin roman üslubu kiliselerin simgeselliğinde yazılı olduğu gibi. Bunlar, teokrasinin hiyerogliflerinden sonra, feodalitenin hiyeroglifleridir.

Dolayısıyla, Cité ilk bakışta, pupası doğuda pruvası batıda bir tekne gibi görünüyordu. Pruvaya doğru dönüldü mü, sırtında kulesiyle bir fil sağrısı misali, Sainte-Chapelle'in kurşun kaplı mihrap bölümü kubbesinin en tepede geniş bir kemer oluşturduğu, kalabalık bir köhne çatı yığınıyla karşılaşılıyordu. Yalnız buradaki kule, dantel gibi işlenmiş konisinin içinden göğün görülebildiği en cüretkâr, en oymalı, en işlemeli ve en delik deşik külahtı. Daha yakında, Notre-Dame'ın hemen önünde, eski evlerle çevrili güzel bir meydan olan avluya üç sokak açılıyordu. Bu meydanın güney tarafına, Hôtel-Dieu'nün kırışık ve asık çehreli cephesi ile sivilce ve siğillerle kaplı gibi duran çatısı bakıyordu. Sonra sağda, solda, doğuda, batıda, Cité'nin aslında pek dar olan sınırları içinde, Saint-Denis-du-Pas'nın roman üslubundaki basık ve köhne kulesinden –*carcer Glaucini*– Saint-Pierre-aux-Bœufs ile Saint-Landry'nin ipince kulelerine kadar, her devirden, her biçimden, her büyüklükte yirmi bir kilisenin çan kuleleri yükseliyordu. Notre-Dame'ın arkasında, kuzeyde gotik galerileriyle revaklı avlu; güneyde piskoposun yarı-roman sarayı; doğuda, Arsa'nın[79] ıssız ucu yer alıyordu. Bu ev yığınında göz, çatıda sarayın en yüksek pencerelerini bile taçlandıran oymalı, taştan, yüksek baca başlıklarına bakarak, VI. Charles devrinde şehir tarafından Juvénal des Ursins'e hediye edilen konağı; biraz ötede Marché-Palus'un katranlı barakalarını; daha ilerde 1458'de Febves Sokağı'nın bir ucu eklenerek uzatılmış olan Saint-Germain-le-Vieux'nün yeni apsisini seçebiliyordu; sonra yer yer kalabalık bir dörtyol, bir sokak köşesine dikilmiş bir teşhir direği, Philippe-Auguste'ten kalma güzel bir kaldırım parçası, yolun ortasında atların ayaklarını korumak için üzerine çizikler açılmış –ve on altıncı yüzyılda yerine *Ligue kaldırımı* denen o berbat çakıl

kaplama konulmuş– olan harika taş kaplama, on beşinci yüzyılda yapılan ve bir örneği Bourdonnais Sokağı'nda hâlâ mevcut olan o yarı saydam merdiven kulelerinden biriyle ıssız bir arka avlu... Son olarak, Sainte-Chapelle'in sağında, batıya doğru, Adalet Sarayı'nın suyun kıyısına dizilmiş kuleleri... Cité'nin batı ucunu kaplayan kral bahçelerinin korulukları, Passeur Adacığı'nı gözden saklıyordu. Suya gelince Cité'nin iki tarafındaki nehir, Notre-Dame'ın kulelerinden pek iyi görünmüyordu. Seine köprülerin altında, köprüler de evlerin altında kayboluyordu.

Bakışlar, damları yoğun rutubet yüzünden vaktinden önce küflenip hızla yeşillenen bu köprüleri aşıp sola, üniversiteye doğru çevrildiğinde göze ilk takılan yapı, kalın ve basık kuleleriyle, alabildiğine açık kemerli kapısı Petit-Pont'un uç tarafını yutan Petit-Châtelet oluyordu. Sonra, kıyıyı doğudan batıya, Tournelle'den Nesle Kulesi'ne kadar gözlerinizle taradığınızda, kirişleri oymalı, camları renkli, kat kat kaldırıma doğru çıkıntı yapan uzun bir ev zinciri görüyordunuz; sık sık bir sokağın ağzıyla, ara sıra da –avlu ve bahçeleri, gövde ve kanatlarıyla bu daracık ve sıkışık ev kalabalığının içine köylülerinin arasında bir derebeyi gibi yan gelip yatmış– büyük bir taş konağın cephesi veya dirseğiyle kesintiye uğrayan, burjuva çatı kalkanlarının oluşturduğu sonu gelmez bir zikzaktı bu. Rıhtımda, Tournelle'e komşu büyük çevrili alanı, Bernardins yurtluğuyla paylaşan Lorraine Konağı'ndan, ana kulesi Paris'in sınırını teşkil eden ve sivri damlarının siyah üçgenleri, yılın üç ayında batan güneşin lal rengi yuvarlağını oyan Nesle Kulesi'ne kadar, bu konaklardan beş-altı tane vardı.

Seine'in bu yakası – aynı zamanda esnafın nispeten az olduğu yerdi; burada öğrenciler zanaatkârlardan daha

kalabalık olup daha fazla gürültü patırtı yapıyorlardı. Gerçek anlamıyla rıhtım da ancak Saint-Michel Köprüsü’nden Nesle Kulesi’ne kadar mevcuttu. Seine kıyısının diğer kesimleri ya Bernardins yurtluğunun ötesindeki gibi çıplak bir kumsal ya da iki köprü arasında olduğu gibi, “ayakları suda” bir ev yığınıydı. Çamaşırcı kadınların şamatası mahalleyi dolduruyor, kadınlar kıyı boyunca, bugün de olduğu gibi, sabahtan akşama kadar bağıra çağıra konuşup şarkı söyleyerek çamaşır tokaçlıyorlardı. Paris’in azımsanmayacak hoşluklarından biridir bu.

Üniversite, göze bir blok olarak görünüyordu. Bir uçtan bir uca bir örnek ve kesif bir bütün. Sık, köşeli, yapışık, hemen hepsi aynı geometrik unsurdan oluşmuş bu çok sayıda bina damı yukarıdan bakılınca bir tek maddenin kristalleşmiş hali gibi görünüyordu. Sokakların oluşturduğu düzensiz vadiler bu ev topluluğunu çok da oransız dilimlere bölmüyordu. Kırk iki kolej oldukça eşit biçimde dağılmışlardı, her yerde mevcuttular. Bu güzel binaların çeşit çeşit ve hoş çatıları, daha yüksek oldukları basit çatılarla aynı sanatın ürünüydü ve son tahlilde, aynı geometrik şeklin karesi veya küpünden ibaretti. Dolayısıyla, bütünü bozmadan karmaşıklaştırıyor, yük olmadan tamamlıyorlardı. Geometri bir uyumdur. Ayrıca birkaç güzel konak da sol kıyının dikkat çekici çatı katlarının üstünde çıkıntı yapıyordu: bugün kaybolmuş olan Nevers Konağı, Roma Konağı, Reims Konağı; sanki sanatçıyı teselli için hâlâ mevcut olan ve birkaç yıl önce kulesinin tepesi aptalca budanan Cluny Konağı gibi. Şu güzelim kemerli Roma sarayı, Cluny’nin yanında Iulianus’un Hamamları vardı. Konaklardan daha sofu bir güzelliğe, daha vakur bir ihtişama sahip; ama güzellik ve görkemlilikte onlardan geri kalmayan birçok manastır da

bulunmaktaydı. Göze ilk takılanlar, üç çan kulesiyle Bernardins yurtluğu; hâlâ mevcut dört köşe kulesi[80] geri kalanının hasretini çektiren Sainte-Geneviève; hayran olunası bir sahının hâlâ mevcut olduğu yarı kolej yarı manastır Sorbonne; Mathurin'lere ait dörtgen biçimli güzel manastır; onun komşusu, bu kitabın yedinci ve sekizinci basımları arasında çevre duvarlarının içinde bir tiyatro kuracak zamanı buldukları Saint-Benoit Manastırı; yan yana üç koca çatı kalkanıyla Cordelier'ler; zarif, ince kulesi Nesle Kulesi'nden sonra Paris'in bu yakasının, batıdan itibaren ikinci dantel bezeğini teşkil eden Augustin Manastırı. Aslında manastırla dış dünya arasındaki ara halkayı oluşturan kolejler, saraylarınki kadar uçuk olmayan heykelleri, manastırlardaki kadar ciddiyet arz etmeyen mimari üslupları, zarafet dolu vakarlarıyla, anıtlar dizisinde konaklarla manastırlar arasında orta noktayı işgal etmekteydiler. Maalesef, gotik sanatın pek usturuplu bir şekilde zenginlikle tasarrufun arasını bulduğu bu anıtlardan günümüze hemen hiçbir şey kalmamıştır. Bunlar arasında kiliseler (üniversite mahallesinde çok sayıda ve görkemliydiler ve orada da Saint-Julien'in yarım daire kemerlerinden Saint-Séverin'in sivri kemerlerine kadar mimarinin tüm çağlarını temsil ediyorlardı), önde geliyor ve bu uyumlu kütle içinde ilave bir uyum gibi, çizdikleri hat dar çatı açılarının muhteşem bir abartısından ibaret olan, oymalı külahların çatı kalkanları, süslemeli çan kuleleri ve usta işi sivri kulelerden oluşan birçok diziyi ikide bir kesintiye uğratıyorlardı.

Üniversite semtinin zemini engebeliydi. Sainte-Geneviève Tepesi güneydoğuda büyük bir kabartı oluşturuyor, daracık ve eğri büğrü sokakların (bugünkü *Latin Mahallesi*) ve öbek öbek ev yığınlarının, söz konusu

tümsekten dört bir yana yayılarak düzensizce ve neredeyse diklemesine nehre kadar inişi; kimilerinin düşüyor kimilerinin tekrar tırmanıyor ve hepsinin birbirlerine tutunuyor gibi görünüşü, Notre-Dame'ın tepesinden seyredilmeye değer bir manzara oluşturuyordu. Sürekli bir akın halinde kaldırımlarda karşılaşan binlerce siyah nokta her şeyi devingen gösteriyordu; halkın böyle yüksekten ve uzaktan görünüşüydü bu...

Nihayet, üniversite semtinin en dıştaki sınır çizgisinin garip bir şekilde bel vermesine, eğilip bükülmesine ve zikzaklar çizmesine yol açan bu sayısız dam, külah, yapı engebelerinin aralıklarında, yer yer yosun tutmuş bir duvar parçası, geniş bir yuvarlak kule, kaleyi akla getiren mazgallı bir şehir kapısı göze çarpıyordu: Philippe-Auguste'ün surlarıydı bu. Ötesinde yeşil çayırlar ve daha da ötede yollar uzayıp gidiyordu, yolların kenarında uzaklaştıkça seyrekleşen birkaç varoş evi bulunmaktaydı. Bu varoşların bazıları önemliydi. Başta, Tournelle'den itibaren, Bièvre Nehri üzerindeki tek kemerli köprüsü, Şişman Louis'nin mezar yazıtının –*epitaphium Ludovici Grossi*– bulunduğu manastırı, ve on birinci yüzyıla ait dört çan kuleciğinin ortasındaki sekizgen külahıyla (bunun bir benzeri Étampes'ta görülebilir; henüz yıkılmamıştır) Saint-Victor kasabası, ardından daha o zamandan üç kilisesiyle bir manastırı olan Saint-Marceau kasabası geliyordu; sonra, Gobelins Değirmeni ile dört beyaz duvarı solda bırakılınca dörtyolun ortasındaki güzel oymalı haçı, o devirde gotik, sivri ve pek sevimli olan Saint-Jacques du Haut-Pas Kilisesi, Napoléon'un saman ambarı yaptığı on dördüncü yüzyıla ait güzel sahınıyla Saint-Magloire ve Bizans mozayiklerine sahip Notre-Dame-des-Champs ile Saint-Jacques varoşu vardı. Son olarak, tarhlara ayrılmış

küçük bahçeleriyle, Adalet Sarayı'nın çağdaşı güzel yapı Chartreux Manastırı'nı ve iyi saatte olsunların dolaştığı Vauvert Şatosu harabelerini[81] kırların ortasında bıraktıktan sonra, batıda Saint-Germain-des-Prés'nin Roman tarzı üç sivri kulesine takılıyordu gözler. Manastırın arkasında, daha o zamandan büyükçe bir kasaba olan Saint-Germain'de on beş-yirmi sokak vardı. Saint-Sulpice'in sivri çan kulesi, kasabanın bir köşesini işgal etmekteydi. Hemen yanında, bugün pazar kurulan yerde, Saint-Germain panayırının dörtgen çevre duvarı, sonra başrahibin teşhir direği, koni şeklinde kurşun tepeliği olan küçük şirin yuvarlak kulecik fark ediliyordu. Daha uzakta tuğla ocakları, derebeyinin fırınına çıkan Four Sokağı, tümseğinin üstünde değirmen, iyi gözle bakılmayan tecrit edilmiş Cüzamlılar Evi bulunuyordu. Fakat bakışları en çok çeken ve uzun süre üstünde tutan, manastırın kendisiydi. Hem kilise hem derebeyi yurtluğu olarak heybetli bir görünüme sahip olan bu manastır, Paris piskoposlarının bir gece geçirmekten mutlu oldukları bu ruhban sarayı, mimarın bir katedralin havasını, güzelliğini ve görkemli vitraylarını kazandırdığı bu yemekhane, bu zarif Meryem Ana Şapeli, bu anıtsal yatakhane, bu geniş bahçeler, bu inip kalkan parmaklık, bu iner kalkar köprü, bakan göz için çevredeki yeşillikte gedikler açan mazgallı çevre duvarları, silahlı adamların yaldızlı cüppelere karışmış zırhlarının parıldadığı bu avlular, gotik bir apsis üzerine sağlamca oturmuş yarım daire kemerli üç yüksek külahın çevresine kümelenen bu bütün, ufukta muhteşem bir manzara oluşturuyordu.

Nihayet, üniversite semtini uzun uzun seyrettikten sonra, sağ kıyıya, Şehir'e doğru döndüğünüz zaman, manzara birdenbire nitelik değiştiriyordu. Gerçekten de, üniversiteden çok daha büyük olan Şehir, bir o kadar da çeşitlilik arz

ediyordu. Daha ilk bakışta, birbirinden belirgin biçimde farklı birçok kütleye bölünmüş olduğu görülüyordu. Önce doğuda, bugün de adını vaktiyle Camulogenus'un Caesar'ın ordusunu çamura sapladığı bataklıktan alan kesimde, saraylar kümelenmişti. Bu saray topluluğu suyun kıyısına kadar iniyor; hemen hemen bitişik dört konağın, yani Jouy, Sens, Barbeau ve kraliçe malikânelerinin, narin kuleciklerle bezeli arduvaz damları Seine'in yüzeyine yansıyordu. Bu dört yapı, Nonaindières Sokağı'ndan, sivri kulesi onların çatı kalkanları ve mazgallarının oluşturduğu hattı zarafetle tamamlayan Célestin'ler Manastırı'na kadar olan alanı işgal ediyordu. Bu görkemli konakların önünde suya eğilmiş, yeşile çalan birkaç yıkık dökük ev, bunların ön cephelerinin güzelim açılarını, taş kafesli geniş, kare pencerelerini, heykellerle dolu sivri kapı kemerlerini, daima belirgin biçimde kesilen duvarlarının sivri köşelerini ve gotik sanatın her anıtta terkiplerine yeniden başladığını düşündüren bütün o sevimli mimarlık öğelerini görmeye engel olmuyordu. Bu sarayların arkasında, o mucizevi Saint-Pol Konağı'nın, kâh bir kale gibi kazık duvarlı ve mazgallı kâh bir manastır gibi ulu ağaçların arasına saklanmış, uçsuz bucaksız ve çok biçimli arazisi bütün yönlere uzanmaktaydı. Fransa kralı burada veliaht ve Burgonya dükü unvanlarını taşıyan yirmi iki prensi, ayrıca diğer büyük feodal beyleri ve Paris'e geldiğinde İmparator'u, bütün maiyet ve uşaklarıyla birlikte ağırlayabiliyordu ve tabii kraliyet konağının içinde ayrı bir konağı olan aslanları da... Burada belirtelim ki, o devirde bir prens dairesinin müştemilatı, tören salonundan dua bölmesine kadar on bir odadan az değildi; her dairede bulunan koridorlar, banyo, hamam ve diğer "fazlalık mekânlar" kralın her konuğunun özel bahçeleri; evin ortak mutfak, kiler, depo ve

yemekhaneleri; ambardan şarap mahzenlerine kadar yirmi iki "laboratuvar"ın çalıştığı iç avlular; çevgen, çelik çomak, binicilik oyunları gibi türlü türlü oyunlar için alanlar; kuşhaneler, balık havuzları, diğer hayvan barınakları, ahır ve tavlalar; kitaplıklar, silahlıklar, dökümhaneler de cabasıydı... O zamanlar bir kral sarayı, bir Louvre, bir Saint-Pol Konağı, bütün bunları kapsıyordu. Şehrin içinde şehir...

Üstünde bulunduğumuz kuleden, Saint-Pol Konağı, sözünü ettiğimiz dört büyük konak tarafından yarı yarıya gizlenmiş olmasına karşın, hâlâ pek muazzam ve hayranlık uyandıran bir görünüm sunuyordu. V. Charles'ın kendi konağına ilave ettiği üç konak, çatısının kenarlarını zarifçe süsleyen dantel gibi işlenmiş parmaklıklı korkuluğuyla Petit-Muce Konağı; büyük kulesi, çıkma mazgalları ve ok atma delikleri, demir hendek kulecikleri ve geniş Saxonne Kapısı'nın üstünde, iner-kalkar köprünün iki yuvasının ortasında başrahibin armasıyla Saint-Maur başrahibinin konağı ve tepesi yıkılmış burcu, göze bir horoz ibiği gibi görünen Étampes kontunun konağı, sütunlu ve vitraylı uzun koridorlarla ana binaya bağlanmış olmalarına karşın, gayet iyi ayırt edilebiliyordu. Şurada burada dev karnabaharlar gibi baş başa vermiş üç-dört yaşlı meşe, havuzların ışık ve gölgelerle dalgalanan berrak sularında oynaşan kuğular, güzel uçları görünen birçok avlu; bodur Sakson sütunlar üstünde alçak sivri kemerleri, inip kalkan demir parmaklıkları ve sürekli kükremesiyle Lions Konağı; bu bütünü delip geçen, Ave-Maria' nın boyası dökülmüş külahı; solda Paris valisinin ince bir işçilik ürünü dört kulecikle desteklenen konutu; ortada, dip tarafta, sayısı artırılmış cepheleri, V. Charles'dan beri arka arkaya eklenen zenginleştirici öğeleri, iki yüz yıldan beri mimar fantezilerinin ürünü olan melez çıkmalar, şapellerinin

bütün apsisleri, galerilerinin bütün çatı kalkanları, tüm rüzgârlara açık bir sürü rüzgârgülü ve tabanlarını kuşatan mazgallarla koni şeklindeki çatıları kenarları kıvrılmış iki sivri şapkayı andıran yan yana iki yüksek kulesiyle asıl Saint-Pol Konağı tabloyu tamamlıyordu.

Bakışlar, uzaktaki arazide uzayıp giden bu saraylar amfiteatrının basamaklarını çıkmayı sürdürürken Şehir' in damlarının arasında oyulmuş ve Saint-Antoine Sokağı'nın geçtiği derin vadiyi de aşınca, birkaç devri temsil eden geniş bir yapı olan ve eserin bütünüyle olsa olsa mavi bir giysinin üzerindeki kırmızı bir yama kadar uyuşan yepyeni ve bembeyaz bölümlere sahip Angoulême Konağı'na ulaşıyordu. Fakat modern sarayın bayağı dik ve yüksek, incelikle işlenmiş yağmur oluklarıyla bezeli, pırıl pırıl yanan yaldızlı bakır kakmalardan oluşan binbir değişik arabesk işlenmiş kurşun levhalarla kaplı çatısı, bu garip telkâri işlemeli çatı, zamanla fıçılar gibi şişkinleşmiş, köhnelikten kendi üstlerine çökmüş ve yukarıdan aşağı yarılmış kalın kuleleri, pantolon düğmeleri çözülmüş koca göbeklere benzeyen eski binanın kahverengi harabelerinin ortasından zarafetle göğe yükseliyordu. Arkasında, Tournelles Sarayı'nın sipsivri kulelerinden oluşan orman yükseliyordu. Dünyanın hiçbir yerinde, ne Chambord'da ne Elhamra'da, biçim, yükseklik ve duruş bakımından hepsi birbirinden farklı bu külahlar, küçük çan kuleleri, bacalar, rüzgârgülleri, sarmallar, döner merdivenler, zımbayla delinmişe benzeyen gün ışığının delip geçtiği ışık bacaları, iğ biçimli küçük kuleler ya da o zamanki adıyla *tournelle*'lerin oluşturduğu bu orman kadar sihirli, havai ve itibarlı manzara yoktu. Sanki gözümüzün önünde taştan devasa bir dama tahtası vardı.

Tournelles'in sağındaki, birbirine geçmiş ve adeta sicimle bağlanmış gibi dairevi bir hendekle çevrelenmiş şu mürekkep karası koca kuleler kümesi, pencereden çok daha fazla mazgal deliği olan şu burç, hep kalkık duran şu iner-kalkar köprü, hep inik duran şu inip kalkan parmaklık... Bu Bastille'dir. Mazgalların arasından çıkan ve uzaktan yağmur oluğu sandığınız şu gagaya benzer siyah şeylerse top namluları..

Onların güllelerinin altında, heybetli binanın dibinde, işte iki kule arasına sıkışmış Saint-Antoine Kapısı.

Tournelles'in ötesinde, V. Charles'ın suruna kadar, ekili tarlalar ve kral bahçelerinin oluşturduğu, zengin yeşillik ve çiçek parsellerine bölünmüş kadife gibi bir halı uzanıyordu; bunun ortasında, ağaç kümeleri ve yürüyüş yollarından oluşan labirentiyle, XI. Louis'nin Coictier'ye bağışladığı ünlü Dédalus Bahçesi seçiliyordu. Doktorun rasathanesi başlık niyetine küçük bir ev taşıyan kalın ve yalıtılmış bir sütun gibi, labirentin üstünde yükseliyordu. Bu "dükkân"da korkunç müneccimlikler gerçekleşmekteydi.

Bugün orada Place Royale[82] var.

Az önce söylediğimiz gibi, hakkında okura –tabii sadece en dikkate değer anıtlarını zikrederek– bir fikir vermeye çalıştığımız mahalle, V. Charles'ın surunun doğuda Seine'le birleştiği yerdeydi. Şehrin merkezi ise halkın oturduğu evlerle işgal edilmişti. Gerçekten de Cité'nin sağ kıyıdaki üç köprüsü de buraya açılıyordu; oysa köprüler saraydan önce ev yaptırır. Kovandaki petek gözleri gibi sıkışık bu burjuva meskenleri yığınının da kendine göre bir güzelliği vardı. Denizde dalgalar neyse bir başkentin damları da odur; yani her halinde büyüklük vardır. Öncelikle, birbiriyle kesişen ve karman çorman sokaklar, bütünün içinde sürüyle hoş şekil

oluşturuyordu. Hal'in etrafında sanki bin bir huzmeli bir yıldız vardı. Sayısız kollarıyla Saint-Denis ve Saint-Martin sokakları, dalları birbirine karışmış iki ulu ağaç gibi arka arkaya tırmanmaktaydılar. Sonra eğri büğrü sokaklar, Alçıcılar, Camcılar, Dokumacılar sokakları vb... bütünün üstünde yılan gibi kıvrılıyorlardı. Bu çatı kalkanı denizinin taşa kesmiş dalgalarını delip geçen güzel binalar da vardı. Örneğin, arkasında Meuniers Köprüsü çarklarının Seine'i köpürttüğü görülen Change Köprüsü'nün başında Châtelet vardı; bu, artık Kâfir Iulianus zamanındaki gibi bir Roma kalesi değil, on üçüncü yüzyıla ait bir feodal kaleydi ve o denli sert bir taştan yapılmıştı ki, kazmayla üç saatte ancak yumruk kadar bir parça koparılabiliyordu. Saint-Jacques-de-la-Boucherie Kilisesi'nin, on beşinci yüzyılda henüz tamamlanmamış olmasına karşın o haliyle bile hayranlık uyandıran, köşelerinin keskinliği heykel ve kabartmalarla giderilmiş, sanatlı dört köşe çan kulesi[83] vardı. Bugün hâlâ, çatısının girintilerine tünemiş, yeni Paris'e eskisinin bilmecesini soran dört sfenksi andıran o dört korkunç yaratık eksikti özellikle. Heykeltıraş Rault, bunları ancak 1526'da oraya kondurmuş ve zahmetine karşılık yirmi frank almıştır. Okura hakkında bir fikir verdiğimiz Grève Meydanı'na açılan Direkli-Ev vardı. Sonraki yıllarda, *zevkiselim* eseri bir ana kapının berbat ettiği Saint-Gervais; eski sivri kemerleri henüz yarım daire kemerden pek farklı olmayan Saint-Méry; muhteşem sivri kulesi dillere destan Saint-Jean ve harika güzelliklerini bu dar, derin ve karanlık sokak karmaşasına gömmekten gocunmayan belki yirmi anıt daha vardı. Bunlara, dörtyol ağızlarında darağaçlarından daha sık rastlanan oymalı kabartmalı taş haçları; mimarlık eseri dış duvarı damların üstünden görülebilen Innocents Mezarlığı'nı; Cossonnerie

Sokağı’nda iki baca arasından çatısı görülen Hal teşhir direğini; sürekli insan kaynayan kavşağındaki Croix-du-Trahoir merdivenini; buğday halinin eski püskü değirmi evlerini; evlerin, sarmaşıkların kemirdiği kulelerin, harabe halindeki kapıların, yıkık dökük duvar parçalarının arasında kalmış, eski Philippe-Auguste Suru’nun orada burada göze çarpan, bölümlerini; bir sürü dükkânı ve kan içindeki deri yüzme yerleriyle rıhtımları; Foin İskelesi’nden For-l’Évêque’e kadar mavnalarla dolu olan Seine Nehri’ni de ilave ederseniz, 1482’de Şehir’in ortasındaki yamuk şeklin nasıl bir yer olduğu hakkında belli belirsiz bir fikir edinebilirsiniz.

Biri, konaklardan öbürü evlerden oluşan bu iki mahalleyle birlikte, Şehrin sunduğu görünümün üçüncü unsuru, doğudan batıya neredeyse çepeçevre onu kuşatan, Paris’i dışa kapatan surların ardında adeta manastır ve şapellerden ikinci bir iç duvar oluşturan uzun bir manastır bölgesiydi. Örneğin, Tournelles Parkı’nın yanı başında, Saint-Antoine Sokağı ile eski Temple Sokağı arasında, geniş tarlalarıyla, sınırları Paris surlarına dayanan Sainte-Catherine Manastırı vardı. Yeni ve eski Temple sokakları arasında, mazgallı duvarlarla çevrili geniş bir alanın ortasında tecrit edilmiş durumda, bir grup yüksek kulesiyle ürkünç görünümlü Temple[84] dimdik duruyordu. Neuve-du-Temple Sokağı’yla Saint-Martin Sokağı arasında, bahçeleri içinde, çepeçevre kuleleri ve çan kulelerinden tacıyla şaşaa ve etkileyicilik bakımından Saint-Germain-des-Prés’den geri kalmayan muhteşem müstahkem kilise, Saint-Martin vardı. Saint-Martin ve Saint-Denis sokakları arasında, Trinité’nin duvarla çevrili alanı yer alıyordu. Son olarak, Saint-Denis ile Montorgueil sokakları arasında Filles-Dieu Manastırı;

yanındaysa çürük çarık çatıları ve yıkık dökük çevre duvarıyla Miracles Sarayı vardı. Burası, bu sofu manastırlar zincirindeki tek din dışı halkaydı.

Nihayet, sağ kıyının çatılar yığını içinde kendiliğinden beliren ve surun batı köşesiyle suyun aşağı kıyısını işgal eden dördüncü bölüm, Louvre'un dibine sıkışmış ikinci bir saray ve konaklar kümesiydi. Philippe-Auguste'ün eski Louvre'u, büyük kulesi küçük kulelerden başka yirmi üç ana kuleyi etrafına toplayan bu devasa yapı, uzaktan, Alençon ve Petit-Bourbon konaklarının gotik çatılarının içine yerleştirilmiş gibi görünüyordu. Paris'in devasa bekçisi bu kule ejderhası, hep dikilmiş duran yirmi dört kafası ve kurşun veya arduvaz bezeklerle kaplı azman sağrılarıyla, dört bir yanına madeni ışıltılar saçarak Şehrin batı tarafındaki görünümünü şaşırtıcı biçimde tamamlamaktaydı.

Böylece, Romalıların *insula*[85] dedikleri, soldan ve sağdan biri Louvre'la öbürü Tournelles'le taçlanan iki saray topluluğuna yaslanmış ve kuzeyden de uzun bir manastır ve tarlalar zinciriyle sınırlanmış devasa bir burjuva evleri kütlesi, bu bütünün tamamı, öğeleri iç içe geçmiş ve birbirinin içinde erimiş gibi görünüyordu. Kiremit veya arduvaz damları üst üste binerek garip zincirler oluşturan binlerce yapı; sağ kıyının kırk dört kilisesinin oymalı, kakmalı, işlemeli çan kuleleri; birbirini çeşitli açılarla kesen binlerce sokak; bir tarafta sınır olarak dört köşe kuleleri olan yüksek surlar (üniversite surunun kuleleri yuvarlaktı); öbür tarafta köprülerle kesilen ve üzeri mavnalarla dolu Seine: işte size on beşinci yüzyıldaki Şehir.

Duvarların ötesinde birkaç varoş, kapılara kadar dayanıyordu ama bunlar üniversiteninkilerden daha az sayıda ve daha dağınıktı. Bastille'in arkasındaki, Croix-Faubin'in

ilginç heykelleri ve Saint-Antoine des Champs Manastırı'nın istinat kemerlerinin etrafına toplanmış yirmi harap ev; buğday tarlalarının içinde kaybolmuş Popincourt; şen meyhaneler köyü Courtille; çan kulesi uzaktan Saint-Martin Kapısı'nın sivri kulelerinin eklentisi gibi duran kilisesiyle Saint-Laurent kasabası; geniş Saint-Ladre arazisiyle Saint-Denis varoşu; Montmartre Kapısı'nın dışında beyaz duvarlarla çevrili Grange-Batelière; arkasında, kalker yamaçlarıyla Montmartre Tepesi ki, o devirde değirmen kadar da kilisesi vardı; ama sadece değirmenleri koruyabildi, çünkü şimdi artık toplumda yalnız beden ekmeğine talep var... Nihayet, Louvre'un ötesinde, çayırların içinde daha o devirde hayli büyümüş olan Saint-Honoré varoşunun uzandığı, Küçük-Bretagne'nın yeşillendiği ve ortasında kalpazanları kazanda kaynatmaya yarayan korkunç fırınla Domuz-Pazarı'nın yer aldığı görülüyordu. Gözünüz daha önce, Courtille ile Saint-Laurent arasında, ıssız düzlüğe çöreklenmiş bir tümseğin tepesinde bulunan garip bir yapıya takılmıştı; bu yapı uzaktan, sıvası dökülmüş bir subasmanın üstünde ayakta kalmış yıkık dökük bir sütun sırasına benziyordu. Bu ne bir Parthenon ne de Olympos'taki bir Jüpiter tapınağıydı: Montfaucon'du.

Şimdi, ne kadar sınırlı tutmak istediysek de bu kadar binanın böyle sayılıp dökülmesi, okurun zihninde, oluşturmaya çalıştığımız eski Paris'in genel görüntüsünü tuzla buz etmediyse bu görüntüyü birkaç sözcükle tekrar özetleyeceğiz. Merkezde, şekli bakımından dev bir kaplumbağaya benzeyen, çatılardan oluşmuş gri bağasının altından, kiremitlerle bezenmiş köprülerini ayaklar gibi çıkaran Cité Adası. Solda, üniversitenin sağlam, yoğun, sıkışık, sivri çıkıntılar arz eden, yekpare ve yamuk biçimli kütlesi. Sağda, bahçe ve anıtlarla çok daha fazla iç içe geçmiş,

Şehir'in geniş yarım dairesi. Sayısız sokakla mermer görünüşü almış üç blok: Cité, üniversite, Şehir. Hepsini kat eden Seine Nehri; adalar, köprüler ve mavnalardan geçilmeyen, Peder Du Breul'ün deyimiyle "besleyici Seine". Hepsini çevreleyen, binbir çeşit ekinin yetiştiği, şirin köylerle dolu uçsuz bucaksız bir ova; solda Issy, Vanvres, Vaugirard, Montrouge, yuvarlak kulesi ve dört köşe kulesiyle Gentilly vb., sağda, Conflans'dan Ville-l'Évêque'e kadar yirmi köy daha. Ufukta, havuz kenarı gibi çember halinde dizilmiş bir tepecikler zinciri. Nihayet, uzakta, doğuda, Vincennes Şatosu'yla dörtgen biçimli yedi kulesi; güneyde, Bicêtre ile sivri kulecikleri; kuzeyde, Saint-Denis ile sivri kulesi; batıda, Saint-Cloud ile burcu. İşte 1482'de yaşayan kargaların, Notre-Dame' ın kulelerinin tepesinden seyrettikleri Paris...

Oysa Voltaire, "*XIV. Louis'den önce sadece dört güzel anıtı vardı*," sözünü bu şehir hakkında söylemişti: Sorbonne'un kubbesi, Val-de-Grâce (Hastanesi), modern Louvre ve hatırlamadığım bir dördüncüsü, galiba Luxembourg Sarayı olacaktı. Bereket Voltaire, *Candide*'i yazmaktan ve uzun insanlık tarihi boyunca birbirini izleyen insanlar içinde şeytanca gülüşü kendine en iyi yakıştıran olmaktan geri kalmadı. Bu da insanın pekâlâ deha sahibi olabileceğini ama yine de ait olmadığı bir sanattan hiçbir şey anlamayabileceğini kanıtlıyor. Molière de Raffaello ile Michelangelo'ya, "*Çağlarının şu Mignard'ları*," derken onlara büyük bir şeref bahşettiğini sanmıyor muydu?

Paris'e ve on beşinci yüzyıla dönelim.

Paris o zaman sadece güzel bir şehir değil, aynı zamanda homojen bir şehirdi; Ortaçağ'ın mimari ve tarihî bir ürünü, taştan bir vakayinameydi. Sadece iki katmandan, roman ve gotik katmanlarından oluşan bir kentti; zira Roma katmanı,

Ortaçağ'ın kalın kabuğunu delebilen Iulianus Hamamları hariç, çoktan kaybolmuştu. Kelt katmanına gelince kuyu kazarak bile bundan örnek bulmak mümkün değildi.

Elli yıl sonra, Rönesans gelip bu pek sade ama yine de tekdüzelik arz etmeyen bütüne, kendi sistem ve düşselliğinin göz kamaştırıcı zenginliğini; yarım daire Roma kemerlerini, Yunan sütunlarını ve gotik basık kemerleri; o son derece yumuşak hatlı ve eşsiz heykellerini; akantus yaprağı biçiminde oyma ve arabeske olan özel merakını; Luther ile çağdaş mimari paganlığını karıştırdığı zaman, Paris, göze ve zihne daha az uyumlu gelmekle birlikte, belki daha da güzel oldu. Fakat bu parlak dönem kısa sürdü. Rönesans tarafsız olmadı; yapmakla yetinmedi, yıkmak da istedi. Aslına bakılırsa yere ihtiyacı vardı. Bu yüzden gotik Paris ancak bir dakika tam haliyle kalabildi. Saint-Jacques-de-la-Boucherie'nin yapımı biter bitmez, eski Louvre'un yıkımına başlanmıştı bile.

O zamandan bu yana büyük şehir günden güne biçim değiştirdi. Roman Paris'in, altında silinip gittiği gotik Paris de günü gelince yok oldu. Fakat yerini hangi Paris'in aldığı söylenebilir mi?

Tuileries'de[86] Catherine de Médicis'nin Parisi, Belediye Sarayı'nda II. Henri'nin Parisi var; ikisi de bugün hâlâ seçkin zevk eseri yapılar. Royale Meydanı'nda IV. Henri'nin Parisi: köşeleri taştan, cepheleri tuğladan ve çatıları arduvaz üç renkli evler; Val-de-Grâce'ta XIII. Louis'nin Parisi: basık ve derli toplu bir mimari, basık eğrili kemerler, sütunlar sanki göbekli, kubbe ise kambur gibi; Invalides'de XIV. Louis'nin Paris'i: büyük, zengin, yaldızlı ve soğuk; Saint-Sulpice'te XV. Louis'nin Parisi: bezeme kıvrımları, düğümlü kurdele biçiminde motifler, bulut, şehriye ve hindiba biçiminde

süslemeler, hepsi taştan; Panthéon'da XVI. Louis'nin Parisi: Roma'daki San Pietro'nun kötü bir kopyası (bina biraz "acemice oturmuş", bu da hatların uyumunu engellemiş); Tıp Okulu'nda Cumhuriyet'in Parisi: III. Yıl Anayasası Minos yasalarına ne kadar benziyorsa Parthenon veya Colosseum'a o kadar benzeyen zavallı bir Yunan ve Roma zevki örneği – mimarlıkta buna *messidor zevki* deniyor– Vendôme Meydanı'nda Napoléon'un Parisi. Bu gerçekten ulvi bir şey, savaş toplarından yapılmış tunç bir sütun; Borsa'da Restorasyon Parisi: çok pürüzsüz bir friz taşıyan bembeyaz bir sütun dizisi, tümü kare şeklinde ve yirmi milyona mal olmuş...

Bu özellikli anıtların her biriyle belli bir zevk, tarz ve duruş benzerliği taşıyan, çeşitli mahallelere dağılmış, uzman bir gözün hemen fark edip kolayca tarihlendirdiği belli sayıda ev. İnsan bakmayı bilince bir kapı tokmağında bile bir asrın ruhunu ve bir kralın yüzünü görüp tanıyabiliyor.

Demek ki bugünkü Paris'in kendine özgü hiçbir genel niteliği yok. Şehir birçok yüzyıla ait numunelerden oluşmuş bir koleksiyon, en güzel numuneler de zaten kaybolmuş. Başkent ancak ev açısından büyüyor ama ne evler! Bu gidişe bakılırsa Paris her elli yılda bir baştan başa yenilenecek. Bu yüzden mimarisinin tarihsel anlamı da günden güne yok oluyor. Anıtlar gittikçe seyreliyor, adeta yavaş yavaş evlerin içine gömüldükleri, onlar tarafından yutuldukları görülüyor. Atalarımızın taştan bir Paris'i vardı, oğullarımızın alçıdan bir Paris'i olacak.

Yeni Paris'in modern anıtlarına gelince bunları söz konusu etmekten seve seve imtina edeceğiz. Onlara gerektiği gibi hayran olmadığımızdan değil. Mösyö Soufflot'nun Sainte-Geneviève'i[87] kesinlikle taştan yapılmış en güzel

Savoy pastasıdır. Légion d’Honneur Sarayı da gayet seçkin bir pastacılık örneğidir. Buğday Hali’nin kubbesi, büyük ölçekli bir İngiliz jokey kasketidir. Saint-Sulpice’in kuleleri iki dev klarnettir, diğerleri gibi bu da bir biçim işte; çatılarındaki eğri büğrü,ordan burdan fırlayan telgraf kabloları da hoş bir engebe oluşturuyor... Saint-Roch’un bir ana kapısı var ki, ihtişam bakımından ancak Saint-Thomas d’Aquin’le kıyaslanabilir. Ayrıca bir mahzende “Çarmıha Gerilmiş İsa” kabartması ile yaldızlı ahşaptan bir güneşi de var. Bütün bunlar gerçekten harika şeyler. Bitki Bahçesi labirentindeki fener de büyük bir ustalık eseri. Sütun dizisiyle Yunanlı, kapı ve pencerelerinin yarım daire kemerleriyle Romalı, büyük basık kubbesiyle Rönesanslı olan Borsa Sarayı’na gelince son derece düzgün ve katıksız bir anıt olduğuna hiç şüphe yok. Kanıt mı? Tepesinde bir dam korkuluğu var ki Atina’da göremezdiniz; yer yer zarif bir biçimde soba borularıyla kesilen güzel bir doğru çizgi. Şunu da ilave edelim: bir binanın mimarisinin, ne işe yarayacağı daha ilk bakışta anlaşılabilecek şekilde amacına uygun olması bir kuralsa hiç ayrım gözetmeden bir kral sarayı, bir halk salonu, bir belediye konağı, bir okul, bir atlı karınca, bir akademi, bir antrepo, bir mahkeme, bir müze, bir kışla, bir kabir, bir tapınak veya bir tiyatro olabilecek bir anıt karşısında insan pek hayranlık duyamaz. Şimdilik Borsa Saraylığı yapıyor. Bundan başka bir anıt, iklime de uygun olmalıdır. Söz konusu bina elbette bizim soğuk ve yağışlı iklimimize göre inşa edilmiştir. Zira Şark’taki gibi hemen hemen düz bir çatısı vardır; bu yüzden kar yağdığı zaman çatıyı kürümek gerekmektedir; bir çatının, kürünmek için yapıldığı ise muhakkaktır. Az önce sözünü ettiğimiz şu amaç meselesine gelince bina, bu amacı harika biçimde

gerçekleştirmekte, eski Yunan'da tapınak işlevi görebileceği gibi Fransa'da Borsa işlevi görmektedir. Mimar, ön cephenin o güzelim hatlarının saflığını bozabilecek saat kadranını gizlemek için bayağı zahmet çekmiş olsa gerek. Buna karşılık anıtın çevresini dolanan şu sütun dizisi var ve bu sütunların altında, önemli dinî törenlerde, borsa simsarlarıyla ticaret komisyoncuları alayı o haşmetli resmigeçidini yapabilir.

Bütün bunlar, hiç şüphesiz çok görkemli anıtlar. Bunlara Rivoli Sokağı gibi birçok güzel, şenlikli ve renkli sokağı da ilave edince balkondan seyredilen Paris'in bir gün gözlerimizin önüne bu biçim zenginliğini, bu ayrıntı bolluğunu, bu görünüm çeşitliliğini, kısacası, bir dama tahtasının belirleyici niteliği olan, basitlikte görkemliliği ve güzellikte şaşırtıcılığı sereceğine dair umudumu yitirmiyorum.

Yine de, bugünün Paris'i size ne denli hayranlık uyandırıcı görünürse görünsün, on beşinci yüzyıl Parisi'ni yeniden kurun, onu kafanızda tekrar inşa edin ve güne, çeşit çeşit kulelerden oluşan bu şaşırtıcı çitin arasından bakın; uçsuz bucaksız şehrin ortasına yayılın, adaları uçlarından yırtın, sarı ve yeşil geniş su yüzeyleriyle, bir yılan derisinden daha değişken olan Seine'i köprü kemerlerinden katlayın; lacivert bir ufkun önünde bu eski Paris'in gotik profilinin net biçimde belirmesini sağlayın; şehrin sınır çizgilerini, çok sayıdaki bacalarına tebelleş olan bir kış sisi içinde dalgalandırın; onu zifirî karanlık bir geceye daldırın ve bu karanlık yapı labirentinde gölge ve ışıkların garip oyununu seyredin; üzerine, belli belirsiz görünmesini ve kulelerin iri kafalarını sisten çıkarmasını sağlayacak bir ay ışığı huzmesi düşürün ya da bu siyah silueti tekrar ele alın, külah ve çatı kalkanlarının binbir sivri köşesini gölgeyle canlandırın ve bir

köpekbalığı çenesinden daha girintili çıkıntılı olan bu profili, batan güneşin bakıra kesmiş göğü üzerine yansıtın. Sonra da karşılaştırın.

Eski şehirle ilgili, yenisinin artık veremeyeceği bir duygu edinmek isterseniz, büyük bir bayram sabahı, Paskalya'da veya Hamsin Yortusu'nda güneş doğarken başkentin bütününü görebileceğiniz yüksekçe bir yere çıkın ve çanların uyanışına tanık olun. Gökten gelen işareti alınca – zira bu işareti güneş verir– bu bir sürü kilisenin aynı anda titreştiğini görün. Önce şurada burada, bir kiliseden ötekine, sanki çalgıcılar konsere başlayacaklarını haber veriyormuş gibi, dağınık çınlamalar duyulur. Sonra birdenbire her çan kulesinden adeta bir ses sütunu, bir ahenk dumanı yükseldiğini görürsünüz (görürsünüz, zira bazı anlarda kulağın da kendine göre bir görme duyusu var gibidir). Önce her çanın titreşimi sabahın göz kamaştırıcı göğünde dosdoğru, katıksız ve adeta diğerlerinden yalıtılmış olarak yükselir. Sonra, titreşimlerin şiddeti arttıkça yavaş yavaş birbirine karışıp kaynaşır, birbirinin içinde erir, muhteşem bir konser halinde bütünleşirler. Artık ortada, sayısız kuleden durmadan yayılan, şehrin üzerinde yüzen, dalgalanan, burgaçlanan ve sağır edici titreşim halkasını ufkun çok ötelerine dek genişleten tek bir sesli titreşim kütlesi vardır. Fakat bu ahenk denizi, bir kaos değildir. Ne denli büyük ve derin olursa olsun, saydamlığından hiçbir şey yitirmemiştir; çan seslerinden yayılan her nota dizisinin ayrı ayrı, kıvrıla kıvrıla yükseldiğini görürsünüz; kaynanazırıltısı ile bas sesli müzik aletinin, sırasıyla tiz ve pes perdeden diyaloğunu izleyebilirsiniz; oktavların bir çan kulesinden ötekine atladığını görür, gümüş çandan kanatlanmış, hafif ve ıslıklı bir sesle yükselişlerini, tahta çandan kırık ve aksak vaziyette

dökülüşlerini seyredersiniz; onların ortasında, Saint-Eustache'ın yedi çanı boyunca durmadan inip çıkan zengin gama hayran olursunuz; aralarında, üç-dört ışıklı zikzak çizip şimşek gibi kayboluveren berrak ve süratli notaların koşuştuğunu görürsünüz. Şurada, hırçın ve çatlak sesli muganni Saint-Martin Manastırı; burada Bastille'in iç karartıcı ve acılı sesi; öbür uçta, bas bariton sesiyle büyük Louvre Kulesi... Sarayın kraliyet çanı, ışıltılı titreşimlerini dört bir yana saçarken Notre-Dame'ın kulesinin çanı, eşit aralıklı ağır çınlamalarını bu titreşimlerin üzerine yağdırarak çekicin dövdüğü örs gibi kıvılcımlar saçmalarına yol açar. Belli aralıklarla, Saint-Germain-des-Prés'nin üçlü çan vuruşundan çıkan çeşit çeşit seslerin gelip geçtiğini görürsünüz. Derken zaman zaman bu soylu ses kütlesi aralanır ve bir yıldız demeti gibi patlayıp ışık saçan, "Ave Maria"nın tiz notalarına yol verir. Bunun altında, konserin en derin katmanında, kiliselerin, kubbelerinin titreşen gözeneklerinden sızan içsel ezgisini belli belirsiz ayırt edersiniz. –Hiç kuşkusuz bu dinlemeye değer bir operadır. Normal olarak gündüzleri Paris'ten yayılan uğultu şehrin konuşması, geceleri yayılan uğultu soluk almasıdır; buradaysa şehrin şakıması söz konusudur. Öyleyse çan kulelerinin bütün bu nağmelerine kulak verin; hepsinin üstüne yarım milyon insanın mırıltılarını, nehrin ebedî yakarısını, rüzgârın sonsuz soluğunu, ufuktaki tepelere dört devasa org gövdesi gibi yerleşmiş dört ormanın, uzaktan gelen ve pes sesli, dört sesli müziğini yayın; değişik perdeden çalan çanların ezgisinde fazla boğuk veya fazla tiz gelebilecek ne varsa bir ara tonda yumuşatın ve ondan sonra, dünyada bu çan gürültüsünden, bu müzik yangınından, üç yüz ayak boyunda taştan flütlerde aynı anda şakıyan bu on bin tunç sesinden, topyekûn bir orkestraya

dönüşmüş bu kentten, bir fırtınanın gümbürtüsünü koparan bu senfoniden daha zengin, daha neşeli, daha parıltılı ve daha fazla hayranlık uyandıran bir şey görüp görmediğinizi söyleyin.

69. (Lat.) Zaman silip süpürür, insan ondan da beterdir. (Y.N.)

70. (Lat.) Cüssesi seyredenlerde dehşet duygusu uyandıran. (Du Breul) (Y.N.)

71. Fatih William, Piç William ya da Normandiyalı William olarak da bilinen Normandiya dükü ve 1066'dan sonra İngiltere kralı. (Y.N.)

72. Sivri kemer, Arap kökenli kabul ediliyordu. (Y.N.)

73. (Lat.) Kesilen çalışmalar askıda kalır. (Vergilius, *Aeneis*, IV, 88) (Y.N.)

74. Bu aynı zamanda, bölgelere, iklimlere ve türlere göre Lombard, Sakson veya Bizans kuşağı da denilen şeydir. Bunlar, her biri kendi özelliklerini taşıyan; ama hepsi aynı ilkeden, yani yarım daire kemerden türeyen kardeş ve paralel mimarilerdir: *Facies non omnibus una, / Non diversa tamen, qualem,* vb. (Victor Hugo'nun notu)

75. Ahşap olan külahın bu bölümü, 1823 yılında düşen bir yıldırımla tutuşup kül olan bölümdür. (Victor Hugo'nun notu).

76. (Lat.) Benzersiz. (Y.N.)

77. (Fr.) Paris'i hapseden duvar Parislilerin homurdanmasına sebep oluyor. Bu cinaslı kafiyeli dize gerçekte 1784-1790 arasında inşa edilmiş olan Fermiers Généraux (Genel Mültezimler) duvarını hedef alıyordu. (Y.N.)

78. (Lat.) Yurttaşların krallara sadakati, bazen ayaklanmalarla kesintiye uğrasa da, birçok ayrıcalık olarak onlara geri dönmüştür. (Y.N.)

79. Cité Adası'nın doğu ucunda olan Arsa, Sauval'e göre, Notre-Dame Manastırı'nın çöplerinin, hatta belki de malzeme ve molozlarının yığılmasıyla yavaş yavaş oluşan bir toprak kütlesiydi. (Y.N.)

80. IV. Henri Lisesi'nin "Clovis Kulesi". (Y.N.)

81. Gentilly yakınlarındaki Vauvert Şatosu harabelerinde cinlerin, şeytanların cirit attığına inanılıyordu. (Y.N.)

82. Hugo'nun da 1832'de bir ara oturduğu Vosges Meydanı. (Y.N.)

83. Bugünkü Saint-Jacques Kulesi. Gerçekte 1508'de başlanıp 1522'de bitirilmiştir. (Y.N.)

84. (Fr.) Tapınak. (Ç.N.)

85. (Lat.) Ada. (Ç.N.)

86. Bu hayranlık uyandıran sarayı genişletmenin, yeniden elden geçirip düzeltmenin, başka deyişle tahrip etmenin düşünülmekte olduğunu infialle karışık bir üzüntüyle gördük. Günümüz mimarlarının elleri Rönesans'ın bu narin eserlerine dokunamayacak kadar ağır. Böyle bir şeye cüret edemeyeceklerini hâlâ umuyoruz. Kaldı ki, Tuileries Sarayı'nın yıkılışı, şimdi sarhoş bir Vandalın bile yüzünü kızartacak bir şiddet eylemi olmakla kalmayıp bir ihanet eylemi de olacaktır. Tuileries artık sadece on altıncı yüzyıl sanatının bir şaheseri değil, aynı zamanda on dokuzuncu yüzyıl tarihinin bir sayfasıdır. Bu saray artık kralın değil, halkındır. Onu olduğu gibi bırakalım. Devrimimiz onu iki kez alnından vurdu. İki cephesinin birinde 10 Ağustos güllelerinin, öbüründe 29 Temmuz güllelerinin izleri var. O kutsaldır.

Paris, 7 Nisan 1831 (Beşinci basıma eklenecek not) (Victor Hugo'nun notu)

87. Bugünkü Panthéon. Hugo da oraya defnedilmiştir. (Y.N.)

Dördüncü kitap

I

Sözde hayırseverler

Bu hikâyenin geçtiği dönemden on altı yıl önce, güzel bir Quasimodo (Paskalya'dan sonraki ilk pazar) Günü'nün sabahı, ayinden sonra, Notre-Dame Kilisesi'nin ön avlusunun sol tarafına, Saygıdeğer Şövalye Antoine des Essarts'ın taştan yontulmuş suretinin 1413'ten beri diz çökmüş vaziyette bakmakta olduğu ve o tarihte nedense sadık tapınıcısıyla birlikte kaldırılıp atılması uygun görülen Aziz Christophe'un *büyük suretinin* karşısına çakılı tahta kerevete canlı bir yaratık bırakılmıştı. Bulunmuş kimsesiz çocukları hayırseverlerin bakımına havale etmek üzere bu tahta kerevette sergilemek âdetti. İsteyenler, çocukları oradan alıyordu. Kerevetin önünde sadakalar için bakır bir leğen vardı.

Rabbin 1467 yılının Quasimodo Günü'nde o tahtaların üzerinde yatan canlı yaratığa benzer şey, kerevetin etrafına toplanmış hatırı sayılır kalabalıkta son derece büyük bir merak uyandırır gibiydi. Kalabalık büyük ölçüde cinsi latiflerden oluşuyordu; hemen hepsi yaşlı kadınlardı.

Birinci sırada ve kerevete en çok eğilenler arasından dördü özellikle dikkati çekiyordu; giydikleri kukuletalı gri cüppelerden, dinî bir tarikata mensup oldukları tahmin ediliyordu. Tarihin, bu dört mütevazı ve muhterem hanımın adını sonraki kuşaklara aktarmaması için bir neden göremiyorum. Bunlar Agnès la Herme, Jehanne de la Tarme, Henriette la Gaultière ve Gauchère la Violette'ti; dördü de

dul, dördü de Etienne-Haudry Şapeli'nin hizmetçileri olup Pierre d'Ailly'nin kurallarına göre hanımlarından izin alarak vaazı dinlemeye gelmişlerdi.

Bu dindar Haudry tarikatı üyelerinin, her ne kadar şu anda Pierre d'Ailly'nin kurallarına riayet etmekte idiyseler de, kendilerine son derece insanlık dışı biçimde susmalarını emreden Michel de Brache ile Pisa Kardinali'nin kurallarını –hem de güle oynaya– çiğnedikleri de bir gerçekti.

"Bu da ne böyle, hemşire?" dedi Agnès, Gauchère'e, bütün bu bakışlardan ürkerek tahta kerevetin üstünde kıvranıp duran ve zırlayan küçük yaratığı göstererek.

"Artık çocuklar böyle doğuyorsa vay halimize," dedi Jehanne.

"Ben çocuktan anlamam," dedi Agnès, "ama buna bakmak günah olsa gerek."

"Bu bir çocuk değil, Agnès."

"Gelişimi yarıda kalmış bir maymun bu," dedi Gauchère.

"Bu bir mucize," diye devam etti Henriette la Gaultière.

"Öyleyse," diye hatırlattı Agnès, "büyük perhizin dördüncü pazarından beri bu üçüncüsü oluyor. Çünkü daha sekiz gün önce hacılarla alay ettiği için Aubervilliers Meryemi tarafından ilahî cezaya çarptırılan adamın mucizesini gördük; ayın ikinci mucizesiydi o."

"Bu sözüm ona bulunmuş çocuk, tam bir iğrençlik timsali, ucube," dedi Jehanne

"Bir muganniyi sağır edecek kadar kuvvetli bağırıyor," dedi Gauchère. "Sus bakayım, küçük yaygaracı!"

"Dediklerine göre, Paris piskoposuna bu iğrenç şeyi gönderen Reims piskoposuymuş!" diye ekledi La Gaultière ellerini kavuşturarak.

“Herhalde,” dedi Agnès la Herme, “bu bir hayvan, bir Yahudi ile dişi bir domuzdan olma bir canavar; kısacası Hıristiyanlıkla alakası yok; ya suya ya ateşe atılması lazım.”

“Umarım kimse sahip çıkmaz buna,” dedi La Gaultière.

“Aman Tanrım!” diye haykırdı Agnès, “Nehir boyunca aşağı inerken sokağın alt ucunda, monsenyör piskoposun bitişiğindeki Bulunmuş Çocuklar Evi’nde çalışan zavallı sütanneler ne olacak, ya bu küçük canavar onlara verilirse emzirsinler diye? Ben bir vampire meme veririm daha iyi.”

“Amma da safmış bu bizim La Herme!” dedi Jehanne. “Görmüyor musun hemşire, bu canavar en az dört yaşında, canı senin memenden çok, şiş çeviren bir aşçı yamağını çeker.”

Gerçekten de yeni doğmuş bir bebek değildi “bu küçük canavar” (biz de onu başka türlü nitelemekte güçlük çekerdik). Üzerine, o sırada Paris piskoposu olan Sayın Guillaume Chartier’nin damgasının vurulduğu bez bir çuvala tıkılmış, son derece yamru yumru ve pek hareketli küçük bir kütleydi, başı çuvalın dışındaydı. Bu baş hayli biçimsizdi; üstünde bir kızıl saç ormanı, bir göz, bir ağız ve dişler görülüyordu; göz ağlıyor, ağız bağırıyor, dişler ısıracak şey arıyordu. Gövde ise çevresinde durmadan artan ve yenilenen kalabalığın şaşkın bakışları altında, çuvalın içinde debelenmekteydi.

Altı yaşlarında bir kız çocuğunu elinden tutan ve boynuz biçimindeki yaldızlı hotozundan uzun bir tül sarkan zengin ve soylu bir kadın, Madam Aloïse de Gondelaurier, geçerken kerevetin önünde durakladı ve zavallı yaratığa bir süre öylece baktı; bu sırada ipek ve kadifeler içindeki sevimli küçük kızı Fleur-de-Lys de Gondelaurier, minik parmağıyla harfleri takip

ederek, kerevetin başucunda asılı duran tabeladaki yazıyı heceliyordu: BU-LUN-MUŞ ÇO-CUK-LAR.

“Doğrusu,” dedi kadın, tiksintiyle başını çevirerek, “burada sadece çocukların sergilendiğini sanıyordum.”

Leğene bir gümüş florin atarak sırtını döndü; gümüş para oradaki bakır meteliklerin arasında çın çın öttü ve Etienne-Haudry Şapeli’nin yoksul hizmetçilerinin gözleri fal taşı gibi açıldı.

Biraz sonra, Kral’ın başkâtibi vakur ve bilgin Robert Mistricolle, bir kolunda devasa bir dua kitabı, öbüründe karısı (Madam Guillemette la Mairesse) ile yani iki yanında uhrevi ve dünyevi iki kılavuzuyla, oradan geçti.

“Bulunmuş çocuk ha!” dedi nesneyi inceledikten sonra. “Phlegethon Nehri[88] korkuluğunun üzerinde bulunmuş olsa gerek!”

“Tek bir göz görünüyor,” dedi Madam Guillemette. “Öbürünün üzerinde kocaman bir et beni var.”

“Bu bir ben değil,” dedi Üstat Robert Mistricolle, “bir yumurta; içinde tıpkı buna benzer bir ifrit daha var, onun da içinde bir başka ifrit barındıran küçük bir yumurta daha var... Böyle devam edip gidiyor.”

“Bunu nerden biliyorsunuz?” diye sordu Guillemette la Mairesse.

“Kesin olarak biliyorum,” dedi Başkâtip.

“Sayın başkâtip,” dedi Gauchère, “bu sözümona bulunmuş çocuk neyin habercisi sizce?”

“Çok büyük felaketlerin,” dedi Mistricolle.

“Ahh Tanrım!” dedi dinleyenler arasındaki yaşlı bir kadın, “zaten geçen yıl bayağı büyük bir salgın olmuştu, şimdi de İngilizlerin Harefleu’ye çıkarma yapacakları söyleniyor!”

“Bu belki de Kraliçe’nin eylül ayında Paris’e gelmesine mâni olacak,” dedi bir başkası. “Zaten esnafın işleri şimdiden öyle kötü gidiyor ki!..”

“Bana sorarsanız,” diye atıldı Jehanne de la Tarme, “Paris ahalisinin iyiliği için bu küçük büyücü bir tahta kerevetin değil bir odun yığınının üzerine yatırılmalıydı.”

“Alev alev yanan bir odun yığınının!” diye ekledi kocakarı.

“Evet, böylesi daha ihtiyatlı olurdu,” dedi Mistricolle.

Bir süreden beri genç bir rahip, Haudry’li kadınların akıl yürütmelerini ve başkâtibin hükümlerini dinliyordu. Ciddi görünüşlü, geniş alınlı, derin bakışlı bir adamdı bu. Sessizce kalabalığı yardı, *küçük büyücüyü* inceledi ve elini ona uzattı. Tam zamanıydı; zira bütün sofu kadınların etekleri, *alev alev yanan odun yığını* hayaliyle zil çalmaya başlamıştı bile.

“Bu çocuğu evlat ediniyorum,” dedi Rahip.

Onu cüppesinin içine soktu ve alıp götürdü. Kalabalık korkulu gözlerle arkasından baktı. Bir süre sonra, o devirde kiliseden avlu dehlizlerine açılan Kırmızı Kapı’ da gözden kaybolmuştu.

İlk şaşkınlık ânı geçince Jehanne de la Tarme, La Gaultière’in kulağına eğildi:

Ben sana dememiş miydim hemşire, bu genç rahip çömezi, Mösyö Claude Frollo bir büyücü diye?..

II

Claude Frollo

Gerçekten de Claude Frollo alelade biri değildi.

Son yüzyılın saygısız dilinde ayrım gözetmeden, yüksek burjuvazi ya da küçük soylular sınıfı denilen orta sınıf ailelerinden birine mensuptu. Bu aileye, Paclet kardeşlerden, Paris piskoposunun yetki alanına giren ve üzerindeki yirmi bir ev, on üçüncü yüzyılda onca davaya konu olan Tirechappe yurtluğu miras kalmıştı. Claude Frollo, bu yurtluğun sahibi olma sıfatıyla Paris'te ve varoşlarında vergi mükellefi *yedi yirmibirlerden* biriydi; adı uzun zaman, Üstat François le Rez'ye ait Tancarville Konağı'yla Tours Koleji arasında, Saint-Martin des Champs Manastırı'nda korunan kilise tapu sicillerinde, bu sıfatla kayıtlı bulundu.

Claude Frollo, çocukluğundan itibaren ailesi tarafından din adamlığına hazırlanmıştı. Latince öğretilmiş, gözleri yerde alçak sesle konuşacak şekilde eğitilmişti. Küçük yaşta babası onu üniversitedeki Torchi Koleji'ne kapatmış, çocuk orada dua kitabı ve terimler sözlüğünü hatmederek büyümüştü.

Zaten derslerine hevesle çalışan ve çabuk öğrenen, hüzünlü, ağırbaşlı, ciddi bir çocuktu. Teneffüslerde çığlık atmıyor, Fouarre Sokağı'ndaki taşkın talebe şenliklerine pek katılmıyor, *dare alapas et capillos laniare*'nin[89] ne olduğunu bilmiyordu; yıllık yazarlarının ciddiyetle "üniversitedeki altıncı kargaşa" başlığı altında kaydettikleri 1463'teki ayaklanmada hiçbir marifet göstermemişti. Montaigu Koleji'nin zavallı öğrencilerini, takma adlarının kökeni olan pelerinleri yüzünden ya da Dormans Koleji'nin burslularını tepesi sinekkaydı kazınmış kafaları ve üç parçalı tirşe, mavi, mor (Dört-Taç Kardinali'nin yasasında denildiği gibi *azurini coloris et bruni*) üstlükleri nedeniyle makaraya almak nadiren yaptığı şeylerdendi.

Buna karşılık, Jean-de-Beauvais Sokağı'ndaki küçük ve büyük okulların müdavimiydi. Saint-Pierre de Val başrahibinin, Saint-Vendregesile Okulu'nda kilise hukuku dersine başlayacağı sırada karşısında gördüğü ilk öğrenci, her zaman kürsüsünün karşısında bir sütuna sırtını dayamış, boynuzdan hokkası önünde, kalemini kemirerek ve kışın parmaklarına hohlayarak, aşınmış dizinin üstünde not tutan Claude Frollo'ydu. Hukuk doktoru Miles d'Isliers'nin her pazartesi sabahı soluk soluğa Chef-Saint-Denis okulunun kapılarının açılışına yetiştiğini gördüğü ilk dinleyicisi de yine oydu. Böylelikle, genç öğrenci daha on altı yaşındayken mistik ilahiyatta bir Kilise babasına, kanonik ilahiyatta bir konsil Kardinali'ne, skolastik ilahiyatta bir Sorbonne doktoruna kafa tutabilecek yetenekteydi.

İlahiyatı tüketince kendini hukuka vermiş, *Hükümlerin Efendisi*'nden *Charlemagne'ın Fermanları*'na geçmişti. Bilgiye olan açlığının dürtüsüyle kararname üstüne kararname devirmiş, Hispalis piskoposu Theodorus, Worms piskoposu Bouchard ve Chartres piskoposu Yves'in kararnamelerini; ardından Charlemagne'ın Fermanları'nın yerine gelen Gratianus'un fetvasını; sonra da IX. Gregorius' un derlemesini, III. Honorius'un *Super specula* başlıklı mektubunu, adeta yalayıp yutmuştu. Kısacası, Ortaçağ'ın kaosu içinde çabalama ve cebelleşme halindeki medeni hukuk ile kilise hukukunun bu fırtınalı döneminin, Piskopos Theodorus'un 618'de açıp Papa Gregorius'un 1227'de kapadığı bu ilginç dönemin girdisini çıktısını öğrendi.

Hukuku sindirince tıp ve düşünce sanatları alanlarına el attı; ot bilimini, merhem bilimini inceledi. Humma ve ufak yara berelerde, ağır yara ve çıbanlarda uzman oldu. Jacques d'Espars ona pratisyen hekim, Richard Hellain de cerrah

diploması verebilirlerdi. Aynı şekilde sanat alanında da lisans, mastır ve doktora gibi bütün kademelerden geçti. Dilleri inceledi, o zamanlar pek az ilgilenilen kutsal Latince, Yunanca ve İbranice üçlüsünü öğrendi. Bilgi edinme ve biriktirme konusunda gerçek bir hummaya tutulmuştu. On sekiz yaşında dört fakülteyi bitirmişti. Genç adama öyle geliyordu ki, hayatın tek bir hedefi vardı: bilgi edinmek.

Aşağı yukarı bu döneme doğruydu ki, aşırı sıcak geçen 1466 yazının etkisiyle, Paris vikontluğunda kırk binden fazla canı, ve özellikle de, Jean de Troyes'nın sözleriyle, "pek hayırsever, bilgili ve hoşsohbet bir insan olan Kral'ın müneccimi Üstat Arnoul"u alıp götüren o büyük veba salgını patlak verdi. Üniversite mahallesinde, özellikle Tirechappe Sokağı'ndakilerin hastalıktan çok zarar gördüğü söylentisi yayıldı. Claude'un ana babası, yurtluklarının ortasında, orada yaşıyorlardı. Genç öğrenci büyük bir endişe içinde baba evine koştu. Eve girdiğinde, babası ve annesi öleli bir gün olmuştu. Henüz kundaktaki küçük kardeşi hâlâ yaşıyor, yapayalnız kaldığı beşiğinde ağlıyordu. Claude'a ailesinden sadece o kalmıştı. Genç adam, çocuğu koltuğunun altına alarak düşünceli düşünceli evden çıktı. O âna dek sadece bilimin içinde yaşamıştı; artık hayatın içinde yaşamaya başlıyordu.

Bu felaket, Claude'un hayatında bir kriz teşkil etti. On dokuz yaşında hem yetim, hem ağabey, hem aile reisi olunca hoyratça okul hayallerinden dünya gerçeklerine çağrıldığını hissetti. O zaman, acıma duygusu galeyana gelerek kardeşi olan bu çocuğa karşı içinde bir sevgi, bir adanmışlık hissi uyandı; henüz kitaplardan başka bir şeyi sevmemiş olan onun gibi biri için bir insan sevgisi garip ama hoş bir şeydi.

Bu sevgi olağanüstü biçimde güçlendi. Onunki kadar yeni bir ruhta, bu bir tür ilk aşk halini aldı. Çocukluğundan

beri neredeyse hiç tanımadığı ana babasından ayrı, kitaplarının içine gömülmüş, sanki orada mahpus olarak yaşamış, her şeyden önce okuma ve öğrenme açlığı çeken o zamana dek sadece bilimde genleşen zekâsına ve edebiyatta gelişen hayal gücüne önem vermeye alışmış zavallı öğrencinin, henüz kalbinin yerini hissedecek zamanı olmamıştı. Ansızın gökten kucağına düşen bu anasız babasız küçük kardeş, bu küçük çocuk, onu yeni bir insan yaptı. Dünyada Sorbonne'un kısır tartışmalarından ve Homeros'un dizelerinden başka şeyler de olduğunu, insanın sevgiye de ihtiyaç duyduğunu, sevgisiz ve şefkatsiz hayatın kupkuru, patırtılı ve acı veren bir çark düzeneğinden başka bir şey olmadığını fark etti; bunları sadece tasavvur etti, zira hayallerin yerini sadece yine hayallerin aldığı, kan bağı ve aile sevgilerinin gerekli yegâne sevgiler olduğu, sevilecek bir küçük kardeşin bütün bir hayatı doldurmaya yettiği yaştaydı.

Böylece, küçük Jehan'ın sevgisine, daha o yaşta derin, coşkulu ve dikkatini verebilen bir kişiliğin tutkusuyla kendini adadı. Bu şirin, pembe, sarışın, kıvırcık saçlı ve kırılgan yaratık, diğer bir yetimden başka desteği olmayan bu yetim, onu çok derinden etkiliyordu; zaten ciddi ve ağırbaşlı bir düşünür olduğundan, Jehan üstüne de sonsuz bir merhamet hissiyle düşünmeye koyuldu. Onunla, binbir tembihle kendisine emanet edilmiş son derece kırılgan bir şey gibi ilgilendi, üstüne titredi. Çocuğa, ağabeyden öte adeta bir ana oldu.

Küçük Jehan, annesini kaybettiğinde hâlâ memedeydi. Claude onu sütanneye verdi. Tirechappe yurtluğundan başka, babasından Gentilly Kalesi'ne bağlı Moulin yurtluğu da miras kalmıştı. Bu, Winchestre (Bicêtre) Şatosu'nun yanındaki bir tepenin üzerinde bulunan bir değirmendi. Değirmenci kadın

zaten güzel bir çocuk emziriyordu; burası üniversiteye de uzak değildi. Claude, küçük Jehan'ını ona bizzat götürdü.

O andan itibaren, artık taşıması gereken bir yük olduğunu hissederek hayatı son derece ciddiye aldı. Küçük kardeşine ilişkin kaygıları, derslerinin yalnız teneffüsü değil amacı da oldu. Kendisini bütünüyle Tanrı önünde hesabını vereceği bir geleceğe hasretmeye ve kardeşinin mutluluk ve kaderi dışında hiçbir eş veya çocuk edinmemeye karar verdi. Dolayısıyla dinî temayülleri daha da güçlendi. Liyakati, bilgisi, Paris piskoposuna doğrudan, bağlı oluşu kendisine kilisenin kapılarını ardına kadar açıyordu. Yirmi yaşında papalığın özel izniyle rahip olmuştu ve Notre-Dame rahiplerinin en genci olarak geç saatte icra edilen ayin nedeniyle *altare pigrorum*[90] denen mihrapta ayin yönetiyordu.

Orada, Moulin yurtluğuna koşmak için sadece bir saatliğine ayrıldığı sevgili kitaplarına her zamankinden daha çok gömülmesi, onun yaşında pek nadir rastlanan bu bilgi ve ağırbaşlılık karışımı, herkesin saygı ve hayranlığını çabucak kazanmasını sağladı. Bilgin olarak ünü kilisenin dışına taşıp halka ulaşmış, o devirde sık sık görüldüğü gibi biraz dönüşüme uğramış ve Claude'un adı büyücülükle anılır olmuştu.

Quasimodo Günü de, ana sahına bitişik koro yeri kapısının yanında, sağda, Meryem Ana suretinin yakınında bulunan mihrabında tembeller ayinini yönetmiş; geri dönerken bulunmuş çocuklar kerevetinin etrafında bağrışıp çağrışan kocakarılar dikkatini çekmişti.

O zaman, onca nefret ve tehdide maruz kalan zavallı küçük yaratığa yaklaşmıştı. Bu umutsuzluk, bu biçimsizlik, bu terk edilmişlik, kendi küçük kardeşinin aklına gelmesi,

kendisi ölürse sevgili küçük kardeşi Jehan'ın da pekâlâ böyle sefalet içinde bulunmuş çocuklar tahtasına atılabileceğine dair birdenbire kapıldığı kuruntu, bütün bunlar hep birden yüreğine oturmuş, içinde derin bir merhamet uyanmış ve çocuğu alıp götürmüştü.

Çocuğu çuvaldan çıkarınca gerçekten de çok biçimsiz olduğunu gördü. Zavallı küçük şeytanın sol gözünün üstünde bir et beni vardı, başı omuzlarına gömülü, belkemiği eğri, göğüs kemiği öne doğru fırlak, bacakları çarpıktı; ama gürbüz görünüyordu; derdini hangi dilde anlatmaya çalıştığı belli olmamasına karşın, çığlıkları belli bir kuvvet ve belli bir sağlığa işaret ediyordu. Claude'un merhameti bu çirkinlikten dolayı bir kat daha arttı; içinden, kardeşine duyduğu sevgi üzerine bu çocuğu yetiştirmeye söz verdi; öyle ki, gelecekte küçük Jehan'ın günahları ne olursa olsun, adına işlenen bu sevap onu koruyacaktı... Küçük kardeşi yararına bir tür hayırseverlik yatırımıydı yaptığı; onun hesabına önceden biriktirdiği hayır hisse senetleriydi, ne olur ne olmaz, belki bir gün kerata Cennet kapısında tek geçer akçe olan bu paradan yoksun kalır diye...

Evlat edindiği çocuğu vaftiz etti ve, ya onu bulduğu güne atfen, ya da bu adla zavallı küçük yaratığın nasıl kaba bir taslak halinde, tamamlanmadan kalmış olduğuna işaret etmek üzere, ona "Quasimodo" adını verdi. Gerçekten de, tek gözlü, kambur, çarpık bacaklı Quasimodo, için, *aşağı yukarı insan* denilebilirdi ancak.[91]

III

Immanis Pecoris Custos Immanior Ipse[92]

1482'de Quasimodo artık büyümüştü. Tanrı'nın lütfuyla Kral XI. Louis'nin berberi olan hamisi Olivier le Daim sayesinde, ölen Guillaume Chartier'nin yerine Paris piskoposu olan efendisi Sayın Louis de Beaumont, Claude Frollo'nun Josas başdiyakozu olmasını sağlamıştı; Quasimodo da babalığı sayesinde yıllardır Notre-Dame'ın zangocuydu.

Yani Quasimodo artık Notre-Dame Kilisesi'nin çancısıydı.

Zamanla, zangoçla kiliseyi birleştiren özel ve esrarlı bir bağ oluşmuştu. Kaderinin iki uğursuz cilvesi, doğumundaki bilinmezlik ile biçimsiz yapısı yüzünden dünyadan ebediyen kopmuş, çocukluğundan beri bu iki aşılmaz çemberin içine hapsolmuş olan zavallı bedbaht yaratık, dünyada kendisini gölgelerine kabul eden ilahî duvarlardan öte bir şey görmemeye alışmıştı. Büyüyüp serpilirken Notre-Dame onun için sırasıyla yumurta, hayvan yuvası, ev, vatan, evren olmuştu.

Bu yaratıkla bu yapı arasında önceden oluşmuş esrarlı bir uyum olduğu kesindi. Henüz çok küçükken kubbelerin karanlığı altında yampiri yampiri ve ani sıçrayışlarla süründüğü sıralarda, insansı yüzü ve hayvansı gövdesiyle, Roman sütun başlıklarının düşürdüğü gölgelerin garip şekiller yarattığı o nemli ve karanlık taban taşlarının doğal sürüngeni gibi görünüyordu.

Daha sonra, kulelerden sarkan iplere gayriihtiyarı ilk kez el attığı, asıldığı ve çanları harekete geçirdiği zaman, babalığı Claude'da dili çözülen ve konuşmaya başlayan bir çocuk etkisi yarattı.

Böylece, yavaş yavaş, hep katedralin yönünde gelişerek, orada yaşayarak, orada uyuyarak, oradan hemen hiç çıkmayarak, onun esrarlı baskısını her an üstünde hissederek, sonunda ona benzemeyi, adeta onda kök salıp ayrılmaz parçası haline gelmeyi başardı. Gövdesindeki çıkıntılar, benzetmemiz hoş görülsün, sanki binanın girintilerine uyuyor, kendisi de oranın sadece sakini değil adeta doğal muhtevası gibi görünüyordu. Salyangozun, kabuğunun şeklini alması gibi, kilisenin şeklini aldığı söylenebilirdi. Yuvası, deliği, kılıfıydı o bina. Eski kiliseyle aralarında o denli derin bir içgüdüsel sevgi, o kadar çok manyetik ve maddi yakınlık vardı ki, bir bakıma kabuğuna tam oturmuş kaplumbağa gibi orayla bütünleşmişti. Yüzeyi pürüzlü katedral, onun kabuğuydu.

Burada bir insanla bir binanın bu garip, simetrik, dolaysız, adeta aynı özde birleşmesini ifade etmek için kullanmak zorunda kaldığımız mecazları harfi harfine ele almaması için okuru uyarmak herhalde gerekli değildir. Aynı şekilde, Quasimodo'nun bu denli uzun süre ve iç içe birlikte yaşamanın sonucu olarak, bütün katedrali kendisine ne derece tanıdık kılmış olduğunu belirtmek de gereksizdir. Bu barınak, ona has bir yerdi. Quasimodo'nun nüfuz etmediği hiçbir kuytu köşesi, tırmanmadığı hiçbir yüksek noktası yoktu. Çok kereler, sadece kabartmaların girinti ve çıkıntılarından destek alarak ön cephede birkaç kat yukarıya tırmandığı bile oluyordu. Dış yüzeylerinde sık sık, dik duvarda kayar gibi giden bir kertenkele misali süründüğünün görüldüğü kuleler;

o yüksek, tehditkâr ve korkunç ikiz devler, onda ne baş dönmesi, ne panik ne de sersemleme yaratıyordu; elinin altında bu denli uysal, bu denli tırmanılması kolay göründüklerine bakılırsa sanki bu kuleleri ehlileştirmişti. Dev katedralin tehlikeli uçurumlarının arasında atlaya sıçraya, tırmana tırmana, her türlü cambazlığı yapa yapa, bir bakıma, yürümekten önce yüzmeyi öğrenen ve küçücükken denizle oynayan Calabria'lı çocuk gibi, maymun ve dağkeçisi olmuştu.

Kaldı ki, katedrale göre biçimlenmiş görünen yalnız bedeni değil, ruhuydu da. Bu boğumlu kabuğun altında, bu vahşi hayatın içinde bu ruhun ne halde bulunduğunu, ne gibi alışkanlıklar edinmiş, hangi biçime bürünmüş olduğunu saptamak zordu. Quasimodo tek gözlü, kambur ve topal doğmuştu. Claude Frollo ona konuşmayı binbir zahmet ve sonsuz bir sabırla öğretebilmişti. Fakat kötü talih, bu zavallı bulunmuş çocuğun yakasını bırakmıyordu. On dört yaşında Notre-Dame'a zangoç olunca yeni bir sakatlık diğerlerinin üstüne tüy dikmişti: Çan sesleri kulak zarını patlatmış, zavallı sağır olmuştu. Doğanın onun için dünyaya açık bırakmış olabileceği biricik kapı da birdenbire bir daha açılmamak üzere kapanmıştı.

Bu kapı kapanırken Quasimodo'nun ruhuna girebilen tek sevinç ışığının da önünü kesti. Bu ruh derin bir karanlığa gömüldü. Sefil yaratığın melankolisi de şekilsizliği gibi tam ve tedavi kabul etmez hale geldi. Sağırlığının onu bir anlamda dilsiz de yaptığını ilave edelim; zira sağır olduğunun farkına varınca başkalarının gülüşlerine hedef olmamak için kesinlikle sessiz kalmaya karar verdi; bu sessizliği sadece yalnız kaldığı anlarda bozuyordu. Claude Frollo'nun çözmek için o kadar zahmet çektiği dilini bilerek ve isteyerek tekrar

bağladı. Bunun sonucu olarak, mecburen konuşmak durumunda kaldığında dili, söveleri paslı bir kapı gibi uyuşukluk ve beceriksizlikle hareket ediyordu.

Şimdi bu kalın ve sert kabuğu delerek Quasimodo'nun ruhuna nüfuz etmeyi deneseydik; bu kötü bina edilmiş bünyenin derinliklerini araştırabilseydik; elimizde bir şamdanla bu saydam olmayan uzuvların arkasına bakmak, bu ışık geçirmez yaratığın karanlık içyüzünü incelemek, onun karanlık kuytularını, akıl almaz çıkmazlarını aydınlatmak ve bu mağaranın dibine zincirlenmiş ruhun üzerine birdenbire parlak bir ışık yansıtmak imkânımız olsaydı, herhalde zavallıyı, basık ve daracık bir taş kodeste iki büklüm ihtiyarlayan Venedik'in esir lağımcıları gibi, sefil, cılız ve raşitik bir halde bulurduk.

Gelişimi eksik kalmış bir bedenin içinde ruhun dumura uğrayacağı bellidir. Quasimodo, bedenine uygun bir ruhun, içinde körlemesine hareket ettiğini şöyle böyle hissediyordu. Nesnelere dair algısı, düşünce aşamasına gelmeden önce ciddi bir kırılmaya uğruyordu. Beyni özel bir ortamdı: Oradan geçen fikirler tamamen çarpılmış olarak çıkıyordu. Bu kırılmadan gelen yansıma da ister istemez aykırılık ve sapma gösteriyordu.

Göz yanılmalarının, hüküm yanlışlıklarının, kâh delice kâh budalaca olan zırva düşüncelerindeki sapmanın nedeni buydu.

Bu ölümcül bünyenin ilk etkisi, nesnelere yönelttiği bakışı bulandırmasıydı. Nesne algısı hemen hemen hiçbir zaman dolaysız değildi. Dış dünya ona, bize olduğundan çok daha uzak görünüyordu.

Bedbahtlığının ikinci etkisi, onu kötülüğe itmesiydi.

Gerçekten de kötü huyluydu, çünkü vahşiydi; vahşiydi, çünkü çirkindi. Bizimkinde olduğu gibi onun doğasında da belli bir mantık vardı.

Olağanüstü gelişmiş fiziksel kuvveti de kötülüğüne bir başka sebepti. *Malus puer robustus,*[93] diyor Hobbes.

Kaldı ki, hakkını yememek lazım, kötülüğü belki de doğuştan değildi. İnsanlar arasındaki ilk adımlarından itibaren aşağılandığını, damgalandığını, dışlandığını hissetmiş, sonra da görmüştü. İnsan sözü onun için sadece alay veya lanetti. Büyürken etrafında sadece nefret görmüş, bu nefreti kendine mal etmişti. Herkesin kötülüğünü üstlenmişti. Kendisini yaralayan silahı, bu kez o eline almıştı.

Aslında, yüzünü insanlardan yana ancak istemeye istemeye çeviriyordu. Katedrali ona yetiyordu. Orası mermer suretler, krallar, azizler, piskoposlarla doluydu; bunlar hiç olmazsa suratına bakıp kahkaha atmıyor, ona sakin ve iyilik dolu gözlerle bakıyorlardı. Diğer heykeller, canavar ve ifrit heykelleri de ona, Quasimodo'ya kin beslemiyordu, zira kendisi fazlasıyla onlara benziyordu. Bu heykeller daha çok diğer insanlarla alay ediyordu. Azizler, Quasimodo'nun dostlarıydı, onu kutsuyorlardı; ifritler de dostlarıydı, onu koruyorlardı. Bu yüzden onlara uzun uzun içini döküyordu. Bu yüzden, kimi zaman bu heykellerden birinin önüne çömelip onunla saatlerce baş başa sohbet ettiği oluyordu. O sırada biri çıkagelirse sevgilisine serenat yaparken yakalanmış bir âşık gibi kaçıyordu.

Katedral onun için yalnız toplum değil, aynı zamanda evren ve bütün doğaydı. Her zaman çiçek açmış görünen vitraylardan başka çiçek tarhı; Sakson sütun başlıklarını saran, kuşlarla dolu taş yaprakların gölgesinden başka gölge,

kilisenin devasa kulelerinden başka dağ, bu kulelerin dibinde uğuldayan Paris'ten başka deniz hayali kurmuyordu.

Bu anaç binada en sevdiği, ruhunda uyanış sağlayan ve mağarasında o denli acınacak biçimde kısılı tuttuğu zavallı kanatlarını açtıran, bazen onu mutlu kılan şey çanlardı. Çanları seviyor, okşuyor, onlarla konuşuyor, onları anlıyordu. İki sivri kemerin kesişme noktasındaki sivri kulenin çanlarından ana kapının dev çanına kadar hepsine sevgi ve şefkatle yaklaşıyordu. Sivri çan kulesiyle iki büyük kule, onun için, kendisinin yetiştirdiği kuşların yalnız kendisi için öttüğü üç büyük kafesti sanki. Oysa onu sağır eden de bu çanlardı; ama analar çoğu kez, kendilerini en fazla üzen evlatlarını daha çok sever.

Şu da bir gerçek ki, çanların sesi hâlâ işitebildiği tek sesti. Bu nedenle, büyük çan sevgilisiydi. Bayram günleri etrafında kıpır kıpır oynayan bu gürültücü kızlar taifesinden tercih ettiği oydu. Bu büyük çanın adı Marie idi. Yanı başında daha küçük bir kafese kapatılmış daha küçük boydaki kardeşi Jacqueline'le birlikte, güney kulesinde yalnızdı. Bu çana, onu kiliseye bağışlamış olan Jean de Montagu'nün karısının adından dolayı Jacqueline denmişti. Bağışın, bağışlayanın başsız olarak Montfaucon'da boy göstermesine engel olmadığını da kaydedelim. İkinci kulede altı çan daha vardı ve son olarak daha küçük altı çan da, sadece kutsal perşembe öğleden sonrasından Paskalya arifesi sabahına kadar çalınan ahşap çanla birlikte, sivri kemerlerin kesişme noktasındaki kulede bulunuyordu. Demek ki, Quasimodo'nun sarayında on beş çanı vardı; ama gözdesi koca Marie idi.

Çanın olanca gücüyle çalındığı günlerdeki sevinci tahayyül edilemezdi. Başdiyakoz onu salıverip, "Hadi git!" der demez, kulenin sarmal merdivenini bir başkasının

inemeyeceği hızda çıkar, soluk soluğa büyük çanın yükseklerdeki odasına girerdi. Orada bir an çanı bir tür vecit halinde aşkla seyreder, sonra ona yavaşça seslenir, uzun bir koşuya hazırlanan soylu bir atmış gibi eliyle okşardı. Çekeceği zahmetten ötürü ona acırdı. Bu ilk okşayışlardan sonra, kulenin bir alt katındaki yardımcılarına seslenip, başlamalarını söylerdi. Yardımcılar halatlara asılır, bocurgat gıcırdar ve dev madenî çanak yavaş yavaş harekete geçerdi. Quasimodo, kalbi çarparak gözleriyle onu izlerdi. Çanın tokmağı ile tunç çeperinin ilk çarpışması, üzerine monte edilmiş olduğu ahşap iskeleti titretir, Quasimodo da çanla birlikte titrer, çılgınca bir kahkahayla, "Vahh!" diye bağırırdı. Bu arada çanın ritmi hızlanır, daha geniş bir açıyla gidip gelmeye başladıkça Quasimodo'nun tek gözü de açılır, gittikçe daha çok ışık ve parıltı saçardı. Nihayet çan var gücüyle çalmaya başlar, bütün kule titrer, ahşap iskeleler, su boruları, yontma taşlar, temellerin altına çakılmış kazıklardan en tepedeki yonca kemerlere kadar her şey hep birlikte gümbürderdi. O zaman Quasimodo'nun ağzından köpükler saçılır, odayı arşınlayıp durur, kuleyle birlikte tepeden tırnağa titrerdi. Zincirden boşanmış, kudurgan çan kocaman tunç ağzını bir o kuleye bir bu kuleye çevirir; bu ağızdan, dört fersah öteden işitilen o fırtına soluğu fışkırırdı. Quasimodo bu açık ağzın önünde durur, çanın gidip gelmesiyle uyumlu olarak bir çömelir bir kalkar, bu insanı devirecek soluğu içine çeker, kâh iki yüz kadem altındaki insan kaynayan derin meydana kâh saniye başı kulağının dibinde çığlık atan koca bakır tokmağa bakardı. Bu, işittiği tek söz, onun için evrensel sessizliği bozan tek sesti. Bu sesle birlikte, güneşlenen bir kuş gibi ferahlardı. Derken çanın çılgınlığı onu da sarar, bakışları tuhaflaşır, örümceğin sineği beklemesi gibi çanın yanından

geçmesini bekler ve birden canını bile sakınmadan üzerine atılırdı. O zaman, boşluğun üzerinde asılı durumda, çanın muhteşem sallanışına katılarak tunç canavarı kulaklarından yakalar, dizlerinin arasında sıkar, topuklarıyla mahmuzlar, vücudunun olanca darbesi ve ağırlığıyla çanın kudurganlığını iki katına çıkarırdı. Bu sırada kule sallanır, Quasimodo çığlık atar ve dişlerini gıcırdatır, kızıl saçları dikilir, göğsü körük gibi hırıldar, gözünden alevler fışkırır, azman çan da altında nefes nefese kişnerdi. O zaman artık buna ne Notre-Dame'ın büyük çanı ne de Quasimodo denebilirdi; bu bir rüya, bir burgaç, bir fırtınaydı; gürültüye binmiş baş dönmesi, uçan bir sağrıya tebelleş olmuş bir ruh, yarı insan yarı çan garip bir Kentaur, canlı bir tunç Hippogrif'in üzerinde dörtnala giden tüyler ürpertici bir tür Astolpho'ydu.[94]

Bu olağanüstü yaratığın varlığı tüm katedralde, nasıl oluyorsa bir hayat soluğu estiriyordu. En azından kalabalığın pireyi deve yapan batıl inançlarına bakılırsa Notre-Dame'ın bütün taşlarını canlandıran ve yaşlı kiliseyi ta en derinlerine kadar titreten esrarengiz bir güç yayıyor gibiydi. Galeriler ve kapılardaki binlerce heykelin yaşadığına ve hareket ettiğine inanmak için onun orada olduğunu bilmek yeterliydi. Gerçekten de katedral onun elinin altında uysal ve itaatkâr bir yaratık gibi görünüyor, güçlü sesini yükseltmek için onun iradesini bekliyordu; Quasimodo, alışıldık bir cinmiş gibi, ona karışmış, içinde yer etmişti. Sanki koca yapıya soluk aldırıyordu. Gerçekten de Quasimodo orada her yerdeydi, adeta çoğalıyor, anıtın bütün noktalarında görülüyordu. Bazen dehşetle, kulelerin birinin en tepesinde acayip bir cücenin emekleyerek duvarlara tırmandığı, yılan gibi kıvrıla kıvrıla ilerlediği, süründüğü, dışarıdan boşluğa doğru indiği, çıkıntıdan çıkıntıya sıçradığı ve bir Gorgon heykelinin içinde

bir şeyler aradığı görülürdü: Bu, kargaların yerini bulmaya çalışan Quasimodo'ydu. Bazen kilisenin karanlık bir köşesinde çömelmiş, asık suratlı bir tür canlı Khimaira'yla karşılaşılırdı: Bu da, düşünen Quasimodo'ydu. Bazen bir çan kulesinin altında bir halatın ucunda deli gibi sallanan koca bir kafayla karmakarışık uzuvlar bütünü göze çarpardı: Bu, ikindi veya akşam duası için çan çalan Quasimodo'ydu. Geceleri sık sık, kuleleri taçlandıran ve apsisin çevresini kuşatan dantel gibi oymalı narin parmaklıkların üstünde iğrenç bir şeklin dolaştığı görülürdü: Bu da yine Notre-Dame'ın kamburuydu. O zaman, komşuların dediğine göre, bütün kilise düşsel, doğaüstü, dehşetengiz bir hal alırdı; orada burada gözler ve ağızlar açılır, kocaman katedralin etrafında boyunlarını uzatmış, ağızları açık, gece gündüz nöbet bekleyen taş köpeklerin havladığı, yılanların, ejderhaların tıslayıp hırladığı duyulurdu ve eğer bir Noel gecesi söz konusuysa hırıldadığı hissi veren büyük çan, inananları gece yarısı ayinine çağırırken karanlık ön cepheye öyle bir ezgi yayılırdı ki, büyük orta kapının kalabalığı yuttuğu, büyük yuvarlak pencerenin de bu kalabalığı gözlediği sanılırdı. Ve bütün bunlar, Quasimodo'dan kaynaklanıyordu. Eski Mısır onu bu tapınağın tanrısı kabul ederdi; Ortaçağ ifriti olduğuna inanıyordu; ama o aslında buranın ruhuydu.

O derece ki, Quasimodo'nun bir zamanlar var olduğunu bilenler için, Notre-Dame bugün ıssız, cansız, ölüdür. Orada kaybolmuş bir şey olduğu hissedilir. Bu devasa gövde boştur; bir iskelettir; ruh onu terk etmiştir, bıraktığı yer görülür, işte hepsi bu. Göz çukurları hâlâ mevcut, fakat görme duyusundan yoksun bir kafa gibi...

IV

Köpek ve sahibi

Yine de insan türünden bir yaratık vardı ki, Quasimodo başkalarına beslediği kin ve kötülükten onu bağışık tutuyor, katedrali kadar, belki daha fazla seviyordu; bu, Claude Frollo'ydu.

Olay basitti. Claude Frollo onu sokaktan almış, evlat edinmiş, beslemiş, yetiştirmişti. Küçücükken köpekler ve çocuklar üstüne saldırdığında, bacaklarının arasına sığınmayı âdet edindiği kişi Claude Frollo'ydu. Claude Frollo ona konuşmayı, okumayı, yazmayı öğretmişti. Nihayet yine Claude Frollo onu zangoç yapmıştı. Bu durumda büyük çanı, Quasimodo'ya gelin etmek, Juliet'i Romeo'ya vermek demekti.

Dolayısıyla, Quasimodo'nun minnettarlığı derin, tutkulu ve sınırsızdı; babalığının yüzünün sık sık asık ve ciddi, sözlerinin genellikle kısa, sert ve buyurucu olmasına karşın, bu minnettarlık asla bir an bile azalmamıştı. Başdiyakoz için Quasimodo en itaatkâr köle, en uysal uşak, en uyanık bekçi köpeğiydi. Zavallı çan çalıcı sağır olduğu zaman, Claude Frollo ile aralarında sadece kendilerinin anladığı gizemli bir işaret dili oluşmuştu. Böylelikle Başdiyakoz, Quasimodo'nun iletişim kurabildiği biricik insan olmuştu. Quasimodo bu dünyada sadece iki şeyle ilişkideydi: Notre-Dame ve Claude Frollo.

Başdiyakoz'un, zangoç üzerindeki hâkimiyeti, zangocun ise Başdiyakoz'a bağlılığı hiçbir şeyle kıyaslanamazdı. Quasimodo'nun kendisini Notre-Dame'ın kulelerinin

tepesinden atması için Claude Frollo’nun bir işareti ya da onu hoşnut etme düşüncesi yeterdi. Quasimodo’da bu denli olağanüstü biçimde gelişmiş olan ve körü körüne başka birinin hizmetine sunduğu fiziksel kuvvet dikkat çekici bir olguydu. Burada kuşkusuz, oğlun babaya sadakati, aile bağlılığı gibi bir durum söz konusuydu; ayrıca bir ruhun başka bir ruh tarafından büyülenmesi... Yüksek ve derin, güçlü ve üstün bir zekânın önünde başı eğik duran, zavallı, beceriksiz bir bünye söz konusuydu. Nihayetinde ve her şeyden önce, bu bir minnettarlıktı; o derece uç bir noktaya varmış bir minnettarlıktı ki, neyle kıyaslayacağımızı bilemiyoruz. Bu erdem, insanlar arasında en iyi örneklerini gördüklerimizden değildir. Dolayısıyla diyeceğiz ki, Quasimodo, Başdiyakoz’u hiçbir köpeğin, hiçbir atın, hiçbir filin sahibini sevmediği kadar seviyordu.

V

Claude Frollo’nun devamı

1482’de Quasimodo aşağı yukarı yirmi, Claude Frollo otuz altı yaşlarındaydı. Biri büyümüş, öbürü yaşlanmıştı.

Claude Frollo artık Torchi Koleji’nin sıradan öğrencisi, küçük bir çocuğun şefkatli hamisi, birçok şey bilen birçok şeyi de bilmeyen genç ve hülyalı filozof değildi. Ciddi, vakur, asık suratlı bir din adamı; görevi ruhları kurtarmak olan bir rahip; Montlhéry ve Châteaufort gibi iki başrahipliğin ve yüz yetmiş dört köy rahibinin yöneticisi, piskoposun iki yardımcısından biri, saygıdeğer Josas başdiyakozuydu. Koro

yerinin yüksek sivri kemerlerinin altından o haşmetli ve düşünceli haliyle, kollarını kavuşturmuş ve yüzünün yalnızca çıplak ve geniş alın kısmı görülebilecek kadar başını önüne eğmiş durumda, ağır ağır geçerken beyaz önlük ve ceketli koro çocuklarının, ayakçı koro görevlilerinin, Saint-Augustin rahiplerinin ve Notre-Dame'ın sabahçı rahip çömezlerinin, önünde titrediği, heybetli ve esrarlı bir şahsiyetti.

Dom Claude Frollo aslında, ne bilimi ne de küçük kardeşinin eğitimini –hayatının bu en önemli iki meşguliyetini– savsaklamıştı. Ne var ki zamanla, son derece tatlı bu uğraşlara bir miktar burukluk karışmıştı. Paulus Diaconus'un[95] dediği gibi, "En iyi domuz yağı bile günün birinde acılaşır." Beslendiği yer yüzünden *Değirmenli* lakabı takılan küçük Jehan Frollo, Claude'un istediği doğrultuda büyümemişti. Ağabey dindar, uysal, bilgili, saygılı bir öğrenci bekliyordu. Oysa küçük kardeş, bahçıvanın çabalarını boşa çıkaran ve inadına havayla güneşin olduğu tarafa dönen fidanlar gibi, sık ve gür dallarını ancak tembellik, cahillik ve ahlaksızlıktan yana uzatıyor, ancak o yönde gelişip serpiliyordu. Hiç yola gelmez bir haytaydı ve bu haliyle Dom Claude'a kaş çattırıyordu; ama öte yandan son derece cin fikirli ve komikti ki, bu da ağabeyini gülümsetiyordu. Claude onu, kendi ilk yıllarını derslerine çalışıp murakabeye dalarak geçirmiş olduğu aynı okula, Torchi Koleji'ne vermişti; ama vaktiyle Frollo adının örnek olduğu bu kutsal yerin şimdi aynı adla lekelendiğini görmekten derin bir acı duyuyordu. Ara sıra Jehan'a büyük bir ciddiyetle uzun uzun öğütler veriyor, o da bunları gıkını çıkarmadan dinliyordu. Ne de olsa bütün komedilerde görüldüğü gibi, genç serserinin kalbi kötü değildi. Fakat öğüt faslı son bulunca sanki hiçbir şey olmamış gibi taşkınlık ve haylazlıklarına bıraktığı yerden devam

ediyordu. Bir bakıyordunuz, bir *acemi çaylağı* (üniversiteye yeni gelenlere böyle deniyordu) hoş geldin babında tartaklamış (günümüze dek korunmuş kıymetli bir gelenek)... Bir bakıyordunuz, bir öğrenci çetesinin başına geçmiş, bu çete de klasik biçimde, *quasi classico excitati*, bir meyhaneyi basıp meyhaneciyi sopalarla dövmüş, mahzendeki şarap fıçılarını kırmak dahil, güle oynaya meyhaneyi talan etmiş... Ardından, Torchi'nin öğretmen yardımcısı Dom Claude'a, kenarına düşülmüş şu üzücü notla, güzel bir Latince rapor sunuyordu: *Rixa: prima causa vinum optimum potatum.*[96] Ve nihayet, taşkınlıklarının birçok kez Glatigny Sokağı'na kadar vardığı söyleniyordu ki, bu on altı yaşında bir çocuk için akıl almaz bir rezaletti.

Bütün bunlara çok üzülen ve içindeki insan sevgisinde düş kırıklığına uğrayan Claude, daha büyük bir hevesle bilimin kollarına atılmıştı; bu kardeş hiç olmazsa insanla küstahça dalga geçmiyor ve kendisine edilen hizmetlerin, bazen pek geçmez bir akçeyle de olsa her zaman karşılığını veriyordu. Dolayısıyla gittikçe daha bilgin ve bunun doğal sonucu, rahip olarak daha katı, insan olarak daha hüzünlü oldu. Zira her birimiz için, aklımız, huylarımız ve davranışlarımız arasında kesintisizce gelişen ve ancak hayatın büyük çalkantılarında kırılan paralellikler vardır.

Claude Frollo daha gençliğinden itibaren pozitif, dışsal ve meşru insan bilimleri çemberini hemen hemen baştan başa kat etmiş olduğundan, *ubi defuit orbis*[97] durmadıkça daha uzağa gitmek ve zekâsının doymak bilmez etkinliğine başka besinler aramak zorunda kaldı. Kendi kuyruğunu ısıran antik yılan simgesi, özellikle bilime uygun düşer. Galiba Claude Frollo da bu olayı yaşamıştı. Birçok ağırbaşlı şahsiyet onun, insan bilgisinin *fas*'ını tükettikten sonra, *nefas*'ına[98] girmeye

de cüret ettiğini belirtiyordu. Dediklerine göre, akıl ağacının bütün elmalarını tattıktan sonra, açlıktan veya tiksintiden, yasak meyveden de bir ısırık almıştı. Okurlarımızın gördüğü gibi, sırasıyla ilahiyatçıların Sorbonne'daki tartışmalarında, sanatçıların Saint-Hilaire'deki toplantılarında, hukukçuların Saint-Martin'deki kapışmalarında, hekimlerin Notre-Dame kutsal su havuzunun başındaki, *ad cupam Nostræ Dominæ*, görüşmelerinde yer almış; dört fakülte adı verilen bu dört büyük mutfağın hazırlayıp bir zekânın hizmetine sunabildiği bütün izinli ve onaylı yemekleri yalayıp yutmuş; ancak doygunluğu, açlığının yatışmasından önce gelmişti. O zaman bütün bu tamamlanmış, maddesel ve sınırlı bilimin altını daha ileri, daha aşağı doğru kazmayı sürdürmüş; belki ruhunu riske atma pahasına, Ortaçağ'da İbn Rüşd, Parisli Guillaume ve Nicolas Flamel'in bir ucunu tuttuğu, Şark'taysa yedi kollu şamdanın ışığında, Hazreti Süleyman'a, Pythagoras'a ve Zerdüşt'e kadar uzanan, simyacıların, müneccimlerin, hermetiklerin mağarasındaki o esrarengiz sofraya oturmuştu.

En azından, doğru ya da yanlış, böyle olduğuna inanılıyordu.

Başdiyakoz'un sık sık Saint-Innocents Mezarlığı'nı ziyaret ettiği kesindi; anası ve babası 1466 yılında baş gösteren vebanın diğer kurbanlarıyla birlikte oraya defnedilmişti; ama onların mezarı başındaki haçtan ziyade, hemen yanı başına inşa edilmiş Nicolas Flamel ve Claude Pernelle'in mezarındaki garip şekillere daha sofuca bir ilgi gösterdiği bir gerçekti.

Şurası da kesindi ki, Lombards Sokağı boyunca yürüyüp Écrivains Sokağı ile Marivault Sokağı'nın kesiştiği köşedeki küçük bir eve hırsız gibi girdiği de sık sık görülmüştü. Bu, Nicolas Flamel'in inşa ettiği, 1417'ye doğru içinde öldüğü, ve

o zamandan beri bomboş kalarak, duvarları bütün ülkelerden gelen hermetik ve körükçülerin[99] sadece adlarını kazımasıyla bile iyice yıprandığı için, daha o sırada harap olmaya yüz tutan evdi. Hatta bazı komşular bir keresinde bir bodrum penceresinden Başdiyakoz Claude'u, taşıyıcı sütunları bizzat Nicolas Flamel'in çiziktirdiği sayısız dize ve hiyeroglifle kaplı olan iki mahzende toprağı kazar, karıştırır ve bellerken gördüklerini iddia ediyorlardı. Flamel'in felsefe taşını bu mahzenlere gömdüğü sanılıyordu; iki yüzyıl boyunca Magistri'den Peder Pacifique'e kadar tüm simyacılar, bu zemini didik didik etmeyi sürdürdüler; ta ki bu denli zalimce kazılıp altı üstüne getirilen ev, sonunda yerle bir oluncaya dek.

Başdiyakoz'un Notre-Dame'ın simgesel ana kapısına, Piskopos Parisli Guillaume'un taşa yazmış olduğu bu büyü kitabı sayfasına, sıra dışı bir tutkuyla bağlanmış olduğu da kesindir (adı geçen piskopos ise binanın geri kalan kısmının ebediyen terennüm ettiği ilahî şiire böyle cehennemî bir önsöz eklediği için herhalde cehennemlik olmuştur). Başdiyakoz Claude'un ayrıca, Aziz Christophe'un dev heykeli ile o devirde avlunun girişinde duran ve halkın alaylı dilinde *Mösyö Legris* denen esrarengiz uzun heykel hakkında da derin araştırmalar yaptığına inanılıyordu. Fakat herkesin asıl dikkatini çeken şey, avlu duvarının üstüne oturup ana kapıdaki heykel ve kabartmaları seyrederek kâh ters dönmüş kandilleriyle akılsız bakireleri kâh düzgün duran kandilleriyle akıllı bakireleri inceleyerek, bazen de soldaki ana kapıya ait olup gözünü kilisenin içinde gizemli bir noktaya (Felsefe taşı, Nicolas Flamel'in mahzeninde değilse mutlaka oradaydı!) dikmiş şu karganın bakış açısını hesaplayarak geçirdiği uzun saatlerdi. Sırası gelmişken söyleyelim, o devirde Claude ile

Quasimodo gibi birbirinden bu denli farklı iki varlık tarafından bunca bağlılıkla ve iki ayrı düzeyde böylesine sevilmek, Notre-Dame Kilisesi için oldukça garip bir kaderdi; içgüdüleriyle yaşayan vahşi bir tür yarı-insan olan biri tarafından güzelliği, heybeti, görkemli bütününden yayılan uyum için seviliyor; bilgece ve tutkulu bir hayal gücüne sahip öbürü tarafından ise simgeselliği, mitsel halesi, içerdiği anlamı, bir palimpsest yazmada ikinci metnin altındaki birinci metin gibi cephesindeki heykel ve kabartmaların altındaki dağınık simgeleri için, kısacası, zekâya ebediyen sunduğu muamma için seviliyordu...

Nihayet Başdiyakoz'un, iki kuleden Grève Meydanı'na bakanında, çan kafesinin hemen yanında, kendine, izni olmadan hiç kimsenin –hatta dendiğine göre piskoposun bile– giremediği çok gizli küçük bir oda ayarlamış olduğu da kesindir. Bu hücre eskiden kulenin tepesinde, karga yuvalarının arasında, Piskopos Besançon'lu Hugo[100] tarafından inşa edilmiş; piskopos, zamanında marifetlerini orada icra etmişti. Bu odacıkta ne olduğunu kimse bilmiyordu; fakat geceleri sık sık, Arsa'nın kıyısından, kulenin arka tarafa bakan küçük bir penceresinde, bir ışık kaynağından çok bir alevden kaynaklanır ve bir körüğün sık soluklarına ayak uydurur gibi görünen, garip bir kızıl ışığın kısa ve eşit aralıklarla bir görünüp bir kaybolduğu görülmüştü. Karanlıkta, böyle bir yükseklikte bu tuhaf bir etki yaratıyor ve kadınlar şöyle diyordu: İşte Başdiyakoz körüğünü çalıştırıyor, yukarıda cehennem ateşi çıtırdıyor!..

Aslında bütün bunlarda öyle ahım şahım büyücülük kanıtları yoktu; ama yangını akla getirecek kadar duman her zaman mevcuttu; üstelik Başdiyakoz oldukça ürkütücü bir üne de sahipti. Yine de diyebiliriz ki, Mısır bilimlerinin, ruh

çağırma girişimlerinin, en beyaz ve en masum türünden bile olsa büyücülüğün, Notre-Dame Dinî Mahkemesi'nin sayın yargıçlarının önünde, Dom Claude'dan daha büyük düşmanı, daha amansız ihbarcısı yoktu. İster gerçek nefret, ister, "*Hırsız var!*" diye bağıran hırsızın oyunu olsun, bu durum Başdiyakoz'un, ruhani meclisin bilgiç kafalarınca Cehennem'in giriş holüne dek sokulmuş, kabalanın mağaralarında kaybolmuş, gizli bilimlerin karanlığında el yordamıyla yön bulmaya çalışan bir ruh olarak görülmesine engel olmuyordu. Zaten halk da oyunu yutmuyordu; biraz aklı başında olan herkes için Quasimodo ifrit, Claude Frollo da büyücüydü. Zangocun, Başdiyakoz'a belli bir süre hizmet edeceği, süre bitince bedel olarak ruhunu alıp gideceği apaçık bir gerçekti. Bu yüzden Başdiyakoz, sürdüğü hayatın aşırı sadeliğine karşın, dindar insanlar tarafından iyi gözle görülmüyordu ve ne denli tecrübesiz olursa olsun tek bir sofu burun yoktu ki ondan büyücülük kokusu almasın.

Yaşlandıkça, biliminde olduğu kadar, yüreğinde de boşluklar oluşmuştu. En azından, yüzünü inceleyince haklı olarak buna inanılabilirdi; bu yüzde, ruhunun ancak siyah bir bulutun arkasından ışıldadığı görülebiliyordu. Bu açılmış alnın, bu hep eğik duran başın, bu hep iç geçirişlerle inip kalkan göğsün kaynağı neydi? Hangi gizli düşünce, çatık kaşları dövüşe hazırlanan iki boğa gibi birbirine yaklaşırken dudaklarında o denli buruk bir tebessüme yol açıyordu? Kalan saçları neden şimdiden kırlaşmıştı? Bazen bakışlarından fışkıran ve gözünü bir fırının cidarında açılmış bir deliğe benzeten o içsel ateş, neyin nesiydi?

Şiddetli bir manevi endişenin bu belirtileri, bu hikâyenin geçtiği dönemde özel bir yoğunluk kazanmıştı. Birkaç kez, koroda yer alan bir çocuk onu kilisede yalnız görünce,

bakışındaki tuhaflık ve parıltıdan korkup kaçmıştı. Birçok kez, ayin saatinde koroda, yanındaki kişi *ad omnem tonum*[101] ilahinin sözleri arasına anlaşılmaz cümleler sokuşturduğunu işitmişti. Birkaç kez, "rahiplerin giysilerini yıkamak"la görevli Arsa çamaşırcısı, sayın Josas başdiyakozunun üstlüğünde tırnak ve kasılmış parmak izleri görerek korkmuştu.

Bu arada Başdiyakoz, ciddiyet ve sadeliği gittikçe artırıyordu; hiçbir zaman bu denli örnek gösterilebilir olmamıştı. Hem işi hem karakteri gereği her zaman kadınlardan uzak durmuştu; ama şimdi onlara her zamankinden daha çok nefret besler görünüyordu. Bir ipekli giysinin hışırtısı bile kapüşonunu gözlerinin üstüne indirmesine yetiyordu. Bu hususta katılık ve ihtiyatta o derece ileri gitmişti ki, 1481 yılı Aralık ayında Kral'ın kızı Madam Beaujeu, Notre-Dame Manastırı'nı ziyarete geldiğinde, 1334 yılı Saint-Barthélemy ayinine tarihlenen ve manastırı "yaşlı veya genç, hanım veya hizmetçi bütün kadınlar"a yasaklayan Kara Kitap kuralını piskoposa hatırlatarak, hanımın oraya girmesine ciddiyetle karşı çıkmıştı. Bunun üzerine piskopos da, papalık elçisi Odo'nun bazı önemli hanımefendileri bundan müstesna tutan kararnamesini –*aliquæ magnates mulieres quæ sine scandalo evitari non possunt*[102]– ona alıntılamak zorunda kalmıştı. Fakat Başdiyakoz yine de, elçinin kararnamesinin ta 1207 yılına, yani Kara Kitap'tan yüz yirmi yedi yıl önceye ait ve dolayısıyla Kitap'la geçersiz kılınmış olduğunu ileri sürerek itirazını sürdürmüş ve prensesin huzuruna çıkmayı reddetmişti.

Ayrıca Kıptiler ve çingenelere duyduğu tiksinti, bir süreden beri bir kat daha artmış gibiydi. Piskopostan, çingenelerin kilise avlusuna gelerek tef çalıp oynamalarını

kesinlikle yasaklayan bir ferman talep etmişti; bir yandan da, kötü büyüler konusunda tekeler, dişi domuzlar veya keçilerle suç ortaklığı yaptıkları gerekçesiyle yakılmaya veya ipe çekilmeye mahkûm edilmiş erkek ve kadın büyücülere ilişkin davaları bir araya toplamak için, dinî mahkemenin küflü arşivlerini tarıyordu.

VI

Halk tarafından sevilmeme

Daha önce belirttiğimiz gibi, başdiyakozla zangoç, katedral civarındaki nüfuzlu ve sıradan insanlar tarafından pek sevilmiyorlardı. Claude’la Quasimodo birlikte kiliseden çıktıkları –ki bu, sık sık oluyordu– ve efendi önde uşak arkada Notre-Dame semtinin dar, serin ve karanlık sokaklarından geçtikleri zaman, birçok kötü söz, alaycı tekerleme ve laf dokundurmaya maruz kalıyorlardı, meğer ki Claude Frollo başı dik ve ileride yürüyüp geniş ve neredeyse azametli alnını, apışıp kalan alaycılara göstersin – ki bu, nadiren oluyordu.

İkisi, mahallelerinde, Régnier’nin bahsettiği “şairler” gibiydiler.

Türlü türlü insan gider şairlerin ardından,
Baykuşları izleyen ötleğenler gibi, çığlık çığlığa..

Bu bazen, Quasimodo’nun kamburuna iğne batırmanın anlatılmaz zevki uğruna canını tehlikeye atan sinsi bir afacan

olurdu, bazen rahibin siyah cüppesine sürtünerek suratına alaycı *dum dum şeytanı tuttum* şarkısını söyleyen, açıkgöz ve haddinden fazla küstah, güzel bir genç kız. Bazen de bir kapı kemerinin altındaki basamaklara art arda dizilerek çömelmiş bir grup soysuz kocakarı, başdiyakozla çancı geçerken yüksek sesle homurdanır ve onlara şu yüreklendirici hoş geldin cümlesini söylerdi: "Hımm! İşte bir adam ki, ruhu öbürünün vücudu gibi yaratılmış!" Ya da oyun oynamakta olan bir grup öğrenci ve hayta topluca ayağa kalkar ve onları klasik biçimde, Latince bir yuhalamayla selamlardı: *Eia! eia! Claudius cum claudo*![103]

Fakat çoğu kez Rahip ile Zangoç hakaretin farkında olmazlardı; zira bütün bu kibar sözleri işitmek için Quasimodo fazla sağır, Claude da fazla dalgındı.

88. Yunan mitolojisinde cehennem ırmağı. (Y.N.)

89. (Lat.) Tokat atmak ve saç baş yolmak. (Y.N.)

90. (Lat.) Tembeller mihrabı. (Y.N.)

91. Latince, *quasimodo* sözcüğü "şöyle böyle", "aşağı yukarı", "yaklaşık olarak" anlamına da gelebilir. (Y.N.)

92. Hugo, Vergilius'un, "*Formosi pecoris custos formosior ipse*" (Güzel bir sürünün çobanı ama kendisi daha güzel) dizesini, "Azman bir sürünün çobanı ama kendisi daha azman" olarak değiştiriyor. (Y.N.)

93. (Lat.) Gürbüz çocuk kötü olur. (Y.N.)

94. Ariosto'nun "Orlando Furioso" (Çılgın Orlando) adlı epik şiirinin bir kahramanı. Astolpho kanatlı bir atın üzerinde aya götürülür. (Kentaur: Yunan mitolojisinde yarı at yarı insan olan yaratık. Hippogrif: yarı kuş yarı at olan yaratık. Ç.N.)

95. Paul Warnefried olarak da bilinen, 720-799 yılları arasında yaşamış Lombardiyalı tarihçi ve şair. (Y.N.)

96. (Lat.) Kavga: birinci sebep, çok kaliteli bir şarabın içilmesi. (Y.N.)

97. (Lat.) Çemberin kesildiği yerde. (Y.N.)

98. (Lat.) “Caiz olanı”nı tükettikten sonra “caiz olmayan”ına da... (Y.N.)

99. Felsefe taşını bulup altına çevirmeye çalışan simyacılar (başlıca teknikleri ateşti). (Y.N.)

100. Hugo II de Bisuncio, 1326-1332 (Victor Hugo’nun notu.)

101. (Lat.) Her tonda. (Y.N.)

102. Geri çevrilmeleri mutlaka rezalete yol açacak birkaç önemli hanım. (Du Breul) (Y.N.)

103. (Lat.) Haydi bakalım! Claude ile topal! (Latince *claudus* = topal. Ç.N.)

Beşinci kitap

I

Abbas Beatı Martini[104]

Dom Claude'un ünü, uzaklara kadar yayılmıştı. Bu sayede, aşağı yukarı Madam de Beaujeu'yü görmeyi reddettiği döneme doğru, anısını uzun süre sakladığı bir ziyarete ev sahipliği yaptı.

Vakit akşamdı. Ayinden sonra Notre-Dame'ın manastır bölümündeki özel hücresine çekilmişti. Bu odanın, bir köşeye atılmış ve ne idüğü pek belli olmayan ama baruta benzeyen bir tozla dolu birkaç şişe bir yana bırakılırsa hiçbir garip ve esrarengiz yanı yoktu. Duvarda, şurada burada, birtakım yazılar vardı gerçi; ama bunlar önemli yazarlardan alınma ya bilimsel ya da dinsel özdeyişlerdi. Başdiyakoz, üç fitilli bakır bir lambanın ışığında, üstü elyazmalarıyla dolu büyük bir yazı masasının başına yeni oturmuş, dirseğini Autun'lü Honorius'un açık duran kitabı *De prædestinatione et libero arbitrio*'nun[105] üstüne dayamış, derin derin düşünerek yeni getirdiği *in-folio* olarak basılmış kitabı karıştırıyordu; bu, odasındaki tek matbaa ürünüydü. Dalgın dalgın hayal kurarken kapıya vuruldu. "Kim o?" dedi bilgin, kemiğine dokunulan aç bir köpeğin nazik ses tonuyla. Dışarıdan bir ses yanıt verdi: "Dostunuz, Jacques Coictier." Claude gidip kapıyı açtı.

Gerçekten de gelen, Kral'ın hekimiydi; sert görüntüsünü ancak kurnaz bir bakışın az çok giderdiği elli yaşlarında bir

adamdı. Yanında biri daha vardı. Her ikisi de arduvaz renkli, sincap kürküyle astarlanmış, önü kapalı ve kemerli, aynı kumaştan ve aynı renk başlığı olan uzun birer harmani giymişlerdi. Elleri yenlerinin içinde, ayakları eteklerinin altında, gözleri de başlıklarının ardında kayboluyordu.

“Tanrı yardımcım olsun, efendiler,” dedi Başdiyakoz, konuklarını içeri buyur ederken; “bu saatte bu denli onurlandırıcı bir ziyaret beklemiyordum. Böyle kibarca konuşurken araştırıcı ve endişeli bakışları da hekimle arkadaşı arasında gidip geliyordu.”

“Dom Claude Frollo de Tirechappe gibi büyük bir âlimi ziyaret için vakit asla geç değildir,” dedi Doktor Coictier. Franche-Comté’li şivesiyle bütün cümlelerini kuyruklu bir giysi haşmetiyle sündürüp uzatıyordu.

O zaman, hekimle Başdiyakoz arasında, o devirde âdet olduğu üzere bilginler arasındaki bütün konuşmalara girizgâh teşkil eden; ama birbirlerinden canı gönülden nefret etmelerine de engel olmayan o iltifat ve kutlama fasıllarından biri başladı. Aslında bugün de durum farklı değildir; bir başka bilgine iltifat eden her bilginin ağzı, balla tatlandırılmış bir ödsuyu kâsesidir.

Claude Frollo’nun Jacques Coictier’ye ettiği iltifatlar özellikle, saygıdeğer doktorun, o pek imrenilen kariyeri boyunca Kral’ın her hastalığından elde edebildiği birçok dünyevi avantaja ilişkindi; doktorunki, felsefe taşının peşinden koşmaktan daha iyi ve güvenilir bir simya işlemiydi.

“Hakikaten! Sayın Doktor Coictier, yeğeniniz pek muhterem Senyör Pierre Versé’nin piskoposluğunu öğrenince çok sevindim. Amiens piskoposu olmuştu, değil mi?”

“Evet Sayın Başdiyakoz, Tanrı’nın lütfu ve merhameti işte...”

“Biliyor musunuz, Noel günü muhasebat bölüğünüzün başında pek havalı bir geçişiniz vardı, sayın başkan.”

“Başkan yardımcısı, Dom Claude, ne yazık ki sadece ‘yardımcısı’.”

“Saint-André-des-Arcs Sokağı’ndaki görkemli eviniz ne âlemde? Louvre gibi bir şey... Ben özellikle kapının üstündeki kayısı ağacı kabartmasıyla şu hoş kelime oyununa bayılıyorum: ABRI-COTIER.[106]”

“Heyhat! Üstat Claude, bu inşaat bana pek pahalıya mal oluyor. Eve eklemeler yapıldıkça ben batıyorum.”

“Hadi canım! Saray mahkemesi ve zindanından gelen iratlarınız ve manastıra ait bütün evlerin, tezgâhların, dükkânların, kulübenin gelirleri yok mu! Doğrusu sağılacak güzel bir meme...”

“Poissy’deki şato arazimden bu yıl hiçbir şey almadım.”

“Ama Triel, Saint-James ve Saint-Germain-en-Laye’ de geçiş paraları hâlâ tıkır tıkır ödeniyor.”

“Yüz yirmi lira, üstelik Paris lirası bile değil.”

“Ama kralın danışmanlığı göreviniz de var. Bunun ücreti sabittir herhalde.”

“Evet, meslektaş Claude; ama dillere dolanan şu lanetli Poligny arazisi var ya, altı üstü bana yılda altmış altın ekü bile getirmiyor.”

Dom Claude, Jacques Coictier’ye iltifat edip dururken eğlence olsun diye kaba saba bir adamın büyük servetiyle kafa bulan, üstün ve mutsuz bir adamın alaycı, iğneleyici ve belli belirsiz aşağılayıcı şu vurgusuna, şu hüzünlü ve acımasız gülümsemesine sahipti. Ama beriki bunun farkında değildi.

“Tüm içtenliğimle söyleyeyim,” dedi nihayet Claude, doktorun elini sıkarak, “Sizi böyle sağlıklı görmekten pek memnun oldum.”

“Teşekkürler, Üstat Claude.”

“Sahi,” dedi birden Dom Claude, “şahane hastanız ne âlemde?”

“Doktoruna yeterince ödeme yapmıyor,” dedi hekim, arkadaşına bir göz atarak.

“Öyle mi diyorsunuz, arkadaş Coictier?” dedi arkadaşı.

Şaşırma ve sitem tonunda söylenen bu söz, Başdiyakoz’un dikkatini tekrar bu tanımadığı şahsiyete yöneltti; zaten bu yabancı, hücresinin eşiğinden içeri adım attığından beri bir an bile onu tam anlamıyla unutmuş değildi. Hatta Kral XI. Louis’nin güçlü ve nüfuzlu hekimi Jacques Coictier’yi böyle yanında bir refakatçiyle kabul etmesi için, onunla arayı sıcak tutmasını zorunlu kılan binlerce sebebi düşünmesi gerekmişti. Bu yüzden, Jacques Coictier yeni geleni takdim ettiğinde, yüzünde hiç de candan bir ifade yoktu:

“Ha, sahi, Dom Claude, size bir meslektaş getirdim; şöhretinizi duymuş, sizi görmek istedi.”

“Beyefendi de ilim ehlinden mi?” diye sordu Başdiyakoz, zeki bakışlı gözlerini Coictier’nin arkadaşına dikerek. Meçhul adamın kaşlarının altında karşılaştığı gözler de onunkilerden ne daha az delici ne daha az kuşkucuydu.

Kandilin zayıf ışığının bir fikir edinmeye elverdiği kadarıyla, altmış yaşlarında, orta boylu, oldukça hasta ve yorgun görünen bir ihtiyardı bu. Yüzünde, hatları son derece burjuvalara has olmasına karşın, güçlü ve ciddi bir yan vardı; kalın kaşların altındaki derin çukurlara yerleşmiş gözleri bir mağaranın dibindeki ışıklar gibi parlıyordu; burnunun üstüne indirdiği başlığının altında, deha sahibi bir kafaya ait büyük planlarının dönüp durduğu hissediliyordu.

Başdiyakoz’un sorusunu yanıtlamayı bizzat üstlendi.

“Saygıdeğer Üstat,” dedi kalın bir sesle, “ününüz bana kadar geldi ve size danışmak istedim. Ben, âlimlerin yanına girmeden önce ayakkabılarını çıkaran yoksul bir taşra asilzadesiyim. Adımı bilmeniz gerek. Benim adım Tourangeau Birader’dir.”

“Bir asilzade için tuhaf bir ad!” diye düşündü Başdiyakoz. Ama güçlü ve ciddi bir kişilik karşısında bulunduğunu da hissediyordu. Yüksek zekâsının yönettiği içgüdüsü sayesinde, Tourangeau biraderin kürklü kukuletasının altında, kendisininkinden daha düşük olmayan bir zekânın bulunduğunu tahmin ediyordu; bu vakur simayı süzerken Jacques Coictier’nin mevcudiyeti nedeniyle abus çehresinde beliren alaycı sırıtma, günbatımı kızıllığının gece ufkunda erimesi gibi yavaş yavaş kayboldu. Yüzündeki donuk ifadeyle sessizce büyük koltuğuna tekrar oturmuş, dirseğini masanın üstündeki her zamanki yerine, elini de başına dayamıştı. Birkaç dakika düşündükten sonra, iki ziyaretçiye de oturmalarını işaret etti ve Tourangeau biradere döndü:

“Demek bana danışmaya geldiniz Üstat, acaba hangi ilim hakkında?”

“Muhterem,” dedi Tourangeau birader, “ben hastayım, hem de çok hasta. Sizin büyük bir hekim olduğunuzu söylüyorlar, ben de bir tıp tavsiyesi istemeye geldim.”

“Tıp ha!” dedi Başdiyakoz başını sallayarak. Bir an düşüncelere dalar gibi göründü, sonra devam etti:

“Tourangeau birader, mademki adınız böyle, başınızı çevirin. Cevabımı duvarda yazılı göreceksiniz.”

Tourangeau birader denileni yaptı ve başının üstünde duvara kazınmış şu ibareyi okudu:

Tıp, rüyaların kızıdır. İAMBLİKHOS.[107]

Bu arada Doktor Jacques Coictier, arkadaşının sorusunu canı sıkılarak dinlemiş, Dom Claude'un yanıtı da hoşnutsuzluğunu bir kat daha artırmıştı. Tourangeau biraderin kulağına eğildi ve Başdiyakoz'un duyamayacağı kadar alçak sesle şöyle dedi: "Deli olduğu konusunda sizi uyarmıştım. Ama siz ille de görmek istediniz!"

"Bu deli pekâlâ haklı olabilir de onun için, Doktor Jacques!" dedi birader aynı ses tonu ve acı bir tebessümle.

"Siz nasıl isterseniz," dedi Coictier soğukça. Sonra Başdiyakoz'a döndü: "Meseleye biraz hızlı giriyorsunuz Dom Claude, üstelik koca Hippokrates'i bir maymunun bir fındığı taktığı kadar takmıyorsunuz. Tıp bir rüyaymış, öyle mi? Eczacılar ve hekimler burada olsalardı sizi taşa tutarlardı bence. Demek ki iksirlerin kan üzerindeki, merhemlerin ten üzerindeki etkisini inkâr ediyorsunuz! İnsan adı verilen ebedî hasta için özel olarak yapılmış dünya adı verilen şu ebedî çiçek ve maden eczanesini inkâr ediyorsunuz!"

"Ne eczacılığı ne de hastayı inkâr ediyorum," dedi Claude soğuk bir sesle. "Ben yalnız hekimi inkâr ediyorum."

"Demek ki," diye devam etti Coictier hararetle, "damla hastalığının dahilî bir deri hastalığı olduğu, silah yarasının üzerine kızarmış bir sıçan basılarak iyileştirildiği, uygun biçimde verilen genç kanın yaşlı damarlara gençliklerini tekrar kazandırdığı doğru değil; iki kere ikinin dört ettiği ve *opisthotonos*'un[108] ardından *emprosthotonos*'un[109] geldiği doğru değil!"

Başdiyakoz hiç heyecanlanmaksızın cevap verdi: "Bazı şeyler vardır ki, onlar hakkında belli bir biçimde düşünürüm."

Coictier, öfkeden kıpkırmızı kesildi.

"Hele dur azizim Coictier, sinirlenmeyelim," dedi Tourangeau birader. "Sayın Başdiyakoz, bizim dostumuz."

Coictier, dişlerinin arasından homurdana homurdana sakinleşti: “Ne de olsa delinin biri işte!”

“Lanet olsun! Üstat Claude,” dedi Tourangeau birader bir an sessizlikten sonra, “benim bayağı canımı sıkıyorsunuz. Size iki konuda danışacaktım; biri sağlığımla, öbürü yıldızımla ilgili...”

“Beyefendi,” dedi Başdiyakoz, “düşünceniz bu idiyse oflaya puflaya benim merdivenimi tırmanmasanız da olurdu. Ben tıbba inanmadığım gibi astrolojiye de inanmam.”

“Sahi mi?” diye haykırdı birader şaşkınlıkla.

Coictier zoraki bir şekilde gülüyordu.

“Görüyorsunuz ya, deli işte,” dedi alçak sesle Tourangeau biradere. “Astrolojiye inanmıyormuş!”

“Her yıldız ışınının, bir insanın başına bağlı bir ip olduğuna inanmanın yolunu söyler misiniz bana?” diye devam etti Dom Claude.

“Peki, siz neye inanıyorsunuz öyleyse?” diye haykırdı Tourangeau birader.

Başdiyakoz bir an kararsız kaldı, sonra yanıtını yalanlar gibi görünen neşesiz bir gülümseme takındı: “*Credo in Deum*.”

“*Dominum nostrum,*”[110] diye ekledi Tourangeau birader istavroz çıkararak.

“Âmin,” dedi Coictier.

“Muhterem Üstat,” diye devam etti birader, “sizi böyle dini bütün görmek beni çok mutlu etti. Büyük bir âlim olduğunuz ortada, fakat ilme inanmayacak kadar büyük müsünüz?”

“Hayır,” dedi Başdiyakoz, Tourangeau’nun kolundan tutarak fersiz gözbebeklerinde bir coşku kıvılcımı çaktı. “Hayır, bilimi inkâr etmiyorum. Mağaranın sayısız

dehlizlerinde yüzükoyun, tırnaklarımı toprağa geçirerek boşuna sürünmedim ben; önümde, uzakta, karanlık dehlizin ucunda bir ışık, bir alev fark ettim haliyle; kuşkusuz sabırlılarla bilgelerin, içinde Tanrı'ya rastladıkları göz kamaştırıcı ana laboratuvarın bir yansımasıydı bu..."

"Her neyse," diye kesti Tourangeau, "siz neyi doğru ve kesin sayıyorsunuz?"

"Simyayı."

Coictier haykırdı: "Tabii ya, Dom Claude, simyanın da kendi mantığı vardır kuşkusuz; ama tıpla astrolojiyi yerin dibine batırmak neden?"

"Sizin insan biliminiz bir hiçtir! Gökyüzü biliminiz bir hiçtir!" dedi Başdiyakoz azametle.

"Bu Epidauros ile Kalde'yi çiğneyip geçmektir," dedi hekim pis pis sırıtarak.

"Dinleyin Mösyö Jacques. Bunu samimiyetle söylüyorum. Ben Kral'ın hekimi değilim, majesteleri bana, takımyıldızları gözlemleyeyim, diye Dédalus Bahçesi'ni vermedi. Darılmayın ve beni dinleyin. Tıptan demiyorum, zira o gerçekten çılgınca bir şey ama astrolojiden hangi hakikati çıkardınız şimdiye kadar? Dikey *bustrophedon*'un faziletlerini, *ziruph* sayısının ve *zephirod* sayısının faziletlerini sayın bakayım."

"Köprücükkemiğinin[111] sempatik gücünü ve kabalistiğin ondan türediğini inkâr edebilir misiniz?" dedi Coictier.

"Yanılıyorsunuz Mösyö Jacques, formüllerinizin hiçbiri hakikate götürmüyor. Oysa simyanın yaptığı keşifler var. Örneğin şöyle sonuçları tartışabilir misiniz? –Bin yıl toprak altında gömülü kalan cam, kaya kristaline dönüşür. –Kurşun bütün madenlerin atasıdır. (Zira altın bir maden değildir, ışıktır.)– Kurşunun sırasıyla önce kırmızı arseniğe, kırmızı

arsenikten kalaya, kalaydan gümüşe dönüşmesi için her biri iki yüzer yıllık dört dönem gerekir. –Bunlar olgu değil mi? Ama Süleyman'ın anahtarına, kesintisiz çizgiye ve yıldızlara inanmak, Büyük-Cathay' lılarla[112] birlikte sarıasmanın köstebeğe ve buğday tanelerinin sazan cinsinden balıklara dönüştüğüne inanmak kadar gülünçtür."

"Ben hermetik de okudum," diye haykırdı Coictier, "ve iddia ediyorum ki..."

İyice ateşlenen Başdiyakoz, doktorun sözünü bitirmesine meydan vermedi. "Ben de tıp, astroloji ve hermetik okudum. Ama hakikat yalnız burada" (konuşurken masanın üstünden yukarıda bahsettiğimiz tozla dolu bir şişeyi eline almıştı), "ışık yalnız burada! Hippokrates bir rüya, Urania bir rüya, Hermes bir düşünce... Altın ise güneştir, altın yapmak tanrı olmaktır. Biricik ilim budur. Tıbbı, astrolojiyi dibine kadar araştırdım, diyordum. Sonuç hiç, yine hiç; İnsan vücudu, kapkaranlık; yıldızlar, kapkaranlık!.."

Esinli ve azametli bir tavırla tekrar koltuğuna çöktü. Tourangeau birader onu sessizce izliyordu. Coictier bıyık altından gülmeye çalışıyor, belli belirsiz omuz silkiyor ve alçak sesle tekrarlıyordu: "Deli bu!"

"Peki," dedi Tourangeau aniden, "bu muhteşem amaca erişebildiniz mi? Altın yapabildiniz mi?"

"Yapabilmiş olsaydım," dedi Başdiyakoz, düşünmekte olan bir adam gibi sözlerini tane tane telaffuz ederek, "Fransa kralının adı Louis değil, Claude olurdu."

Birader kaşlarını çattı.

"Ne diyorum ben?" diye devam etti Dom Claude küçümseyici bir gülümsemeyle. "Doğu Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak dururken Fransa tahtını ne yapayım?"

“Ha, şimdi oldu!” dedi birader.

“Ahh zavallı deli!” diye mırıldandı Coictier.

Başdiyakoz, artık sadece kendi düşüncelerine yanıt veriyormuş gibi, devam etti:

“Ama yok, hâlâ sürünüyorum. Yer altı yolunun taşlarına sürte sürte yüzümü, dizlerimi kanatıyorum. Görür gibi oluyor ama durup seyredemiyorum! Okumuyor, sadece heceliyorum!”

“Okuyabildiğiniz zaman,” dedi birader, “altın yapacak mısınız?”

“Bundan kim şüphe edebilir?” dedi Başdiyakoz.

“Bu durumda, Meryem Anamız biliyor ki, ben de büyük bir para sıkıntısı çekiyorum ve sizin kitaplarınızı okuyabilmeyi çok isterdim. Söyleyin bana, muhterem Üstat, sizin bu ilminiz Notre-Dame’ın hasmı ya da en azından onu rahatsız eden bir şey değil mi?”

Dom Claude, biraderin bu sorusuna hiç istifini bozmadan kibirlice bir soruyla yanıt vermekle yetindi: “Ben kimin başdiyakozuyum?”

“Orası doğru Üstadım. Peki, beni öğrenciniz olarak kabul eder miydiniz? Ben de sizinle birlikte heceleyeyim...”

Claude, (Tevrat’taki) Samuel’in soylu ve vakur tavrını takındı:

“İhtiyar, gizemli şeyler dünyasında bu yolculuğa çıkabilmek için, size ömrünüzün kalan kısmından daha uzun yıllar gerek. Saçlarınız hayli kırlaşmış! Mağaradan ancak ak saçla çıkılır, doğru; ama girerken kara saçla girilir. İlim insan yüzlerini kırıştırmayı, soldurmayı ve kurutmayı tek başına becerir; yaşlılığın kendisine iyice kırışmış yüzler getirmesine ihtiyacı yoktur. Ama yine de bu yaşınızda disipline girmek ve bilgelerin ürkütücü alfabesini çözmek arzusuyla yanıyorsanız,

olur, bana gelin, bunu deneyebilirim. Sizin gibi zavallı bir ihtiyara ne kadim Herodotos'un bahsettiği piramitlerin mezar odalarını, ne Babil'in tuğla kulesini, ne de Hindistan'daki Eklinga Tapınağı'nın beyaz mermerden devasa ana sunağını ziyaret etmeyi önereceğim. Ben de sizin gibi, ne Sikra'nın kutsal biçimi örnek alınarak inşa edilmiş Kalde yapılarını, ne tahrip edilmiş Süleyman Tapınağı'nı, ne de İsrail kral mezarlarının kırılmış taş kapılarını gördüm. Burada elimizde olan Hermes kitabının bölümleriyle yetiniriz. Size Aziz Christophe heykelinin, "Ekici" simgesinin ve Sainte-Chapelle'in kapısındaki, biri elini bir kâseye, öbürü bir buluta daldırmış iki melek simgesinin neyi temsil ettiğini açıklarım."

Sözün burasında, Başdiyakoz'un ateşli sözlerinin atından düşürdüğü Jacques Coictier tekrar eyerine yerleşti ve bir âlimin yanlışını düzelten diğer bir âlimin muzaffer edasıyla onun sözünü kesti: "*Erras, amice Claudi.*[113] Simge sayı değildir. Siz Orpheus'u, Hermes zannediyorsunuz."

"Yanılan sizsiniz," diye ağırbaşlılıkla karşılık verdi Başdiyakoz. "Daidalos[114] temel, Orpheus duvarlar, Hermes de binadır. Yani bütündür. İstediğiniz zaman gelebilirsiniz," diye devam etti Tourangeau biradere dönerek, "size Nicolas Flamel'in potasının dibinde kalmış altın parçacıklarını gösteririm, siz de bunları Guillaume de Paris'nin altınıyla kıyaslarsınız. Size Yunanca *peristera* kelimesinin gizli faziletlerini öğretirim. Ama her şeyden önce alfabenin mermer harflerini, kitabın granit sayfalarını birer birer okuturum. Piskopos Guillaume ve Saint-Jean-le-Rond'un kapısından Sainte-Chapelle'e, sonra Nicolas Flamel'in Marivaulx Sokağı'ndaki evine, Saint-Innocents'teki mezarına, Montmorency Sokağı'ndaki iki hastanesine gideriz. Size Saint-Gervais Hastanesi'nin kapısı ile Febves Sokağı'ndaki

dört koca demir ızgaranın üzerini kaplayan hiyeroglifleri okuturum. Yine birlikte Saint-Côme, Sainte-Geneviève-des-Ardents, Saint-Martin, Saint-Jacques-de-la-Boucherie kiliselerinin cephelerini heceleriz...”

Tourangeau, bakışlarından ne denli zekâ fışkırırsa fışkırsın, uzun süredir Dom Claude’un söylediklerini anlamaz gibi görünüyordu. Sözünü kesti.

“Lanet olsun! Sizin kitaplarınız hangileri, söyler misiniz?”

“İşte bir tanesi,” dedi Başdiyakoz.

Ve hücrenin penceresini açarak parmağıyla koca Notre-Dame Kilisesi’ni gösterdi. İki kulesi, taş kaburgaları ve dev sağrısıyla yıldızlı gökyüzünde siyah bir karaltı halinde beliren katedral, şehrin ortasına kurulmuş iki başlı azman bir sfenksi andırıyordu.

Başdiyakoz devasa binayı bir süre sessizce seyretti; sonra, bir iç geçirişle sağ elini masanın üzerinde açık duran basılı kitaba, sol elini Notre-Dame’a doğru uzatarak ve kederli bakışlarını birinden diğerine çevirerek şöyle dedi:

“Heyhat! Bu onu öldürecek.”

Sabırsızlıkla kitaba yaklaşmış olan Coictier, haykırmaktan kendini alamadı: “İyi ama bu kadar korkulacak ne var bunda? GLOSSA IN EPISTOLAS D. PAULI. *Norimbergæ*, *Antonius Koburger*, 1474[115]. Yeni bir şey değil ki! ‘Özdeyişler Üstadı’ Pierre Lombard’ın bir kitabı işte. Basılı olduğu için mi korkutucu yoksa? Tam üstüne bastınız,” dedi derin düşüncelere dalmış görünen Claude. Kıvırdığı işaretparmağını ünlü Nuremberg Basımevi’nden çıkmış *in-folio* kitaba bastırarak, ayakta duruyordu. Sonra şu esrarengiz sözleri ilave etti: “Heyhat! Heyhat! Küçük şeyler, büyüklerin hakkından geliyor; bir diş, bir gürzü yeniyor. Nil faresi

timsahı, kılıçbalığı balinayı öldürüyor; kitap da binayı öldürecek!"

Manastırda ışıkları söndürme saati çalarken Doktor Jacques, arkadaşına alçak sesle, "Deli bu!" diye her zamanki nakaratını tekrarlıyordu. Arkadaşı da bu kez, "Galiba evet!" diye yanıt verdi.

Bu, artık hiçbir yabancının manastırda kalamayacağı saatti. İki ziyaretçi gitmeye hazırlandı. Tourangeau birader, Başdiyakoz'a veda ederken, "Üstat," dedi, "ben âlimleri ve üstün ruhlu insanları severim; size karşı da olağanüstü takdir hisleri besliyorum. Yarın Tournelles Sarayı'na gelin ve Saint-Martin de Tours'un başrahibini görmek istediğinizi söyleyin."

Başdiyakoz şaşkınlıktan afallamış durumda odasına döndü. Tourangeau biraderin kim olduğunu nihayet anlamış ve Saint-Martin de Tours'un vakıf sicilindeki şu bölümü hatırlamıştı: *Abbas beati Martini, SCILICET REX FRANCIÆ, est canonicus de consuetudine et habet parvam præbendam quam habet sanctus Venantius et debet sedere in sede thesaurarii.*[116]

Bu dönemden itibaren Başdiyakoz'un, majesteleri Paris'e geldiği zaman, XI. Louis ile sık sık görüştüğü, Dom Claude'un itibarının Olivier le Daim ile Jacques Coictier'yi gölgede bıraktığı ve hekimin de, âdeti olduğu üzere, bu sebeple Kral'a bayağı ters davrandığı söyleniyordu.

II

Bu onu öldürecek

Kadın okurlarımız, burada bir an durup Başdiyakoz'un şu muammalı sözlerinin altında yatan fikrin ne olduğunu araştırmamızı herhalde hoşgöreceklerdir: *Bu onu öldürecek. Kitap yapıyı öldürecek.*

Bize kalırsa bu düşüncenin iki çehresi vardı. Önce, bu bir rahip düşüncesiydi. Yeni bir unsurun, yani matbaanın ortaya çıkmasına karşı rahip topluluğunun duyduğu korkuydu. Tapınak insanının, Gutenberg'in ışıklı basım tekniği karşısında kapıldığı dehşet ve göz kamaşmasıydı. Kürsü ile elyazmasının, dillendirilmiş söz ile yazılı sözün, basılı söz karşısında kaygılanmasıydı. Bir serçenin, Lejyon meleğin altı milyon kanadını açtığını görünce düştüğü şaşkınlığa benzer bir şeydi... Özgürleşmiş insanlığın patırtı ve kaynaşmasını şimdiden işiten, gelecekte aklın imanın altını oyacağını, fikrin inancı tahtından indireceğini, dünyanın Roma'yı sarsacağını gören peygamberin çığlığı... Matbaayla uçuculuk kazanmış insan düşüncesinin buhar olup teokrasi kabından uçacağını gören filozofun öngörüsü... Tunç koçbaşını inceleyip, “Kule yıkılacak,” diyen askerin dehşeti... Bu, bir gücün yerini bir başka gücün alacağı, yani matbaanın Kilise'yi öldüreceği anlamına geliyordu.

Fakat ilk ve kuşkusuz en basiti olan bu düşüncenin altında, bize göre, onun doğal sonucu olan daha yeni, kavranması daha zor, reddedilmesi daha kolay bir başka düşünce, sadece rahibe değil aynı zamanda bilgin ve sanatçıya da ait olan felsefi görüş yatmaktaydı. Bu, insan düşüncesinin biçim değiştirirken ifade tarzını da değiştireceğinin, her kuşağın temel düşüncesinin bundan sonra aynı maddeyle ve aynı şekilde yazılmayacağının, pek sağlam ve kalıcı olan taştan kitabın yerini daha da sağlam ve kalıcı olan kâğıttan kitaba bırakacağının önsezisiydi. Bu

açıdan, Başdiyakoz'un müphem cümlesinin ikinci bir anlamı vardı; bir sanatın bir başka sanatı tahtından indireceği, yani matbaanın, mimarlığı öldüreceği anlamına geliyordu.

Gerçekten de, her şeyin başlangıcından Hıristiyan çağının on beşinci yüzyılına (o yüzyıl dahil) gelinceye kadar mimarlık, insanlığın büyük kitabı, kâh güç kâh akıl olarak çeşitli gelişim aşamalarında, insanın belli başlı ifade tarzı olmuştur.

İlk ırkların belleği kendini aşırı yüklü hissettiğinde, insan türünün anı dağarcığı son derece yüklü ve karman çorman hale gelip çıplak ve uçucu söz, bu dağarcığın bir kısmını yolun bir yerinde yitirme tehlikesi arz ettiğinde, bu anılar en görülür, en kalıcı ve en doğal biçimde toprağa kaydedildi. Her gelenek, bir anıtın altına mühürlendi.

İlk anıtlar, Musa'nın deyişiyle *demirin değmemiş olduğu* basit kaya kütleleriydi. Mimarlık da herhangi bir yazı gibi başladı. Önce alfabe oldu. Bir taş dikiliyor, bu bir harf oluyordu; her harf, bir hiyeroglifti ve her hiyeroglifin üzerine, başlığın sütunun üzerine yaslandığı gibi, bir grup fikir yaslanıyordu. İlk ırklar, bütün dünya üzerinde, her yerde, her devirde, hep böyle yaptılar. Keltlerin *dikilitaşına* Asya'nın Sibiryası'nda, Amerika'nın pampalarında da rastlanır.

Daha sonra sözcükler yapıldı. Taşın üstüne taş kondu, bu granit heceler birleştirildi, söz bazı birleşimler denedi. Kelt dolmen ve kromlekleri, Etrüsk tümülüsleri, İbrani galgalları[117] birer sözcüktür... Kimileri, özellikle tümülüsler, birer özel addır. Hatta bazen, elde bol taş ve geniş bir düzlük olduğu zaman, bir cümle bile yazılıyordu. Mesela Karnak'taki devasa taş yığını eksiksiz bir cümledir.

Nihayet kitaplar da yapıldı. Gelenekler, simgeler doğurmuştu ve kendileri bu simgelerin altında, ağaç

gövdesinin kendi yaprakları altında kaybolması gibi kayboluyorlardı. İnsanlığın inandığı bütün bu simgeler geliştikçe gelişiyor, çoğalıyor, kesişiyor ve gittikçe karmaşıklaşıyordu; ilk anıtlara sığmıyor, her yandan taşıyorlardı. Bu anıtlar kendileri gibi ilkel ve basit olan, toprakta yatan geleneği zaten şöyle böyle ifade ediyorlardı. Simgenin yapıda serpilip gelişmeye ihtiyacı vardı. O zaman, insan düşüncesiyle birlikte mimarlık gelişti; bin başlı ve bin kollu bir dev oldu ve bütün bu havada kalan simgeselliği görülür, tutulur, ebedî bir formun içinde sabitleştirdi. Kuvvet olan Daidalos ölçer, zekâ olan Orpheus şarkı söylerken bir harf olan sütun, bir hece olan kemer, bir sözcük olan piramit, hem bir geometri hem de bir şiir yasasıyla harekete geçerek kümeleşiyor, birleşiyor, karışıyor, iniyor, çıkıyor, yerde uç uca ekleniyor, gökte kat kat yükseliyordu, ta ki bir devrin genel düşüncesinin dayatması altında, aynı zamanda harika yapılar da olan o harika kitapları meydana getirinceye kadar: Eklinga pagodası, Mısır'ın Ramesseum'u, Süleyman'ın tapınağı gibi...

Ana fikir, söz, bu yapıların sadece içinde değil biçimindeydi de. Örneğin Süleyman Tapınağı, Kutsal Kitap' ın sadece cilt kapağı değil, ta kendisiydi. Eşmerkezli çevre duvarlarının her birinde rahipler, tercüme edilmiş ve göze görünür kılınmış sözü okuyabiliyor ve böylece onun tapınaktan tapınağa geçirdiği dönüşümlerini izleyebiliyorlardı, ta ki onu son kutsal mekânında en somut formu içinde yakalayıncaya kadar, yine mimarlığın bir unsuru olan bu form, kemerdi. Böylece söz yapının içine kapatılmıştı, fakat imgesi, bir mumya tabutunun üzerindeki insan figürü gibi, kılıfının üzerindeydi.

Yapıların yalnız formları değil kendileri için seçtikleri yerler de temsil ettikleri düşünceyi ele veriyordu. İfade

edilecek simgenin zarif ya da kasvetli oluşuna göre, Eski Yunan, dağlarını göze ahenkli gelen bir tapınakla taçlandırıyor, Eski Hint ise sıra sıra dev granit fillerin taşıdığı biçimsiz yer altı pagodalarını oymak için, kendi dağlarının karnını deşiyordu.

Böylece, dünyanın ilk altı bin yılı boyunca, Hindistan'ın en eski pagodasından Köln katedraline kadar mimarlık, insan türünün büyük yazısı oldu. Bu o denli doğrudur ki, sadece her dinî simgenin değil her insan düşüncesinin de bu büyük kitapta bir sayfası ve anıtı vardır.

Her uygarlık, teokrasiyle başlayıp demokrasiyle sona erer. Birliğin yerine geçen özgürlük yasası, mimaride yazılıdır. Zira –bu noktayı vurgulamamız gerek– inşaat işçiliğinin yalnızca tapınağı inşa etmekte, ruhban sınıfına ait mit ve simgeselliği dile getirmekte, taş sayfalarına gizemli yasa levhalarını hiyeroglifler halinde kaydetmekte güçlü olduğu sanılmamalıdır. Böyle olsaydı, her insan toplumunda, kutsal simgenin yıpranıp özgür düşüncenin altında silindiği, insanın rahipten kaçtığı, felsefeler ve sistemlerdeki hatalı gelişmelerin dinin yüzeyini kemirdiği bir an geldiği gibi, mimarlık insan zihninin bu yeni halini yeniden üretemez, ön yüzü dolu sayfalarının arka yüzü boş olur, eseri eksikli ve kitabı yarım kalırdı. Oysa öyle olmuyor.

Örnek olarak Ortaçağ'ı alalım; orada olayı daha açık seçik görebiliyoruz, çünkü bize daha yakın. Birinci dönemi boyunca teokratik rejim, Avrupa'yı organize ederken; Vatikan, Capitolino'nun çevresinde yıkıntı halinde yatan Roma'nın unsurlarını kendi etrafında bir araya getirip yeniden sınıflandırırken; Hıristiyanlık önceki uygarlığın yıkıntıları arasında toplumun bütün katmanlarını araştırır ve bu harabelerden, kilit taşı ruhban sınıfı olan yeni bir hiyerarşik

evren inşa ederken; Mısır ve Hint'in teokratik yapılarının kardeşi, katıksız Katolikliğin bozulmaz amblemi, papalık birliğinin değişmez hiyeroglifi o esrarengiz roman mimarinin önce bu kaosa sızdığı fark edilir, sonra ölü Yunan ve Roma mimarilerinin kalıntılarından, Hıristiyanlığın soluğu altında ve barbarların eliyle, yavaş yavaş ortaya çıktığı görülür. Gerçekten de o zamanın bütün düşüncesi, bu kasvetli roman üslubunda kayıtlıdır. Her yerinde otorite, birlik, nüfuz edilemezlik, mutlak, VII. Gregorius hissedilir; her yerinde rahip hissedilir, asla insan hissedilmez; her yerinde kast hissedilir, asla halk hissedilmez. Derken Haçlı Seferleri gelir. Bu, büyük bir halk hareketidir ve her büyük halk hareketi, sebebi ve amacı ne olursa olsun, son çökeltisinden her zaman özgürlük ruhunu açığa çıkarır. Yenilikler ortaya çıkacaktır. Fırtınalı bir dönem olan köylü isyanları, soylu ayaklanmaları ve birlikler dönemi açılır; otorite sarsılır, birlik bölünür. Feodalite, teokrasiyle paylaşım talep eder; kaçınılmaz biçimde çıkıp gelecek ve her zaman olduğu gibi aslan payını kapacak olan halk da sıradadır. *Quia nominor leo.*[118] Böylece ruhbanlığın altından feodal beylik, feodal beyliğin altından özgür şehir baş verir. Avrupa'nın çehresi değişmiştir. Mimarinin çehresi geri kalacak değil ya, o da değişir. Uygarlık gibi o da sayfayı çevirmiştir; zamanın yeni ruhu onu kendi dayatması altında yazmaya hazır bulur. Haçlı Seferleri'nden, ulusların özgürlükle dönmesi gibi, sivri kemerle dönmüştür. Böylece, Roma yavaş yavaş parçalanırken Roman mimari ölür. Hiyeroglif, katedrali terk edip feodaliteye itibar sağlamak üzere şatoyu armayla süslemeye gider. Katedralin kendisi, yani vaktiyle o denli dogmatik olan ve artık burjuvazi, özgür şehir ve özgürlük tarafından istila edilen bu yapı ise rahibin elinden kurtulup

sanatçının eline düşer. Sanatçı, onu keyfine göre inşa eder. Elveda gizem, mit, yasa. Gelsin fantezi ve keyfiyet. Rahibin diyecek bir şeyi yoktur, yeter ki bazilikası ve mihrabı yerinde kalsın. Dört duvar sanatçıya aittir. Mimari kitabı artık ruhbana, dine, Roma'ya değil, hayal gücüne, şiire, halka aittir. Altı-yedi yüzyıllık Roman mimarinin değişmez durağanlığından sonra insana son derece çarpıcı gelen, en fazla üç yüzyıllık bu mimarideki sayısız ve hızlı dönüşümlerin sebebi budur. Bu arada sanat dev adımlarla ilerlemektedir. Halk dehası ve özgünlüğü, vaktiyle piskoposların yaptığı işi üstlenmiştir. Her nesil gelip geçerken kitaba kendi satırlarını yazar; katedrallerin ön yüzündeki eski Roman hiyerogliflerin üstünü çizer; yerlerine koyduğu yeni simgenin altından dogma, ancak yer yer ve belli belirsiz görülebilir. Halkın giydirdiği giysinin kıvrımları alttaki dinî iskeleti şöyle böyle belli eder. O zamanlar mimarların, kiliseye karşı bile gösterdikleri cüretkâr serbestliği tahayyül etmek imkânsızdır. Örneğin, Paris Adalet Sarayı'nın Şömineler Salonu'nda olduğu gibi, utanç verici bir biçimde çiftleştirilmiş keşişlerle rahibe adaylarından örülü sütun başlıkları... Bourges Katedrali'nin ana kapısında olduğu gibi, Nuh'un *eksiksiz biçimde* taşa oyulmuş macerası... Bocherville Manastırı başrahibinin lavabosunda olduğu gibi, elinde şarap kadehiyle tüm cemaatin suratına gülen eşek kulaklı bir sarhoş keşiş... O devirde, taşa yazılan düşünce için, tıpkı bizim bugünkü basın özgürlüğüne benzeyen bir ayrıcalık vardı: mimarlık özgürlüğü.

Bu özgürlüğün sınırları pek genişti. Bazen bir kapı, bir cephe, bütün bir kilise, ibadete tamamen yabancı, hatta kiliseye muhalif bir simgesel anlam sergilerdi. Daha on üçüncü yüzyılda Guillaume de Paris, on beşinci yüzyılda

Nicolas Flamel, bu tür isyankâr sayfalar yazdılar. Saint-Jacques-de-la-Boucherie tam bir muhalefet kilisesiydi.

O zamanın düşüncesi ancak bu şekilde özgürdü, bu yüzden bütün halinde ancak yapı denen bu kitaplara kaydedilebiliyordu. Bu yapı formu olmasaydı, özgürlüğünü başka türlü kullanmayı göze alacak kadar ihtiyatsız davrandığı takdirde, elyazması formu altında şehir meydanında cellat eliyle yakıldığını görürdü. Kilise kapısındaki düşünce, kitaptaki düşüncenin işkencesini seyrederdi. Dolayısıyla, gün ışığına çıkmak için önünde sadece bu yol, yani yapı inşaatı olduğundan, dört bir yandan bu yola atılıyordu. Tüm Avrupa'yı kaplayan katedral sayısının muazzamlığı buradan gelir; sayıları o denli akıl almaz boyuttadır ki, araştırıp gerçekliğinden emin olduktan sonra bile insanın inanası gelmez. Toplumun bütün maddi, bütün zihinsel güçleri aynı noktaya yönelmekteydi, yani mimarlığa. Bu şekilde, Tanrı'ya kiliseler inşa etmek bahanesiyle, sanat muhteşem ölçülerde gelişiyordu.

O zaman kim şair doğarsa mimar oluyordu. Tunç kalkanlardan bir *testudo*[119] altındaymış gibi feodalitenin altında her yandan sıkıştırılan ve ancak mimarlık yönünde çıkış yolu gören kitlelerdeki dağınık deha, bu sanatla çıkış yolu buluyor, "İlyada"ları katedral biçimini alıyordu. Diğer bütün sanatlar, mimarlığa itaat ediyor, onun altında disipline giriyordu. Bunlar, büyük eserin işçileriydi. Mimar, şair, usta, eserin cephelerini yontup işleyen heykelciliği, vitraylarını renklendiren resim sanatını, çanlarını harekete geçiren ve orglarına üfleyen müziği, kişiliğinde birleştiriyordu. Gerçek anlamıyla zavallı şiir, yani elyazmalarında bitkisel hayatını sürdürmeye çalışan şiir bile, kendini gösterebilmek için, koşuk ya da kafiyeli ilahi biçiminde, yapıya dahil olmak

zorunda kalıyordu; kadim Yunan dinî bayramlarında Aiskhylos tragedyalarının ya da Süleyman'ın tapınağında Yaratılış'ın oynamış olduğu rol de zaten aynı roldü.

Böylece, Gutenberg'e gelinceye kadar, mimarlık başlıca yazı, evrensel yazıydı. Şark'ta başlayan, Eski Yunan ve Roma tarafından sürdürülen bu granit yazının son sayfasını Ortaçağ yazdı. Kaldı ki, bu olgu, bir halk mimarisinin bir kast mimarisinin yerini alması, tarihin diğer büyük devirlerinde, insan aklının benzer hareketlerinde de aynen görülür. Örneğin, ciltlerce kitapta ancak açıklanabilecek bir yasayı burada kısaca özetleyecek olursak, ilkel zamanların beşiği en eski Şark'ta, Hindu mimarisinin ardından, Arap mimarisinin doğurgan anası Fenike mimarisi; Antik Çağ'da, Etrüsk üslubu ve devasa anıtların sadece birer çeşitlemesini teşkil ettikleri Mısır mimarisinden sonra, Yunan mimarisi gelmiştir ki, Roma üslubu, bunun Kartaca kubbesiyle zenginleşmiş bir uzantısından ibarettir; aynı şekilde Yeniçağ'da da Roman mimariden sonra gotik mimari gelmiştir. Bu üç seriyi ikiye ayıracak olursak, üç büyük kardeş olan Hint, Mısır ve Roman mimarlıklarının üçünde de aynı simgeyi buluruz: teokrasi, kast, birlik, dogma, mit, Tanrı; buna karşılık üç küçük kardeş olan Fenike, Yunan ve gotik mimarlıklarında ise doğalarına özgü çeşitlilik ne olursa olsun, yine aynı anlamı buluruz: özgürlük, halk, insan.

Hint, Mısır ve Roman yapılarında, ister Brahman densin ister müneccim veya papa, her zaman ruhban, sadece ruhban hissedilir. Halk mimarilerindeyse durum böyle değildir. Bunlar daha zengin ama daha az kutsaldır. Fenike mimarisinde tüccar, Yunan'da cumhuriyetçi, gotikte burjuva hissedilir.

Her türlü teokratik mimarinin genel karakterleri değişemezlik, ilerleme korkusu, geleneksel çizgilerin korunması, ilksel tarzların benimsenmesi, tüm insan ve doğa formlarının simgenin anlaşılmaz değişkenliklerine mutlaka ayak uydurmasıdır. Bunlar ancak sırra ermişlerin çözebileceği gizemli kitaplardır. Zaten bunlarda her formun, hatta her formsuzluğun, kendini dokunulmaz kılan bir anlamı vardır. Hint, Mısır ya da Roma yapılarından resimlerinde değişiklik yapmalarını ya da heykellerini ıslah etmelerini istemeyin. Her türlü yetkinleşme, onlar için kutsallığa saygısızlıktır. Bu mimarilerde dogmanın katılığı, taşın üstüne ikinci bir taşlaşma olarak kendini gösterir. Bunun aksine halk mimarisi, eseri yapıların genel karakteri çeşitlilik, ilerleme, özgünlük, zenginlik, sürekli harekettir. Güzelliklerini düşünüp özen gösterecek, heykel ve arabesk süslemelerini durmadan gözden geçirip düzeltecek kadar dinden kopmuşlardır. Dünyevi yaşama aittirler. İnsani bir yanları vardır; bu insani yanı, altında hâlâ kendilerini ürettikleri dinî simgeye karıştırırlar. Buradan her ruhun, her aklın, her hayal gücünün nüfuz edebileceği yapılar çıkmıştır; hâlâ simgesel ama doğa gibi, anlaşılması kolay yapılar... Teokratik mimariyle bunun arasında kutsal bir dille halk dili, hiyeroglifle sanat, Süleyman'la Phidias arasındaki fark vardır.

Buraya kadar bir sürü kanıt ve bir sürü ayrıntıyı bir yana bırakarak söylediklerimizi pek kısaca özetleyecek olursak, şuraya varırız: On beşinci yüzyıla kadar mimarlık insanlığın başlıca kayıt defteri olmuştur; bu zaman diliminde dünyada az çok karmaşık olup da yapı şeklinde somutlaşmayan hiçbir düşünce ortaya çıkmamıştır; her halk düşüncesi, tıpkı her dinî yasa gibi, kendi anıtlarını yaratmıştır ve nihayet insan türünün taşa yazmadığı hiçbir önemli düşüncesi olmamıştır. Peki

neden? Her düşünce, dinî olsun felsefi olsun, kendini sürdürmekte yarar görür de ondan; bir nesli hareketlendirmiş olan fikir, başka nesilleri de etkilemek ve iz bırakmak ister de ondan... Oysa elyazmasının ölümsüzlüğü nasıl da eğreti bir ölümsüzlüktür! Bir yapı ise gayet sağlam, dirençli ve kalıcı bir kitaptır! Yazılı sözü yok etmek için bir meşale veya bir kurtçuk yeter. İnşa edilmiş sözü yıkmak içinse toplumsal bir devrim, topraksal bir devrim gerekir. Colosseum'un üzerinden barbarlar, Piramitlerin üzerinden belki tufan geçmiştir

On beşinci yüzyılda her şey değişir.

İnsan düşüncesi varlığını sürdürmek, için mimarlıktan daha kalıcı ve daha dayanıklı olmakla kalmayıp daha basit ve daha kolay da olan bir araç bulur. Mimarlık tahtından indirilir. Orpheus'un taş harflerinin yerini Gutenberg'in kurşun harfleri alacaktır.

Kitap, yapıyı öldürecektir.

Matbaanın icadı, tarihin en büyük olayıdır. Ana devrimdir. İnsanlığın ifade tarzının baştan başa yenilenmesi, insan düşüncesinin bir biçimden sıyrılıp bir başka biçime bürünmesi, Âdem'den beri aklı temsil eden simgesel yılanın tam ve kesin olarak deri değiştirmesidir.

Matbaa biçimi altında düşünce hiç olmadığı kadar ölümsüzdür; uçucudur, ele avuca sığmaz, tahrip edilemez. Havaya karışır. Mimarlık, devrinde, kendini dağlaştırır, bir yüzyılı ve bir yeri sıkı sıkı elinde tutardı. Şimdiyse kuş sürüsüne dönüşmekte, yedi iklim dört bucağa savrulmakta, dağılıp aynı anda havanın ve boşluğun tüm noktalarını işgal etmektedir.

Tekrarlayalım: Bu şekilde çok daha silinemez olduğunu görmemek mümkün mü? Sağlam iken canlıya dönüşüyor, sürelilikten ölümsüzlüğe geçiyor. Bir kütle yıkılabilir, ama

aynı anda her yerde olma niteliği nasıl ortadan kaldırılır? Tufan başladığında dağ, dalgaların altında çoktan kaybolmuşken kuşlar hâlâ uçmakta olacak ve kıyametin yüzeyinde bir tek kemer kalsa onun üzerine konacak, onunla birlikte suların çekilmesini bekleyecek ve bu kaostan çıkan yeni dünya uyanırken suya gömülmüş dünyanın düşüncesinin, kanatlı ve canlı olarak başının üstünde süzüldüğünü görecek.

Bu ifade tarzının en muhafazakâr ifade tarzı olmakla kalmayıp aynı zamanda en basiti, en rahatı, herkes için en kolayı olduğu görülünce; ardı sıra ağır bir bavul sürüklemediği ve ağır bir eşyayı yerinden oynatmadığı düşünülünce; kendini bir yapıda dile getirmek için dört-beş başka sanatı ve tonlarca altını, dağ gibi bir taş yığınını, bir kereste ormanını, kalabalık bir işçi kitlesini harekete geçirmek zorunda olan düşünce, kitaba dönüşen ve bir parça kâğıt, biraz mürekkep ve bir kalemden başka şeye ihtiyaç duymayan düşünceyle karşılaştırılınca insan zekâsının mimarlığı terk edip matbaaya geçmesine nasıl şaşılabilir? Bir nehrin ilk yatağının, onun seviyesinin altına kazılmış bir kanalla bağlantısını aniden kesin; nehir, yatağını terk edecektir.

Bu yüzden, bakın, matbaanın icadından beri mimarlık nasıl yavaş yavaş kuruyor, köreliyor, yoksullaşıyor. Nasıl su seviyesinin düştüğü, özsuyunun çekildiği, çağların ve halkların düşüncesinin mimarlıktan yüz çevirdiği hissediliyor! Tavsama, on beşinci yüzyılda hemen hemen hissedilmez düzeydedir, basın henüz pek zayıftır ve güçlü mimarlıktan en fazla büyük bir hayatiyet koparabilir. Fakat on altıncı yüzyıldan itibaren mimarlığın hastalığı gözle görülür hale gelmiştir; artık esas bakımından toplumu ifade etmemektedir; acınacak biçimde, klasik sanata dönüşür; Galyalı, Avrupalı, yerli iken Yunanlı ve Romalı, hakiki ve modern iken sözde

Antik olur. Rönesans denen işte bu çöküştür. Ama yine de görkemli bir çöküş, zira eski gotik deha, Mainz'ın dev baskı makinesinin ardında batan bu güneş, daha birkaç zaman için son ışıklarıyla Latin kemerler ve Korint tarzı sütunlardan oluşan bu melez yığına sızacaktır.

İşte bu batan güneşi biz, söken bir şafak sayıyoruz..

Bu arada, mimarlık artık diğerleri gibi sıradan bir sanat olduğu, artık bütünsel, egemen ve zorba sanatlıktan çıktığı anda, diğer sanatları kendine tabi durumda tutacak kuvveti kalmaz. Dolayısıyla bu sanatlar özgürleşip mimarın boyunduruğunu kırar ve her biri kendi yoluna gider. Bu ayrılıktan hepsi kazançlı çıkar. Tek başına kalış her şeyi büyütür. Oymacılık gerçek heykeltıraşlık, resimcilik resim sanatı, dua ezgileri müzik olur. Sanki bir imparatorluk, İskender'inin ölümüyle dağılmakta, eyaletleri krallığa dönüşmektedir.

Rafaello, Michelangelo, Jean Goujon, Palestrina, göz kamaştırıcı on altıncı yüzyılın bu görkemli figürleri böylece ortaya çıkar.

Sanatlarla aynı zamanda düşünce de her anlamda özgürleşir. Ortaçağ'ın sapkın mezhep kurucuları zaten Katoliklikte büyük gedikler açmışlardı. On altıncı yüzyıl, dinî birliği yok eder. Matbaadan önce Reform ancak bir bölünme olabilirdi, matbaa onu devrim yapmıştır. Baskı makinesini yok edin, mezhep sapkınlığının sinirlerini almış olursunuz. İster Şeytan'ın ister Tanrı'nın işi deyin, Gutenberg, Luther'in öncüsüdür.

Ancak, Ortaçağ güneşi tamamen batınca, gotik deha sanat ufkunda bir daha doğmamak üzere sönünce mimarlık da gittikçe sönükleşir, renksizleşir, silinmeye yüz tutar. Basılı kitap, yapının bu kemirgen kurdu, onun kanını emer, yer

bitirir. Yoksullaşır, yaprak yaprak dökülür, gözle görünür şekilde cılızlaşır. Değersizdir, zavallıdır, bir hiçtir. Hiçbir şeyi, hatta başka bir çağın sanatının anısını bile dile getirmez. Kendi başına kalmış, insan düşüncesi tarafından terk edildiği için diğer sanatlarca da terk edilmiş olduğundan, sanatçı bulamayıp yerine işçi çağırır. Cam, vitrayın yerini alır. Taş işçisi, heykeltıraşın yerine geçer. Elveda tüm özsu, tüm özgünlük, tüm hayat, tüm zekâ... Acınası atölye dilencisi, kopyadan kopyaya sürüklenir. Mimarlığın öldüğünü daha on altıncı yüzyılda hisseden Michelangelo'nun aklına son bir fikir, bir umutsuzluk fikri gelmişti. Bu sanat devi Parthenon'un üstüne Pantheon'u koyarak Roma'daki San Pietro Bazilikası'nı inşa etmişti. Biricik kalmayı hak eden büyük eser, mimarlığın son özgünlüğü, dev bir sanatçının kapanmakta olan taştan kayıt defterinin altına attığı imza... Michelangelo ölünce kendi ölümünden sonra hâlâ gölge ve hayalet halinde yaşamaya çalışan bu sefil mimarlık ne yapar dersiniz? Roma'daki San Pietro'yu alıp kopyalar, taklidini yapar. Bu bir kaçıklıktır, acınası bir durumdur. Artık her yüzyılın bir "Roma San Pietro'su" vardır; on yedinci yüzyılda Val-de-Grâce, on sekizinci yüzyılda Sainte-Geneviève. Her ülkenin de kendi "Roma San Pietro'su" vardır. Londra'da bir tane, Petersburg'da bir tane, Paris'te iki veya üç tane... Değersiz vasiyetname; ölmeden önce çocukluğa geri dönen, tükenip gitmiş büyük bir sanatın son sayıklamaları...

Sözünü ettiklerimiz gibi tipik anıtlar yerine, on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar sanatın genel görünümünü inceleyecek olursak aynı düşüş ve zayıflama olgusunu görürüz. II. François'dan itibaren yapının mimari formu gittikçe silinerek, zayıflayan bir hastanın belirginleşmiş kemik yapısı gibi, geometrik formu öne çıkarır. Sanatın güzel

çizgileri, yerlerini mühendisin soğuk ve sert çizgilerine bırakır. Yapı artık bir bina değil geometrik bir şekil, bir çokyüzlüdür. Mimarlık yine de bu çıplaklığı gizlemek için çırpınır. İşte size bir Roma alınlığına dahil olan bir Yunan alınlığı ve bunun tersi!.. Yine Parthenon içinde Pantheon, yine Roma San Pietro’ su... İşte IV. Henri’nin kenarları taş örgülü tuğla evleri; Royale Meydanı, Dauphine Meydanı. İşte XIII. Louis’ nin sakil, tıknaz, basık, toplu, kambur gibi bir kubbe taşıyan kiliseleri; İşte Mazarin dönemi mimarisi, Quatre-Nations Koleji’nin kötü İtalyan *pasticcio*’su[120]. İşte XIV. Louis’nin sarayları: kaskatı, buz gibi soğuk, sıkıcı uzun saray nedimi kışlaları. Ve işte, son olarak hindiba ve şehriye biçiminde süslemeleri, o dişsiz ama işvebaz, miyadı dolmuş eski mimariyi biçimsizleştiren bütün kusurlarıyla, XV. Louis. II. François’dan XV. Louis’ye kadar hastalık, geometrik bir artış gösterdi. Sanat artık bir deri bir kemik. Acınacak şekilde can çekişiyor.

Peki, bu arada matbaaya ne olmaktadır? Mimarlıktan çekilen bütün hayat ona akar. Mimarlık güçten düştükçe basımcılık gelişip büyür. İnsan düşüncesi, yapı inşasına harcadığı şu kuvvet sermayesini artık kitaplara harcamaktadır. Bu yüzden, on altıncı yüzyıldan itibaren, gücünü kaybeden mimarlığın düzeyine ulaşmış olan baskı makinesi, onunla mücadeleye girişip onu öldürür. On yedinci yüzyılda, dünyaya büyük bir edebiyat yüzyılı şenliği armağan edecek kadar söz sahibi, muzaffer ve zaferini perçinlemiş bulunmaktadır. On sekizinci yüzyılda, XIV. Louis’nin sarayında uzun zaman dinlendikten sonra, Luther’in eski kılıcını tekrar alıp Voltaire’in eline verir ve mimari ifade tarzını daha önce öldürmüş olduğu eski Avrupa’nın üstüne gümbür gümbür saldırır. On sekizinci yüzyılın bittiği

sıralarda, her şeyi tahrip etmiştir. On dokuzuncu yüzyılda yeniden inşa edecektir.

Şimdi soruyoruz, iki sanattan hangisi üç yüz yıldan beri insan düşüncesini gerçekten temsil ediyor? Hangisi onu ifade ediyor? Hangisi sadece edebî veya skolastik saplantılarını değil geniş, derin, evrensel hareketini yansıtıyor? Hangisi yürüyen insan türüyle, o bin ayaklı canavarla, sürekli olarak, kesintisizce ve boşluk bırakmadan çakışıyor? Mimarlık mı, matbaa mı?

Matbaa. Kimse yanılgıya düşmesin, mimarlık ölmüştür, geriye dönüşü olmayacak şekilde ölmüştür, basılı kitap tarafından öldürülmüştür; öldürülmüştür, çünkü daha kısa ömürlüdür; öldürülmüştür, çünkü daha pahalıya mal olmaktadır. Her katedral bir milyar demektir. Şimdi mimarlık kitabını yeniden yazmak için, yeryüzünü yeniden binlerce yapıyla kaplamak için, anıtların o denli bol olduğu (o kadar ki, bir görgü tanığının söylediğine göre, "sanki dünya silkinip eski giysilerini atarak kiliselerden oluşan bembeyaz bir elbise giymiş" *Erat enim ut si mundus, ipse excutiendo semet, rejecta vetustate, candidam ecclesiarum vestem indueret*. GLABER RADULPHUS) eski devirlere geri dönmek için, ne büyük bir yatırım gerektiğini varın tahayyül edin.

Kitap o kadar çabuk üretilir, o kadar ucuza mal olur ve o kadar uzağa gidebilir ki! Bütün insan düşüncesinin bu yokuştan aşağı akmasına şaşılabilir mi? Bu, mimarlığın da şurada burada güzel bir anıt, münferit bir şaheser yaratamayacağı anlamına gelmez. Matbaanın saltanatında da zaman zaman, diyelim ki koca bir ordunun topları eritip karıştırarak yaptığı güzel bir sütun görülebilecektir elbette; tıpkı mimarlığın saltanatında halk kitlelerinin rapsodileri toplayıp kaynaştırarak yaptığı *İlyada*'lar, *Romancero*'lar,

Mahabharata ve *Nibelungen*'ler olduğu gibi. Yirminci yüzyılda bir dâhi mimarın ortaya çıkışı gibi büyük bir kaza meydana gelebilir pekâlâ, tıpkı on üçüncü yüzyılda Dante'nin ortaya çıkışı gibi. Fakat mimarlık artık toplumsal sanat, ortak sanat, baskın sanat olmayacaktır. İnsanlığın büyük şiiri, büyük yapısı, büyük eseri artık inşa edilmeyecek, basılacaktır.

Ve bundan sonra mimarlık, eskaza yeniden ayağa kalksa bile, artık efendi olamayacak, eskiden onun yasasına göre var olan edebiyatın yasasına tabi olacaktır. İki sanatın birbiriyle ilgili konumları tersine dönecektir. Mimarlık çağında, nadir görülen şiirlerin anıtlara benzediği doğrudur. Hindistan'da Vyasa[121] bir pagoda gibi karmaşık, acayip ve anlaşılmazdır. Mısır Şark'ında şiirin hatlarında, tıpkı yapılardaki gibi, yücelik ve sükûnet vardır; kadim Yunan'da güzellik, dinginlik ve huzur; Hıristiyan Avrupa'da Katolik ihtişam, halk naifliği, bir yenilenme döneminin zengin ve verimli hayatiyeti vardır. Kutsal Kitap Piramitlere, *İlyada* Parthenon'a, Homeros da Phidias'a benzer. On üçüncü yüzyılda Dante, son Roman kilise; on altıncı yüzyılda Shakespeare, son gotik katedraldir.

Böylece, buraya kadar ister istemez eksik ve noksan olarak söylediklerimizi özetleyecek olursak insan türünün iki kitabı, iki kayıt kütüğü, iki vasiyetnamesi vardır: yapı ve baskı metin, taştan kitap ve kâğıttan kitap. Elbette yüzyıllar boyunca alabildiğine açık olan bu iki kitap, durup seyredildiği zaman, granit yazının; sıra sütunlar, kapıkuleler, dikilitaşlar olarak biçimlendirilmiş şu devasa alfabelerin; piramitten çan kulesine, Keops'tan Strasbourg'a kadar geçmişi ve yeryüzünü kaplayan, insan elinden çıkma bu dağların gözle görülür ihtişamını özlemek mümkündür. Geçmişi, bu mermer sayfalardan tekrar okumak lazımdır. Mimarlığın yazmış olduğu kitabı hayranlıkla seyretmek ve durmadan karıştırmak

lazımdır; ama matbaanın diktiği yapının büyüklüğünü de inkâr etmemek lazımdır.

Bu yapı muazzam büyüktür. İstatistikle uğraşan biri, Gutenberg'den beri matbaadan çıkmış olan kitaplar üst üste konsa yığının dünyayla ayın arasını dolduracağını hesaplamış. Ama bizim söz etmek istediğimiz bu tür bir büyüklük değil. Yine de, matbaanın günümüze kadarki ürünlerinin bütünü hakkında zihnimizde tam bir imge oluşturmak istersek bu bütün, bize temeli bütün dünya olan, üzerinde insanlığın ara vermeden çalıştığı ve heybetli başı, geleceğin derin sislerinde kaybolan devasa bir inşaat gibi görünmez mi? Akılların karınca yuvası... Tüm muhayyilelerin, bu altın sarısı arıların, ballarıyla geldikleri kovan. Bin katlı yapı. Rampalarının orasında burasında, derinliklerinde kesişen karanlık bilim mağaralarının açıldığı görülüyor. Yüzeyinin her yanında sanat girişik bezemelerini, gülbezeklerini, dantellerini gözler önüne seriyor. Orada her bireysel eserin, ne denli gelip geçici ve yalıtılmış görünürse görünsün, kendine özgü bir yeri, bir belirginliği var. Uyum, bütünden çıkıyor. Shakespeare katedralinden Byron camisine kadar, irili ufaklı binlerce kule, evrensel düşüncenin bu anakenti üzerinde karmakarışık vaziyette yükseliyor. Temeline, vaktiyle mimarlığın kaydetmemiş olduğu, insanlığın bazı eski belgeleri yeniden yazılmış. Girişin soluna Homeros'un beyaz mermerden eski düşük rölyefi yapılmış, sağda çokdilli Kutsal Kitap yedi başını kaldırıyor. *Romancero*'nun ejderhası biraz ötede sırtını kabartıyor, *Veda*'lar ve *Nibelungen*'ler gibi daha birkaç melez yaratıkla birlikte... Aslında devasa yapı hep tamamlanmamış kalıyor. Toplumun tüm zihinsel özsuyunu durmadan ona pompalayan matbaa dediğimiz dev makine, eseri için aralıksız yeni malzeme kusuyor. İnsan türünün tamamı yapı

iskelelerinde. Her zihin duvarcı olmuş; en mütevazısı ya bir delik tıkıyor ya bir taş getiriyor. Rétif de la Bretonne da bir küfe dolusu alçı döküntüsü getiriyor. Her gün yeni bir kat çıkılıyor. Her yazarın özgün ve bireysel katkısından bağımsız olarak ortak katkılar da var. On sekizinci yüzyılda *Ansiklopedi* yayımlanıyor, Devrim sırasında *Moniteur*[122]. Evet, burada da gittikçe büyüyen ve sonsuz bir sarmal halinde yükselen bir inşaat söz konusu; burada da dillerin karmaşası, sürekli bir faaliyet, yorulmak bilmeyen bir emek, bütün insanlığın azimli katkısı, yeni bir tufana, yeni bir barbar istilasına karşı akla vaat edilmiş bir sığınak var. İnsan türünün ikinci Babil Kulesi bu...

104. (Lat.) Aziz Martinus (Manastırı'nın) başrahibi. (Y.N.)

105. (Lat.) Alın Yazısı ve Özgür İrade Hakkında. (Y.N.)

106. (Fr.) *Abricotier*: kayısı ağacı; *abri*: barınak, ev; *cotier*: doktorun adı (Coictier); dolayısıyla: *abri-cotier*: Coictier'nin evi. (Ç.N.)

107. MS 250-330 yılları arasında yaşamış olan yeni-Platoncu Suriyeli filozof İamblikhos, putperestliğin tüm ayinlerini, mitoslarını ve kutsal varlıklarını kapsayan bir ilahiyat geliştirmişti. Plotinos'un tinsel ve düşünsel gizemciliğinden uzaklaşarak tanrılara büyü yoluyla seslenmeye yönelmişti. (Y.N.)

108. (Lat.) Arkaya doğru. (Ç.N.)

109. (Lat.) Öne doğru kasılma. (Ç.N.)

110. (Lat.) Rabbimiz. (Y.N.)

111. "Süleyman'ın anahtarı" (*Clavicula Salomonis*). (*Clavicule*, Fransızcada köprücükkemiği anlamına gelir. Ç.N.)

112. Çinliler. (Y.N.)

113. (Lat.) Yanılıyorsun dostum Claude. (Ç.N.)

114. (Yun. “Ustaca İşlenmiş”) Eski Yunan’da efsanevi mimar ve heykelci. (Y.N.)

115. (Lat.) Aziz Paulus’un mektupları üstüne yorumlar, Nuremberg, Anton Koburger, 1474. (Y.N.)

116. (Lat.) Saint-Martin başrahibi, yani Fransa Kralı, örf ve âdet gereği Piskoposluk Kurulu üyesidir ve Aziz Venantius’un arpalığına sahip olup hazinedarlık makamında oturacaktır. (Y.N.)

117. (Fr. *gal*, “çakıl”dan) Bretagne’da megalitik ya da megalitik olmayan bir mezarı örten taş yığınına verilen ad. (Y.N.)

118. Latin edebiyatının en önemli fabl yazarı Phaedrus’un (MÖ 15-50) “Aslan Payı” adlı masalında aslan, en büyük payı almasının gerekçesi olarak, “Çünkü benim adım aslan,” der. (Y.N.)

119. (Lat.) Kaplumbağa. Hugo, Romalı askerlerin sıkışık düzende, kalkanlarını –kaplumbağanın kabuğu gibi– üstlerine siper ederek ilerleyişlerine gönderme yapıyor. (Y.N.)

120. (İt.) Karmaşık, kötü taklit. (Y.N.)

121. Kutsal metinler olan *Veda*’ların derleyicisi, *Mahabharata*’nın yazarı kabul edilen efsanevi keşiş. (Y.N.)

122. 1789’dan 1868’e kadar yayımlanan ve o tarihte yerini Fransız Cumhuriyeti’ nin resmî gazetesi adıyla, *Journal Officiel de la République Française*’ye bırakan *Le Moniteur Universel*’de Meclis müzakereleri dışında, siyasi yorumlar, çeşitli konularda makaleler de yer alıyordu. (Y.N.)

Altıncı kitap

I

Eski yargı âlemine tarafsız bir bakış

Uğurlu 1482 yılında şövalye, Beyne senyörü, Marche eyaletinde Ivry ve Saint-Andry baronu, Kral'ın danışmanı ve mabeyncisi, Paris valilik emini Robert d'Estouteville pek mutlu bir şahsiyetti. Memurluktan çok beylik niteliğinde, Joannes Lœmnœus'un dediği gibi *dignitas quæ cum non exigua potestate politiam concernente, atque prærogativis multis et juribus conjuncta est*[123] olan bu güzel valilik görevini, Kral'dan neredeyse on yedi yıl önce, 7 Kasım 1465'te, kuyrukluyıldız yılında[124] almıştı. Bir asilzadenin Kral'dan görev alması ve atanma fermanının ta XI. Louis'nin gayrimeşru kızının, Bourbon'ların sayın gayrimeşru oğluyla evlendiği döneme uzanması, 1482 yılında harika bir olaydı. Robert d'Estouteville'in Paris valiliği makamında Jacques de Villiers'nin yerini aldığı gün, Üstat Jean Dauvet, Parlamento Divanı birinci reisliğinde Mösyö Hélye de Thorrettes'in yerini alıyor, Jean Jouvenel des Ursins, Fransa adalet bakanlığı görevinde Pierre de Morvilliers'nin yerine geçiyor, Regnault des Dormans da kral sarayının olağan maruzat kalemi müdürlüğünden Pierre Puy'nin ayağını kaydırıyordu. Robert d'Estouteville'in Paris valiliğine gelişinden beri reislik, adalet bakanlığı, müdürlük gibi talih kuşları o kadar çok başın üzerinde dolaşmıştı ki! Bu görev, Robert d'Estouteville'e *emanet edilmiştir*, diyordu Kral'ın atama

mektubu ve elbette ki o da bu emaneti gayet iyi koruyordu. Görevine sımsıkı yapışmış, onunla özdeşleşmişti; öyle ki, insanlara güvensiz, muzip, çalışkan bir kral olan ve sık sık yaptığı atama ve azillerle iktidarının esnekliğini sürdürmeye çalışan XI. Louis'nin kapıldığı o değişim çılgınlığından yakasını sıyırabilmişti. Dahası, yiğit şövalye görevinin kendisinden sonra oğluna geçmesi için Kral'ı razı etmişti ve iki yıldan beri soylu delikanlı Jacques d'Estouteville'in adı da, şövalye yaveri olarak onunkinin yanında, Paris valiliği kadrolu personel kütüğünün başında yer alıyordu. Ender ve onur verici bir lütuf, bu kesin! Fakat Robert d'Estouteville'in iyi bir asker olduğu, Kral'a sadık bir uyruk olarak *kamu menfaati birliği*'ne mızrak çektiği ve 14.. yılında Paris'e girişi vesilesiyle Kraliçe'ye harika bir geyik yahnisi ikram ettiği de bir gerçekti. Ayrıca, kraliyet sarayı güvenlik başmuhafızı Sayın Münzevi Tristan'la da yakın dostluğu vardı. Uzun lafın kısası, pek rahat ve zevkli bir hayattı Mösyö Robert'in hayatı... Bir kere oldukça yüksek bir maaşı vardı; buna ek olarak, fazladan salkımlar gibi bağına sarkan, Châtelet Mahkemesi'nin asliye ve ceza duruşmalarının gelirleri, Mantes ve Corbeil köprülerinden bazı ufak tefek geçiş ücretleri, acı sebze ve otlardan alınan vergiler, odun tartıcıları ve tuz kantarcılarından gelen kârlar da vardı. Bütün bunlara, şehirdeki atlı geçit törenlerinde sergilediği ve belediye meclisi üyeleriyle mahalle zabıta memurlarının yarı kırmızı yarı kızıl kahve cüppeleri arasından göz alıcılığıyla öne çıkardığı, Normandiya'da Valmont Manastırı'ndaki kabrine yontulmuş haliyle bugün de hayranlıkla seyredebileceğiniz güzel savaş üniformasını ve Montlhéry'deki miğferini de ilave ediniz. Hem sonra, on iki valilik muhafız bölüğü çavuşunun, Châtelet kapıcısı ve devriyesinin, iki Châtelet yargıcının (*auditores*

Castelletti), on altı mahalleden sorumlu on altı zabıta komiserinin, Châtelet zindancısının, dört dirlikli çavuşun, yüz yirmi atlı çavuşun, yüz yirmi değnekli çavuşun tam yetkili efendisi olmak az şey miydi? Yüz akıyla yedi soylu adli bölgeye ayrılmış olan bu Paris Vikontluğu dahilinde basit adli suçlara ve büyük adli suçlara bakan mahkemelerde adaleti sağlama; birinci derecede (kanunların dediği gibi *in prima instantia*) bazı yargı yetkileri bir yana, teşhir direğinde çevirme, asma ve sürükleme hakkı az şey miydi? Mösyö Robert d'Estouteville'in Grand-Châtelet'de, Philippe-Auguste'ün geniş ve basık kemerleri altında her gün yaptığı gibi hüküm ve kararlar vermekten; her akşam âdet edindiği üzere, zavallının birini geceyi geçirmek üzere, "Paris valiliği ve belediye yetkililerinin hapishane olarak kullanmak istedikleri Escorcherie Sokağı'ndaki, boyu on bir kadem, eni yedi kadem dört parmak ve yüksekliği on bir kadem olan küçük hücre"ye[125] göndermiş olmanın yorgunluğunu gidermek için kraliyet sarayı civarında, Galilée Sokağı'nda bulunan, karısı Madam Ambroise de Loré sayesinde sahip olduğu o güzel ve sıcacık eve gitmekten daha hoş ve keyif verici bir şey düşünülebilir mi?

Üstelik, Mösyö Robert d'Estouteville, Paris valisi ve vikontu olma sıfatıyla kendi özel yargı alanına sahip olmanın ötesinde, Kral'ın yüksek yargısında da söz sahibiydi. Celladın önüne düşmeden önce onun elinden geçmeyen başı biraz yukarıda kimse yoktu. Hal'e götürmek üzere Saint-Antoine'ı, Grève Meydanı'na götürmek üzere Mösyö de Nemours'u ve Mösyö de Saint-Pol'ü almak için Bastille'e giden oydu; Mösyö de Saint-Pol mızmızlık ediyor, bağırıp çağırıyor, sayın başkomutanı hiç sevmeyen sayın vali ise bununla neşesini buluyordu.

İşte size, mutlu ve ünlü bir hayat sürmek ve Paris valilerinin –bize Oudard de Villeneuve'ün Boucherie Sokağı'nda bir evi olduğunu, Guillaume de Hangest'in büyük ve küçük Savoie'yı satın aldığını, Guillaume Thiboust'nun Clopin Sokağı'ndaki evlerini Sainte-Geneviè rahibelerine bağışladığını, Hugues Aubriot'nun Porc-Épic Konağı'nda oturduğunu ve daha başka ailevi durumları öğreten– o ilginç tarihinde sıra dışı bir sayfayı hak etmek için gerekenden fazlası!..

Yine de, hayatı sabır ve sevinçle karşılamak için bunca nedene karşın 7 Ocak 1482 sabahı Mösyö Robert d'Estouteville hayli keyifsiz ve asabi uyanmıştı. Bu ruh durumunun sebebini kendisi de söyleyemezdi. Gökyüzü kurşuniydi de ondan mı? Eski Montlhéry palaskasının tokası iyi ayarlanmamıştı da valinin tombul gövdesini fazlaca mı sıkıyordu? Sokakta penceresinin altından dörderli sıra halinde, ceketlerinin içine gömlek giymemiş, şapkalarının tepesi açık, heybe ve mataraları bellerinde, kendisine nanik yaparak geçen serserileri gördüğü için miydi? Yoksa müstakbel kral VIII. Charles'ın gelecek yıl valilik bütçesinin gelir kaleminden üç yüz yetmiş lira on altı metelik sekiz mangır kesinti yapacağıyla ilgili müphem önsezi miydi bu? Okur seçimini yapabilir; biz ise düpedüz keyifsiz göründüğü için keyifsiz olduğuna inanmaktan yanayız.

Kaldı ki, bir bayramın ertesi günüydü; herkes için ama özellikle Paris'te bir halk şenliğinden artakalan, kelimenin gerçek ve mecazi anlamlarıyla tüm pisliği temizlemekle görevli yargı ve yönetim sorumlusu için, sıkıntı ve dert günü. Hem sonra, Grand-Châtelet'de mahkemeye başkanlık etmesi de gerekiyordu. Bizim fark ettiğimize göre ise yargıçlar, her zaman ellerinin altında kral, kanun ve adalet adına öfkelerini

boşaltabilecekleri birinin bulunması için, duruşma günlerini aynı zamanda aksilik günlerine denk gelecek şekilde ayarlamaktaydı.

Ancak, bugünkü duruşma onsuz başlamıştı; asliye, ceza davaları ve özel davalar için yardımcıları, âdet olduğu üzere, onun işini üstleniyorlardı. Sabahın sekizinden beri, Châtelet'nin aşağı mahkeme salonunun karanlık bir köşesini doldurarak, sağlam bir meşe bariyerle duvar arasına sıkışmış yirmi otuz kadar erkek ve kadın burjuva, asliye ve ceza davalarını biraz dağınıkça ve tamamen rastgele bir biçimde görmekte olan Châtelet yargıç vekili, sayın valinin yardımcısı Üstat Florian Barbedienne'in sunduğu renkli ve eğlenceli adalet gösterisine mutlulukla tanık oluyorlardı.

Salon küçük, basık ve kubbeliydi. Dipte, bir sahanlık üzerinde, zambaklı bir masayla, valiye ait ve halen boş olan oymalı büyük bir meşe koltuk, solda da yargıç vekili Üstat Florian'a ait bir tabure vardı. Altta zabıt kâtibi duruyor ve bir şeyler çiziktiriyordu. Karşıdaysa halk vardı; kapının ve masanın önünde beyaz haç işlemeli mor yünlü üstlükleriyle çok sayıda valilik çavuşu bulunmaktaydı. Belediye Sarayı'ndan iki çavuş, üstlerinde yarı kırmızı yarı mavi Toussaint ceketleri, dipte masanın arkasından görünen kapalı alçak bir kapının önünde nöbet tutuyorlardı. Kalın duvarın içine gömülmüş daracık, sivri kemerli tek bir pencere, kubbenin kilit taşına süsleme niyetine oyulmuş taş ifrit ile salonun dibinde zambakların üstüne oturmuş yargıçtan oluşan iki gülünç figürü, soluk bir ocak ayı ışığıyla aydınlatıyordu.

Gerçekten de, valilik masasında, iki dava dosyası tomarı arasında, dirseklerine dayanmış, bir ayağı yerde sürünen kahverengi çuha cüppesinin eteğine basmış, kaşları beyaz kuzu kürküne gömülmüş suratından kopuk gibi görünen,

kıpkırmızı, huysuz ve aksi, gözlerini kırpıp duran, çenesinin altında birleşen yanaklarının tombulluğunu heybetle taşıyan, Châtelet'de yargıç vekili Üstat Florian'ı gözünüzün önüne getirin bir!

Ama yargıç sağırdı. Bir yargıç için pek hafif bir kusur. Kaldı ki Üstat Florian son derece yerinde ve kesin hükümler vermekten geri kalmıyordu. Yargıcın söyleneni dinliyor izlenimi vermesi yeterlidir; bizim saygıdeğer yargıç da, dikkati herhangi bir gürültüyle dağılmadığı ölçüde, adil kararın biricik temel şartı olan bu şartı daha iyi yerine getiriyordu.

Zaten duruşma salonunda onun yapıp ettiklerinin acımasız bir denetçisi, şu dünkü küçük öğrenci, Paris'te öğretmen kürsülerinin önü hariç her yerde her zaman rastlayacağınızdan emin olduğunuz şu *kaldırım mühendisi* dostumuz Jehan Frollo du Moulin vardı.

Gözlerinin önünde cereyan eden sahneleri yorumlarken yanında pis pis sırıtmakta olan arkadaşı Robin Poussepain'e alçak sesle şöyle diyordu:

"Bak hele! İşte Jehanneton du Buisson. Marché-Neuf'teki Cagnard'ın güzel kızı! Yemin ederim onu mahkûm ediyor bizim ihtiyar! Demek ki yalnız kulağı değil gözü de gitmiş bu adamın. İki tespih taşıdığı için on beş metelik dört mangır! Bu biraz tuzlu. *Lex duri carminis.*[126] – Şu da kim? Robin Chief-de-Ville, zırhçı! – O meslekte sınavı geçip ustalığa yükseldiği için mi? – Mesleğe giriş ödentisi olmalı. – Hey! Serseriler arasında iki asilzade de var! Aiglet de Soins, Hutin de Mailly. İki şövalye yaveri, *corpus Christi*![127] Haa! Kumar oynamışlar, zar atmışlar. Rektörümüzü ne zaman burada göreceğim acaba? Krala karşı yüz Paris lirası ceza! Bu Barbedienne sahiden bir sağır gibi vuruyor – ki zaten öyle!

Biraderim başdiyakoz olmak isterim, eğer bu benim oynamama, gündüz oynamama, gece oynamama, kumarla yatıp kalkmama, kumarla ölmeme ve gömleğimden sonra ruhumu ortaya sürmeme engel olacaksa tabii!.. – Aman Tanrım, amma da çok kız var! Sırayla gelin kuzularım! Ambroise Lécuyère! Isabeau la Paynette! Bérarde Gironin! Hepsini tanıyorum! Ceza! Cezalar gelsin! Bu size on Paris meteliği değerinde yaldızlı kemerler kuşanmayı öğretir! Sizi gidi süslü kokonalar sizi! – Şu moruk yargıcın suratına da bak! Hem sağır hem salak! Hay hamhalat Florian hay! Hay hödük Barbedienne hay! Şuna bak, geçmiş masanın başına davacı yiyor, dava tıkınıyor, yiyor, yalayıp yutuyor, karnını doyuruyor, işkembesini şişiriyor! Ceza, enkaz, vergi, harç, masraf, maliyet, ücret, tazminat, işkence, kodes ve zindan, ona göre hepsi Noel pastası ve Saint-Jean kurabiyesi! Şuna bak hele, domuz, ne olacak! – Tamam neyse, işte bir aşk kadını daha! Hem de Thibaud la Thibaude! – Glatigny Sokağı’ndan çıktığı için mi acaba? – Şu genç arkadaş da kim? Gieffroy Mabonne, kundaklı yay kullanan jandarmalardan. Tanrı’ya lanet okumuş. –Thibaude’a ceza! Gieffroy’ya ceza! İkisine de ceza! Sağır moruk! İki davayı karıştırmış olmalı! Bire karşı on bahse girerim, küfrü kadına, aşna fişnayı askere ödetecek! – Dikkat, Robin Poussepain! Kimi getirecekler acaba şimdi? Bir sürü çavuş var! Tanrı aşkına! Sürünün tüm tazıları orada! Avın asıl büyük parçası olmalı. Herhalde bir yabandomuzudur. – Evet öyle, Robin sahiden de bir yabandomuzu! – Hem de nasıl bir domuz! Aman Tanrım! Bu bizim dünkü prens yahu, bizim deliler papamız, zangocumuz, tekgözümüz, kamburumuz, öcü suratlımız! Quasimodo bu!..”

Gerçekten de gelen oydu.

İplerle, kayışlarla, zincirlerle bağlanmış, sıkı koruma altında getirilen Quasimodo. Etrafını kuşatan çavuş mangasına, göğsünde Fransa, sırtında Paris arması taşıyan devriye şövalyesi bizzat eşlik etmekteydi. Aslında Quasimodo'nun hal ve tavrında, çirkinliği hariç, bu teber ve tüfek bolluğuna gerek duyuracak hiçbir şey yoktu. Suratı asık, sessiz ve sakindi. Tek gözüyle ara sıra üstündeki bağlara sinsice ve öfkeli bir bakış fırlatıyordu, o kadar.

Bir ara etrafına da göz gezdirdi; ama bakışı öyle sönük ve uykuluydu ki, kadınlar onu parmaklarıyla gösterip gülüşüyorlardı.

Bu sırada Üstat Florian, zabıt kâtibinin takdim ettiği, Quasimodo hakkında hazırlanan şikâyet dosyasını dikkatle karıştırdı ve dosyaya göz attıktan sonra, bir müddet durup düşünür gibi yaptı. Başlayacağı her sorgu sırasında aldığı bu önlem sayesinde, sanığın ad, nitelik ve suçlarını önceden öğreniyor, verileceğini öngördüğü cevaplara karşılıklar tasarlıyor ve sorgulamanın bütün dolambaçlı yollarından sağırlığını fazla ele vermeden sıyrılmayı başarıyordu. Dava dosyası onun için körün köpeğiydi. Olur da tutarsız bir laf ya da anlaşılmaz bir soruyla ara sıra sağırlığı açığa çıkarsa bu bazılarının nazarında derinlik, diğerlerinin nazarındaysa salaklık olarak görülüyordu. Her iki halde de yargıçlık onuruna hiçbir şekilde halel gelmezdi, zira bir yargıcın, sağır sayılmaktansa derin fikirli veya salak olarak ünlenmesi yeğdi. Dolayısıyla Üstat Florian, sağırlığını herkesten gizlemeye büyük önem verir ve genellikle bunu o kadar iyi başarırdı ki, bu hususta kendini aldatma noktasına bile gelmişti. Aslında bu da zannedildiğinden daha kolaydır ya... Bütün kamburlar başları yukarıda yürür, bütün kekemeler nutuk çeker, bütün sağırlar alçak sesle konuşur. Ona gelince, en fazla kulağının

biraz ağırca işittiğini sanıyordu, o kadar. Bu konuda, açıksözlü davrandığı veya vicdan muhasebesi yaptığı zaman, kamuoyuna verdiği ödün bundan ibaretti.

Quasimodo davasını da kafasında iyice evirip çevirdikten sonra, arkasına yaslandı, daha heybetli ve tarafsız görünmek için gözlerini kıstı; öyle ki şu anda hem sağır hem de kördü; bu iki şart olmazsa mükemmel yargıç da olmaz. İşte bu azametli tavırla sorguya başladı.

Adınız?

Oysa bu “yasada öngörülmemiş” bir durumdu, yani bir sağırın bir başka sağırı sorgulamak durumunda kalması.

Kendisine soru sorulduğuna dair kimsenin uyarmadığı Quasimodo yargıca gözünü dikip bakmaya devam etti ve yanıt vermedi. Sanığın sağırlığına dair kimsenin uyarmadığı sağır yargıç ise genellikle bütün sanıkların yaptığı gibi onun da yanıtı verdiğini sandı, hiç düşünmeden, alıkça güveniyle devam etti. Pekâlâ. Yaşınız?

Quasimodo bu soruya da yanıt vermedi. Fakat yargıç yine yanıtlandı sanıp devam etti.

“Şimdi de mesleğiniz?”

Hâlâ aynı sessizlik. Bu sırada dinleyiciler, aralarında fısıldaşmaya, bakışmaya başlamışlardı.

“Yeter,” dedi istifini bozmayan yargıç, sanığın üçüncü soruyu da yanıtladığını farz edince. “Şu ithamlarla huzurumuzdasınız: *primo*, gece huzursuzluk çıkarmak; *secundo*[128], bir sokak kadınını kötü niyetle darp etmek, *in præjudicium meretricis*; *tertio*[129], efendimiz kralın okçularına karşı isyan ve itaatsizlik. Bütün bu konular hakkında savunmanızı yapın. Kâtip, sanığın şimdiye kadar söylediklerini kayda geçirdiniz mi?”

Bu yersiz soru üzerine, kâtibinden dinleyicisine kadar, o denli şiddetli, o denli delice, o denli bulaşıcı ve genel bir kahkaha yükseldi ki, iki sağır da bunu mecburen fark etti. Quasimodo, umursamaz bir tavırla kamburunu silkerek dönerken onun gibi şaşıran ve dinleyicilerin, sanığın –bu omuz silkişiyle kendisi için de görülebilir hale gelen– saygısızca bir yanıtına güldüklerini zanneden Üstat Florian da hiddetle ona seslendi.

“Şaşkın adam, bu cevabınız sizi ipe götürebilirdi! Kiminle konuştuğunuzu biliyor musunuz siz?”

Bu çıkış da genel neşe patlamasını yatıştıracak nitelikte değildi; herkese o denli durumla uyumsuz ve acayip geldi ki, çılgın kahkahalar, alıklıkları üniformalarından gelen bir tür maça valeleri olan belediye çavuşlarına kadar yayıldı. Quasimodo tüm ciddiyetini korudu; nedeni ise etrafında olup bitenlerden hiçbir şey anlamamasıydı. Gittikçe hiddetlenen yargıç aynı tarzda devam etmesi gerektiğini düşündü; böyle yapmakla sanığı dehşete düşüreceğini, aynı korkunun dinleyicilere de sirayet ederek onları saygıya davet edeceğini umuyordu.

“Demek ki, sapıklar ve soyguncular üstadı olan siz, Châtelet yargıcına, Paris’te asayişi sağlamakla, suçları, kabahatleri ve kötü halleri araştırmakla, bütün meslek ve zanaatları denetlemekle, tekeli yasaklamakla, kaldırımlara bakım yaptırmakla, kümes hayvanları ve yabani kuş satıcılarının kütük ve diğer odun türlerini tarttırmalarına engel olmakla, şehri çamurdan ve havayı bulaşıcı hastalıklardan arındırmakla görevli olan, kısacası fazladan herhangi bir ücret beklemeksizin kendini halkın menfaatine adayan hukuk adamına saygıda kusur etmekten çekinmiyorsunuz! Biliyor musunuz ki bana Florian Barbedienne derler; sayın valinin

özbeöz yardımcısıyım, aynı zamanda valilik, savcılık, ticaret ve istinaf mahkemelerinde eşit yetkiyle görev yaparım!..”

Bir sağırın, bir başka sağırla konuşurken durması için neden yoktur. Böyle pupa yelken engin belagat sularına açılan Üstat Florian, dipteki alçak kapı aniden açılıp sayın valinin ta kendisine yol vermemiş olsaydı, kim bilir nerede karaya ayak basacaktı.

Onun girişiyle Üstat Florian apışıp kalmadı; ama topuklarının üzerinde geriye dönerek ve az önce şimşeklerini Quasimodo’nun üstüne yağdırdığı bıktırıcı söylevi bu kez damdan düşer gibi valiye yöneltti: “Beyefendi,” dedi, “burada gördüğünüz sanığa, yasaları ağır ve akıl almaz derecede çiğnediği için, uygun göreceğiniz cezayı vermenizi istiyorum.”

Alnından şıpır şıpır damlayan ve önüne açılmış parşömenleri gözyaşı gibi ıslatan teri silerek, nefes nefese yerine oturdu. Mösyö Robert d’Estouteville kaşlarını çattı, dikkatini Quasimodo’ya yönelttiğini gösteren o denli buyurgan ve anlamlı bir hareket yaptı ki, kambur bile bunu az çok anladı.

Vali sanığa sertçe hitap etti, “Buraya gelmek için ne yaptın, serseri?”

Zavallı zangoç, adının sorulduğunu zannederek, o zamana kadar koruduğu sessizliği bozdu ve genizden gelen boğuk bir sesle yanıt verdi: “Quasimodo.”

Yanıt soruyla o denli az uyuşuyordu ki, bir kez daha, bastırılamayan kahkahalar yükseldi, Mösyö Robert öfkeden kıpkırmızı kesilerek haykırdı: “Benimle de mi alay ediyorsun, iflah olmaz hergele?”

“Notre-Dame’da çan çalıcısı,” dedi Quasimodo, yargıca kim olduğunu açıklamasının istendiğini sanarak.

“Çan çalıcıymış!” dedi, daha önce de belirttiğimiz gibi, sabah zaten, öfkesinin böyle garip yanıtlarla azdırılmaya ihtiyaç duymayacağı kadar sinirli uyanmış olan vali. “Çan çalıcı ha! Ben Paris’in dörtyol ağızlarında sopalarla senin sırtında bir çan çaldırayım da gör! İşitiyor musun, serseri?”

“Yaşımı soruyorsanız,” dedi Quasimodo, “galiba Saint-Martin gününde yirmi yaşında olacağım.”

Artık bu kadarı da fazlaydı doğrusu; vali kendini tutamadı:

“Ya, demek valilik makamıyla dalga geçiyorsun, öyle mi? Hey, değnekli çavuş efendiler, bu serseriyi Grève Meydanı’ndaki teşhir direğine götürecek, bir güzel dövüp direkte bir saat çevireceksiniz. Tanrı adına, yaptıklarını ödeyecek! Ayrıca bu hükmün Paris Vikontluğu’nun yedi yargı bölgesinde ilanı için dört yeminli borazancı çıkarılmasını da istiyorum.”

Kâtip derhal hükmü yazmaya koyuldu.

“Göbekli tanrı! Doğrusu güzel yargıladı!” dedi bulunduğu köşeden, küçük öğrenci Jehan Frollo du Moulin.

Vali döndü ve ateş saçan gözlerini yine Quasimodo’ya dikti: “Galiba bu hergele, *göbekli tanrı* dedi! Kâtip, bu küfür için on iki Paris mangırı para cezası ilave edin; bunun yarısını Saint-Eustache imalathanesi alacak. Aziz Eustache’a özel bir bağlılığım vardır.” Bir iki dakikada hüküm kayda geçirildi. İçeriği basit ve kısaydı. Parlamento başkanı Thibaut Baillet ve Kral’ın avukatı Roger Barmne, valilik ve Paris Vikontluğu teamülü üzerinde henüz çalışmamışlardı. Bu iki hukukçunun on altıncı yüzyıl başlarında oraya dikecekleri ulu usul ve yorum ağacı tarafından önü tıkanmış değildi. Her şey, açık, süratli ve anlaşılırdı. Doğrudan hedefe gidiliyor, çalıların ve dönemeçlerin bulunmadığı her yolun sonunda çabucak ya

çark ya darağacı ya da teşhir direği görülüyordu. Hiç olmazsa insan nereye gittiğini biliyordu.

Kâtip, hükmü valiye sundu, o da mührünü basıp o gün bütün Paris zindanlarını sarmış olması gereken bir ruh hali içinde, diğer mahkeme salonlarını dolaşmak üzere çıktı. Jehan Frollo ile Robin Poussepain bıyık altından gülüyorlardı. Quasimodo'ysa her şeye kayıtsız gözlerle şaşkın şaşkın bakıyordu.

Bu sırada, Üstat Florian Barbedienne de imzalamak amacıyla hükmü okurken zabıt kâtibinin kalbinde zavallı mahkûma karşı bir merhamet hissi uyandı ve bir ceza indirimi sağlamak umuduyla, yargıcın kulağına mümkün olduğu kadar yaklaşarak ve Quasimodo'yu göstererek şöyle dedi: "Bu adam sağır."

Bu sakatlık birliğinin, mahkûm lehine Üstat Florian' ın ilgisini uyandıracağını umuyordu. Fakat, bir kere, yukarıda belirttiğimiz gibi, Üstat Florian sağırlığının farkında olunmasından hoşlanmıyordu. Sonra, kulağı o kadar ağırdı ki kâtibin söylediğinin bir kelimesini bile işitmedi; ama işitmiş görünmek istedi ve şöyle karşılık verdi: "Ya, demek öyle! Şimdi iş değişti. Ben bunu bilmiyordum. Bu durumda fazladan bir saat daha teşhir direğinde kalsın."

Ve bu şekilde değiştirilen hükmü imzaladı.

"Oh olsun," dedi Quasimodo'ya diş bileyen Robin Poussepain. "Bu ona insanları itip kakmamayı öğretir!"

II

Fare deliği

Okur izin verirse onu tekrar dün Gringoire'la birlikte Esmeralda'yı izlemek üzere ayrıldığımız Grève Meydanı'na götürelim.

Saat sabahın onu. Her şey bir şenlik ertesini yansıtıyor. Sokak çeşitli döküntüler, artıklar, kurdeleler, kumaş parçaları, sorguç tüyleri, kandil mumlarının damlaları, yiyecek kırıntılarıyla kaplı. Birçok burjuva ötede beride boş boş dolaşıyor, şenlik ateşinin sönmüş odun parçalarını ayaklarıyla eşeliyor, Direkli Ev'in önünde, bir gün önceki güzel gergileri hatırlayarak kendilerinden geçiyor, bugün son eğlence niyetine yaya yolunu seyrediyor. Elma şarabı ve bira satıcıları fıçılarını kalabalığın arasında yuvarlıyorlar. İşleri olduğu anlaşılan birkaç kişi hızlı hızlı geçip gidiyor. Esnaf, dükkânların eşiğinden birbirine seslenip sohbet ediyor. Şenlik, elçiler, Coppenole, deliler papası herkesin dilinde. Kim en iyi yorumu yapacak ve en çok gülecek, diye adeta yarışıyorlar. Ama bu arada teşhir direğinin dört yanına gelip dikilen dört atlı çavuş, küçük de olsa bir infazın beklentisi içinde kendisini hareketsizlik ve can sıkıntısına mahkûm eden, meydana dağılmış olan ahalinin büyükçe bir bölümünün etraflarına toplanmasına sebep olmuşlar bile.

Okur, meydanın her noktasında oynanan bu canlı ve gürültülü sahneyi seyrettikten sonra şimdi de gözlerini rıhtımın batı köşesini işgal eden Roland Kulesi'nin yarı gotik yarı Roman o eski evine doğru çevirdiğinde, cephenin bir köşesinde, küçük bir saçakla yağmurdan, sayfalarının çevrilmesine izin veren bir demir parmaklıkla da hırsızlardan korunmuş, zengin tezhip ve minyatürlerle süslü büyük bir dua kitabı görecektir. Bu kitabın yan tarafında, meydana bakan, haç şeklinde iki demir çubukla kapatılmış, sivri kemerli dar bir pencere vardır; bu tek delik, eski evin zemin katında kalın

duvarın içine oyulmuş kapısız küçük bir hücreye biraz hava ve ışık girmesini sağlar; çevresinde Paris'in en kalabalık ve en gürültülü meydanı ne kadar kaynaşıp uğulduyorsa hücre o kadar derin bir sükûnet ve o kadar kasvetli bir sessizlikle doludur.

Bu hücre, Roland Kulesi'nin sahibi Madam Rolande' ın haçlı seferlerinde ölen babasının yasını tutmak için kendi evinin duvarı içine oydurup sarayından sadece kapısı örülü ve penceresi yaz kış açık bu barınağı alıkoyup geri kalan tüm servetini yoksullara ve Tanrı'ya bağışlayarak, bir daha çıkmamak üzere içine kapandığından, yani neredeyse üç yüz yıldan beri Paris'te ünlüydü. Gerçekten de yaslı genç hanım, bu vaktinden önce kazılmış mezarda, elbise diye siyah bir çuval giyerek, başının altına yastık diye bir taş bile koymadan külün içinde uyuyarak, gece gündüz babasının ruhu için dua ederek, gelip geçenin pencerenin kenarına bıraktığı ekmek ve suyla yaşayarak, böylece sadaka verdikten sonra sadaka kabul ederek, yirmi yıl ölümü beklemişti. Ölümünde, diğer mezara geçeceği sırada, burayı kaydı hayat şartıyla, başkaları veya kendileri için çok dua etmeleri gereken büyük bir ıstırap veya büyük bir tövbekârlık nedeniyle kendilerini diri diri gömmek isteyen, ana, dul veya kız olsun, acı çeken kadınlara bırakmıştı. Zamanının yoksulları, ona gözyaşları ve kutsama dualarından güzel bir cenaze töreni yapmıştı; fakat çok istemelerine karşın, arkası sağlam olmadığından, dindar kız, azize ilan edilememişti. İçlerinden dindarlığı biraz kuşkulu olanlar bu işin Cennet'te Roma'dakinden daha kolay olacağını ummuş ve merhume için papa yerine doğrudan Tanrı'ya dua etmişlerdi. Çoğu, Rolande'ın anısını kutsal saymak ve giysi parçalarını kutsal emanet gibi saklamakla yetinmişti. Öte yandan şehir yönetimi de genç hanımın ruhu

için halka açık bir dua kitabı ihdas ederek, gelip geçenler dua etmek için ara sıra orada dursun; dua, akla sadakayı getirsin ve oraya hapsolmuş Madam Rolande'ın mirasçısı zavallı yoksul kadınlar da düpedüz açlık ve unutulmuşluktan ölmesin diye, hücre penceresinin yanına, duvara gömmüştü.

Aslında bu tür mezarlar, Ortaçağ şehirlerinde pek ender görülen bir şey değildi. Sık sık en kalabalık sokakta, en rengârenk ve en gürültülü pazaryerinde, tam ortada, bir bakıma atların ayakları ve arabaların tekerlekleri altında, her yanı duvarla örülü ve demir parmaklıkla çevrili, dibinde gönüllü olarak kendini ebedi bir çileye veya büyük bir kefarete adamış bir insanın gece gündüz dua ettiği bir mahzen, bir kuyu veya bir hücreye rastlanırdı. Bu garip manzaranın bugün bizde uyandırabileceği bütün düşünceler, bu korkunç hücre, evle mezarı, mezarlıkla şehri birbirine bağlayan bu ara halka, insan topluluğundan koparılıp artık ölüler arasında sayılan bu canlı, son yağ damlasını karanlıkta tüketen bu kandil, bir çukurun dibinde sallantıda olan bu hayat kalıntısı, taştan bir kodes içindeki bu soluk, bu ses, bu ebedi dua, ebediyen öbür dünyaya dönük bu yüz, şimdiden başka bir güneşin ışıldattığı bu göz, mezar duvarına yapışmış bu kulak, bu bedende mahpus bu ruh, bu zindanda mahpus bu beden, etten ve granitten bu çifte kılıfın içinde bu acı çeken ruhun mırıltısı, bütün bunlar kalabalık tarafından fark edilmezdi. O zamanın akıl yürütme ve incelikten nasibini pek almamış dindarlığı, bir dinî eylemde bu kadar çok yön görmezdi. Olayı bütün olarak alır, yapılan fedakârlığa saygı duyar, onu takdir eder, gerekirse kutsar fakat acılarını araştırmaz, hatta pek fazla ah vah da etmezdi. Hücresindeki zavallı kefaretçinin adını bile bilmez, zaman zaman bir-iki lokma azık getirir, delikten hâlâ yaşayıp yaşamadığına bakar,

kaç yıldan beri ölüme yattığını az çok bilir ve o mahzende çürümekte olan canlı cenaze hakkında soru soran yabancıya komşular sadece, “Münzevi işte!” diye cevap verirlerdi.

O zaman her şey böyle, metafiziksiz, abartısız, büyüteçsiz, çıplak gözle görülürdü. Ne maddi ne de manevi şeyler için henüz mikroskop icat edilmemişti.

Kaldı ki, pek hayranlık duyulmasa da, şehirlerin içinde bu tür “inzivaya çekilme” örnekleri, yukarıda dediğimiz gibi, nadir değildi. Paris’te de oldukça fazla sayıda böyle dua ve kefaret hücresi vardı ve hemen her zaman içlerinde biri bulunurdu. Ruhban sınıfının bu hücreler boş kalacak diye dertlenmediği bir gerçekti, bu da dindarlara bir gevşeklik veriyor, kefaretçi bulunamadığı zaman buralara cüzamlılar konuluyordu. Grève’dekinden başka Montfaucon’da, Innocents Mezarlığı’nda, neresi olduğunu unuttuğum bir yerde, galiba Clichon Konağı’nda da birer tane vardı. Başka yerlerde, anıtlar olmadığında, geleneklerde izi görülen daha birçokları vardı. Üniversite de kendi kefaret hücresine sahipti. Sainte-Geneviève Tepesi’nde bir çeşit Ortaçağlı Eyub otuz yıl boyunca, bir sarnıcın dibindeki bir gübre yığını üstünde, kefarete ilişkin yedi mezmuru terennüm etmişti; bitirdiğinde baştan başlıyor, gece daha yüksek sesle, *magna voce per umbras*[130], okuyordu ve bugün bile Puits-qui-parle Sokağı’na giren antikacı, onun sesini duyduğunu sanır.

Roland Kulesi’ndeki hücreye dönersek, oranın münzevilerden yana hiçbir zaman müşterisiz kalmadığını belirtmek zorundayız. Madam Rolande’ın ölümünden beri pek nadiren bir veya iki yıl boş kaldığı olmuştu. Birçok kadın oraya gelip ana babaları, âşıkları veya günahları için ölünceye kadar yas tutmuş, dua etmişlerdi. Kendisini en az

ilgilendirenler dahil her olaya karışan Paris muzipliği, orada pek az dul kadın görüldüğü iddiasındaydı.

Devrin âdetine göre, duvara kazınmış Latince bir efsane, gelip geçen okuryazarlara bu hücrenin amacını açıklıyordu. Bir yapı hakkında kapısının üstüne yazılı kısa bir şiarla bilgi vermek âdeti, on altıncı yüzyıl ortalarına kadar korunmuştur. Örneğin Fransa'da hâlâ, Tourville Senyörlük Konağı Hapishanesi'nin girişindeki küçük pencere üzerinde, *Sileto et spera*[131] şiarı okunur. İrlanda'da, Fortescue Şatosu'nun ana kapısı üzerindeki armada *Forte scutum, salus ducum*[132], İngiltere'de Cowper kontlarının hastane konağının ana girişinde *Tuum est*[133] ibareleri vardır; o devirlerde her yapı bir düşünceydi de ondan.

Roland Kulesi'ndeki hücrenin kapısı olmadığından, pencerenin üstüne iri roman harfleriyle şu iki sözcük kazınmıştı:

TU, ORA[134]

Bunun sonucu olarak, sağduyusu meselelerde pek incelik görmeyen ve *Ludovico Magno*'yu[135] *Porte Saint-Denis* diye tercüme eden halk, bu karanlık ve nemli kara kovuğa *Fare Deliği* adını vermişti. Belki öbürü kadar soylu değil; ama buna karşılık daha ilginç bir açıklama...

III

Bir mayalı mısır çöreğinin hikâyesi

Bu hikâyenin geçtiği devirde Roland Kulesi'ndeki hücrede biri vardı. Okur, kim olduğunu öğrenmek isterse biz dikkatini Fare Deliği'ne yöneltiğimiz sırada, Châtelet'den Grève'e doğru nehir boyunca çıkarak aynı yere gitmekte olan çenesi düşük üç kadının konuşmalarına kulak vermesi yetecektir.

Bu kadınlardan ikisi, hali vakti yerinde Parisli burjuva hanımların kılığındaydı. İnce beyaz göğüslükleri, kırmızı mavi çizgili yünlü kumaştan eteklikleri, bacaklarını sımsıkı kavrayan kenarları renkli ipliklerle işlenmiş beyaz örgü çorapları, pas rengi deriden siyah tabanlı köşeli kunduraları ve özellikle başlarındaki, Champagne'lı kadınların Rus çarlık muhafızlarıyla rekabet eder gibi hâlâ taktığı, kurdeleler ve dantellerle dolu, allı pullu, boynuza benzer hotozları, bu kişilerin, uşakların *bir kadın* dedikleriyle *bir hanım* dediklerinin arasında orta yerde duran o zengin tüccar sınıfına mensup olduklarını gösteriyordu. Ne parmaklarında yüzük ne de boyunlarında altın haç vardı; bunun yoksulluktan değil safça bir para cezası korkusundan ileri geldiği de kolayca görülüyordu. Yanlarındaki diğer kadın da aşağı yukarı aynı şekilde giyinmişti, fakat kılığında ve edasında bir taşra noteri eşi izlenimi veren bir hava vardı. Kemerinin kalçalarının üstünde duruş biçimine bakılınca, Paris'te çoktan beri yaşamadığı anlaşılıyordu. Buna bir de kırmalı bir göğüslüğü, kunduranın üstünde fiyonk yapılmış kurdeleleri, eteklik çizgilerinin boyuna değil enine oluşunu ve zevki-selimin tahammül edemediği bir sürü aykırılığı ilave ediniz.

İlk ikisi, taşralılara Paris'i gezdiren Parisli kadınlara özgü edayla yürüyorlardı. Taşralı kadın, tombul bir çocuğun elinden tutuyor, çocuk da elinde kocaman bir çörek tutuyordu.

Mevsimin sertliği nedeniyle dilini, mendil gibi kullandığını da, ne yazık ki, ilave etmek zorundayız.

Çocuk, Vergilius'un dediği gibi *non passibus æquis*[136] yürüdüğünden kendini sürükletiyor, her an tökezleyerek annesinden azar işitiyordu. Aslında bunun nedeni, gözlerinin yoldan çok çörekte olmasıydı. Herhalde onu ısırmasını engelleyen ciddi bir sebep vardı, zira sadece çöreğe tatlı tatlı bakmakla yetiniyordu. Ama çörekle annenin ilgilenmesi gerekirdi; tombalak oğlanı bir Tantalos[137] yapmak zalimce bir davranıştı.

Bu sırada üç "hatun" (zira *hanım* sözcüğü o devirde soylu kadınlar için kullanılırdı) bir ağızdan konuşuyorlardı.

"Çabuk olalım, hemşire Mahiette," diyordu içlerinden en genci, aynı zamanda en şişmanı taşralı konuğa. "Geç kalacağımızdan korkuyorum. Châtelet'de bize onun hemen teşhir direğine götürüleceğini söylemişlerdi."

"Adam sen de! Ne diyorsun sen hemşire Oudarde Musnier?" dedi diğer Parisli. "Teşhir direğinde tam iki saat kalacak. Zamanımız var. Hiç teşhir gördün mü, sevgili Mahiette?"

"Evet," dedi taşralı, Reims'te.

"Hıh, sizin Reims'teki teşhir direği de neymiş! İçinde sadece köylüleri çevirdikleri kötü bir kafes. Aman ne büyük iş!"

"Sadece köylüleri ha?" dedi Mahiette, "Hem de Çuhacılar Çarşısı'nda! Reims'te! Biz orada, ana babasını öldürmüş müthiş caniler de gördük! Köylüler ha! Sen bizi ne sanıyorsun Gervaise?"

Taşralının, kendi teşhir direğinin şerefi uğruna esip gürlemek üzere olduğu belliydi. Bereket kavgadan

hoşlanmayan Oudarde Musnier, zamanında müdahale edip konuşmanın yönünü değiştirdi.

“Sahi, hemşire Mahiette, şu bizim Flaman elçilere ne dersin? Reims’te bu kadar güzelini gördün mü?

“İtiraf ederim,” dedi Mahiette, “böyle Flamanlar ancak Paris’te görülebilir.”

“Heyette çorapçılık yapan o iriyarı elçiyi de gördün mü?” diye sordu Oudarde.

“Evet,” dedi Mahiette; “bir Satürn’e benziyordu.”

“Ya şu suratı çıplak bir göbeğe benzeyen şişkoyu?” dedi Gervaise. “Peki ya devedikeni başı gibi pütür pütür ve kıpkırmızı gözkapaklarıyla küçücük gözleri olan boduru?”

“Özellikle atları çok güzel,” dedi Oudarde, “kendi ülkelerinin modasına göre giydirip kuşatmışlar!”

“Ahh! Hemşireciğim,” diye araya girdi taşralı Mahiette, bu kez de üstünlük edasını o takınarak. “61’de, on sekiz yıl önce[138], Reims’teki taç giyme töreninde, prenslerin ve kral maiyetinin atlarını görmüş olsaydın ne derdin acaba? Türlü türlü sırt örtüsü, eyer takımı vardı; kimileri Şam çuhasından, sırmalı ince çuhadan, samur kürkü astarlı; kimileri kadifeden, kakım kürkü astarlı; daha başkaları kuyumculuk işleriyle dolu, her taraflarından sırma ve simle yapılmış çıngırak biçiminde süsler sarkıyor! Bütün bunların ne kadar paraya mal olduğunu bir düşünün! Ve bu atların üstündeki yakışıklı ve soylu delikanlıları!”

“Yine de,” dedi sertçe Oudarde Hatun, “bu anlattıkların Flamanların da pek güzel atları olmasına ve dün akşam Belediye Sarayı’nda belediye başkanıyla muhteşem bir yemek yemelerine engel değil; sofrada bademşekerleri, şekerli ve tarçınlı şarap, meyveli şekerlemeler ve daha başka benzersiz şeyler varmış.”

“Ne diyorsun komşu?” diye haykırdı Gervaise. “Flamanlar akşam yemeğini Sayın Kardinal’in evinde, Petit-Bourbon Sarayı’nda yediler.”

“Hayır, Belediye Sarayı’nda!”

“Evet, Petit-Bourbon’da!”

“Belediye Sarayı’nda yedikleri o kadar kesin ki,” dedi Oudarde sertçe, “Doktor Scourable onlara Latince bir nutuk bile çekmiş ve bundan pek memnun kalmışlar. Yeminli kitapçı olan kocam söyledi.”

“Petit-Bourbon’da olduğu o kadar kesin ki,” dedi Gervaise aynı sertlikle, sayın Kardinal’in vekilharcı şunları sunmuş: yirmi dört litre beyaz, pembe ve kırmızı tarçınlı şarap; yirmi dört kutu çift katlı acıbadem kurabiyesi; tanesi bir kilo ağırlığında aynı miktarda meşale; altı küçük fıçı beyaz ve pembe Beaune şarabı, bulunabileceğin en iyisinden. Sanırım buna itiraz edilemez. Bunu kocamdan öğrendim, Belediye Sarayı’nda elli kişilik takımın komutanıdır; bu sabah Flaman elçileri önceki kral devrinde Mezopotamya’dan Paris’e gelen Keşiş Yohannes[139] ve Trabzon imparatorunun kulakları küpeli elçileriyle kıyaslıyordu.

“Belediye Sarayı’nda yemek yedikleri o kadar doğru ki,” diye karşılık verdi bu anlatılanlardan pek etkilenmemiş olan Oudarde, bu et ve bademşekeri bolluğu şimdiye dek görülmemiştir.”

“Ben diyorum ki, Petit-Bourbon Konağı’nda yemişler, orada onlara belediye çavuşu Le Sec hizmet etmiş; seni yanıltan bu olsa gerek.”

“Belediye Sarayı’nda diyorum!”

“Petit-Bourbon’da hemşireciğim! Hatta ana kapının üstündeki *Espérance*[140] yazısını sihirli camlarla aydınlatmışlar.”

"Belediye Sarayı'nda! Belediye'de! Hatta Husson le Voir flüt çalıyormuş!"

"Hayır dedim ya!"

"Ben de evet dedim!"

"Ben de hayır diyorum!"

Şişman Oudarde karşılık vermeye hazırlanıyordu, iş belki saç saça baş başa birbirlerine girişmeye kadar varacaktı; ama Mahiette birdenbire haykırdı:

"Şurada, köprünün başında toplanan şu insanlara baksanıza! Ortalarında bir şey var, ona bakıyorlar."

"Sahiden," dedi Gervaise, "kulağıma tef sesi geliyor. Sanırım küçük Esmeralda, keçisiyle şaklabanlıklar yapıyor. Hey, Mahiette, hızlansana, oğlunu da dürtükle biraz. Buraya Paris'in ilginçliklerini görmeye geldin. Dün Flamanları gördün; bugün de çingeneyi göreceksin."

"Çingene mi?" dedi Mahiette aniden geri dönüp oğlanın koluna sıkı sıkı yapışarak. "Tanrı korusun! Çocuğumu kaçırır maçırır da... Gel buraya Eustache!"

Rıhtımda Grève'e doğru koşmaya başladı ve köprüyü hayli geride bırakıncaya kadar koştu. Bu sırada adeta sürüklemekte olduğu çocuk dizlerinin üstüne düşünce, soluk soluğa durdu. Oudarde'la Gervaise de ona yetişti.

"Bu çingene, senin çocuğunu mu kaçıracak?" dedi Gervaise. "Amma da garip fikirlerin var!"

Mahiette düşünceli düşünceli başını sallıyordu.

"Tuhaf olan ne, biliyor musun?" dedi Oudarde, "Çuval giyen kadın da çingeneler hakkında böyle düşünüyor."

"Çuval giyen kadın da neyin nesi?" dedi Mahiette.

"Ha!" dedi Oudarde, "Gudule Hemşire işte."

"Gudule Hemşire de kim?" diye devam etti Mahiette.

“Reims’li olduğun çok belli, bunu bile bilmiyorsun!” dedi Oudarde. “O, ‘Fare Deliği’ndeki münzevidir.”

“Nasıl?” dedi Mahiette, “hani şu çöreği götürdüğümüz zavallı kadın mı?”

Oudarde, başıyla evet işareti yaptı.

“Tastamam öyle. Az sonra Grève’e bakan penceresinden onu göreceksin. Tef çalan ve milletin falına bakan şu gezgin Kıptileri, o da senin gözünle görür. Çingeneler ve Kıptilere karşı duyduğu bu nefret nereden geliyor, bilinmez. Ama sen, Mahiette, sen çingeneyi doğru dürüst görmediğin halde niçin böyle kaçıyorsun?”

“Ohh!” dedi Mahiette, oğlunun yuvarlak kafasını avuçlarının arasına alarak. “Paquette Chantefleurie’nin başına gelenin benim başıma gelmesini istemiyorum da ondan.”

“Ahh! İşte ilginç bir hikâye,” dedi Gervaise konuğunun kolunu tutarak, “herhalde bunu bize anlatırsın artık.”

“Anlatırım tabii,” dedi Mahiette, “ama sizin de Parisli olduğunuz çok belli, bunu bile bilmiyorsunuz! Evet, diyeceğim şu ki –ama anlatmak içim durmamız şart değil– Paquette Chantefleurie on sekiz yaşında güzel bir kızdı, tıpkı benim de öyle olduğum zamanlar, yani on sekiz yıl önce ve eğer bugün benim gibi kocalı ve bir çocuklu otuz altı yaşında tombul ve terütaze bir anne değilse bu kendi hatasıdır. Ama zaten, daha on dört yaşında iş işten geçmişti! Neyse Paquette, Reims’te kayığıyla gezen halk ozanı Guybertaut’nun kızıydı. Taç giyme töreninde Kral VII. Charles’ın huzurunda çalan ozan. Kral kayığıyla bizim Vesle Nehri’nde Sillery’den Muison’a kadar inmişti, Jeanne d’Arc da kayıktaydı. İhtiyar babası öldüğünde Paquette henüz çocuktu; sadece annesi kalmıştı, Paris’te Parin-Garlin Sokağı’nda bakırcı ve kazan ustası, geçen yıl ölen Mösyö Mathieu Pradon’un kız kardeşi...

Gördüğünüz gibi iyi bir ailedendi. Ne yazık ki annesi saf ve cahil bir kadındı, ona küçük biblo ve dikiş nakış işlerinden başka bir şey öğretmedi; ama bunlar küçüğün büyümesine ve yoksulluğunun derinleşmesine engel değildi. İkisi Reims'te, nehir boyunda Folle-Peine Sokağı'nda oturuyorlardı. Bu sözüme mim koyun: Paquette'e uğursuzluk getiren de bu olmuştu. Altmış bir yılında, kralımız XI. Louis'nin –Tanrı onu korusun– taç giydiği sırada, Paquette o kadar güzel, o kadar şen şakraktı ki, her yerde 'Chantefleurie'[141] diye çağrılıyordu. –Zavallı kızcağız!–İnci gibi dişleri vardı ve onları göstermek için gülmeyi severdi. Oysa, gülen kız ağlamanın eşiğine varmış demektir; güzel dişler güzel gözleri mahveder. Evet, lakabı Chantefleurie idi. Anne kız güçlükle geçiniyorlardı. Ozanın ölümünden beri iyice düşkünleşmişlerdi. Dikiş nakış haftada altı mangırdan fazla getirmiyordu. Baba Guybertaut'nun tek bir taç giyme töreninde on iki Paris meteliği kazandığı zamanlar nerede kalmıştı? Bir kış –aynı 61 yılındaydı– iki kadının ne yakacak odunu ne çalı çırpısı kalmıştı ve hava da çok soğuktu; Chantefleurie'nin yanakları öyle renklendi ki erkekler onu, "Paquette[142]!" diye çağırıyor, kimileri de Pâquerette[143] diyorlardı ve böylece yoldan çıktı. –Eustache! O çöreği ısırdığını hele bir göreyim!–Bir pazar günü kiliseye boynunda bir altın haçla geldiğini görünce, yoldan çıktığını hemen anladık. –On dört yaşında, anlıyor musunuz?– Önce, şatosu Reims'ten üç çeyrek fersah mesafede olan genç Vikont de Cormontreuil, ardından Kral'ın atlılarından Mösyö Henri de Triancourt; sonra daha alt rütbeden biri, muhafız çavuşu Chiart de Beaulion; sonra, yine aşağıya doğru, Kral'ın sofra uşağı Guery Aubergeon; ardından sayın veliahdın berberi Macé de Frépus; ondan sonra Kral'ın aşçısı Thévenin le

Moine derken her seferinde daha yaşlı ve daha az soylu biriyle beraber olarak, saz çalgıcısı Guillaume Racine'e ve fenerci Thierry de Mer'e kadar düştü. Ve nihayet zavallı Chantefleurie herkesin malı oldu. Kendisini harcamış, son kerteye gelmişti. Ne diyeyim bilmem ki hatunlar? Aynı 61 yılında, haramiler kralının yatağını bile o yaptı! – Aynı yıl!"

Mahiette iç geçirdi, gözünden akan bir damla yaşı sildi.

"Pek de olağanüstü bir hikâye değil!" dedi Gervaise, "Ama ben içinde çingene veya çocuk göremedim."

"Biraz sabret!" dedi Mahiette. "Çocuğu birazdan göreceksin. 66'da, bu ay Sainte-Paule gününde on altı yıl olacak, Paquette bir kız çocuğu dünyaya getirdi. Ah zavallı! O kadar sevindi ki!.. Çoktan beri bir bebek istiyordu. Annesi, her şeye göz yummaktan başka bir şey yapamamış olan o kadıncağız, ölmüş, zavallı Paquette'in dünyada ne sevdiği ne de kendisini seven kimsesi kalmıştı. Yoldan çıktığı beş yıldan beri Chantefleurie, pek zavallı ve sefil bir yaratıktı. Yalnız, hayatta yapayalnız, parmakla gösterilen, sokakta bağırılıp çağırılan, çavuşlar tarafından dövülen, paçavralar içindeki bacaksız oğlanlara alay konusu olan biri... Derken yirmi yaşı da gelip çatmıştı; bilirsiniz, yirmili yaşlar öyle kadınlar için ihtiyarlık demektir. Çılgın mesleği artık vaktiyle uğraştığı dikiş nakış işlerinden fazla gelir getirmiyor, yüzünde oluşan her ilave kırışıklık karşılığında gelirinden bir ekü gidiyordu. Onun için kışlar yeniden sertleşiyor, ocağında odun ve sepetinde ekmek yine nadiren bulunuyordu. Artık çalışamıyordu da, zira kendini şehvete kaptıralı tembelleşmişti; ama daha çok acı çekiyordu, zira tembelleştikçe daha şehvet düşkünü olmuştu. En azından Saint-Remy Kilisesi'nin rahibi, bu tür kadınların yaşlanınca

neden diğer yoksullardan daha fazla üşüdüklerini ve daha fazla açlık çektiklerini böyle açıklıyordu.”

“Çocuk tamam,” dedi Gervaise, “ama ya çingeneler?”

“Dur bir dakika Gervaise!” dedi onun kadar sabırsız olmayan Oudarde. “Her şeyi başta söylerse sonda ne anlatacak? Lütfen devam et Mahiette. Zavallı Chantefleurie!”

Mahiette devam etti.

“Evet, zavallı çok üzgün, çok sefildi, gözyaşları dereler gibi akıyordu. Fakat bütün utanç, delilik ve terk edilmişliğinin içinde bile, ona öyle geliyordu ki, eğer dünyada sevebileceği ve sevilebileceği bir kişi, bir şey olsaydı, kendini daha az utanılacak biri, daha az deli ve daha az terk edilmiş hissedecekti. Bunun bir çocuk olması lazımdı, çünkü ancak bir çocuk bu iş için yeteri kadar masum olabilirdi. –İşin böyle olduğunu, kendisini isteyen tek adam olan bir hırsızı sevmeye yeltendiğinde anlamış, kısa bir süre sonunda adamın kendisini hor gördüğünü fark etmişti.– Bu hayat kadınlarına, kalplerini doldurmak için, bir sevgili veya bir çocuk gerekir. Yoksa çok mutsuz olurlar. Sevgili bulamadığından, kendini bütünüyle bir çocuk yapma arzusuna kaptırdı ve dindarlıktan da vazgeçmiş olmadığından, bunun için gece gündüz Tanrı’ya dua etmeye koyuldu. Merhametli Tanrı ona acımış olmalı ki, küçük bir kız çocuğu bağışladı. Sevincini size anlatamam. Tam bir gözyaşı, okşama ve öpücük taşkınlığıydı. Çocuğunu kendisi emzirdi, ona yatağının üzerindeki yegâne yorgandan kundak bezleri yaptı ve artık ne soğuğu ne açlığı hissetti. Böylece yeniden güzelleşti. Yaşlı kız, genç anneye dönüştü. Çapkınlık tekrar başladı, Chantefleurie’yi ziyarete gelenler arttı, malına yeniden müşteri buldu ve bu iğrençliklerden elde ettiği bütün parayla, kendine yeni bir yorgan almayı bile düşünmeden, yavrusuna kundak bezleri, önlükler, başlıklar, dantel üstlükler,

saten başlıklar yaptı. –Eustache beyefendi, o çöreği yememenizi daha önce söyledim, değil mi?– Hiç kuşku yok ki küçük Agnès'in –çocuğun adı buydu, yani vaftiz adı, çünkü çoktan beri Chantefleurie' nin aile adı yoktu– evet yavrucağın kundağı bir veliaht eşininkinden daha işlemeli, daha süslüydü. Hele bir çift minicik patiği vardı ki, Kral XI. Louis bile öylesini giymemişti! Annesi bunları kendi eliyle dikip işlemiş, o küçücük şeylere iğne işlerindeki becerisinin bütün inceliklerini, bir Meryem Ana giysisinin bütün süsünü katmıştı. Gerçekten görülebilecek en cici pembe bebek patikleriydi bunlar. En fazla başparmağım kadardılar, doğrusu bebeğin ayacıklarının bunların içine girebildiğine inanmak için oradan çıktığını görmek lazımdı. Gerçi o ayacıklar da o kadar küçük, o kadar şirin, o kadar pespembeydi ki! Patiklerin sateninden daha pembe! – Çocuğun olduğu zaman Oudarde, o minik el ve ayacıklardan daha güzel hiçbir şey olmadığını göreceksin."

"Ben dünden razıyım," dedi Oudarde, içini çekerek, "ama Mösyö Andry Musnier'nin keyfini bekliyorum."

"Ayrıca," diye devam etti Mahiette, "Paquette'in çocuğunun tek güzel yeri ayakları değildi. Ben onu dört aylıkken gördüm. Minicik bir melekti! Gözleri ağzından daha iriydi. O güzelim incecik telli ve pırıl pırıl siyah saçları, daha o zamandan kıvırcıklaşmaya başlamıştı. On altısında şahane bir esmer olacağı belliydi. Annesi onun için her geçen gün daha da deli oluyordu. Onu okşuyor, öpüyor, gıdıklıyor, yıkıyor, giydirip kuşatıyor, adeta yalayıp yutuyordu! Aklı fikri ondaydı, Tanrı'ya şükrediyordu. Özellikle minicik pembe ayakları sürekli bir şaşkınlık, taşkın bir neşe vesilesiydi. Küçük patikleri giydiriyor, çıkarıyor, ayacıkları hayranlıkla seyrediyor, seyrederken kendinden geçiyor, ışığa tutup

bakıyor, yatağının üzerinde yürüme alıştırmaları yaptırmaya kıyamıyordu. Elinde olsa bütün hayatını dizleri üstünde, bir çocuk İsa'nınkilere benzeyen o minik ayaklara patikleri giydirip çıkararak geçirecekti."

"Masal güzel, anladık," dedi alçak sesle Gervaise, "ama bunların içinde Mısır nerede?"

"Şurada," dedi Mahiette. "Bir gün Reims'e pek acayip bazı atlılar geldi. Bunlar dükleri ve kontlarının idaresinde memleketi dolaşan dilenci ve hırsızlardı. Yanık tenleri, kıvırcık saçları ve kulaklarında gümüş halkaları vardı. Kadınları erkeklerinden de çirkindi. Suratları daha kara ve hep açık, üstlerinde eski püskü kaba bir entari, yani iplerden dokunmuş ve omuzdan bağlı, eski bir kumaş parçası, saçları at kuyruğu şeklinde... Ayaklarına dolanan çocuklarıysa maymunları bile korkuturdu. Toplumdan dışlanmış bir güruh işte. Bütün bunlar Reims'e Polonya yoluyla Aşağı Mısır'dan geliyorlardı. Söylentilere göre papa, bunlara günah çıkarttırmış ve kefaret olarak yeryüzünde yatak yüzü görmeden yedi yıl gezginlik etmelerini buyurmuştu. Bu yüzden kendilerine 'Kefaretçiler' diyor ve çok pis kokuyorlardı. Galiba eskiden Sarazen'lermiş[144], ki bu Jüpiter'e taparlarmış demek oluyor, asalı ve serpuşlu bütün başpiskoposlardan, piskoposlardan, başrahiplerden on lira isterlermiş. Bu hakkı onlara veren bir papalık fermanıymış. Reims'e de Cezayir kralıyla Almanya imparatoru adına fal bakmaya gelmişlermiş. Şehre girişlerinin yasaklanması için daha fazlasına gerek olmadığını hemen anlamışsınızdır. Bunun üzerine bütün kafile hiç itiraz etmeden Braine Kapısı yakınında, eski kireç ocaklarının yanında, üstünde bir değirmen olan tepede konakladı. Reims'te onları görmeye gidenin haddi hesabı yoktu. Avucunuza bakıp harika şeyler

söylüyorlardı. Yahuda'ya papa olacağını haber verecek güçteydiler. Bu arada haklarında kaçırılan çocuklar, aşırılan keseler ve yenen insan etlerine dair kötü kötü söylentiler dolaşıyordu. Akıllılar kaçıklara, 'Oraya gitmeyin,' diyor; ama kendileri gizlice gidiyorlardı. Öyle bir furyaydı işte. Gerçek şu ki, bir kardinali bile afallatacak şeyler söylüyorlardı. Kıptiler ellerinde paganca ve Türkçe yazılı türlü türlü mucizeleri okuyalı beri, anneler çocuklarıyla övüne övüne bir hal oluyorlardı. Birinin çocuğu imparator, öbürününki papa, bir diğerininkiyse ordu kumandanıydı. Zavallı Chantefleurie de meraka kapıldı. Kendi payına ne düştüğünü, küçük Agnès'inin bir gün Ermenistan imparatoriçesi veya başka bir şey olup olmayacağını öğrenmek istedi ve çocuğu, Kıptilere götürdü. Kıptiler çocuğa bayıldılar, onu okşadılar, kara ağızlarıyla öptüler, küçük ellerini öve öve bitiremediler. Anne sevinçten uçuyordu, ne yazık! Özellikle minik ayacıklara ve cici patiklere hayran oldular. Çocuk henüz bir yaşında bile değildi; ama konuşmaya çabalıyor, annesine kıkır kıkır gülüyordu; tombul ve tostoparlacık vücuduyla Cennet'teki meleklere has türlü türlü sevimli hareket yapıyordu. Kıptilerden çok korktu ve ağladı. Fakat annesi onu daha çok öpüp okşadı; falcıların küçük Agnès'i için baktıkları faldan pek memnun kalmıştı. Yavrusu bir güzellik ve fazilet timsali, bir kraliçe olacaktı. Böylece, yanında bir kraliçe getirmenin gururuyla Folle-Peine Sokağı'ndaki derme çatma kulübesine döndü. Ertesi gün çocuğun yatağında uykuda olmasından yararlanarak –zira onu hep kendi yatağında yatırırdı– kapıyı hafifçe aralık bıraktı ve Séchesserie Sokağı'ndaki bir komşusuna, günün birinde kızı Agnès'e sofrada İngiltere kralıyla Etiyopya arşidükünün hizmet edeceğini ve buna benzer bir sürü başka sürprizleri anlatmaya gitti. Dönüşte

merdivenden çıkarken ağlama sesi duymayınca, ‘İyi!’ dedi, ‘Hâlâ uyuyor.’ Kapıyı bıraktığından daha açık durumda buldu, zavallı anne içeri girdi ve yatağa koştu... Çocuk yatakta değildi, yeri boştu!.. Cici patiklerinden biri hariç çocuktan eser yoktu. Odadan dışarı fırladı, merdiveni koşarak indi, kafasını duvarlara vurarak feryat etmeye başladı: ‘Çocuğum nerde? Kim aldı çocuğumu?’ Sokak ıssız, ev ücra bir yerdeydi; kimse bir bilgi veremedi. Şehirdeki bütün sokakları dolaştı, bütün gün çılgın gibi, kendinden geçmiş, korkunç bir vaziyette, yavrularını kaybetmiş bir yabani hayvan misali kapı ve pencereleri koklayarak oraya buraya koştu. Nefes nefese, saçı başı darmadağın, görüntüsü korkunçtu; gözlerinden, gözyaşlarını kurutan bir ateş fışkırıyordu. Gelip geçeni durdurup, ‘Kızım! Benim küçük güzel kızım!’ diye bağırıyordu. ‘Kızımı bana geri verenin kulu kölesi olurum, köpeğinin kölesi olurum, isterse yüreğimi yesin!’ Saint-Rémy’nin rahibine rastladı. ‘Rahip Hazretleri, toprağınızı tırnaklarımla sürerim, yeter ki bana çocuğumu geri verin!’ dedi. Gerçekten dayanılır gibi değildi, Oudarde, tedarikçi Ponce Lacabre gibi katı kalpli bir adamın bile ağladığını gördüm. Vah zavallı anne! Akşam evine döndü. O yokken bir komşu kadın iki çingene kadının kollarında bir paketle gizlice oraya çıktığını, sonra kapıyı kapayıp tekrar aşağı indiklerini ve hızla kaçtıklarını görmüş. Onların kaçışından beri Paquette’in evinden çocuk çığlıklarına benzer sesler duyuluyormuş. Zavallı anne kahkahalar attı, kanatlanmış gibi merdiveni çıktı, bir top güllesi gibi kapıyı kırarcasına açtı ve içeri girdi... Korkunç bir şey, Oudarde! O pembecik, o tazecik, o Tanrı’nın armağanı sevimli küçük Agnès’inin yerine, iğrenç, topal, tek gözlü, eciş bücüş bir çeşit küçük canavar, viyaklayarak yerde sürünüyordu. Dehşet

içinde gözlerini kapadı. ‘Aman Tanrım!’ dedi, ‘Acaba büyücüler kızımı bu korkunç hayvana mı dönüştürmüş?’ Komşular, küçük topalı hemen oradan uzaklaştırdılar, yoksa kadıncağız delirecekti. Bu herhalde kendini Şeytan’a vermiş bir çingene kadının ifrit yavrusuydu. Dört yaşlarında görünüyor ve insan diline hiç benzemeyen bir dilde konuşuyordu; söylenmesi imkânsız kelimelerle... Chantefleurie sevmiş olduğu her şeyden geriye kalan her şeyin, yani küçük patiğin üzerine atılmıştı. O kadar uzun süre hareketsiz, sessiz, soluksuz kaldı ki, ölmüş olduğunu zannettiler. Birdenbire bütün vücudu sarsıldı, kutsal emanetini öpücüklere boğdu, yüreği yarılmış gibi hıçkıra hıçkıra ağlayarak içini boşalttı. İnanın, hepimiz ağlıyorduk. Şöyle diyordu: ‘Ah benim küçük kızım, küçük güzel kızcağızım! Nerdesin?’ İnsanın içi parçalanıyordu. Aklıma gelince hâlâ ağlarım. Biliyor musunuz, çocuklarımız bizim kemiğimizin iliğidir. – Ah benim Eustache’cığım! Sen de ne kadar güzelsin! Bilseniz ne kadar akıllıdır! Dün bana, ‘Ben asker olmak istiyorum,’ diyordu. Ahh Eustache’cığım, ya seni kaybedersem?..– Chantefleurie birdenbire kalktı, Reims sokaklarında bağırarak koşmaya başladı: ‘Çingenelerin kampına koşun! Çingenelerin kampına koşun! Çavuşlar nerede, gelip bu cadıları diri diri yaksınlar!’ Çingeneler gitmişti. Gece iyice bastırmıştı; izleri sürülemedi. Ertesi gün, Reims’ten iki fersah uzakta, Gueux ile Tilloy arasındaki bir çalılıkta, büyük bir kamp ateşinin kalıntılarıyla Paquette’in çocuğuna ait birkaç kurdele, kan damlaları ve teke pislikleri bulundu. Geçip giden gece tam da bir cumartesi gecesiydi. Artık çingenelerin bu çalılıkta Şabat ayini yaptıklarından ve Muhammedilerde olduğu gibi Baal-Zebub eşliğinde çocuğu yediklerinden kimsenin şüphesi kalmadı.[145] Chantefleurie bu

korkunç şeyleri öğrenince ağlamadı, konuşmak ister gibi dudaklarını oynattı ama başaramadı. Ertesi gün saçları kırlaşmıştı. Daha ertesi gün ortadan kayboldu.”

“Gerçekten tüyler ürpertici bir hikâyeymiş,” dedi Oudarde; “bir Burgonyalıyı bile ağlatabilir.”

“Çingenelerden bu kadar korkmana artık şaşmıyorum,” dedi Gervaise.

“Demin Eustache’ınla birlikte kaçmakla çok iyi ettin,” diye devam etti Oudarde, “zira buradakiler de Polonya’dan gelme çingeneler.”

“Hayır,” dedi Gervaise, “İspanya ve Katalonya’dan geldikleri söyleniyor.”

“Katalonya mı? Mümkündür,” dedi Oudarde. “Polonya, Katalonya, Valonya, bu üç bölgeyi ben hep karıştırırım. Ama kesin olan, bunların çingene olduklarıdır.”

“Ve mutlaka,” diye ekledi Gervaise, “küçük çocukları yiyecek kadar uzun dişleri de vardır. Smeralda’nın da, burun kıvırarak da olsa biraz yemesine şaşmazdım doğrusu. Beyaz keçisi, öyle felaket numaralar biliyor ki mutlaka altında bir hinlik olmalı.”

Mahiette sessizce yürüyordu. Acı verici bir öykünün bir tür uzantısı olan ve ancak onun sarsıntısını arka arkaya titreşimlerle kalbin en kuytu köşelerine dek yaydıktan sonra son bulan o hayal âlemine dalmıştı. Bu sırada Gervaise ona seslendi: “Peki, Chatefleurie’nin başına ne geldiği öğrenilemedi mi? Mahiette cevap vermedi. Gervaise ona adıyla seslenerek ve kolundan tutup sarsarak sorusunu tekrarladı. Mahiette düşüncelerinden sıyrılır gibi göründü.”

“Chantefleurie’nin başına ne geldiği mi?” dedi, etkisi kulağında henüz taptaze olan sözleri insiyaki biçimde tekrarlayıp sonra dikkatini bu sözlerin anlamı üzerinde

toplamaya çalışarak, “Ha o mu?” dedi, “Hiçbir zaman bilinemedi.”

Biraz durduktan sonra ilave etti:

“Bazıları onu akşama doğru Fléchembault Kapısı’ndan geçip Reims’ten çıkarken gördüklerini söyledi; bazılarıysa gün doğarken eski Basée Kapısı’ndan çıktığını. Bir fakir, altın haçını panayır kurulan tarladaki taş haça asılı bulmuş. 61’de onu mahveden bu takıydı; ilk sevgilisi yakışıklı Vikont Cormontreuil’ün armağanı. Paquette ne kadar sefalete düşerse düşsün ondan asla ayrılmak istememişti. Ona hayatı kadar bağlıydı. Bu yüzden, o haçın öylece bırakıldığını görünce Paquette’in de ölmüş olduğuna inandık. Ancak, Cabaret-les-Vantes’lı bazı kişiler onu Paris yolunda, çakıllar üzerinde yalınayak yürürken gördüklerini söylediler. Ama o zaman Vesle Kapısı’ndan çıkması gerekiyordu ve söylenenler birbirini tutmuyor. Daha doğrusu, ben gerçekten de Vesle Kapısı’ndan geçtiğini sanıyorum; ama Reims’ten değil bu dünyadan gitmek için.”

“Anlamadım,” dedi Gervaise.

“Vesle,” dedi Mahiette, hüzünlü bir gülümsemeyle, “bizim nehirdir.”

“Vah zavallı Chantefleurie!” dedi Oudarde ürpererek. “Boğuldu ha!”

“Boğuldu!” diye tekrarladı Mahiette. “Guybertaut Baba’ya, kayığının içinde şarkılarını söyleyerek Tinqueux Köprüsü’nün altından geçtiği sırada, günün birinde sevgili küçük Paquette’inin de o köprünün altından ama şarkısız ve kayıksız olarak geçeceğini kim söyleyebilirdi?..”

“Ya minik patik?” dedi Gervaise.

“Anneyle birlikte kayboldu,” dedi Mahiette.

“Vah zavallı patikçik!” dedi Oudarde.

Tombul ve hassas bir kadın olan Oudarde, Mahiette' le birlikte iç çekip ah vah etmekle pekâlâ yetinebilirdi. Ama daha meraklı olan Gervaise'in soruları bitmemişti.

"Ya o yaratık?" dedi birdenbire Mahiette'e.

"Hangi yaratık?"

"Büyücülerin, Chantefleurie'nin kızının yerine evine bıraktıkları çingene canavarı. Onu ne yaptınız? Umarım onu da boğmuşsunuzdur."

"Hayır, öyle olmadı," dedi Mahiette.

"Nasıl? Öyleyse yaktınız! Aslına bakarsan bu daha doğru. Büyücü bir çocuk!"

"Ne boğduk ne de yaktık, Gervaise. Başpiskopos hazretleri o çingene çocukla ilgilendi, içindeki ifriti çıkardı, kutsadı, Şeytan'ı itinayla vücudundan kovdu ve Notre-Dame'ın tahta kerevetinde, bulunmuş çocuk olarak teşhir edilmek üzere Paris'e gönderdi.

"Ah bu piskoposlar!" dedi Gervaise homurdanarak; bilgiç oldukları için hiçbir şeyi diğer insanlar gibi yapmazlar. Sorarım sana Oudarde, şeytan, bulunmuş çocukların yanına konulur mu hiç! Zira bu küçük canavarın şeytan olduğu belliydi. "Peki Mahiette, ona Paris'te ne yapmışlar? Sanırım hiçbir hayırsever onu almak istememiştir."

"Bilmiyorum," dedi Reims'li kadın. "Kocam tam o sıralarda şehirden iki fersah ötedeki Beru noterliğini satın aldı ve ondan sonra bu olayla ilgilenmedik. Zaten Beru'nün önünde, Reims Katedrali'nin çan kulelerini görmenize engel olan ikiz Cernay Tepeleri vardır."

Üç saygıdeğer burjuva hanım böyle konuşarak Grève Meydanı'na varmıştı. Kafalarının meşgul olması yüzünden Roland Kulesi'ndeki halka açık dua kitabının önünden durmadan geçmiş, farkına varmaksızın etrafındaki kalabalık

her an artan teşhir direğine yönelmişlerdi. Muhtemelen, o sırada bütün bakışları üstüne çeken bu manzara, onlara Fare Deliği'ni ve oraya uğrama tasarılarını tamamen unutturacaktı; ama Mahiette'in elinden tutarak sürüklediği altı yaşındaki tombul Eustache aniden bu konuyu hatırlattı: "Anne!" dedi sanki bir şey ona Fare Deliği'nin geride kaldığını haber vermiş gibi, "Şimdi çöreği yiyebilir miyim?"

Eğer Eustache daha uyanık, yani daha az obur olsaydı biraz daha bekler; üniversite mahallesine, Üstat Andry Musnier'nin Madame-la-Valence Sokağı'ndaki evine dönüp Fare Deliği ile çöreğin arasına Seine Nehri'nin iki kolunu ve Cité'nin beş köprüsünü soktuktan sonra çekine çekine şu soruyu sorardı: "Anne, şimdi çöreği yiyebilir miyim?"

Eustache'ın sorduğu sırada münasebetsiz kaçan bu soru, Mahiette'in aklını başına getirdi.

"Sahi!" diye haykırdı, "az kalsın münzevi kadını unutuyorduk. Fare Deliği'nizi gösterin bana da götürüp çöreğini vereyim."

"Hemen," dedi Oudarde. "Bu hayırseverce bir davranış."

Bu Eustache'ın işine gelmiyordu.

"İşte çöreğim!" dedi sırasıyla iki omzunu sırayla iki kulağına değdirerek, "Böyle durumlarda bu hoşnutsuzluğun en büyük belirtisidir."

Üç kadın geri döndü ve Roland Kulesi'ndeki evin yanına gelince Oudarde, diğer ikisine şöyle dedi:

"Deliğe üçümüz aynı anda bakmayalım, çuval giyen kadını ürkütürüz. Siz ikiniz dua kitabından, *Dominus*'u okuyormuş gibi yapın, ben yüzümü pencereye dayayayım. Kadın beni az çok tanır. Gelebileceğiniz zamanı size bildiririm."

Tek başına pencereye gitti. İçeriyi gördüğü anda, yüzünde derin bir merhamet ifadesi belirdi; şen ve içtenlik dolu çehresi gün ışığından ay ışığına geçmiş gibi birdenbire ifade ve renk değiştirdi. Gözleri yaşardı, ağzı ha desen ağlayacakmış gibi büzüldü. Bir an sonra, parmağını dudaklarına götürerek Mahiette'e gelip bakması için işaret etti.

Mahiette, heyecan içinde, ölüm döşeğindeki birinin yatağına yaklaşıyormuş gibi sessizce ve parmak uçlarında yürüyerek geldi.

İki kadının hiç kımıldamadan, soluk bile almadan, Fare Deliği'nin demir parmaklıklı küçük penceresinden içeri bakınca gördükleri, gerçekten çok hazin bir manzaraydı.

Hücre dar, genişliği derinliğinden fazla, kubbesi sivri kemerliydi, içeriden görünüşü, büyük bir piskopos serpuşunun iç boşluğunu andırıyordu. Zemini oluşturan çıplak taş döşemenin üstünde, bir köşede, bir kadın oturuyordu, daha doğrusu çömelmişti. Çenesi, iki kolunun sıkıca sarıp göğsüne bastırdığı dizlerine dayalıydı. Böyle kendi üstüne kapanmış, bütün vücudunu örten geniş kırmalı, kahverengi bir çuvala bürünmüş hali ve önüne düşerek bütün yüzünü kapatan, bacakları boyunca ayaklarına kadar inen uzun kır saçlarıyla, ilk bakışta hücrenin karanlık dip tarafı önünde beliren garip bir şekil, pencereden gelen ışığın biri karanlık biri aydınlık olmak üzere belirgin biçimde iki parçaya ayırdığı bir tür siyahımsı üçgen gibi görünüyordu. Rüyalarda ve Goya'nın olağanüstü eserlerinde görülenlere benzeyen, yarı gölge yarı ışıktan oluşan, solgun, hareketsiz, ürkünç, bir mezarın üstüne çömelmiş ya da sırtını bir zindanın duvarına dayamış hayaletlerden biriydi bu. Ne bir kadın, ne bir erkek, ne bir canlı ne de belli bir şekildi; sadece bir figür, üzerinde gerçekle

hayalin gölge ve ışık gibi kesiştiği bir tür görüntüydü. Yere kadar uzanan saçlarının altında zayıflamış ve sert bir profil ancak belli belirsiz seçilebiliyordu; giysisinin altından sert ve buz gibi taşın üstünde kasılıp kalmış çıplak bir ayağın ucu çıkıyordu sadece. Bu yas kılıfının altından şöyle böyle seçilebilen ve insanınkine çok az benzeyen vücut hatları, bakanın tüylerini ürpertiyordu.

Taş döşemeye çakılmış gibi görünen bu şekilde ne hareket, ne düşünce ne de soluk vardı sanki. Eğik penceresinden sadece karayelin içeri girdiği; ama güneşin asla girmediği bir zindanın karanlığında, o ince bezden çuvalın içinde, ocak ayında, granit zeminin üstünde çıplak ve ateşsiz vaziyette otururken hiç de acı çeker, hatta bir şey hisseder gibi görünmüyordu. Sanki zindanla birlikte taş, mevsimle birlikte buz olmuştu. Ellerini kavuşturmuş, gözlerini bir noktaya dikmişti. İlk bakışta bir hayalete, ikincisinde bir heykele benziyordu.

Yine de ara sıra morarmış dudakları soluk almak için aralanıyor, titriyordu; ama rüzgâra kapılıp birbirlerinden ayrılan kuru yapraklar kadar ölü, onlar kadar iradesizce.

Yine de ölgün gözleri bir yere bakıyordu: anlatılmaz, derin, iç karartıcı, sarsılmaz, hücrenin dışarıdan görülmeyen bir köşesine yöneltilmiş sabit bir bakıştı bu; çaresizlik ve umutsuzluk içinde çırpınan bu ruhun bütün karanlık düşünceleriyle kim bilir hangi esrarengiz nesne arasında bağlantı kuran bir bakış.

Yaşadığı yerden dolayı *Münzevi*, giysisinden de *Çuval* adını alan yaratık işte böyle bir şeydi.

Üç kadın –zira şimdi Mahiette'le Oudarde'a Gervaise de katılmıştı– delikten içeri bakıyordu. Başları, hücreye gelen zayıf ışığı kesiyor ama böylece o ışıktan yoksun bıraktıkları

zavallı yaratık onlara hiç aldırış etmez görünüyordu. “Rahatsız etmeyelim,” dedi Oudarde alçak sesle, “vecit halinde, dua ediyor.”

Bu sırada Mahiette gittikçe artan bir iç sıkıntısıyla bu cılız, yıpranmış, saçları dağınık başı inceliyor, gözleri yaşla doluyordu. “İşte çok garip bir durum,” diye mırıldanıyordu.

Başını parmaklık demirlerinin arasından soktu ve zavallının gözlerini dikmiş olduğu köşeyi görmeyi başardı.

Başını pencereden geri çektiği zaman gözlerinden yaşlar boşanıyordu.

“Bu kadını hangi adla çağırıyorsunuz?” diye sordu Oudarde’a.

“Ona Gudule Hemşire diyoruz,” diye cevap verdi Oudarde.

“Ama ben,” dedi Mahiette, “ben ona ‘Paquette la Chantefleurie’ diyorum.”

Parmağını dudaklarına götürerek, şaşkın Oudarde’a başını pencereden içeri uzatıp bakması için işaret etti.

Oudarde baktı ve münzevi kadının o iç karartıcı kendinden geçişle gözlerini dikmiş olduğu köşede, sırma ve simlerle işlenmiş, pembe satenden, küçücük bir çocuk patiği gördü.

Oudarde’dan sonra Gervaise de baktı. O zaman üç kadın, zavallı anayı inceleyerek ağlamaya başladılar.

Fakat ne bakışları ne de gözyaşları, münzevi kadının dikkatini dağıtmıştı. Hâlâ elleri bitişik, dudakları sessiz, gözleri sabitti; hikâyesini bilenler için öyle baktığı küçük patik gerçekten yürek paralayıcıydı.

Üç kadın henüz tek söz söylememişti; kısık sesle konuşmaya bile cesaret edemiyorlardı. Bu büyük sessizlik, bu büyük acı, bir nesne hariç her şeyin içinde kaybolduğu bu

büyük unutulmuşluk, onlara bir Paskalya veya Noel mihrabı etkisi yapıyordu. Susuyor, içlerinden dua ediyorlardı; diz çökmeye hazırdılar. Kendilerini Karanlıklar Ayini gününde bir kiliseye girmiş hissediyorlardı.

Nihayet, içlerinden en meraklı, dolayısıyla en az duygusal olanı Gervaise, münzevi kadını konuşturmaya çalıştı: “Hemşire! Gudule Hemşire!”

Her defasında sesini biraz daha yükselterek, üç kez aynı şekilde seslendi. Kadın kımıldamadı bile. Ne tek bir söz, ne tek bir bakış, ne tek bir iç çekiş ne de tek bir hayat belirtisi vardı...

Oudarde da, daha tatlı ve okşayıcı bir sesle, “Hemşire!” dedi, “Azize Gudule Hemşire!”

Aynı sessizlik, aynı hareketsizlik.

“Ne garip kadın!” diye haykırdı Gervaise, “Top atsalar kılını kıpırdatmayacak!”

“Belki de sağırdır,” dedi Oudarde içini çekerek.

“Belki de kör,” diye ekledi Gervaise.

“Belki de ölü,” dedi Mahiette.

Ruhu, bu hareketsiz, uyuklayan, uyuşuk bedeni henüz terk etmemişse bile, dış uzuvlarının algılarının artık erişemediği derinliklere çekilip saklanmış olduğu muhakkaktı.

“Bu durumda,” dedi Oudarde, “çöreği pencerenin önüne bırakmak gerekecek. O zaman da oğlanın biri gelip alacak. Ne yapmalı da bunu uyandırmalı?..”

O zamana dek ilgisi, iri bir köpeğin çektiği küçük bir arabaya yönelmiş olan Eustache, araba geçip gidince üç kılavuzunun duvardaki delikten bir şeye baktıklarını fark ediverdi; o da meraka kapılarak bir taşın üstüne çıktı, parmak

uçlarının üzerinde yükseldi ve tombul pembe suratını deliğe yerleştirip bağırdı: “Anne! Durun ben de göreyim!”

Bu berrak, iç açıcı ve şakrak çocuk sesini duyan münzevi titredi. Bir çelik zembereğin ani ve sert hareketiyle başını çevirdi, bir deri bir kemik kalmış uzun elleriyle saçlarını iki yana çekti ve şaşkın, buruk, umutsuz bakışlarını çocuğa dikti. Bu bakış çok kısa sürdü.

“Ey Tanrım!” diye haykırdı aniden, başını dizlerinin arasına saklayarak; boğuk sesi çıkarken göğsü yırtılıyordu sanki. “Hiç olmazsa başkalarınınkileri gösterme bana!”

“Günaydın hanımefendi,” dedi çocuk ciddiyetle.

Bu arada bu sarsıntı adeta kadını uyandırmıştı. Tepeden tırnağa tüm vücudunda uzun bir ürperti dolaştı, dişleri takırdadı, başını hafifçe kaldırdı ve dirseklerini kalçalarına bastırıp ayaklarını ısıtmak ister gibi ellerinin arasına alarak, “Off! Çok soğuk!” dedi.

“Zavallı kadın!” dedi Oudarde büyük bir acıma duygusuyla, “biraz ateş ister misiniz?”

Münzevi, ret anlamında başını iki yana salladı.

“Öyleyse,” dedi Oudarde bir şişe uzatarak, “işte tarçınlı şarap, içinizi ısıtır. Buyrun, için.”

Münzevi başını tekrar iki yana salladı, gözünü dikip Oudarde’a baktı ve cevap verdi: “Su!”

Oudarde ısrar etti: “Hayır hemşire, su ocak ayında içilecek şey değil. Biraz tarçınlı şarap içip size pişirdiğimiz şu mayalı mısır çöreğinden yemeniz lazım.”

Kadın, Mahiette’in uzattığı çöreği eliyle itti ve, “Kara ekmek!” dedi.

İyilikseverliği tutan ve yün hırkasının düğmelerini çözen Gervaise de, “İşte sizinkinden biraz daha sıcak tutacak bir üstlük” dedi, “şunu omuzlarınıza alın bari.”

Kadın üstlüğü de şişe ve çörek gibi reddetti ve cevap verdi: “Bir çuval.”

“İyi ama,” dedi iyi kalpli Oudarde, “dün bayram olduğunun da biraz farkında olmanız lazım!”

“Farkındayım,” dedi münzevi. “İki günden beri testimde bir damla su yok.”

Ve bir an sustuktan sonra ilave etti: “Bayram oluyor, beni unutuyorlar. İyi yapıyorlar. Ben dünyayı düşünmedikten sonra dünya beni niye düşünsün? Sönmüş kömüre, soğuk kül yaraşır.

Bu kadar konuşmaktan yorulmuş gibi başını tekrar dizlerinin arasına bıraktı. Son sözlerinden hâlâ soğuktan yakındığı anlamını çıkaran basit ve hayırsever Oudarde safça sordu: “Öyleyse biraz ateş ister misiniz?”

“Ateş mi?” dedi çuval giyen kadın garip bir sesle. “On beş senedir toprağın altında olan zavallı yavrucak için de bir ateş yakar mısınız?”

Bütün vücudu sarsıldı; sesi titriyor, gözleri parlıyordu; dizlerinin üstünde doğrulmuştu. Birdenbire zayıf beyaz elini şaşkın şaşkın bakan çocuğa uzattı, “Götürün buradan şu çocuğu!” diye bağırdı. “Birazdan çingene kadın geçecek!”

Yüzükoyun yere devrildi; alnını, birbirine vuran iki taşın çıkardığı bir sesle zemine çarptı. Üç kadın öldüğünü sandılar. Fakat kısa bir süre sonra kımıldadı; kadınlar, dizleri ve dirseklerinin üstünde küçük patiğin bulunduğu köşeye kadar süründüğünü gördüler. O zaman artık bakmaya cesaret edemediler; onu görmediler ama öpücük ve hıçkırık seslerine karışan yürek parçalayıcı feryatlar ve sanki duvara çarpıp duran bir başın çıkardığına benzer gürültüler duydular. Derken her üçünün de sendelemesine yol açacak kadar şiddetli bir darbenin ardından, hiçbir şey işitmez oldular.

“Kendini mi öldürdü acaba?” dedi Gervaise, başını pencereden uzatmaya cesaret ederek. “Hey, Hemşire! Gudule Hemşire!”

“Gudule Hemşire!” diye tekrarladı Oudarde.

“Aman Tanrım! Kımıldamıyor!” dedi Gervaise. “Öldü mü acaba?.. Gudule! Gudule!”

O zamana dek kanı donup kaldığından konuşacak halde olmayan Mahiette bir gayret gösterdi. “Durun!” dedi. Sonra pencereye doğru eğilerek seslendi: “Paquette! Paquette la Chantefleurie!”

Ne yaptığını bilmeden bir kestane fişeğinin iyi yanmamış fitiline üfleyip onu kendi suratına patlatan bir çocuk, Gudule Hemşire’nin hücresine aniden seslenilen bu adın yarattığı etki yüzünden Mahiette’in düştüğü dehşete düşmemiştir.

Münzevi kadının bütün vücudu titredi, çıplak ayaklarının üstünde ayağa kalktı ve pencereye doğru atıldı, gözleri öyle bir ateş saçıyordı ki Mahiette, Oudarde, öbür kadın ve çocuk rıhtım korkuluğuna kadar gerilediler.

Münzevinin ürkütücü suratı pencerenin parmaklığına yapışmış vaziyette göründü. “Ohh! Ohh!” diye bağırıyordu korkunç bir kahkahayla. “Çingene kadın beni çağırıyor!”

Tam o anda yabanıl bakışlı gözleri teşhir direğinde yaşanmakta olan bir sahneye takıldı. Alnı dehşetle kırıştı, iskeletlere has kollarını parmaklıktan dışarı uzattı ve hırıltıya benzeyen bir sesle haykırdı: “Demek yine sensin çingene kızı! Beni sen çağırıyorsun ha, çocuk hırsızı! Peki öyleyse! Lanet olsun sana! Lanet! Lanet! Lanet!”

IV

Bir damla suya karşılık bir damla gözyaşı

Bu sözler adeta, o zamana kadar aynı anda ama her biri kendi özel tiyatrosunda gelişmiş olan iki sahnenin kavuşum noktasıydı; bu sahnelerden biri az önce okumuş olduğunuz, Fare Deliği'nde geçen sahne, diğeri ise şimdi okuyacağınız, teşhir direğinin merdiveninde geçen sahneydi. Birincisine sadece okurun az önce tanıştığı üç kadın tanık olmuştu; ikincisinin seyircileri ise yukarıda Grève Meydanı'nda, teşhir direği ve darağacının çevresinde toplandığını gördüğümüz ahaliydi.

Sabahın dokuzundan beri teşhir direğinin dört köşesinde dikilen dört çavuşa bakarak dört başı mamur bir infaz, bir asma değilse bile bir kırbaçlama, bir kulak kesme veya buna benzer bir şey beklemiş olan bu kalabalık o kadar çabuk büyümüştü ki, fazla yakından kuşatılan çavuşlar birkaç kez kamçı ve at sağrısı darbeleriyle, o zaman denildiği gibi bu kalabalığı *sıkıştırmak* zorunda kalmışlardı.

Halka açık infazları bekleme konusunda disiplinli olan bu kuru kalabalık fazla sabırsızlık göstermiyordu. Yaklaşık on kadem yüksekliğinde, içi boş, küp şeklinde bir duvarcılık yapısından ibaret pek basit bir anıt olan teşhir direğini seyrederek oyalanıyordu. Gayet yerinde bir tabirle *merdiven* adı verilen taştan oldukça dik bir rampa üst platforma çıkıyor, orada som meşe ağacından yatay bir çark görülüyordu. Kurban diz çökmüş ve kolları arkasında olarak bu çarka bağlanıyor, küçük yapının içine saklanmış bir bocurgatın harekete geçirdiği ahşap bir çubuk, yatay durumunu hâlâ

koruyan çarkı döndürmeye başlıyor, böylece mahkûmun yüzünü sırasıyla meydanın her noktasına çevirmiş oluyordu. Buna suçluyu *çevirmek* deniyordu.

Görüldüğü gibi, Grève Meydanı'ndaki teşhir direği, Hal'dekinin sunduğu bütün eğlenceleri sunmaktan uzaktı. Mimari denilen şeyden söz edilemezdi. Anıtsal hiçbir yanı yoktu. Ne demir haçlı çatısı, ne sekiz köşeli ışık bacası, ne çatı kenarlarını kenger yapraklı ve çiçekli başlıklarıyla dolanan ince sütuncukları, ne *Khimaira*'lı ve ifritli yağmur olukları, ne oymalı ahşap iskeleti, ne taşa derince nakşedilmiş ince oymaları vardı...

Kaba taş bloklardan o dört duvar ve kumtaşından iki dikey plakayla, hemen yanında yine taştan sıvasız ve çıplak kötü bir darağacıyla yetinmek gerekiyordu.

Gotik mimari meraklılarının göz ziyafeti için pek dişe dokunur bir şey yoktu. Gerçi olsa da fark etmezdi, zira Ortaçağ'ın avareleri kadar anıtlara kayıtsız olanını bulamazdınız; bu insanlar bir teşhir direğinin güzelliğini pek umursamazlardı.

Nihayet kurban, bir yük arabasının kıçına bağlı olarak geldi; platformun üstüne çıkarıldığı, teşhir çarkında ip ve kayışlarla sımsıkı bağlanmış olarak meydanın her noktasından görülebildiği zaman, meydanda gülüş ve alkışlara karışan muazzam bir yuhalama baş gösterdi. Kalabalık, Quasimodo'yu tanımıştı.

Gerçekten gelen oydu. Dönüşü garip olmuştu. Bir gün önce Mısır dükü, Thune'ler kralı ve Celile imparatorunun tören alayı eşliğinde selamlandığı, alkışlandığı, deliler prensi ve papası ilan edildiği meydanda şimdi teşhir direğine konuluyordu. Şurası kesindi ki, kalabalıkta bu iki olayı kafasında net olarak yan yana koyabilen, önce kral sonra

kurban olan mahkûmun kendisi dahil, bir kişi bile yoktu. Bu seyirlik sahnede, Gringoire'la felsefesi eksikti.

Biraz sonra efendimiz Kral'ın yeminli borazancısı Michel Noiret halkı susturdu ve sayın Vali'nin buyuru ve emirleri uyarınca hükmü yüksek sesle okudu; sonra özel üniformalı adamlarıyla birlikte arabanın arkasına çekildi.

Tasasız Quasimodo hiç istifini bozmuyordu. Zaten her türlü direnme imkânı da, o zamanın resmî mahkeme üslubunda *bağların sıkılık ve sağlamlığı* denen şeyle elinden alınmıştı; bunun anlamı da kayış ve zincirlerin muhtemelen etlerini kesecek kadar sıkı olduğuydu. Bu âdet ortadan kalkmamış ve bizim gibi medeni, iyi huylu ve insancıl toplumlarda bugün de kelepçeyle sürdürülen (bu arada zindan ve giyotini de belirtelim) bir kodes ve kürek mahkûmiyeti geleneğidir.

Quasimodo, görevlilerin kendisini götürme, itip kakma, taşıma, platforma çıkarma, bağlama ve tekrar bağlama eylemlerine hiç karşı koymamıştı. Yüzünden, vahşilere ya da budalalara has bir şaşkınlık dışında hiçbir şey okunmuyordu. Sağır olduğu biliniyordu ama şimdi sanki kördü de.

Daire şeklindeki tahtanın üzerinde diz çöktürdüler, ona da direnmedi. Gömleği ve hırkası çıkarılarak yarı beline kadar çıplak bırakıldı, hiç itiraz etmedi. Yeni bir kayış ve toka sistemiyle sucuk gibi bağlandı, buna da izin verdi. Sadece ara sıra kafası kasabın yük arabasının kenarından sarkan ve sallanan bir dana gibi gürültüyle soluk alıyordu.

"Salak," dedi Jehan Frollo du Moulin, arkadaşı Robert Poussepain'e (zira bu iki öğrenci, beklenebileceği gibi, kurbanı izlemişlerdi), olan bitenden hiçbir şey anlamıyor, kutuya kapatılmış mayısböceğinden farkı yok!

Quasimodo’nun kamburu, deve göğsü gibi göğsü, kıllı ve nasırlı omuzları çıplak halde ortaya çıkınca, kalabalık makaraları koyuverdi. Bütün bu şenlik ortamında, belediye üniforması içinde kısa boylu ve sağlam yapılı bir adam platforma çıktı ve mahkûmun yanına geldi. Adı bir anda kalabalığın arasında ağızdan ağıza dolaşmaya başladı. Bu, Châtelet yeminli işkencecisi olan Pierrat Torterue ustaydı.

İşe, teşhir yerinin köşelerinden birine üst haznesindeki kırmızı kumun yavaş yavaş alt haznesine aktığı siyah bir kum saati yerleştirmekle başladı, sonra iki parçalı üstlüğünü çıkardı; sağ elinden düğümlü, örülmüş, madenî tırnaklarla pekiştirilmiş, beyaz, parlak, ince şeritlerden oluşan uzun bir kırbacın sarktığı görüldü. Sol eliyle gömleğinin sağ yenini, önemsemezlikle, koltuk altına kadar kıvırıyordu.

Bu esnada Jehan Frollo da sarı ve kıvırcık saçlı başını kalabalığın üstünde yükselterek (bunun için arkadaşı Robin Poussepain’in omuzlarına çıkmıştı) bağırıyordu: “Gelin, görün, beyler hanımlar! Az sonra ağabeyim Sayın Josas başdiyakozunun çan çalıcısı Quasimodo Usta’ yı, ibreti âlem için kırbaçtan geçirecekler! Sırtı kubbe, bacakları burma sütun, garip bir Doğu mimarisi örneğidir kendisi!..”

Kalabalık, özellikle çocuklarla genç kızlar, gülmekten kırılıyorlardı.

Nihayet işkenceci ayağını yere vurdu, çark dönmeye başladı. Quasimodo, bağlarının içinde sendeledi. Çirkin suratında aniden beliren şaşkınlık, etrafındaki kahkahaları bir kat daha artırdı.

Derken, çarkın dönüşüyle Quasimodo’nun engebeli sırtı tam Pierrat ustanın önüne gelince, usta kolunu kaldırdı, ince deri şeritler havada bir avuç yılan gibi keskin ıslıklar çalarak, acımasızca sefil yaratığın omuzlarına indi.

Quasimodo sanki sıçrayarak uykudan uyanmış gibi, yerinden zıpladı. Durumu anlamaya başlamıştı. Bağlarının içinde kıvrandı; yüz kasları şiddetli bir şaşkınlık ve acıyla kasıldı, fakat tek bir inilti bile koyuvermedi; sadece, sağrısını atsineği sokmuş bir boğa gibi salladığı başını arkaya, sağa ve sola çevirdi.

İlk vuruşu ikincisi, sonra üçüncüsü izledi, ardından bir diğeri, bir diğeri daha, bu böyle devam edip gitti. Ne çarkın dönüşü son buluyor ne de kırbaç darbelerinin ardı arkası kesiliyordu. Çok geçmeden kan fışkırdı, incecik sızıntılar halinde kamburun kara omuzlarından aşağı süzüldüğü görüldü; havayı yararak dönen ince şeritler ise kanı, damlalar halinde kalabalığın üzerine sıçratıyordu.

Quasimodo, en azından görünüşte, baştaki aldırmazlık haline tekrar kavuşmuştu. Önce belli etmeden ve şiddetli bir silkinme görüntüsü vermemeye çalışarak bağlarını koparmayı denemişti. Gözünün parladığı, kaslarının sertleştiği, kol ve bacaklarının kasıldığı, kayışlarla zincirlerin gerildiği fark edilmişti. Çabası güçlü, muazzam ve umutsuzdu; fakat valiliğin kadim işkence tertibatı dayandı. Sadece hafif bir çatırtı çıktı, hepsi bu. Quasimodo bitkin bir halde kendini bıraktı. Yüz çizgilerinde şaşkınlığın yerini acı dolu derin bir yılgınlık duygusu aldı. Tek gözünü kapadı, başını göğsüne düşürdü ve ölü gibi yaptı.

Ve o andan sonra artık kımıldamadı. Hiçbir şey ona tek bir hareket bile yaptıramadı. Ne akmaya devam eden kanı, ne gittikçe şiddetlenen kırbaç darbeleri, ne vurdukça aşka gelen ve işinin sarhoşluğuna kapılan işkencecinin çılgın öfkesi, ne cırcırböceklerinin çıkardığı sesten daha keskin ve daha ıslıklı olan korkunç şeritlerin gürültüsü...

Nihayet, işkencenin başından beri merdivenin yanında durmakta olan siyah bir ata binmiş, siyah giysili bir Châtelet mübaşiri, abanoz değneğini kum saatine doğru uzattı. İşkenceci durdu. Çark durdu. Quasimodo’ nun gözü yavaş yavaş tekrar açıldı.

Kırbaçlama bitmişti. Yeminli işkencecinin iki uşağı mahkûmun kana bulanmış omuzlarını yıkadılar, bütün yaraları hemen kapatan kim bilir ne tür bir merhemle ovaladılar ve sırtına ayin kaftanı gibi biçilmiş sarı bir örtü attılar. Bu arada Pierrat Torterue de kıpkızıl kesilmiş kırbaç şeritlerini sıkarak üstlerindeki kanı akıtıyordu.

Fakat Quasimodo için henüz her şey bitmemişti. Üstat Florian Barbedienne’in pek yerinde olarak Mösyö Robert d’Estouteville’in hükmüne ilave etmiş olduğu bir saatlik teşhir cezasını da çekmesi lazımdı. Hepsi Jan Comenius’un eski fizyolojik ve psikolojik sözcük oyununu haklı çıkarmak uğruna: *Surdus absurdus*.[146]

Böylece, kum saatini ters çevirdiler ve adaletin tam anlamıyla yerine gelmesi için kamburu çarkın üstünde bağlı bıraktılar.

Ailede çocuk neyse toplumda halk odur, özellikle de Ortaçağ’da. Halk bu ilksel cehalet, manevi ve entelektüel gelişmemişlik düzeyinde kaldıkça, çocuk hakkında söylenen onun hakkında da söylenebilir:

> Bu çağ acımasızdır.[147]

Quasimodo’dan, bazı haklı nedenlerle, genel olarak nefret edildiğini daha önce göstermiştik. O koca kalabalıkta, Notre-Dame’ın kötü kamburundan şikâyet için gerekçesi olmayan ya da olduğuna inanmayan sadece bir kişi vardı.

Herkes, onun teşhir direğine çıkarılışını görmekten sevinç duymuştu. Gördüğü sert işkence ve sonunda geldiği acınası durum, halkın yüreğini yumuşatmak şöyle dursun, kin ve nefretini daha da bilemiş, onu neşelendirmişti.

Bu yüzden, doktor jargonunda denildiği gibi, *kamu adına kovuşturma* bir kez tatmin edildikten sonra, sıra birçok özel intikamın alınmasına geldi. Büyük salonda olduğu gibi burada da özellikle kadınlar öne çıkıyordu. Hepsi Quasimodo'ya karşı bir hınç besliyordu; kimileri için sebep onun kötülüğü, kimileri içinse çirkinliğiydi. İkinciler en öfkelileriydi.

"Hay Deccal suratlı!" diyordu biri.

"Süpürge sapına biniyordur bu!" diye bağırıyordu bir başkası.

"Aman ne acıklı bir surat!" diye uluyordu üçüncüsü. "Bugün dün olsaydı seni kim deli papası, diye seçerdi acaba!"

"Güzel, diyordu bir kocakarı. Teşhir direğinde yüz şaklabanlığı bu kadar olur. Darağacındakine sıra ne zaman gelecek?"

"Ne zaman o koca çanını başına geçirip toprağın yüz kadem altına gireceksin, lanet olası zangoç?"

"Düşünün bir kere, akşam duası çanını da bu şeytan çalıyor!"

"Seni gidi sağır! Tek göz! Kambur! Canavar!"

"Gebe kadınlara bütün ilaç ve yakılardan daha iyi düşük yaptıracak bir surat!"

İki öğrenci, Jehan du Moulin ve Robert Poussepain, avazları çıktığı kadar bağırarak eski bir halk ezgisini söylüyorlardı:

Bir yağlı ilmek

Aşağılık herif için!
Bir demet çalı
Maymun suratlı için!

Sağdan soldan daha binlerce hakaret, yuhalama, lanetleme, alay ve taş yağıyordu.

Quasimodo sağırdı ama gözü iyi görüyordu; halkın öfkesi ise sözler kadar yüzlerden de okunuyordu. Zaten atılan taşlar da kahkahaları pek iyi açıklıyordu.

Önce kendini tuttu. Fakat yavaş yavaş, işkencecinin kırbacı altında direnmiş olan sabrı, bütün bu böcek sokmaları karşısında pes etti. Pikadorun saldırılarından pek etkilenmeyen Asturias boğası da köpeklerden ve küçük şişlerden rahatsız olur.

Önce kalabalığın üzerinde ağır ağır tehditkârca göz gezdirdi. Fakat bu bakışı, o sımsıkı bağlanmış haliyle, yarasını sokan sinekleri kovmaya yetmedi. O zaman bağlarının içinde debelendi, öfkeli silkinişlerinin etkisiyle teşhir alanındaki eski çarkın tahtası gıcır gıcır öttü. Bütün bunlar alay ve yuhalamaları daha da artırdı.

Zavallı yaratık, zincire vurulmuş yırtıcı hayvanlara has tasmasını kıramayınca yeniden sakinleşti. Sadece belli aralıklarla göğsü bir öfke iniltisi eşliğinde körük gibi inip kalkıyordu. Yüzünde ne utanç ne kızartı vardı. Utanmanın ne olduğunu bilmeyecek kadar toplumsallıktan uzak ve doğallığa yakındı. Zaten çirkinlikte varılan bu noktada utanç hissedilebilir bir şey midir? Fakat hiddet, nefret, umutsuzluk yüzünden bu çirkin surata, gittikçe kararan, tek gözlü devin gözünde şimşekler çaktıran bir elektrikle gittikçe daha da yüklenen bir bulut ağır ağır çökmekteydi.

Yine de bu bulut, kalabalığı yararak ilerleyen ve üzerinde bir rahip taşıyan bir katırın geçişi sırasında, bir an için aralandı. Bu katırla bu rahibi uzaktan fark edince zavallı mahkûmun tavrı yumuşadı. Yüzünü kasan delice öfkenin yerini anlatılmaz bir tatlılık, iyilik ve şefkat dolu garip bir gülümseme aldı. Rahip yaklaştıkça bu gülümseme daha açık seçik, daha belirgin, daha aydınlık oluyordu. Zavallı sanki yaklaşan bir kurtarıcıyı selamlıyordu. Ancak, katır teşhir yerine binicisinin mahkûmu tanıyacağı kadar yaklaştığı zaman Rahip, gözlerini yere indirdi, aşağılayıcı taleplerden bir an önce kurtulmak istiyormuş ve bu durumdaki bir zavallı tarafından selamlanmayı ve tanınmayı pek dert etmiyormuş gibi, aniden geri döndü ve hayvanını mahmuzladı.

Bu rahip, Başdiyakoz Dom Claude Frollo'ydu.

Bulut, Quasimodo'nun yüzüne tekrar ve daha da kararararak indi. Gülümseme birkaç saniye daha tutundu; ama buruk, yılgın ve son derece hüzünlüydü.

Zaman geçmekteydi. En az bir buçuk saatten beri orada durmadan hakarete uğruyor, hırpalanıyor, alay konusu oluyor, neredeyse taşa tutuluyordu.

Birdenbire zincirleri içinde daha derin bir çaresizlikle yeniden debelendi, öyle ki üzerinde bulunduğu tüm ahşap yapı çatırdadı. O zamana kadar koruduğu sessizliği bozarak insan sesinden çok böğürmeyi andıran ve yuhalamaları bastıran boğuk ve öfkeli bir sesle, bağırdı:

"Su!"

Bu çaresizlik çığlığı, merdivenin çevresindeki Paris halkının merhametini uyandırmak şöyle dursun, fazladan bir eğlence vesilesi oldu; bu ayaktakımının, hep birlikte topluluk olarak alındığında, okuru daha önce yuvasına götürdüğümüz ve aslında halkın en alt katmanından başka bir şey olmayan o

korkunç hırsız, uğursuz sürüsünden hiç de daha az gaddar, daha az vahşi olmadığını da belirtmeliyiz. Zavallı mahkûmun çevresinden, susamışlığıyla alay etmek dışında, tek bir ses yükselmedi. Gerçi o anda, tere batmış kıpkırmızı suratı, kaybolmuş bakışları, kızgınlık ve acıdan köpürmüş ağzı ve yarısı dışarı sarkmış diliyle, acınacak halde olmaktan ziyade tiksindirici ve gülünç olduğu muhakkaktı. Yine belirtmek gerekir ki, kalabalıkta bu acı çeken sefil yaratığa bir tas su götürmeye kalkacak iyi kalpli bir erkek veya kadın burjuva bulunsaydı bile, teşhir direğinin aşağılık basamakları etrafında öylesine bağnaz bir utanç ve şerefsizlik önyargısı hüküm sürüyordu ki, bu, iyi bir Samiriyeliyi caydırmak için yeterli olurdu.

Birkaç dakika sonra, Quasimodo çaresiz bakışını kalabalığın üzerinde gezdirdi ve daha iç paralayıcı bir sesle tekrarladı: “Su!”

Herkes güldü.

“Al şunu iç!” diye bağırdı Robin Poussepain, suratına sokaktaki lağım akıntısından aldığı bir süngeri fırlatarak. “Al, pis sağır! Sana borcum var!”

Bir kadın, başına bir taş attı:

“Bu sana geceleri bizi o lanetli çanlarınla uyandırmamayı öğretir!”

“Nasılmış ha oğlum?” diye bağırdı bir sakat, koltuk değneğiyle mahkûma erişmeye çalışarak. “Yine Notre-Dame’ın kulelerine çıkıp bize büyü yapacak mısın?”

“İşte sana bir çanak, al da iç!” dedi biri, göğsüne kırık bir testi fırlatarak. “Sadece yanından geçerek karımın iki başlı çocuk doğurmasına sebep olan sen değil miydin!”

“Benim kedimin de altı ayaklı yavrulamasına sebep olan!” diye cırladı yaşlı bir kadın, bir kiremit fırlatarak.

“Su!” diye üçüncü kez tekrarladı Quasimodo, güçlükle soluyarak.

O anda ayaktakımının ik yana doğru açıldığını gördü. Kalabalığın içinden acayip kılıklı bir genç kız çıktı. Yanında boynuzları yaldızlı küçük, beyaz bir keçi vardı, elinde de bir tef tutuyordu.

Quasimodo’nun gözü parladı. Bu, önceki gece kaçırmaya çalıştığı çingene kızıydı; zaten şu anda da belli belirsiz bu saldırı olayı yüzünden cezalandırıldığını hissediyordu. Oysa durum hiç de böyle değildi; sadece sağır olduğu ve bir sağır tarafından yargılanma şanssızlığına uğradığı için ceza çekiyordu. Kızın da öcünü almak ve diğerleri gibi kendi darbesini indirmek için geldiğinden hiç şüphe etmedi.

Sahiden de onun hızla merdivenden tırmandığını gördü. Öfke ve kırgınlıktan boğulacak gibiydi. Teşhir direğini yerle bir etmek istiyordu; gözünde çakan şimşek yıldırım yağdırabilseydi, çingene kızı platforma ulaşamadan un ufak olurdu.

Kız hiçbir şey söylemeden, kendisinden kaçınmak için boşuna kıvranan mahkûma yaklaştı ve kemerine bağlı bir tulumun ipini çözerek yavaşça zavallının kurumuş dudaklarına uzattı.

Bunun üzerine, o âna dek öylesine kuru ve kor gibi olan o gözden iri bir damla yaşın süzülerek o çirkin ve uzun süre umutsuzlukla kasılıp kalmış surattan aşağı yuvarlandığı görüldü. Bu belki de talihsiz yaratığın döktüğü ilk gözyaşıydı.

Ancak, içmeyi unutmuştu. Kıpti kız sabırsızlıkla âdeti olduğu üzere yüzünü buruşturdu, gülümseyerek tulumun ağzını Quasimodo’nun dişlek ağzına dayadı.

Mahkûm kana kana içti; susuzluğu dinmek bilmiyordu.

Bitirince siyah dudaklarını uzattı, kuşkusuz yardımına koşan güzel eli öpmek istiyordu. Fakat genç kız, belki ona güven duymadığı ve geceki kaçırma girişimini unutmadığı için, bir hayvan tarafından ısırılmaktan korkan bir çocuğun ürkmüş hareketiyle elini çekti.

O zaman zavallı sağır, sitem ve tarifsiz bir kederle dolu gözünü kıza dikti.

Böyle tazecik, saf, şirin ve aynı zamanda o denli zayıf güzel bir kızın bu kadar büyük bir sefalet, çirkinlik ve kötülüğün yardımına koşması, her yerde dokunaklı bir manzara olurdu. Bir teşhir alanındaysa bu sahne, soyluluk taşımaktaydı.

Nitekim bütün halk da bunun etkisinde kaldı ve el çırparak bağırmaya koyuldu: “Noel! Noel!”

Tam o anda münzevi kadın da deliğinin penceresinden teşhir direğinin yanındaki Kıpti kızı fark etti ve uğursuz bedduasını okudu: “Lanet olsun sana, çingene kızı! Lanet! Lanet!”

V

Çörek hikâyesinin sonu

Esmeralda’nın benzi attı ve sendeleyerek platformdan indi. Kadının sesi hâlâ peşini bırakmıyordu: “İn! İn bakalım! Çocuk hırsızı seni! Yakında oraya tekrar çıkacaksın!”

“Çuval giyen kadının yine heyheyleri üstünde,” dedi halk, mırıldanarak ve her şey o kadarla kaldı. Zira bu tür

kadınlardan korkulur, bu korku da onları kutsallaştırırdı. O devirde gece gündüz dua edenlere uluorta saldırılamazdı.

Quasimodo'yu geri götürme zamanı gelmişti. Onu çözdüler, kalabalık da dağıldı.

İki arkadaşıyla birlikte geri dönmekte olan Mahiette, Grand Köprüsü'nün yanında birdenbire durdu: "Sahi, Eustache! Çöreği ne yaptın?"

"Şeyy, anne," dedi çocuk, "siz o delikteki kadınla konuşurken koca bir köpek geldi, çöreğimi ısırdı. O zaman ben de yedim."

"Nasıl yani beyefendi? Hepsini mi yediniz?"

"Ama anne, köpek... Yeme dedim ama beni dinlemedi. O zaman ben de ısırdım tabii."

"Korkunç bir çocuk bu," dedi anne, hem gülümseyip hem söylenerek. "Görüyor musun Oudarde, şimdiden Charlerange'daki bahçemizin bütün kirazlarını tek başına yiyor. Bu yüzden dedesi büyüyünce bir kumandan olacağını söylüyor. – Hele bunu yaptığınızı bir daha göreyim, Mösyö Eustache! Hadi bakalım, aslan oğlum benim!"

123. (Lat.) Asayişle ilgili hiç de az olmayan yetkilere ve birçok başka hak ve imtiyazlara sahip bir makam. (Y.N.)

124. Borgia'nın amcası Papa Calixtus bu kuyrukluyıldıza karşı toplu dualara çıkılmasını emretmişti; bu, 1835'te tekrar gözükecek olan aynı gökcismidir. (V. Hugo'nun notu.) (Nitekim 1835'te, 1910'da, 1986'da tekrar gözükmüştür; 2062'de yine gelecektir: sadık dostumuz Halley!) (Ç.N.)

125. Yurtluk hesapları, 1383. (Victor Hugo'nun notu.)

126. (Lat.) Yasa, yazılışı itibariyle sert. (Y.N.)

127. (Lat.) İsa'nın bedeni. (Y.N.)

128. (sırasıyla) (İt.) *primo*: bir; *secundo*: iki. (Y.N.)

129. (Lat.) *tertio*: üç. (Y.N.)

130. (Lat.) Karanlıkta yüksek sesle. Vergilius'a göre (*Aeneis*, VI: 618-619): "*Phlegyasque miserrimus omnes / Admonet et magna testatur voce per umbras*: Ve zavallı sefil Phlegyas, hepsini uyarır ve gölgeler arasında yüksek sesle tanıklık eder." (Y.N.)

131. (Lat.) Sus ve umut et. (Y.N.)

132. (Lat.) Güçlü kalkan, düklerin selameti. (Y.N.)

133. (Lat.) Burası senindir. (Y.N.)

134. (Lat.) Hey sen, dua et. (Y.N.)

135. (Lat.) Büyük Louis'yi. XIV. Louis'nin Rheinland bölgesindeki zaferlerinin anıldığı, Saint-Denis Kapısı üzerindeki ithaf yazıtının ilk kelimeleri. (Y.N.)

136. (Lat.) Çocuk adımlarıyla. (Y.N.)

137. Yunan mitolojisinde Zeus ya da Lidya kralı Tmolos ile Kronos ve Rheia'nın kızları Pluto'nun oğlu. Ona ceza olarak; suzuluğunu gidermek istediinde içine sokulduğu gölün suları çekilir, açlığını gidermek istediğinde başının üzerindeki meyve yüklü rüzgârın etkisiyle savrulurdu. (Y.N.)

138. Dalgınlık hatası. Roman 1479'da değil, 1482'de geçiyor ("yirmi bir yıl" olmalıydı). (Y.N.)

139. Avrupalı Hıristiyanların, daha Haçlı Seferleri döneminde Etiyopya'da bulunduğuna inandıkları güçlü kral. (Y.N.)

140. (Fr.) Umut. (Y.N.)

141. (Fr.) Çiçek açmış şiir. (Ç.N.)

142. (Fr.) Şişko, yağ tulumu. (Y.N.)

143. (Fr.) Öküzgözü, sığırpapatyası. (Y.N.)

144. Ortaçağ'da Batılıların Arap kabileler için kullandığı ad. (Y.N.)

145. O dönemde çingenelerin ve bütün konargöçerlerin Mısır'dan geldiğine inanılıyordu. (Y.N.)

146. (Lat.) Kelime oyunu, "İpe sapa gelmez sağır" anlamında. (Y.N.)

147. La Fontaine, *Masallar*, IX, 2 ("İki Güvercin"): "Ama haylaz çocuğun biri (bu çağ acımasızdır) / Sapanını aldığı gibi..." (Y.N.)

Yedinci kitap

I

Sırrını bir keçiye emanet etmenin tehlikesine dair

Aradan birkaç hafta geçmişti.

Martın ilk günleriydi. Dolambaçlı sözün istiarenin klasik atası Bartas Kontu'nun henüz "*kandillerin grandükü*[148]" adını vermediği güneş, bundan dolayı daha az neşeli ve daha az parlak değildi. Bütün Paris ahalisinin meydanlara ve gezinti yerlerine yayılarak hafta sonuymuş gibi keyfini sürdüğü o tatlı ve güzel bahar günlerinden biri yaşanıyordu. Bu aydınlık, sıcak ve huzurlu günlerde özellikle bir saat vardır ki, Notre-Dame'ın ana kapısını işte o zaman seyretmek lazımdır. Bu, batıya doğru epeyce alçalmış olan güneşin, katedrale hemen hemen tam karşıdan vurduğu andır. Gittikçe yatay gelmeye başlayan ışınları yavaş yavaş meydanın zemininden çekilerek dikey cephe boyunca yukarı doğru çıkar, binlerce kabartma ve heykeli gölgeli yuvalarından çekip çıkarırken ortadaki büyük yuvarlak vitraylı pencere de, bir demirci ocağının kızıllığını yansıtan bir Kyklop gözü gibi alev alev yanar.

Saat, işte o saatti.

Batan güneşin kızıla döndürdüğü yüksek katedralin tam karşısında, meydanla Parvis Sokağı'nın köşesini işgal eden görkemli bir gotik evin kapı kemerinin üstüne yerleştirilmiş taş balkonda, birkaç güzel genç kız, türlü zarif ve delişmen tavırlarla gülüşüp konuşuyorlardı. İnci dizileriyle sarılı sivri hotozlarının tepesinden topuklarına kadar inen tül kuyruğun uzunluğuna, o çağın davetkâr modasına göre güzel

gerdanlarının başlangıcını açıkta bırakacak şekilde omuzlarını örten işlemeli cepkenin inceliğine, üstlüklerinden daha değerli (Müthiş bir özen!) iç eteklerinin zenginliğine, bütün bunların biçildiği tül, ipek ve kadife kumaşlara, ve hele aylak ve tembel olduklarını gösteren ellerinin beyazlığına bakılınca bunların soylu ve zengin mirasyediler olduklarını tahmin etmek zor değildi. Gerçekten de bunlar Matmazel Fleur-de-Lys de Gondelaurier ile arkadaşları Diane de Christeuil, Amelotte de Montmichel, Colombe de Gaillefontaine ve küçük Bérangère de Champchevrier idi. Hepsi zengin ailelerin kızları olup şu anda, nisan ayında Paris'e gelecek olan Monsenyör de Beaujeu ile hanımını beklemek üzere, dul Madam de Gondelaurier'nin evinde toplanmışlardı; Monsenyör, veliahdın yavuklusu Marguerite'i Flamanlardan gelin almaya giderken dönüşte geline refakat edecek olan nedimeleri seçecekti. Otuz fersah çapında bir alandaki bütün irili ufaklı asilzade aileleri kendi kızları için bu şerefe göz dikmiş, aralarından birçoğu kızlarını şimdiden Paris'e getirmiş veya göndermişlerdi. Bunlar ana babaları tarafından, kralın okçu bölüğünden eski bir komutanın dul eşi, biricik kızıyla birlikte Notre-Dame avlusunun meydanındaki evinde inzivaya çekilmiş olan Madam Aloïse de Gondelaurier'nin güvenilir ve saygın korumasına emanet edilmişti.

Genç kızların bulunduğu balkonun kapısı, üzerine yaldızlı burma dalların işlendiği kızıl kahverengi deriden bir Flandre halısıyla güzelce kaplanmış bir odaya açılıyordu. Tavanda birbirine paralel olarak uzanan kirişler, boyalı ve yaldızlı binbir çeşit garip oymayla gözü oyalamaktaydı. Oymalı ve işlemeli eşya sandıklarının üzerinde, göz kamaştırıcı mineli kap kacak parıltılar saçıyordu; iki katlı oluşu, evin hanımının tımar sahibi bir şövalye eşi veya dulu

olduğunu gösteren muhteşem bir sofra takımı dolabının üstüne, çini bir yabandomuzu kafası yerleştirilmişti. Dipte, baştan aşağı armalarla kaplı yüksek bir şöminenin yanında, kırmızı kadifeden gösterişli bir koltukta, elli beş yaşı, yüzünden olduğu kadar kıyafetinden de okunan Madam Gondelaurier oturuyordu.

Yanında, biraz kendini beğenmiş ve külhanbeyi edalı olmakla birlikte oldukça gururlu görünen genç bir adam, bütün kadınların beğendiği, fakat ağırbaşlı ve insan sarrafı erkeklerin omuz silktiği şu yakışıklı delikanlılardan biri, ayakta duruyordu. Bu genç adam, kraliyet muhafız bölüğü okçularının yüzbaşı üniformasını taşıyordu; bu üniforma, bu hikâyenin birinci kitabında hayran olma fırsatını bulduğumuz Jüpiter kılığına fazlasıyla benzediği için, burada ikinci bir betimlemeyle okurun canını sıkmak istemiyoruz.

Kızlar, kimisi odada, saçakları simli Utrecht kadifesinden minderlere; kimisi balkonda, oyma çiçekler ve çeşitli figürlerle süslü meşe taburelere oturmuşlardı. Her biri kucağında büyük bir iğne işi duvar halısının bir ucunu tutuyor, hep birlikte bunu işliyorlardı; halının büyük bir bölümü zemini kaplayan hasırın üzerine yayılmıştı.

Aralarında genç bir erkek bulunan genç kızların samimi sohbetine özgü fısıltılı bir ses ve bastırılmaya çalışılan hafif gülüşlerle, aralarında konuşuyorlardı. Varlığı, bütün bu kadın içgüdülerini harekete geçirmeye yeten genç adamınsa buna pek aldırış eder hali yoktu; genç kızlar, onun dikkatini çekmek için adeta yarışırken görünüşe bakılırsa o, süet eldiveniyle kemerinin tokasını parlatıyordu.

Yaşlı hanım ara sıra ona alçak sesle bir şey söylüyor, o da bir tür acemice ve zorlama nezaketle elinden geldiği kadar cevap vermeye çalışıyordu. Madam Aloïse’in yüzbaşıyla

konuşurkenki tebessümlerine, sessizce işaretleşmesine, kızı Fleur-de-Lys'e göz kırpışlarına bakılınca, delikanlıyla Fleur-de-Lys arasında gerçekleşmiş bir nişanın ve kuşkusuz yakın bir evliliğin söz konusu olduğunu görmek zor değildi. Subayın sıkıntılı soğukluğuna bakılınca da, en azından onun açısından olayda aşk filan olmadığı rahatça görülüyordu. Tüm yüz ifadesinden, bugün bizim garnizonlardaki asteğmenlerimizin gayet uygun biçimde, "Ne sevimsiz bir angarya!" diye dile getirecekleri bir rahatsızlık ve can sıkıntısı okunuyordu.

Her normal anne gibi kızına pek tutkun olan bu safdil yaşlı hanım, subaydaki heyecan eksikliğinin farkına varmıyor, iyice alçak bir sesle ona, Fleur-de-Lys'in işleme ve oyalama işlerindeki benzersiz yetkinliğini anlatmak için çırpınıyordu.

"İşte bakın, küçük kuzen," diyordu kulağına fısıldamak için genci kolundan çekerek. "Şuna bakın bir kere! Şimdi yere doğru eğiliyor."

"Gerçekten de öyle," diyordu genç adam ve tekrar dalgın ve soğuk sessizliğine bürünüyordu.

Bir an sonra, tekrar eğilmek gerekiyor, Madam Aloïse şöyle diyordu:

"Nişanlınızınkinden daha sevimli, daha neşe saçan bir yüz gördünüz mü? Ondan daha beyaz tenlisi, daha sarışını olabilir mi? Şu ellere bakın, kusursuz değil mi? Ya şu boyun? Bir kuğununkinden aşağı kalır yanı var mı? Zaman zaman size ne kadar imreniyorum bilseniz! Ahh sizi gidi yaramaz çapkın, erkek olduğunuz için ne kadar talihlisiniz! Benim Fleur-de-Lys'im tapılacak kadar güzel, siz de ona delice âşıksınız, değil mi?

"Elbette," diyordu genç adam, aklı başka yerde.

“Öyleyse ne duruyorsunuz, konuşsanıza onunla,” dedi Madam Aloïse birdenbire, delikanlıyı omuzundan iterek. “Ona bir şeyler söyleyin. Amma da çekingenleştiniz!”

Okurlarımıza şunu belirtebiliriz ki, çekingenlik yüzbaşının ne erdemi ne de kusuruydu. Yine de kendisinden isteneni yapmayı denedi.

“Güzel kuzinim,” dedi Fleur-de-Lys’e yaklaşarak, “bu işlediğiniz halıda hangi konuyu canlandırıyorsunuz?”

“Güzel kuzenim,” dedi kız dargın bir tavırla, “daha önce üç kez söyledim ya! ‘Neptün’ün Mağarası’.”

Fleur-de-Lys’in, yüzbaşının soğuk ve dalgın davranışlarını, annesinden çok daha iyi anlamlandırdığı belliydi. Delikanlı biraz konuşma lüzumunu hissetti.

“Peki, bütün bu çaba kimin için?” diye sordu.

“Saint-Antoine des Champs Manastırı için,” dedi Fleur-de-Lys, gözlerini kaldırmadan.

Yüzbaşı halının bir ucunu tuttu.

“Güzel kuzinim, şu yanaklarını şişirerek bir trompete üfleyen şişman asker de kim?”

“Trito’dur,” dedi kız.

Fleur-de-Lys’in kısa yanıtlarında biraz küskünce bir tavır hissediliyordu. Genç adam onun kulağına anlamsız ya da çapkınca bir söz olsun, herhangi bir şey fısıldamanın mutlaka gerekli olduğunu anladı. Eğildi ama muhayyilesinde şundan daha sevgi ve samimiyet dolu bir şey bulamadı: “Anneniz neden hâlâ VII. Charles devrindeki ninelerimiz gibi armalı ceket giyiyor? Söyleyin ona, güzel kuzinim, bugünün şıklık anlayışına uygun değil; giysisinin üzerine arma olarak işlenmiş *menteşe* ve *defne*[149] motifleri ona yürüyen bir şömine davlumbazı havası veriyor. Doğrusu, bugün artık hiç kimse böyle bayrağının üstüne oturmuyor, sizi temin ederim.”

Fleur-de-Lys sitem dolu güzel gözlerini ona doğru kaldırdı, “Beni temin edeceğiniz tek şey bu mu?” dedi alçak sesle.

Bu esnada, onların böyle fısıldaştıklarını görünce sevinçten uçan Madam Aloïse, dua kitabının kilidiyle oynayarak kendi kendine şöyle diyordu: “Ne dokunaklı bir sevgi tablosu!..”

Gittikçe köşeye sıkışan yüzbaşı yine halıya sığındı: “Gerçekten çok hoş bir el işi!” diye haykırdı.

Bu söz üzerine, mavi Şam ipeklisinden giysisinin sıkı sıkı örttüğü beyaz tenli bir başka sarışın güzel, Colombe de Gaillefontaine, yanıtın yakışıklı yüzbaşıdan gelmesini ümit ederek Fleur-de-Lys’e çekingen çekingen şöyle dedi: “Sevgili Gondelaurier, La Roche-Guyon Konağı’ndaki duvar halılarını gördünüz mü?”

“Louvre’un çamaşırcıbaşına ait bahçenin bulunduğu konak değil mi o?” diye sordu gülerek, güzel dişleri olduğu için her vesileyle gülen Diane de Christeuil.

“Paris’in eski surlarından kalma o koca kulenin de bulunduğu konak,” diye ilave etti, öbürünün gülmesi gibi nedenini bilmeksizin içini çekmeyi âdet edinmiş, kıvır kıvır saçlı, terütaze esmer güzeli Amelotte de Montmichel.

“Sevgili Colombe,” dedi Madam Aloïse, “VI. Charles devrinde Mösyö de Bacqueville’e ait olan konaktan mı bahsediyorsunuz? Sahiden orada dikey taraklarla dokunmuş muhteşem halılar vardır.”

“VI. Charles! VI. Charles!” diye homurdandı genç yüzbaşı bıyığını burarak. “Heyy Tanrım! Bu hatun amma da eski şeyleri hatırlıyor!”

Madam de Gondelaurier devam ediyordu: “Doğrusu çok güzel halılar. O kadar beğenilen bir işçilik ki, benzersiz kabul

ediliyor!

O anda, balkon parmaklığının yonca biçimli aralıklarından meydanı seyretmekte olan yedi yaşındaki dal gibi küçük kız Bérangère de Champchevrier haykırdı: “Aaa! Vaftiz anneciğim Fleur-de-Lys, şu kaldırımda kaba saba burjuvaların ortasında dans edip tef çalan güzel dansöze bak!”

Gerçekten de bir tefin hafif tıngırdayışı işitiliyordu.

“Herhalde Bohemyalı bir çingene,” dedi Fleur-de-Lys, aldırışsız bir tavırla meydana doğru dönerek.

“Görelim! Görelim!” diye haykırdı Fleur-de-Lys’in kanları kaynayan arkadaşları ve hep birden balkonun kenarına koştular; Fleur-de-Lys, nişanlısının soğukluğundan dolayı düşünceli bir halde ağır ağır onları izlerken sıkıntılı bir konuşmayı sona erdiren bu olayın rahatlattığı yüzbaşı da, görevden kurtulmuş bir askerin memnuniyetiyle tekrar odanın dip tarafına dönüyordu. Oysa güzel Fleur-de-Lys’e hizmet pek hoş ve güzel bir görevdi, vaktiyle ona da öyle görünmüştü; fakat yüzbaşı giderek bıkmıştı, ufukta görülen evlenme ihtimali ise genç kızdan günden güne daha da soğumasına yol açıyordu. Zaten uçarı yaradılışlıydı ve ne saklamalı, biraz bayağı zevklere sahipti. Hayli asil bir ailede doğmuş olmakla birlikte, üniforma altında asker alışkanlıklarının birçoğunu benimsemişti. Meyhaneyi ve sonrasını seviyordu. Ancak yakası açılmadık sözler, asker çapkınlıkları, kolayca tavlanan kızlar ve kolay başarılar arasında kendini rahat hissedebiliyordu. Oysa ailesinden belli bir eğitim almış, yol yordam öğrenmişti; ne var ki, pek genç yaşta ülkeyi dolaşmış, genç yaşta garnizon hayatını tanımıştı, üstündeki asilzade cilası, asker palaskasına sürtüne sürtüne her geçen gün aşınıyordu. Bir insani saygı kalıntısıyla Fleur-de-Lys’i hâlâ ara sıra ziyaret etmesine karşın, onun evinde

kendisini iki kat sıkıntıda hissediyordu; bir kere, aşkını olur olmaz yerlerde dağıta dağıta nişanlısına pek bir şey saklamamıştı; sonra, bu kadar kurallı, terbiyeli ve kibar güzel hanımın arasında, küfürlere alışık biri olarak birdenbire gemi azıya alıp meyhane ağzıyla konuşmaya başlamaktan korkuyordu. Bunun yapacağı etkiyi bir düşünün!..

Üstelik bütün bu duygularına zarif, şık ve güzel görünme arzusu da karışıyordu. Bu özellikleri elinizden geldiğince harmanlayın artık. Ben sadece tarihçiyim.

İşte böyle, birkaç dakikadan beri şöminenin oymalı dikmesine dayanmış, düşünerek veya düşünmeyerek sessizce duruyordu ki, Fleur-de-Lys aniden dönerek ona seslendi. Ne de olsa zavallı kız ona istemeye istemeye surat asıyordu.

“Güzel kuzenim, siz iki ay önce, gece devriyesini denetlerken bir düzine kadar haydudun elinden kurtardığınız küçük bir çingene kızından bahsetmemiş miydiniz?”

“Sanırım bahsettim, güzel kuzinim,” dedi yüzbaşı.

“Orada, kilise avlusunda raks eden de belki o çingenedir. Gelin de bir görün, bakalım tanıyabilecek misiniz, güzel kuzenim Phœbus.”

Yanına gelmesi için yaptığı bu nazik davette, ona adıyla hitap etmesinde gizli bir barışma arzusu hissediliyordu. Yüzbaşı Phœbus de Châteaupers (evet, bu bölümün başından beri okurun gözünün önündeki kişi odur) ağır adımlarla balkona yaklaştı. “İşte!” dedi Fleur-de-Lys, elini sevgiyle Phœbus’ün koluna koyarak, “Şurada, şu dairenin içinde raks eden küçük kızı görüyor musunuz? Sizin çingene o mu?”

Phœbus baktı.

“Evet o; keçisinden tanıdım.”

“Ohh! Sahiden, ne güzel bir keçicik!” dedi Amelotte, hayranlıkla ellerini kavuşturarak.

“Boynuzları gerçek altından mı?” diye sordu Bérangère.

Madam Aloïse koltuğundan kımıldamadan lafa karıştı:

“Geçen yıl Gibard Kapısı’ndan gelen o çingenelerden biri olmasın?..”

“Aman anneciğim!” dedi Fleur-de-Lys tatlılıkla, “O kapıya bugün Cehennem Kapısı diyorlar.”

Matmazel de Gondelaurier, annesinin bu zamanı geçmiş konuşma tarzını Phœbus’ün ne kadar yadırgadığını biliyordu. Nitekim yüzbaşı dişlerinin arasından mırıldanarak dalga geçmeye başlamıştı bile: “Gibard Kapısı! Gibard Kapısı! Kral VI. Charles’ı geçirmek için olmalı!..”

“Cici anne!” diye haykırdı, fıldır fıldır dönen gözleri aniden Notre-Dame kulelerinin tepesine takılan Bérangère, “Şu yukarıdaki siyahlı adam kim?”

Bütün kızlar oraya baktı. Gerçekten de kuzey kulesinin Grève Meydanı’na bakan en üstteki korkuluğuna dirseklerini dayamış bir adam vardı. Bu bir rahipti. Kıyafeti ve ellerinin arasına aldığı yüzü gayet iyi seçilebiliyordu. Zaten bir heykel kadar hareketsizdi. Sabit gözlerle meydana bakıyordu.

Duruşunda, bir serçe yuvası keşfedip gözünü ona diken bir çaylağın hareketsizliğini andıran bir yan vardı.

“Bu sayın Josas Başdiyakozu,” dedi Fleur-de-Lys.

“Buradan tanıdığınıza göre gözünüz bayağı keskin olmalı,” dedi Gaillefontaine.

“Küçük dansöze nasıl da bakıyor!” dedi Diane de Christeuil.

“Kıpti’nin vay haline!” dedi Fleur-de-Lys, “Çünkü Başdiyakoz Mısır’ı sevmez.”

“Bu adamın ona böyle bakması çok yazık!” dedi Amelotte de Montmichel, “Çünkü dansı göz kamaştırıyor.”

“Güzel kuzenim Phœbus,” dedi birden Fleur-de-Lys, “mademki bu küçük çingeneyi tanıyorsunuz, işaret edin de buraya çıksın. Böylece eğleniriz.”

“Ohh! Evet, evet!” diye haykırdı bütün kızlar el çırparak.

“Ama bu delilik!” dedi Phœbus. “Beni çoktan unutmuştur, hem adını bile bilmiyorum. Ama mademki istiyorsunuz, küçük hanımlar, bir deneyeyim.”

Balkonun korkuluğundan sarkarak seslendi: “Heey, küçük kız!”

Dansöz o anda tefini tıngırdatmıyordu. Başını çağrının geldiği tarafa çevirdi, parlak gözlerini Phœbus’e dikti ve zınk diye durdu.

“Küçük kız!” diye tekrarladı yüzbaşı ve parmağıyla “gel” işareti yaptı.

Genç kız bir daha baktı, yanaklarını ateş basmış gibi kızardı ve tefini koltuğunun altına alarak, şaşkın seyircilerin arasından, ağır adımlarla, sendeleye sendeleye ve yılanın büyüsüne kapılmış bir kuşun şaşkın bakışlarıyla, Phœbus’ün kendisini çağırdığı evin kapısına doğru yöneldi.

Biraz sonra, kapı boşluğunu örten duvar halısı aralandı ve çingene kıpkırmızı kesilmiş, dili tutulmuş vaziyette, soluk soluğa, iri gözleri yerde, bir adım daha atmaya cesaret edemeden, odanın eşiğinde belirdi.

Bérangère ellerini çırptı.

Dansöz eşikte hareketsiz duruyordu. Ortaya çıkışı genç kız grubu üzerinde garip bir etki yaratmıştı. Hepsinin belli belirsiz bir şekilde yakışıklı subayın hoşuna gitme arzusu taşıdığına; bütün işve ve cilvelerinin hedefinin o görkemli üniforma olduğuna; yüzbaşının aralarına karışmasından itibaren aralarında alttan alta, kendilerine bile açıkça itiraf edemedikleri ama söz ve davranışlarının her an açığa vurduğu

gizli bir rekabet bulunduğuna şüphe yoktu. Fakat, hepsi aşağı yukarı aynı derecede güzel oldukları için, eşit silahlarla mücadele ediyorlardı ve her biri zafer kazanmayı umabilirdi. Çingene kızının gelişi, bu dengeyi yerle bir etti. O denli az rastlanır bir güzellikteydi ki, odanın girişinde belirdiği andan itibaren oraya kendine özgü bir tür ışık saçtı sanki. Bu daracık odada, koyu renkli duvar kaplaması ve ahşap doğramalardan oluşan çerçeve içinde, şehir meydanında olduğundan kat kat güzel ve ışıltılıydı. Adeta gün ışığından karanlığa getirilmiş bir meşale gibiydi. Soylu hanımların istemeden gözleri kamaştı. Her biri bir bakıma onun güzelliğinden yaralandığını hissetti. Dolayısıyla –tabir mazur görülsün– savaş cepheleri, aralarında tek söz geçmeden, ânında değişti; ama birbirlerini çok iyi anlıyorlardı. Kadın içgüdüleri erkek zekâlarına oranla birbirlerini daha çabuk anlar ve cevap verir. Karşılarına bir düşman çıkmıştı; hepsi bunu hissediyor ve ittifak yapıyorlardı. Bir bardak suyu kırmızıya dönüştürmek için bir damla şarap yeter; bir güzel kadın grubunu belli bir ruh haline sokmak için ise daha güzel bir kadının çıkagelmesi kâfidir... Hele de ortada tek bir erkek varsa!..

Bu yüzden, çingene kızını buz gibi soğuk karşıladılar. Onu baştan ayağa süzdüler, sonra aralarında bakıştılar ve her şey söylenmiş oldu. Birbirlerini anlamışlardı. Bu sırada genç kız da, gözlerini yerden kaldırmaya cesaret edemeyecek kadar heyecanlı, kendisine bir şey söylenmesini bekliyordu.

Sessizliği ilk olarak yüzbaşı bozdu. “Yemin ederim, çok güzel bir kız bu!” dedi küstah bir kendini beğenmişlikle. “Ne dersiniz güzel kuzinim?”

Daha yol yordam bilir bir hayranın hiç olmazsa alçak sesle yapacağı bu gözlem, çingene kızını aynı şekilde

gözlemlemekte olan kadınların kıskançlıklarını giderecek nitelikte değildi.

Fleur-de-Lys yüzbaşıya, iyilik taslayıcı bir küçümseme ifadesiyle yanıt verdi: “Eh işte, fena değil.”

Diğerleri aralarında fısıldaşıyorlardı.

Nihayet, kıskanmakta hiç de ötekilerden aşağı kalmayan, zira bu kıskançlığı kızı adına hisseden Madam Aloïse, dansöze hitap etti: “Yaklaş bakayım küçük kız.”

“Yaklaş bakayım küçük kız!” diye tekrarladı boyu çingenenin ancak beline gelen Bérangère de, komik bir ciddiyetle.

Çingene, soylu hanıma doğru ilerledi.

“Güzel çocuk,” dedi Phœbus de abartılı bir tavırla ve kıza doğru birkaç adım atarak. “Bilmem tarafınızdan hatırlanmak gibi büyük bir mutluluğa nail oluyor muyum...”

Kız yüzünde bir gülümseme, bakışlarında inanılmaz bir tatlılıkta gözlerini ona doğru kaldırdı:

“Ohh! Evet,” dedi.

“Hafızası kuvvetliymiş,” dedi Fleur-de-Lys.

“Peki öyleyse,” diye devam etti Phœbus, “geçen akşam pek çabuk kaçmıştınız. Sizi korkutuyor muyum yoksa?”

“Ohh! Hayır,” dedi çingene kızı.

Bu, “Ohh! evet”in ardından telaffuz edilen bu “Ohh! hayır”da öyle anlatılmaz bir vurgu vardı ki, Fleur-de-Lys’ in gururu yaralandı.

Bir sokak kızıyla konuşurken dili çözülen yüzbaşı devam etti:

“Kaçarken yerinize oldukça suratsız, tek gözlü, kambur bir serseriyi bıraktınız; yanılmıyorsam piskoposun zangocuymuş... Bana dediklerine göre bir başdiyakozun piçi ve doğuştan şeytanmış. Tuhaf bir adı vardı, Quatre-Temps[150],

Pâques-Fleuries[151], Mardi-Gras[152] gibi bir şey, unutmuşum! Uzun lafın kısası, görkemli bir bayram adı işte! Demek bu herif sizi rahat rahat kaçırabileceğini zannetti, sanki kilise hademeleri için yaratılmışsınız gibi! Cürete bak! Peki, bu yarasa sizden ne istiyordu söyler misiniz?"

"Bilmiyorum," dedi kız.

"Küstahlığın derecesini düşünebiliyor musunuz? Bir zangoç, bir kızı kaçırmaya kalkıyor; sanki bir vikont! Kaba saba bir köylü, asilzadelerin bağında kaçak avlanıyor! Doğrusu az rastlanır bir olay! Ama bunu pahalı ödedi. Pierrat Torterue Usta böyle hergeleleri kaşağıdan geçiren en sert seyistir; hoşunuza gidecekse söyleyebilirim ki, zangocunuzun derisi de esaslı bir şekilde onun elinden geçmiştir."

"Zavallı adamcağız!" dedi, bu sözlerle hafızasında teşhir direğindeki sahne canlanan çingene kızı.

Yüzbaşı bir kahkaha attı: "Hay öküzün boynuzu! İşte size domuzun kıçındaki kaz tüyü kadar yerinde bir merhamet örneği! Bir papa gibi göbek bağlayayım, eğer..."

Birdenbire duruverdi. "Affedersiniz hanımlar! Az kalsın salakça bir laf çıkacaktı ağzımdan."

"Aman, beyefendi!" dedi küçük Gaillefontaine.

"Bu yaratıkla onun dilinden konuşuyor işte!" diye ilave etti, dargınlığı anbean artan Fleur-de-Lys alçak sesle. Bu dargınlık, çingene kızından ve özellikle kendi kendinden pek memnun olan yüzbaşı aniden dönerek, bönce ve askervari kaba bir çapkınlıkla şöyle dediğinde hiç de azalmadı: "Yemin ederim, güzel kız!"

"Vahşiler gibi giyinmiş," dedi Diane de Christeuil, güzel dişlerini gösteren gülüşüyle.

Bu değerlendirme diğerleri için de bir ışık oldu; onlara Kıpti kızının saldırılabilir yanını gösterdi. Güzelliğine

saldıramayınca giysilerine çullandılar.

“Sahiden de öyle, küçük!” dedi Montmichel. “Böyle yaşmaksız yakalıksız sokaklarda dolaşmayı nerden öğrendin?”

“Eteğin kısalığına bak, insan utanıyor!” diye ekledi Gaillefontaine.

“Yavrum,” dedi Fleur-de-Lys, “oldukça aksi bir tavırla, o yaldızlı kemer yüzünden belediye çavuşlarına yakalanacaksın.”

“Baksana ufaklık!” diye devam etti Christeuil, acımasız bir gülümsemeyle, “koluna namusluca bir yen geçirseydin, güneş o kadar yakmazdı.”

Bu güzel kızların kızgın ve zehirli dilleriyle sokak dansçısının etrafını nasıl yılanlar gibi sararak, kıvrılıp büküldüklerini görmek, gerçekten Phœbus’ten daha zeki bir seyirciye yaraşır bir manzaraydı. Kızlar zalim ve zariftiler. Çingenenin allı pullu rengârenk paçavralardan oluşan zavallı ve acayip tuvaletini kötü niyetle, dillerini kullanarak didikleyip deşiyorlardı. Gülüşler, alaylar ve aşağılamaların sonu gelmiyordu. Çingene adeta iğneli şaka, kibirli teveccüh ve öldürücü bakış yağmuruna tutulmuştu. Sanki güzel bir köle kızın göğsüne altın iğneler batırarak eğlenen genç Romalı hanımlardı bunlar. Burun delikleri genişlemiş, gözleri çakmak çakmak, sahiplerinin bir bakışla ısırmayı yasakladığı zavallı bir dişi geyiğin etrafında dönüp duran ince belli zarif tazılardı sanki.

Gerçekten de, bu soylu aile kızlarının yanında, sefil bir sokak dansözünün ne hükmü olabilirdi? Onun varlığını hiç ciddiye almıyor, onun önünde, onun hakkında, hatta ona hitap ederek oldukça pis, oldukça aşağılık ve oldukça şirin bir şeyden bahseder gibi, yüksek sesle konuşuyorlardı.

Çingene kızı, bu batırılan iğnelere duyarsız değildi. Zaman zaman yanaklarında bir utanç kırmızılığı beliriyor, gözlerinde bir kızgınlık şimşeği çakıyor; ha desen dudaklarından küçümseyici bir söz çıkacakmış gibi görünüyor; horgörücü bir ifadeyle okurun bildiği o hafif yüz buruşturma hareketini yapıyor; fakat susuyordu. Hareketsizce, tevekküllü, hüzünlü ve tatlı bir bakışla Phœbus'e bakıyordu. Bu bakışta mutluluk ve şefkat da vardı. Sanki kovulmaktan korktuğu için kendini tutuyordu.

Phœbus ise gülüyor, saygısızlık ile acıma karışımı bir tavırla çingenenin tarafını tutuyordu.

"Bırakın konuşssunlar, küçüğüm!" diye tekrarlıyordu altın mahmuzlarını şakırdatarak. "Gerçi tuvaletiniz biraz acayip ve yabanıl; ama sizin gibi çekici bir kız için bunun ne önemi var?"

"Aman Tanrım!" diye haykırdı sarışın Gaillefontaine, acı bir tebessümle kuğu gibi boynunu doğrultarak. "Görüyorum ki kralın muhafız bölüğünün okçuları, güzel çingene gözleri karşısında kolayca tutuşuyorlar."

"Neden olmasın?" dedi Phœbus.

Yüzbaşının ağzından, nereye düşeceğine bile bakmaksızın umursamazca fırlatılan serseri bir taş gibi çıkan bu yanıt karşısında Colombe, Diane ve Amelotte gülmeye başladılar, Fleur-de-Lys de gülüyordu; ama aynı zamanda gözünde bir damla yaş belirmişti.

Colombe de Gaillefontaine'in sözleri üzerine yere eğmiş olduğu başını tekrar kaldıran çingene kızı, sevinç ve gurur saçan gözlerini yine Phœbus'ün yüzüne dikti. O anda gerçekten çok güzeldi.

Bu sahneyi izlemekte olan yaşlı hanım, hakarete uğradığını hissediyor, olan biteni anlayamıyordu.

“Aman Tanrım!” diye haykırdı birdenbire, “Bu ayaklarıma dolanan şey de ne? Ayy! Pis hayvan!..”

Sahibini aramaya gelen keçiydi bu; ona doğru koşarken, boynuzları soylu hanımın giysilerinin otururken ayaklarının üzerinde oluşturduğu kumaş yığınına takılmıştı.

Bu olay ilgiyi dağıttı. Çingene kızı hiçbir şey söylemeden keçiyi kurtardı.

“Ohh! İşte patileri yaldızlı küçük keçicik!” diye haykırdı Bérangère, sevinçle zıplayarak.

Çingene kızı diz çöktü, keçinin sevgi dolu başını kendi yanağına dayadı. Sanki onu böyle bırakıp gittiği için özür dilemek istiyordu.

Bu sırada Diane, Colombe’un kulağına eğilmişti.

“Ulu Tanrım! Nasıl oldu da daha önce düşünemedim! Bu o keçili çingene. Büyücü olduğu, keçisinin de akıl almaz numaralar yaptığı söyleniyordu...”

“Öyleyse,” dedi Colombe, “keçi de bizi eğlendirsin, şaşırtıcı bir numara yapsın.”

Diane’la Colombe hevesle çingeneye döndüler:

“Hey küçük, keçin bize şaşırtıcı bir numara yapsın da seyredelim!

“Ne demek istediğinizi anlamıyorum,” dedi dansöz.

“Şaşırtıcı bir numara, bir büyü, bir sihir, her neyse işte...”

“Bilmiyorum. Ve kız adını tekrarlayarak keçisini okşamaya başladı: Djali! Djali!”

O sırada Fleur-de-Lys, keçinin boynuna asılı işlemeli deriden bir kesecik fark etti. Çingeneye, “Bu nedir?” diye sordu.

Kız iri gözlerini ona doğru kaldırdı ve büyük bir ciddiyetle cevap verdi:

“O benim sırrım.”

“Senin sırrının ne olduğunu bilmek isterdim doğrusu,” dedi Fleur-de-Lys içinden.

Bu sırada yaşlı hanım da aksi bir tavırla yerinden kalkmıştı.

“Baksana çingene, anlaşılan ne senin bize gösterecek bir şeyin var ne de keçinin, öyleyse burada işiniz ne?”

Çingene kızı hiçbir şey söylemeden ağır ağır kapıya yöneldi; fakat kapıya yaklaştıkça adımları daha da yavaşlıyordu. Sanki görünmez bir mıknatıs onu tutmaktaydı. Birdenbire yaşlı gözlerini Phœbus’e çevirdi ve durdu.

“Tanrı aşkına!” diye bağırdı yüzbaşı, “Böyle çekilip gidilir mi? Geri dönün ve bize biraz dans edin. Sahi, güzeller güzeli, adınız neydi sizin?”

“Esmeralda,” dedi kız, gözlerini yüzbaşıdan ayırmadan.

Bu acayip adı duyunca, genç kızlar deli gibi gülmeye başladılar.

“Buyrun işte,” dedi Diane, “bir genç kız için ne korkunç bir ad bu.”

“Görüyorsunuz ya,” dedi Amelotte, “bu bir büyücü.”

“Canım,” diye haykırdı Madam Aloïse tumturaklı bir edayla, “ebeveyniniz sizin için bu ismi vaftiz kurnasındaki kutsal sudan çıkarmamıştır sanırım.”

Ancak, birkaç dakikadır, kimsenin dikkatini çekmeden, Bérangère elinde bir çörekle keçiyi odanın bir köşesine çekmiş, orada duruyordu. İkisi bir anda iyi dost olmuşlardı. Meraklı çocuk, keçinin boynundaki keseyi çözüp açmış, içindekileri hasırın üzerine boşaltmıştı. Bu, her harfi ayrı ayrı küçük birer şimşir tablete yazılmış bir alfabeydi. Bu oyuncaklar hasırın üzerine yayılır yayılmaz, çocuk şaşkınlıkla keçinin bazı harfleri yaldızlı ayacığıyla yığından çektiğini ve yavaşça iterek belli bir sıraya dizdiğini gördü; herhalde bu

onun *şaşırtıcı numaralarından* biriydi. Kısa sürede bir sözcük ortaya çıktı; keçi bunu yazarken pek tereddüt etmediğine göre, hayli alıştırma yapmış olmalıydı. Bérangère birdenbire hayranlıkla ellerini kavuşturarak bağırdı:

Cici anne Fleur-de-Lys, bakın keçi ne yaptı!

Fleur-de-Lys koşup baktı ve ürperdi. Yere dizilmiş harfler şu sözcüğü oluşturmuştu:

P H Œ B U S

“Bunu keçi mi yazdı?” diye sordu, allak bullak bir sesle.

“Evet, cici anne,” dedi Bérangère.

Şüphe etmeye imkân yoktu; çocuk okuma yazma bilmiyordu.

“Sırrı buymuş demek!” diye düşündü Fleur-de-Lys.

Bu sırada, çocuğun haykırışı üzerine, anne, kızlar, çingene, yüzbaşı, odadaki herkes oraya koşuşmuştu.

Çingene, keçinin bilmeden yaptığı gafı gördü; önce kızardı, sonra sarardı ve yüzbaşının önünde bir suçlu gibi titremeye başladı. Yüzbaşı ona hem şaşkınlık hem memnunluk ifade eden bir tebessümle bakıyordu.

“Phœbus!” diye fısıldaşıyorlardı afallamış kızlar. Ama bu yüzbaşının adı!

“Harika bir hafızanız var!” dedi Fleur-de-Lys, taş kesilmiş çingeneye. Sonra hıçkırıklara boğuldu: “Ohh!” diye kekeledi acıyla, yüzünü iki güzel eliyle saklayarak, “Bu kadın bir büyücü!” Ama kalbinin derinliklerinden gelen daha acı bir sesin şöyle dediğini işitiyordu: “Bu bir rakibe!”

Bayılıp yere yığıldı.

“Kızım! Kızım!” diye feryat etti korkudan ödü patlayan anne. “Defol, cehennem kaçkını çingene!”

Esmeralda göz açıp kapayıncaya kadar münasebetsiz harfleri topladı, Djali'ye bir işaret yaptı; o bir kapıdan çıkarken öbür kapıdan Fleur-de-Lys'i götürüyorlardı.

Yalnız kalan Yüzbaşı Phœbus bir an iki kapı arasında bocaladı, sonra çingeneyi izledi.

II

Rahip ile filozof iki ayrı şeydir

Kızların kuzey kulesinin tepesinde fark ettikleri, korkuluktan meydana eğilerek çingene kızının dansını büyük bir dikkatle seyreden rahip gerçekten Başdiyakoz Claude Frollo'ydu.

Okurlarımız Başdiyakoz'un bu kulede kendisine ayırdığı esrarengiz hücreyi unutmuş olamaz. (Sırası gelmişken şunu da söyleyeyim, bugün de kulelerin yükseldiği platformun üstünde, doğu tarafında bir adam boyu yükseklikte açılmış küçük dört köşe bir pencereden içi görülebilen aynı oda mı bu bilmiyorum; tam bir virane, şimdi çıplak, boş ve harap; sıvası dökülmüş duvarlarını halen yer yer katedral cephelerini gösteren birtakım kötü sarı gravürler sözüm ona *süslüyor*. Bu deliğin rekabet halindeki yarasalar ve örümcekler tarafından mesken tutulduğunu, dolayısıyla sineklere karşı iki cepheli bir imha savaşı verildiğini tahmin ediyorum.)

Başdiyakoz her gün, günbatımından bir saat önce kulenin merdivenini çıkar, bu hücreye kapanır ve bazen tüm geceyi orada geçirirdi. O gün de odanın alçak kapısına gelip her zaman üzerinde, kemerinden sarkan bir kesede taşıdığı

küçük ve karmaşık anahtarı kilidin deliğine sokmak üzereyken kulağına bir tef ve kastanyet sesi geldi. Gürültü, kilise meydanından geliyordu. Hücrenin, dediğimiz gibi, kilisenin arka tarafına bakan tek bir penceresi vardı. Claude Frollo hemen anahtarı geri çekti; kısa bir süre sonra kulenin tepesinden, kızların kendisini gördükleri karamsar ve düşünceli tavırla meydanı seyrediyordu.

Orada gözü bir yere takılmış ve bir düşünceye gömülmüş halde ciddi, hareketsiz, öylece duruyordu. Yapılarının sayısız sivri kulesi, çepeçevre ufku saran yumuşak eğimli tepeleri, köprülerinin altından yılan gibi kıvrılarak akan nehri, sokaklarında dalgalanan ahalisi, duman bulutu ve katmerli halkalarıyla Notre-Dame'ı dört yandan sıkıştıran inişli çıkışlı dam zinciriyle, bütün Paris ayaklarının altındaydı. Fakat bütün bu şehirde Başdiyakoz sadece sokaktaki bir noktaya, kilise meydanına, bütün bu kalabalıkta sadece bir kişiye, çingene kızına bakıyordu.

Bu bakışın ne tür bir bakış olduğunu, saçtığı alevin nereden geldiğini söylemek zordu. Sabit ama huzursuzluk ve fırtına dolu bir bakıştı bu. Ara sıra rüzgâra tutulmuş bir ağaç gibi gayriihtiyarı bir ürperişle zar zor hareketlenen vücudunun derin kıpırtısızlığına, dayandıkları korkuluktan daha mermer gibi duran dirseklerinin kaskatılığına, yüz hatlarını kasan donup kalmış tebessüme bakılırsa Claude Frollo'daki tek canlı yerin, gözleri olduğu söylenebilirdi.

Çingene kızı dans ediyordu. Tefini parmağının ucunda çeviriyor, Provence usulü dans figürleri yaparak havaya fırlatıp tutuyordu; çevik, hafif, şen şakrak gösterisini yapıyor, üzerine kurşun gibi çöken ürkünç bakışın ağırlığını hissetmiyordu.

Çevresi çok kalabalıktı; zaman zaman, kırmızı ve sarı renkli bir hırka giymiş bir adam, seyircilerin halka oluşturmasını sağlıyor, sonra gelip dansözün birkaç adım uzağındaki bir iskemleye oturuyor, keçinin başını kucağına alıyordu. Bu adam, çingenenin arkadaşı gibi görünüyordu. Claude Frollo bulunduğu yüksek yerden onun yüzünü seçemiyordu.

Başdiyakoz'un bu meçhul kişiyi fark etmesinden itibaren, dikkati onunla dansöz arasında bölünür gibi oldu ve suratı da gittikçe daha da asıldı. Birdenbire doğruldu, vücudu tepeden tırnağa titredi: "Bu adam da kim böyle?" dedi dişlerinin arasından, "Şimdiye dek kızı hep yalnız görüyordum!" Bunun üzerine, tekrar sarmal merdivenin eğri büğrü tavanının altına daldı ve aşağı inmeye başladı. Çan mahfelinin aralık kapısının önünden geçerken dikkatini çeken bir şey gördü: Quasimodo da, devasa panjurlara benzeyen arduvaz saçakların altındaki bir delikten sarkmış, meydana bakıyordu. Seyrederken öyle bir dalıp gitmişti ki, babalığının geçişini bile fark etmedi. Vahşi gözünde garip bir ifade vardı; büyülenmiş gibi, tatlı bir ifade. "Amma da garip!" diye mırıldandı Claude Frollo. "Böyle baktığı, çingene kızı mı acaba?"

İnmeye devam etti ve birkaç dakika sonra endişeli Başdiyakoz, kulenin aşağısındaki kapıdan meydana çıktı.

"Çingeneye ne oldu?" diye sordu, tef sesine toplanmış olan kalabalığa karışarak.

"Bilmem," dedi yanındakilerden biri, "aniden ortadan kayboldu. Galiba şu karşıdaki evden çağırmışlar, bir dans gösterisi yapmak için oraya gitmiş."

Biraz önce dansözün dansının değişken figürleri altında girişik bezemeleri gölgede kalan aynı halının üzerinde,

Başdiyakoz, kızın yerine sadece sarılı, kırmızılı adamı gördü; adam da kendi hesabına birkaç kuruş kazanmak için, elleri belinde, başını geriye atmış, yüzü kızarmış, boynunu uzatmış ve dişlerinin arasında bir iskemle olduğu halde, halka halinde dizilmiş seyircileri dolaşıyordu. İskemlenin üzerine, bir komşunun ödünç verdiği bir kedi bağlamıştı; pek korkmuş olan hayvan ciyaklayıp duruyordu.

“Tanrı aşkına!” diye haykırdı Başdiyakoz, kan ter içindeki cambaz iskemle ve kediden oluşan yüküyle önünden geçerken, “Üstat Pierre Gringoire’ın burada ne işi var?”

Başdiyakoz’un sert sesi zavallıda öyle bir sarsıntı yarattı ki, inşa ettiği seyirliğiyle birlikte dengesini kaybetti, iskemleyle kedi dinmek bilmeyen yuhalamalar arasında, seyircilerin üzerine savruldu.

Üstat Pierre Gringoire’ın (cambaz gerçekten oydu) yanındaki kedili kadın ile suratlarının orası burası berelenmiş ve tırmalanmış olan etrafındakilerle görülecek ciddi bir hesabı olabilirdi, neyse ki kargaşalıktan yararlanıp Claude Frollo’nun ardından gelmesini işaret ettiği kiliseye sığındı.

Katedral, şimdiden karanlığa bürünmüş ve ıssızlaşmıştı. Yan sahınlar koyu gölgelere gömülmüş, kubbenin altı o derece kararmıştı ki, şapellerin kandilleri teker teker ışıldamaya başlamıştı. Sadece, binbir rengi yatay bir güneş ışınıyla harmanlanan, ön cephedeki vitraylı büyük ve yuvarlak pencere, gölgelerin içinde bir yığın elmas gibi parlıyor, göz kamaştırıcı parıltısını sahının öbür ucuna yansıtıyordu.

Birkaç adım gittikten sonra Dom Claude bir sütuna dayandı ve gözlerini Gringoire’a dikti. Bu bakış, ciddi ve bilgili bir kişi tarafından sokak soytarısı kılığında yakalanmış olmaktan utanan Gringoire’ın korktuğu bakış değildi.

Rahip’in bakışında alaycı ve şakacı hiçbir yan yoktu; bu bakış ciddi, sakin ve deliciydi. Sessizliği ilkin Başdiyakoz bozdu.

“Gel buraya Üstat Pierre. Bana açıklayacağın hayli şey var. Önce, söyle bakalım, neredeyse iki ay hiç ortalarda gözükmeyip de sonra birdenbire sokak köşelerinde bu kılıkta boy göstermenin sebebi ne? Doğrusu güzel kıyafet! Caudebec elması gibi yarısı sarı yarısı kırmızı!..”

“Beyefendi,” dedi Gringoire acınacak bir edayla, “bu gerçekten acayip bir kılık, bundan dolayı kafasına sukabağı geçirmiş bir kediden daha mahcup olduğumu görüyorsunuz. Sayın devriye çavuşlarını bu hırkanın altında bir Pythagorasçı filozofun kemiklerini kırma eşiğine getirmenin çok kötü bir şey olduğunu ben de hissediyorum. Ama ne yapabilirdim, muhterem Üstadım? Kabahat, lime lime olduğu ve eskicinin küfesinde dinlenmeye ihtiyaç duyduğu bahanesiyle beni kış başında kalleşçe bırakıp giden eski giysimde. Ne yapayım? Medeniyet henüz kadim Diogenes’in istediği gibi insanların çırılçıplak gezebileceği aşamaya gelmiş değil. Ayrıca pek soğuk bir rüzgârın estiğini ve insanlığa bu yeni adımı attırmayı deneyip başarıya ulaşmak için ocak ayının hiç uygun olmadığını da unutmayalım. Karşıma bu hırka çıktı, ben de aldım; eski siyah ceketimi orada bıraktım; zaten benim gibi gizemci bir filozofa göre, gizlemesi gereken şeyi hiç de iyi gizlemiyordu. Böylece, tıpkı Aziz Genest gibi, ben de palyaço oluverdim. Ne yaparsınız? Bu geçici bir gerileme. Apollon bile Admetos’un yanında domuz gütmüştü...”

“Doğrusu güzel bir meslek icra ediyorsun!” diye devam etti Başdiyakoz.

“Kabul ediyorum Üstadım; kedileri tepende taşıyarak onurlandırmaktansa felsefe yapmak, şiir yazmak, ocaktaki ateşi körüklemek ya da başına gökyüzünden ateş yağması

evladır. Bu nedenledir ki, beni payladığınızda, et mangalı önündeki bir eşek gibi şapşallaştım. Ama ne yaparsınız beyefendi, insanın her gün geçimini sağlaması gerekiyor, en güzel on iki hecelik mısralar bile ağızda bir parça Brie peyniri kadar etmiyor. Mesela ben Madam Marguerite de Flandre için o bildiğiniz ünlü düğün kasidesini yazdım; ama belediye, mükemmel olmadığı bahanesiyle bana bunun ücretini ödemiyor; sanki dört eküye bir Sophokles tragedyası yazılabilirmiş gibi... Bu durumda açlıktan ölecektim. Bereket çene açısından biraz kuvvetli oluşum imdadıma yetişti, o çeneye şöyle dedim: "Kuvvet ve denge numaraları yap da kendi ekmeğini çıkar. *Ale te ipsum*." Artık iyi dostlarım olan birçok hırsız ve dilenci bana türlü türlü Herkülvari numara öğrettiler; şimdi her akşam dişlerime gündüzleri alnımın teriyle kazandıkları ekmeği sunuyorum. Aslında, *concedo*, kabul ediyorum ki zihinsel yetilerimi pek hazin bir biçimde kullanıyorum; insan, hayatını tef çalıp sandalye ısırmakla geçirsin diye yaratılmamıştır. Ama muhterem Üstat, hayatı geçirmek yetmiyor, onu kazanmak da lazım."

Dom Claude sessizce dinliyordu. Çukura kaçmış gözlerinde birdenbire öylesine zeki ve kavrayıcı bir ifade belirdi ki, Gringoire bu bakışın ruhunu ta derinliklerine kadar didik didik ettiğini hissetti.

"Pekâlâ, Üstat Pierre; ama şimdi şu Mısırlı dansöze refakat etmek de nereden çıktı?"

"İyi de," dedi Gringoire, "o benim karım, ben onun kocasıyım."

Rahip'in karanlık bakışlı gözlerinde bir şimşek çaktı.

"Bunu da mı yapacaktın sefil?" diye bağırdı, öfkeyle Gringoire'ın koluna yapışarak, "Bu kıza nasıl el sürersin, sende hiç mi Tanrı korkusu yok?"

“Sizi temin ederim Monsenyör,” dedi Gringoire, bütün vücudu titriyordu, “size yemin ederim ki ona asla dokunmadım, eğer sizi kaygılandıran buysa.”

“Öyleyse niye karıkocalıktan bahsediyorsun?” dedi Rahip.

Gringoire alelacele ona, okurun zaten bildiği şeyleri, Miracles Sarayı’ndaki serüvenini ve testi kırarak evlenişini, mümkün olduğu kadar özetleyerek anlattı. Bu evlenme zaten hiçbir sonuç vermemişti ve çingene kızı her akşam tıpkı ilk günkü gibi onu gerdek gecesinden mahrum ediyordu. “Bu bir düş kırıklığı tabii,” dedi sözünü bitirirken, “ama bir bakireyle evlenme bahtsızlığına uğrayışımdan ileri geliyor.”

“Ne demek istiyorsun?” dedi, dinledikçe yavaş yavaş yatışmış olan Başdiyakoz.

“Açıklaması oldukça zor,” dedi şair. “İşin içinde bir batıl inanç var. Bizim orada Mısır dükü denen yaşlı bir dilenci bozuntusunun bana dediğine göre, karım bulunmuş bir çocukmuş ya da kaybolmuş bir çocuk, ikisi aynı şey... Boynunda bir muska taşıyor, iddiaya göre bu muska sayesinde bir gün ana babasını bulacakmış; fakat kız erdemini kaybederse muska da bu gücünü kaybedecekmiş. Bunun sonucu olarak, her ikimiz de gayet erdemli bir hayat sürüyoruz.”

“Demek ki,” dedi yüzü gittikçe aydınlanan Claude, “bu yaratığın hiçbir erkekle birlikte olmadığına inanıyorsun, öyle mi Üstat Pierre?”

“Bir erkek bir batıl inançla nasıl başa çıkabilir, Dom Claude? Kafasına bunu takmış bir kere. Bana göre, kolayca tavlanıveren çingene kızlarının arasında sıkı sıkıya korunan, rahibelere has bu namus ender bir şey kesinlikle. Ama kendisini koruyan üç şeye sahip: onu himayesine almış olan

ve belki saygıdeğer bir başrahibe satmayı düşünen, kıza bir Meryem Ana'ymış gibi acayip bir saygıyla bağlı bütün aşireti ve hınzır kızın, valinin talimatlarına karşın hep üstünde taşıdığı ve beline sarılır sarılmaz çekiverdiği küçük bir hançer. Gururlu bir yabanarısı, anlayacağınız!..”

Başdiyakoz, Gringoire'ı sorularıyla sıkıştırmayı sürdürdü.

Gringoire'ın düşüncesine göre Esmeralda, zararsız ve sevimli, kendine özgü yüz buruşturması hesaba katılmazsa güzel bir yaratıktı; her şeyin acemisi, her şeyin heveslisi, safdil ve tutkulu bir kız; henüz, rüyada bile, kadınla erkeğin farkını bilmeyen; böyle yaratılmış; özellikle dans, açık hava ve gürültüye delice tutkun; ayaklarında görünmez kanatları olan ve bir kasırgada yaşayan bir tür “arı kadın”dı. Bu yaradılışı, öteden beri sürmüş olduğu gezginci hayata borçluydu. Gringoire, onun daha küçücükken İspanya ve Katalonya'yı dolaşmış, Sicilya'ya kadar gitmiş olduğunu öğrenmeyi başarmıştı; hatta, dahil olduğu çingene kafilesiyle Akhaia'daki Cezayir Krallığı' na götürülmüş olduğunu sanıyordu; bu Akhaia ise bir yandan Arnavutluk ile Yunanistan'la, öbür yandan Sicilya Denizi'yle komşuydu ki, burası Konstantinopolis yoluydu. “Çingeneler,” diyordu Gringoire, beyaz Mağripliler toplumunun başkanı olma sıfatına sahip Cezayir kralının uyruklarıydı. Kesin olan husus, Esmeralda'nın Fransa'ya çok küçük yaşta Macaristan'dan gelmiş olduğuydu. Genç kız bütün bu ülkelerden, yarı Parisli yarı Afrikalı kılığı gibi dilini de alacalı bulacalı hale getiren garip argo deyişler, tuhaf şarkı ve fikirler getirmişti. Girip çıktığı mahallelerin ahalisi onu şen şakrak tavırları, nezaketi, tezcanlı halleri, dans ve şarkıları için seviyordu. Bütün şehirde iki kişinin kendisinden nefret ettiğini biliyor, onlardan

sık sık korkuyla bahsediyordu: Roland Kulesi'ndeki çuval giyen kadın, çingenelere karşı kim bilir neden kin bağlamış olan ve penceresinin önünden her geçişinde zavallı kıza lanetler yağdıran kötü kalpli yaşlı münzevi ve ne zaman karşılaşsalar kendisine korkutucu bakışlar ve sözlerle saldıran bir rahip. Bu sonuncu husus Başdiyakoz'u oldukça huzursuz ettiyse de, Gringoire bu huzursuzluğu pek fark etmedi; zira çingene kızına rastladığı o akşam olanların garip ayrıntılarını ve Başdiyakoz'un bütün bu olayların içindeki varlığını unutmak için, kaygısız şaire iki ay kâfi gelmişti. Kaldı ki, küçük dansözün kimseden korkusu yoktu; fal bakmıyor, bu da kendisini çingenelere karşı sık sık açılan büyücülük davalarından koruyordu. Sonra Gringoire, koca olmasa da, onun için bir ağabey yerini tutuyordu. Ne olursa olsun, filozofumuz bu tür platonik bir evliliğe büyük bir sabırla katlanmaktaydı. Bir barınak ve ekmek buluyordu böylece! Her sabah, daha çok çingeneyle birlikte, dilenciler mahallesinden çıkıyor, onun dörtyol ağızlarında para toplamasına yardım ediyor; akşam onunla birlikte aynı çatı altına dönüyor, onun kendini odasına kilitlemesine karışmıyor ve dürüst bir insan olarak gönül rahatlığıyla uyuyordu. Pek rahat ve neresinden bakılırsa bakılsın –diyordu– hayal kurmaya fevkalade elverişli bir hayattı bu. Hem sonra, ruhen ve vicdanen, filozofumuz çingene kızına deli gibi tutkun olduğundan da emin değildi. Keçiyi de neredeyse onu sevdiği kadar seviyordu. Yumuşak huylu, akıllı, zeki, hünerli bir hayvancıktı bu. Ortaçağ'da, becerilerine çok şaşılan ve eğiticilerini çoğu zaman odun yığınına götüren böyle hünerli hayvanlar hiç de ender değildi. Fakat patileri yaldızlı keçiciğin yaptığı sihirbazlıklar pek masum numaralardı. Gringoire, bu ayrıntılarla pek ilgilenir gibi görünen

Başdiyakoz'a onun hünerlerini anlattı. İstenen numarayı yaptırmak için, çoğu kez tefi hayvana falanca ya da filanca tarzda göstermek yetiyordu. Bunun için kız tarafından eğitilmişti; kız bu ince işlerde o kadar kabiliyetliydi ki, keçiye şimşir tabletlerdeki harflerle "Phœbus" sözcüğünü yazdırmak için iki aylık çalışma kâfi gelmişti.

"Phœbus mü?" dedi Rahip. "Neden Phœbus?"

"Bilmem," dedi Gringoire. "Belki bunun gizli ve sihirli bir güce sahip bir kelime olduğuna inanıyordur. Kendini yalnız sandığı zaman bunu sık sık kısık sesle tekrarlar."

"Bunun bir kelime olduğundan, bir ad olmadığından emin misin?" diye sordu Claude, yine o kavrayışlı bakış vardı gözlerinde.

"Kimin adı olabilir?" dedi şair.

"Ne bileyim!" dedi Rahip.

"Benim tahminim şöyle, beyefendi. Bu çingeneler az çok zındıktır ve güneşe taparlar. "Phœbus" kelimesi de buradan gelse gerek."

"Bu konudan senin kadar emin değilim, Üstat Pierre."

"Öyle olsa da olmasa da benim için önemi yok. Phœbus'ünü istediği kadar mırıldansın. Emin olduğum şu ki, Djali beni hemen hemen onun kadar seviyor."

"Bu Djali de neyin nesi?"

"Keçisi."

Başdiyakoz çenesini eline dayadı ve bir süre, dalıp gitmiş gibi göründü. Sonra aniden Gringoire'a döndü.

"Ona dokunmadığına yemin ediyor musun?"

"Kime?" dedi Gringoire. "Keçiye mi?"

"Hayır, kadına."

"Karıma mı! Yemin ederim dokunmadım."

"Onunla sık sık yalnız kalıyor musunuz?"

“Her akşam, bir saat kadar.”

Dom Claude kaşlarını çattı.

“Ohh! Ohh! *Solus cum sola non cogitabuntur orare Pater noster.*”[153]

“Yemin ederim ki, ben istediğim kadar ‘Pater’, ‘Ave Maria’ ve ‘Credo in Deum patrem omnipotentem’ dualarını okuyayım, bana bir tavuğun bir kiliseye ettiği kadar bile aldırış etmez.”

“Bu yaratığa, parmağının ucuyla bile dokunmadığına ananın üstüne yemin et,” diye tekrarladı Başdiyakoz hiddetle.

“Babamın başı üstüne de yemin edebilirdim, zira bu iki şey birçok bakımdan ilişkilidir. Fakat, muhterem Üstadım, izin verin ben de size bir soru sorayım.”

“Sor bakalım.”

“Bütün bunlardan size ne?”

Başdiyakoz’un solgun suratı bir genç kız yanağı gibi kıpkırmızı kesildi. Bir an soruya yanıt vermeden öylece durdu. Sonra belirgin bir huzursuzlukla konuştu:

“Dinle, Üstat Pierre Gringoire. Henüz cehennemlik olmamışsınız, anladığıma göre... Sizinle ilgileniyor ve iyiliğinizi istiyorum. Bu ifrit dölü çingeneyle en küçük bir temasınız, sizi Şeytan’ın bendesi yapar. Bilirsiniz, ruhu mahveden daima bedendir. Bu kadına yaklaşırsanız vay halinize! Hepsi bu.”

“Bir kere denedim,” dedi Gringoire, kulağını kaşıyarak. “İlk gündü; ama arı beni soktu.”

“Bu yüzsüzlüğü yaptın, öyle mi?”

Rahip’in yüzü tekrar asıldı.

“Bir defasında da,” diye devam etti şair gülümseyerek, “yatağıma yatmadan önce kapısının anahtar deliğinden

baktım ve çıplak ayağının altında yatağının yayları gıcırdayan, dünyanın en şeker gecelikli hanımını gördüm.”

“Cehennemin dibine git!” diye bağırdı Rahip haşin bir bakışla, şapşallaşan Gringoire’ı omzundan iterek, geniş adımlarla, katedralin en loş kemerlerinin altına daldı.

III

Çanlar

Teşhir direğinde yaşanan sabahtan beri, Notre-Dame’ ın komşuları Quasimodo’nun çan çalma hevesinin epeyce kaçtığını fark eder gibi olmuşlardı. Daha önce olur olmaz her vesileyle çanlar çalınırdı: ayin başlangıçlarından bitimlerine kadar süren uzun serenatlar, büyük ayin sırasında var güçleriyle çalan çanlar, bir evlenme veya vaftiz töreni sırasında küçük çanlar üzerinde gezinen ve her türlü güzel sesten oluşmuş bir nakış gibi havada birbirine karışan zengin gamlar... Her köşesi titreşen ve ses veren yaşlı kilise, daimi bir çan şenliği içinde olurdu. Bu bakır ağızlardan şakıyan bir velvele ve keyif ruhunun varlığı sürekli hissedilirdi. Şimdi bu ruh kaybolmuş gibiydi; katedral, kasvetli görünüyor ve gönüllü sessizliğini koruyordu. Bayram ve cenaze törenlerinde sadece ayinin gerektirdiği kuru ve çıplak vuruşlardan başkası duyulmuyordu; bir kilisenin çıkardığı iki sesten, içeride org, dışarıda çan sesinden, yalnız org sesi kalmıştı. Sanki çan kulelerinde artık müzisyen yoktu. Fakat Quasimodo hâlâ oradaydı. Öyleyse ne olmuştu ona? Teşhirin utanç ve kederini hâlâ yüreğinde hissediyor, işkencecinin

kırbaç darbeleri ruhunda biteviye yankılanıyor ve böyle bir muameleye maruz kalmanın hüznü onda çan tutkusuna varıncaya kadar her şeyi söndürüyor muydu? Yoksa artık Notre-Dame zangocunun kalbinde Marie'nin bir rakibi mi vardı, büyük çanla on dört kardeşi, daha sevilmeye değer ve daha güzel bir şey uğruna ihmal mi ediliyordu?

Bu lütufkâr 1482 yılında Annonciation Yortusu 25 Mart salı gününe rastladı.[154] O gün hava o denli berrak, o denli hafifti ki, Quasimodo da içindeki çan aşkının biraz canlandığını hissetti. Aşağıda müstahdem, kilisenin kapılarını ardına kadar açarken kuzey kulesine çıktı; bu kapılar o devirde köseleyle kaplanan, kenarlarına boydan boya yaldızlı demir çiviler çakılan ve çepeçevre "pek sanatlı" heykellerle süslenen sağlam ahşap panolardı.

Quasimodo, çan mahfelinin yüksek kafesine varınca bir süre, yüreğinde çanlarla kendisi arasına yabancı bir şeyin girmesine üzülüyormuş gibi hüzünlü bir baş sallayışıyla altı çanı gözden geçirdi. Fakat onları harekete geçirdiği, bu çanların elinin altında kımıldadığını hissettiği, kıpır kıpır oktavın daldan dala atlayan bir kuş gibi bu ses skalasında inip çıktığını gördüğü –zira işitemiyordu– zaman; zavallı sağır, müzik denen şeytan tarafından, oktav ve arpejlerden oluşmuş pırıl pırıl bir yelpazeyi sallayan bu ifrit tarafından teslim alındığı zaman, tekrar mutlu oldu, her şeyi unuttu ve ferahlayan yüreği yüzünü de aydınlattı.

Gidip geliyor, el çırpıyor, bir halattan ötekine koşuyor, akıllı virtüözleri teşvik eden bir orkestra şefi gibi altı muganniyi kendi sesi ve hareketleriyle kızıştırıyordu.

"Hadi," diyordu, "hadi Gabrielle, tüm gürültünü dök şu meydana. Bugün bayram. – Thibauld, tembellik yok. Yavaşlıyorsun. Hadi bakayım, hadisene! Paslandın mı yoksa,

tembel? – Güzel! Çabuk, çabuk! Tokmağın görünmesin! Hepsini benim gibi sağır et. İşte böyle, Thibauld, adamakıllı! – Guillaume! Guillaume! Sen en büyüklerisin, Pasquier ise en küçüğünüz; ama Pasquier daha iyi çalıyor. Kulağı duyanların onu, senden daha iyi işittiklerine bahse girerim. – Güzel! Güzel! Gabrielle’im benim! Kuvvetli! Daha kuvvetli! – Hey! Ne yapıyorsunuz bakayım siz ikiniz orada yukarıda, Serçeler? En küçük bir ses bile çıkardığınızı görmüyorum. –Nağme döktürmeleri gerekirken esner gibi görünen şu bakır gagalara da ne oluyor? Hadi bakayım, iş başına! Bugün Müjde Günü. Güzel bir güneş var. Güzel bir çan havası çalmak lazım. – Zavallı Guillaume! Şuna bak, soluğu kesilmiş! Ah benim kocaoğlanım!”

Altısı birden yarışırcasına zıplayan ve katırcının paylayarak oralarını buralarını dürtüklediği İspanyol katırları gibi parlak sağrılarını sallayan çanlarını teşvik edip duruyordu.

Derken çan kulesinin dimdik duvarını belli bir yükseklikte örten balık pulu biçimindeki geniş arduvaz bezemelerin arasından gözü meydana ilişince, acayip kıyafetli bir kızın durup yere bir halı yaydığını, bu halının üstüne küçük bir keçinin çıktığını ve etrafında bir grup seyircinin halka olduğunu gördü. Bu manzara düşüncelerinin akışını hemen değiştirdi ve bir esintinin erimiş bir reçine damlasını dondurması gibi onun müzik coşkusunu donduruverdi. Durdu, çanlara sırtını döndü ve bir keresinde Başdiyakoz’u şaşırtmış olan o hülyalı, şefkatli ve tatlı bakışıyla gözünü dansöze dikerek arduvaz saçağın arkasına çömeldi. Bu sırada, unutulan çanların hepsi aynı anda sustular, bu müziği Change Köprüsü’nün üstünde zevkle dinlemekte olan çan sesi

meraklıları, hayal kırıklığına uğramıştı. Kemik gösterilip taş verilen bir köpek gibi, şaşkın şaşkın çekip gittiler.

IV

’Α Ν Ά Γ Κ Η

Aynı mart ayında güzel bir sabah, sanırım 29 Mart Cumartesi, yani Aziz Eustache Günü’nde, genç öğrenci dostumuz Jehan Frollo du Moulin giyinirken kesesinin bulunduğu çakşırının ceplerinden hiçbir madenî ses gelmediğini fark etti. “Vah zavallı kese!” dedi cebinden çıkararak, “Ne bu halin? Tek kuruşun bile yok! Kumar, bardaklarca bira ve Venüs, senin hakkından gelmiş! İyiden iyiye boşalmış, buruşmuş, pörsümüşsün! Bir kocakarının memelerine benziyorsun! Şuracıkta yerlere saçılmış kitaplarını gördüğüm Sayın Cicero ve Sayın Seneca, söyler misiniz bana, bir taçlı altın ekünün kaç Paris akçesine ya da bir hilalli ekünün kaç Tours akçesine tekabül ettiğini bir darphane muhtesibinden ya da Change Köprüsü’ndeki bir Yahudi’den daha iyi bilmem neye yarar, ortaya sürecek tek bir kuruşum bile olmadıktan sonra?.. Ahh! Konsül Cicero! Bu öyle istiarelerle, *quemadmodum*’lar[155] ve *verum enim vero*’larla[156] içinden çıkılacak bir felaket değil!”

Kös kös giyindi. Potinlerini bağlarken aklına bir fikir geldi, fakat önce bunu reddetti, ancak aynı düşünce tekrar aklına takıldı, yeleğini ters giydi, şiddetli bir içsel çatışma alametiydi bu. Nihayet şapkasını hiddetle yere çalarak

haykırdı: “Ne yapalım, ne olacaksa olacak artık! Ağabeyime gideceğim. Belki bir vaaz dinlemek zorunda kalırım ama bir ekü de koparırım.”

Alelacele kürklü hırkasını sırtına geçirdi, şapkasını aldı ve umutsuzluk içinde evden çıktı.

La Harpe Sokağı’ndan Cité’ye doğru indi. La Huchette Sokağı’nın önünden geçerken şişlerde dönmekte olan etlerin mis gibi kokusu burnuna doldu; vaktiyle bir gün Rahip Calatagirone’nin şu dokunaklı haykırışına vesile olan iriyarı kebapçıya sevgi dolu gözlerle baktı: “*Veramente, queste rotisserie sono cosa stupenda*!”[157] Fakat Jehan’ın yemek yiyecek parası yoktu, derin bir iç çekişle Cité’nin girişini koruyan, kocaman kulelerin devasa bir çifte yonca oluşturduğu Petit-Châtelet’nin kemerli kapısından içeri daldı.

Hatta geçerken âdet olduğu üzere, vaktiyle VI. Charles’ın Parisi’ni İngilizlere teslim etmiş olan Périnet Leclerc’in sefil heykeline bir taş bile atmadı; adamın sureti, La Harpe ve Buci sokaklarının köşesinde, ebediyen teşhir direğindeymiş gibi, üç yüzyıl boyunca atılan taşlarla ufalanarak ve çamurlara bulanarak cezasını çekmekteydi.

Petit-Pont’u geçip Neuve-Sainte-Geneviève Sokağı’ nı geride bırakınca Jehan de Molendino, kendini Notre-Dame’ın önünde buldu. Bunun üzerine kararsızlığı nüksetti ve bir süre, tedirginlik içinde kendi kendine, “Vaaz garanti ama ekü kuşkulu!” diye tekrarlayarak, Mösyö Legris’nin heykelinin çevresinde gezindi.

Manastırdan çıkan bir görevliyi durdurdu: “Sayın Josas Başdiyakozu nerede?”

“Sanırım kuledeki gizli hücresinde,” dedi adam, “ama onu orada rahatsız etmenizi hiç tavsiye etmem, tabii papa ya da efendimiz Kral tarafından geliyorsanız o başka.”

Jehan ellerini çırptı: “Vay canına! İşte ünlü büyücülük hücresini görmek için harika bir fırsat!”

Bu düşünceyle azimli ve kararlı bir tavırla küçük kara kapıdan geçti ve kulenin üst katlarına çıkan Saint-Gilles sarmal merdivenini tırmanmaya başladı. “Göreceğiz bakalım!” diyordu çıkarken. “Canına yandığımının! Saygıdeğer ağabeyimin utanılacak bir şeymiş gibi sakladığı bu hücre çok ilginç olmalı! Dediklerine göre orada cehennem ateşleri yakıp o harlı ateşte felsefe taşını pişiriyormuş. Tanrı’nın işine bak! Ben felsefe taşına çakıl kadar bile metelik vermem! Ocakta dünyanın en büyük felsefe taşı yerine domuz yağıyla pişirilmiş paskalya yumurtasından bir omlet bulmayı açık ara tercih ederim!”

İnce sütunlu galeriye varınca bir süre durup soluklandı ve tırmanmakla bitmeyen merdivene bir araba dolusu küfür savurdu, sonra kuzey kulesinin bugün halka kapalı olan dar kapısından geçerek tırmanışına devam etti. Biraz sonra, çan mahfilini de geçince bir yan girintiye yerleştirilmiş küçük bir sahanlıkla kubbenin altında, sivri kemerli basık bir kapı gördü; tam karşısında, merdivenin değirmi duvarında açılmış bir mazgal deliğinden, bu kapının kocaman kilidini ve sağlam demir çerçevesini seçebiliyordu. Bugün bu kapıyı görmek isteyecek olan ziyaretçiler, onu siyah duvara beyaz harflerle kazınmış şu yazıdan tanıyacaktır: CORALIE’YE TAPIYORUM. 1829. İmza: UGÈNE. “İmza” sözcüğü de metne dahil.

“Uff!” dedi öğrenci, “Burası olmalı.”

Anahtar kilitteydi. Kapı hemen önündeydi. Yavaşça itti ve aralıktan başını uzattı.

Okur, herhalde resim sanatının Shakespeare’i Rembrandt’ın muhteşem eserlerinden bazı örneklerle

tanışmıştır. Pek çok harika gravür arasında özellikle bir ıslak kazı vardır ki, tahminlere göre Doktor Faustus’u temsil eder ve hayran olmamak elde değildir. Mekân, karanlık bir hücredir. Ortada birtakım korkunç ve iğrenç nesneler, kurukafalar, küreler, imbikler, pergeller, hiyeroglif parşömenleriyle dolu bir masa vardır. Doktor, kaba kumaştan cüppesini giymiş, içi kürklü başlığını kaşlarının üzerine kadar geçirmiş, bu masanın başındadır. Sadece vücudunun yarısı görünür. Kocaman koltuğunda yarı yarıya doğrulmuş, sıkılı yumruklarını masaya dayamış, merak ve dehşetle, karşı duvarda karanlık odadaki güneş tayfı gibi parlayan, sihirli harflerden oluşmuş büyük bir ışıklı çemberi incelemektedir. Bu Kabalistik güneş, göze titriyormuş gibi görünür ve hücrenin loşluğunu esrarengiz bir ışımayla doldurur. Tablo, dehşet verici ve güzeldir.

Jehan, başını aralık kapıdan içeri uzattığı zaman, gözlerinin önüne Faustus’un hücresine oldukça benzeyen bir manzara serildi. Burası da aynı şekilde, pek az aydınlatılmış loş bir yerdi. Aynı şekilde büyük bir koltukla büyük bir masa, pergeller, imbikler, tavana asılı hayvan iskeletleri, yerde yuvarlanan bir küre, içinde altın yaprakların titreştiği kavanozlarla karmakarışık vaziyette rengârenk harf ve şekillerle kaplı incecik kâğıtlar üzerine konulmuş kurukafalar, parşömenlerin kolay kırılır köşelerine aldırış edilmeksizin açık olarak üst üste yığılmış elyazmaları, kısacası bilimin her türlü çerçöpü ve bütün bu yığıntının üzerinde, her yerde toz ve örümcek ağları göze çarpıyordu. Fakat ne ışıklı harflerden çember, ne de kartalın güneşini seyrettiği gibi vecit halinde bu parlak görüntüyü seyreden doktor vardı.

Ancak, hücre boş da değildi. Bir adam, koltuğa oturmuş ve masanın üstüne eğilmişti. Sırtını dönmüş olduğu Jehan,

onun sadece omuzlarıyla başının arkasını görebiliyordu; fakat doğanın –Başdiyakoz'un din adamlığına olan karşı konulmaz eğilimini gözle görülür bir simgeyle de belirtmek istermiş gibi– ebedî bir tepe tıraşına uygun gördüğü bu dazlak kafayı tanımakta güçlük çekmedi.

Jehan, ağabeyini tanıdı tanımasına; ama kapı öylesine hafif ve sessizce açılmıştı ki Claude, kardeşinin orada olduğunu hiç fark etmemişti. Meraklı öğrenci bundan yararlanarak bir süre rahatça hücreyi gözden geçirdi. Koltuğun solunda, pencerenin altında, ilk bakışta gözünden kaçmış geniş bir fırın vardı. Pencereden giren ışık, yuvarlak bir örümcek ağından geçiyordu; bu ağ, pencerede narin bir gül biçimi oluşturuyor, göbeğindeyse mimar örümcek bu dantel tekerleğin poyrası gibi kıpırtısızca duruyordu. Fırının üstünde her türden kap, çakıl toprağından şişeler, cam karniler, kömür deneyi kapları karmakarışık vaziyette yığılıydı. Jehan tek bir tava bile olmadığını görünce içini çekti. "Mutfak levazımatı da bayağı hoş!" diye düşündü.

Zaten fırında ateş de yoktu, hatta uzun zamandan beri yakılmadığı anlaşılıyordu. Jehan'ın simya edevatı arasında fark ettiği, kuşkusuz tehlikeli bir maddeyle uğraşırken Başdiyakoz'un yüzünü korumaya yarayan bir cam maske, bir kenara atılıp unutulmuş gibi tozla kaplıydı. Yanında da en az onun kadar tozlanmış bir körük duruyor, üstünde bakır kakma harflerle şu ibare okunuyordu: *SPIRA, SPERA.*[158]

Hermetik filozofların âdeti olduğu üzere, duvarlarda başka ibareler de vardı; bunların kimisi mürekkeple yazılmış, kimisi madenî bir sivri uçla kazınmıştı. Gotik, İbrani, Yunan, Roma harfleri karmakarışıktı, yazılar rastgele birbirinin üzerine biniyor, en yeniler en eskileri siliyor, hepsi bir çalının dal budakları gibi, çarpışma kargaşasındaki mızraklar gibi iç

içe geçiyordu. Gerçekten de bu tüm felsefelerin, tüm düşüncelerin, tüm insan hikmetlerinin oldukça karışık bir bulamacıydı. Orada burada bir tanesi, mızrak temrenleri arasında bir bayrak gibi, diğerlerinin arasında parlıyordu. Bu, çoğunlukla Ortaçağ'ın cümleye dökmeyi pek iyi bildiği Latince ya da Yunanca kısa bir şiardı: *Unde? Inde? – Homo homini monstrum. – Astra, castra, nomen, numen. – Μέγα βιδλίον, μέγα μέγα κακόν – Sapere aude. – Flat ubi vult*[159] vb; ara sıra görünür hiçbir anlamı olmayan bir sözcüğe de rastlanıyordu: '*Αναγκοφαγία* gibi; bunda belki de manastırın yönetim biçimine dair buruk bir ima saklıydı; bazen kilise disiplininin basit bir ilkesi, ölçülü uyaklı dile geliyordu: *Cœlestem dominum, terrestrem dicito domnum.*[160] Ayrıca, *passim*,[161] zaten Yunancası hiç parlak olmayan Jehan'ın bir şey anlamadığı İbranice yazılar da vardı. Bütün bunların üstüne, olur olmaz her yere, yıldız, insan ve hayvan figürleri, kesişen üçgenler serpiştirilmişti ki, bu da hücrenin alaca bulaca duvarlarının, üzerinde bir maymunun mürekkepli kalem gezdirmiş olduğu bir kâğıda benzemesine epeyce katkıda bulunuyordu.

Kaldı ki, hücrenin bütünü de bakımsız ve harap bir görünüm arz ediyordu; kullanılan aletlerin içinde bulunduğu kötü durum, sahibin çoktan beri başka meşguliyetler yüzünden çalışmalarını boşlamış olduğunu düşündürüyordu.

Söz konusu sahip, bu arada, tuhaf tuhaf resimlerle süslü büyük bir elyazmasına eğilmiş, ikide bir aklına gelen bir düşünce yüzünden kıvranır gibi görünüyordu. En azından Jehan öyle olduğuna hükmetti, çünkü ağabeyi kendi kendine konuşan bir hayalperestin yapacağı gibi ara ara durup düşünerek şöyle haykırıyordu:

“Evet, Manu böyle diyor, Zerdüşt de bunu öğretiyordu: Güneş ateşten doğar, ay da güneşten. Ateş, büyük bütünün ruhudur. Onun temel atomları, sonsuz ve sel gibi akışlarla yeryüzüne dökülür. Bu akışlar, gökyüzünde kesiştikleri noktalarda ışığı meydana getirir, yeryüzündeki kesişim noktalarındaysa altını.. – Işık, altın, hep aynı şey. Somut haldeki ateş. –Aynı maddenin görülebilen ve dokunulabilen, akışkan ve katı halleri arasındaki fark, buhar ve buz arasındaki fark gibi. – Bunlar hiç de ham hayaller değil, doğanın genel kanunu böyle. –Fakat bu genel kanunun sırrını, ilimde nasıl açığa çıkarmalı? Şu işe bak! Avucumu dolduran şu ışık aslında altın! Belli bir kanuna göre genleşmiş aynı atomlar, belli bir başka kanuna göre onları yoğunlaştırmak gerekiyor, hepsi bu! – Nasıl yapmalı? – Kimileri bir güneş ışınını gömmeyi düşünmüş. İbn Rüşd, evet, İbn Rüşd’dü, İbn Rüşd büyük Kurtuba Camii’ndeki mihrap yerinin soldaki ilk sütununun dibine bir ışın gömmüş; ama bu işlemin başarılı olup olmadığını görmek için orayı sekiz bin yıldan önce kazmamak gerekir...”

“Lanet olsun!” dedi Jehan içinden, “bir ekü için bu kadar bekleyecek miyiz yani?”

“Başkaları ise,” diye devam etti Başdiyakoz hülyalı hülyalı, “aynı işlemi Sirius’un bir ışınıyla yapmanın daha iyi olacağını düşünmüş. Fakat aynı anda orada bulunan başka yıldızların da işin içine girmesi yüzünden, bu ışını saf olarak elde etmek çok zordur. Flamel’se bildiğimiz dünyevi ateşle çalışmanın daha basit olduğu fikrinde. – Ahh, Flamel! Adın ne kadar da isabetli! *Flamma*, yani alev! – Evet, ateş. Hepsi bu. – Elmas, kömürün içinde; altın, ateşin içinde. – Ama onu oradan nasıl çıkarmalı? – Magistri bazı kadın adlarının pek hoş ve esrarengiz bir büyüsü olduğunu, işlem esnasında

bunları telaffuz etmenin kâfi geleceğini iddia ediyor... – Okuyalım bakalım Manu ne demiş:

> Kadınların saygı gördükleri yerde ilahî varlıklar sevinir; hor görüldükleri yerdeyse Tanrı'ya dua etmek yararsızdır. – Kadının ağzı daima olarak temizdir; bir akar sudur, bir güneş ışınıdır. – Kadının adı hoş, ahenkli, düşsel olmalı; uzun ünlülerle sona ermeli ve kutsama sözcüklerine benzemelidir. –Evet, bilge haklı; gerçekten de Maria, Sophia, Esmeral... – Hay lanet olasıca! Yine bu düşünce!..

Ve kitabı öfkeyle kapadı.

Zihnine tebelleş olan düşünceyi kovmak ister gibi elini alnında gezdirdi. Sonra masanın üstünden bir çivi ve sapı Kabalistik harflerle tuhaf biçimde boyanmış küçük bir çekiç aldı.

"Bir süreden beri," dedi acı bir gülümsemeyle, "bütün deneylerimde başarısız oluyorum. O sabit fikir beni tutsak ediyor, adeta beynimi kızgın demirle dağlıyor. Lambası yağsız ve fitilsiz yanan Cassiodorus'un sırrını bile keşfedemedim. Oysa basit bir şey!"

"Vay canına!" dedi Jehan işitilmeyecek şekilde.

"Demek ki," diye devam etti Rahip, "insanı çıldırtmak, kolunu kanadını kırmak için tek bir sefil düşünce yetiyormuş! Ahh! Nicolas Flamel'i büyük eseri üzerinde çalışmaktan bir an bile vazgeçiremeyen Claude Pernelle bana nasıl da gülerdi! Şu işe bakın! Elimde Hezekiel'in sihirli çekicini tutuyorum! Korkunç hahamın hücresinin dibinde bu çekiçle bu çiviye her vuruşunda, mahkûm ettiği düşmanlarından biri, iki bin fersah uzakta da olsa kendisini yutan toprağa bir arşın gömülürmüş.

Bizzat Fransa kralı bile, bir akşam düşüncesizce keramet sahibi kişinin kapısını çaldığı için dizlerine kadar Paris kaldırımına gömülmüş. – Bu üç yüzyıl kadar önce olmuş. – Ee peki! İşte çekiç de çivi de bende; ama bunlar benim elimde demircinin elindeki çekiçten daha etkili aletler değil! – Oysa tek yapılması gereken, Hezekiel'in çiviye vururken telaffuz ettiği sihirli kelimeyi bulmak."

"Çocuk oyuncağı!" diye düşündü Jehan.

"Bir deneyelim hele," diye devam etti hevesle Başdiyakoz. "Başarırsam çivinin başından mavi kıvılcımın çıktığını göreceğim. – *Emen-hétan! Emen-hétan!*[162] – Bu değil. – *Sigéani! Sigéani!*[163] –Bu çivi, her kim Phœbus adını taşıyorsa onun mezarını kazsın!.. – Hay lanet olası! Hâlâ, her zaman, sürekli aynı düşünce!"

Çekici hiddetle yere attı. Sonra masasındaki koltuğa öyle bir çöktü ki Jehan, koca arkalığın gerisinden onu göremez oldu. Birkaç dakika sadece, bir kitabın üstünde kasılıp kalmış yumruğunu görebildi. Derken Dom Claude birdenbire ayağa kalktı, bir pergel aldı ve ucuyla duvara sessizce büyük harflerle şu Yunanca sözcüğü kazıdı:

’A N Á Γ K H

"Ağabeyim keçileri kaçırmış," dedi Jehan kendi kendine; "*Fatum* yazsaydı daha basit olurdu. Herkes Yunanca bilmek zorunda değil ki..."

Başdiyakoz gelip tekrar koltuğuna oturdu, başı ağrıyan ve ateşler içindeki bir hasta gibi başını ellerine dayadı.

Öğrenci, ağabeyini şaşkınlıkla izliyordu. Bilmiyordu; yüreğini açık havaya veren, dünyada doğanın dost yasasından başka yasa tanımayan, tutku ve eğilimlerini serbestçe akışa

bırakan, her sabah yeni kanallar açarak boşalttığı için içindeki derin heyecanlar gölü her zaman kuru kalan genç öğrenci, insandaki bu tutku denizinin, tüm çıkışları kapatıldığı zaman nasıl bir öfkeyle kaynayıp köpürdüğünü, nasıl biriktiğini, nasıl kabardığını, nasıl taştığını, yüreği nasıl oyduğunu, nasıl içsel hıçkırıklar ve gizli çırpınmış halinde patladığını, sonunda nasıl bendini yıktığını ve yatağını aşıp geçtiğini bilmiyordu. Claude Frollo'nun sert, buz gibi görüntüsü, bu yalçın, erişilmez, soğuk erdem yüzeyi, Jehan'ı her zaman aldatmıştı. Neşeli öğrenci, Etna'nın karla kaplı yüzeyinin çok derinlerinde fokurdayıp kaynayan lavlar olabileceğini hiç düşünmemişti.

O anda bu fikirlerin aniden aklına gelip gelmediğini bilmiyoruz; ancak, tüm havailiğine karşın görmemesi gereken şeyler gördüğünü, ağabeyinin ruhunu en gizemli hallerinden biri sırasında keşfetmiş olduğunu ve Claude'un bunun farkına varmaması gerektiğini anladı. Başdiyakoz'un tekrar baştaki hareketsizliğine döndüğünü görünce, gayet yavaşça başını geri çekti; yeni gelen ve geldiğini belli eden biri gibi kapının arkasında birtakım gürültüler yaptı.

"Girin!" diye bağırdı Başdiyakoz içeriden, "Sizi bekliyordum. Anahtarı mahsus kapıda bırakmıştım. Buyrun, Üstat Jacques."

Jehan cesurca içeri girdi. Böyle bir yerde böyle bir ziyaretten son derece canı sıkılan Başdiyakoz koltuğunda titredi.

"Ne? Sen mi geldin Jehan?"

"Benim adım da 'J' ile başlıyor ne de olsa," dedi öğrenci, kızarmış, utanmaz ve neşeli suratıyla.

Dom Claude'un yüzü yeniden ciddi ifadesine bürünmüştü.

“Ne yapmaya geldin buraya?”

“Ağabey,” dedi öğrenci, yüzüne saygılı, acıklı ve mütevazı bir ifade vermeye çalışıp masum bir tavırla şapkasını elinde çevirerek, “sizden şey istemeye...”

“Ne istemeye?”

“Şey, biraz moral, çok ihtiyacım var da...” Jehan, “Ve daha da çok ihtiyacım olan şey, biraz para,” diye ilave etme cesaretini gösteremedi; cümlesinin bu bu bölümü dile getirilemeden öylece kaldı.

“Beyim,” dedi Başdiyakoz soğuk bir tavırla, “senden hiç mi hiç memnun değilim.”

“Çok yazık!” dedi öğrenci içini çekerek.

Dom Claude koltuğunu çemberin dörtte biri kadar döndürdü ve gözlerini Jehan’a dikti.

“Seni gördüğüme sevindim.”

Bu ürkütücü bir girizgâhtı. Jehan kendini sert bir çarpışmaya hazırladı.

“Jehan, her gün bana hakkında şikâyetler geliyor. Albert de Ramonchamp adlı küçük bir vikontu sopayla yaraladığın şu kavga neyin nesi mesela?..”

“Aman!” dedi Jehan, “Ne büyük mesele! Atını çamurda koşturup öğrencilere çamur sıçratarak eğlenen pis bir hanım evladı!”

“Elbisesini yırttığın şu Mahiet Fargel kim? Şikâyet dilekçesinde *tunicam dechiraverunt* yazıyordu.”

“Aman canım! Montaigu’deki şu pelerinli öğrencilerden biri işte! Hepsi bu!”

“Dilekçede *cappettam* değil *tunicam* yazıyor. Latince biliyor musun?”

Jehan cevap vermedi.

“Evet!” diye devam etti Başdiyakoz, başını iki yana sallayarak. Şimdi öğretim ve edebiyat, demek bu halde. Latin dilini şöyle böyle anlıyoruz, Süryani dilinden haberimiz yok, Yunan dili o kadar çekilmez ki, en bilgiçler için bile önlerine çıkan Yunanca bir kelimeyi okumadan atlamak cahillik sayılmıyor ve şöyle deniyor: *Græcum est, non legitur.*[164]

Öğrenci kararlılıkla başını kaldırdı.

“Muhterem ağabeyciğim, şurada duvarda yazan Yunanca kelimenin düzgün Fransızcada karşılığını söylememi ister misiniz?”

“Hangi kelimenin?”

“’ΑΝÁΓΚΗ kelimesinin...”

Başdiyakoz’un sapsarı elmacıkkemiklerinin üzerine hafif bir kızıllık yayıldı, tıpkı bir volkanın içten içe fokurdayışını dışarıya haber veren bir duman püskürmesi gibi...

“Ee Jehan!” diye kekeledi ağabey, “Peki söyle bakalım bu kelime ne demekmiş?”

“KADER.”

Dom Claude tekrar sarardı, öğrenci umursamazca devam etti:

“Ve altına kazınmış, aynı elden çıkma öbür kelime, ‘Αναγνεία’ da ‘*kirlilik*’ demektir. Görüyorsunuz ki Yunancam fena değil.”

Başdiyakoz ses çıkarmıyordu. Bu Yunanca dersi onu dalgınlaştırmıştı.

Şımarık bir çocuğun bütün kurnazlıklarına sahip olan küçük Jehan, isteğini dile getirmek için uygun ânın geldiğine hükmetti. Son derece yumuşak bir ses tonuyla konuya girdi:

“İyi kalpli ağabeyciğim, haklı bir kavgada birkaç veleti, *quibusdam mormosetis*, biraz okşadım diye surat asacak kadar

kin mi duyuyorsunuz bana? Görüyorsunuz ki, Claude ağabeyciğim, Latincem de fena değil."

Fakat bütün bu okşayıcı riyakârlık, ciddi, ağabey üzerinde alışılmış etkisini göstermedi. Kerberos, ballı çöreği ısırmadı. Başdiyakoz'un yüzü bir nebze olsun gülmedi.

"Lafı nereye getirmek istiyorsun?" dedi sert bir sesle.

"Nereye mi? Aslında," dedi Jehan yiğitçe, "paraya ihtiyacım var."

Bu küstah açıklama karşısında Başdiyakoz'un yüzü tam anlamıyla eğitici ve babacan bir ifadeye büründü.

"Jehan Beyciğim, biliyorsun ki bizim Tirechappe yurtluğu, yirmi bir evin tüm irat ve kiraları üst üste konulunca ancak otuz dokuz Paris lirası on bir metelik altı dinar getiriyor. Bu, Paclet kardeşler zamanındakinin bir buçuk katı ama yine de fazla değil."

"Benim paraya ihtiyacım var," dedi Jehan umursamazlıkla.

"Biliyorsun ki, kilise yönetimi yirmi bir evimizin, piskoposluk yurtluğu yetki alanında bulunduğuna ve bu onurun bedelini ancak piskopos hazretlerine altı Paris lirası değerinde iki yaldızlı gümüş sikke vererek ödeyebileceğimize karar vermiştir. Bu sikkeleri ise henüz toplayabilmiş değilim. Bunu biliyorsun."

"Paraya ihtiyacım olduğunu da biliyorum," dedi Jehan üçüncü kez.

"Bu parayla ne yapmak istiyorsun?"

Bu soru, Jehan'ın gözlerinde bir umut ışığının parlamasına sebep oldu. Tekrar sırnaşık ve uysal tavrını takındı.

"Sevgili Claude ağabeyciğim, kötü bir niyetim olsaydı size başvurmazdım. İstediğim, sizin paranızla tavernalarda

çalım satmak, Paris sokaklarında dore brokar kıyafetler içinde uşağımla birlikte, *cum meo laquasio*, hava atmak değil. Hayır ağabey, hayırlı bir iş için istiyorum parayı.”

“Ne gibi bir hayırlı iş?” diye sordu şaşırarak Claude.

“İki dostum var, Haudry tarikatından yoksul bir dul kadının çocuğuna kundak bezi satın almak istiyorlar. Sadaka olarak yani. Üç florin tutuyormuş, ben de katkıda bulunmak istiyorum.”

“Bu iki dostunun adları ne?”

“Kasap Pierre ve Kazyiyici Baptiste...”

“Hımm!” dedi Başdiyakoz. “İşte sana iki ad ki, mancınık bir ana mihraba ne kadar yakışırsa bir hayır işine o kadar yakışıyor.”

Şurası bir gerçek ki Jehan, arkadaş adları konusunda son derece yanlış bir seçim yapmıştı. Bunu biraz geç fark etti.

“Hem sonra,” diye devam etti keskin görüşlü Claude, “bu üç florin tutan kundak da neymiş böyle? Üstelik Haudry tarikatından bir kadının çocuğu için? Ne zamandan beri bu tarikata mensup dul kadınların kundakta bebekleri var?”

Jehan yine sırnaşık bir tavır takındı.

“Peki, tamam! Paraya, bu akşam Val-d’Amour’da Isabeau la Thierrye’yi ziyaret etmek için ihtiyacım var!”

“Pis sefil!” diye haykırdı Rahip.

“‘Αναγνεία,” dedi Jehan.

Öğrencinin belki muziplikle hücrenin duvarından yaptığı bu alıntı, Rahip üzerinde garip bir etki yarattı. Dudaklarını ısırdı ve kıpkırmızı suratındaki hiddet ifadesi silindi.

Git buradan Jehan,” dedi. “Birini bekliyorum.”

Öğrenci bir deneme daha yaptı.

“Claude ağabey, hiç olmazsa yemek için birkaç metelik veremez misiniz?”

“Gratianus Fermanı’nda nereye geldiniz?” diye sordu Dom Claude.

“Defterlerimi kaybettim.”

“Latin edebiyatında neredesiniz?”

“Horatius kitabımı çaldılar.”

“Aristoteles’te neredesiniz?”

“Sahi ağabey, hani şu, sapkınların hatalarının her daim Aristoteles metafiziğinin çalılıklarında yuvalandığını söyleyen kilise babası kimdi? Olmaz olsun şu Aristoteles! Ben inancımın, onun metafiziğine takılıp parçalanmasını istemiyorum...”

“Delikanlı,” diye devam etti Başdiyakoz, “Kral’ın son Paris’e girişinde, yanında Philippe de Comines adlı bir asilzade vardı; şiarı, atının örtüsüne işlenmişti; sana da üstünde düşünmeni tavsiye ederim: *Qui non laborat non manducet.*”[165]

Öğrenci bir an, parmağı kulağında, gözleri yerde ve suratı asık, sessizce durdu. Sonra birdenbire bir kuyruksallayan kuşunun atikliğiyle Claude’a döndü.

“Demek ki ağabeyciğim, fırından bir parça ekmek almak için bir meteliği bile çok görüyorsunuz bana, öyle mi?”

“*Qui non laborat non manducet*.”

Yumuşatamadığı Başdiyakoz’un bu yanıtı üzerine Jehan, hıçkırarak ağlayan bir kadın gibi yüzünü elleriyle kapadı ve çaresizlik ifadesiyle bir çığlık kopardı: “Οτοτοτοτοτοτοῖ!”

“Bu da ne demek oluyor bayım?” dedi, bu terbiyesizliğe biraz şaşıran Claude.

“Ne olacak!” dedi öğrenci ve ağlamış gibi kızarsınlar diye elleriyle ovuşturduğu küstah ifadeli gözlerini Claude’a dikti. “Bu da Yunanca! Aiskhylos’tan bir hece, duyulan acıyı mükemmelen ifade ediyor!”

Bunu söyler söylemez o denli gürültülü ve maskaraca bir kahkaha kopardı ki, Başdiyakoz'u bile gülümsetti. Gerçekten de durumun sorumlusu Claude'du; bu çocuğu bu kadar şımartacak ne vardı?

"Ahh! İyi kalpli Claude ağabeyciğim," dedi bu gülümsemeden cesaret alan Jehan, şu delik kunduralarımın haline bakın. Dünyada, tabanı insana dilini çıkaran potinlerden daha büyük bir trajedi var mıdır?"

Başdiyakoz çabucak baştaki ciddiyetine geri dönmüştü.

"Sana yeni bir potin gönderirim. Ama para vermem."

"Sadece bir metelikçik, ağabeyciğim," diye devam etti yalvarır gibi Jehan. "Gratianus'u ezberleyeceğim, Tanrı'ya inanacağım, bilgi ve erdemde gerçek bir Pythagoras olacağım. Ama, tek bir metelikçik verin, lütfen! Açlığın beni şuracıkta, önümde açılmış duran, bir Tartaros'tan ya da bir keşişin burnundan daha kara, daha pis kokan, daha derin o koca ağzıyla ısırmasını mı istiyorsunuz?"

Dom Claude buruşuk yüzlü başını salladı.

"*Qui non laborat*..."

Jehan bitirmesine fırsat bırakmadı.

"Peki öyleyse!" diye bağırdı. "Canı cehenneme! Yaşasın eğlence! Ben de artık meyhane meyhane gezeceğim, kavga edeceğim, testileri kıracağım, gidip kızlarla görüşeceğim!"

Bunun üzerine şapkasını duvara fırlattı ve parmaklarını kastanyet gibi şaklattı.

Başdiyakoz, kardeşine üzgün gözlerle baktı.

"Jehan, sende ruh namına bir şey yok."

"Bu durumda, Epikuros'a göre, adı olmayan bir şeyden meydana gelen bir bilmem neyim eksik olmuş oluyor."

"Jehan, kendini ıslah etmeyi ciddi ciddi düşünmelisin."

"Bakın hele," diye bağırdı öğrenci, "gözlerini ağabeyiyle fırının üstündeki imbikler arasında gezdirerek; galiba burada her şey boynuzlu, şişeler de fikirler de!.."

"Jehan, çok kaygan bir yokuş üzerindesin. Nereye gittiğini biliyor musun bari?"

"Meyhaneye tabii."

"Meyhane, insanı teşhir direğine götürür."

"Bu da diğerleri gibi bir fener işte; hem belki Diogenes aradığı adamı bununla bulurdu."

"Teşhir direği insanı darağacına götürür."

"Darağacı dediğin bir kefesinde bir adam öbür kefesinde bütün dünya olan bir terazidir. O adam olmak güzeldir."

"Darağacı insanı Cehennem'e götürür."

"Cehennem dediğin büyük bir ateş, o kadar."

"Jehan, Jehan, sonun kötü olacak."

"Başlangıç iyi olur o zaman..."

O anda merdivenden ayak sesleri duyuldu.

"Sus!" dedi Başdiyakoz parmağını dudaklarına götürerek, "İşte Üstat Jacques geldi. Dinle Jehan," diye devam etti alçak sesle, "sakın burada göreceğin ve işiteceğin şeylerden başkalarına bahsetme. Çabuk şu fırının altına saklan ve soluk bile alma."

Öğrenci, fırının altına girip büzüldü. Orada aklına parlak bir fikir geldi.

"Sırası gelmişken Claude ağabey, gıkımı çıkarmamam karşılığında bir florin isterim."

"Sus! Söz veriyorum."

"Hemen vermeniz lazım."

"Al öyleyse!" dedi Başdiyakoz, öfkeyle kesesini ona fırlatarak.

Jehan, fırının altına iyice yerleşti ve kapı açıldı.

V

Siyah giysili iki adam

İçeri giren adamın siyah bir cüppesi ve asık bir suratı vardı. Dostumuz Jehan'ın gözüne ilk çarpan (tahmin edileceği gibi, delikanlı yuvasına her şeyi istediği gibi görüp işitebilecek şekilde yerleşmişti), bu yeni gelenin giysilerinden ve yüzünden okunan sonsuz hüzündü. Ancak bu çehrede bir tür yumuşak ifade de yok değildi; ama bu bir kedi ya da yargıç uysallığı, biraz yapmacık bir yumuşaklıktı. Saçı sakalı iyice kırlaşmış, kaşları ağarmış, yüzü buruşmuş, altdudağı sarkmış, elleri kocaman, çipil gözlerini kırpıştırıp duran bir adamdı ve altmışına merdiven dayamış gibi görünüyordu. Jehan her şeyin bundan ibaret olmadığını, yani adamın hiç şüphesiz bir hekim ya da yargıç olduğunu, üstelik burnunun ağzından hayli uzak olduğunu –ki bu bönlük alametiydi– görünce, bu denli rahatsız bir konumda ve bu denli sıkıcı bir arkadaşla kim bilir ne kadar zaman geçireceğini kara kara düşünerek, deliğinde iyice büzüldü.

Başdiyakoz ise bu kişiyi karşılamak için yerinden bile kalkmamıştı. Kapıya yakın bir tabureyi göstererek oturmasını işaret etmiş, düşünür gibi kısa bir süre sessiz kaldıktan sonra, koruyucu bir tavırla şöyle demişti:

"Günaydın Üstat Jacques."

"Selam, Üstat!" diye karşılık vermişti siyahlı adam.

Bu iki selamlaşma tarzında, birinin *Üstat Jacques*, öbürünün sadece *üstat* deyişinde, monsenyör ile mösyö, *domine* ile *domne* arasındaki fark vardı. Belli ki burada her şeyden önce hoca ile tilmizi söz konusuydu.

Üstat Jacques'ın bozmaktan özellikle kaçındığı yeni bir sessizlikten sonra, Başdiyakoz devam etti:

"Ee, anlatın bakalım, sonuç alıyor musunuz?"

"Heyhat, Üstadım," dedi öbürü, "hâlâ üfleyip duruyorum. Kül desem istediğim kadar; ama en küçük bir altın pırıltısı yok..."

Dom Claude bir sabırsızlık işareti yaptı.

"Ben bundan değil, şu sizin sihirbazın mahkemesinden bahsediyorum Üstat Jacques Charmolue. Adı Marc Cenaine demiştiniz galiba, Divanı Muhasebat'ın kiler sorumlusu?.. Büyücülüğünü itiraf ediyor mu? Sorgu başarılı oldu mu?"

"Ne yazık ki hayır," dedi Üstat Jacques o hüzünlü tebessümüyle. "Bu teselliye kavuşamadık. Bu adam bir taş parçası. Pourceaux Pazarı'nda kazanda kaynatsak bile bir şey söylemeyecek. Oysa hakikate ulaşmak için hiçbir şeyi esirgemiyoruz. Şimdiden kırılmadık kemiği kalmadı. Saint-Jean Günü'nün bütün otlarını kullanıyoruz, eski komedi yazarı Plautus'un dediği gibi:

> *Adversum stimulos, laminas, crucesque, compedesque,*
> *Nervos, catenas, carceres, numellas, pedicas, boias*.[166]

Hiçbir şey kâr etmiyor. Bu adam müthiş. Pusulamı şaşırıyorum."

"Evinde yeni bir şey bulamadınız mı?"

"Bulduk," dedi Üstat Jacques, çantasını karıştırarak. "Şu parşömeni bulduk. Üzerinde anlamadığımız birtakım harfler var. Ceza avukatı Sayın Philippe Lheulier biraz İbranice bilir, Brüksel'de Kantersten Sokağı'yla ilgili Yahudi davasında öğrenmişti."

Üstat Jacques, bunları söylerken bir parşömen tomarını açıyordu. “Verin bana” dedi Başdiyakoz ve kâğıda bir göz attıktan sonra, “Tam anlamıyla büyü!” diye haykırdı: “*Emen-hétan*! Bu dişi vampirlerin Şabat toplantısına gelirken attıkları çığlıktır. *Per ipsum, et cum ipso, et in ipso!*[167] Bu da Şeytan’ı tekrar Cehennem’de kilit altına alan buyruktur. *Hax, pax, max*! Bu ise kuduz köpek ısırmasına karşı bir tedavi formülüdür, kuduz köpek ısırmasına karşı Bakın Üstat Jacques! Siz, kilise mahkemesinde kralın vekilisiniz, bu parşömen büyük küfürdür.

“Adamı tekrar sorguya alırız öyleyse. Bir de şu var,” diye ilave etti Üstat Jacques, yine çantasını karıştırarak, “Marc Cenaine’in evinde şunu bulduk...”

Bu, Dom Claude’un fırının üstünü dolduranlar türünden bir kaptı.

“Ahh!” dedi Başdiyakoz, “Bir simya potası bu...”

“İtiraf ederim,” diye devam etti Üstat Jacques, “çekingen ve beceriksiz tebessümüyle, bunu fırında denedim ama kendiminkinden daha iyi bir sonuç elde edemedim.”

Başdiyakoz kabı incelemeye başladı.

“Dur bakayım içine ne kazınmış... *Och*! *Och*! Pireleri kaçıran kelime! Bu Marc Cenaine cahilin biriymiş! Bununla altın yapamayacağınıza pekâlâ inanırım! Ancak yazın yatak odanıza koymaya yarar, o kadar!”

“Mademki söz hatalardan açıldı,” dedi kralın vekili, “buraya çıkmadan az önce aşağıda ana kapıyı inceledim. Zatıâliniz fizik eserinin giriş bölümünün orada Hôtel-Dieu tarafında gösterildiğinden ve Notre-Dame’ın ayakları dibindeki yedi çıplak figür arasında topukları kanatlı olanın Mercurius olduğundan emin misiniz?”

“Evet,” dedi Rahip. “Bunu yazan Augustin Nypho, ona her şeyi öğreten sakallı bir cine sahip olan şu İtalyan âlim. Neyse hadi birlikte aşağı inelim de bunu size metin üzerinden açıklayayım.”

“Teşekkürler Üstadım,” dedi Charmolue yerlere kadar eğilerek. “Ha sahi, az kalsın unutuyordum! Küçük büyücü kızı tutuklatmamı ister misiniz?”

“Hangi büyücü kızı?”

“Şu bildiğiniz çingene canım, hani her gün kilisenin önüne gelip dans ediyor, idarenin yasağına rağmen... Cinlere karışmış şeytan gibi boynuzlu bir keçisi de var, keçi okuyor, yazıyor, Picatrix[168] gibi matematik biliyor. Sadece o bile tüm çingeneleri astırmaya yeter. Dosyası şimdiden hazır. Dava çabucak görülür, iş biter! Doğrusu güzel bir yaratık bu dansöz! Dünyanın en güzel kara gözleri onda! İki parlak Mısır mücevheri! Ne zaman başlıyoruz?”

Başdiyakoz’un beti benzi atmıştı.

“Ben size söylerim,” diye kekeledi neredeyse duyulmayan bir sesle. Sonra kendini zorlayarak devam etti: “Siz, Marc Cenaine’le meşgul olun.”

“İçiniz rahat etsin,” dedi Charmolue gülümseyerek. “Döner dönmez onu meşin döşeğe tekrar bağlatacağım. Ama herif şeytanın teki. Elleri benimkilerden büyük olan Pierrat Torterue’yü bile yoruyor. Şu bizim Plautus’un dediği gibi: *Nudus vinctus, centum pondo es quando pendes per pedes.*[169] Bocurgatlı sorgu! Elimizdeki en iyi alet bu. Ve o da bu aletten geçecek.”

Dom Claude karanlık düşüncelere dalıp gitmiş görünüyordu. Charmolue’ye döndü.

“Üstat Pierrat... Şey... Üstat Jacques diyecektim, siz Marc Cenaine’le meşgul olun!”

“Evet, tabii, Dom Claude. Zavallı adam! Mummol gibi acı çekecek. Nerden aklına gelmiş Şabat ayinine gitmek? Divanı Muhasebat’ın kiler görevlisinin, Charlemagne’ın metnini bilmesi gerekirdi: *Stryga vel masca!*[170] Küçük kıza gelince –Smelarda diyorlar adına– o konuda emirlerinizi bekleyeceğim. Haa! Ana kapının altından geçerken, kiliseye girişte orada görülen düz renkli bahçıvan resminin anlamını da açıklayın bana. Ekici figürü değil mi o? Hey! Üstat, ne düşünüyorsunuz böyle?”

Kendi içdünyasına gömülmüş olan Dom Claude, onu dinlemiyordu artık. Başını onun baktığı yöne çeviren Charmolue, Dom Claude’un gözünü dikip dalgın dalgın pencereyi kaplayan büyük örümcek ağına baktığını gördü. Tam o anda mart güneşinin peşinde şaşkın bir sinek, ağa doğru atıldı ve yapışıp kaldı. Ağı sarsılınca iri örümcek ani bir hareketle göbekteki hücresinden çıktı ve bir sıçrayışta sineğin üstüne atılarak ön bacaklarıyla ikiye katladı; bir yandan da iğrenç hortumuyla sineğin başını yokluyordu. “Zavallı sinek!” dedi Kral’ın kilise mahkemesindeki vekili ve sineği kurtarmak için elini kaldırdı. Başdiyakoz rüyadan sıçrayarak uyanmış gibi silkindi ve sarsıcı bir şiddetle Charmolue’nün kolunu yakaladı.

“Üstat Jacques,” diye bağırdı, “bırakın kader hükmünü yürütsün!”

Savcı ürkmüş bir halde ona doğru döndü. Sanki kolunu kavrayan demir bir kerpetendi. Rahip’in gözleri sabit, vahşi ve çakmak çakmaktı; sinekle örümceğin oluşturduğu küçük, iğrenç öbeğe takılıp kalmıştı.

“Ya evet,” diye devam etti Rahip, ta derinlerden gelen bir sesle, “işte her şeyin simgesi. Sinek neşeli, uçuyor, dünyaya geleli çok olmamış; baharı, açık havayı, özgürlüğü

arıyor; evet ama uğursuz pencereye çarpıyor, örümcek ortaya çıkıyor, iğrenç örümcek! Zavallı dansöz! Kaderi önceden çizilmiş zavallı sinek! Üstat Jacques, bırakın ne olacaksa olsun! Bu kaderdir! –Heyhat, Claude, sen örümceksin! Aynı zamanda sineksin de! İlme, ışığa, güneşe uçuyordun, ebedi hakikatin büyük aydınlığına ulaşmaktan başka kaygın yoktu; fakat öteki dünyaya, açıklık, akıl ve bilgi dünyasına bakan göz kamaştırıcı pencereye atılırken, sen ey kör sinek, ey akıldan izandan yoksun âlim, kaderin seninle ışık arasına ördüğü o incecik örümcek ağını göremedin; gözünü karartıp oraya atıldın, sefil çılgın ve şimdi kafan yarılmış, kanatların koparılmış, kaderin demir antenleri arasında çırpınıyorsun!– Üstat Jacques! Üstat Jacques! Bırakın örümcek işini görsün...”

“Emin olabilirsiniz,” dedi hiçbir şey anlamadan bakan Charmolue, “emin olun ona dokunmayacağım. Ama Üstat, kolumu bırakır mısınız? Lütfen! Eliniz kerpeten gibi...”

Başdiyakoz onu duymuyordu. “Ahh! Çılgın!” diye devam etti gözlerini pencereden ayırmaksızın. “O korkunç ağını cılız sinek kanatçıklarınla yırtabilseydin, ışığa ulaşabileceğini sanıyordun herhalde. Yazık! Peki, biraz ötedeki şu camı, şu saydam engeli, bütün filozofları hakikatten ayıran şu tunçtan daha sert kristal duvarı nasıl aşacaktın? Ahh, bilimin hiçliği! Nice bilge ta uzaklardan uçarak gelip orada başını kırıyor! Nice bilim sistemi vızıldayarak, darmadağın vaziyette bu ebedi cama çarpıp duruyor!”

Sustu. Başdiyakoz’u farkında olmadan kendi âleminden bilime döndüren bu son fikirler, onu yatıştırmış görünüyordu. Jacques Charmolue, şu soruyu sorarak tamamen gerçeklik duygusuna dönmesini sağladı:

“Her neyse Üstadım, ne zaman gelip altın yapmama yardım edeceksiniz? Başarmak için sabırsızlanıyorum.”

Başdiyakoz acı bir gülümsemeyle başını salladı. “Üstat Jacques, Mikhail Psellos’u, *Dialogus de energia et operatione dæmonum*’u[171] okuyun. Yaptığımız iş tamamıyla masum bir şey değil.”

“Daha alçak sesle konuşalım, Üstadım, bunun ben de farkındayım,” dedi Charmolue. “Ama insan yılda otuz Tours ekùsü gelirle kilise mahkemesinde kral vekili olunca biraz simyaya el atmak da gerekli oluyor. Yalnız alçak sesle konuşalım, ne olur!”

O sırada, kaygılı Charmolue’nün kulağına fırının altından bir çene, bir çiğneme sesi geldi.

“Bu gürültü de ne?” diye sordu.

Bu bizim öğrenciydi; saklandığı yerde çok rahatsız olup sıkılmış, her nasılsa bir parça kuru ekmekle bir parça küflü peynir bulmuş, şimdi teselli ve öğün niyetine teklifsizce yemeye koyulmuştu. Çok aç olduğu için çok şapırtı çıkarıyor, lokmaları gürültüyle çiğniyordu, bu da savcının dikkatini çekerek endişelenmesine yol açmıştı.

“Bu benim kedilerimden biri,” dedi hemen Başdiyakoz, “bir sıçan tutmuş kendine ziyafet çekiyor.”

Bu açıklama Charmolue’yü tatmin etti.

“Gerçekten de, Üstadım,” dedi saygılı bir tebessümle, “bütün büyük filozofların birer dost hayvanı olmuştur. Servius’un ne dediğini bilirsiniz: *Nullus enim locus sine genio est.*[172]”

Bu sırada, Jehan’ın yeni bir münasebetsizliğinden korkan Dom Claude, saygıdeğer tilmizine ana kapıda birlikte inceleyecekleri bazı figürler olduğunu hatırlattı ve ikisi

birlikte hücreden çıktılar. Dizinde, çenesinin izi kalacağından ciddi ciddi korkmaya başlayan öğrenci de büyük bir oh çekti.

VI

Açık havada yedi küfürün yaratabileceği etki

"*Te Deum laudamus*![173]" diye bağırdı Jehan deliğinden çıkınca. "İşte iki yarasa çekip gitti. Kışt kışt! Hokus pokus! Pireler! Kuduz köpekler! Şeytan! Konuşmalarından nah burama geldi! Başım çan kulesi gibi uğulduyor. Üstüne üstlük küflü peynir! Yetti yani! Aşağı inelim, ağabeyin kesesini alalım ve bütün o paracıkları içkiye çevirelim!"

Değerli kesenin içine sevgi ve hayranlıkla bir göz attı, üstünü başını düzeltti, potinlerini parlattı, külden boz bir renk almış zavallı kolluklarının tozunu silkti, ıslıkla bir ezgi tutturdu, sıçrayıp fırıldak gibi döndü, hücrede alınacak bir şey kalıp kalmadığına baktı, fırının üzerinden Isabeau la Thierrye'ye mücevher niyetine verilebilecek boncuktan bir nazarlık kaptı, nihayet ağabeyinin son bir hoşgörüyle aralık bıraktığı kapıyı itti, çıkarken son bir muziplik olarak aynı şekilde açık bıraktı ve bir serçe gibi sekerek sarmal merdiveni inmeye başladı.

Sarmal merdivenin karanlığında homurdanarak yana çekilen bir şeyle dirsek dirseğe geldi, bunun Quasimodo olduğuna hükmetti, bu ona o kadar tuhaf geldi ki, merdivenin kalan kısmını katıla katıla gülerek indi. Meydana vardığında hâlâ gülüyordu.

Sokağa adım atar atmaz ayağını yere vurdu. “Ohh!” dedi, “İşte nihayet o güzelim ve hoş Paris kaldırımı! Yakup’un merdivenindeki melekleri bile nefessiz bırakacak lanet olası merdiven bitti! Aklım nerdeymiş de gidip göğü delen o taş burguya girmişim? Hem de saçaklı peynir yiyip Paris’in çan kulelerini bir delikten seyretmek için!..”

Birkaç adım attı ve iki yarasayı, yani Dom Claude’la Üstat Jacques’ı gördü; kapıdaki bir oymayı hayran hayran seyrediyorlardı. Parmak uçlarında yürüyerek yaklaştı ve Başdiyakoz’un Charmolue’ye alçak sesle şöyle dediğini işitti:

“Bu kenarları yaldızlı lacivert taşın üzerine bir Eyub figürü kazıtan Guillaume de Paris’dir. Eyub sureti, felsefe taşının üzerinde de görülür, felsefe taşı da mükemmel hale gelmek için sınamadan ve işkenceden geçmek zorundadır. Raymond Lulle’ün dediği gibi: *Sub conservatione formæ specificæ salva anima.*[174]

“Benim açımdan fark etmez,” dedi Jehan kendi kendine, “kese bende nasıl olsa...”

O sırada arkasından gür ve çın çın öten bir sesin art arda ağır küfürler savurduğunu işitti.

“Kahrolasıca! Lanet olsun! Tanrı belasını versin! Cehennemin dibine giresice! Kör olasıca! Şeytanın dölü! Geberesice!”

“Kalıbımı basarım!” diye haykırdı Jehan, “bu olsa olsa dostum Yüzbaşı Phœbus’tür!”

Bu “Phœbus” adı Başdiyakoz’un kulağına, tam da Kral’ın vekiline, içinden dumanla birlikte bir kral kafası çıkan bir banyo küvetinde kuyruğunu saklayan ejderhayı anlattığı sırada, çarptı. Dom Claude ürperdi, Charmolue’yü şaşkınlık içinde bırakarak konuşmayı aniden kesti, arkasına döndü ve

Gondelaurier Konağı'nın kapısında uzun boylu bir subayın yanına yaklaşan kardeşi Jehan'ı gördü.

Bu gerçekten de Yüzbaşı Phœbus de Châteaupers'di. Nişanlısının evinin köşesine dayanmış, bir dinsiz gibi küfredip duruyordu..

"Doğrusu ya Yüzbaşı Phœbus," dedi Jehan, subayın elini tutarak, "hayran olunacak bir belagatle sövüp sayıyorsun."

"Şeytan çarpsın!" diye karşılık verdi Yüzbaşı.

"Sen şeytanın ta kendisisin!" dedi öğrenci. "Soylu yüzbaşım, ağzından taşan bu güzel sözler nereden geliyor?"

"Affedersin Jehan arkadaş," diye haykırdı Phœbus dostunun elini sıkarak, "hızını almış at zınk diye duramaz. Ben de küfürlerimi arka arkaya savurup duruyordum. Şu namus kumkumalarının oradan geliyorum; ne zaman o evden çıksam gırtlağıma kadar küfürle doluyorum; bunları tükürmem lazım, yoksa boğulurum, şeytan çarpsın!"

"Benimle gelip bir şey içmek ister misin?"

Bu öneri yüzbaşıyı sakinleştirdi.

"İsterim elbette ama param yok ki."

"Benim var."

"Yaa! Görebilir miyiz?"

Jehan yücelik ve sadelikle keseyi yüzbaşıya gösterdi. Bu arada şaşkınlık içindeki Charmolue'yü öylece bırakan Başdiyakoz ikiliye yaklaşmış, birkaç adım kala durarak onları gözlemeye başlamıştı; iki arkadaş kendilerini kesenin seyrine öyle bir kaptırmışlardı ki, onun farkına bile varmadılar.

Phœbus haykırdı:

"Senin cebinde bir kese, Jehan, bir kova suda ay gibidir. Görülür ama aslında orada değildir. Sadece gölgesi vardır. Hadi hadi! Bahse girerim içindekiler çakıltaşıdır.

Jehan soğuk soğuk cevap verdi:

“İşte keseme döşediğim çakıllar.”

Başka tek bir söz etmeden, vatanı kurtaran bir Romalı edasıyla, keseyi yandaki sınır taşlarından birinin üzerine boşaltıverdi.

“Vay canına!” diye homurdandı Phœbus, “çil çil paralar, gümüş liralar, Tours akçeleri, Paris dinarları, kartallı bakır çeyrekler! İnsanın gözleri kamaşıyor!”

Jehan, soğuk ve resmî tavrını bozmuyordu. Birkaç bakır para yere, çamurun içine düşmüştü. Yüzbaşı coşku içinde, onları toplamak için eğildi. Jehan engel oldu:

“Aman Yüzbaşı Phœbus de Châteaupers, boş ver!”

Phœbus parayı saydı ve cakalı bir tavırla Jehan’a döndü:

“Biliyor musun Jehan, burada yirmi üç Paris meteliği var! Bu gece Coupe-Gueule Sokağı’nda kimi soydun bakalım?”

Jehan, sarı ve kıvırcık saçlı başını geriye attı, küçümseme okunan gözlerini kısarak şöyle dedi:

“Başdiyakoz olan gerzek bir ağabeyimiz var.”

“Tanrı’nın boynuzu adına!” dedi Phœbus, “muhterem adammış!”

“Hadi gidip içelim,” dedi Jehan.

“Nereye gideceğiz?” dedi yüzbaşı, *Havva’nın Elması*’na mı?

“Olmaz yüzbaşı. *Kadim İlim*’e gidelim. *Sepet sapı yontan kocakarı*... Bu bir kelime oyunu.[175] Böyle şeyleri severim.”

“Boş ver kelime oyunlarını Jehan! *Havva’nın Elması*’nda şarap daha iyi. Sonra kapının yanında güneşte bir asma çardağı var, içerken neşemi artırıyor.”

“Peki öyleyse, Havva’ya ve elmasına varım!” dedi öğrenci, Phœbus’ün kolunu tutarak. “Sahi, azizim, demin

Coupe-Gueule Sokağı, dedin. Pek kaba bir konuşma tarzı. Artık o kadar barbar değiliz. Coupe-Gorge Sokağı diyoruz."

İki arkadaş *Havva'nın Elması*'na doğru yola koyuldular. Önce paraları topladıklarını ve Başdiyakoz'un da kendilerini izlediğini belirtmek ise gereksiz.

Başdiyakoz, keyifsiz ve şaşkın halde onları izliyordu. Bu adam Gringoire'la görüşmesinden beri lanetli adı bütün düşüncelerine karışan Phœbus müydü? Bunu bilmiyordu; ama netice itibariyle bu da bir Phœbus'tü işte ve bu sihirli ad, Başdiyakoz'un iki kaygısız arkadaşı, dikkatli bir tedirginlik içinde konuşmalarını dinleyerek ve en küçük hareketlerini gözetleyerek sessiz adımlarla izlemesi için yeterliydi. Kaldı ki bütün söylediklerini işitmekten kolay bir şey olamazdı, zira sırlarına gelip geçenlerin yarısının vâkıf olmasından hiç gocunmaksızın avaz avaz bağırarak konuşuyor, düellolar, kızlar, testiler ve çılgınlıklardan bahsediyorlardı.

Bir sokağın köşesinde, yakınlardaki bir kavşaktan kulaklarına bir tef sesi geldi. Dom Claude, subayın öğrenciye şöyle dediğini duydu:

"Vay anasını! Hızlanalım."

"Neden, Phœbus?"

"Çingene kızının beni görmesinden korkuyorum."

"Hangi çingene kızı?"

"Keçisi olan şu küçük kız."

"Smeralda mı?"

"Ta kendisi Jehan. O tuhaf adını hep unutuyorum. Çabuk olalım, yoksa beni tanır. Bu kızın sokakta yanıma gelmesini istemiyorum."

"Onu tanıyor musun Phœbus?"

Bunun üzerine Başdiyakoz, yüzbaşının pis pis sırıttığını, Jehan'ın kulağına eğilip alçak sesle bir şey söylediğini gördü.

Sonra Phœbus bir kahkaha attı ve muzaffer bir edayla başını salladı.

“Sahi mi?” dedi Jehan.

“Gözüm kör olsun!” dedi Phœbus.

“Bu akşam mı?”

“Bu akşam.”

“Geleceğinden emin misin?”

“Yahu Jehan, sen deli misin? Böyle şeylerde kuşku olur mu?”

“Yüzbaşı Phœbus, siz mutlu bir askersiniz!”

Başdiyakoz bütün bu konuşmayı işitti. Dişleri birbirine çarptı. Vücudu gözle görülür bir biçimde tepeden tırnağa ürperdi. Bir an durup, sarhoş gibi bir sınır taşına dayandı, sonra iki neşeli serseriyi izlemeye devam etti.

Onlara yetiştiğinde, konuyu değiştirmişlerdi. Avazları çıktığı kadar eski bir nakaratı söylediklerini işitti:

Petits-Carreaux’nun şen çocukları
Asarlar dana gibi onları.

VII

Asık suratlı keşiş

Ünlü *Havva’nın Elması* Meyhanesi üniversitede, Rondelle Sokağı ile Bâtonnier Sokağı’nın köşesinde yer alıyordu. Zemin katta, oldukça geniş ve hayli basık bir salondu; ana kemer boynu, sarıya boyalı kalın bir ağaç direğe dayanan kubbeli bir tavanı vardı. Her tarafta masalar, duvara

asılı pırıl pırıl kalaylı kupalar, hiç eksik olmayan sarhoşlar, istemediğin kadar kız, sokağa bakan camlı bir ön cephe, kapının yanında bir asma çardağı ve bu kapının üstünde, üzerine bir kadınla bir elmanın resmedilmiş olduğu, yağmurdan paslanmış ve rüzgârda demir bir şişin çevresinde dönerken gıcırdayıp duran bir teneke levha... Kaldırıma bakan bu fırıldağımsı şey, müessesenin tabelası oluyordu.

Gece bastırıyordu; dörtyol ağzı zifirî karanlıktı. Mumlarla dolu meyhane, uzaktan bir demirci ocağı gibi parlıyordu karanlıkta. Bardak, yiyip içme, küfür ve kavga sesleri kırık camlardan dışarıya taşıyordu. Salondaki sıcaklık yüzünden ön camda oluşan buğunun gerisinden, belli belirsiz bir sürü karaltının kaynaştığı seçiliyor, ara sıra çın çın öten kahkahalar işitiliyordu. Sokaktan geçenler, içeriye göz atmaksızın bu gürültülü camekân boyunca yürüyüp işlerine gidiyorlardı. Yalnız ara sıra, paçavralar içinde küçük bir oğlan, parmak uçlarında pencerenin kenarına kadar yükselerek o zamanlar alay etmek için sarhoşların peşine takıldıklarında tekrarlayıp durdukları şu eski yuhalamayı meyhanenin içine doğru haykırıyordu: “Hoşt, hoşt, hoşt, sarhoş, sarhoş, sarhoş!”

Fakat bir adam, hiçbir şeye aldırmadan gürültülü meyhanenin önünde geziniyor, durmadan içeriye bakıyor ve tıpkı kulübesinden ayrılmayan bir nöbetçi gibi bulunduğu yeri terk etmiyordu. Burnuna kadar örtündüğü bol bir harmaniyeye sarınmıştı. Bunu az önce, elbette ki mart gecelerinin soğuğundan korunmak, bir de belki de kendi kıyafetini saklamak için, *Havva’nın Elması*’na komşu olan eskiciden almıştı. Zaman zaman kurşun kafesli buğulu camın önünde duruyor, içeriyi dinliyor, bakıyor ve ayağını yere vuruyordu.

Nihayet meyhanenin kapısı açıldı. Adamın beklediği de buydu galiba. İki sarhoş dışarı çıktı. Kapıdan vuran ışık bir an için neşeli suratlarını kızıla boyadı. Harmanili adam, sokağın öbür tarafındaki bir kapı kemerinin altına sinip gözetlemeye koyuldu.

"Hay şeytan çarpsın!" dedi sarhoşlardan biri. "Saat yediyi vurdu vuracak. Benim buluşma saatim bu."

"Bak dostum," diyordu arkadaşı, peltek peltek, ben Mauvaises-Paroles Sokağı'nda oturmuyorum, *indignus qui inter mala verba habitat.*[176] Evim Jean-Pain-Mollet Sokağı'nda, *in vico Johannis-Pain-Mollet*. Aksini söylüyorsan, bir tekboynuzdan daha boynuzlusun demektir. Herkes bilir ki, bir kez ayıya binen bir daha hiç korkmaz; ama sen ağız tadı peşindesin, tıpkı Saint-Jacques de l'Hôpital gibi.

"Jehan, dostum, sen sarhoşsun," diyordu öbürü.

Beriki sendeleyerek cevap verdi:

"Bunu söylemek hoşuna gidiyor Phœbus; ama Platon' un profilden bir av köpeğine benzediği de kanıtlanmıştır."

Okur herhalde iki yiğit dostumuzu, yüzbaşıyla öğrenciyi çoktan tanımıştır. Belli ki karanlıkta onları gözetleyen adam da tanımıştı, zira ağır adımlarla, daha kaşarlanmış bir içici olduğu için tüm soğukkanlılığını koruyan subaya, öğrencinin yaptırdığı bütün zikzakları izliyordu. Harmanili adam dikkatle kulak kesildiğinden, şu ilginç konuşmayı tek sözcük kaçırmadan işitebildi:

"Hey, düzgün yürümeye çalış öğrenci efendi. Biliyorsun ki senden ayrılmak zorundayım. Saat yedi oldu bile. Bir kadınla randevum var."

"Bırak beni öyleyse! Yıldızlar ve alev topları görüyorum. Kahkahadan kırılan Dampmartin Şatosu gibisin..."

“Hay senin kafana edeyim Jehan, inatla zırvalıyorsun. Sahi, Jehan, hiç paran kalmadı mı?”

“Rektör bey, yanlışlık yok, küçük kıyım, *parva boucheria*.”

“Jehan, dostum Jehan! Biliyorsun ki o küçük kıza Saint-Michel Köprüsü’nün başında randevu verdim; onu ancak köprünün yosması Falourdel’in evine götürebilirim, orada da oda parası ödemem lazım. O bıyıkları ağarmış acuze bana veresiye yapmaz. Jehan! Lütfen! Senin papazın kesesindeki bütün para içkiye mi gitti? Bir Paris meteliği bile kalmadı mı?”

“Önceki saatleri iyi geçirmiş olduğunu bilmek, yemeğe lezzet katan uygun bir çeşni gibidir...”

“Hay lanet olsun! Bırak şimdi bu ipe sapa gelmez lafları! Doğru söyle, Jehan, hiç para kalmadı mı? Ver bakayım ne kalmışsa bak, yoksa karışmam, Eyub gibi çıbanlar içinde ve Caesar gibi uyuz olsan bile üstünü başını ararım!”

“Beyefendi, Galiache Sokağı, bir ucu Verrerie Sokağı’na, öbür ucu Dokumacılar Sokağı’na açılan bir sokaktır.”

“Peki, öyle olsun dostum Jehan, zavallı arkadaşım, Galiache Sokağı ha! Pekâlâ, tamam. Ama Tanrı aşkına kendine gel. Bana bir Paris meteliği lazım, hem de saat yediye kadar.”

“Herkes sesini kessin ve şu nakaratı dinlesin:

Fareler kedileri yiyince
Arras beyi kral olacak;
Deniz, ki büyük ve engindir,
Saint-Jean Yortusu’nda donacak.
Buzun üstünde görürsünüz:
Arras’lılar deliklerinden çıkacak.

“Pekâlâ, Deccal’ın talebesi, ananın bağırsakları boynuna dolanıp boğsun seni!” diye bağırdı Phœbus ve sarhoş öğrenciyi sertçe itti; Jehan duvar boyunca kayarak Philippe-Auguste’ün kaldırımına gevşekçe yığıldı. Phœbus, içkicinin yüreğinden hiç eksik olmayan o kardeşçe merhamet kalıntısıyla, Jehan’ı ayağıyla itekleyerek Tanrı’nın Paris’teki bütün sınır taşlarının dibinde bulundurduğu ve zenginlerin dudak bükerek “*çöp yığını*” adını verdikleri o yoksul yastıklarından birinin üzerine yuvarladı. Yüzbaşı, Jehan’ın başını lahana koçanlarının oluşturduğu bir eğik düzleme yerleştirdi; öğrenci, ânında gürültülü bir şekilde horlamaya başladı. Ancak yüzbaşının hıncı büsbütün sönmemişti. Sızıp kalan öğrenciye, “Çöp arabası geçerken seni de çöp niyetine yerden toplarsa benden günah gitti!” dedi ve oradan uzaklaştı.

Peşlerini bırakmamış olan harmanili adam kararsızlık içinde bocalıyormuş gibi yerde yatan öğrencinin yanında bir an durakladı; sonra derin bir iç çekişle, yüzbaşının ardından o da uzaklaştı.

Okur izin verirse biz de onlar gibi yapacak, Jehan’ı yıldızların lütufkâr bakışları altında uyumaya bırakarak onları izleyeceğiz.

Yüzbaşı Phœbus, Saint-André-des-Arcs Sokağı’na girince izlendiğini fark etti. Tesadüfen başını çevirince bir gölgenin, duvarlara sürünerek peşi sıra geldiğini gördü. Durdu, gölge de durdu. Tekrar yürümeye koyuldu, gölge de yürümeye başladı. Bu durum yüzbaşıyı pek endişelendirmedi. “Adam sende!” dedi içinden, “Cebimde tek metelik bile yok.”

Autun Koleji’nin önünde mola verdi. Tahsilim, dediği şeye orada başlamıştı ve hâlâ koruduğu muzip öğrenci alışkanlığıyla, ana kapının sağında bulunan Kardinal Pierre Bertrand heykeline, Horatius’un taşlamasında –*Olim truncus*

eram ficulnus[177]– Priapos’un acı acı yakındığı o hakaretamiz davranışta bulunmadan oradan geçmezdi. Bu işi o kadar hırs edinmişti ki, *Eduensis episcopus*[178] ibaresi neredeyse silinmişti. Yine her zaman yaptığı gibi heykelin önünde durdu. Sokak tamamen ıssızdı. Burnu havada, telaşsızca uçkurunu tekrar bağlarken gölgenin ağır adımlarla kendisine yaklaştığını gördü; adam o kadar yavaş yürüyordu ki, Phœbus onun bir harmanisi ve bir şapkası olduğunu fark edecek zaman buldu. Gölge yanına varınca durdu ve Kardinal Bertrand’ın heykeli kadar kıpırtısız öylece kaldı. Fakat Phœbus’e, geceleri bir kedinin gözbebeklerinden çıkan o belli belirsiz ışıkla dolu sabit gözlerle bakıyordu.

Yüzbaşı yiğitti, elinde kılıçla bir haydut ortaya çıksa pek takmazdı. Fakat bu yürüyen heykel, bu taş kesilmiş adam, adeta kanını dondurdu. O devirde ortalıkta dolaşan birtakım söylentiler, geceleri Paris sokaklarını arşınlayan ve asık suratlı keşiş denen bir tür hayalete dair hikâyeler hatırına geldi. Bir süre şaşkınlık içinde öylece kaldı, sonra gülmeye çalışarak sessizliği bozdu.

“Beyefendi, umduğum gibi bir hırsızsanız, gözüme boş ceviz kabuğuna saldıran bir balıkçıl gibi görünüyorsunuz. Ben iflas etmiş bir ailenin oğluyum azizim. Yandakilere başvurun. Bu kolejin kilisesinde, gerçek haça ait bir parça vardır, gümüş mahfaza içinde saklanır.”

Gölgenin eli, harmaninin altından çıktı ve bir kartal pençesi ağırlığıyla Phœbus’ün koluna yapıştı. Aynı anda gölge konuştu: “Yüzbaşı Phœbus de Châteaupers!”

“Vay canına!” dedi Phœbus, “Nasıl olur, adımı biliyorsunuz!”

“Yalnız adınızı bilmekle kalmıyorum,” dedi harmanili adam mezardan gelir gibi bir sesle. “Bu akşam bir randevunuz

da var.”

“Evet,” dedi şapşallaşan Phœbus.

“Saat yedide.”

“On beş dakika sonra.”

“Falourdel kadının orada.”

“Tastamam öyle.”

“Saint-Michel Köprüsü aşüftesinin evinde.”

“Pazar duasında denildiği gibi, Başmelek Aziz Mikail’in köprüsü.”

“Dinsiz seni!” diye homurdandı hayalet. “Hem de bir kadınla buluşacaksın ha?”

“*Confiteor*.”[179]

“Adı da...”

“Smeralda,” dedi Phœbus neşeyle. Yavaş yavaş tekrar tasasız haline kavuşmuştu.

Bu adı duyunca hayaletin pençesi, Phœbus’ün kolunu öfkeyle sarstı.

“Yüzbaşı Phœbus de Châteaupers, yalan söylüyorsun!”

O anda yüzbaşının alev alev yanan yüzünü, kolunu sıkan kerpetenden kurtulacak kadar şiddetli bir silkinişle geriye sıçrayışını, elini kılıcının kabzasına götürürken yüzünde beliren gururu ve bu öfke karşısında harmanili adamın hareketsizliğini, bütün bunları gören, korkudan titrerdi. Don Juan ile heykel arasındaki dövüşe benzer bir şeydi bu.

“Vay canına!” diye bağırdı Yüzbaşı. “İşte bir söz ki, bir Châteaupers’in kulağına nadiren çalınır. Bunu tekrarlamaya cüret edemezsin!”

“Yalan söylüyorsun!” dedi gölge, soğukça.

Yüzbaşı dişlerini gıcırdattı. Asık suratlı keşiş, hayalet, batıl inançlar... O anda bunların hepsini unutmuştu. Tek gördüğü, bir adam ve bir hakaretti.

“Hahh! bak şimdi oldu!” diye kekeledi, öfkeden boğuklaşan bir sesle. Kılıcını çekti, sonra yine kekeleyerek –çünkü öfke de onu korku gibi titretiyordu– haykırdı:

“Buraya gel! Hemen! Çık karşıma! Çek kılıcını! Şu kaldırım kanla sulansın!”

Ama öbürü yerinden kımıldamıyordu. Hasmını dövüş konumunda ve saldırmaya hazır görünce, “Yüzbaşı Phœbus,” dedi acı acı titreyen bir sesle, “randevunuzu unutuyorsunuz.”

Phœbus gibi adamların öfkesi, saman alevine benzer, bir damla su o alevi söndürüverir. Bu basit söz üzerine Yüzbaşı elinde parlayan kılıcı yere indirdi.

“Yüzbaşı,” diye devam etti adam, “yarın, öbür gün, bir ay sonra, on yıl sonra, beni boğazınızı kesmeye hazır bulacaksınız; ama önce randevunuza gidin.”

“Gerçekten de,” dedi Phœbus, kendisiyle uzlaşmaya çalışır gibi; “insanın bir buluşmada karşılaşabileceği en harika iki şey, bir kılıç ve bir kızdır; ama ikisine birden sahip olabilecekken neden biri için öbürünü kaçırayım ki?”

Kılıcını kınına koydu.

“Randevunuza gidin,” diye tekrarladı meçhul adam.

“Beyefendi,” dedi Phœbus, biraz sıkılarak, “nezaketiniz için çok teşekkür ederim. Aslında Âdem Babamızın giysisini kesip biçmek ve ilik açmak için yarın da zaman müsait olacaktır. Bana hoş bir on beş dakika geçirme imkânı verdiğiniz için size şükran borçluyum. Sizi şu dere gibi akan sulara iki seksen uzatıp yine de güzeller güzeline zamanında yetişmeyi umuyordum, hele böyle durumlarda kadınları biraz bekletmenin iyi etki yaptığı da düşünülürse. Fakat yaman biri gibi görünüyorsunuz, eğlenceyi yarına bırakmak daha iyi olacaktır. Dolayısıyla şimdi randevuma gidiyorum. Saat yedideydi, bildiğiniz gibi. –Phœbus kulağını kaşıdı.– Hay

lanet olsun! Az kalsın unutuyordum! Saman döşeğin ücretini ödemek için bir meteliğim bile yok, yaşlı orospu parayı peşin ister. Bana güveni yok.”

“İşte ödemeniz için gereken para.”

Phœbus, yabancının soğuk elinin, kendi eline büyük bir madenî para sıkıştırdığını hissetti. Bu parayı alıp o eli sıkmadan edemedi.

“Yüce Tanrım!” diye haykırdı, “Siz iyi biriymişsiniz!”

“Bir şartım var,” dedi adam. “Yanıldığımı, demin doğru söylediğinizi bana kanıtlayın. Beni bir köşeye saklayın da söz konusu kadının gerçekten sizin adını telaffuz ettiğiniz kadın olup olmadığını göreyim.”

“Ohhoo!” dedi Phœbus, benim için sakıncası yok. “Biz Sainte-Marthe odasını alacağız. Siz de hemen yanındaki köpek kulübesinden istediğiniz gibi gözetleyebilirsiniz.”

“Gelin öyleyse,” dedi gölge.

“Hizmetinizdeyim,” dedi yüzbaşı. “Sizin Şeytan’ın ta kendisi olup olmadığınızı bilmiyorum. Ama bu akşamlık dost olalım. Yarın size bütün borçlarımı öderim, hem kese hem kılıç konusunda.”

Hızlı hızlı yürümeye başladılar. Birkaç dakika sonra nehrin şırıltısı, o zamanlar üstünde evler bulunan Saint-Michel Köprüsü’ne geldiklerini haber verdi.

“Önce sizi içeri sokayım,” dedi Phœbus arkadaşına; “sonra gidip, beni Petit-Châtelet’de bekleyecek olan güzeller güzeliyle buluşurum.”

Arkadaşı hiç yanıt vermedi. Yan yana yürümeye koyulduklarından beri tek kelime etmemişti. Phœbus alçak bir kapının önünde durup sertçe vurdu. Kapının aralıklarından bir ışık sızdı.

“Kim o?” diye bağırdı dişsiz bir ağız.

“Tanrının belası! Tanrının laneti! Tanrının cezası!” diye cevap verdi Yüzbaşı.

Kapı derhal açıldı ve gelenlere, her ikisi de titreyen yaşlı bir kadınla eski bir lambayı görme fırsatı verdi. Paçavralar içindeki kocakarı iki büklümdü, gözleri küçücüktü, kirli bir bez doladığı başı titreyip duruyordu; elleri, yüzü, boynu, her yanı kırış kırıştı; dudakları adeta diş etlerinin altına giriyordu, ağzının çevresinde yüzüne yılışık bir kedi ifadesi veren ağarmış kıllar vardı.

Odanın içi de sahibinden daha az harap ve pejmürde değildi. Kireçtaşı duvarlar, tavanda kararmış mertekler, kırık dökük bir ateşlik, bütün köşelerde örümcek ağları, ortada aksak bir masa ve tabureler, küllere bulanmış kir pas içinde bir çocuk ve en dipte, tavandaki bir kapakta son bulan tahta bir merdiven.

Phœbus’ün esrarengiz arkadaşı bu ine girerken harmanisinin yakasını gözlerine kadar kaldırdı. Bu arada yüzbaşı, zebaniler misali küfürler savurarak büyük şairimiz Régnier’nin dediği gibi, “*Bir eküde güneşi parlatmak*” ta gecikmedi ve, “Sainte-Marthe odası,” deyiverdi.

Kocakarı ona beyefendi muamelesi yaptı ve eküyü bir çekmeceye sakladı. Bu, siyah harmanili adamın Phœbus’e vermiş olduğu eküydü. Kadın arkasını döndüğünde, küllerin içinde oynamakta olan gür saçlı, üstü başı dökülen küçük çocuk cingözce çekmeceye yaklaştı, eküyü aldı ve yerine bir çalı demetinden kopardığı bir kuru yaprağı koydu.

Kocakarı iki asilzadeye –onlara böyle diyordu– kendisini izlemeleri için bir işaret yaptı ve önleri sıra merdiveni çıktı. Üst kata varınca lambasını bir sandığın üzerine koydu; Phœbus, evin müdavimi sıfatıyla, in gibi karanlık bir odaya açılan bir kapıyı itti. Arkadaşına, “Şuraya girin dostum,” dedi.

Harmanili adam, hiç ses çıkarmadan söyleneni yaptı ve kapı üstüne kapandı. Phœbus'ün kapıyı kilitlediğini ve az sonra kocakarıyla birlikte merdivenden indiğini işitti. Işık da kaybolmuştu.

VIII

Nehre bakan pencerelerin faydası

Claude Frollo (zira Phœbus'ten daha akıllı olan okurun bütün bu macerada Başdiyakoz'dan başka asık suratlı keşiş görmediğini varsayıyoruz), yüzbaşının kendisini kilitlediği karanlık ve daracık yerde bir süre el yordamıyla etrafı tanımaya çalıştı. Burası, mimarların bazen çatıyla istinat duvarının birleştiği yere sığdırdıkları o kuytu odacıklardan biriydi. Phœbus'ün pek yerinde olarak verdiği adla, bu köpek kulübesinin düşey kesiti alınırsa bir üçgen elde edilirdi. Zaten duvarda pencere veya herhangi bir delik de yoktu, çatının eğik düzlemi ayakta durmaya imkân vermiyordu. Dolayısıyla Claude, ayaklarıyla çiğnediği tozun ve molozların arasına çömeldi. Başı ateşler içindeydi. Elleriyle etrafını yoklarken kırık bir cam parçası buldu ve alnına bastırdı; camın serinliği onu biraz rahatlattı.

O anda Başdiyakoz'un karanlık ruhunda neler olup bitiyordu acaba? Bunu ancak kendisi ve Tanrı biliyordu.

Esmeralda, Phœbus, Jacques Charmolue, o kadar sevdiği ama çamurun içinde yüzüstü bıraktığı kardeşi, başdiyakozluk cüppesi, belki de Falourdel kadının evinde ayaklar altına alınan şerefi, bütün bu imgeleri, bu olayları zihninde hangi

uğursuz sıralama uyarınca tanzim ediyordu? Bunu söyleyemem. Ama bu fikirlerin kafasında korkunç bir bütünlük teşkil ettiği muhakkaktı.

On beş dakikadan beri bekliyor, kendini yüzyıl yaşlanmış gibi hissediyordu. Birdenbire tahta merdivenin basamaklarının gıcırdadığını işitti. Birisi yukarı çıkıyordu. Kapak tekrar açıldı ve bir ışık göründü. İninin çürük kapısında oldukça geniş bir aralık vardı; yüzünü oraya yapıştırdı. Bu şekilde yan odada olup biten her şeyi görebilirdi. Kapaktan önce lambası elinde kedi suratlı kocakarı, ardından bıyığını buran Phœbus, sonra üçüncü bir kişi, o güzellik ve zarafet timsali Esmeralda çıktı. Rahip onun yerden göz kamaştırıcı bir hayalet gibi çıktığını gördü. Titredi, gözlerinin önüne bir bulut indi, atardamarları şiddetle zonkladı; etrafında her şey dönüyor, uğulduyordu. Ondan sonra ne bir şey gördü ne de işitti.

Kendine geldiğinde, Phœbus'le Esmeralda yalnızdılar; tahta sandığın üstünde, lambanın yanında oturuyorlardı, ışık Başdiyakoz'un bu iki genci ve odanın en dibindeki derme çatma kereveti rahatlıkla görmesini sağlıyordu.

Kerevetin yanında, üstüne yağmur yağmış bir örümcek ağı görüntüsü veren kırık camıyla bir pencere vardı; bu kırık camdan, gökyüzünün bir köşesiyle uzakta yumuşacık bulutlardan bir puflaya gömülmekte olan ay görünüyordu.

Genç kız kıpkırmızı, şaşkın ve heyecan içindeydi. Aşağı eğik uzun kirpikleri kızarmış yanaklarını gölgeliyordu. Gözlerini kaldırıp bakamadığı subay ise mutluluktan uçuyordu. Kız gayriihtiyarı, beceriksiz ve sevimli bir hareketle, sıranın üstüne parmağıyla anlamsız şekiller çiziyor, sonra parmağına bakıyordu. Ayağı görünmüyordu, çünkü küçük keçi üstüne yatmıştı.

Yüzbaşı gayet şık giyinmişti; giysisinin yaka ve kol uçlarında o zamanın modasına göre zarafetin daniskası olan işlemeli fırfırlar vardı.

Dom Claude, şakaklarını döven kanının uğultusu arasında, onların birbirlerine neler söylediklerini duymakta zorlanıyordu.

(Âşıkların yarenliği oldukça sıradan bir şeydir, sürekli bir *seni seviyorum*'dan ibarettir. Dinleyen kayıtsızlar için, bazı *süslemeler* eklenmediği zaman, kupkuru ve yavan bir cümle. Fakat Claude kayıtsız biri olarak dinlemiyordu.)

"Ahh!" diyordu genç kız gözlerini yerden kaldırmadan, "Beni horgörmeyin Monsenyör Phœbus. Yaptığım şeyin kötü olduğunu hissediyorum."

"Seni horgörmek mi, güzel çocuk?" diyordu subay büyük ve sıra dışı bir kibarlıkla, "Seni horgörmek ha! Tanrı göstermesin, neden yapayım bunu?.."

"Sizin peşinize takılıp buraya geldiğim için."

"Bak güzelim, bu konuda anlaşamıyoruz. Aslında seni hor görmek değil, senden nefret etmem gerekirdi."

Genç kız korku içinde yüzüne baktı:

"Benden nefret etmek mi? Ne yaptım ki?"

"Beni bu kadar yalvarttığın için."

"Heyhat!" dedi kız, "Ettiğim bir yemini çiğniyorum da ondan... Artık anamı babamı bulamayacağım... Muskam da gücünü kaybedecek. Ama ne önemi var? Şimdi ana babaya ne ihtiyacım var?"

Böyle konuşurken sevinç ve sevgiyle nemlenen iri kara gözlerini yüzbaşıya dikmişti.

"Sizi anlıyorsam Şeytan çarpsın!" diye haykırdı Phœbus.

Esmeralda bir an sessiz kaldı, sonra gözlerinden bir damla yaş, dudaklarından bir iç çekiş döküldü ve şöyle dedi:

“Ahh beyefendi, sizi seviyorum.”

Genç kız öyle bir masumiyet rayihası, öyle sevimli bir fazilet halesiyle çevriliydi ki, Phœbus onun yanında kendini tamamen rahat hissedemiyordu. Yine de bu söz cesaretini artırdı.

“Beni seviyorsunuz ha!” dedi coşkuyla ve kolunu kızın beline attı. Zaten bu fırsatı kolluyordu.

Rahip bunu gördü ve göğsünde saklı tuttuğu hançerin kabzasını parmağının ucuyla yokladı.

“Phœbus,” diye devam etti çingene kızı, yüzbaşının ısrarlı ellerini yavaşça belinden çözerek; iyi kalplisiniz, yüce gönüllüsünüz, yakışıklısınız. Çingeneler arasında kaybolmuş zavallı bir çocuk olan beni kurtardınız. Uzun zamandan beri hayatımı kurtaracak bir subayın hayalini kuruyordum. Sizi tanımadan sizin hayalinizi kuruyormuşum meğer, Phœbus’üm benim. Hayalimdeki kişinin de sizinki gibi güzel bir üniforması, soylu bir ifadesi ve bir kılıcı vardı. Adınız Phœbus, güzel bir ad. Hadi Phœbus, kılıcınızı çekin de bir göreyim.

“Çocuk!” dedi yüzbaşı ve gülümseyerek kılıcını çekti. Çingene kızı kabzaya, keskin çeliğe baktı, sevimli bir merakla el siperinin üzerindeki rakamı inceledi, kılıcı öperek şöyle dedi:

“Sen bir yiğidin kılıcısın. Yüzbaşımı seviyorum.”

Phœbus yine fırsattan istifade, kızın eğilmiş güzel boynuna bir öpücük kondurdu; bunun üzerine kız pancar gibi kızararak doğruldu. Rahip karanlığının içinde dişlerini gıcırdattı.

“Phœbus,” diye devam etti kız, “izin verin sizinle konuşayım. Biraz yürüyün, boyunuzu bosunuzu göreyim,

mahmuzlarınızın şakırtısını işiteyim. Tanrım, ne kadar yakışıklısınız!”

Yüzbaşı, kızın gönlünü yapmak için kalktı, aynı zamanda mutlu bir tebessümle ona çıkışıyordu:

“Sahiden çocuksun sen! Aklıma gelmişken güzelim, tören kılığımı gördün mü peki?”

“Ne yazık ki hayır.”

“Asıl onu görecektin!”

Phœbus tekrar gelip kızın yanına oturdu; ama öncekinden çok daha yakınına sokuldu. “Dinle, canımın içi...”

Çingene kızı çılgınlık, zarafet ve neşe dolu bir çocukluk sergileyerek o güzel eliyle yüzbaşının ağzına birkaç kez hafif hafif vurdu.

“Yo, yoo, sizi dinlemeyeceğim. Beni seviyor musunuz? Beni sevip sevmediğinizi söylemenizi istiyorum.”

“Seni seviyor muyum ha, hayatımın meleği!” diye haykırdı yüzbaşı yarı yarıya diz çökerek. “Bedenim, kanım, ruhum, her şeyim sana ait, hepsi senin için! Seni seviyorum ve senden başka kimseyi sevmedim.”

Yüzbaşı birçok benzer durumda bu cümleyi o kadar tekrarlamıştı ki, şimdi de tek bir kelimesini unutmadan bir solukta söyleyiverdi. Bu tutkulu aşk ilanını duyunca kız meleksi bir mutlulukla dolu gözlerini gökyüzü yerini tutan kirli tavana kaldırdı.

“Ahh!” dedi, “İşte insan böyle bir anda ölmeli!”

Phœbus ise bu ânı da uygun bularak kızdan bir öpücük daha çaldı, bu da zavallı Başdiyakoz’un acıyla kıvranmasına yol açtı.

“Ölmek mi?” diye haykırdı âşık Yüzbaşı. “Ne diyorsun sen, güzel meleğim? Yaşamak için an bu andır, öyle değilse Jüpiter terbiyesiz bir haylaz demektir! Bu kadar tatlı bir şeyin

daha başındayken ölmek ha! Hay senin ağzına, ne biçim şaka bu?.. –Yine pot kırdık.– Dinle, sevgili Similar... Esmenarda... Affedersin ama o kadar garip bir adın var ki, bir türlü dilim dönmüyor. Sanki bir çalılık da takılıp kalıyorum.”

“Tanrım,” dedi zavallı kız, “bense nadir ve tuhaf olduğu için güzel olduğunu sanıyordum bu adın!.. Ama mademki sizin hoşunuza gitmiyor, bundan böyle adım Goton olsun.”

“Boş ver canım, bu kadarcık şey için gözyaşı dökecek değiliz ya güzelim! Alışmak gereken bir ad, hepsi bu. Zaten ben bir kez ezberledim mi sorun kalmaz. Neyse dinle sevgili Similar, sana tutkuyla tapıyorum ben. Seni gerçekten seviyorum, öyle ki bu bir mucize! Tanıdığım bir kızcağız bu yüzden öfkeden kuduruyor...”

Kıskanç kız sözünü kesti:

“Kimmiş o?”

“Bunun bizim için ne önemi var?” dedi Phœbus. “Sen beni seviyor musun?”

“Ahh!” dedi kız.

“İyi ya, hepsi bu işte. Benim de seni nasıl sevdiğimi göreceksin. Seni, dünyanın en mutlu kadını yapmazsam ne olayım. Bir yerlerde küçük güzel bir yuvamız olacak. Okçularıma pencerenin altında resmi geçit yaptıracağım. Hepsi atlıdır, Yüzbaşı Mignon’unkileri ciddiye bile almazlar. Aralarında kargılılar, teberdarlar, arbaletçiler vardır. Seni Parislilerin Rully ambarında yapılan büyük gösterilerine götüreceğim. Muhteşemdir. Seksen bin silahlı adam; yelekli veya zırhlı otuz bin beyaz üniforma; altmış yedi esnaf örgütünün flaması; Parlamento’nun, divanı muhasebatın, genel iltizam ve yardım hazinesinin bayrakları; kısacası akla ziyan bir geçit alayı! Seni Kraliyet Konağı’ndaki aslanları

görmeye de götüreceğim; bunlar yırtıcı hayvanlardır. Bütün kadınlar böyle şeyleri sever.”

Birkaç dakikadan beri genç kız tatlı düşüncelere gömülmüş, sözlerinin anlamına dikkat etmeden Phœbus’ün sesine dalıp gitmişti.

“Mutlu olacaksın!” diye devam etti Yüzbaşı; aynı anda yavaşça kızın kemerininin tokasını çözdü.

“Heyy, ne yapıyorsunuz?” dedi kız birden irkilerek. Bu *müessir fiil* onu rüyasından çekip almıştı.

“Hiç,” dedi Phœbus. “Sadece diyordum ki, benimle birlikte olduğun zaman bu komik kenar mahalle kılığını terk etmen gerekecek.”

“Seninle birlikte olduğum zaman, Phœbus’üm benim!” dedi kız sevecenlikle.

Yeniden düşünceli ve sessiz tavrına büründü.

Onun bu uysal halinden cesaret bulan yüzbaşı beline sarıldı, kız direnç göstermedi; sonra usul usul zavallı çocuğun elbisesinin göğsündeki bağcıkları çözmeye koyuldu; elbise yakalığını öyle bir açtı ki, soluk soluğa kalmış Rahip, çingene kızının o güzelim yuvarlacık ve esmer omzunun, ufukta sisin içinden doğan ay gibi, tülün içinden çıktığını gördü.

Genç kız, Phœbus’ün yaptıklarına karşı koymuyordu. Sanki farkında değildi. Cüretkâr yüzbaşının gözleri parlıyordu.

Kız birdenbire ona döndü:

“Phœbus,” dedi sonsuz bir sevgi ifadesiyle, “bana dinini öğretsene.”

“Dinimi mi?” diye haykırdı yüzbaşı bir kahkaha atarak. “Sana dinimi öğreteceğim ha! Hay kör şeytan! Ne yapacaksın benim dinimi?”

“Evleneceğiz ya, onun için.”

Yüzbaşının yüzünde beliren ifadede şaşkınlık, küçümseme, aldırmazlık ve hovardaca bir ihtiras vardı.

“Hadi canım sen de!” dedi, “Evlenecek miyiz ki?..”

Çingene kızının yüzü soldu, hüzünlü bir edayla başını önüne eğdi.

“Güzel sevgilim,” dedi tatlılıkla Phœbus, “bu saçmalık da neyin nesi? Evlenmekmiş, aman ne önemli şey! Bir rahibin önünde Latince döktürmeyince insan daha az mı sever?”

Böyle en tatlı sesiyle konuşurken bir yandan da kıza iyice sokulmuş, yılışık ellerini tekrar onun ince ve kıvrak beline koymuştu; gözleri ateşlendikçe ateşleniyor, her şey Mösyö Phœbus’ün, Jüpiter’in bile bir sürü aptallık yaptığı ve babacan Homeros’un bunları gizlemek için bir bulutu yardıma çağırmak zorunda kaldığı o âna yaklaştığını gösteriyordu.

Bu arada Dom Claude her şeyi görüyordu. Kapı fıçı tahtalarından yapılmıştı, hepsi çürümüş olan bu tahtaların aralarında onun alıcı kuş bakışlarıyla olan biteni izlemesini sağlayacak geniş açıklıklar vardı. O zamana dek katı manastır yaşamına biat etmiş olan bu esmer tenli ve geniş omuzlu rahip, bu aşk, gece ve şehvet sahnesi karşısında ürperiyor, yerinde duramıyordu. Bu ateşli genç adama teslim olan üstü başı dağılmış genç ve güzel kız, onun damarlarına erimiş kurşun akıtıyordu. İçdünyasında olağanüstü şeyler oluyor, kösnül bir kıskançlık içinde, gözlerini çözülmüş bağcıkların açıkta bıraktığı tenden alamıyordu. O anda zavallının çürük tahtalara yapışmış yüzünü gören, bir kafesin dibinde bir ahuyu mideye indirmekte olan çakala bakan bir kaplan suratı gördüğünü sanırdı. Gözbebekleri kapı aralıklarının ardında bir mum gibi ışık saçıyordu.

Birdenbire Phœbus el çabukluğuyla kızın yakalığını çıkardı. Solgun ve hülyalı durmakta olan zavallı çocuk sıçrayarak uyanır gibi ayıldı. Cüretkâr subaydan hızla uzaklaştı; çıplak gerdanına ve omuzlarına bir göz atınca, utançtan kıpkırmızı kesilerek dili tutuldu, göğsünü saklamak istiyormuş gibi iki güzel kolunu önünde kavuşturdu. Yanaklarını al al yapan aşk ateşi olmasa onu böyle sessiz ve hareketsiz gören, bir mahcubiyet heykeli gördüğünü sanabilirdi. Gözleri yerdeydi.

Bu arada yüzbaşının hareketi, boynunda taşıdığı esrarlı muskayı açığa çıkarmıştı.

“Bu da nedir?” dedi yüzbaşı, ürküttüğü güzel yaratığa tekrar yanaşmak için bu bahaneye sarılarak.

“Ona dokunmayın!” dedi kız telaşla, “O benim koruyucumdur. Ailemi bulmamı sağlayacak olan odur, tabii buna layık kalabilirsem. Ahh! Bırakın beni yüzbaşım! Annem! Zavallı anneciğim! Neredesin? Yardım et! Lütfen Mösyö Phœbus! Yakalığımı verin bana!”

Phœbus geri çekildi ve soğuk bir tavırla konuştu:

“Ya küçükhanım, demek öyle! Görüyorum ki beni sevmiyorsunuz!”

“Seni sevmiyor muyum?” diye haykırdı zavallı çaresiz çocuk ve yüzbaşının boynuna sarılarak yanına oturttu. Seni sevmiyorum, öyle mi Phœbus’üm? Neler söylüyorsun böyle, kötü kalpli adam, benim yüreğimi parça parça etmek mi istiyorsun? Ohh! Hadi, al beni, her şeyimi al! Bana ne istersen yap. Ben seninim. Muskanın ne önemi var! Annemin ne önemi var! Seni sevdiğime göre annem sensin benim! Phœbus, sevgili Phœbus’üm benim, görüyor musun beni? Bu benim, bak bana. Reddetmemek lütfunda bulunduğun, sana gelen, seni bulmak için kendi ayağıyla gelen o küçük kızım

ben... Ruhum, hayatım, bedenim, kişiliğim, bütün bunlar sana ait, yüzbaşım benim! Senin canını mı sıkıyor, tamam öyleyse evlenmeyelim. Hem sonra, ben neyim ki? Zavallı bir sokak kızı! Oysa sen, Phœbus'üm, sen bir asilzadesin. Bir dansöz, bir subayla evlenecek ha! Olacak şey mi bu? Deliymişim ben. Hayır Phœbus, hayır, senin metresin, eğlencen, zevk aracın olacağım, ne zaman istersen, sana ait bir kız; ben yalnız bunun için yaratılmışım; lekelenmiş, aşağılanmış, onurunu yitirmiş ama ne önemi var! seviliyor ya... Kadınların en gururlusu ve en sevinçlisi olacağım. Yaşlandığım ya da çirkinleştiğim zaman, Phœbus, artık sizi sevmeye uygun olmadığım zaman, hizmetinizi görmem için bana tahammül edeceksiniz. Başkaları size atkılar işleyecek, ben hizmetçiniz olarak onları temiz tutacağım. Mahmuzlarınızı parlatmama, üniformanızı fırçalamama, süvari çizmelerinizin tozunu almama izin vereceksiniz. Bu merhameti göstereceksiniz, değil mi, Phœbus'üm? O zamana kadar da al beni! İşte, Phœbus, bütün bunlar senin... Sadece beni sev, yeter! Biz çingene kızlarına gereken tek şey budur: hava ve aşk.

Böyle konuşurken kollarını subayın boynuna doluyor, ona aşağıdan yukarı doğru yalvarırcasına, gözyaşlarıyla karışık bir gülümsemeyle bakıyor, narin gerdanı çuha giysiye ve sert işlemelere sürtünüyordu. Yarı çıplak vücudu yüzbaşının kucağında kıvranıyordu. Kendinden geçen yüzbaşı, ateşli dudaklarını bu güzelim esmer omuzlara yapıştırdı. Bakışları tavanda kaybolan genç kız arkaya doğru devrilmiş, kalbi deli gibi çarparak, bu öpücüğün altında ürperiyordu.

Birdenbire Phœbus'ün başının üstünde bir başka baş, mosmor kesilmiş, kasılıp kalmış, iblis gözleriyle bakan bir surat gördü. Bu suratın yanında hançer tutan bir el vardı.

Rahip'in suratı ve eli. Kapıyı kırmıştı ve işte oradaydı. Phœbus onu göremiyordu. Genç kız bu korkunç görüntü karşısında, bir kartalın yuvarlak gözleriyle yuvasının içine baktığı anda başını kaldıran bir güvercin gibi, dondu kaldı, sesi soluğu kesildi.

Çığlık bile atamadı. Hançerin, Phœbus'ün üstüne indiğini ve buğusu tüterek tekrar havaya kalktığını gördü.

"Lanet olsun!" dedi yüzbaşı ve yere yuvarlandı.

Kız bayıldı.

Gözlerinin kapandığı, bütün duygularını yitirdiği anda, dudaklarında ateş gibi bir temas, celladın kızgın demirinden daha da yakıcı bir öpücük hisseder gibi oldu.

Kendine geldiği zaman etrafı devriye kıtasının askerleriyle çevriliydi, kanlar içindeki yüzbaşıyı götürüyorlardı, Rahip ortada yoktu; odanın dibindeki, nehre bakan pencere ardına kadar açıktı, subaya ait olduğunu düşündükleri bir harmaniyi yerden alıyorlardı; genç kız çevresinde şöyle konuşulduğunu işitiyordu:

"Bir büyücü bu, yüzbaşıyı hançerlemiş..."

148. Söz konusu tabire bire bir olarak Bartas Kontu Guillaume de Salluste'ta (1544-1590) rastlanmamışsa da böyle bir istiare bu şaire sıkça mal edilmiştir. (Y.N.)

149. (Fr.) *Gondelaurier* adındaki *gond* ve *laurier* sözcüklerinin anlamı. (Ç.N.)

150. Batı Hıristiyan kiliselerinde her mevsim, bir hafta boyunca üç farklı günde kutlanan yortu. (Y.N.)

151. Hurma Pazarı Yortusu. Katolik ve Ortodoks kiliselerinin ortak kutladığı, Hz. İsa'nın Kudüs'e Giriş Günü, Paskalya'dan önceki pazar. (Y.N.)

152. (Fr. Yağlı Salı) Fransa'da, Paskalya öncesindeki kırk günlük Büyük Perhiz döneminin başlangıcı olan Küllenme Çarşambası'ndan önceki salı. Tövbe Salısı. (Y.N.)

153. (Lat.) Erkekle kadın baş başa kalınca Kutlu Babamız, duasını okumayı düşünmez. (Y.N.)

154. Aslında Annonciation (Müjde), yıl içinde günü değişen bir yortu değildir, her yıl 25 Mart'ta kutlanır. (Y.N.)

155. (Lat.) Aynı şekilde. (Y.N.)

156. (Lat.) Ama doğrusu şu ki. (Y.N.)

157. (Lat.) Doğrusu şu kebapçılar şaşırtıcı şeyler! (Sauval.) (Y.N.)

158. (Lat.) Üfle, ümit et. (Sözcük oyunu. Ç.N.)

159. Nereden? Oradan? – İnsan insanın canavarıdır. – Yıldızlar, kale, ad, ilahî kudret. – Büyük kitap, büyük kötülük. – Öğrenme cesareti göster. – İstediği yere doğru eser. (Y.N.)

160. "Rabbe semavi, senyöre dünyevi denmeli." Notre-Dame de Paris dosyasında Hugo'nun notu: "Eskiden Dominus terimi sadece Tanrı için kullanılır, azizler, papalar, imparator ve krallar, vd.ye domnus denirdi." (Y.N.)

161. Şurada burada. (Y.N.)

162. Hugo sonraki bölümde bu sözcüklerin anlamını veriyor. (Y.N.)

163. Hugo'nun notu: "Ava Krallığı'nda Sigéani adlı ruh, doğa olaylarını yönetir, şimşek çaktırıp yıldırım fırlatır." (Y.N.)

164. (Lat.) Yunancadır, okunmaz. (Y.N.)

165. (Lat.) Çalışmayan yemesin. (Y.N.)

166. (Lat.) Üvendireler, kızgın saclar, haçlar ve ilmiklere karşı / İpler, zincirler, zindanlar, boyunduruklar, köstekler ve demir halkalar... (Plautus, *Asinaria*, 549-550.) (Y.N.)

167. (Lat.) "Onun aracılığıyla", "onunla birlikte" ve "onun içinde" (Ayin metninde yer alan bu sözlerin sihirli bir anlamı vardı). (Y.N.)

168. XIII. yüzyılda Batı'da bu adla tanınan ve yazarı bilinmeyen bir Arapça sihirbazlık elkitabı. (Y.N.)

169. (Lat.) Çıplak ve bağlı, yüz (okka) çekersin ayaklarından asılınca. (Plautus, *Asinaria*, 301). (Y.N.)

170. Dişi vampir ya da büyücü. (Y.N.)

171. (Lat.) İblislerin gücü ve faaliyetleri üstüne konuşma. Psellos: XI. yüzyılda yaşamış Bizanslı yazar. (Y.N.)

172. (Lat.) Çünkü çini bulunmayan hiçbir yer yoktur. (Y.N.)

173. (Lat.) Sana hamd ediyoruz Tanrım! (Y.N.)

174. (Lat.) Özgün biçiminin koruması altında, ruh bozulmadan kalır. (Y.N.)

175. *Vieille Science*: Kadim ilim. *La vieille scie anse*: Kocakarı sapı yontuyor. İki ibarenin telaffuzu aynı. (Ç.N.)

176. (Lat.) Kem sözler arasında yaşayan, şerefsizdir. (Y.N.)

177. (Lat.) Eskiden incir ağacı gövdesiydim. (Y.N.)

178. (Lat.) Autun piskoposu. (Y.N.)

179. (Lat.) İtiraf ediyorum. (Y.N.)

Sekizinci kitap

I

Kuru yaprağa dönüşen ekü

Gringoire ve bütün Miracles Sarayı, ölümcül bir endişe içindeydi. Tam bir aydan beri Esmeralda'yla keçisine ne olduğunu bilmiyorlardı. Kızın kayboluşu, Mısır düküyle diğer dolandırıcı dostlarını çok üzüyor, keçinin yokluğu da Gringoire'ın acısını ikiye katlıyordu. Kız bir akşam ortadan kaybolmuş, bir daha yaşadığına dair hiçbir işaret alınmamıştı. Bütün araştırmalar sonuçsuz kalmıştı. Birkaç "sabuncu" Gringoire'a, kızı o akşam Saint-Michel Köprüsü civarında bir subayla birlikte gördüklerini söylüyorlardı; fakat çingene usullerine göre evlenmiş bu koca kuşkucu bir filozoftu, üstelik karısının ne denli bekâretine düşkün olduğunu herkesten iyi biliyordu. Çingene kızının erdemi ile muskanın bir araya gelişinin, nasıl alt edilmez bir hayâ duygusu doğurduğunun farkındaydı ve bu namus direncini ikinci kuvvetine kadar matematik olarak hesaplamıştı. Dolayısıyla, bu bakımdan içi rahattı.

Bu yüzden de bu kayboluşu açıklayamıyordu. Derin bir keder içindeydi; mümkün olsa daha da zayıflayacaktı. Edebî meraklarına, eline geçecek ilk parayla bastırmayı umduğu (zira Hugues de Saint-Victor'un ünlü Wendelin von Speyer'in harfleriyle basılmış *Didascalon*'unu gördüğünden beri kafasını matbaaya takmıştı) büyük eseri *De figuris regularibus et irregularibus*'a[180] varıncaya kadar her şeyi unutmuştu.

Bir gün ceza mahkemesinin bulunduğu Tournelle'in önünden kederli kederli geçerken, Adalet Sarayı'nın kapılarının birinde gözüne bir kalabalık ilişti.

"Ne oluyor burada?" diye sordu binadan çıkan bir gence.

"Bilmiyorum beyefendi," dedi genç adam. "Bir askeri öldüren bir kadın yargılanıyormuş, diyorlar. İşin içinde büyücülüğün de olduğunu düşündükleri için, piskoposla kilise mahkemesi de davaya müdahil olmuş; Josas Başdiyakozu olan ağabeyimin hayatı orada geçiyor. Bugün onunla konuşmak istiyordum ama kalabalıktan yanına ulaşamadım; bu benim için çok kötü oldu çünkü paraya ihtiyacım var."

"Çok yazık beyefendi," dedi Gringoire, "size ödünç verebilmeyi isterdim; ama ceplerim delikse de sebep eküler değildir."

Delikanlıya, Başdiyakoz olan ağabeyini tanıdığını söyleme cesaretini bulamadı, kilisede yaşanan sahneden beri yanına uğramamıştı ve bu ihmal rahatını kaçırıyordu...

Öğrenci yoluna gitti, Gringoire da büyük salonun merdivenlerini çıkmakta olan kalabalığın peşine takıldı. Efkâr dağıtmak için bir ceza davasından daha iyisi olmadığını düşünüyordu, zira yargıçlar genellikle pek eğlendirici bir bönlük sergiliyorlardı. Aralarına karıştığı insanlar dirsek dirseğe, sessizce ilerliyorlardı. Eski binanın bağırsağıymış gibi kıvrıla kıvrıla giden uzun ve karanlık bir koridorun ağır ve sıkıcı bir yerinde sayışın ardından alçak bir kapıya ulaştı, uzun boyu sayesinde kalabalığın dalgalanan kafaları üzerinden içeriye göz gezdirebildi.

Salon geniş ve loştu, loşluğu daha da geniş gösteriyordu. Akşam oluyordu; sivri kemerli uzun pencerelerden artık sadece solgun bir ışık giriyor, bu ışık da üstlerindeki binlerce figürün karanlıkta belli belirsiz kımıldar gibi göründüğü,

oymalı dev bir ahşap kafese, yani kubbeye varmadan sönüp gidiyordu... Masaların üzerinde, şimdiden yakılmış birçok mum vardı, bu mumlar evraklara gömülmüş kâtiplerin başlarını aydınlatmaktaydı. Salonun ön bölümünü ahali doldurmuştu; sağda ve solda, masaların başında, cüppeli adamlar vardı; dipte, bir setin üstünde, son sıraları karanlıkta kalan birçok yargıç vardı; kıpırtısız ve uğursuz suratlar... Duvarlar sayısız zambak motifiyle bezeliydi. Yargıçların başlarının üstünde büyük bir İsa heykeli belli belirsiz seçiliyor; her yerde, mum ışığında uçları tutuşmuş gibi görünen mızrak ve teberler görülüyordu.

“Beyefendi,” dedi Gringoire, yanındakilerden birine, “şurada ruhani meclisteki yüksek rahipler gibi dizilmiş duran şu şahıslar kim acaba?”

“Beyefendi,” diye cevap verdi adam, “sağdakiler yüce mahkeme üyeleri, soldakiler soruşturma kurulu üyeleri; kilise mahkemesi üyeleri siyah cüppeli, soruşturma kurulu üyeleri ise kırmızı cüppeli.”

“Şurada, onların üst tarafında, terleyip duran, kıpkırmızı kesilmiş o şişman zat da kim?”

“Sayın başkan.”

“Peki ya arkasındaki o koyunlar?” diye devam etti, daha önce söylediğimiz gibi yargıç tayfasını hiç sevmeyen Gringoire. Bu belki de talihsiz temsil olayından beri Adalet Sarayı’na karşı beslediği hınçtan ileri geliyordu.

“Kraliyet Konağı’nın dilekçe kurulu üyeleri.”

“Ya önündeki şu yabandomuzu?”

“Parlamento mahkemesinin zabıt kâtibi.”

“Ya sağdaki timsah?”

“Kralın özel yetkili avukatı Üstat Philippe Lheulier.”

“Ya soldaki şu iri kara kedi?”

“Üstat Jacques Charmolue, kilise mahkemesinde kral vekili, yanında da kilise mahkemesinin muhterem üyeleri.”

“Peki beyefendi,” dedi Gringoire, “bütün bu saygıdeğer şahsiyetler burada ne yapıyorlar?”

“Yargılama yapıyorlar.”

“Kimi yargılıyorlar? Ben sanık filan göremiyorum.”

“Sanık bir kadın, beyefendi. Onu göremezsiniz. Sırtı bize dönük ve kalabalığın arkasında kalıyor. Bakın şurada bir sürü teber görülüyor ya, işte orada.”

“Kim bu kadın? Adını biliyor musunuz?”

“Bilmiyorum beyefendi, daha yeni geldim. Ancak tahminime göre işin içinde büyücülük var, çünkü kilise mahkemesi de davaya katılıyor.”

“Hadi bakalım!” dedi filozofumuz, “demek bütün bu cüppeli güruhunun insan eti yemesini seyredeceğiz. Bu da diğerleri gibi bir gösteri işte...”

“Beyefendi,” dedi adam, “Üstat Jacques Charmolue pek efendi görünmüyor mu, ne dersiniz?”

“Hımm!” dedi Gringoire. “Burun delikleri dar, dudakları ince efendilere güvenim yoktur.”

Bu sırada çevredekiler, iki gevezeyi susturdu. Önemli bir tanıklık dinleniyordu.

Tanık bir kocakarıydı; yüzü giysilerinin içinde o denli kaybolmuştu ki, yürüyen bir paçavra yığını gibi görünüyordu.

“Efendilerim,” diyordu, “olay tamamen doğrudur; benim kırk yıldan beri Saint-Michel Köprüsü’nde esnaflık yapan, kapısı kumaş boyacısı Tassin-Caillart’ın suyun yukarısındaki evine bakan, bütün kira vergi ve harçlarını günü gününe ödeyen Falourdel Kadın olduğum ne kadar doğruysa o kadar doğrudur. Şimdi zavallı bir ihtiyarım; ama vaktiyle güzel bir kızdım efendilerim! Birkaç gündür bana şöyle diyorlardı:

‘Falourdel Kadın, akşamları çıkrığını fazla çevirme, Şeytan yaşlı kadınların örekesindeki yünü boynuzlarıyla taramayı sever. Geçen yıl Temple civarında görülen asık suratlı keşişin, şimdilerde Cité’de dolaştığı muhakkak. Falourdel kadın, dikkat et de senin kapını çalmasın.’ Bir akşam, çıkrığımı çeviriyordum ki, kapıma vuruldu. Kim o, dedim. Küfür edildi. Açtım. İki adam içeri girdi. Yakışıklı bir subayla siyahlar giyinmiş biri. Siyahlı adamın yalnız gözleri görünüyor, iki kor tanesi... Tüm geri kalanı, harmaniyle şapkadan ibaret. Bana şöyle dediler: ‘Sainte-Marthe’ın odası.’ Bu, üst kattaki odamdır efendilerim, en temizi, dedim ben de. Bana bir ekü verdiler. Eküyü çekmeceme attım, içimden şöyle geçirdim: Yarın Gloriette’teki mezbahadan işkembe alırım. Yukarı çıktık. Üst kattaki odaya gelince benim sırtım dönükken siyahlı adam kayboldu. Buna biraz şaşırdım. Bir asilzade gibi yakışıklı olan subay, benimle birlikte indi. Sonra dışarı çıktı. Yün çilesinin dörtte birini eğirmiştim ki güzel bir kızla geri geldi, başlığı da olsaydı güneş gibi parlayacak bir taşbebek... Yanında bir de teke vardı, kocaman bir teke, beyaz mı siyah mı hatırlamıyorum. Bu beni bayağı düşündürdü. Kız beni ilgilendirmez ama teke!.. Bu hayvanları sevmem, sakal ve boynuzları vardır, insana benzerler. Hem de cumartesiyi[181] akla getirirler. Yine de bir şey demedim. Eküyü almıştım. Doğrusunu yapmamış mıyım muhterem yargıç? Kızla yüzbaşıyı yukarı odaya çıkardım ve yalnız bıraktım, yani tekeyle birlikte. İndim ve yünümü eğirmeye devam ettim. Şunu da söylemem lazım, evimin bir zemin bir de birinci katı vardır, köprüdeki diğer evler gibi arka tarafı nehre bakar; hem zemin hem birinci kattaki pencereler suya açılır. Evet, yünümü eğiriyordum. Bilmem neden, tekenin yeniden aklıma getirdiği şu asık suratlı keşişi düşünüyordum; hem sonra

güzel kızın kılığı da biraz tuhaftı. Birdenbire yukarıdan bir feryat işittim ve bir şeyin yere düştüğünü, pencerenin açıldığını duydum. Aşağıdaki kendi pencereme koştum, gözümün önünden kapkara bir şeyin geçerek suya düştüğünü gördüm. Rahip kılığında bir hayaletti. Mehtap vardı, onu gayet iyi gördüm. Cité'ye doğru yüzüyordu. O zaman zangır zangır titreyerek devriyeyi çağırdım. On iki kişilik devriye bölüğünden efendiler içeri girdi; ilk anda meselenin ne olduğunu bilmediklerinden hayli neşeliydiler ve beni dövdüler. Durumu onlara açıkladım. Yukarı çıktık. Bir de ne görelim! Zavallı odam kan içinde, yüzbaşı boynunda bir hançerle yerde upuzun yatıyor, kız ölü taklidi yapıyor, teke de iyice ürkmüş. Tamam, dedim, taban tahtalarını yıkamak on beş günümü alır, kazımak gerekecek, korkunç bir şey. Zavallı genç subayı ve göğsü bağrı açık kızı alıp götürdüler. Durun bitmedi. En kötüsü, ertesi gün işkembe almak için eküyü çekmecede aradığımda, yerinde kuru bir yaprak buldum."

Kocakarı sustu. Dinleyenler arasında bir dehşet mırıltısı dolaştı. "O hayalet, o teke, bütün bunlar büyücülük kokuyor," dedi Gringoire'ın yanındakilerden biri. "Ya o kuru yaprak!" diye ekledi bir başkası. "Hiç şüphe yok," diye devam etti üçüncüsü, "bu subayları soymak için asık suratlı keşişle kumpas kurmuş bir cadı bu."

Gringoire'ın kendisi de bütün bu hikâyeyi korkunç ve inanılır bulmaktan pek uzak değildi.

"Falourdel kadın," dedi sayın başkan azametle, "adalete diyeceğiniz başka bir şey yok mu?"

"Yok Monsenyör," dedi kocakarı, "ancak raporda evim biçimsiz ve leş gibi kokan bir virane olarak geçiyor, bu hakaretamiz bir niteleme. Köprüdeki evler pek gösterişli değildir, doğru, çünkü çok fazla insan yaşar orada; ama yine

de bazı kasaplar bile orada oturmaktan gocunmaz ki, bunlar pek temiz güzel hanımlarla evli, zengin insanlardır.”

Gringoire’ın timsaha benzettiği yargıç ayağa kalktı.

“Susun!” dedi. “Sanığın üzerinde bir hançer bulunduğunu göz ardı etmemelerini rica ediyorum beylerden. Falourdel kadın, iblisin verdiği ekü, kuru yaprağa dönüşmüş, o yaprağı getirdiniz mi?”

“Evet, Monsenyör, onu buldum. İşte burada.”

Bir mübaşir kuru yaprağı timsaha verdi, adam üzgünce bir baş işareti yaptı ve yaprağı başkana, o da kilise mahkemesi kral vekiline devretti, böylece yaprak bütün salonu dolaştı.

“Bu bir kayın yaprağı,” dedi Üstat Jacques Charmolue. “Büyücülüğün yeni bir kanıtı.”

Mahkeme üyelerinden biri söz aldı:

“Sanık, evinizde yukarıya iki adamla birlikte çıkmış. Önce kaybolduğunu, sonra Seine’de rahip kılığıyla yüzdüğünü gördüğünüz siyahlı adam ve subay. Size o eküyü hangisi verdi?”

Kadın bir an düşündü ve cevap verdi: “Subay.” Salonda bir mırıltı dolaştı.

“Ahh!” diye düşündü Gringoire, “İşte bu benim inancımı sarstı.”

Bu sırada Kral’ın özel yetkili avukatı Üstat Philippe Lheulier yeniden söze karıştı:

“Sayın beylere hatırlatırım ki, katledilen subay başucunda kaleme alınan ifadesinde, siyahlı adamın kendisine yanaştığı anda aklından belli belirsiz onun pekâlâ asık suratlı keşiş olabileceği fikrinin geçtiğini beyan ederek, hayaletin kendisini sanıkla buluşmaya zorladığını, ve kendisinin, yani yüzbaşının, parasız olduğunu öğrenince Falourdel kadına

ödeme yapmakta kullandığı adı geçen eküyü verdiğini eklemiştir. Demek ki o ekü de Cehennem'den çıkma bir paradır."

Bu inandırıcı uyarı, Gringoire'ın ve salondaki diğer şüphecilerin bütün şüphelerini dağıtmış göründü.

"Belgelerin dosyası sayın efendilerin elindedir," diye ekledi Kral'ın avukatı yerine otururken. "Phœbus de Châteaupers'in ifadesini oradan okuyabilirler."

Bu adı duyan sanık ayağa kalktı. Başı kalabalığın üzerine çıktı. O zaman Gringoire dehşet içinde Esmeralda'yı tanıdı.

Kız solgundu; vaktiyle son derece zarif biçimde örülmüş ve sarı pullarla süslü olan saçları darmadağınık omuzlarına dökülüyordu; dudakları morarmıştı, çukura kaçan gözleri ürküntü veriyordu. Heyhat!

"Phœbus!" dedi sayıklıyormuş gibi, "Nerede o? Ne olur, efendilerim, beni öldürmeden önce lütfen onun hâlâ yaşayıp yaşamadığını söyleyin!"

"Sus kadın," dedi başkan, "o bizim işimiz değil."

"Ahh! Merhamet edin, yaşayıp yaşamadığını söyleyin bana," diye devam etti kız, zayıflamış güzel ellerini kavuşturarak; giysisi boyunca zincirlerinin şakırtısı işitiliyordu.

"Pekâlâ, mademki istiyorsun söyleyeyim," dedi Kral' ın avukatı sert bir sesle, "ölmek üzere. Nasıl, memnun musun?"

Zavallı kız, sessizce, gözyaşı dökmeden, balmumundan bir heykel gibi bembeyaz, sandalyesine çöktü.

Başkan, ayaklarının dibinde duran siyah cüppeli, yaldızlı takkeli, boynunda bir zincir ve elinde bir değnek olan bir adama eğildi.

Mübaşir, ikinci sanığı içeri alın.

Bütün gözler küçük bir kapıya döndü; kapı açıldı, boynuz ve patileri yaldızlı güzel bir keçi göründü, Gringoire'ın kalbi deli gibi çarpmaya başladı. Zarif hayvan bir an eşikte durdu; tıpkı bir kayanın tepesinde durup uçsuz bucaksız bir ufka bakıyormuş gibi boynunu uzattı. Aniden çingene kızını gördü ve bir kâtibin masasının ve başının üstünden atlayarak, iki sıçrayışta onun dizlerine ulaştı. Sonra, bir söz veya bir okşayış bekleyerek ayaklarının üzerine kıvrılıp yattı. Fakat sanık hiç kımıldamadı, zavallı Djali'ye bakmadı bile.

"Ama bu... bu o sözünü ettiğim pis hayvan!" dedi yaşlı Falourdel; "her ikisini de pek güzel tanıyorum!"

Jacques Charmolue araya girdi.

"Sayın efendiler izin verirlerse şimdi keçinin sorgusuna geçeceğiz."

Gerçekten de keçi ikinci sanıktı. O devirde bir hayvana karşı büyücülük davası açmak sıradan bir şeydi. Örneğin, valiliğin 1466 yılına ait hesaplarında, *ayıp teşkil eden fiilleri sebebiyle* Corbeil'de idam edilen Gillet-Soulart ile dişi domuzunun yargılandığı davanın masrafları arasında, ilginç bir ayrıntıya rastlanır. Her şey orada kayıtlıdır: domuz için kazılan çukurun maliyeti, Morsant limanından alınan beş yüz çalı demeti, üç ölçek şarap ve kâfi miktarda ekmek (mahkûmun cellatla kardeşçe paylaştığı son yemek), hatta domuzun günde sekiz Paris dinarı üzerinden on bir günlük bakım ve beslenme bedeli. Bazen hayvanların da ötesine geçildiği olurdu. Charlemagne ve Sofu Ludwig'in[182] kanunnamelerinde, havada insanlara görünmek küstahlığında bulunan ışıklı hayaletlere ağır cezalar öngören maddeler vardır.

Bu arada kilise mahkemesi kral vekili haykırmıştı:

“Bu keçiyi ele geçirmiş olan ve bütün çıkarma çabalarına direnen iblis kötü fiillerinde ısrar eder ve bunlarla mahkemeyi korkutursa onun hakkında darağacı veya odun yığını cezası talebinde bulunmak zorunda kalacağımızı şimdiden haber veriyorum.”

Gringoire’ın sırtından soğuk terler boşandı. Charmolue bir masanın üzerinden çingenenin tefini aldı ve keçiye belli bir açıda göstererek sordu:

“Saat kaç?”

Keçi anlamış gibi baktı, yaldızlı ayacığını kaldırdı ve tefe yedi kez vurdu. Gerçekten de saat yediydi. Kalabalığın üzerinde bir dehşet rüzgârı esti..

Gringoire kendini tutamadı.

“Kendini mahvediyor!” diye haykırdı. “Görüyorsunuz işte, ne yaptığını bilmiyor!”

“Salonun arkasındakiler, sessiz olun!” dedi mübaşir aksi bir sesle.

Jacques Charmolue, buna benzer tef hareketleriyle keçiye, ayın hangi günü, yılın hangi ayında bulundukları gibi, okurun önceden tanık olduğu birçok numara daha yaptırdı... Adli duruşmalara özgü bir tür görsel yanılsamanın etkisiyle, Djali’nin masum numaralarını sokak köşelerinde kim bilir kaç kez alkışlamış olan aynı seyirciler, Adalet Sarayı’nın kubbesi altında bu marifetler karşısında dehşete düştüler. Hiç şakası yoktu, keçi şeytanın ta kendisiydi.

Kralın vekili, Djali’nin boynuna asılı, harf tabletleriyle dolu bir torbayı yere boşaltınca, durum daha da kötüleşti, zira keçinin bu dağınık alfabeden patisiyle bazı harfleri seçerek o uğursuz *Phœbus* sözcüğünü oluşturduğu görüldü. Yüzbaşının kurbanı olduğu büyüler, karşı çıkılamayacak şekilde kanıtlanmış sayıldı ve çingene kızı, sokaktan geçenlerin

gözlerini zarafetiyle defalarca kamaştırmış olan o güzeller güzeli dansöz, dudak uçuklatan bir vampire dönüştü.

Kaldı ki, hiçbir hayat belirtisi de göstermiyordu. Artık hiçbir şey, ne Djali'nin zarif hareketleri, ne savcı ve yargıçların tehditleri ne de izleyicilerin kısık sesli bedduaları, onun zihnine ulaşıyordu.

Uyandırmak için bir çavuşun acımasızca sarsması ve başkanın da azametle sesini yükseltmesi gerekti:

"Kızım, sen kendini büyücülüğe vermiş çingene ırkındansın. Davaya dahil olan büyülenmiş keçiyle suç ortaklığı içinde, geçen 29 Mart gecesi, cehennem güçleriyle anlaşarak cazibeni ve çeşitli büyü yöntemlerini kullanarak Kral'ın özel muhafızlarından okçu yüzbaşısı Phœbus de Châteaupers'i hançerledin ve yaraladın. Bunu inkâr etmekte ısrarlı mısın?

"Ne korkunç şey!" diye bağırdı genç kız yüzünü elleriyle saklayarak. "Ahh, Phœbus'üm benim! Ahh, bu tam bir cehennem azabı!"

"İnkâr etmekte ısrarlı mısın?" diye sordu başkan soğukça.

"Elbette inkâr ediyorum!" dedi genç kız korkunç bir sesle; ayağa kalkmıştı, gözleri ateş saçıyordu.

Başkan doğrudan sordu:

"O zaman suçlandığınız olayları nasıl açıklıyorsunuz?"

Kız kesik kesik konuşarak yanıt verdi:

"Daha önce de söyledim. Bilmiyorum. Bir rahip var. Tanımadığım bir rahip. Her yerde beni izleyen cehennem zebanisi bir rahip..."

"Tabii ya," dedi yargıç, "asık suratlı keşiş..."

"Ahh, saygıdeğer efendilerim! Acıyın bana! Ben sadece zavallı bir kızım..."

“Çingene bir kız,” dedi yargıç.

Üstat Jacques Charmolue tatlılıkla söz aldı:

“Sanığın üzücü inadını göz önüne alarak sorgu usulünün uygulanmasını talep ediyorum.”

“Talep kabul edildi,” dedi başkan.

Zavallı kızın bütün vücudu titredi. Yine de askerlerin emri üzerine ayağa kalktı ve önünde Jacques Charmolue’yle kilise mahkemesi rahipleri olduğu halde, iki sıra teberdarın arasından geçip oldukça metin adımlarla kapıya doğru yürüdü; kapı birden açıldı ve arkasından kapanıverdi; kederli Gringoire, sanki bir canavar, o kocaman ağzını açıp genç kızı yutmuş gibi hissetti.

Kız gözden kaybolunca inler gibi bir meleme duyuldu. Keçicik ağlıyordu.

Oturuma ara verildi. Üyelerden biri muhterem efendilerin yorgun olduğunu ve işkencenin sonuna kadar beklemenin fazla zaman alacağını hatırlatınca başkan, bir adliyeci, “Görevi uğruna kendisini feda etmeyi bilmelidir,” diye cevap verdi..

“Münasebetsiz, hayâsız kadın!” dedi yaşlı bir yargıç. “Millet daha yemek bile yememişken işkence görmek için uğraşıp duruyor!”

II

Kuru yaprağa dönüşen ekünün devamı

Esmeralda, gün ortasında bile kandillerle aydınlatılan zifirî karanlık geçitlerde, çevresini sarmış kasvetli maiyetiyle

birlikte, birkaç basamak çıkıp indikten sonra, Saray çavuşları tarafından iç karartıcı bir odaya itildi. Daire biçimindeki bu oda, eski Paris'in üstünü örtmüş olan yeni Paris'in modern yapı katmanını, yüzyılımızda da hâlâ delip geçen o büyük kulelerden birinin zemin katını işgal ediyordu. Bu mahzende pencere yoktu, ağır bir demir kapıyla kapanan basık girişten başka bir açıklık da görünmüyordu. Fakat aydınlık bir yerdi. Duvarın içine oyulmuş bir ocakta büyük bir ateş yakılmıştı; kızıl yansımaları mahzeni dolduruyor, bir köşede duran zavallı kandilin yaydığı cılız ışığı gereksiz kılıyordu. Ocağın ağzını kapatmaya yarayan, o an kalkık durumdaki demir ızgara, çubuklarının sadece alt uçları göründüğü için, karanlık duvardaki bu alevli oyukta bir sıra siyah, sivri ve aralıklı diş gibi duruyor; bu da ocağı, efsanelerdeki ateş püskürten ejderha ağızlarına benzetiyordu. Bu ağızdan yayılan ışıkta mahpus kız, odanın her tarafında ne işe yaradığını anlayamadığı korkunç aletler gördü. Ortada doğrudan doğruya yere serilmiş meşin bir döşek vardı; üstüne, tavandaki kilit taşına oyulmuş basık burunlu bir canavarın ısırdığı bakır bir halkaya geçirilmiş tokalı bir kayış sarkıyordu. Çeşitli kıskaç ve kerpetenler, kocaman pulluk demirleri dağınık vaziyette ocağı dolduruyor, korların üzerinde kızarıyorlardı. Harlı alevin kan kırmızı ışığı bütün odada sadece bir yığın dehşet verici şeyi aydınlatmaktaydı.

Bu cehennemin adı kısaca *sorgu odası* idi.

Döşeğin üstünde usta işkenceci Pierrat Torterue, uyuşuk uyuşuk oturuyordu; yardımcıları, deri önlüklü, kaba bez çakşırlı, köşeli suratlı iki eciş bücüş adam, ocaktaki demirleri tersyüz edip duruyorlardı.

Zavallı kız, istediği kadar cesaretini toplamış olsun, bu odaya girince dehşete kapılmaktan kendini alamadı.

Kral vekilinin çavuşları bir yana, kilise mahkemesi üyeleri öbür yana sıralandılar. Bir masa ve divit takımıyla birlikte bir kâtip, bir köşede hazır bekliyordu. Üstat Jacques Charmolue pek tatlı bir gülümsemeyle çingene kızına yaklaştı.

"Sevgili yavrum," dedi, "demek hâlâ ısrarla inkâr ediyorsun ha?"

"Evet," dedi kız, şimdiden ölgün bir sesle.

"Bu durumda," diye devam etti Charmolue, "seni istemediğimiz kadar ısrarlı biçimde sorgulamak bizim için pek ıstırap verici olacak. Lütfen şu döşeğin üstüne oturur musun? Pierrat usta, küçükhanıma yer açın ve kapıyı kapatın."

Pierrat homurdanarak kalktı.

"Kapıyı kapatırsam ateşim söner," diye mırıldandı.

"Yaa!" dedi Charmolue, "Eh ne yapalım azizim, açık bırak öyleyse..."

Esmeralda ayakta duruyordu. Üstünde onca biçarenin kıvrandığı bu meşin döşek onu korkudan titretiyordu. Dehşetten iliklerine kadar buz kesmişti. Korkmuş ve sersemlemiş vaziyette öylece duruyordu. Charmolue'nün işareti üzerine iki uşak, kızı tutup döşeğe oturttular. Canını hiç acıtmadılar; ama bu iki adam ve bu meşin döşek tenine dokununca kızcağız bütün kanının yüreğine hücum ettiğini hissetti. Şaşkın bakışlarını odada gezdirdi. Böcekler ve kuşlar arasında yarasa, kırkayak ve örümcek neyse o zamana kadar gördüğü bütün aletler arasında o gözle baktığı bu biçimsiz işkence aletleri sanki hareket ediyormuş, vücuduna tırmanıp kendisini ısırmak ve etini kıstırmak üzere dört bir yandan üstüne yürüyormuş gibi geliyordu.

"Hekim nerede?" diye sordu Charmolue.

"Burada," dedi, "kızın o âna dek görmediği kara cüppeli biri."

Esmeralda ürperdi.

"Küçükhanım," diye tekrar söze başladı kilise mahkemesi kral vekili okşayıcı sesiyle, "üçüncü kez soruyorum: İtham edildiğin cürümleri inkârda ısrarlı mısın?"

Bu kez Esmeralda sadece bir baş işareti yapabildi. Sesi çıkmıyordu.

"Demek ısrarlısın?" dedi Jacques Charmolue. "Öyleyse çok üzgünüm ama görevimi yerine getirmem gerekiyor."

"Muhterem kral vekili," dedi aniden Pierrat, "nereden başlayalım?"

Charmolue, kafiye arayan bir şair gibi muğlak bir ifadeyle yüzünü buruşturarak bir an tereddüt etti.

"İşkence ayaklığından," dedi nihayet.

Kadersiz kız, kendisini o derecede Tanrı ve insanlar tarafından terk edilmiş hissetti ki başı, güçsüz ve cansız bir nesne gibi göğsüne düştü.

İşkenceci ve hekim, kıza birlikte yaklaştılar. Aynı anda, iki uşak da iğrenç alet ve edevatlarını karıştırmaya başladılar.

Bu korkunç demirlerin şangırtısını işiten çaresiz çocuk, elektrik verilen ölü bir kurbağa gibi titredi. "Ahh!" diye mırıldandı, "Ahh, Phœbus'üm benim!" Fakat sesi o denli alçaktı ki, kimse işitmedi. Sonra yine heykelsi hareketsizliği ve sessizliğine gömüldü. Bu manzara, yargıçlardan başka kim olsa yüreğini parçalardı. Sanki zavallı bir günahkâr ruh, Cehennem'in kıpkızıl kapısında Şeytan tarafından sorguya çekiliyordu. Demek, insanın kanını donduran bu testereler, çarklar ve işkence sehpalarının kavrayacağı vücut, hoyrat cellat ellerinin ve kerpetenlerin oyuncağı olacak varlık, bu masum, beyaz ve narin yaratıktı ha! İnsan adaletinin

öğütülmek üzere korkunç değirmen taşlarına teslim ettiği darı tanesi...

Bu sırada Pierrat Torterue'nün yardımcılarının nasırlı elleri, Paris'in dörtyol ağızlarında gelip geçenleri kim bilir kaç kez güzellik ve zarafetiyle büyülemiş olan o güzelim bacakla küçücük ayağı hoyratça gözler önüne sermişti.

"Çok yazık!" diye homurdandı işkenceci, bu zarif ve narin hatlara bakarak.

Eğer Başdiyakoz orada bulunsaydı, şu anda mutlaka örümcekle sinek simgesini hatırlardı.

Zavallı kız çok geçmeden, gözlerini örtmekte olan bir bulut perdesinin ardından, *işkence ayaklığı'* nın yaklaştığını, demirli tahta levhalar arasına kıstırılan ayağının korkunç aletin altında kaybolduğunu gördü. Kapıldığı dehşet kendisine güç verdi.

"Çıkarın şunu!" diye bağırdı öfkeyle; perişan halde doğruldu: "Merhamet edin!"

Kral vekilinin ayaklarına kapanmak için döşekten fırlamak istedi; fakat ayağı ağır meşe ve demir kütlesinin arasına sıkışmış olduğundan, kanadına kurşun takılmış bir arıdan daha çaresiz vaziyette işkence ayaklığının üzerine yığıldı.

Charmolue'nün işareti üzerine kızı tekrar döşeğin üzerine yerleştirdiler, iki kaba el tavandan sarkan kayışın ucunu onun incecik beline bağladı.

"Son defa soruyorum, dava konusu cürümleri itiraf ediyor musun?" dedi Charmolue, şaşmaz yumuşaklığıyla.

"Ben suçsuzum."

"Öyleyse küçükhanım, aleyhindeki bu durumu nasıl açıklıyorsun?"

"Heyhat efendim, bilmiyorum."

“Demek ki inkâr ediyorsun?”

“Hepsini!”

“İşini yap!” dedi Charmolue, Pierrat’ya.

Pierrat bocurgatın kolunu çevirdi, işkence ayaklığı sıkıştı ve zavallı kız hiçbir dilde yazıya dökülemeyecek korkunç çığlıklardan birini kopardı.

“Durun!” dedi Charmolue, Pierrat’ya. İtiraf ediyor musun?” diye sordu çingeneye.

“Hepsini!” diye haykırdı zavallı kız. “İtiraf ediyorum! İtiraf ediyorum! Lütfen merhamet edin!”

İşkenceyi göğüslemeyi göze alırken kendi gücünü iyi hesaplayamamıştı. Hayatı o âna kadar pek neşeli, pek hoş, pek tasasız geçmiş olan zavallı çocuk, ilk acıya yenilmişti.

“İnsaniyet namına sana hatırlatmak zorundayım ki,” dedi kral vekili, “itiraf etmekle ölüme razı olmuş oluyorsun.”

“Umarım çabuk gelir,” dedi kız ve ölü gibi, iki büklüm, göğsünde tokalanmış kayışın ucunda asılı vaziyette kendini tekrar meşin döşeğe bıraktı.

“Gayret, güzelim, biraz kendini topla,” dedi Pierrat, kızı kaldırırken. “Monsenyör Burgogne dükünün boynundaki altın koyun postuna benziyorsun.”

Jacques Charmolue sesini yükseltti.

“Zabıt kâtibi, yazınız. Genç çingene kızı, kötü ruhlar ve dişi vampirlerle birlikte cadı toplantılarına, Şabat ayinlerine ve büyücülük işlerine katıldığınızı itiraf ediyor musun? Cevap ver!”

“Evet,” dedi kız, o denli alçak sesle konuşuyordu ki, sözleri soluğunun içinde kayboluyordu.

“Baal-Zebub’un cadıları Şabat ayinine çağırmak için bulutların arasında görünür kıldığı ve yalnız büyücülerin görebildiği koçu gördüğünü itiraf ediyor musun?”

“Evet.”

“Tapınak şövalyelerinin şu iğrenç putlarına, Baphomet kafalarına taptığını itiraf ediyor musun?”

“Evet.”

“Davaya dahil olan evcil keçi kılığındaki şeytanla her zaman ilişkide olduğunu?..”

“Evet.”

“Son olarak, geçtiğimiz yirmi dokuz mart gecesi, şeytanın ve halk arasında asık suratlı keşiş diye bilinen hayaletin yardımıyla, Phœbus de Châteaupers adındakiyüzbaşıyı bıçaklayıp öldürdüğünü itiraf ve ikrar ediyor musun?”

Kız, sabit bakışlı iri gözlerini kral vekiline doğru kaldırdı, sarsılıp titremeden, kurulmuş makine gibi cevap verdi:

“Evet.” Tüm güç ve iradesinin kırılmış olduğu belliydi.

“Yazınız kâtip,” dedi Charmolue ve işkencecilere döndü: Mahkûm çözülsün ve mahkeme salonuna götürülsün...

Mahkûmun ayağından *işkence ayaklığı çıkarılınca* kilise mahkemesi kral vekili hâlâ acıdan uyuşmuş vaziyetteki ayağı inceledi.

“Hadi, hadi!” dedi, fazla zarar görmemiş. “Zamanında bağırmışsın. İmkân olsa hâlâ dans bile edebilirdin, güzelim!”

Sonra, kilise mahkemesi üyesi yardımcılarına döndü:

“İşte nihayet adalet yerini buldu! Bu insanı rahatlatıyor efendiler! Küçükhanım da kendisine olabildiğince yumuşak davranıldığına tanıklık edecektir.”

III

Kuru yaprağa dönüşen ekünün sonu

Kız beti benzi atmış, topallayarak mahkeme salonuna girince onu, genel bir memnuniyet mırıltısı karşıladı. Dinleyiciler açısından bu, tiyatroda komedinin son perde arasının bitip perdenin yeniden açıldığı ve son perdenin başlamak üzere olduğu an hissedilen, tatmin edilmiş sabırsızlık duygusunun ifadesiydi. Yargıçlar açısındansa az sonra yemek yiyebilme umudunun. Küçük keçi bile sevinçten meledi. Sahibine doğru koşmak istedi; ama bir sıraya bağlamışlardı.

Gece tamamen bastırmıştı. Sayısı artırılmamış olan kandiller o denli az ışık veriyordu ki, salonun duvarları bile görünmüyordu. Karanlık, oradaki her nesneyi bir tür sisle sarmalıyordu. Sadece birkaç duygusuz yargıç suratı şöyle böyle görünmekteydi. Tam karşılarında, uzun salonun öbür ucunda, koyu arka planın önünde belli belirsiz beyaz bir nokta seçilebiliyordu. Bu, sanıktı.

Yerine kadar sürüklemişti kendisini. Charmolue de tüm haşmetiyle yerini alıp oturdu, sonra ayağa kalktı ve başarısından gururlandığını pek belli etmeden şöyle dedi:

“Sanık her şeyi itiraf etti.”

“Çingene kızı,” diye devam etti başkan, “büyücülük, fuhuş ve Phœbus de Châteaupers’in öldürülmesine dair bütün suçlarını itiraf ettin mi?”

Kızın yüreği sıkıştı, karanlıkta ağladığı duyuldu.

“Ne istiyorsanız hepsini,” dedi zayıf bir sesle, “ama beni çabuk öldürün!”

“Muhterem kral vekili,” dedi başkan, “mahkeme heyeti taleplerinizi dinlemeye hazırdır.”

Üstat Charmolue, korkutucu bir defter çıkardı ve mahkeme üslubuna uygun el kol hareketleri ve abartılı vurgulamalarla, Latince bir nutuğa girişti; davanın bütün kanıtlarını, en sevdiği komedi yazarı Plautus'tan alıntılarla desteklenen Cicero'vari dolaylamalarla sunmaktaydı. Bu dikkate değer parçayı okurlarımıza sunamadığımız için üzgünüz. Hatip bunu harika bir vücut diliyle sunuyordu. Daha başlangıç kısmını bitirmemişti ki, alnından terler boşandı, gözleri yuvalarından fırladı.

Bir cümlenin tam ortasında birdenbire durdu, her zaman oldukça tatlı, hatta biraz bönce bakan gözleri, ateş saçmaya başladı.

"Efendiler," diye bağırdı bu kez Fransızca (çünkü burası defterde yazılı değildi), Şeytan bu vakaya o kadar karışmış ki, işte şurada müzakerelerimize katılıyor ve haşmetli kralımızın taklidini yapıyor. Bakın!"

Bunu derken eliyle küçük keçiyi gösteriyordu; gerçekten de hayvancık Charmolue'nün el kol hareketleri yaptığını görünce, aynı şeyi yapmanın uygun olacağını düşünmüş olmalıydı ki, kıçının üstüne oturmuş, ön patileri ve sakallı suratıyla, kilise mahkemesi kral vekilinin hareketlerini elinden geldiğince, dokunaklı biçimde taklit ediyordu. Hatırlanacağı gibi bu onun, en sevimli yeteneklerinden biriydi. Bu olay, bu son *kanıt*, büyük etki yarattı. Keçinin ayaklarını bağladılar, kral vekili de hitabetine kaldığı yerden devam etti.

Nutuk pek uzun sürdü ama sonuç bölümü gerçekten hayranlık uyandırıcıydı. Üstat Charmolue'nün boğuklaşmış sesinin ve gücünü yitirmiş hareketlerinin de eklendiği son cümle şöyleydi:

Ideo, Domni, coram stryga demonstrata, crimine patente, intentione criminis existente, in nomine sanctæ ecclesiæ Nostræ-Dominæ Parisiensis, quæ est in saisina habendi omnimodam altam et bassam justitiam in illa hac intemerata Civitatis insula, tenore præsentium declaramus nos requirere, primo, aliquandam pecuniariam indemnitatem; secundo, amendationem honorabilem ante portalium maximum Nostræ-Dominæ, ecclesiæ cathedralis; tertio, sententiam in virtute cujus ista stryga cum sua capella, seu in trivio vulgariter dicto la Grève, *seu in insula exeunte in fluvio Sequanæ, juxta pointam jardini regalis, executatæ sint!*[183]

Başlığını takarak tekrar yerine oturdu.

"*Pöh!*" diye içini çekti üzüntüyle Gringoire, "*bassa latinitas*![184]"

Bir başka siyah cüppeli adam sanığın yanında ayağa kalktı. Bu, onun avukatıydı. Karınları acıkmış olan yargıçlar homurdanmaya başladılar.

"Avukat bey, kısa konuşun," dedi başkan.

"Başkan hazretleri," dedi avukat, "davalı suçlarını itiraf ettiğine göre, zatıâlilerinize söyleyecek tek bir sözüm var. Eski bir yasa metni şöyle: Bir dişi vampir bir adamı yerse ve bu suçu kanıtlanırsa sekiz bin dinarlık bir ceza ödeyecektir ki bu da iki yüz altın metelik eder. Mahkemenin müvekkilime para cezası vermesini talep ediyorum."

"O metin yürürlükten kalkmıştır," dedi kralın başvekili.

"*Nego*,"[185] diye karşılık verdi avukat.

"Oylansın," dedi üyelerden biri; "suç meydanda, vakit de geç oldu."

Salondan ayrılmadan önce oylama yapıldı. Yargıçlar *çabucak görüş bildirdiler;* acele ediyorlardı. Başkanın karanlıkta alçak sesle kendilerine yöneltti̇ği iç karartıcı soru üzerine başlıklarını birbiri ardınca çıkardıkları görülüyordu. Zavallı sanık da onlara bakar gibi görünüyor; ama bulanık bakışları artık hiçbir şeyi görmüyordu.

Sonra kâtip yazmaya koyuldu, ardından başkana uzun bir parşömen uzattı.

O zaman zavallı kız halkın hareketlendiğini, mızrakların tokuştuğunu ve buz gibi bir sesin şöyle dediğini işitti:

"Çingene kızı, efendimiz kralın uygun göreceği gün, öğle vakti, bir yük arabasında, içgömleğiyle ve yalınayak, boynunda iple, Notre-Dame'ın ana kapısının önüne götürülecek ve elinde bir kilo ağırlığında bir mumla, halkın önünde nedamet getireceksin; oradan Grève Meydanı'na götürülecek ve şehir darağacında asılarak idam edileceksin; keçine de aynı ceza uygulanacak; ayrıca tarafından işlenmiş ve itiraf edilmiş olan büyücülük, efsunculuk, ahlaksızlık ve Sayın Phœbus de Châteaupers'i öldürme cürümlerinin bedeli olarak, kilise mahkemesine üç kraliyet altını ödeyeceksin. Tanrı ruhunu kurtarsın!"

"Ahh, bu bir rüya!" diye mırıldandı kızcağız ve hoyrat ellerin kendisini alıp götürdüklerini hissetti.

IV

Lasciate ogni speranza[186]

Ortaçağ'da bir yapı tamamlandığı zaman, neredeyse dışarıda olanı kadar bir kısmı da toprağın altında bulunurdu. Notre-Dame gibi kazıklar üzerine inşa edilmemişlerse bir saray, kale ya da kilisenin yer altında daima ikinci bir bölümü olurdu. Katedrallerde bu, gece gündüz ışıkla dolup taşan, org ve çan sesleriyle çınlayan üst sahının altında kör, dilsiz, basık, karanlık ve esrarlı, bir çeşit ikinci katedraldi; bazen de bir mezarlık. Saraylarda, kalelerde, burası bir zindan, bazen yine bir mezarlık, bazen de ikisi birden olurdu. Başka yerde oluşum ve *gelişim* tarzlarını açıkladığımız bu büyük yapıların sadece temelleri değil, üstlerinde bulunan binalardaki gibi odalar, galeriler, merdivenler şeklinde dallanıp budaklanan kökleri de vardı adeta. Böylece kiliseler, saraylar, kaleler yarıya kadar toprağın içindeydiler. Bir yapının mahzenleri, merdivenlerle çıkılacak yerde inilen, yer altındaki katları yer üstündeki katların altına denk gelen bir başka yapıydı, tıpkı dağ ve ormanların kenarındaki bir gölün durgun yüzeyinde bu dağ ve ormanların baş aşağı yansıması gibi.

Saint-Antoine Kalesi'nde, Paris Adalet Sarayı'nda, Louvre'da, bu yer altı yapıları birer zindandı. Bu zindanların katları toprağın altına indikçe gitgide daralıp karanlıklaşıyordu. Bunlar, dehşetin derece derece sıralandığı mekânlardı; Dante, "cehennem"ini anlatmak için daha iyisini bulamamıştır. Bu devasa huniyi oluşturan zindanlar genellikle en dipte, Dante'nin Şeytan'ı yerleştirdiği, toplumunsa ölüm mahkûmunu koyduğu, fıçı dibine benzer bir mahzenle son bulurdu. Zavallı bir canlı buraya gömülmeyegörsün, gün ışığına, havaya, hayata, *ogni speranza*'ya elveda demek zorunda kalırdı. Bu zindandan ancak darağacına ya da odun yığınına gitmek üzere çıkabilir, bazen de orada çürüyüp giderdi. İnsan adaleti buna *unutmak* derdi. Mahkûm,

insanlarla kendisi arasında, başının üstüne bir taş ve zindancı yığınının çöktüğünü hisseder, bütün zindan, o koca kalenin tamamı, kendisine yaşayan dünyanın kapısını kapatan devasa ve karmaşık bir kilit mekanizması haline gelirdi.

Darağacına mahkûm edilen Esmeralda'yı da, herhalde üstündeki devasa Adalet Sarayı'na karşın kaçacağından korktukları için olacak, Tournelles istirahatgâhında, Saint-Louis'nin kazdırdığı zindanda bulunan böyle bir fıçı dibine koymuşlardı. Binanın en küçük taşını bile yerinden oynatamayacak zavallı sinecik!..

Şurası gerçek ki Tanrı da, toplum da adaletsiz davranmıştı ona; bu denli narin ve kırılgan bir yaratığın hakkından gelmek için bu kadar ıstırap ve işkence gerekli değildi.

Orada, karanlıkta yitip gitmiş, kefenlenmiş, gömülmüş, üstüne duvar örülmüştü. Onu güneşin altında gülüp oynarken görmüş olan biri, bu halde görebilse dehşetten titrerdi. Gece gibi soğuk, ölüm gibi soğuk, saçlarının arasından hafif bir esinti bile geçmeden, kulağına insan sesi çalınmadan, gözlerine en ufak bir gün ışığı düşmeden, zindanın duvar sızıntılarından oluşan su birikintisine atılmış bir demet samanın üstünde, bir testi ile bir ekmeğin yanına çömelmiş, zincirlerin altında ezilerek, iki büklüm, hareketsiz, neredeyse nefes almadan duruyordu; artık acı çekecek durumda bile değildi. Phœbus, güneş, öğle vakti, açık hava, alkışlanan danslar, subayla tatlı aşk cıvıldaşmaları, sonra Rahip, yaşlı kadın, hançer, kan, işkence, darağacı, bütün bunlar hâlâ, kâh neşeli ve tatlı bir düş kâh korkunç bir karabasan gibi zihninden geçiyordu; fakat bu artık, karanlıklarda yitip giden tüyler ürpertici ve puslu bir kavga ya da yukarıda yeryüzünde

çalınan ve kadersiz kızın düştüğü derinliklerde duyulmayan uzak bir ezgiydi sadece.

Buraya getirildiğinden beri ne uykudaydı ne de uyanık. Bu ıstırap içinde, bu zindanda, uyanıklığı uykudan, rüyayı gerçeklikten, gündüzü geceden ayırt edemez olmuştu. Bütün bunlar zihninde birbirine karışıyor, bulanıyor, karman çorman oluyordu. Artık hissetmiyor, bilmiyor, düşünmüyor, olsa olsa hayallere dalıyordu. Hiçbir canlı yaratık bu derece hiçliğe teslim olmamıştı.

Böyle uyuşmuş, donmuş, taş kesilmiş durumdayken, iki-üç kez başının üstünde bir yerlerde bir kapağın, en ufak bir ışık bile sızdırmaksızın açıldığını ve oradan bir elin kendisine bir parça kara ekmek attığını hayal meyal fark etmişti. Oysa insanlarla arasında kalan tek ilişki buydu, zindancının belli aralıklarla gelişi. Gayriihtiyarı kulak verdiği tek bir şey vardı. Başının üstünde, rutubet, tavanın küflü taşlarının arasından sızıyor, eşit aralıklarla bir su damlası düşüyordu. Kızcağız, alık alık, bu damlanın, yanındaki birikintiye düşünce çıkardığı sesi dinliyordu.

Birikintiye düşen bu su damlası çevresindeki tek hareket, zamanı gösteren tek saat, yeryüzündeki bütün sesler arasında ona ulaşan tek sesti.

Doğrusunu söylemek gerekirse bu karanlık lağım çukurunda zaman zaman ayağının veya kolunun üzerinden soğuk bir şeyin geçtiğini hissettiği ve ürperdiği de oluyordu.

Ne kadar zamandan beri orada bulunduğunu bilmiyordu. Bir yerde birine bir ölüm cezası kararının tebliğ edildiğini, sonra kendisinin alınıp götürüldüğünü ve gecenin, sessizliğin içinde buz kesmiş durumda uyandığını hatırlıyordu. Ellerinin üstünde sürünmüş, o zaman demir halkalar ayak bileklerini kesmiş, zincirler şangırdamıştı. Dört bir yanının duvarla

çevrili olduğunu, altındaysa suyla kaplı taş bir döşemeyle bir saman demeti bulunduğunu anlamıştı. Fakat ne lamba ne de pencere denecek bir delik vardı. O zaman samanın üzerine, bazen de duruş değiştirmek için, zindandaki bir taş merdivenin en alt basamağına oturmuştu.

Bir ara, su damlasının şıpırtısı sayesinde kapkara dakikaları saymaya çalışmış, fakat hasta bir beynin bu hazin çabası da kendiliğinden yok olmuş, genç kızı uyuşukluğuyla baş başa bırakmıştı.

Nihayet bir gün ya da bir gece (zira bu mezarda gün ortasıyla gece yarısının rengi aynıydı) başının üstünde, zindancının ekmekle su testisini getirdiğinde genellikle yaptığından daha kuvvetli bir gürültü işitti. Başını kaldırdı ve tavanda açılmış bir çeşit kapı veya kapağın aralıklarından kızılımsı bir ışığın sızdığını gördü.

Aynı anda ağır demir aksam acı bir ses çıkardı, kapak paslı menteşelerinin üzerinde gıcırdadı ve kızcağız bir fener, bir el ve iki erkek vücudunun alt kısımlarını gördü, kapı çok basık olduğundan başlarını göremiyordu. Işık o kadar rahatsız ediciydi ki, gözlerini yumdu.

Yeniden açtığında, kapak kapanmış, fener merdivenin bir basamağına konulmuştu; bir adam, tek başına, karşısında dikiliyordu. Kapüşonlu siyah bir pelerin ayaklarına kadar iniyor, aynı renkte bir maske yüzünü gizliyordu. Ne yüzü ne elleri, vücudunun hiçbir yeri görünmüyor, ancak bu ayakta duran uzun siyah kefenin içinde bir şeyin kımıldadığı hissediliyordu. Genç kız bir an, bu hayalete benzeyen şeye sabit gözlerle baktı. Ne biri ne öteki konuşuyordu; sanki karşı karşıya konulmuş iki heykeldiler. Mahzende sadece iki şey canlı gibi görünüyordu: havadaki nem yüzünden çıtırdayıp duran lambanın fitili ile bu düzensiz çıtırtıyı yeknesak

şıpırtısıyla kesen ve fenerin ışığını birikintinin yağlı yüzeyinde eşmerkezli hareler halinde titreştiren su damlası.

Nihayet mahpus sessizliği bozdu:

“Kimsiniz?”

“Bir rahip.”

Sözcük, söyleniş tarzı ve sesin tınısı genç kızı ürpertti.

Rahip boğuk bir sesle devam etti:

“Hazırlandın mı?”

“Neye?”

“Ölmeye.”

“Ahh!” dedi kız, “Hemen yakında mı?”

“Yarın.”

Kızın sevinçle kalkmış olan başı tekrar göğsüne düştü.

“Bu süre de çok uzun!” diye mırıldandı, “Bugün olsa onlara ne zararı dokunurdu ki?”

“Demek ki çok acı çekiyorsun, öyle mi?” dedi Rahip, bir anlık sessizlikten sonra.

“Çok üşüyorum,” diye cevap verdi Esmeralda.

Üşüyenlere özgü o alışılmış hareketle, daha önce Roland Kulesi’ndeki münzevi kadında da gördüğümüz gibi, ayaklarını ellerinin arasına aldı; dişleri takırdıyordu.

Rahip, kapüşonunun altından zindanda göz gezdirir gibi göründü.

“Işıksız! Ateşsiz! Susuz! Korkunç bir durum.”

“Evet,” dedi genç kız, bahtsızlığın verdiği şaşkınlık ifadesiyle. “Gün herkese aittir. Neden bana yalnız geceyi veriyorlar?”

“Niçin burada olduğunu biliyor musun?” dedi Rahip yeni bir sessizlikten sonra.

“Galiba biliyordum,” dedi kız, hafızasını canlandırmak ister gibi cılız parmaklarını kaşlarının üzerinden geçirerek,

“ama artık bilmiyorum.”

Birdenbire çocuk gibi ağlamaya başladı.

“Buradan çıkmak istiyorum beyefendi. Üşüyorum, korkuyorum, bedenimde gezinen hayvanlar var burada.”

“Öyleyse arkamdan gel.

Rahip bunu söylerken kızı kolundan tuttu. Zavallıcık iliklerine kadar donmuştu, yine de bu el ona buz gibi geldi.”

“Ahh!” diye mırıldandı, “Ölümün buz kesmiş eli bu! Söyler misiniz, siz kimsiniz?”

Rahip, kukuletasını indirdi, Esmeralda ona baktı. Bu, çok uzun zamandan beri peşini bırakmayan o ürkünç surat, Falourdel kadının evinde Phœbus’ün sevgili başının üstünde kendisine gözüken o ifrit başı, son kez bir hançerin yanında parladığını gördüğü o gözdü.

Onun için her daim uğursuz olan, bu şekilde onu işkenceye varıncaya kadar felaketten felakete sürükleyen bu hayalet, genç kızın uyuşukluğunu üstünden atmasını sağladı. Hafızasının üzerinde kalınlaşmış olan bir çeşit perde yırtılıyormuş gibi geldi. Falourdel kadının evindeki gece sahnesinden Tournelle’deki mahkûmiyetine kadar, hazin serüveninin bütün ayrıntıları, aynı anda aklına geldi; hem de o zamana dek olduğu gibi bulanık ve belli belirsiz halde değil, tüm açık seçikliği, çıplaklığı, kesinliği, yürek oynatıcılığı ve korkunçluğuyla. Çekilen acının şiddetiyle yarı yarıya silinmiş, hemen hemen unutulmuş olan bu anıları, önünde duran karanlık sima, tıpkı beyaz kâğıda görünmez mürekkeple yazılmış harflerin kâğıt ateşe yaklaştırılınca net olarak belirmesi gibi, tekrar canlandırdı. Genç kıza, yüreğindeki bütün yaralar aynı anda tekrar açılmış ve kanıyormuş gibi geldi.

“Ahh!” diye bağırdı, elleriyle gözlerini kapatıp, ihtilaçlı bir titremeyle. “Bu o rahip!”

Sonra kolları umutsuzca iki yana sarktı, başını öne eğip gözlerini yere dikerek sessizce oturmaya devam etti, hâlâ tir tir titriyordu.

Rahip, kıza, ekinlerin arasında büzülüp kalan zavallı bir tarlakuşunun tepesinde uzun süre daireler çizerek dört dönmüş, uçuşunun korkunç çemberlerini gittikçe daraltmış ve birdenbire avının üstüne şimşek hızıyla çullanarak onu çırpınır durumda pençesinde tutan bir çaylağın gözleriyle bakıyordu.

Kızcağız alçak sesle mırıldanmaya koyuldu:

“Bitirin! Bari son darbeyi vurun da bitsin bu iş!”

Zavallıcık dehşet içinde, kasabın satır darbesini bekleyen koyun gibi, başını omuzlarının arasına gömüyordu.

“Demek seni korkutuyorum,” dedi sonunda Rahip.

Kız cevap vermedi.

“Seni korkutuyor muyum?” diye tekrarladı adam.

Kızın dudakları gülümsüyormuş gibi kasıldı.

“Evet,” dedi, “cellat mahkûmla alay ediyor. Aylar var ki beni izliyor, tehdit ediyor, korkutuyor! Ohh Tanrım, o yokken ne kadar mutluydum! Beni bu uçuruma o attı! Aman Yarabbi, o öldürdü... Onu, Phœbus’ümü de o öldürdü!”

Birdenbire hıçkırıklara boğuldu ve gözlerini Rahip’e doğru kaldırarak şöyle dedi:

“Ahh, sefil yaratık, kimsin sen? Ben sana ne yaptım? Demek benden bu kadar nefret ediyorsun! Heyhat! Benimle ne alıp veremediğin var?”

“Seni seviyorum,” dedi Rahip.

Genç kızın gözyaşları aniden dindi. Rahip’e alık alık baktı. O ise dizlerinin üstüne çökmüş, ateşli bakışlarla kızı

sarmalıyordu.

“Anlıyor musun? Seni seviyorum!” diye haykırdı tekrar.

“Ama ne sevgi!” dedi zavallı kız titreyerek.

Rahip devam etti:

“Lanetli birinin sevgisi.”

İkisi de heyecanlarının ağırlığı altında ezilmiş olarak biri çılgın, öbürü sersemlemiş halde, birkaç dakika sessiz kaldılar.

“Dinle,” dedi nihayet Rahip; üzerine garip bir sükûnet gelmişti. “Her şeyi öğreneceksin. Tanrı’nın bizi görmediğini düşündürecek kadar karanlık olan gecenin o ilerlemiş saatlerinde gizlice vicdanımı sorgularken kendime bile zar zor itiraf edebildiğim şeyleri söyleyeceğim sana. Dinle. Sana rastlamadan önce, ben mutlu bir adamdım...”

“Ben de!” dedi kız hafifçe içini çekerek.

“Sözümü kesme. Evet, mutluydum, en azından mutlu olduğuma inanıyordum. Tertemizdim, ruhum berrak bir aydınlıkla doluydu. Başım dikti, benimkinden daha gururlu, daha ışıltılısı yoktu. Rahipler iffet, âlimler ilim hakkında bana danışırlardı. Evet, ilim benim için her şeydi. Bir kardeşti ve bir kardeş bana yetiyordu. Yaşım ilerledikçe aklıma başka fikirler de gelmedi değil. Bir kadına rastladığım bazı zamanlarda bedenimde bir heyecan hissetmiştim. Erkeğin bu cinsellik ve kan gücü, yeniyetmelik delişmenliğimde ebedi olarak bastırıp boğduğumu sandığım bu kuvvet, beni tüm sefilliğimle mihrabın soğuk taşlarına çakılı tutan sağlam yemin zincirini birçok kez çırpınışlar içinde kırmaya çalışmıştı. Fakat oruç, ibadet, araştırma, inzivahanede nefis terbiyesi, ruhu tekrar bedene hâkim kılmıştı. Ayrıca, kadınlardan kaçınıyordum. Kaldı ki, beynimdeki bütün kirli buğuların bilimin ihtişamı karşısında dağılıp yok olması için bir kitap açmam yeterli oluyordu. Birkaç dakika içinde

dünyevi kabalıkların uzaklaştığını hissediyor, kendimi ebedi hakikatin huzurlu ışıltısı içinde sakin, gözlerim kamaşmış, huzurlu bir durumda buluyordum. İblis bana saldırmak için sadece kilisede, sokakta, çayırda bayırda gözlerimin önünden dağınık olarak geçen ve rüyalarıma bile doğru dürüst giremeyen belli belirsiz kadın gölgeleri gönderdiği sürece, onu kolayca yenebildim. Heyhat! Bu zafer kalıcı olmadıysa bunun suçu insanla iblisi eşit güçte yaratmamış olan Tanrı'nındır.. Dinle. Bir gün..."

Rahip burada durdu, mahkûm kız, onun göğsünden bir hırıltı ve koparılma sesine benzer iç çekişlerin yükseldiğini işitti.

Adam devam etti:

"Bir gün, hücremin penceresine yaslanmış duruyordum. Dur bakayım hangi kitabı okuyordum? Off, kafam karmakarışık... Evet, her neyse kitap okuyordum. Pencere bir meydana bakıyordu. Bir tef tıngırtısı ve müzik sesi işittim. Dikkatimin böyle dağıtılmasına sinirlenerek dönüp pencereden meydana baktım. Gördüğüm şeyi başka görenler de vardı; oysa bu, insan gözleri için yaratılmış bir manzara değildi. Orada, sokağın ortasında –öğle vaktiydi, güneş pırıl pırıl parlıyordu– bir yaratık dans ediyordu. O kadar güzel bir yaratıktı ki, eğer Tanrı insan kılığına büründüğü zaman bu yaratık mevcut olsaydı, onu Meryem'e tercih eder, annesi olarak seçer ve ondan doğmak isterdi! Kömür gibi gözleri ışıklar saçıyor, siyah saçlarının arasında güneşin erişebildiği birkaç tel, altın teller gibi sarı sarı görünüyordu. Ayakları, hızla dönen bir tekerleğin parmakları gibi, hareketleri içinde görünmez oluyordu. Başının çevresinde, siyah saç örgülerinde, güneşte yanıp sönen ve alnında yıldızlardan bir taç oluşturan madenî parçacıklar vardı. Üstüne pullar

serpiştirilmiş entarisi mavi parıltılar saçıyor, yıldızlı bir yaz gecesini andırıyordu. Esnek ve esmer kolları iki başörtüsü gibi beline bir sarılıp bir çözülüyordu. Vücut hatları şaşırtıcı derecede güzeldi. Ahh! Güneş ışığında bile ışıklı bir şey gibi öne çıkan o göz kamaştırıcı şekil!.. Heyhat, o sendin işte! Şaşırmış, esrimiş, büyülenmiştim, seni seyretmekten kendimi alamadım. Sana o kadar çok baktım ki, birdenbire korkuyla ürperdim, kötü kaderin beni avucuna almakta olduğunu hissettim."

Nefesi tıkanan Rahip bir kez daha sustu. Sonra devam etti.

"Çoktan yarı yarıya büyülenmiş olarak, bir şeye tutunmak, düşüşümü durdurmak istedim. Şeytan'ın bana daha önce kurmuş olduğu tuzakları hatırladım. Gözlerimin önündeki yaratıkta ancak Cennet'ten veya Cehennem'den gelebilecek o insanüstü güzellik vardı. Bu bizim bir avuç toprağımızla yaratılmış ve bir kadın ruhunun titrek ışıklarının içeriden cılızca aydınlattığı sıradan bir kız değildi. Bir melekti bu! Ama ışıktan değil karanlıklardan, alevlerden yaratılmış bir melek!.. Bunları düşünürken senin yanında bir de keçi gördüm, bana gülerek bakan bir Şabat hayvanı... Öğle güneşinde boynuzları ateştendi sanki. O zaman iblisin tuzağını fark ettim, senin Cehennem'den geldiğinden ve beni mahvetmek için geldiğinden şüphem kalmadı. Buna inandım."

Sözün burasında Rahip, mahkûmun yüzüne baktı ve soğuk bir sesle ekledi:

"Hâlâ da inanıyorum. Bu arada büyü yavaş yavaş etkisini gösteriyor, dansın aklımdan çıkmıyordu; esrarengiz kötülüğün, içimde yer etmekte olduğunu hissediyordum; ruhumda uyanık durması gereken her şey uykuya dalıyor ve

ben, tıpkı karın altında ölmekte olanlar gibi, bu uykunun gelişine izin vermekten zevk alıyordum. Derken birdenbire şarkı söylemeye başladın. Ben ne yapabilirdim, sefil? Şarkın, dansından daha da büyüleyiciydi. Kaçmak istedim. İmkânsızdı. Olduğum yere mıhlanmış, adeta kök salmıştım. Mermer döşeme dizlerime kadar çıkmıştı sanki. Sonuna kadar orada kalmam gerekti. Ayaklarım buz kesmiş, başım ateşler içindeydi. Nihayet, belki de bana acıdığından, şarkına son verip ortadan kayboldun. O göz kamaştırıcı görüntünün yansıması, o büyüleyici ezginin yankısı da yavaş yavaş gözlerimden ve kulaklarımdan silindi. O zaman, kaidesinden sökülmüş bir heykelden daha zayıf ve kaskatı bir halde pencerenin dibine yığıldım. Akşam çanları beni uyandırdı. Kalktım ve kaçtım; ama ne yazık ki içimde, düşmüş ama artık kaldıramayacağım, gerçekleşmiş ve artık kaçamayacağım bir şey vardı."

Bir ara daha verip devam etti:

"Evet, o günden itibaren bende, tanımadığım bir adam ortaya çıktı. Elimdeki bütün çarelere başvurdum, inzivahane, mihrap, çalışma, kitaplar... Nafile! İlme, tutkularla dolu bir kafayla umutsuzca başvurunca o kadar kof geliyor ki!.. Kitapla aramda sürekli olarak neyi görüyordum biliyor musun? Seni, gölgeni, bir gün önümden geçip gitmiş o ışıklı görüntünün hayalini!.. Fakat bu hayal artık aynı renkte değildi; gözünü dikip güneşe bakmış tedbirsizin, nereye baksa uzun süre gördüğü siyah halka gibi koyu, kasvetli ve karanlıktı.

Bundan kurtulamayınca, şarkın beynimde sürekli uğuldar olunca, ayaklarının durmadan dua kitabımın üstünde dans ettiğini görünce, hayalinin her gece rüyada yanıma süzülüverdiğini hissedince, seni tekrar görmek, sana

dokunmak, kim olduğunu öğrenmek, kafamdaki eşsiz görüntüne benzeyip benzemediğini görmek, rüyamı hakikatin yardımıyla engellemek istedim. Her halükârda yeni bir izlenimin, ilkini sileceğini umuyordum; zira bu ilki benim için dayanılmaz olmuştu. Seni aradım. Yeniden gördüm. Bu bir felaket oldu. İki kez görünce bin kez görmek istedim, hep görmek istedim. O zaman –Cehennem yokuşunda fren yapmak mümkün müydü?– o zaman kendime ait olmaktan çıktım. İblis, kanatlarıma bağladığı ipin öbür ucunu, senin ayağına düğümlemişti. Senin gibi avare ve gezgin oldum. Seni kapı altlarında bekliyor, sokak köşelerinde gözetliyor, kulenin tepesinden gözlüyordum. Her akşam daha da büyülenmiş, daha çaresiz, daha mahvolmuş olarak kendi içime dönüyordum.

Kim olduğunu öğrenmiştim: Çingene kızıydın, büyü konusunda tereddütlü olabilir miydim? Dinle. Açılacak bir davanın beni bu büyüden kurtaracağını umdum. Bruno d’Ast, bir büyücü kadın tarafından büyülenmiş; onu yaktırmış ve iyileşmişti. Bunu biliyordum. Bu çareyi denemek istedim. Önce Notre-Dame’ın avlusunu sana yasaklatmayı denedim; her gün oraya gelmezsen unutacağımı umuyordum. Aldırış etmedin, geri geldin. Ardından aklıma seni kaçırmak geldi ve bir gece buna teşebbüs ettim. İki kişiydik. Seni tam yakalamıştık ki, şu sefil subay çıkageldi ve seni kurtardı. Böylelikle senin, benim ve onun felaketi hazırlanmış oldu. Nihayet, artık ne yapacağımı, ne olacağımı bilmediğimden, seni kilise mahkemesine ihbar ettim.

Bruno d’Ast gibi iyileşeceğimi sanıyordum. Ayrıca belli belirsiz biçimde, bir yargılama sayesinde elime düşeceğini, seni bir mahpushanede tutacağımı, sana sahip olacağımı, orada benden kaçamayacağını, sen benim benliğimi bunca

zamandır ele geçirdiğine göre benim de seni ele geçirebileceğimi düşünüyordum. Kötülük yapınca tam yapacaksın. Canavarlığa bir kez giriştin mi yarı yolda durmak delilik olur! Cürmün uç noktalarında taşkın bir sevinç hissedilir. O noktada, bir rahip ile bir büyücü zindandaki samanların üzerinde haz içinde birleşebilirler!

Böylece, seni ihbar ettim. Karşılaşmalarımızda benden korkmaya başlaman bu sıralara rastlar. Sana kurduğum tuzağı, başının üstünde koparmaya hazırlandığım fırtınayı, tehditler savurup yıldırımlar yağdırarak dışa vuruyordum. Yine de hâlâ tereddüt ediyordum. Tasarımın, bana geri adım attıran korkunç yanları vardı.

Belki de vazgeçecektim, belki iğrenç düşüncem meyvesini vermeden beynimde yok olup gidecekti. Bu davayı yürütmek ya da düşürmenin her zaman bana bağlı olacağına inanıyordum. Fakat bütün kötü düşünceler amansızdır, gerçeğe dönüşmek ister; fakat kendimi mutlak güç sahibi sandığım yerde, kader benden güçlü çıkıyordu. Heyhat! Heyhat! Seni ele geçiren ve gizli gizli kurduğum mekanizmanın korkunç çarkları arasına atan odur! Dinle. Sonuna geldim.

Bir gün –bir başka güneşli gün– gülerek senin adını telaffuz eden ve bakışlarından şehvet akan bir adam önümden geçti. Lanet olsun! Onu izledim. Sonrasını biliyorsun.”

Sustu. Genç kız söyleyecek tek bir söz bulabildi:

“Ahh, Phœbus’üm!”

“Bu adı ağzına alma!” dedi Rahip, kızın kolunu şiddetle kavrayarak. “Bu adı telaffuz etme! Ahh, ne kadar sefil ve zavallıyız, bizi mahveden bu addır! Daha doğrusu, kaderin garip oyunuyla birbirimizi mahvettik! Acı çekiyorsun değil mi? Üşüyorsun, karanlık seni körleştiriyor, zindan sarmalıyor;

ama belki ruhunun ta derinlerinde, yüreğini oyuncak eden o bomboş adam için beslediğin çocuksu aşk da olsa, biraz ışık vardır hâlâ! Oysa ben, ben zindanı içimde taşıyorum, içimde kış, buz, umutsuzluk var, ruhum kapkaranlık.

Ne kadar ıstırap çektiğimi biliyor musun? Senin davanda hazır bulundum. Kilise mahkeme heyetinin sırasında oturuyordum. Evet, o rahip kukuletalarından birinin altında çırpınışlar içinde kıvranan lanetli biri vardı. Seni getirdiklerinde oradaydım; sorguya çekerlerken oradaydım. –Tam bir kurt ini!– Senin alnında ağır ağır yükseldiğini gördüğüm, kendi suçum, kendi darağacımdı. Her tanıkta, her kanıtta, her savunmada oradaydım; ıstırap yolunda her adımını sayabildim; o vahşi hayvan ortaya çıktığında da oradaydım... Ahh, hayır, işkence hiç aklıma gelmemişti! Dinle. Istırap odasına da arkandan geldim. İşkencecinin iğrenç elleriyle seni soyduğunu ve yarı çıplak halinle seni ellediğini gördüm. Ayağın, bir tek öpücük kondurma karşılığında dünyaları vermeye, sonra da ölmeye razı olacağım, altında başımın ezildiğini hissetmekten çok büyük bir zevk duyacağım o ayağın, canlı bir varlığın uzuvlarını kanlı bir bulamaç haline getiren o iğrenç işkence ayaklığına kıstırıldığını gördüm. Ahh, aşağılık yaratık! Bunları seyrederken kefenimin altında bir hançer vardı, onunla göğsümde yaralar açıyordum. Attığın çığlığı duyunca etime sapladım; ikinci çığlıkta kalbime girecekti. Bak. Galiba hâlâ kanıyor.”

Cüppesini açtı. Gerçekten de göğsü bir kaplan pençesi tarafından yırtılmış gibiydi, böğründe de oldukça büyük ve tam kapanmamış bir yara vardı.

Mahkûm kız dehşetle geri çekildi.

“Ahh!” dedi Rahip, “Acı bana! Bedbaht olduğunu sanıyorsun ama heyhat! heyhat! Sen daha bedbahtlığın ne olduğunu bilmiyorsun! Ahh! Bir kadını sevmek, rahip olmak, nefret edilmek! Onu, ruhunun bütün ihtirasıyla sevmek, en küçük tebessümü uğruna kanını, canını, ününü, ruhunun selametini, ölümsüzlüğü ve ebediyeti, bu dünyayı ve öbür dünyayı verebileceğini hissetmek! Ayaklarının altına daha güçlü bir köle serebilmek için kral, cin, imparator, melek, tanrı olmadığına hayıflanmak! Gece gündüz onu rüyalarında ve düşüncelerinde kucaklamak! Ve onun bir asker üniformasına âşık olduğunu görmek! Ve ona sunabilecek, korku ve iğrenmeyle karşılayacağı, pis bir rahip cüppesinden başka şeye sahip olmamak! O, sefil bir kahraman bozuntusuna sevgi ve güzellik hazineleri sunarken kıskançlık ve öfke içinde orada bulunmak! Sizi yakıp kavuran o bedeni, o tatlı gerdanı, bir başkasının buseleri altında ürperip kızaran o teni görmek! Ahh Tanrım! Onun ayağını, kolunu, omzunu sevmek; hücrenin taş zemininde geceler boyunca acıyla kıvranacak kadar onun mavi damarlarını, esmer tenini düşünmek, onun için hayali kurulan bütün okşayışların, sonunda işkenceye dönüştüğünü görmek! Onu ancak meşin döşeğe yatırabilmek! Ahh! Cehennem ateşinde kızdırılmış asıl kıskaçlar bunlardır işte! Ahh! İki tahta arasında biçilene, dört ata bağlanıp parçalara ayrılana ne mutlu! Sen uzun geceler boyunca fokurdayan damarlarının, yarılan yüreğinin, çatlayan başının, ellerini ısıran dişlerinin insana yaşattığı o işkencenin ne olduğunu bilir misin? İnsanı kızgın bir ızgara üzerindeymişçesine, bir aşk, kıskançlık veya umutsuzluk düşüncesinin üzerinde ha bire evirip çeviren acımasız işkencecilerdir bunlar. Merhamet et bana! Biraz ara ver! Bu kor yığınının üstüne biraz kül at! Sana yalvarıyorum,

alnımdan boncuk boncuk dökülen şu teri sil! Ey çocuk! Bir elinle işkence yap, kabul; ama öbür elinle okşa beni! Acı bana, merhamet et!..”

Rahip, yerdeki su birikintisinin içinde yuvarlanıyor, başını taş basamakların köşelerine çarpıyordu. Esmeralda ise ona bakıyor, dinliyordu.

Adam tükenmiş ve nefes nefese sustuğunda, kızcağız alçak sesle tekrarladı:

“Ahh, Phœbus’üm!”

Rahip dizlerinin üstünde ona doğru süründü.

“Sana yalvarıyorum,” diye haykırdı, “içinde yürek diye bir şey varsa beni reddetme! Seni nasıl da seviyorum! Sefilin biriyim ben! Bu adı telaffuz ettiğin zaman, talihsiz kızcağızım, sanki yüreğimin bütün liflerini dişlerinin arasında eziyorsun! Merhamet et! Eğer Cehennem’ den geliyorsan, bırak seninle birlikte oraya gideyim. Bunu hak etmek için her şeyi yaptım. Senin bulunacağın cehennem benim için cennettir; seni görmek Tanrı’yı görmekten daha büyüleyicidir! Söyle, beni istemiyor musun? Bir kadının böyle bir aşkı reddettiği gün, dağların yerinden oynayacağını sanırdım. Ahh, bir isteseydin!.. Öyle mutlu olabilirdik ki! Kaçardık, seni buralardan kaçırırdım, başka bir yere giderdik, dünyadaki en güneşli, en ağaçlı, gökyüzünün en mavi olduğu yeri arardık. Birbirimizi sever, ruhlarımızı birbirine akıtırdık, birbirimiz için giderilmez bir susuzluk çeker ve hiç kurumayan aşk pınarından sürekli birlikte içerek bu susuzluğu dindirirdik!”

Kız, ürkünç ve çınlayan bir kahkahayla Rahip’in sözünü kesti.

“Baksanıza, peder! Tırnaklarınızın arasında kan var!”

Rahip bir an gözlerini ellerine dikerek, taş kesilmiş gibi öylece kaldı.

“Pekâlâ, öyle olsun!” diye devam etti nihayet garip bir yumuşaklıkla. “Aşağıla beni, alay et, ez ezebildiğin kadar; ama gel, gel benimle. Acele edelim. İnfaz yarın diyorum sana. Biliyorsun, Grève Meydanı’ndaki şu darağacı! Her zaman hazırdır. Senin o arabada götürüldüğünü görmek korkunç bir şey! Ahh, lütfen acı biraz! Seni ne kadar çok sevdiğimi hiç şu andaki gibi anlamamıştım. Ohh! Benimle gel. Hele seni bir kurtarayım, nasıl olsa beni sevecek zaman bulursun. İstediğin kadar uzun zaman benden nefret edebilirsin ama gel. Yarın! Yarın, darağacında seni asacaklar! Kaç, kurtar kendini, bana kıyma!..”

Kızın kolunu tuttu; kendinde değildi, çekip götürmek istedi.

Esmeralda gözlerini Rahip’e dikti.

“Phœbus’üme ne oldu?”

“Ahh!” dedi Rahip kızın kolunu bırakarak, “Hiç merhametin yok!”

“Phœbus’e ne oldu?” diye tekrarladı kız soğuk bir tavırla.

“Öldü!” diye bağırdı Rahip.

“Öldü ha!” dedi kız yine o buz gibi sesiyle, yerinden kımıldamadan; “Öyleyse niçin bana yaşamaktan söz ediyorsunuz?”

Adam onu dinlemiyordu.

“Ohh, evet!” diyordu kendi kendine konuşur gibi, “Mutlaka ölmüş olmalı. Bıçak hayli derine girdiydi. Sanırım ucu kalbine değdi. Ohh, o hançerin ucunda nefes alıp veriyordum ben!”

Genç kız, kızgın bir kaplan gibi adamın üstüne atıldı ve doğaüstü bir güçle onu basamaklara doğru itti.

"Defol canavar! Defol katil! Bırak ben de öleyim! İkimizin kanı, ebediyen silinmeyecek bir leke olsun alnında! Senin olmak ha, Rahip! Asla! Asla! Bizi hiçbir şey birleştiremez, Cehennem bile! Git buradan, melun! Asla!.."

Rahip merdivende tökezlemişti. Sessizce ayaklarını cüppesinin eteklerinden kurtardı, fenerini aldı ve kapıya giden basamakları ağır ağır çıkmaya başladı; kapıyı açıp dışarı çıktı.

Fakat kız birdenbire başının kapıda tekrar belirdiğini gördü; ifadesi dehşet vericiydi; Rahip korkunç bir öfke ve umutsuzluk hırıltısıyla bağırdı:

"Sana dedim ya, o öldü!"

Esmeralda yüzükoyun yere düştü; zindanda artık, yerdeki su birikintisini karanlıkta dalgalandıran su damlasının acılı ezgisinden başka ses duyulmaz oldu.

V

Ana

Sanırım hayatta, evladının minik patiğini görünce bir annenin kalbinde uyanan duygulardan daha hoş bir şey olamaz. Hele bu, bayramlarda, pazar günleri ve vaftiz töreninde giyilecek, tabanına kadar işlemeli, çocuğun onunla henüz bir adım bile atmadığı bir patikse... Bu patik o denli minik ve sevimli bir şeydir, onunla yürümek o denli imkânsızdır ki anne, onu görünce çocuğunu görmüş gibi olur. Ona gülümser, onu öper, onunla konuşur. Bir ayağın nasıl

olup da bu kadar küçük olabildiğine şaşar ve çocuk yanında olmadığı zaman bile, o tatlı ve narin yaratığın gözlerinin önüne gelmesi için o sevimli patik yeter. Anne yavrusunu gördüğünü sanır, hatta görür; canlı, neşeli hali, narin elleri, toparlacık başı, masum dudakları ve akları mavimtırak duru gözleriyle, eksiksiz olarak hem de. Mevsim kışsa yavrusu oradadır, halının üzerinde sürünür, azimle tabureye tırmanır, ateşe yaklaşacak diye annenin aklı gider. Yazsa avluda, bahçede emekler, taşların arasındaki otları yolar, koca koca köpeklere, atlara saflıkla, korkusuzca bakar, kabuklu böceklerle, çiçeklerle oynar, çiçek tarhlarında kum, çakıllı yürüyüş yollarında toprak bulan bahçıvanı kızdırır. Saçlarının yumuşacık lüleleri arasında birbiriyle yarışırcasına oynaşan esinti ve güneş ışınlarına varıncaya kadar etrafındaki her şey de onun gibi güler, ışık saçar, oynar. O patik, bütün bunları anneye gösterir ve ateşe tutulan balmumu gibi yüreğini eritir.

Fakat çocuk yitirilmişse küçük patiği sarmalayan bütün bu sevinç, şefkat ve güzellik imgeleri korkunç birer görüntüye dönüşür. İşlemeli küçük patik, annenin yüreğini sonsuza dek ezen bir işkence aleti olur. Titreyen aslında hep aynı gönül telidir, en derindeki ve en hassas tel; fakat artık onu bir melek okşayacak yerde bir iblis kıskaca almaktadır.

Bir sabah, mayıs güneşi, Garofalo’nun “haçtan indirilme” tablolarına fon olarak seçtiği o lacivert gökyüzünde yükselirken Roland Kulesi’ndeki münzevi kadın Grève Meydanı’nda tekerlek, at sesleri ve demir şakırtıları işitti. Pek aldırmayıp gürültüyü duymamak için saçlarını kulaklarının üzerinden bağladı ve diz çökerek on beş yıldan beri aynı şekilde tapındığı cansız küçük nesneyi seyretmeye koyuldu. Bu küçük patik, daha önce dediğimiz gibi, onun için tüm evrendi. Tüm düşüncesi onun içinde mahpustu ve ancak

o ölünce serbest kalacaktı. Bu pembe satenden küçük oyuncakla ilgili gökyüzüne yönelttiği acı ilenmelerini, dokunaklı yakınmalarını, dua ve hıçkırıklarını sadece Roland Kulesi’nin karanlık mahzeni biliyordu. Bu kadar sevimli, bu kadar zarif bir şeye bunca derin bir umutsuzluk o güne dek akıtılmamıştı.

O sabah sanki acısı kendini her zamankinden daha şiddetli biçimde dışa vuruyor ve kadıncağızın yürek paralayan, yüksek ve tekdüze bir sesle ağlayıp sızladığı dışarıdan duyuluyordu.

“Ahh, kızım!” diyordu, “Canım kızım! Benim zavallı küçük sevgili yavrucuğum! Demek bir daha seni göremeyeceğim. Bitti demek! Oysa bana hâlâ her şey dün yaşanmış gibi geliyor! Ahh Tanrım, Tanrım! Madem onu benden bu kadar çabuk alacaktın, hiç vermeseydin bari! Çocuklarımızın bize göbekbağıyla bağlı olduğunu, çocuğunu kaybeden annenin artık Tanrı’ya inanmadığını bilmez misin? –Ahh, o gün dışarı çıktığım için nasıl da acınacak durumdayım!– Yarabbim! Yarabbim! Onu elimden böyle aldığına göre, bana onunla birlikteyken hiç bakmamış olmalısın; onu neşe içinde kendi sıcaklığımla ısıttığımı, mememi emerken bana nasıl gülücükler yolladığını, minik ayacıklarını göğsümden yukarı, ta dudaklarıma kadar kaldırdığımı görmemiş olmalısın! Ahh, bunları görmüş olsaydın, Tanrım, benim mutluluğuma acır, yüreğimde kalmış bu biricik sevgiyi benden almazdın! Mahkûm etmeden önce yüzüme bakamayacağın kadar sefil bir yaratık mıydım, ey Tanrım? Heyhat! Heyhat! İşte patik ama içindeki ayak nerede? Geri kalanı nerede? Evladım nerede? Kızım, kızım! Ne yaptılar sana? Yarabbi, bana geri ver onu! On beş yıldır sana dua etmekten dizlerimin derisi yüzüldü Tanrım, bu

kadarı yeterli değil mi? Bana onu geri ver, bir gün, bir saat, bir dakika, evet bir dakika için, sonra istersen beni ebediyen iblisin ellerine teslim et! Ahh, cüppenin eteğinin nerede olduğunu bilsem ona iki elle öylesine yapışırdım ki, ister istemez evladımı iade etmek zorunda kalırdın! Şu küçücük güzelim patiğe bak Tanrım, ona da mı acımıyorsun? Zavallı bir anneyi on beş yıllık bu işkenceye nasıl mahkûm edebiliyorsun? Meryem Anacığım! Ey gökteki Meryem Ana! Benim Bebek İsa'mı benden aldılar, çaldılar onu benden, bir fundalıkta onu yediler, kanını içtiler, kemiklerini çiğnediler! Meryem Anacığım, acı bana! Kızım! Bana kızım lazım! Cennet'te olmuş olmamış, ne fark eder benim için? Ben, senin meleğini değil kendi çocuğumu istiyorum! Ben bir dişi aslanım, yavru aslanımı istiyorum! Ahh Tanrım, çocuğumu bana vermezsen yerlerde kıvranacak, alnımla taşları kıracak, cehennemlik olacak ve sana lanet edeceğim! Yarabbi, görüyorsun ki kollarım hep ısırık dolu! Yüce gönüllü Tanrı'da biraz olsun merhamet yok mudur? Ahh, bana sadece tuzla kara ekmek verin, yeter ki kızım yanımda olsun ve beni bir güneş gibi ısıtsın! Heyhat! Yüce Tanrım, ben aşağılık bir günahkârdan başka bir şey değilim; ama kızım beni inançlı biri yapıyordu. Onun sevgisi sayesinde inançla dolup taşıyor, gülücüklerinin gerisinden, tıpkı gökyüzündeki bir aralıktan görür gibi, seni görüyordum. Ahh! Bir defa olsun, tek bir defacık, şu patiği onun o güzelim küçücük pembe ayağına giydireyim, sonra seni kutsayarak öleyim Meryem Anacığım! Ahh! Tam on beş sene! Şimdi büyümüş, yetişmiş olacaktı! Kadersiz yavrum! Nasıl olur! Demek sahiden de onu bir daha göremeyeceğim, hatta Cennet'te bile, çünkü ben oraya gitmeyeceğim! Aman Tanrım, nasıl bir acı bu! İşte, patiği burada ama hepsi bu!..

Zavallı kadın yıllardan beri hem tesellisi hem umutsuzluğu olmuş o patiğin üzerine atılmıştı; yüreği ilk günkü gibi hıçkırıklarla parçalanıyordu. Zira çocuğunu kaybetmiş bir ana için, her gün hep ilk gündür. Bu acı küllenmez; yas giysileri yıpranıp ağarsa da yürek hep kapkara kalır.

O sırada hücrenin önünden körpecik, neşeli çocuk sesleri geldi. Ne zaman bir çocuğu görse veya işitse zavallı ana, mezarının en karanlık köşesine kaçıyor, onu duymamak için sanki başını taşın içine sokmaya çalışıyordu. Fakat bu kez aksine, ani bir silkinişle dikildi ve büyük bir dikkatle kulak kabarttı; zira oğlanlardan biri şöyle demişti:

"Bugün bir çingene kızını asacaklar..."

Ağının titremesiyle sineğin üstüne atıldığını gördüğümüz örümceğin ani sıçrayışıyla, Grève Meydanı'na bakan pencereye koştu. Gerçekten de meydandaki darağacına bir merdiven dayanmıştı ve cellatbaşı darağacının yağmurda paslanmış zincirlerini elden geçirmekle meşguldü. Etrafında bir kalabalık oluşmuştu.

Neşeli çocuk grubu uzaklaşmıştı bile. Çuval giyen kadının gözleri, ne olduğunu sorabileceği birini aradı sokakta. Hücresinin hemen yanında büyük dua kitabını okumakla meşgul görünen, fakat demir kafesteki kitaptan ziyade darağacıyla ilgilenen ve ara sıra darağacına karanlık ve uğursuz bakışlar fırlatan bir rahibe gözü ilişti. Muhterem bir adam olan Josas Başdiyakozu'nu tanıdı.

"Muhterem peder," dedi, "kimi asacaklar?"

Rahip ona baktı ve cevap vermedi; kadın sorusunu tekrarladı. Bunun üzerine Rahip, "Bilmiyorum," dedi.

"Demin şurada çocuklar vardı, bir çingene kızının asılacağını söylüyorlardı," diye devam etti münzevi kadın.

“Sanırım öyle,” dedi Rahip.

O zaman Paquette la Chantefleurie, sırtlan gülüşünü andıran bir kahkaha attı.

“Hemşire,” dedi Başdiyakoz, “demek çingenelerden bu kadar nefret ediyorsunuz?”

“Tabii nefret ederim,” diye haykırdı münzevi, “bunlar kan emici vampirlerdir, çocuk hırsızları! Benim küçük kızımı, yavrumu, biricik evladımı yediler! Artık kalbim yok! Onu da yediler!”

Korkunç görünmekteydi. Rahip soğuk bir tavırla ona bakıyordu.

“Hele içlerinde özellikle nefret ettiğim, lanetlediğim bir tanesi var ki!” diye devam etti kadın. “Genç bir kız, annesi yemeseydi benim kızım da o yaşta olacaktı. Bu genç yılan, hücremin önünden her geçişinde kan beynime sıçrıyor!”

“Öyleyse hemşire, sevinebilirsiniz,” dedi Rahip adeta bir mezarlık heykelinden gelen buz gibi bir sesle, “çünkü bugün öldüğünü göreceğiniz kişi işte o kızdır.”

Sonra başı göğsüne düştü ve ağır ağır uzaklaştı.

Münzevi kadın sevinçten deliye döndü.

“Ben ona demiştim, bir gün darağacına çıkacağını söylemiştim! Sağ olun Rahip Efendi!” diye haykırdı.

Sonra saçı başı darmadağın, gözleri çakmak çakmak, omuzlarıyla duvarlara çarparak kafeste uzun süre aç kalmış ve yemek zamanının yaklaştığını hisseden dişi bir kurdun yırtıcı tavırlarıyla, pencere parmaklıklarının önünde geniş adımlarla volta atmaya başladı.

VI

Farklı yaratılmış üç insan kalbi

Bu arada, Phœbus ölmemişti. Bu tip insanlar dokuz canlıdır. Kralın özel yetkili avukatı Philippe Lheulier zavallı Esmeralda'ya, "*Ölmek üzere*," dediğinde ya yanılmış ya da şaka yapmıştı. Başdiyakoz da mahkûma, "*Öldü*," diye tekrarladığında, gerçekte hiçbir şey bildiği yoktu ama buna inanıyor, güveniyor ve öyle olmasını kuvvetle umuyordu. Sevdiği kadına, rakibi hakkında iyi haberler vermek tahammül sınırlarını aşardı zira. Onun yerinde hangi erkek olsa böyle yapardı.

Phœbus'ün yarası ağır olmadığından değil; ağır olmasına ağırdı; ama Başdiyakoz'un övündüğü kadar ağır değildi. İlk anda devriye erlerinin onu götürdükleri hekim, sekiz gün boyunca hayatı konusunda kaygılanmış, hatta bunu kendisine Latince söylemişti. Fakat gençlik tekrar üstün gelmiş ve çoğu zaman olduğu gibi, teşhisler ne derse desin, doğa hekime nanik yaparak hastayı kurtarıvermişti. Phœbus, Philippe Lheulier ve kilise mahkemesi sorgucularına ilk ifadesini daha hekimin kerevetinde yatarken vermiş, bu husus fena halde canını sıkmıştı. Bu yüzden bir sabah, kendini daha iyice hissedince, altın mahmuzlarını eczacıya rehin bırakarak oradan sıvışmıştı. Kaldı ki bu husus olayın soruşturulmasında hiçbir sıkıntıya sebep olmamıştı. O zamanın adaleti bir ağır ceza davasında netlik ve titizliği pek az umursardı. Sanığın asılması yeterdi, onun için gerekli olan tek şey buydu. Bu davadaysa yargıçların elinde Esmeralda aleyhine yeterince delil vardı. Phœbus'ün öldüğüne inanmışlar, böylece her şey söylenmişti.

Öte yandan Phœbus de fazla uzağa kaçmış değildi. Paris’ten birkaç merhale ötede, Ile-de-France’ta bulunan Queue-en-Brie’deki garnizonuna gitmişti, o kadar.

Ne de olsa bu davada şahsen hâkim karşısına çıkmak hiç işine gelmiyordu. Orada gülünç duruma düşeceğini az çok hissediyordu. Aslında bütün bu olay hakkında ne düşüneceğini de pek biliyor değildi. Askerlikten başka özelliği bulunmayan her asker gibi dinî inanca kayıtsız ama batıl inançlara yatkın olarak kafasında bu macerayı sorgulamaya kalktığında, keçi konusunda, Esmeralda’yla garip bir biçimde karşılaşması konusunda, kızın bir o kadar garip olan aşkını sezdiriş tarzı konusunda, çingeneliği konusunda ve nihayet asık suratlı keşiş konusunda, içi bir türlü rahat etmiyordu. Bu hikâyede aşktan çok büyücülük, muhtemelen bir cadı, belki de Şeytan’ı görüyordu ya da bir komedi veya o zamanın diliyle bir dinî oyun; ama kendisine son derece sünepe bir rolün, dayak yiyen ve haline gülünen adam rolünün düştüğü pek nahoş bir oyun... Yüzbaşı bu yüzden süklüm püklümdü. La Fontaine’imizin hayran olunacak biçimde betimlediği o utancı duyuyordu:

> Bir tavuğun tuzağına düşmüş bir tilki gibi utanç içinde.[187]

Ayrıca olayın dile düşmeyeceğini, kendisi ortada görünmezse adının pek telaffuz edilmeyeceğini, her halükârda Tournelle’deki duruşma dışında duyulmayacağını umuyordu. Bu konuda yanılmıyordu da, zira o zaman *Gazette des Tribunaux* gibi şeyler yoktu; ayrıca Paris’in sayısız *adalet yerlerinden* birinde bir kalpazan kaynatılmadan, bir büyücü asılmadan veya bir sapkın yakılmadan tek bir hafta geçmediği

için, halk bütün sokak başlarında yaşlı feodal Thémis Hanım'ı kollarını sıvamış, darağaçları, merdivenler ve teşhir direklerinin başında görevini yerine getirirken görmeye o denli alışıktı ki, artık neredeyse böyle şeylere aldırış etmez olmuştu. O zamanın kibarlar topluluğu, sokağın köşesini dönen mahkûmun adını bile doğru dürüst bilmiyor, ayaktakımı ise olsa olsa bu değersiz yemeğin tadını çıkarıyordu. İdam, kamusal hayatın alışılmış bir olayıydı, fırıncının hamur teknesi ya da deri yüzücünün mezbahası gibi... Cellat, bir diğerinden bir nebze daha karanlık bir tür kasaptı.

Dolayısıyla Phœbus, büyücü Esmeralda ya da kendi deyişiyle Similar konusunda, çingenenin ya da asık suratlı keşişin (onun için hangisi olduğu fark etmiyordu) indirdiği hançer darbesi konusunda ve davanın sonucu konusundaki kaygılarını çabucak kafasından attı. Fakat yüreği bu yönden boşalır boşalmaz Fleur-de-Lys'in hayali gelip oraya yerleşti. Yüzbaşı Phœbus'ün yüreği, o zamanın fiziği gibi, boşluktan nefret ediyordu.

Öte yandan, nalbantların ve elleri çalışmaktan çatlamış inek güden kadınların yaşadığı bir köy, anayolun iki yanında yarım fersah boyunca uzanan yıkık dökük evler ve kulübelerden oluşmuş uzun bir kordon, kısacası bir "kuyruk[188]" olan Queue-en-Brie'deki kışla hayatı da son derece tatsız bir hayattı.

Fleur-de-Lys, yüzbaşının sondan bir önceki aşkıydı, güzel bir kızdı ve yüklüce bir çeyiz anlamına geliyordu; dolayısıyla âşık süvari bir sabah, tamamen iyileşmiş olarak ve iki ayın sonunda çingene kızı olayının kapanmış ve unutulmuş olması gerektiğini düşünerek, çalımlı çalımlı Gondelaurier Konağı'nın kapısında arzı endam eyledi.

Notre-Dame’ın kapısının önünde, kilise meydanında toplanmış oldukça büyük bir kalabalığa dikkat etmedi; mayıs ayında olduklarını hatırladı, herhangi bir tören alayı, bir yortu, bir şenlik filan olduğunu düşündü, atını kapı kemerindeki halkaya bağladı ve neşe içinde nişanlısının yanına çıktı.

Kız, annesiyle yalnızdı.

Fleur-de-Lys yüreğinde hâlâ büyücü kızın gösterisinin, keçisinin, lanetli alfabesinin ve Phœbus’ün uzun süre ortadan kayboluşunun acısını taşıyordu. Yine de sevgili yüzbaşısının kapıdan girdiğini görünce onu o denli yakışıklı, üniformasını o denli yeni, palaskasını o denli parlak ve tavırlarını o derece âşıkane buldu ki, zevkten yanakları al al oldu. Soylu hanımın da tüm güzelliği üstündeydi. Muhteşem kumral saçlarını hayranlık uyandıracak biçimde örmüş, Colombe’dan öğrendiği bir şıklıkla, beyaz tenli kadınlara o denli yakışan gök mavisi bir entari giymişti, gözleri bu ten rengindeki kadınlara daha da çok yakışan o aşk baygınlığıyla dalıp gitmişti.

Uzun süredir güzel kadın namına Queue-en-Brie’ nin aşüftelerinden başkasını görmemiş olan Phœbus, Fleur-de-Lys’in karşısında kendinden geçti ve hal böyle olunca subayımız o denli kibar ve âşıkane tavırlar takındı ki, her şey çabucak tatlıya bağlandı. Kocaman koltuğunda yine tüm analık azametiyle oturmakta olan Madam de Gondelaurier’nin bile onu azarlamaya yüreği elvermedi. Fleur-de-Lys’in sitemleri ise bir anda sevgi dolu cıvıldamalara dönüştü.

Genç kız pencerenin önüne oturmuş, kasnağında yine “Neptün’ün Mağarası”nı işlemeye devam ediyordu. Yüzbaşı

onun sandalyesinin arkalığına dayanmış, kız da alçak sesle onu okşar gibi azarlıyordu.

“İki koca aydır nerelerdeydiniz, sizi zalim?”

“Size yemin ederim,” diyordu bu sorudan biraz rahatsız olan Phœbus, “bir başpiskoposun bile düşlerini süsleyecek kadar güzelsiniz!”

Kız gülümsemekten kendini alamıyordu.

“Tamam, anladık, beyefendi. Bırakın şimdi benim güzelliğimi de soruma cevap verin. Güzellikmiş, hıh!”

“Pekâlâ sevgili kuzinim, garnizondan göreve çağırmışlardı.”

“Peki, neredeymiş bu görev? Ve neden bana vedaya gelmediniz?”

“Queue-en-Brie’de.”

Phœbus birinci sorunun ikincisinden sıyrılmaya yardımcı olmasından pek memnundu.

“Ama o yer şuracıkta beyefendi. Neden bir kez bile beni ziyarete gelmediniz?”

Burada Phœbus ciddi şekilde sıkıntıya düştü.

“Şeyden dolayı... yani hizmet... ha, bir de güzeller güzeli kuzinim, hasta olmuştum...”

“Hasta mı?” dedi kız korkuyla.

“Evet... yaralanmıştım.”

“Yaralandınız ha!”

Zavallı kızcağız allak bullak olmuştu.

“Oo, bu kadar telaş etmenize gerek yok,” dedi Phœbus umursamaz bir tavırla, “önemli bir şey değil. Bir kavga, bir kılıç darbesi; bundan size ne ki?..”

“Bundan bana ne ha?” diye haykırdı Fleur-de-Lys yaşla dolu güzel gözlerini ona doğru kaldırarak. “Ahh, bunu derken

asıl düşündüğünüzü söylemiyorsunuzdur herhalde! Neymiş bu kılıç darbesi bakalım! Her şeyi bilmek istiyorum.”

“Pekâlâ, güzelim benim, Mahé Fédy ile biraz atıştık; biliyorsunuz, hani şu Saint-Germain-en-Laye’deki teğmen... Sonunda ikimizin vücudunda da birkaç parmaklık kılıç yarası açıldı. Hepsi bu işte.”

Yalancı yüzbaşı, şeref uğruna yapılan bir dövüşün bir kadının gözünde her zaman erkeğin değerini yükselteceğini gayet iyi biliyordu. Nitekim Fleur-de-Lys de şimdi ona korku, zevk ve hayranlık dolu gözlerle bakıyordu. Fakat içi tamamen rahat etmiş değildi.

“Neyse, siz tamamen iyileşmiş olun da, gerisi mühim değil Phœbus’üm,” dedi. “O dediğiniz Mahé Fédy’yi tanımıyorum ama kötü bir adam olduğu belli. Peki bu kavganın sebebi neydi?”

Konuşmanın burasında, hayal gücü pek yaratıcı olmayan yüzbaşı, bu yiğitlik meselesinden nasıl sıyrılacağını bilemez oldu..

“Aman, ne bileyim? Önemsiz bir şey, bir at, bir söz! Güzel kuzinim!” diye haykırdı birdenbire konuyu değiştirmek için, “Avludan gelen şu gürültü ne acaba?”

Pencereye yaklaştı.

“Aman Tanrım! Güzel kuzinim, meydanda bir sürü insan toplanmış!”

“Bilmiyorum,” dedi Fleur-de-Lys, “ama galiba bu sabah kilisenin önünde bir cadı nedamet getirecek, sonra da asılacakmış.”

Yüzbaşı, Esmeralda olayının kapanmış olduğuna o kadar inanmıştı ki, Fleur-de-Lys’in sözlerinden hiç tedirgin olmadı. Fakat birkaç soru daha sormadan edemedi.

“Bu cadının adı neymiş?”

“Bilmiyorum,” dedi kız.

“Ne yaptığını söylüyorlar?”

Kız bu kez de beyaz omuzlarını silkti.

“Bilmiyorum.”

“Aman Tanrım!” dedi anne, “şimdilerde o kadar çok büyücü var ki, sanırım adlarını bile bilmeden yakıyorlar. Ha onların adlarını öğrenmeye çalışmışsın, ha gökteki her bulutun... Ama endişeye mahal yok, Tanrı kaydını sağlam tutar. –Sözün burasında saygıdeğer hanımefendi kalkıp pencereye gitti.– “Aman Yarabbi!” dedi, haklıymışsınız Phœbus, sahiden büyük bir kalabalık toplanmış. Azize adına, damların üstünde bile insan var! Biliyor musunuz Phœbus, bu bana kendi gençliğimi hatırlattı. VII. Charles’ın Paris’e girişini... O zaman da bu kadar çok insan vardı. Hangi yıldı bilmiyorum. Bundan bahsettiğim zaman, sana çok eski bir olaymış gibi geliyor, değil mi? Benim içinse daha dün gibi. Ama o zamanki şimdikinden çok daha güzel bir topluluktu. Saint-Antoine Kapısı’nın üstündeki mazgallara kadar her yerde insan vardı. Kral, Kraliçe’yi atının terkisine almıştı; Haşmetmeaplarının ardından bütün senyörlerin hanımları da aynı şekilde terkide geliyorlardı. Hayli gülüşme olduğunu hatırlıyorum, çünkü pek kısa boylu olan Amanyon de Garlande’ın yanında dev cüsseli bir şövalye, yığınla İngiliz öldürmüş olan Senyör Matefelon vardı. Çok güzeldi doğrusu. Kırmızı sancaklarıyla göz alan bütün Fransız asilzadelerinin dahil olduğu bir geçit töreni. Aralarında flamalılar ve bayraklılar vardı. Ne bileyim, örneğin Calan senyörü flamalı, Jean de Châteaumorant bayraklıydı; Coucy senyörü de bayraklıydı, hem de Bourbon dükününki hariç diğerlerinin hepsinden daha büyük bir bayraktı bu. Heyhat! Bütün

bunların bir zamanlar var olduğunu ama şimdi hiçbir şeyin kalmadığını düşünmek ne hazin!

İki âşık, saygıdeğer yaşlı hanımı dinlemiyorlardı. Phœbus gelip tekrar nişanlısının sandalyesinin arkalığına yaslanmıştı; bulunduğu bu harika konumdan, çapkın bakışları Fleur-de-Lys'in yakalığının bütün açıklıklarına nüfuz edebilmekteydi. Söz konusu yakalık ise o denli usturuplu açılıyor, şövalyeye o denli hoş şeyler gösteriyor ve daha bir o kadar da hoşlarını tahayyül etmesini sağlıyordu ki, bu saten yansımalı tenden gözleri kamaşan Phœbus içinden şöyle diyordu: "İnsan beyaz tenli bir kızdan başkasını sevebilir mi hiç?" Her ikisi de sessizliklerini koruyorlardı. Genç kız zaman zaman, tatlı tatlı ve mutlu bakan gözlerini ona doğru kaldırıyor, ikisinin saçları ilkbahar güneşinin ışınlarında birbirine karışıyordu.

"Phœbus," dedi aniden Fleur-de-Lys alçak sesle, "üç ay sonra evleniyoruz, hayatınızda benden başka bir kadın sevmediğinize yemin edin."

"Yemin ediyorum, güzel meleğim!" dedi Phœbus; tutkulu bakışları da Fleur-de-Lys'i ikna etmek için sesinin samimi vurgusuna destek oluyordu. Belki o anda söylediklerine kendisi de inanıyordu.

Bu sırada anlayışlı anne de, nişanlıları böyle tam anlaşmış halde görmekten ziyadesiyle memnun, eve dair bir ayrıntıyla ilgilenmek üzere odadan çıkmıştı. Phœbus bunu fark etti; böyle yalnız kalmak maceraperest yüzbaşıya o denli cesaret verdi ki, kafasında pek garip fikirler uyanmaya başladı. Fleur-de-Lys kendisini seviyordu, nişanlısıydı, onunla yalnızdı, kıza olan eski arzusu yeniden uyanmıştı, elbette bütün tazeliğiyle değil ama bütün şiddetiyle... Ne de olsa insanın kendine ait bir meyveyi henüz olgunlaşmadan tatması

büyük bir suç teşkil etmezdi. Bu düşüncelerin gerçekten şövalyenin aklından geçip geçmediğini bilmem; ama kesin olan şuydu ki, Fleur-de-Lys birdenbire onun bakışlarındaki ifadeden ürktü, etrafına bakındı ve annesini göremedi.

“Aman Tanrım!” dedi, kızarmış ve endişeli bir halde, “Burası çok sıcak oldu!”

“Sahiden de,” dedi Phœbus, “öğleye pek bir şey kalmadı. Güneş artık rahatsız ediyor. Perdeleri çektik mi, iş tamamdır.”

“Yoo, hayır!” diye bağırdı zavallı kızcağız, “tam tersine, temiz havaya ihtiyacım var.”

Köpek sürüsünün nefesini ensesinde hisseden bir maral gibi yerinden kalktı, pencereye koştu ve kendini balkona attı.

Epeyce canı sıkılan Phœbus de ister istemez peşinden gitti.

Bildiğimiz gibi balkonun baktığı Notre-Dame Meydanı o sırada, utangaç Fleur-de-Lys’e korkusunun niteliğini değiştirten garip ve ürpertici bir manzara arz ediyordu.

Bütün yan sokaklardan akın akın gelen büyük bir kalabalık meydanı tamamen doldurmuştu. Söz konusu meydanı çevreleyen dirsek dayama yüksekliğindeki küçük duvar, önüne zaptiye çavuşlarından ve ellerinde silahlarıyla arkebüzcülerden oluşan kalın bir duvar çekilmiş olmasaydı, burayı boş tutmaya yetmezdi. Bu mızrak ve arkebüz ormanı sayesinde meydan boştu. Girişi, piskoposluk armasını taşıyan bir teberdar müfrezesi koruyordu. Kilisenin geniş kapıları kapalıydı; bu durum meydana bakan sayısız pencereyle tezat oluşturuyordu, zira çatıdakilere varıncaya kadar hepsi açık olan bu pencerelerde, aşağı yukarı bir topçu kışlasında üst üste yığılmış gülleleri andıran binlerce kafa görülüyordu.

Kalabalığın yüzeyi boz renkli ve kirliydi. Muhakkak ki, beklediği seyirlik de halkın en iğrenç yanlarını ortaya çıkarıp

harekete geçirecek cinstendi. Kaynaşıp duran bu sarı serpuş ve yağlı saçların çıkardığı gürültüden daha iğrenç bir şey olamazdı. Bu kalabalığın içinde çığlıktan çok kahkaha, erkekten çok kadın vardı.

Ara sıra, sert ve çın çın öten bir ses genel uğultuyu delip geçiyordu.

“Hey, Mahiet Baliffre! Onu burada mı asacaklar?”

“Aptal! Burada idam gömleğiyle nedamet getirecek! Yüce gönüllü Tanrımız mahkûmun suratına Latince öksürecek! Bu iş hep burada, öğleyin yapılır. Darağacı görmek istiyorsan Grève Meydanı’na git.”

“Sonra giderim.”

“Baksana Boucandry Kadın, günah çıkaracak olan rahibi reddetmiş mi sahiden?”

“Galiba evet, Bechaigne Kadın.”

“Görüyor musun? Dinsiz imansız!”

“Beyefendi, âdet böyle. Adalet Sarayı savcısı, yargılanıp hüküm giymiş suçluyu, eğer ruhbandan değilse Paris valiliğine, ruhbandansa piskoposluk mahkemesine teslim eder. ”

“Teşekkür ederim beyefendi.”

“Aman Tanrım!” diyordu Fleur-de-Lys, “Zavallı yaratık!”

Bu düşünce, ahalinin üstünde gezdirdiği bakışlarını ıstırapla dolduruyordu. Bu ayaktakımından çok, kızla meşgul olan yüzbaşı, âşıkane bir tavırla, arkadan kızın belini mıncıklayıp duruyordu. Kız dönüp gülümseyerek yalvardı.

“Lütfen, bırakın beni Phœbus! Annem gelirse elinizi görür!”

O sırada Notre-Dame’ın saati ağır ağır öğleyi vurdu. Kalabalıktan bir memnuniyet uğultusu yükseldi. On ikinci vuruşun son titreşimleri ancak bitmişti ki, bütün başlar rüzgâr altındaki dalgalar gibi yükselip alçaldı; sokaktan, pencerelerden ve damlardan büyük bir haykırış yükseldi: “İşte geliyor!”

Fleur-de-Lys görmemek için yüzünü elleriyle kapattı.

“Güzelim,” dedi Phœbus, “içeri girmek ister misiniz?”

“Hayır,” dedi kız ve korkudan kapatmış olduğu gözlerini bu kez meraktan açtı.

Tam o sırada güçlü bir Norman katanasının çektiği, beyaz haçlı mor üniforma taşıyan bir süvari müfrezesi tarafından sımsıkı kuşatılmış, iki tekerlekli bir yük arabası Saint-Pierre-aux-Bœufs Sokağı’ndan meydana giriş yapmıştı. Devriye çavuşları, lobutlarını sağa sola savurarak kalabalığın arasından ona yol açıyorlardı. Arabanın yanı başında, siyah giysileri ve eyer üstündeki acemice duruşlarından tanınan bazı zaptiye ve adliye görevlileri at sürüyorlardı. Başlarında Üstat Jacques Charmolue caka satmaktaydı.

Ölüm arabasında elleri arkasında bağlı, yanında rahip olmayan bir genç kız oturuyordu. İç gömleğiyleydi, uzun siyah saçları (o devirde saçları ancak darağacının dibinde

kesmek âdetti) dağınık halde kısmen açılmış boynuna ve omuzlarına dökülüyordu.

Bir karganın tüylerinden daha parlak olan bu dalgalı saç yığınının arasından, kızcağızın boynuna boz renkli ve pürtüklü kalın bir ipin bağlanıp düğümlenmiş olduğu görülüyordu; bu kaba ip zavallı kızın köprücükkemiklerini tahriş ediyor, güzel boynuna bir solucanın bir çiçeğe sarılması gibi dolanıyordu. İpin altında yeşil sırça boncuklarla süslü bir muska parlıyordu; ölecek olanların hiçbir isteği reddedilmediği için, bunu üzerinde bırakmışlardı kuşkusuz. Pencerelerdeki seyirciler, arabanın gerisinde, son bir kadınlık içgüdüsüyle altına çekerek saklamaya çalıştığı çıplak bacaklarını görebiliyorlardı. Ayaklarının dibinde onun gibi bağlı küçük bir keçi vardı. Mahkûm kötü bağlanmış gömleğini dişleriyle tutuyordu. Sanki içine düştüğü felaketten başka, böyle neredeyse çıplak olarak bütün bakışlara sunulmaktan da acı çekiyordu. Ne yazık ki, hicap duygusu bu tür ürpertiler için yaratılmış değildir.

“Yüce İsa!” diye haykırdı Fleur-de-Lys birdenbire yüzbaşıya. “Baksanıza sevgili kuzenim, bu o meymenetsiz, keçili çingene kızı!”

Konuşurken Phœbus’e doğru döndü. Yüzbaşı da gözlerini arabaya dikmiş, beti benzi atmıştı.

“Hangi keçili çingene kızı?” dedi dili dolaşarak.

“Nasıl olur!” dedi Fleur-de-Lys, “Hatırlamıyor musunuz?”

Phœbus, kızın sözünü kesti:

“Ne demek istediğinizi anlamıyorum.”

İçeri girmek için bir adım attı. Fakat vaktiyle aynı çingene kızı yüzünden kapıldığı büyük kıskançlığı tekrar uyanmış olan Fleur-de-Lys, yüzbaşıya kuşku dolu ve nüfuz

edici bir bakışla baktı. O cadının davasına karışmış olan bir yüzbaşıdan bahsedildiğini şu anda hayal meyal hatırlıyordu.

“Neyiniz var?” dedi Phœbus’e, “Sanki bu kadın sizi allak bullak etti.”

Phœbus alaycı alaycı gülmeye çalıştı.

“Beni mi! Hadi canım siz de! Ne demezsin!”

“Öyleyse burada kalın,” dedi kız buyururcasına, “sonuna kadar seyredelim.”

Zavallı çaresiz yüzbaşı, balkonda kalmaya mecbur oldu. İçine biraz su serpen şey, mahkûmun gözlerini arabanın zemininden ayırmamasıydı. Bu sahiden de Esmeralda’ydı. Felaket ve alçalışın bu son basamağındayken bile hâlâ güzeldi, iri siyah gözleri yanaklarının çöküklüğünden dolayı daha iri görünüyordu, solgun yüzü duru ve kusursuzdu. Önceki haline, bir Masaccio Meryem’inin bir Raffaello Meryem’ine benzediği gibi benziyordu: daha zayıf, daha ince, daha süzülmüş...

Zaten şaşkınlık ve umutsuzluk yüzünden o kadar derinden kırılmıştı ki, bir biçimde sarsıntıya uğramamış ve edebi dışında tesadüfe bırakmadığı hiçbir yanı yoktu. Vücudu arabanın her sarsılışında, cansız veya kırık bir şey gibi yerinde zıplıyordu. Bakışları ölgün ve çılgındı. Göz pınarında bir damla yaş görülüyor; ama gözyaşı öylece duruyordu; adeta donmuştu.

Bu arada iç karartıcı atlı kafilesi sevinç çığlıkları ve meraklı tavırlar arasında kalabalığı yarıp geçmişti. Ancak, olaylara sadık bir tarihçi olmak için belirtelim ki, onu bu kadar güzel ve bu kadar yıkılmış gören en katı kalplilerinden birçoğu merhamete gelmişti.

Araba meydana girmişti.

Orta kapının önünde durdu. Kafile iki yana açılıp sıraya dizildi. Kalabalık sesini kesti, resmiyet ve tedirginlik dolu bu sessizlikte, büyük kapının iki kanadı sanki kendiliğinden, tiz bir çığırtma sesi çıkararak gıcırdayan zıvanaları üzerinde döndüler. O zaman derin ve karanlık kilisenin içi, bir baştan bir başa gözler önüne serildi; mateme bürünmüş, ana mihrabın üstünde uzaktan göz kırpan birkaç mumla şöyle böyle aydınlatılmış, ışıktan gözlerin kamaştığı meydanın ortasında bir mağara ağzı gibi açılmıştı... Ta dipte, apsisin loşluğu içinde, tonozdan yere kadar inen siyah bir kumaşın üstüne uzatılmış devasa bir gümüş haç seçiliyordu. Tüm sahın ıssızdı; ancak koro yerinin gerideki iskemlelerinde birkaç rahip başının kımıldadığı belli belirsiz fark ediliyordu; büyük kapı açıldığı anda kiliseden pes perdeden gür ve yeknesak bir ezgi, sanki mahkûmun başına dalga dalga iç karartıcı mezmur parçaları saçan bir ilahi yükseldi.

Non timebo millia populi circumdantis me.
Exsurge, Domine; salvum me fac, Deus!
Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquæ
usque ad animam meam.
Infixus sum in limo profundi; et non est substantia.[189]

Bununla eşzamanlı olarak bir başka ses, korodan ayrı, ana mihrabın basamaklarında şu hüzünlü sunuş ilahisini okuyordu:

Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me,
habet vitam æternam et in judicium non venit;
sed transit a morte in vitam.[190]

Kendi karanlıklarında kaybolmuş birkaç ihtiyarın, gençlik ve hayat dolu, baharın ılık havasıyla okşanan, ışığa boğulmuş bu güzel yaratığın ruhu için uzaktan okuduğu bu ilahi, ölüler ayini ilahisiydi.

Halk, saygılı bir sessizlik içinde dinliyordu.

Zavallı şaşkın ve ürkmüş kızcağız, kilisenin karanlık bağrında görme ve düşünme yetisini kaybetmiş gibi görünüyordu. Kanı çekilmiş dudakları dua ediyormuş gibi oynuyordu; cellat yamağı arabadan inmesine yardım etmek üzere yaklaştığında, alçak sesle *Phœbus* kelimesini mırıldandığını işitti.

Ellerini çözdüler, aynı şekilde çözülmüş olan ve kendini özgür hissettiği için sevinçten meleyen keçisiyle birlikte arabadan indirdiler, sert kaldırımın üzerinde yalınayak, kapıya çıkan basamakların dibine kadar yürüttüler. Boynundaki ipin ucu yerde sürünüyordu, onu izleyen bir yılandı adeta.

O zaman kilisede ilahiler sustu. Karanlıkta büyük bir altın haçla bir dizi mum harekete geçti. Rengârenk üniformalı İsviçreli muhafızların, teberlerini yere vurdukları duyuldu, birkaç dakika sonra özel ayin kıyafetleri içinde rahipler ve diyakozlardan oluşan, ilahiler mırıldanarak ağır ağır mahkûma doğru gelen uzun bir tören kafilesi, mahkûmun ve kalabalığın görüş alanına girdi. Fakat kızın gözü, en başta, haçı taşıyanın hemen arkasında yürüyen kişiye takıldı.

“Ahh!” dedi alçak sesle, korkudan ürpererek, “İşte yine o! O rahip!”

Gerçekten de bu, Başdiyakoz’du. Solunda muganni yardımcısı, sağında elinde asasıyla muganni yürüyordu. Başdiyakoz başını arkaya atmış, gözleri açık ve sabit, gür bir sesle ilahi söyleyerek ilerliyordu:

De ventre inferi clamavi, et exaudisti vocem meam,
Et projecisti me in profundum in corde maris, et
flumen circumdedit me.[191]

Sivri kemerli yüksek kapının altında, siyah haç işlemeli gümüş renkli bol bir cüppeye sarınmış olarak gün ışığına çıktığı zaman o derece solgundu ki, kalabalıktan birçok kişi onun, koro yerindeki mezar taşlarının üstünde diz çökmüş mermer piskoposlardan biri olduğunu zannetti, sanki ayağa kalkmış ve ölecek olanı, mezarın eşiğinde karşılamaya gelmişti. En az onun kadar solgun ve onun kadar heykele benzeyen kız, eline yanmakta olan, sarı balmumumdan ağır bir mum tutuşturulduğunu doğru dürüst fark etmemişti bile; nedamet getirme cezasının uğursuz içeriğini okuyan zabıt kâtibinin cırtlak sesini duymamış, amin diye karşılık vermesi istendiğinde, “Amin!” demişti. Biraz olsun canlılık ve kuvvet bulmak için, Rahip’in muhafızlarına uzaklaşmalarını işaret ettiğini ve kendisine doğru tek başına geldiğini görmesi gerekti.

O zaman kanının beynine çıktığını hissetti ve çoktan uyuşmuş bu soğuk ruhta tekrar bir infial kalıntısı uyandı.

Başdiyakoz yavaş yavaş yaklaştı. Bu acıklı durumda bile, onun şehvet, kıskançlık ve arzudan parlayan gözlerini, çıplak vücudunda gezdirdiğini gördü kız. Derken Rahip yüksek sesle şöyle dedi: “Küçükhanım, günahlarınızdan ve kusurlarınızdan ötürü Tanrı’dan af dilediniz mi?” Sonra kızcağızın kulağına eğildi ve ekledi (seyirciler kızın son kez günah çıkardığını sanıyorlardı):

“Beni istiyor musun? Seni hâlâ kurtarabilirim!”

Kız, gözlerini Rahip’e dikti:

“Defol, iblis! Yoksa seni ihbar ederim.”

Rahip ürkütücü bir şekilde gülümsemeye başladı.

"Sana kimse inanmaz. Suçuna bir de rezalet eklemiş olursun. Çabuk cevap ver! Beni istiyor musun?"

"Phœbus'üme ne yaptın?"

"O öldü," dedi Rahip.

Tam o anda, sefil Başdiyakoz gayriihtiyarı başını kaldırdı ve meydanın öbür ucunda, Gondelaurier Konağı'nın balkonunda, Fleur-de-Lys'in yanında dikilen yüzbaşıyı gördü. Sendeledi, gözlerini ovuşturdu, tekrar baktı, alçak sesle lanet okudu ve bütün yüz hatları şiddetle kasıldı.

"Peki öyleyse, öl!" dedi dişlerinin arasından. "Kimsenin olmayacaksın."

Bunun üzerine, elini çingene kızına doğru kaldırarak, kasvetli bir sesle haykırdı:

"I nunc, anima anceps, et sit tibi Deus misericors![192]"

Bu kasvetli törenleri bitirirken kullanılması âdet olan korkutucu cümleydi bu. Rahip'in cellata verdiği, üzerinde anlaşılmış işaretti...

Halk diz çöktü.

"*Kyrie Eleison*,"[193] dedi kapı kemerinin altında kalmış olan rahipler.

"*Kyrie Eleison*," diye tekrarladı kalabalık, bütün başların üstünde çırpıntılı bir denizin dalga sesleri gibi dolaşan o uğuldamayla.

"Amin," dedi Başdiyakoz.

Mahkûma sırtını döndü, başı göğsüne düştü, ellerini kavuşturdu, tekrar rahip alayına katıldı; birkaç dakika sonra, haç, mumlar ve cüppelilerle birlikte, katedralin sise bürünmüş kemerlerinin altında kaybolduğu görüldü; çınlayan sesi, yavaş yavaş şu umutsuzluk ayetini terennüm eden koronun içinde söndü gitti:

Omnes gurgites tui et fluctus tui super me transierunt![194]

Aynı anda, İsviçreli muhafızların demir uçlarıyla yeri döven teberlerinin aralıklı yankısı da, sütun aralarında giderek sönerken mahkûmun son saatini vuran bir saat sarkacı etkisi yaratmaktaydı.

Bu esnada Notre-Dame'ın kapıları açık bırakılmıştı; böylece boş, ıssız, yaslı, mumsuz ve insan sesinden yoksun kilisenin içini görmek mümkündü..

Mahkûm, kendisine ne yapılacaksa yapılmasını bekleyerek, kımıldamadan yerinde duruyordu. Değnekli çavuşlardan birinin, bütün bu sahne boyunca büyük kapıdaki kabartmayı incelemekle meşgul olan Üstat Charmolue'yü uyarması gerekti. Bu kabartma kimilerine göre İbrahim'in oğlunu kurban edişini, başkalarına göreyse güneşin melekle, ateşin çalı çırpı demetiyle ve zanaatkârın da İbrahim'le simgelendiği, felsefe taşı işlemini temsil ediyordu.

Üstadı bu seyirden ayırmak bayağı zor olduysa da, sonunda dönüp baktı; yaptığı bir işaret üzerine sarı giysili iki adam, cellat yardımcıları, ellerini bağlamak üzere çingene kızına yaklaştılar.

Zavallı kızcağız uğursuz arabaya tekrar binip son durağına doğru yola koyulacağı anda, yürek paralayan bir yaşama isteğine kapılmış gibi göründü. Kuru ve kızarmış gözlerini gökyüzüne, güneşe, yer yer mavi üçgen veya dörtgenlerle aralanan gümüş rengi bulutlara doğru kaldırdı; sonra aşağı, yere, kalabalığa, evlere doğru indirdi. Birdenbire, sarılar içindeki adam, bileklerini bağlarken korkunç bir feryat, bir sevinç çığlığı kopardı. Orada, meydanın köşesindeki o balkonda, onu görmüştü: sevdiceği, efendisi, hayatındaki öbür hayalet olan Phœbus'ü!

Yargıç yalan söylemişti! Rahip yalan söylemişti! Balkondaki gerçekten oydu, şüpheye düşmesi mümkün değildi, oradaydı işte, yakışıklı, kanlı canlı, pırıl pırıl üniformasının içinde, sorgucu başında, kılıcı belinde!

“Phœbus!” diye haykırdı, “Phœbus’üm benim!”

Sevgi ve mutluluktan titreyen ellerini ona doğru uzatmak istedi; ama ne yazık ki bağlıydılar.

O zaman yüzbaşının kaşlarını çattığını, omzuna yaslanan güzel bir genç kızın ona dargın gözlerle küçümseyerek baktığını gördü. Sonra Phœbus, Esmeralda’nın işitemediği birkaç söz söyledi ve her ikisi alelacele, balkonun kapanan camlı kapısının arkasında kayboldu.

“Phœbus!” diye haykırdı Esmeralda çılgın gibi, “Sen de inanıyor musun buna?”

Dehşet verici bir düşünce saplanmıştı aklına. Phœbus de Châteaupers’i öldürme suçundan mahkûm edilmiş olduğunu hatırladı.

O âna kadar her şeye katlanmıştı. Fakat bu son darbe fazlaydı. Ölü gibi yere yığıldı.

“Hadi,” dedi Charmolue, “bindirin şunu arabaya da bu işi bitirelim.”

Büyük kapının sivri kemerinin hemen üstündeki kral heykelleri balkonundan boynunu olabildiğince uzatarak o âna kadar olup biten her şeyi görmüş olan, giydiği kırmızılı morlu garip kılık olmasa altı yüz yıldan beri katedralin saçak oluklarının suyunu boşaltan taş canavarlardan biri sanılabilecek kadar büyük bir soğukkanlılık ve çirkin bir surat sergileyen garip seyirciyi kimse fark etmemişti. Bu seyirci, öğleden beri Notre-Dame’ın ana kapısının önünde olup biten hiçbir şeyi kaçırmamıştı. Daha ilk anlardan itibaren, kimse de kendisini gözlemeyi düşünmediğinden, balkonun küçük

sütunlarından birine, ucu aşağıdaki merdiven sahanlığına ulaşan, düğümlü kalın bir halat bağlamıştı. Bunu yaptıktan sonra sakin bir şekilde olayı izlemeye ve ara sıra önünden bir karatavuk geçtikçe ıslık çalmaya koyulmuştu.

Cellat yardımcılarının Charmolue'nün soğuk emrini yerine getirmeye yeltendikleri anda, birdenbire balkon parmaklıklarını aştı, ipi ayakları, dizleri ve elleriyle kavradı; sonra camın üzerinde kayan bir yağmur damlası gibi kilisenin cephesi boyunca aşağı süzüldüğü, damdan düşmüş bir kedi hızıyla iki cellat yardımcısına doğru koştuğu, iki koca eliyle onları yere çaldığı, bir çocuğun oyuncak bebeğini alışı gibi bir eliyle çingene kızını kaptığı ve kızı başının üstüne kaldırarak korkunç bir sesle, “Sığınak!” diye bağırıp bir sıçrayışta kilisenin içine ulaştığı görüldü.

Bütün bunlar öylesine çabucak olup bitti ki, gece olsaydı hepsi tek bir şimşeğin ışığında görülebilirdi.

“Sığınak! Sığınak!” diye tekrarladı kalabalık da ve on bin elin tuttuğu alkış, Quasimodo'nun tek gözünün sevinç ve gururla parlamasına sebep oldu.

Bu sarsıntı, mahkûmu kendine getirdi. Gözünü açtı, Quasimodo'ya baktı, sonra kurtarıcısından ödü kopmuş gibi hemen tekrar kapattı.

Charmolue, cellatla yardımcıları ve bütün refakatçi kafile donakalmıştı. Gerçekten de Notre-Dame arazisi sınırları içinde mahkûma hiçbir şey yapılamazdı. Katedral, bir sığınma yeriydi. Tüm insan adaleti, onun eşiğinde hükümsüz kalıyordu.

Quasimodo büyük kapı kemerinin altında durmuştu. Geniş ayakları kilisenin zeminine ağır roman sütunlar gibi sağlam basıyor; gür saçlı kocaman başı, yeleleri olan ama boyunları olmayan aslanlarınki gibi, omuzlarının arasına

gömülüyordu. Nasırlı ellerine asılı tir tir titreyen kızı beyaz bir kumaş parçası gibi tutuyor, fakat o denli dikkat ve özenle taşıyordu ki, kırmaktan veya soldurmaktan korkar gibi görünüyordu. Sanki onun kendininkilerden başka eller için yapılmış narin, zarif ve değerli bir şey olduğunu hissediyordu. Bazen soluğunun bile ona değmesinden çekinir gibi bir hali vardı. Sonra birdenbire onu kendi malıymış gibi, en değerli hazinesiymiş gibi, bir çocuğun annesinin yapacağı gibi, göğsüne bastırıyor, kolları arasında sıkıyordu. İğrenç suratındaki tek gözü onun üzerine eğilince içini şefkat, acı ve merhametle dolduruyor, derken o göz birdenbire kıvılcımlar saçarak tekrar yukarı kalkıyordu. O zaman kadınlar hem gülüyor hem ağlıyor, kalabalık coşkudan yerinde duramıyordu, zira o anda Quasimodo gerçekten de belli bir güzelliğe sahipti. Bu yetim, bu bulunmuş çocuk, bu toplum safrası da kendine göre güzeldi; kendini üstün ve güçlü hissediyor, dışlandığı ama bu denli kudretlice müdahale ettiği bu topluma, avını elinden koparıp aldığı bu insan adaletine, boşa kürek çekmek zorunda bırakılan bütün bu taş yüreklilere, bu yardakçı, yargıç ve cellatlara, sakat biri olarak Tanrı'nın kuvvetiyle hakkından geldiği bütün bu krallık gücüne, meydan okuyarak bakıyordu.

Ayrıca, ne denilirse densin, bu kadar bahtsız ve çaresiz bir yaratığa, bu kadar çirkin ve biçimsiz bir yaratıktan gelen bu korumada, bir ölüm mahkûmunun Quasimodo tarafından kurtarılmasında, dokunaklı bir yan vardı. Biri doğanın, öbürü toplumun neden olduğu iki sefalet, birbiriyle temas ediyor ve yardımlaşıyordu.

Bu esnada Quasimodo, birkaç dakikalık zafer coşkusundan sonra, yüküyle birlikte aniden kilisenin içine dalmıştı. Her türlü kahramanlığa düşkün olan halk gözleriyle

karanlık sahında onu arıyor, alkışlarından bu kadar çabuk kaçışına üzülüyordu. Derken Fransa kralları galerisinin bir ucunda tekrar ortaya çıktığı görüldü; deli gibi koşarak, ödülünü kollarında kaldırarak ve, “Sığınak!” diye bağırarak geçidi kat etti. Kalabalıktan yeni alkışlar yükseldi. Geçidin bitiminde tekrar kilisenin içine daldı. Bir dakika sonra, yine kollarında çingene kızıyla, yine deli gibi koşarak ve, “Sığınak!” diye bağırarak üst sahanlıkta gözüktü. Halk alkışlıyordu. Son olarak büyük çan kulesinin tepesinde üçüncü kez ortaya çıktı; oradan gururla bütün şehre, kurtardığı insanı gösterir gibiydi; gürleyen sesi, çok nadiren işitilen, kendisininse hiç işitmediği o ses, bulutlara dek yükselerek büyük bir taşkınlıkla üç kez tekrarladı:

“Sığınak! Sığınak! Sığınak!”

“Noel! Noel!” diye bağırıyordu halk da bir yandan; bu dinmek bilmeyen alkış ve haykırışlar öbür kıyıda, Grève Meydanı’ndaki ahali ile gözünü darağacına dikmiş hâlâ bekleyen münzevi kadını hayrete düşürecekti.

180. (Lat.) Düzenli ve Düzensiz Şekillere Dair. (Y.N.)

181. Şabat (cadı ayini) günü olan cumartesi günü, Şeytan’ın teke kılığına girdiğine inanılırdı. (Y.N.)

182. Charlemagne’nın babası olan, 814-840 arasında hüküm süren Kutsal Roma-Germen İmparatoru. (Y.N.)

183. (Lat.) Binaenaleyh, efendiler, vampirliği ispatlanmış bir kişinin karşısında, cürüm aşikâr ve cürüm niyeti de mevcut olmakla, bu lekesiz Cité Adası’nda ulvi ve süfli her türlü adli muhakemeye selahiyetli kutsanmış Paris Notre-Dame Kilisesi adına, eldeki delillerin muhtevasını nazarı itibara alarak, şu cezaların verilmesini talep ettiğimizi beyan ederiz: ilk olarak, bir para cezası; ikinci olarak, Notre-Dame Katedral Kilisesi’nin büyük kapısının

önünde halk huzurunda bir arzı nedamet; üçüncü olarak, bu vampir kadınla keçisinin ya halkın Grève dediği meydanda, ya da adanın Seine Nehri istikametindeki çıkışında, kraliyet bahçesinin uç noktasında, idam edilmelerini temin edecek bir hüküm!" (Y.N.)

184. (Lat.) Yazık! Amma da bozuk bir Latince! (Y.N.)

185. (Lat.) Reddediyorum! (Y.N.)

186. (İt.) "Her türlü umudu bir kenara bırakın." Dante'ye göre cehennemin kapısındaki yazıt. (*İlahi Komedya*, "Cehennem", III, 9). (Y.N.)

187. La Fontaine, *Masallar*, I, XVIII, "Tilki ile Leylek". (Y.N.)

188. Kuyruk, Fransızcada *queue* demektir. Burada Queue-en-Brie'ye söz oyunu yapılıyor. (Y.N.)

189. (Lat.) Etrafımdaki bu binlerce [kişilik] halktan korkmayacağım; ayağa kalk, Ya Rabbi, beni selamete eriştir, ey Tanrı! / Beni selamete eriştir, ey Tanrı, zira sular ruhuma kadar nüfuz etti! / Derin boşluğun çamuruna saplanmışım ve [ayak basacak] sağlam yer yok. (Y.N.)

190. (Lat.) Size doğrusunu söyleyeyim, sözümü işitip beni gönderene iman edenin sonsuz yaşamı vardır. Böyle biri yargılanmaz, ölümden yaşama geçmiştir. (Yeni Ahit, "Yuhanna", 5:24) (Y.N.)

191. (Lat.) Ya Rab, sıkıntı içinde sana yakardım, yanıtladın beni. Yardım istedim ölüler diyarının bağrından, kulak verdin sesime. Beni engine, denizin ta dibine fırlattın, sular sardı çevremi. (Eski Ahit, "Yunus", 2:2-3) (Y.N.)

192. (Lat.) Git şimdi, çifte ruh ve Tanrı sana merhamet etsin! (Y.N.)

193. (Lat.) Merhamet et ya Rabbi! (Y.N.)

194. (Lat.) Bütün girdapların ve dalgaların üstümden geçti. (Y.N.)

Dokuzuncu kitap

I

Humma

Evlatlığının, talihsiz Başdiyakoz'un çingene kızıyla birlikte kendisini de yakaladığı ölümcül ağı böyle aniden kesip attığı sırada Claude Frollo, Notre-Dame'da değildi. Kilisenin ayin eşyaları odasına girince beyaz üstlüğünü, cüppesini, ayin atkısını yırtarcasına çıkarıp hepsini şaşkına dönen kayyumun eline tutuşturmuş, manastırın gizli kapısından sıvışarak Arsa'nın kayıkçılarından birine, kendisini Seine'in karşı yakasına götürmesini emretmiş ve nereye gittiğini bilmeden üniversitenin inişli çıkışlı sokaklarına dalmıştı; adım başı, cadı kızın asılışını seyretmek üzere *vaktinde yetişmek* umuduyla, neşe içinde Saint-Michel Köprüsü'ne akın eden erkek ve kadın gruplarına rastlıyordu; solgun, şaşkın, güpegündüz serbest bırakılmış ve peşindeki çocuk sürüsünden kaçmaya çalışan bir gece kuşundan daha huzursuz, daha kör ve daha ürkmüş bir haldeydi. Nerede olduğunu, ne düşündüğünü, rüyada olup olmadığını bilmiyordu. Belli belirsiz arkasında hissettiği Grève tarafından, o dehşetengiz Grève Meydanı tarafından sürekli ileriye doğru itiliyor, yürüyor, koşuyor, seçim yapmadan sokaklara rastgele dalıyordu.

Böylece Sainte-Geneviève Tepesi'nin etrafından dolandı ve nihayet Saint-Victor Kapısı yoluyla şehirden çıktı. Dönüp baktığında üniversitenin kuleli duvarlarını ve varoşun tek tük evlerini görebildiği sürece kaçmaya devam etti. Fakat

arazideki bir engebe sayesinde nihayet o iğrenç Paris'i tümüyle görmez olunca yüz fersah uzakta, kırlarda, ıssız bir yerde olduğuna inanınca, durdu; ancak o zaman nefes alabiliyormuş gibi hissetti.

Bu sefer kafasına korkunç fikirler üşüştü. Ruhunun içini açıkça gördü ve ürperdi. Mahvettiği ve tarafından mahvedildiği o zavallı kızı düşündü. Şaşkın bakışlarını, kaderin her ikisinin alın yazılarına izletmiş olduğu ve tam kesişme noktasında acımasızca birbirine kırdırdığı o dolambaçlı çifte yol üzerinde gezdirdi. Ebedi vaatlerin budalalığını, iffetin, bilimin, dinin, faziletin boşluğunu, Tanrı'nın lüzumsuzluğunu düşündü. Doludizgin kötü düşüncelere daldı, daha derine indikçe içinde Şeytan'ın kıkır kıkır güldüğünü hissediyordu.

Ruhunu böyle deşip de doğanın orada tutkulara ne denli geniş bir yer ayırmış olduğunu görünce daha da buruk bir istihzayla güldü. Yüreğinin derinliklerinde bütün kinini, bütün kötülüğünü böyle eşeleyince hastasını muayene eden hekimin soğukkanlı bakışıyla, bu kinin, bu kötülüğün kokuşmuş sevgiden ibaret olduğunu; insanda fazilet kaynağı olan sevginin rahip kalbinde korkunç şeylere dönüştüğünü ve kendi yaradılışında bir adamın rahip olmaya kalkınca iblis olduğunu gördü. O zaman korkunç bir sesle güldü ve birdenbire, ölümcül tutkusunun, birini darağacına öbürünü cehenneme sürükleyen bu yıpratıcı, kindar, zehirli, amansız tutkunun, en ürkünç sonucunu göz önüne getirerek tekrar sarardı: Kız mahkûm edilmiş, kendisi lanetlenmişti.

Sonra, Phœbus'ün hayatta olduğunu, ne olursa olsun yüzbaşının yaşadığını, mutlu ve keyifli olduğunu, en güzel üniforması içinde çalım sattığını, kendine yeni bir sevgili bulduğunu ve onunla, eskisinin asılışını seyrettiğini

düşününce tekrar gülmeye başladı. Ölümünü istedikleri arasında sadece çingene kızını, kin ve nefret beslemediği tek yaratığı ıskalamamış olduğunu düşününce arsız gülüşü daha da şiddetlendi.

O zaman düşünceleri yüzbaşıdan halka yöneldi ve benzeri görülmemiş bir kıskançlığa kapıldı. Halkın da, bütün halkın da, sevdiği kadını gömlekle, neredeyse çıplak vaziyette gördüğü aklına geldi. Karanlıkta sadece kendisinin şöyle bir göreceği siluetinin bile kendisi için mutlulukların en büyüğü olacağı bu kadının, bir şehvet gecesi kılığı içinde, güpegündüz, öğle vakti, koskoca bir halk kitlesine adeta peşkeş çekildiğini düşünerek yumruklarını sıktı. Kutsallığı yok edilen, kirletilen, açığa vurulan, ilelebet lekelenen bütün bu aşk sırları için hırsından ağladı. Ne çok iğrenç bakışın o iyi iliklenmemiş gömleğe açlıkla yöneldiğini; bu güzel kızın, bu el değmemiş zambağın, kendi dudaklarını ancak titreyerek değdirmeye cüret edebileceği bu edep ve lezzet kadehinin bir çeşit umumi karavanaya dönüştürüldüğünü; Paris'in en aşağılık ayaktakımının, hırsızlar, dilenciler ve uşakların gelip bu karavanadan hep birlikte küstah, kirli ve ahlaksız bir zevki kana kana içtiklerini gözünün önüne getirince hırsından ağladı.

O çingene, kendisi de rahip olmasaydı; Phœbus var olmasaydı ve o, kendisini sevseydi dünyada sahip olabileceği mutluluk üstüne bir fikir oluşturmaya çalıştıkça; huzur ve aşk dolu bir hayatın kendisi için de mümkün olabileceğini; tam şu anda yeryüzünün orasında burasında, batan güneşin karşısında ya da yıldızlı bir gecede, dere kenarlarında, portakal ağaçlarının altında uzun sevgi sohbetleri içinde kendilerinden geçmiş mutlu çiftler bulunduğunu ve Tanrı istemiş olsaydı o kızla bu kutsanası çiftlerden birini

oluşturabileceklerini aklına getirdikçe, yüreği sevgi ve umutsuzluk içinde eriyip gidiyordu.

Ahh! İşte o! İşte o fikirdi! Hiç aklından çıkmayan o saplantıydı ona işkence eden, beynini kemiren, yüreğini delik deşik eden... Üzülmüyor, pişmanlık duymuyordu; bütün yaptıklarını tekrar yapmaya hazırdı; onu yüzbaşının kollarında görmektense celladın ellerinde görmeyi tercih ederdi; ama acı çekiyordu işte; hem de öylesine acı çekiyordu ki, ara sıra ağarıp ağarmadıklarını görmek için başından tutam tutam saç yoluyordu.

Özellikle bir ara, tam o dakikada, belki de sabah gördüğü iğrenç zincirin, o narin ve zarif boynun etrafındaki demirden düğümünü sıkmakta olduğu aklına geldi. Bu düşünce bütün gözeneklerinden ter fışkırmasına yol açtı.

Bir başka an geldi, bir yandan için için şeytanca gülerken hem ilk gün gördüğü hayat dolu, kaygısız, şen şekrak dans eden, takıp takıştırmış, tüy gibi hafif, iç açıcı Esmeralda'yı, hem de son günkü haliyle, üzerinde gömlek, boynunda iple, yalınayak, ağır ağır darağacının köşeli merdivenini tırmanan Esmeralda'yı gözünün önüne getirdi. Bu iki tabloyu zihninde öyle bir biçimde canlandırdı ki, korkunç bir çığlık kopardı.

Bu umutsuzluk kasırgası ruhunda her şeyi devirir, kırar, koparır, büker, kökünden sökerken etrafındaki doğaya baktı. Ayağının dibinde birkaç tavuk çalıları eşeliyor, parlak kabuklu bokböcekleri güneşe koşuyor, başının üstünde top top gri bulutlar mavi gökyüzünde süzülüyor, ufukta Saint-Victor Manastırı'nın sivri kulesi arduvaz dikilitaşıyla tepenin eğrisi üzerinde yükseliyor, Copeaux tümseğindeki değirmenin sahibi ıslık çalarak değirmeninin dönen kanatlarını seyrediyordu. Etrafında binbir biçimde tekrar tekrar kendini

üreten bütün bu faal, örgütlü, sakin hayat ona acı verdi. Yeniden kaçmaya başladı.

Kırlarda böyle akşama kadar koştu. Doğadan, hayattan, kendinden, insandan, Tanrı'dan, her şeyden bu kaçış bütün gün sürdü. Bazen kendini yüzükoyun yere atıyor, tırnaklarıyla taze ekinleri yoluyordu. Bazen ıssız bir köy sokağında duruyor ve düşünceleri o denli dayanılmaz geliyordu ki, başını ellerinin arasına alıyor, omuzlarından söküp yere çalmaya çalışıyordu.

Güneşin alçalmaya başladığı saate doğru yeniden içsel bir muhasebe yaptı ve hemen hemen delirmiş olduğuna kanaat getirdi. Çingene kızını kurtarma umudunu ve iradesini yitirdiği andan beri içinde hüküm süren fırtına, zihninde tek bir sağlıklı fikir, tek bir sağlam düşünce bırakmamıştı. Aklı tamamen iflas etmiş, yitip gitmişti. Zihninde ayırt edilebilir iki görüntü vardı yalnızca: Esmeralda ve darağacı. Diğer her şey karanlıktaydı. Bir araya gelen bu iki görüntü tüyler ürpertici bir bütün oluşturuyor, kendisinde dikkat ve düşünce namına ne kaldıysa tamamını bu görüntülere yönelttiği ölçüde, onların da düşsel bir gelişme gösterdiğini, birinin zarafet, cazibe, güzellik ve ışık bakımından, öbürünün dehşet bakımından büyüdüğünü görüyordu. Öyle ki sonunda Esmeralda ona bir yıldız, darağacı da devasa bir iskelet kolu gibi görünüyordu.

Dikkate değer bir nokta, bütün bu işkence boyunca ciddi bir ölüm fikri bir an bile aklına gelmedi. Sefil adam böyle yaratılmıştı; hayata asılıyordu. Belki de arkasında gerçekten Cehennem'i görüyordu.

Bu arada güneş alçalmaya devam ediyordu. Hâlâ içinde mevcut olan canlı varlık belli belirsiz dönmeyi düşündü. Paris'ten uzakta olduğunu sanıyordu; ama bulunduğu yeri

tespit edince ancak üniversite surlarının çevresini dolanmış olduğunu gördü. Saint-Sulpice'in külahı ve Saint-Germain-des-Prés'nin üç sivri kulesi, sağında, ufku delip geçiyordu. O tarafa doğru yürüdü. Saint-Germain'in mazgallı çevre duvarının etrafında Başrahip'in silahlı adamlarının, "Kim var orada?" diye bağırdıklarını işitince döndü, manastırın değirmeniyle kasabanın hastanesi arasında önüne çıkan bir patikaya girdi ve birkaç dakika sonra kendini Çömezler Çayırı'nın kenarında buldu. Bu çimenlik alan, gece gündüz eksik olmayan gürültüsü patırtısıyla ünlüydü; Saint-Germain'in zavallı keşişlerinin dokuz başlı ejderhasıydı, *quod monachis Sancti-Germani pratensis hydra fuit, clericis nova semper dissidiorum capita suscitantibus.*[195] Başdiyakoz orada birine rastlamaktan korktu; zaten bütün insan yüzlerinden korkuyordu; üniversiteyi, Saint-Germain kasabasını pas geçmişti; sokaklara mümkün olduğu kadar geç girmek istiyordu. Çömezler Çayırı boyunca yürüdü, orayı Dieu-Neuf'ten ayıran ıssız patikayı izledi ve nihayet suyun kıyısına geldi. Dom Claude orada bir kayıkçı buldu; adam onu birkaç Paris dinarı karşılığında Cité Adası'nın ucuna kadar nehir boyunca götürdü ve okurun daha önce Gringoire'ı hayal kurarken görmüş olduğu, İnek Salcısı Adası'na paralel olarak kral bahçelerinin ötesine dek uzanan terk edilmiş toprak şeridine bıraktı.

Kayığın tekdüze sallanışı ve suyun şırıltısı, zavallı Claude'u bir bakıma uyuşturmuştu. Kayıkçı uzaklaşınca kumsalda alık alık öylece dikildi; önüne bakıyor fakat nesneleri ancak, bir çeşit göz yanılması yaratan ve her şeyi olduğundan büyük gösteren dalgalanmaların arasından algılayabiliyordu. Büyük bir acının verdiği bitkinliğin zihin üzerinde böyle etkiler yaratması ender değildir.

Güneş yüksek Nesle Kulesi’nin arkasında batmıştı. Alacakaranlık vaktiydi. Gökyüzü beyaz, nehrin suyu da beyazdı. Bu iki beyazlığın arasına, gözlerini dikmiş olduğu Seine’in sol yakasının kara kütlesi yansıyor, uzaklara doğru gittikçe incelerek siyah bir ok gibi ufku saran sisin içine dalıyordu. Üzerinde bir sürü ev vardı; bu evlerin sadece, göğün ve suyun oluşturduğu açık renkli zemin üzerinde koyu renkli karaltıları seçiliyordu. Şurada burada pencereler, külün altından parlayan korlar gibi, ışımaya başlıyorlardı. Gökyüzünün ve nehrin oluşturduğu iki beyaz örtü arasında böyle soyutlanmış, o noktada hayli geniş olan bu kapkara ve devasa dikilitaş, Dom Claude’ un üzerinde, Strasbourg çan kulesinin dibinde sırtüstü uzanmış, başının üstündeki koskoca sivri kulenin günbatımının gölgelerine dalışını seyreden birinin hissedeceklerine benzer garip bir etki yarattı. Yalnız burada ayakta duran Claude, yere uzanmış olansa dikilitaştı; fakat nehir, gökyüzünü yansıtarak altındaki boşluğu devam ettirdiğinden uçsuz bucaksız kara çıkıntısı herhangi bir katedralin sivri kulesi gibi cüretkârca boşluğa atılır gibi görünüyordu; verdiği izlenim aynıydı. Hatta bu izlenimin daha garip ve daha derin bir yanı da vardı: Karşısındaki gerçekten Strasbourg’un çan kulesiydi; ama iki fersah yüksekliğinde bir kuleydi bu, duyulmadık, devasa, ölçüsüz, hiçbir gözün görmediği bir yapıydı, bir tür Babil Kulesi... Evlerin bacaları, surların mazgalları, çatı kalkanları, Augustin’ler Manastırı’nın sivri kulesi, Nesle Kulesi, devasa dikilitaşın profilinde gedikler açan bütün bu çıkıntılar, tuhaf bir şekilde göze kalabalık figürlü ve düşsel bir heykelin girinti çıkıntıları gibi görünerek bu yanılsamaya katkıda bulunuyordu.

Claude, içinde bulunduğu sanrı halinde, Cehennem Kulesi'ni gördüğünü, basbayağı gözleriyle gördüğünü sandı; ürkünç kulenin boylu boyunca her yanına dağılmış olan ışıklar, ona içerideki büyük fırının kapıları gibi göründü; oradan gelen ses ve gürültüler de feryat ve hırıltılardı. O zaman korktu, işitmemek için iki eliyle kulaklarını kapattı, görmemek için arkasını döndü ve hızlı adımlarla tüyler ürpertici görüntüden uzaklaştı.

Fakat görüntü onun içindeydi.

Sokaklara girdiği zaman, dükkân camekânlarından sızan ölgün ışıkların altında yan yana geçip giden insanlar, etrafında hortlakların sonu gelmez gidişgelişi gibi bir etki yaratıyordu. Kulaklarında garip gümbürtüler çınlıyordu. Tuhaf düşler zihnini bulandırmaktaydı. Ne evleri, ne kaldırımı, ne arabaları, ne de erkek ve kadınları görüyordu; gördüğü, kenarları birbirine geçen birtakım belirsiz nesnelerden oluşmuş bir kaostu. Barillerie Sokağı'nın köşesinde bir bakkal dükkânı vardı; dükkânın sundurması, çok eski zamanlara ait bir âdete göre, çepeçevre teneke çemberlerle donatılmıştı ve bunlara asılmış tahta çubuklar rüzgârda çarpışarak kastanyet gibi sesler çıkarıyordu. Claude karanlıkta, Montfaucon'daki iskeletlerin çarpışmasından çıkan takırtıyı duyduğunu sandı.

"Ahh!" diye mırıldandı, "Gece esintisiyle birbirlerine çarpıyor, zincirlerinin şakırtısını kemiklerinin takırtısına karıştırıyorlar! O da belki orada, bunların arasında!"

Şaşkın vaziyette nereye gideceğini bilemedi. Birkaç adım sonra kendini Saint-Michel Köprüsü'nde buldu. Zemin katta bir evin penceresinde ışık vardı. Yaklaştı. Kırık camdan içeri bakınca, zihninde bulanık bir anı uyandıran sefil ve pasaklı bir salon gördü. Zayıf bir kandille yarım yamalak aydınlanan bu salonda, kahkahalar atarak hayli açık saçık

giyimli bir genç kızı öpen, neşeli tavırlı, sarışın ve dinç bir delikanlı vardı. Lambanın yanında da iplik eğiren ve titrek bir sesle şarkı söyleyen yaşlı bir kadın... Genç adam sürekli gülmediği için, kocakarının şarkısı, kısım kısım Rahip'e kadar geliyordu. Anlaşılmaz ve berbat bir şeydi.

Grève, haykır, Grève, coş!
Eğir, eğir, örekem,
Eğir ipini cellada,
Avluda ıslık çalana.
Grève, haykır, Grève, coş!

Ne güzel kenevir ip!
Issy'den Vanvre'a kadar ekin
Buğday değil kenevir.
Hırsız gelip çalmadı
Güzel kenevir ipi!

Grève, coş, Grève haykır!
Görmek için aşüfteyi
Çapaklı darağacında asılı,
Pencereler gözlerdir,
Grève coş, Grève haykır!

Bunu dinledikten sonra, genç adam gülüyor ve kızı tekrar okşuyordu. Kocakarı, Falourdel'di; kız, bir fahişe, delikanlı ise küçük kardeşi Jehan. Claude bakmaya devam etti. Ha bu gösteri, ha bir başkası, ne fark ederdi ki!

Jehan'ın gidip salonun dibindeki bir pencereyi açtığını, uzakta birçok aydınlık pencerenin ışıl ışıl parladığı rıhtıma bir

göz attığını gördü ve pencereyi kaparken şöyle söylediğini işitti:

“Hay ruhuma! Gece bastırıyor yahu! Burjuvalar kandillerini, Tanrı Baba da yıldızlarını yakıyor.”

Sonra Jehan tekrar fahişeye doğru gitti, geçerken masanın üstündeki bir şişeyi düşürüp kırdı ve haykırdı:

“Vay anasını! Boşalmış bile! Ve bende para da kalmamış! Bak Isabeau, sevgilim, Jüpiter ancak senin o iki beyaz memeciğini gece gündüz Beaune şarabı emeyim diye iki siyah şişeye çevirdiği zaman gözüme girer.”

Bu güzel şaka, kızı da güldürdü ve Jehan evden çıktı.

Dom Claude kardeşiyle burun buruna gelip onun tarafından tanınmamak için kendini yere atacak zamanı zor buldu. Bereket sokak karanlık, öğrenci de sarhoştu; ama yine de kaldırımda çamurun içinde yatan Başdiyakoz’u fark etti.

“Oh, Ohh!” dedi, “İşte bugün iyi eğlenmiş biri daha...”

Nefesini tutmakta olan Claude’u ayağının ucuyla dürttü.

“Dut gibi sarhoş,” dedi. “Belli canım, yükünü tutmuş. Tam manasıyla fıçıdan düşmüş bir sülük. Hem de kel,” diye ekledi eğilerek. “Bir moruk bu! *Fortunate senex*![196]”

Sonra Dom Claude onun söylenerek uzaklaştığını işitti:

“Fark etmez, akıl iyi bir şey, ağabeyim Başdiyakoz da aklı başında ve paralı olduğu için çok mutlu.”

Başdiyakoz hemen kalktı ve karanlıkta dev kulelerin gölgelerinin evlerin üstünde yükseldiğini gördüğü Notre-Dame’a doğru bir solukta koştu.

Körük gibi soluyarak meydana vardığında geri geri gitti, başını kaldırıp uğursuz yapıya bakmaya cesaret edemedi.

“Aman Tanrım!” dedi alçak sesle, “Bugün, daha bu sabah, burada böyle bir şey yaşandı mı sahiden?..”

Yine de, ürkerek de olsa kiliseye baktı. Cephesi kapkaranlıktı. Arkada gökyüzünde yıldızlar ışıldıyordu. Ufuk çizgisinden yükselmiş olan hilal, o anda sağ kulenin üzerinde durmuştu ve siyah yonca oymalı parmaklıkların üzerine tünemiş, ışık saçan bir kuşa benziyordu.

Manastırın kapısı kapalıydı; fakat Başdiyakoz, laboratuvarının bulunduğu kulenin anahtarını hep üstünde taşırdı. Kiliseye girmek için bunu kullandı.

Kilisenin içinde mağaralara özgü bir karanlık ve sessizlikle karşılaştı. Dört bir yandan geniş duvarlara düşen gölgelere bakınca, sabahki tören için gerilmiş örtülerin henüz kaldırılmamış olduğunu gördü. Bu mezar gecesinin Samanyolu gibi, üzerine parlak pullar serpiştirilmiş büyük gümüş haç, karanlıkta parlıyordu. Asılı siyah örtülerin üstünden, koro yerindeki uzun pencere silmelerinin üst tarafları, görünüyordu, ay ışığını geçiren vitraylar ise artık sadece bir tür mor, beyaz ve mavi karışımından oluşan ve ancak ölülerin yüzünde görülebilecek, tekinsiz gece renklerine bürünmüştü. Koro yerinin etrafında çepeçevre bu soluk renkli sivri silme uçlarını fark eden Başdiyakoz önce lanetlenmiş piskoposların başlıklarını gördüğünü sandı. Gözlerini kapadı, tekrar açınca bu kez bunların kendisini süzen solgun suratlar olduğunu zannetti.

Kilisenin içinde koşarak kaçmaya başladı. O zaman kilisenin de sarsıldığı, kımıldadığı canlandığı, her kalın sütunun dev bir ayak olup geniş taş tabanıyla zemini dövdüğü zannına kapıldı; devasa katedral mucizevi bir file dönüşerek ayak yerine direkleri, hortum yerine iki kulesi ve eyer takımı yerine koskoca siyah örtüsüyle, yürüyor, soluyor gibiydi.

Böylece, humması ya da deliliği öyle bir yoğunluk derecesine varmıştı ki, talihsiz adam için dış dünya artık gözle

görülür, elle tutulur, tüyler ürpertici bir kıyametten başka bir şey değildi.

Bir an için rahatladı. Yan sahınlara girdiğinde bir grup sütunun arkasında kızılımsı bir ışık gözüne ilişti ve bir yıldıza koşar gibi ona doğru atıldı. Bu, Notre-Dame'ın halka açık dua kitabını demir kafesinin altında gece gündüz aydınlatan zavallı kandildi. Bir teselli veya cesaret bulma umudu içinde, açgözlülükle Kutsal Kitab'ın üstüne atıldı. Kitabın açık sayfasında, sabit bakışını üzerinde gezdirdiği "Eyub"un şu bölümü vardı:

> Önümden bir ruh geçti, tüylerim ürperdi.[197]

Bu kasvetli cümleyi okuyunca yerden aldığı değneğin bir yerine battığını hisseden körün yaşadığı duyguyu yaşadı. Dizleri tutmaz oldu ve gündüz ölmüş olan kızı düşünerek yere yığıldı. Beyninin korkunç dumanlarla dolup taştığını hissediyordu; sanki başı, cehennem bacalarından birine dönüşmüştü.

Belli ki uzun süre bu durumda kalmıştı, artık düşünemiyordu, Şeytan'ın pençesinde yıkılmış ve tepkisiz vaziyetteydi. Sonunda biraz güç topladı; kuleye, sadık Quasimodo'sunun yanına sığınmayı düşündü. Ayağa kalktı, korktuğu için dua kitabının kandilini aldı. Bu bir günahtı; ama artık bu kadarcık şeye kafasını takacak halde değildi.

Kulelere çıkan merdiveni ağır ağır tırmandı; yüreği gizli bir dehşet duygusuyla doluydu, bu kadar geç vakitte mazgaldan mazgala geçerek kulenin tepesine tırmanan kandilin esrarengiz ışığı, bu dehşet duygusunu meydandan gelip geçen az sayıdaki insana kadar ulaştırıyor olmalıydı.

Birdenbire yüzünde bir serinlik hissetti ve kendini en üst geçidin kapısında buldu. Hava soğuktu; gökyüzünden bulutlar geçiyor, birbirlerinin üzerine biniyor ve kış mevsiminde bir nehirde sürüklenen buz kütlelerini andırıyorlardı. Bulutların ortasına çöreklenmiş hilal, havadaki bu buz kütleleri arasında sıkışıp kalmış semavi bir gemiye benziyordu.

Gözlerini indirdi ve bir an, iki kuleyi bağlayan geçidin küçük sütunları arasından, bir sis ve duman perdesinin arkasındaki uzak Paris damlarının sessiz yığınını seyretti; sivri, sıkış sıkış, sayısız küçük dam, bir yaz gecesinde, durgun bir denizin dalgaları gibiydi.

Ay, gökyüzü ve yeryüzünü kül rengine boyayan zayıf bir ışık saçıyordu. Bu sırada büyük saatin ince ve çatlak sesi yükseldi. Gece yarısı olmuştu. Rahip öğleyi düşündü. Yine o on iki vuruş tekrarlanıyordu.

“Aman Tanrım!” diye mırıldandı, “Şimdi bedeni soğumuş olmalı!”

Birdenbire ani bir rüzgâr kandilini söndürdü, hemen hemen aynı anda kulenin karşı köşesinde bir gölgenin, bir beyazlığın, bir şeklin, bir kadının belirdiğini gördü. İliklerine kadar ürperdi. Kadının yanında küçük bir keçi vardı, melemesi saatin son vuruşuna karışıyordu.

Kendinde bakacak gücü buldu. Evet, bu oydu.

Kız solgun, hüzünlüydü. Saçları sabahki gibi omuzlarına dökülüyordu; ama boynunda ip yoktu, elleri de bağlı değildi. Özgürdü, ölüydü.

Beyazlar giyinmişti, başında da beyaz bir başörtüsü vardı.

Ağır ağır, gökyüzüne bakarak kendisine doğru geliyordu. Doğaüstü keçi de onu izliyordu. Rahip kendini taş kesilmiş, kaçamayacak kadar ağırlaşmış hissediyordu. Kızın ileri doğru

attığı her adımda kendisi bir adım geriye gidiyordu, o kadar. Böylece tekrar merdivenin karanlık kemerinin altına girdi. Onun da aynı yere girebileceği korkusuyla yüreği buz kesiyordu. Kız bunu yapacak olursa korkudan ölürdü.

Kız gerçekten de merdiven kapısının önüne kadar geldi, bir an orada durdu, karanlığa gözlerini dikti, fakat Rahip'i fark etmiş gibi görünmeden geçip gitti. Hayattayken olduğundan daha uzun görünüyordu; Claude onun beyaz giysisinin içinden arkasındaki ayı gördü, soluğunu işitti.

Kız geçip gidince o da, hayalette gördüğü yavaşlıkla, kendisini de hayalet sanarak, ürkmüş, saçları dimdik, sönmüş lambası hâlâ elinde, merdivenden inmeye koyuldu; basamakları döne döne inerken kulağının dibinde açık seçik bir ses duydu, ses gülüyor ve şu cümleyi tekrarlıyordu:

Önümden bir ruh geçti, tüylerim ürperdi.

II

Kambur, tek gözlü, topal

Ortaçağ'da ve XII. Louis'ye kadar Fransa'daki her şehrin, kendi sığınma yerleri vardı. Bu sığınma yerleri, şehri istila eden ceza yasaları sağanağı ve vahşi mahkemelerin ortasında, insan adaleti seviyesinin üstüne yükselen birer adacık gibiydi. Buralara ayak basabilen suçlu, kurtulmuş olurdu. Her varoş semtinde darağacı kadar sığınma yeri de vardı neredeyse. Bu, işkencedeki aşırılığa karşı cezasız kalmadaki aşırılıktı, yani karşılıklı birbirini düzeltmeye

çalışan kötü iki durum. Kralın sarayları, prenslerin konakları, özellikle kiliseler sığındırma hakkına sahipti. Bazen, nüfusu artırılmak ihtiyacı duyulan bütün bir şehir bile geçici olarak sığınma yeri ilan edilebilirdi. XI. Louis 1467'de Paris'i sığınma yeri yapmıştı.

Suçlu bir kez sığınma yerine adım attı mı, artık kutsaldı; ama oradan çıkmaktan sakınması gerekirdi. Dışarı adım atmayagörsün sağanağa tutulurdu. Çark, darağacı, teşhir direği sığınma yerinin çevresinde nöbet tutar, geminin etrafındaki köpekbalıkları gibi durmadan avlarını gözlerlerdi. Böylece, kapalı bir avluda, bir sarayın merdivenlerinde, bir manastırın bağ ve bahçelerinde, bir kilisenin kemerleri altında saçlarını ağartan mahkûmlar görülmüştür. Bu tür sığınma da aslında bir tür mahpusluk demekti.

Ara sıra mahkemelerin resmî bir kararnameyle sığınma hakkını çiğneyerek mahkûmu cellada iade ettiği de olurdu, fakat bu enderdi. Yüksek yargı yetkilileri, piskoposlardan çekinirlerdi ve bu iki cüppe sürtüşmeye girdiğinde yargıç cüppesi rahip cüppesine üstün gelemezdi. Yine de kimi zaman, Paris celladı Petit-Jean'ın katilleri ve Jean Valleret'nin katili Emery Rousseau vakalarındaki gibi, adaletin Kilise'yi aşıp geçerek hükümleri infaz ettirdiği oluyordu. Fakat, mahkemeden bir karar çıkartmadan bir sığınma yerine zorla girenin vay haline! Fransa mareşali Robert de Clermont'un ve Champagne mareşali Jean de Châlons'un nasıl öldükleri bilinmektedir; oysa sığınmış olan Perrin Marc adında bir sarraf çırağı, sefil bir katildi. Ne var ki iki mareşal onu almak için Saint-Méry Kilisesi'nin kapılarını kırmışlardı ki, asıl akla sığmaz davranış buydu.

Sığınma yerlerinin çevresinde öyle bir saygı halesi vardı ki, geleneğe inanmak gerekirse bazen hayvanları bile

kapsıyordu. Aymoin, Kral Dagobert'in avda kovaladığı bir geyik, Saint-Denys'nin mezarının yakınlarına sığındığı zaman, köpek sürüsünün zınk diye durup havlamakla yetindiğini anlatır.

Normal olarak kiliselerin, ricacıları kabul için hazırlanmış küçük birer barınakları vardı. 1407'de Nicolas Flamel bu kimseler için Saint-Jacques-de-la-Boucherie' nin tavan arasında, kendisine Paris akçesiyle dört *livre*, altı metelik on altı dinara mal olan bir oda inşa ettirmişti.

Notre-Dame'da bu barınak, yan sahınların tavan arasında, payanda kemerlerinin altında, kapalı avlunun karşısında, tam kulelerin bugünkü kapıcısının karısının kendine bir bahçecik düzenlemiş olduğu yerdeydi: Bir hurma ağacına göre bir marul neyse, Sammu-ramat'a[198] kıyasla bir kapıcı karısı neyse bu bahçe de Babil'in Asma Bahçeleri'ne göre oydu.

Quasimodo, kule ve geçitlerdeki dizginsiz ve muzaffer koşusunun ardından, Esmeralda'yı buraya getirip bırakmıştı. Genç kız koşu süresince kendine gelememiş, yarı uyuklar yarı uyanık vaziyette, havada yükseldiğinden, süzüldüğünden, uçtuğundan, bir şeyin kendisini yerden kaldırdığından başka bir şey hissetmemişti. Zaman zaman Quasimodo'nun tiz kahkahası ve çınlayan sesi kulağına geliyordu; gözlerini araladığı zaman, altında belli belirsiz, arduvaz ve kiremitlerle kaplı binlerce damıyla mavili-kırmızılı bir mozayiği andıran Paris'i, başının üstündeyse Quasimodo'nun neşeli ve ürkütücü suratını görüyor, o zaman gözlerini tekrar kapatıyordu. Her şeyin bittiğini, baygın kaldığı sırada idam edildiğini ve kaderini belirleyen o biçimsiz ruhun kendisini tekrar ele geçirmiş ve götürmekte olduğunu sanıyordu. Bakmaya cesaret edemiyor, kendini salıveriyordu.

Fakat saçı başı dağınık, körük gibi soluyan zangoç, onu sığınağın hücresine bıraktığı zaman, o kocaman ellerin kolunu örseleyen ipi yavaşça çözdüğünü hissettiği zaman, gecenin karanlığında karaya oturan bir geminin yolcularını irkilterek uyandıran o sarsıntıyı hissetti. Düşünceleri de canlanıp teker teker zihnine doluştu. Notre-Dame'da bulunduğunu gördü, celladın elinden kurtarıldığını, Phœbus'ün hayatta olduğunu ve Phœbus'ün artık kendisini sevmediğini hatırladı. Biri diğerini büyük bir acıyla karartan bu iki düşünce zavallı mahkûmun aklına aynı anda gelince, önünde dikilen ve kendisini korkutan Quasimodo'ya dönerek sordu:

"Beni niçin kurtardınız?"

Zangoç, kıza, ne dediğini tahmin etmek istiyormuş gibi, endişeyle baktı. Kız sorusunu tekrarladı. O zaman Quasimodo ona son derece hüzünlü bir bakış fırlattı ve kaçtı.

Esmeralda şaşkınlık içinde kalakaldı.

Birkaç dakika sonra zangoç elinde bir paketle döndü ve bunu kızın önüne attı. Bunlar bazı hayırsever kadınların mahkûm için kilisenin eşiğine bırakmış oldukları giysilerdi. Kız o zaman gözlerini indirip kendisine bir baktı, hemen hemen çıplak olduğunu görerek kızardı. Hayatiyet geri geliyordu.

Quasimodo da bu utanma duygusundan payını alır göründü. Geniş eliyle yüzünü kapadı ve bir kez daha oradan uzaklaştı; ama bu kez ağır adımlarla.

Esmeralda alelacele giyindi. Beyaz başörtüsü de olan uzun beyaz bir entariydi bu. Hôtel-Dieu'deki hemşire yardımcılarının giydiği bir giysi.

Giyinmeyi bitirmişti ki, Quasimodo'nun geri geldiğini gördü. Bir kolunun altında bir sepet, öbüründe bir döşek taşıyordu. Sepette bir şişe, ekmek ve biraz yiyecek vardı.

Sepeti yere koydu ve, “Yiyin!” dedi. Döşeği yere yaydı ve, “Uyuyun!” dedi.

Zangocun getirdiği, kendi yemeği ve kendi yatağıydı.

Çingene kızı teşekkür etmek için başını kaldırdı, fakat ağzından tek kelime bile çıkmadı. Zavallı yaratığın gerçekten korkunç bir görüntüsü vardı. Kızcağız korkuyla ürpererek başını tekrar öne eğdi.

Bunun üzerine Quasimodo şöyle dedi: “Sizi korkutuyorum. Çok çirkinim değil mi? Bana bakmayın, yalnızca söylediklerimi dinleyin. Gündüz burada kalacaksınız; gece kilisenin her tarafında gezinebilirsiniz. Fakat ne gündüz ne de gece kiliseden çıkmaya kalkın. Mahvolursunuz. Sizi öldürürler, o zaman ben de ölürüm.”

Heyecanlanan kız, yanıt vermek için başını kaldırdı. Zangoç çoktan kaybolmuştu. Yalnız olduğunu gördü; hemen hemen ucube denebilecek bu yaratığın garip sözlerini düşünüyordu, o kadar boğuk ama bir o kadar da tatlı sesinin tınısından etkilenmişti.

Sonra hücreyi gözden geçirdi. Aşağı yukarı altı kadem genişliğinde kare bir odaydı bu; yassı taşlardan oluşan damın hafifçe eğimli yüzeyi üzerinde, küçük bir penceresi ve bir kapısı vardı. Yağmur oluklarındaki hayvan figürleri, pencereden onu görmek için dört bir yandan sarkarak boyunlarını uzatıyormuş gibi görünüyorlardı. Çatının kenarından, Paris’teki bütün ocakların dumanlarını, gözünün önünde göğe püskürten binlerce bacanın üst kısımlarını görebiliyordu. Bulunmuş çocuk, idam mahkûmu, bedbaht yaratık, yersiz yurtsuz, otsuz ocaksız, kimsesiz zavallı çingene kızı için hüzünlü bir manzaraydı.

Yalnızlık duygusu, hiç olmadığı kadar acıklı biçimde kendini hissettirdiği sırada, tüylü ve sakallı bir kafacığın

ellerinin arasına, kucağına sokulduğunu hissetti. Ürperdi, artık her şeyden korkuyordu, eğilip baktı. Zavallı keçi, çevik Djali'cikti bu; Quasimodo, Charmolue' nün müfrezesini dağıttığı sırada kendini nasılsa kurtarıp peşinden koşmuştu; şimdi de, yaklaşık bir saatten beri, sahibinden bir bakış bile koparamadan, ayaklarının dibinde yaltaklanıp duruyordu. Kız, hayvanı öpücüklere boğdu. "Ahh! Djali," diyordu, "seni nasıl da unuttum! Demek hâlâ beni düşünüyorsun! Ohh! Hiç nankör değilsin sen!"

Aynı zamanda, sanki görünmez bir el, gözyaşlarını çok uzun zamandan beri içinde bastıran ağırlığı kaldırmış gibi, ağlamaya başladı. Gözyaşları aktıkça çektiği ıstırapta en dokunaklı ve acıtıcı ne varsa hepsinin bu gözyaşlarıyla birlikte yok olduğunu hissediyordu.

Akşam olunca geceyi o denli güzel, mehtabı o denli hoş buldu ki, kiliseyi çepeçevre kat eden yüksek geçidi baştan başa dolaştı. O yükseklikten dünya o kadar sakin görünüyordu ki, içinin bir nebze rahatladığını hissetti.

III

Sağır

Esmeralda ertesi sabah uyandığında, gece uyumuş olduğunu fark etti. Bu tuhaf şey onu şaşırttı. O kadar uzun zamandan beri uyku alışkanlığını yitirmişti ki... Doğmakta olan güneşin neşe saçan huzmesi, küçük penceresinden içeri giriyor ve gelip yüzüne vuruyordu. Bu pencerede güneşle birlikte başka bir şey daha gördü ve ürktü; Quasimodo'nun

acınacak suratıydı bu. Elinde olmadan gözlerini kapadı ama boşunaydı; gözkapaklarının arkasından, o tek gözlü ve eksik dişli gulyabani suratını gördüğünü sanıyordu hâlâ. Gözlerini kapalı tutmaya devam ederken kulak tırmalayıcı bir sesin büyük bir yumuşaklıkla şöyle dediğini işitti:

“Korkmayın. Ben dostunuzum. Sizi uyurken seyretmeye gelmiştim. Sizi uyurken seyretmemin size bir zararı yoktur, değil mi? Gözleriniz kapalıyken benim orada olmam sizi niye rahatsız etsin ki? Şimdi gidiyorum. Bakın, duvarın arkasına geçtim. Gözlerinizi tekrar açabilirsiniz.”

Bu sözlerden daha dokunaklı bir şey varsa o da bunların telaffuz ediliş şekliydi. Duygulanan çingene kızı gözlerini açtı. Gerçekten de zangoç artık pencerede değildi. Esmeralda pencereye gitti ve zavallı kamburun, dertli ve tevekküllü bir tavırla, duvarın bir köşesine büzülmüş olduğunu gördü. Onun kendisinde uyandırdığı tiksintiyi yenmek için kendini zorladı. “Gelin,” dedi tatlılıkla. Kızın dudaklarının kımıldadığını gören Quasimodo onun kendisini kovduğunu sandı. Bunun üzerine ayağa kalktı ve topallayarak ağır ağır, başı önde, umutsuzluk dolu bakışlarını kıza çevirmeye bile cesaret edemeden uzaklaştı. “Gelsenize!” diye bağırdı kız; ama o uzaklaşmaya devam ediyordu. Esmeralda hücreden dışarı fırlayıp ona doğru koştu ve kolundan tuttu. Kızın kendisine dokunduğunu hisseden Quasimodo, tepeden tırnağa titredi. Yakarı dolu gözünü yukarıya kaldırdı ve onun kendisini beraberinde götürmeye çalıştığını görünce bütün suratı sevinç ve şefkatle aydınlandı. Kız onu hücreye sokmak istedi ama o inatla eşikten ileri geçmeyi reddetti. “Yoo, yoo,” dedi, “baykuş, tarla kuşunun yuvasına giremez.”

O zaman Esmeralda, zarafetle döşeğine oturdu, keçisi ayaklarının dibinde uyuyordu. Esmeralda ve Quasimodo, biri

bunca zarafeti, öbürü bunca çirkinliği sessizce seyrederek bir süre hareketsiz kaldılar. Esmeralda her an Quasimodo'da yeni bir çirkinlik keşfediyor, bakışları çarpık dizlerinden kamburuna, kamburundan tek gözüne kayıyordu. Bu kadar acemice tasarlanmış bir varlık bulunabileceğine inanamıyordu. Fakat bütün bunlar o kadar büyük bir hüzün ve uysallıkla sarmalanmıştı ki, Esmeralda ister istemez alışmaya başlıyordu.

Sessizliği ilkönce zangoç bozdu:

"Geri gelmemi söylüyordunuz demek ha?"

Kız, "Evet," derken başıyla da olumladı.

Quasimodo baş işaretini anladı.

"Heyhat!" dedi, sözünü tamamlamakta tereddüt eder gibi, "Ben... şey... sağırım da ondan..."

"Vah zavallı adamcağız!" diye haykırdı kız, iyilik dolu bir merhamet ifadesiyle.

Zangoç acı acı gülümsemeye başladı.

"Bir bu eksikti diyorsunuz, değil mi? Evet, sağırım. Böyle yaratılmışım işte. Korkunç bir şey bu, doğru değil mi? Siz ise o kadar güzelsiniz ki!"

Zavallının ses tonu öyle derin bir mutsuzluğu açığa vuruyordu ki, kız bir şey söyleme gücünü kendinde bulamadı. Zaten söyleseydi de o duyamayacaktı. Quasimodo devam etti:

"Çirkinliğim hiç bugünkü kadar gözüme batmamıştı. Sizinle karşılaştırdığımda kendime, bu zavallı bedbaht ucubeye çok acıyorum. Beni bir hayvana benzetiyor olmalısınız, öyle değil mi? Sizse bir güneş ışını, bir çiy damlası, bir kuş nağmesisiniz! Bense öcü gibi korkunç bir şeyim; ne insan ne hayvan denebilecek, bir taş parçasından daha sert, daha biçimsiz ve daha fazla horgörülen, ne idüğü belirsiz bir şey!"

Birdenbire gülmeye başladı; bu gülüş dünyanın en yürek burkucu şeyiydi. Devam etti.

“Evet, sağırım. Ama benimle işaretlerle, el hareketleriyle konuşabilirsiniz. Bir efendim var, o da bu şekilde konuşuyor. Ayrıca ne istediğinizi dudaklarınızın hareketinden, bakışınızdan da çabucak anlayabilirim.”

“Peki öyleyse,” dedi kız gülümseyerek, “söyleyin bakalım beni niye kurtardınız?”

Kız konuşurken zangoç onun yüzüne dikkatle bakıyordu.

“Anladım,” dedi. “Sizi neden kurtardığımı soruyorsunuz. Bir gece sizi kaçırmaya yeltenen; ama hemen ertesi gün onların o alçak teşhir direğindeyken yardımına koştuğunuz o sefili unutmuşsunuz. Bir damla su, biraz merhamet, bu hayatımla bile ödeyemeyeceğim bir borçtur! Siz o sefili unutmuşsunuz ama o hatırladı.”

Kız, derin bir yürek sızısıyla dinliyordu. Zangocun gözünde bir damla yaş vardı fakat düşmedi. Gözyaşını tutmayı bir tür onur meselesi yapmış gibi görünüyordu.

“Dinleyin,” dedi, damlanın düşmeyeceğinden emin olunca. “Şurada çok yüksek kulelerimiz var, oradan düşen biri, kaldırıma varmadan ölür. Düşmemi istediğiniz zaman bir şey söylemenize bile hacet yok, bir işaret kâfidir.”

Ayağa kalktı. Çingene kızı her ne kadar mutsuz olursa olsun, bu garip yaratık yine de onda bir merhamet uyandırıyordu. Kalması için işaret etti.

“Yoo, yoo,” dedi zangoç. “Uzun süre kalmamalıyım. Siz bana bakarken rahat olamıyorum. Acıdığınız için gözlerinizi kaçırmıyorsunuz. Şimdi siz beni görmeden benim sizi görebileceğim bir yere gidiyorum. Böylesi daha iyi.”

Cebinden küçük madenî bir düdük çıkardı.

“Şunu alın,” dedi. “Bana ihtiyacınız olduğunda, gelmemi istediğinizde, beni görmek size fazla tiksinti vermediğinde, bunu çalarsınız. Bu sesi işitirim.”

Düdüğü yere bıraktı ve kaçar gibi gitti.

IV

Kumtaşı ve kristal

Günler birbirini izledi.

Esmeralda’nın ruhu yavaş yavaş yeniden sükûnet buluyordu. Acının aşırısı da, sevincin aşırısı gibi, yaman ama kısa süren bir şeydir. İnsan yüreği uç bir duyguyu uzun zaman taşıyamaz. Çingene kızı o kadar acı çekmişti ki, artık ona kala kala yalnız şaşkınlık kalmıştı.

Güvenlikle birlikte umut da geri geliyordu. Toplumun ve hayatın dışındaydı; ama tekrar orada yer almanın imkânsız olmayabileceğini belli belirsiz hissediyordu. Mezarını açacak anahtarı yedekte tutan bir ölüye benziyordu.

Onca uzun süre aklından çıkmayan dehşetli sahnelerin yavaş yavaş uzaklaştığını hissediyordu. Bütün o iğrenç hayaletler, Pierrat Torterue, Jacques Charmolue, hepsi, hatta o rahip bile, zihninden siliniyorlardı.

Hem sonra Phœbus de yaşıyordu, bundan emindi, onu görmüştü. Phœbus’ün yaşıyor olması her şeydi. İçindeki her şeyi yıkan o uğursuz sarsıntı silsilesinden sonra ruhunda bir tek şey, bir tek duygu ayakta kalmıştı ki, o da yüzbaşıya duyduğu aşktı. Aşk, kendiliğinden bitip büyüyen bir ağaç

gibidir; köklerini varlığımızın en derinlerine salar, çoğu kez harabeye dönmüş bir yürekte bile yeşermeye devam eder.

Açıklanamaz olan yanı ise inatçılığının da körlüğü oranında artmasıdır. Hiçbir zaman, kendi içinde bir mantığı bulunmadığı zamanki kadar güçlü değildir.

Esmeralda elbette yüzbaşıyı düşünürken içinde bir burukluk duymuyor değildi. Onun da aldatılmış olması, bu imkânsız şeye inanması, o hançer darbesinin kendisi uğruna bin kez canını verecek birinden geldiğini düşünebilmesi, elbette korkunç bir şeydi. Ama ne de olsa bu yüzden ona fazla kızmamak gerekirdi: Kendisi *suçunu* bizzat itiraf etmiş değil miydi? Zayıf bir kadın olarak işkence karşısında pes etmemiş miydi? Bütün suç kendisindeydi. Ağzından böyle bir söz alınmasındansa bütün tırnaklarının sökülmesine razı olması gerekirdi. Yine de, şimdi Phœbus'ü bir kez, bir dakikacık görsün, tek bir sözcük, tek bir bakış onu hatasından döndürmeye, geri getirmeye yeterdi. Bundan hiç şüphesi yoktu. Ayrıca birçok başka garip şeyden, nedamet getireceği gün yüzbaşıyı da oraya getiren tesadüften, birlikte göründüğü genç kızdan dolayı da aklı karışıyordu. Kuşkusuz kız kardeşiydi o kız. Akla aykırı bir açıklamaydı; ama bununla yetiniyordu, çünkü Phœbus'ün hâlâ kendisini ve sadece kendisini sevdiğine inanmaya ihtiyacı vardı. Buna yemin etmemiş miydi? Kendisi gibi saf ve çabucak inanan bir birine daha fazla ne gerekirdi? Hem sonra bu olayda görünenler, yüzbaşıdan çok kendi aleyhinde değil miydi? Dolayısıyla, bekliyordu. Ümit ediyordu.

İlave edelim ki, onu her yandan sarmalayan, koruyan, kurtaran bu koskoca kilisenin kendisi de son derece etkili bir yatıştırıcıydı. Bu mimarinin muazzam çizgileri, genç kızı çevreleyen bütün nesnelerin dinî görüntüleri, adeta bu taşların

bütün gözeneklerinden sızan dindarca ve huzur verici düşünceler, farkında olmadan onu etkiliyordu. Binanın ayrıca öylesine kutsayıcı ve öylesine görkemli gürültüsü vardı ki, bu hasta ruhu sükûna kavuşturuyordu. Ayin yöneten rahiplerin yeknesak ilahileri, halkın rahiplere verdiği kâh zar zor duyulan kâh gök gürlemesini andıran karşılıklar, vitrayların ahenkle sarsılışı, yüzlerce trompet sesi gibi çınlayan org, iri arılarla dolu kovanlar gibi uğuldayan üç çan kulesi, üstünde kocaman bir gamın, kuleyle kalabalık arasında durmadan inip çıktığı bütün bu orkestra, hafızasını ve muhayyilesini uyuşturuyor, acılarını yatıştırıyordu. Özellikle çan sesleri, ona ninni gibi geliyordu. Bu büyük mekanizma, genç kızın üzerinde, dalga dalga yayılan güçlü bir manyetizma etkisi yapıyordu.

Bu yüzden, doğan her güneş, onu daha yatışmış, daha iyi soluk alır, daha az solgun buluyordu. İç yaraları kapandıkça güzellik ve zarafeti tekrar yüzüne yansımaktaydı; ama daha ağırbaşlı ve daha durulmuş olarak. Eski kişiliği, hatta eski neşesinden bir şeyler, o şirin dudak büküşü, keçisine olan sevgisi, şarkı söyleme tutkusu, utangaçlığı da geri geliyordu. Sabahları, komşu evlerin tavan aralarında oturanlardan kimsenin pencereden kendisini görmemesi için, hücresinin bir köşesinde giyinmeye özen gösteriyordu.

Çingene kızının, Phœbus'ü düşünmekten zaman bulduğunda, Quasimodo'yu düşündüğü de oluyordu. O, insanlarla, yaşayanlarla kendi arasında kalmış tek bağ, tek ilişki, tek iletişimdi. Zavallıcık! Quasimodo'ya kıyasla daha fazla dünyanın dışındaydı! Tesadüfün kendisine verdiği bu garip dosttan bir şey anlamıyordu. Sık sık, görmezlikten gelmesini sağlayacak bir minnet hissi duyamadığı için

kendine kızıyor, fakat zavallı zangoca bir türlü alışamıyordu. Quasimodo çok çirkindi.

Esmeralda onun verdiği düdüğü yerden almamıştı. Ama bu, ilk günlerde Quasimodo'nun ara sıra tekrar gözükmesine engel olmadı. Azık sepetiyle su testisini getirdiği zaman, genç kız büyük bir tiksintiyle başını çevirmemek için elinden geleni yapıyordu, fakat zangoç bu türden en küçük hareketin bile farkına varıyor ve üzüntü içinde dönüp gidiyordu.

Bir defasında, Esmeralda tam Djali'yi okşamakta olduğu sırada çıkageldi. Kızla keçinin oluşturduğu bu zarif tablo karşısında bir süre düşünceli düşünceli durdu. Sonra ağır ve biçimsiz başını sallayarak şöyle dedi:

"Benim talihsizliğim, insana fazla benziyor olmam. Şu keçi gibi tamamen hayvan olmak isterdim."

Kız şaşkınlıkla başını kaldırıp ona baktı.

Quasimodo bu bakışa şöyle karşılık verdi:

"Boş verin! Nedenini gayet iyi biliyorum."

Ve çekip gitti.

Bir başka defa, Esmeralda'nın eski bir İspanyol halk ezgisi öylediği sırada hücrenin kapısına geldi (asla içeri girmiyordu); kız, şarkının sözlerini anlamıyordu, ama küçükken çingeneler kendisine ninni diye söylediklerinden kulağında kalmıştı. Şarkısının ortasında bu çirkin suratın birdenbire karşısında belirmesi, içgüdüsel bir korku hareketiyle şarkıyı yarıda kesmesine yol açtı. Zavallı zangoç kapının eşiğinde diz çöktü ve yalvaran bir tavırla kocaman biçimsiz ellerini kavuşturdu. "Ne olur," dedi derin bir acı içinde, "lütfen devam edin ve beni kovmayın!" Esmeralda zavallıyı üzmek istemedi ve tir tir titreyerek şarkısına devam etti. Ancak yavaş yavaş korkusu dağıldı ve kendini tamamıyla söylediği hüzünlü ve tekdüze ezginin duygusuna kaptırdı.

Quasimodo ise dua eder gibi ellerini birleştirip diz çökmüş vaziyetteydi, dikkat kesilmişti, zorlukla nefes alıyor, bakışlarını kızın pırıl pırıl parlayan gözlerinden ayırmıyordu. Sanki şarkıyı kızın gözlerinden dinliyordu.

Yine bir başka defa, beceriksizce ve çekingen bir tavırla kızın yanına geldi. “Dinleyin,” dedi zorlanarak, “size bir şey diyeceğim.” Kız işaretlerle, onu dinlediğini belirtti. Bunun üzerine Quasimodo ıkındı sıkındı, dudaklarını araladı, bir an konuşacakmış gibi göründü, sonra kıza baktı, başıyla olumsuz bir işaret yaptı ve elini alnına götürüp, kızı şaşkınlık içinde bırakarak yavaşça çekildi.

Duvara oyulmuş grotesk figürler arasında özellikle sevdiği ve sık sık dostça bakışır gibi göründüğü bir tanesi vardı. Esmeralda bir gün zangocun ona şöyle dediğini işitti:

“Ahh! Keşke senin gibi taştan olsaydım!”

Nihayet bir sabah, Esmeralda damın kenarına kadar ilerlemiş, Saint-Jean-le-Rond’un sivri çatısının üstünden aşağıdaki meydanı seyrediyordu. Quasimodo da orada, arkasındaydı. Kızı mümkün olduğu kadar kendisini görme sıkıntısından kurtarmak için, kendiliğinden böyle duruyordu. Kız birdenbire titredi, gözünde bir damla yaş ve bir sevinç parıltısı belirdi, damın kenarına diz çöktü, endişeyle kollarını meydana doğru uzatarak haykırdı: “Phœbus! Gel! Gel! Bir kelime, tek bir kelimecik, Tanrı aşkına! Phœbus! Phœbus!” Sesi, yüzü, hareketleri, tüm varlığı, güneş ışıkları içinde ta ufuk çizgisinin oradan, uzaktan geçen neşeli gemiye imdat işareti veren bir kazazedenin yürek parçalayıcı ifadesini taşıyordu.

Quasimodo, meydana doğru eğildi ve bu sevgi dolu taşkın yakarının hedefinin genç bir adam, bir yüzbaşı, silahları ve süslü kılığı içinde pırıl pırıl parlayan yakışıklı bir

süvari olduğunu gördü; meydanın öbür yanından çalım satarak geçiyor, balkonundan gülümseyen güzel bir genç hanımı sorgucuyla selamlıyordu. Kendisine seslenen zavallı çingene kızını duymuyordu zaten. Çok uzaktaydı.

Ne var ki zavallı sağır duyuyordu. Göğsü derin bir iç çekişle şişti. Döndü. Yüreği içine akıttığı gözyaşlarıyla kabarmıştı; çırpınışlar içindeki ellerini başına götürdü; ellerini geri çektiğinde her ikisinde de birer tutam kızıl saç vardı.

Çingene kızının ona aldırış ettiği yoktu. Zangoç alçak sesle, dişlerini gıcırdatarak şöyle diyordu:

“Lanet olsun! Demek böyle olmak gerekiyor! Üstüne bir de yakışıklı oldun mu, başka şeye gerek yok!”

Bu arada kız hâlâ dizlerinin üstünde, büyük bir telaş içinde feryat ediyordu:

“Ohh! İşte atından iniyor! O eve girecek! Phœbus! Ama beni duymuyor! Phœbus! O kadın ne kadar kötü kalpliymiş, ben Phœbus’e seslenirken o da onunla konuşuyor! Phœbus! Phœbus!”

Sağır, kıza bakıyordu. Bu sahneyi anlamaktaydı. Zavallı zangocun gözleri yaşla doluyor, fakat bir damlasının bile akmasına izin vermiyordu. Birdenbire kızın yeninin ucundan hafifçe çekti. Kız döndü. Zangoç sakin bir tavır takınmıştı. Sordu:

“Gidip onu size getireyim mi?”

Esmeralda bir sevinç çığlığı kopardı.

“Ohh! Git! Hadi, koş! Çabuk! Şu yüzbaşıyı bana getir! O zaman seni seveceğim!” Quasimodo’nun dizlerine sarılmıştı. Zangoç kendini tutamayıp acı acı başını salladı.

“Onu size getireceğim,” dedi zayıf bir sesle. Sonra başını çevirdi ve hıçkırıklara boğularak geniş adımlarla merdivenin altına koştu.

Meydana vardığı zaman, Gondelaurier Konağı'nın kapısına bağlı güzel attan başka bir şey göremedi. Yüzbaşı eve girmişti.

Başını, kilisenin çatısına doğru kaldırıp baktı. Esmeralda hâlâ orada, aynı durumda bekliyordu. Quasimodo ona hazin bir baş işareti yaptı. Sonra, yüzbaşının çıkmasını beklemeye karar vererek Gondelaurier Konağı'nın kapısındaki sınır taşlarından birine dayandı.

Gondelaurier Konağı'nda düğünden önce düzenlenen özel eğlence günlerinden biri yaşanıyordu. Quasimodo birçok insanın girdiğini gördü; ama kimsenin çıktığını görmedi. Ara sıra kilisenin çatısına doğru bakıyordu. Esmeralda da aynen onun gibi yerinden kımıldamıyordu. Bir seyis gelip atı çözdü ve konağın ahırına götürdü.

Bütün gün böyle geçti: Quasimodo, taşın üstünde; Esmeralda, kilisenin damında; Phœbus de kuşkusuz Fleur-de-Lys'in ayaklarının dibinde...

Nihayet gece oldu, mehtapsız, karanlık bir geceydi. Quasimodo'nun, gözünü Esmeralda'ya dikmiş olması boşunaydı, zira kız çok geçmeden alacakaranlıkta beyaz bir leke haline geldi, sonra da hiçbir şey görünmez oldu. Her şey silindi, her şey karardı.

Quasimodo, konağın ön cephesindeki pencerelerin yukarıdan aşağı birer birer aydınlandığını gördü. Meydana bakan diğer evlerin pencerelerinin teker teker ışıklandığını gördü; bu ışıkların, sonuncusuna varıncaya kadar söndüklerini de gördü, çünkü bütün gece nöbet yerinde kaldı. Subay hâlâ çıkmıyordu. Son gelip geçenler evlerine döndüğü, diğer bütün evlerin pencereleri karardığı zaman, Quasimodo tamamen karanlıkta ve yapayalnız kaldı. O devirde Notre-Dame'ın meydanında sokak lambası yoktu.

Fakat Gondelaurier Konağı’nın pencereleri gece yarısından sonra bile aydınlık kalmıştı. Quasimodo, hareketsiz ve dikkat kesilmiş vaziyette, rengârenk vitrayların üzerinden dans eden kıpır kıpır birçok gölgenin geçtiğini görüyordu. Sağır olmasaydı, uykuya dalan Paris’in uğultusu giderek kesildikçe Gondelaurier Konağı’ndan gelen şenlik şamatasını, kahkahaları ve müziği daha net işitebilecekti.

Sabahın birine doğru davetliler yavaş yavaş konaktan çıkmaya başladılar. Karanlığa gömülmüş olan Quasimodo, meşalelerle aydınlatılan kapı kemerinin altından hepsinin geçişini görüyordu. Hiçbiri yüzbaşı değildi.

Kafası, kasvetli düşüncelerle doluydu. Ara sıra, canı sıkılanların yaptığı gibi, havaya bakıyordu. Ağır, parçalanmış, yarılmış büyük kara bulutlar, gecenin yıldızlı kubbesi altında tülden yapılmış hamaklar gibiydi. Sanki gök kubbeyi sarmış örümcek ağlarıydılar.

Bu anların birinde, birdenbire, başının üstünde taştan korkuluğunu seçebildiği balkonun camlı kapısının esrarengiz bir şekilde açıldığını gördü. İnce cam kapı, iki kişinin geçişinden sonra arkalarından yine gürültüsüzce kapandı. Bir erkekle bir kadındı bunlar. Quasimodo erkeğin yakışıklı yüzbaşı, kadının da sabah aynı balkondan subaya, “Hoş geldin,” diyen genç hanım olduğunu zar zor çıkarabildi. Meydan zifirî karanlıktı ve kapandığı sırada kapının arkasından inen çifte kırmızı perde, dairedeki aydınlığın balkona ulaşmasına izin vermiyordu.

Sözlerinin bir tekini bile duyamayan bizim sağırın tahmin edebildiği kadarıyla, genç adamla genç kız sevgi dolu, başbaşa bir sohbete kaptırmışlardı kendilerini. Genç kız subayın kolunu beline dolamasına izin vermiş görünüyor, bir öpücük alma girişimineyse tatlı tatlı direniyordu.

Quasimodo aşağıdan, görülmek için tasarlanmamış olduğu ölçüde daha da sevimli olan bu sahneye tanık oluyordu. Bu mutluluğu, bu güzelliği buruk bir acıyla seyrediyordu. Ne de olsa doğa, zavallı ucubede de dilsiz değildi ve belkemiği, ne kadar berbat şekilde eğri olursa olsun, herhangi bir insanınki gibi ürperiyordu. İlahî iradenin kendisine ayırdığı sefil payı, kadın, aşk ve şehvetin ilelebet gözünün önünden geçip gideceğini ve asla başkalarının mutluluğundan başka mutluluk göremeyeceğini düşünüyordu. Fakat bu sahnede en fazla yüreğini kanatan, öfkesini infiale çeviren şey, çingene kızının bunu görseydi, çekeceği acıyı düşünmekti. Gerçi gece çok karanlıktı ve Esmeralda yerinde kalsaydı bile (ki bundan şüphe etmiyordu) çok uzaktaydı, zaten kendisi bile balkondaki âşıkları ancak şöyle böyle seçebiliyordu. Quasimodo bununla biraz teselli bulmaktaydı..

Bu arada gençlerin sohbeti gittikçe hararetli bir hal alıyordu. Genç hanım, subaya daha fazlasını istememesi için yalvarır gibi görünüyordu. Quasimodo’nun bütün bunlardan görebildiği, genç kızın kavuşturulmuş güzel elleri, gözyaşlarına karışan gülümsemeleri, yıldızlara çevrilen bakışları ve yüzbaşının kıza yönelen ateşli gözleriydi.

Bereket versin ki –zira genç kızın direnci zayıflamaya başlamıştı– balkonun kapısı aniden açıldı, yaşlı bir hanım gözüktü, güzel kız utanmış gibiydi, subay kızgın bir tavır takındı ve üçü birlikte içeri girdiler.

Bir an sonra kapı kemerinin altında bir at kişnedi ve parlak üniformalı subay, gece pelerinine bürünmüş olarak, hızla Quasimodo’nun önünden geçti.

Zangoç, sokağın köşesini dönmesini bekledi, sonra, “Hey, yüzbaşı!” diye bağırarak maymun çevikliğiyle onun peşinden koşmaya başladı.

Yüzbaşı durdu.

“Benden ne istiyor bu serseri?” dedi, karanlıkta yalpalaya yalpalaya kendisine doğru koşmakta olan bu çarpık bacaklı hayaleti fark ederek.

Bu sırada Quasimodo da yüzbaşıya yetişmiş ve cüretkârca atın dizginine yapışmıştı.

“Beni izleyin yüzbaşı, şurada sizinle konuşmak isteyen biri var.”

“Lanet olsun!” diye homurdandı Phœbus, “Bu herhalde beni bir yerde görmüş olan tüyü yoluk gece kuşlarından biri olmalı. Al sana şaşkın herifin teki, bunu bir yerlerden gözüm ısırıyor gibi. Dur bakalım ahbap, önce atımın dizginini bırak hele!”

“Yüzbaşı,” dedi sağır zangoç, “kim olduğunu sormayacak mısınız?”

“Atımı bırak dedim sana,” dedi sabırsızlanan Phœbus. “Amma da iş ha! Atımın dizginine asılan bu soytarı ne istiyor olabilir? Hey, atımı darağacı mı zannettin yoksa?”

Quasimodo dizgini bırakmak bir yana, şövalyeyi yolundan çevirmeye hazırlanıyordu. Yüzbaşının neden aksilik ettiğini anlayamayınca alelacele şöyle dedi:

“Gelin yüzbaşı, sizi bekleyen kişi, bir kadın.” Ve zorlanarak ilave etti: “Sizi seven bir kadın.”

“Nadir bulunur yüzsüzlerden!” dedi yüzbaşı, “Beni seven ya da sevdiğini söyleyen bütün kadınların evine gitmeye mecbur olduğumu sanıyor! Ya o kadın sana benziyorsa yarasa suratlı mahluk? Söyle o seni gönderene, yakında evleniyorum, cehenneme kadar yolu var!”

“Dinleyin,” diye haykırdı Quasimodo, bir sözcükle subayın tereddüdünü yeneceğini sanarak. “Gelin beyefendi, bu kadın, o tanıdığınız çingenedir!”

Bu sözcük Phœbus'ün üzerinde gerçekten büyük bir etki yaptı; ama sağırın beklediği etkiyi değil. Çapkın subayımızın, Quasimodo'nun mahkûmu Charmolue'nün elinden kurtarmasından birkaç dakika önce Fleur-de-Lys'le birlikte balkondan çekildiği hatırlardadır. O zamandan beri, Gondelaurier'lere yaptığı bütün ziyaretlerde, anısı ne de olsa içini sızlatan bu kadından tekrar bahsetmekten özenle kaçınmış; öte yandan Fleur-de-Lys de çingenenin hayatta olduğunu ona söylemeyi akıllıca bulmamıştı. Dolayısıyla Phœbus, zavallı *Similar*'ı ölmüş, hem de bir iki ay önce ölmüş biliyordu. Şunu da ilave edelim, birkaç dakikadan beri yüzbaşı, gecenin zifirî karanlığını, garip elçinin doğaüstü çirkinliğini ve adeta mezardan gelen sesini, vaktin gece yarısını geçtiğini, sokağın asık suratlı keşişin kendisine yanaştığı akşamki gibi ıssız olduğunu ve atının da Quasimodo'ya bakarak körük gibi soluduğunu düşünmekteydi.

"Çingene mi?" diye haykırdı korku içinde. "Bana bak, sen öbür dünyadan mı geldin?"

Elini hançerinin kabzasına götürdü.

"Çabuk, çabuk!" dedi sağır, atı çekip götürmeye çalışarak. "Bu taraftan!"

Phœbus, zangocun göğsüne şiddetli bir tekme attı.

Quasimodo'nun gözü çakmak çakmak oldu. Yüzbaşının üstüne atılacakmış gibi bir hareket yaptı. Sonra dikelerek şöyle dedi:

"Ahh, ne kadar mutlusunuz ki sizi seven biri var!"

Biri sözcüğünü üstüne basa basa söyledi ve atın dizginini bıraktı:

"Defolup gidin!"

Phœbus küfür savurarak atını mahmuzladı. Quasimodo onun sokağın sisine dalışını seyretti.

“Yazık!” diyordu zavallı sağır alçak sesle, “İnsan böyle bir şeyi reddeder mi!”

Notre-Dame’a döndü, lambasını yaktı ve kuleye çıktı. Düşündüğü gibi, çingene kızı hâlâ bıraktığı yerdeydi.

Daha uzaktan zangocu görür görmez yanına koştu.

“Yalnızsın ha!” dedi acı içinde güzel ellerini kavuşturarak.

“Bulamadım,” dedi Quasimodo soğuk bir tavırla.

“Bütün gece beklemen gerekirdi!” dedi Esmeralda kızgınlıkla.

Quasimodo, kızın öfkeli hareketini gördü ve kendisine yapılan sitemi anladı.

“Başka sefere daha dikkatli olurum,” dedi başını eğerek.

“Git başımdan!” dedi kız.

Quasimodo, kızın yanından ayrıldı. Kız, kendisinden memnun kalmamıştı. Onu üzmektense onun tarafından hırpalanmayı tercih ederdi. Bütün ıstırabı kendine saklamıştı.

O günden itibaren, Esmeralda onu hiç görmedi. Hücreye gelmekten vazgeçmişti. Bazen, bir kulenin tepesinde zangocun kendisine dikilmiş melankolik bakışını fark ediyordu, o kadar. Fakat kız onu gördüğü anda zangoç ortadan kayboluyordu.

Zavallı kamburun bu kararlı yokluğuna pek fazla üzülmediğini de söylemeliyiz. Kalbini yokladığında, bundan dolayı ona şükran bile duyuyordu. Kaldı ki Quasimodo da bu hususta hayale kapılıyor değildi.

Esmeralda artık onu görmüyordu; ama etrafında bir iyilik perisinin varlığını hissediyordu. Erzağı, kendisi uykudayken gizli bir el tarafından yenileniyordu. Bir sabah

penceresinin kenarında bir kuş kafesi buldu. Hücresinin üst tarafında kendisini ürküten bir heykel vardı; bunu birkaç kez Quasimodo'nun yanında ifade etmişti. Bir sabah (zira bütün bu işler gece yapılıyordu), heykeli yerinde göremedi. Kırılmıştı. O heykele kadar tırmanmış olan kişi, hayatını tehlikeye atmış olmalıydı.

Bazı akşamlar, çan kulesinin saçağı altında bir sesin, kendisini uyutmak istermiş gibi, hüzünlü ve garip bir şarkı söylediğini işitiyordu. Ancak bir sağırın oluşturabileceği gibi, uyaksız dizelerdi bunlar.

Surata bakma, genç kız,
Sen kalbe bak.
Yakışıklı bir gencin kalbi çoğu kez çirkindir.
Kalpler vardır, içinde sevgi barınmaz.

Genç kız, köknar güzel değildir,
Güzel değildir kavak gibi,
Ama kışın da dökmez yaprağını.

Heyhat! Neye yarar bunu söylemek?
Güzel olmayanın var olması hata;
Ancak güzelliği sever güzellik,
Ocak ayına sırtını döner Nisan.

Güzellik kusursuzdur,
Güzellik her şeye kadir;
Yarım olmayan tek şeydir güzellik.

Karga ancak gündüz uçar,
Baykuş ancak geceleri,

Kuğuysa hem gece hem de gündüz vakti.

Esmeralda bir sabah, uyandığında penceresinde çiçek dolu iki vazo gördü. Biri çok güzel ve parlak; ama çatlak bir kristal vazoydu. İçine doldurulan suyu sızdırmış, içindeki çiçekler de solmuştu. Öbürü kumtaşından yontulmuş kaba ve sıradan bir kaptı; ama suyunu koruduğu için çiçekleri de taptaze kalmış, canlı kırmızılığını muhafaza etmişti.

Bilmem kasten mi yaptı, ama Esmeralda solmuş demeti aldı ve bütün gün, göğsünün üstünde taşıdı.

O gün kuledeki sesin şarkısını işitmedi.

Bunu pek umursamadı. Günlerini Djali'yi okşayarak Gondelaurier Konağı'nın kapısını gözetleyerek alçak sesle kendi kendine Phœbus'ten bahsederek ve ekmeğini kırlangıçlara ufalayarak geçiriyordu.

Quasimodo'yu da artık hiç görmez ve duymaz olmuştu. Zavallı zangoç sanki kiliseden kaybolmuştu. Ama bir gece, uyku tutmadığı için yakışıklı yüzbaşısını düşünürken hücresinin yakınında birinin içini çektiğini işitti. Korkarak kalktı ve ay ışığında, kapısının önüne enlemesine yatmış şekilsiz bir kütle gördü. Orada, taşın üstünde uyuyan Quasimodo'ydu bu.

V

Kırmızı kapının anahtarı

Bu arada Başdiyakoz da halk arasında dolaşan söylentilerden çingene kızının nasıl mucizevi bir şekilde

kurtarıldığını öğrenmişti. Bunu öğrenince ne hissettiğini bilemedi. Esmeralda'nın ölümünün üstesinden gelmiş, böylelikle sükûnet bulmuştu; zira çekilebilecek acı konusunda dibe vurmuştu. İnsan yüreği (Dom Claude bu konular üstüne çok düşünmüştü) ancak belli bir miktar umutsuzluk barındırabilir. Sünger bir kez emeceğini emdi mi, üstünden deniz geçse oraya fazladan bir damla su bile sokamaz.

Aynı şekilde, Esmeralda ölünce sünger tamamıyla dolup şişmiş, Dom Claude için bu dünyada söylenebilecek her şey söylenmişti. Fakat Esmeralda'nın ve tabii Phœbus'ün de sağ olduğunu hissetmek, işkencenin yeniden başlaması, sarsıntılar, seçenekler, kısacası hayat demekti. Claude ise bütün bunlardan bıkmış usanmıştı.

Haberi öğrenince manastırdaki hücresine kapandı. Ne rahip toplantılarında ne de ayinlerde gözüktü. Kapısını herkese, hatta piskoposa bile kapattı. Haftalarca böyle kapalı kaldı. Hasta olduğu zannedildi. Gerçekten de öyleydi.

Böyle hapsolmuş ne yapıyordu? Talihsiz adam hangi düşünceler içinde çırpınıyordu? Korkunç tutkusuna karşı son bir mücadele mi veriyordu? Kızın ölümü ve kendisinin mahvoluşu için son bir plan mı hazırlıyordu?

Jehan'ı, sevgili kardeşi, şımarık çocuğu bir kez kapısına geldi, çaldı, küfür savurdu, yalvardı, on kez adını söyledi. Claude kapıyı açmadı.

Yüzü, penceresinin camına yapışık vaziyette, günler geçiriyordu. Manastırdaki bu pencereden Esmeralda'nın hücresini, hatta sık sık keçisiyle, ara sıra Quasimodo'yla birlikte kendisini de görebiliyordu. İğrenç sağırın, kızın etrafında dört döndüğünü, bir dediğini iki etmediğini, nazik ve itaatkâr tavırlarını fark ediyordu. Hatırlıyordu, zira hafızası kuvvetliydi ve zaten hafıza, kıskançların işkencecisidir; evet,

bir akşam zangocun dansöze yöneltmiş olduğu o garip bakışı hatırlıyordu. Quasimodo’yu onu kurtarmaya sevk eden güdünün hangisi olduğunu soruyordu kendi kendine. Çingene kızıyla sağır arasında pek çok küçük sahnelere tanık oldu; uzaktan görülen ve kendi tutkusu tarafından yorumlanan bu sahneler, ona son derece sevgi dolu gibi geldi. Kadınların garipliklerine güveni yoktu. O zaman içinde, müphem bir şekilde, hiç beklemediği bir kıskançlığın, utanç ve infialden kıpkırmızı kesilmesine sebep olan bir kıskançlığın uyanmakta olduğunu hissetti. “Yüzbaşı hadi neyse ama bu yaratık!..” Bu düşünce onu allak bullak ediyordu.

Geceleri korkunçtu. Çingenenin hayatta olduğunu öğrendiğinden beri, bütün bir gün boyunca zihnini işgal etmiş olan soğuk hayalet ve mezar fikirleri uçup gitmiş, tensel istek geri dönüp onu kamçılamaya başlamıştı. Esmer kızın bu kadar yakınında olduğunu hissetmek, yatağında kıvranıp durmasına yol açıyordu.

Çığırından çıkmış hayal gücü her gece Esmeralda’yı, en çok kanını kaynatmış olan tavırlarıyla ona sunuyordu. Kızı, hançerlenmiş yüzbaşının üstüne uzanmış, gözleri kapalı, çıplak güzel gerdanı Phœbus’ün kanına bulanmış durumdayken kendisinin de onun solgun dudaklarına, zavallının yarı ölü olmasına rağmen yakıcılığını hissettiği o öpücüğü kondurduğu anda gözünün önüne getiriyordu. İşkencecilerin vahşi elleriyle giysilerinin çıkarıldığını, demir vidalı kunduraya sokulmak üzere küçük ayacığının, zarif tombul bacağının, beyaz ve yumuşacık dizinin çıplak bırakıldığını tekrar görüyordu. Bu fildişi renkli dizi, Torterue’nün korkunç aletinin dışında kalmış tek uzuv olarak, tekrar görüyordu. Nihayet genç kızı, son gün görmüş olduğu gibi, üstünde bir gömlek ve boynunda iple, omuzları açıkta,

yalınayak, hemen hemen çıplak durumda gözünün önüne getiriyordu. Bu şehvet görüntüleri yumruklarını sıkmasına, omurları boyunca bir ürpertinin dolaşmasına sebep oluyordu.

Özellikle bir gece, damarlarındaki bakir rahip kanını öyle bir kızıştırdılar ki, Başdiyakoz, yastığına dişlerini geçirdi, yatağından fırladı, gömleğinin üzerine beyaz bir üstlük geçirdi ve kandili elinde, yarı çıplak, şaşkın, gözleri çakmak çakmak, hücresinden çıktı.

Manastırdan kiliseye geçişi sağlayan Kırmızı Kapı’ nın anahtarını nerede bulacağını biliyordu; ayrıca, bilindiği gibi, kulelere çıkan merdivenin bir anahtarını da hep yanında taşırdı.

VI

Kırmızı kapının anahtarının devamı

O gece Esmeralda hücresinde, kafası unutuş, umut ve tatlı düşüncelerle dolu, uykuya dalmıştı. Bir süreden beri, her zamanki gibi rüyasında Phœbus’ü görerek uyuyordu ki, etrafında bir gürültü işitir gibi oldu. Uykusu hafif ve tedirgindi, tıpkı kuş uykusu gibi. Ufacık bir tıkırtıdan uyanıyordu. Gözlerini açtı. Oda zifirî karanlıktı; fakat küçük pencereden bir suratın kendisine baktığını gördü. Bu hayaleti aydınlatan bir de lamba vardı. Hayalet, Esmeralda’nın kendisini fark ettiğini görür görmez lambasının alevini üfledi. Ancak genç kız yine de onu tanıyacak zaman bulmuştu. Gözkapakları dehşetle kapandı.

“Aman Tanrım!” dedi ölgün bir sesle. “Yine o rahip!”

Başından geçen tüm felaket bir şimşek hızıyla aklına geliverdi. Buz kesmiş durumda döşeğine yığıldı.

Bir an sonra bedeninde boylu boyunca bir temas hissetti; öyle bir ürktü ki, tamamen ayıldı ve büyük bir öfkeyle doğrulup oturdu.

Rahip yanına süzülmüştü ve kendisini kollarıyla sarmaya çalışıyordu.

Bağırmak istedi ama başaramadı.

“Defol, canavar! Defol katil!” dedi nihayet, dehşet ve öfkeden kısılmış, titrek bir sesle.

“Lütfen! lütfen!” diye mırıldandı Rahip, dudaklarını kızın omzuna bastırarak.

Esmeralda, adamın dazlak kafasında kalmış saç tutamlarına iki eliyle yapışarak, kendisine birer ısırık gibi gelen öpücüklerinden kurtulmaya çalıştı.

“Lütfen!” diye tekrarlıyordu zavallı adam. “Sana duyduğum aşkın nasıl bir şey olduğunu bir bilseydin! Ateş bu, erimiş kurşun, kalbime saplanan binlerce bıçak!..”

İnsanüstü bir kuvvetle kızın iki kolunu zapt etti.

“Bırak beni,” dedi kız çıldırmış gibi, “yoksa yüzüne tükürürüm!”

Bıraktı.

“Aşağıla beni, vur, döv, kötülük yap! Ne istersen yap! Ama ne olur, sev beni!”

O zaman Esmeralda, bir çocuğun öfkesiyle Rahip’e vurdu. Yüzünü örselemek için güzel ellerini kasıyordu.

“Defol, ifrit!”

“Sev beni! Sev beni! Merhamet!” diye bağırıyordu zavallı rahip, kızın üstüne çullanıp vuruşlarına okşayışlarla karşılık vererek.

Esmeralda birdenbire onun kendisinden daha güçlü olduğunu hissetti.

“Bu işi bitirmeli artık!” dedi Rahip dişlerini gıcırdatarak.

Kızcağız direnci kırılmış, bitkin, her yanı seğiren vücuduyla, Rahip’in kollarının arasında, onun insafına kalmış durumdaydı. Şehvetli bir elin vücudunda gezindiğini hissediyordu. Son bir gayretle bağırmaya başladı:

“İmdat, yetişin! Kanımı emiyorlar! Kan emici bir hortlak var!”

Gelen giden yoktu. Sadece Djali uyanmış, korku içinde meliyordu.

“Sus!” diyordu Rahip, soluk soluğa.

Çingenenin çırpınırken yerde sürünen eli, birdenbire soğuk ve madeni bir şeye rastladı. Quasimodo’nun düdüğüydü bu. Bir umut ihtilacıyla düdüğü kavradı, dudaklarına götürdü ve kalan bütün gücüyle üfledi. Düdükten berrak, ince, tiz bir ses çıktı.

“Bu da ne?” dedi Rahip.

Hemen aynı anda kuvvetli bir kol tarafından havaya kaldırıldığını hissetti; hücre karanlıktı, kendisini böyle tutanın kim olduğunu seçemedi; fakat birisinin dişlerinin hiddetle takırdadığını işitti. Karanlıkta, ancak başının üstünde geniş ağızlı koca bir bıçağın parladığını görebilecek kadar ışık vardı.

Rahip, Quasimodo’nun karaltısını görür gibi oldu. Bunun ondan başkası olamayacağını tahmin etti. Odaya girerken eşiğin dışında enlemesine yatmış bir kütleye takılarak tökezlediğini hatırladı. Fakat yeni gelen hiç konuşmadığından neye inanmak gerektiğini bilemiyordu. Bıçağı tutan elin üzerine atılarak bağırdı: “Quasimodo!” Bu çaresizlik anında zangocun sağır olduğunu unutuyordu.

Rahip göz açıp kapayıncaya kadar yere serildi, kurşundan bir dizin göğsüne bastırdığını hissetti. Bu dizin iri kemikli yapısından Quasimodo'yu tanıdı. Ama ne yapacaktı? Onun da kendisini tanımasını nasıl sağlayacaktı? Gece karanlığı, sağırı aynı zamanda kör yapıyordu.

Mahvolmuştu. Genç kız, acımasız, kızgın bir kaplan gibiydi, kendisini kurtarmak için müdahalede bulunmuyordu. Bıçak kafasına yaklaşıyordu. Derken hasmı birden tereddüde düşmüş göründü.

"Onun üstüne kan sıçramasın!" dedi boğuk bir sesle.

Gerçekten de ses, Quasimodo'nun sesiydi.

O zaman Rahip, kocaman elin bacağından tutup kendisini hücrenin dışına sürüklediğini hissetti. Demek orada ölecekti. Ama talihi varmış ki, birkaç dakikadan beri ay doğmuş bulunuyordu.

Hücrenin eşiğini aştıkları zaman, ayın solgun ışığı Rahip'in yüzüne vurdu. Quasimodo bu yüze baktı, tir tir titremeye başladı, Rahip'i bıraktı ve geri çekildi.

Hücrenin eşiğine kadar gelmiş olan çingene kızı, rollerin aniden değişmiş olduğunu şaşkınlıkla gördü. Artık Rahip tehdit ediyor, Quasimodo yalvarıyordu.

Rahip hiddet ve azarlama hareketleriyle sağırın canına okuduktan sonra gitmesi için işaret etti.

Sağır başını eğdi, sonra gidip çingene kızının kapısının önüne diz çöktü.

"Monsenyör," dedi ağır ve itaatkâr bir sesle, "sonra ne isterseniz yaparsınız; ama önce beni öldürün."

Bunu derken Rahip'e bıçağını uzatıyordu. Öfkeden çılgına dönmüş olan Rahip hemen atıldı, fakat kız daha atik çıktı; bıçağı Quasimodo'nun elinden kaptı ve çılgın öfkesi içinde bir kahkaha attı.

“Yaklaş hele!” dedi Rahip’e.

Bıçağı havaya kaldırmıştı. Rahip kararsız kaldı. Kızın vuracağı belliydi.

“Şimdi yaklaşmaya cesaret edemezsin, değil mi ödlek!” diye bağırdı. Sonra acımasız bir ifadeyle ve Rahip’in yüreğine binlerce kızgın demir batıracağını bile bile, şöyle dedi:

“Ya, böyle işte! Phœbus’ün ölmediğini biliyorum!”

Rahip, bir tekmede Quasimodo’yu yere yıktı, öfkeden tir tir titreyerek tekrar merdiven boşluğuna daldı.

O gidince Quasimodo, çingeneyi kurtarmış olan düdüğü yerden aldı.

“Paslanıyordu,” dedi kıza geri vererek. Sonra kızı bırakıp gitti.

Bu şiddet dolu sahneden allak bullak olmuş genç kız, bitkin bir halde döşeğine yığıldı ve hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Ufku yine kararıyordu.

Rahip bu arada el yordamıyla hücresine dönmüştü.

Artık olanlar olmuştu. Dom Claude, Quasimodo’yu kıskanıyordu!

Düşünceli düşünceli uğursuz sözünü tekrarladı:

“Kimsenin olmayacak!”

195. (Lat.) Ki Saint-Germain keşişlerine göre bir *hydra* idi, zira rahip çömezleri boyuna yeni didişme konuları bulurlardı. (Du Breul) (Y.N.)

196. Talihli ihtiyar! (Y.N.)

197. Eski Ahit, “Eyub”, 4:15. (Y.N.)

198. XIX. yüzyılda yaşamış ve Semiramis olarak da bilinen Asur kraliçesi. Didorus Siculus’a göre, Sammu-ramat bir tanrıçanın kızıdır ve Asurlu bir subayla evlendikten sonra, güzelliği ve cesaretiyle Kral Ninos’u cezbederek onun karısı olmuştur. (Y.N.)

Onuncu kitap

I

Bernardins Sokağı’nda Gringoire’ın aklına art arda birkaç iyi fikir gelir

Pierre Gringoire, bu işin nasıl gelişmekte olduğunu ve sonunda bu komedinin belli başlı şahısları için mutlaka urgan, darağacı ve buna benzer hoş olmayan ödüllerin gündeme geleceğini gördüğü andan itibaren, olaya karışmakta hevesli görünmemişti. Sonuç olarak Paris’in en iyi arkadaş grubu olduğu düşüncesiyle aralarında kaldığı hırsız-dilenci güruhu, çingene kızıyla ilgilenmeye devam etmişti. Tıpkı bu kız gibi önlerinde Charmolue’yle Torterue’den başka ufuk bulunmayan, ve kendisi gibi Pegasos’un iki kanadı arasında hayal âlemlerinde dörtnala dolaşmayan bu insanlar açısından, bunu gayet doğal bulmuştu. Konuşmalarından, testi kırma usulüyle evlendiği kadının Notre-Dame’a sığındığını öğrenmiş ve pek memnun olmuştu. Fakat gidip onu ziyaret etmeyi aklından bile geçirmiyordu. Ara sıra küçük keçiyi düşünüyordu, o kadar. Zaten geçinmek için gündüzleri sokakta cambazlık numaraları yapıyor, geceleriyse Paris piskoposuna karşı bir hatırat kaleme almakla uğraşıyordu; zira piskoposun değirmenlerinin çarkları altında ıslanmış olduğunu unutmuyor, bundan dolayı ona diş biliyordu. Bundan başka, Noyon ve Tournai Piskoposu Kızıl Baudry’nin *De cupa petrarum*[199] adlı güzel eserini yorumlamakla da meşgul oluyordu ki, bu iş onda mimariye karşı şiddetli bir ilgi

ve heves uyandırmış, bu merak yüreğindeki hermetizm tutkusunun yerini almıştı; aslında mimari de zaten hermetizmin bir yan ürünüydü, zira hermetik ile yapı ustalığı arasında derin bir bağ vardır. Gringoire bir düşünceye duyduğu sevgiden, bu düşüncenin biçimine duyduğu sevgiye geçiş yapmıştı, o kadar.

Bir gün, Saint-Germain-l'Auxerrois Kilisesi yakınında, For-l'Évêque[200] adı verilen ve tam karşısında For-le-Roi[201] denilen bir başkasının bulunduğu, bir konağın köşesinde durmuştu. Bu For-l'Évêque'te on dördüncü yüzyıldan kalma ve mihrap bölümü sokağa bakan güzel bir şapel vardı. Gringoire derin bir ilgi ve saygıyla bu yapının dış cephesindeki heykel ve kabartmaları inceliyordu. Sanatçının dünyada sadece sanatı gördüğü ve dünyayı da sadece sanatta gördüğü o bencil, dışlayıcı, son kerteye varmış haz anlarından birini yaşıyordu. Birdenbire, omuzuna ciddiyetle dokunan bir el hissetti. Döndü. Bu eski dostu, eski üstadı, Sayın Başdiyakoz'du.

Şaşırıp kaldı. Başdiyakozu uzun zamandır görmemişti; ayrıca Dom Claude, her karşılaşıldığında, kuşkucu bir filozofun dengesini bozacak o resmî tavırlı ve tutkulu adamlardan biriydi.

Başdiyakoz birkaç dakika sessiz durdu, bu süre zarfında Gringoire da onu inceleme fırsatı buldu. Dom Claude'u pek değişmiş gördü; yüzü bir kış sabahı gibi solgun, gözleri çukura kaçmış, saçları hemen hemen ağarmıştı. Nihayet sessizliği Rahip bozdu, sakin ama buz gibi bir sesle şöyle dedi:

"Sağlığınız nasıl, Pierre Usta?"

"Sağlığım mı?" dedi Gringoire. "Eh işte, şöyle böyle denebilir. Ama bütün olarak iyi. Hiçbir şeyde aşırıya

kaçmıyorum. Biliyorsunuz Üstat, Hippokrates'e göre sağlıklı yaşamanın sırrı, '*Id est cibi, potus, somni, Venus, omnia moderata sint.*[202]'"

"Demek hiçbir derdiniz yok, Pierre Usta?" dedi Rahip, gözlerini Gringoire'a dikerek.

"İnanın ki öyle."

"Peki şimdi ne yapıyorsunuz?"

"Görüyorsunuz Üstadım, şu taşların yontuluş tarzını ve şu kabartmanın oyuluş biçimini inceliyorum."

Rahip'in yüzünde, ağzın yalnız bir kenarını hafifçe yukarı kaldıran o buruk gülümseme belirdi.

"Peki bu sizi eğlendiriyor mu?"

"Keyiften uçuyorum!" diye haykırdı Gringoire ve ucubelerle gösteri yapan birinin coşkulu ve mutlu yüz ifadesiyle heykel ve kabartmalara eğilerek devam etti:

"Örneğin şu alçak kabartmadaki başkalaşımın büyük bir beceri, incelik ve sabırla gerçekleştirildiğini düşünmüyor musunuz? Şu sütuncuğa bakın. Hangi sütun başlığının çevresinde daha yumuşak ve kalemle daha iyi işlenmiş yapraklar gördünüz? İşte Jean Maillevin'den üç yüksek kabartma. Bunlar bu dâhi sanatçının en iyi eserleri de değil üstelik. Yine de yüzlerdeki saflık ve tatlılık, duruşlardaki ve kumaş kıvrımlarındaki hoşluk, bütün kusurlara karışan şu açıklanması imkânsız şirinlik, heykelcikleri pek neşeli ve pek nahif kılıyor; hatta fazlasıyla belki de... Siz bunları eğlenceli bulmuyor musunuz?"

"Bulmaz olur muyum!" dedi Rahip

"Bir de şapelin içini görseydiniz!" diye devam etti şair, coşkulu bir çenebazlıkla. "Her yer tıkış tıkış heykel dolu. Apsis gayet sofuca ve o denli özel biçimde donatılmış ki, başka yerde bir benzerini görmedim!"

Dom Claude, şairin sözünü kesti:

“Demek ki mutlusunuz?”

Gringoire coşkuyla yanıt verdi:

“Şerefim üstüne, evet! Önce kadınları, sonra hayvanları sevdim. Şimdi de taşları seviyorum. Onlar da hayvanlar ve kadınlar kadar eğlenceli ama daha az vefasız.”

Rahip elini alnına götürdü. Bu onun alışılagelmiş hareketiydi.

“Gerçekten de öyledir!”

“Bakın meselâ,” dedi Gringoire, “zevk alınacak şeyler var şurada! İtiraz etmeyen Rahip’i kolundan tutarak For-l’Évêque’in kule merdiveninin altına götürdü. İşte bir merdiven! Onu ne zaman görsem mutlu oluyorum. Bu, Paris’in en yalın ve en nadir tarzlı merdivenidir. Bütün basamakların sivri köşeleri alttan yontulmuştur. Güzellik ve yalınlığı; birbirine geçecek, üst üste oturacak, art arda sıralanacak, iç içe girecek şekilde yontulmuş basamaklarının yaklaşık bir kadem kadar tutan genişliğinde, ve gerçekten sağlam ve zarif biçimde üst üste binmelerindedir.”

“Peki, hiçbir arzunuz yok mu?”

“Hayır.”

“Hiçbir pişmanlık duymuyor musunuz?”

“Ne pişmanlık ne arzu. Hayatımı düzene koydum.”

“İnsanların düzene koyduğunu,” dedi Claude, “olaylar bozabilir.”

“Ben Pyrrhon’cu[203] bir filozofum,” dedi Gringoire, “her şeyi dengede tutarım.”

“Peki, hayatınızı nasıl kazanıyorsunuz?”

“Hâlâ şurada burada destanlar ve trajediler yazıyorum; ama bana en çok gelir getiren, icra ettiğimi bildiğiniz o

sanattır Üstadım: Piramit şeklinde üst üste koyduğum sandalyeleri dişlerimle havada taşımak.”

“Bir filozof için pek kaba bir meslek bu.”

“Bu da bir denge meselesi,” dedi Gringoire. “İnsanın bir düşüncesi varsa her yaptığında onu bulursunuz.”

“Biliyorum,” dedi Başdiyakoz.

Kısa bir sessizlikten sonra Rahip tekrar lafa girdi:

“Ama yine de oldukça sefil durumdasınız, ha?”

“Sefil, evet; bedbaht, hayır.”

O anda at sesleri duyuldu ve sohbet etmekte olan ikili, sokağın öbür ucundan, kralın özel muhafızlarından bir okçu bölüğünün, mızrakları havada, başlarında subaylarıyla geçtiğini gördüler. Atlı grup göz kamaştırıyor, nallar kaldırımda çınlıyordu.

“O subaya nasıl bakıyorsunuz öyle!” dedi Gringoire, Başdiyakoz’a.

“Onu tanıdığımı sanıyorum da ondan.”

“Adı ne peki?”

“Sanıyorum,” dedi Claude, adı Phœbus de Châteaupers.

“Phœbus mü? Tuhaf bir isim! Gerçi Foix Kontu Phœbus de var ama... Ben de her sözünü Phœbus’le noktalayan bir kız tanıdığımı hatırlıyorum.”

“Gelin hele,” dedi Rahip, “size bir şey diyeceğim.”

Müfreze geçmeye başladığından beri Başdiyakoz’un buz gibi soğuk dış görünümünün altında belli bir sinirlilik seziliyordu. Yürümeye başladı. Gringoire da, bir kez bu etkileyici adamla karşılaşan herkes gibi, dediğini yapmaya alışmış olduğundan, peşinden gidiyordu. Oldukça tenha olan Bernardins Sokağı’na varıncaya kadar sessizce yürüdüler. Dom Claude orada durdu.

“Bana ne diyecektiniz Üstat?” diye sordu Gringoire.

Başdiyakoz, derin düşünceler içindeymiş gibi karşılık verdi:

“Ne dersiniz? Az önce gördüğümüz o atlıların kıyafeti, sizinkiyle benimkinden daha güzel değil miydi?”

Gringoire başını salladı:

“Doğrusu ben, kendi sarılı kırmızılı mintanımı o demirden ve çelikten balık pullarına tercih ederim. Yürürken Ferraille Rıhtımı’nda zelzele oluyormuş gibi gürültü çıkarmak ne de zevkli olur ya!”

“Demek ki, Gringoire, bu parlak üniformalı zengin çocuklarına karşı hiç kıskançlık duymadınız, öyle mi?”

“Nelerini kıskanayım Sayın Başdiyakozum? Kuvvetlerini mi, silahlarını mı, yoksa disiplinlerini mi? Paçavralar içinde de olsa felsefe ve bağımsızlık bunlardan yeğdir. Aslanın kuyruğu olacağıma sineğin başı olayım, daha iyi.”

“Bu tuhaf işte,” dedi Rahip düşünceli bir tavırla. “Oysa güzel bir üniforma insana yakışır pekâlâ.”

Onu düşünceli gören Gringoire, yanından uzaklaşıp yakındaki bir evin kapı kemerini incelemeye gitti. Az sonra ellerini çırparak geri geldi.

“Askerlerin güzel giysileriyle daha az meşgul olsaydınız sayın Başdiyakoz, gidip şu kapıyı görmenizi rica ederdim. Her zaman söylemişimdir, Mösyö Aubry’nin evi, dünyanın en muhteşem giriş kapısına sahiptir.”

“Pierre Gringoire,” dedi Başdiyakoz, “o küçük Çingene dansözü ne yaptınız?”

“Esmeralda’yı mı? Amma da aniden konu değiştiriyorsunuz!”

“O sizin karınız değil miydi?”

“Evet, kırık bir testi vasıtasıyla. Dört yıllığına. Lafı açılmışken,” diye ekledi Gringoire, Başdiyakoz’a yarı alaycı bir bakış fırlatarak, “onu hâlâ düşünüyor musunuz yoksa?”

“Ya siz? Siz düşünmüyor musunuz?”

“Pek değil. O kadar çok şey var ki düşünecek!.. Ah canım, küçük keçi ne kadar da sevimliydi!..”

“Bu çingene sizin hayatınızı kurtarmamış mıydı?”

“Sahiden de doğru.”

“Ee öyleyse? Onu ne yaptınız? Ne oldu?”

“Size söyleyemem. Sanırım onu astılar.”

“Sanır mısınız?”

“Emin değilim. İnsanları asmak istediklerini görünce oyundan çekilmiştim.”

“Bütün bildiğiniz bu kadar mı?”

“Durun hele. Notre-Dame’a sığındığını, orada emniyette olduğunu söylediler bana; buna çok sevindim; ama keçinin de onunla birlikte kurtarılıp kurtarılmadığını öğrenemedim. Bu konuda bütün bildiklerim bundan ibaret.”

“Ben size daha fazlasını öğreteceğim,” diye bağırdı Dom Claude; o âna kadar hafif, adeta fısıltı gibi çıkan sesi birden gürlemeye başlamıştı. “Gerçekten de Notre-Dame’a sığındı. Ama üç gün sonra adli merciler onu oradan geri alacak ve Grève Meydanı’nda asılacak. Parlamento kararı var.”

“Ya! Bu çok kötü işte,” dedi Gringoire.

Rahip bir anda tekrar soğuk ve sakin tavrına dönmüştü.

“Peki hangi vicdansız gidip Parlamento’dan böyle bir karar çıkartmış? Şu parlamentoyu rahat bıraksalar olmuyor mu? Zavallı bir kızcağızın, Notre-Dame’ın payanda kemerlerinin altına, kırlangıç yuvalarının yanına sığınmasının kime ne zararı var?”

“Dünyada şeytanlar da vardır,” dedi Başdiyakoz.

“Çok şeytanca bir kumpas kurulmuş zaten,” dedi Gringoire.

Bir sessizlik ânından sonra Başdiyakoz devam etti:

“Ne diyorduk? Sizin hayatınızı kurtarmıştı, değil mi?”

“Can dostlarım dilenci takımının orada. Asılmama ramak kalmıştı. Asmış olsalardı bugün pişman olurlardı.”

“Onun için bir şey yapmak istemiyor musunuz?”

“İsterim istemesine de Dom Claude; ya bunu yapayım derken başıma bir bela alırsam?”

“Ne önemi var?”

“Ya! Ne önemi varmış! Amma da tuhafsınız Üstadım! Başlanmış iki büyük eserim var benim.”

Rahip elini alnına vurdu. Takındığı sakin tavra rağmen, ara sıra sinirli bir hareket içindeki ihtilaçları dışa vuruyordu.

“Onu nasıl kurtarmalı?”

“Üstadım,” dedi Gringoire, “size *‘Il padelt,’* diye cevap vereceğim ki bu, *‘Umudumuz Tanrı’dır,’* anlamına gelir.”

“Onu nasıl kurtarmalı?” diye tekrarladı Claude, düşünceli düşünceli.

Bu kez de Gringoire elini alnına vurdu.

“Dinleyin Üstadım. Hayal gücüm geniştir. Size bazı çözüm yolları bulacağım. Mesela... Kraldan af dileğinde bulunsak?..”

“XI. Louis’den mi? Af dileği mi?”

“Neden olmasın?”

“Git kaplanın ağzından kemiğini al!”

Gringoire, yeni çözüm yolları aramaya koyuldu.

“Pekâlâ. Tamam, buldum! Kızın hamile olduğunu beyan ederek ebe kadınlara dilekçe vermemi ister misiniz?”

Bu öneri, Rahip’in çukura kaçmış gözlerini parlattı.

“Hamile mi? Seni serseri!.. Bu konuda bir bildiğin mi var?”

Gringoire, Rahip’in halinden korktu, alelacele ekledi:

“Yo, yoo! Ben değil! Bizim evlenmemiz tam bir *forismaritagium*’du[204]. Ben dışta kaldım. Ama bu yolla belki bir erteleme elde edebiliriz.”

“Delilik! Alçaklık! Kes sesini!”

“Kızmakla hata ediyorsunuz,” diye homurdandı Gringoire. “Erteleme sağlanırsa bundan kimseye zarar gelmez, üstelik ebe kadınlar da, ki yoksul zavallılardır, Paris parasıyla kırk dinar kazanmış olur.”

Rahip, onu dinlemiyordu.

“Ama oradan çıkması da lazım!” diye mırıldanıyordu. “Karar üç gün içinde uygulanmak üzere verildi. Zaten karar da olmayacaktı ya... Ama ah şu Quasimodo! Kadınların pek sapık zevkleri var!” Sesini yükseltti:

“Pierre Usta, iyice düşündüm. Onun için bir tek kurtuluş çaresi var.”

“Hangisi? Ben artık çare göremiyorum.”

“Dinleyin Pierre Usta ve ona hayatınızı borçlu olduğunuzu unutmayın. Fikrimi size açıkça söyleyeceğim. Kilise gece gündüz gözetim altında. Ancak girerken görülenlerin çıkmasına izin veriliyor. Demek ki siz girebilirsiniz. Benimle geleceksiniz. Sizi onun yanına götüreceğim. Onunla giysilerinizi değiş tokuş edeceksiniz. O sizin mintanınızı giyecek, siz onun etekliğini giyeceksiniz.”

“Buraya kadar sakıncası yok,” dedi filozof. “Ya sonra?”

“Sonra mı? O sizin kılığınızda dışarı çıkacak, siz onun kılığında içeride kalacaksınız. Sizi belki asacaklar ama o kurtulmuş olacak.”

Gringoire gayet ciddi bir tavırla kulağını kaşıdı.

“Bak hele!” dedi. “Öyle bir fikir ki, kendiliğinden asla aklıma gelmezdi.”

Dom Claude’un bu beklenmedik önerisi karşısında, şairin pırıl pırıl ve halim selim çehresi birdenbire, güneşin bir bulutla örtülmesine yol açan münasebetsiz bir rüzgâra maruz kalmış hoş bir İtalya manzarası gibi kararmıştı.

“Ee, Gringoire, çareye ne diyorsunuz?”

“Şunu diyorum Üstadım: Beni belki değil, kesinlikle asacaklardır.”

“Ama bu bizi alakadar etmez.”

“Kahretsin!” dedi Gringoire.

“Kız, sizin hayatınızı kurtardı. Borcunuzu ödemiş olursunuz.”

“Ödemediğim başka borçlarım da var.”

“Pierre Usta, bu mutlaka yapılmalı!”

Başdiyakoz buyurur gibi konuşuyordu.

“Dinleyin Dom Claude,” dedi şair kederli kederli. “Bu fikirde ısrar ediyorsunuz ama yanılıyorsunuz. Başkasının yerine kendimi astırmam için hiçbir sebep göremiyorum ben.”

“Sizi hayata bu kadar bağlayan ne var?”

“Ohoo! Binlerce neden!”

“Mesela neler, söyler misiniz?”

“Neler mi? Hava, gökyüzü, sabah, akşam, mehtap, can dostlarım dilenci takımı, karılarla dalga geçişlerimiz, Paris’in incelenmeye amade güzel mimari eserleri, yazılacak üç koca kitap, biri ‘Piskoposla Değirmenlerine Karşı’, ne bileyim, böyle bir sürü şey işte! Anaksagoras, güneşi hayranlıkla seyretmek için yeryüzünde bulunduğunu söylerdi. Sonra, bütün günlerimi sabahtan akşama kadar deha sahibi bir adamla, yani kendimle geçirmek gibi bir mutluluktan da yararlanıyorum ki, bu da çok hoş bir şey.”

“Kafayı al, çıngırak diye salla!” diye homurdandı Başdiyakoz dişlerinin arasından. “Ya! Söyle bakalım, bu kadar güzel anlattığın bu hayatı kim kurtardı? Bu havayı solumayı, bu gökyüzünü seyretmeyi ve ayrıca o kuş beynini ipe sapa gelmez ve çılgınca şeylerle eğlendirebilmeyi kime borçlusun? O olmasaydı nerede olacaktın? Demek ki, sayesinde hayatta olduğun kişi ölsün istiyorsun? O güzel yaratık, o tapılası melek, dünyanın ışığına gerekli, Tanrı’dan daha ilahî varlık ölsün ha; ama sen, yarı bilge yarı deli, bir şeyin gereksiz taslağı, yürüdüğünü ve düşündüğünü zanneden ot, sen ondan çaldığın o hayatla, öğle vaktindeki bir kandil gibi yararsız ve lüzumsuz, yaşayasın, öyle mi? Hadi canım, biraz merhamet, Gringoire! Bu kez de sen yüce gönüllülük göster. Önce o yaptı bunu.”

Rahip ateşli ateşli konuşuyordu. Gringoire onu önce kararsız bir tavırla dinledi, sonra yumuşadı ve nihayet, solgun çehresi, karnı ağrıyan bir yeni doğmuş bebeğinkine benzeyecek biçimde acıklı acıklı yüzünü buruşturdu.

“Dokunaklı konuşuyorsunuz,” dedi gözündeki bir damla yaşı silerek. “Pekâlâ, düşüneceğim. Ama doğrusu fikriniz çok garip. Hem sonra,” diye devam etti bir anlık sessizlikten sonra, “kim bilir, belki de beni asmazlar... Her nişanlanan evlenecek değil ya... Beni o hücrede o gülünç kılıkta, etek ve kadın başlığıyla bulunca belki de gülmekten kırılırlar. Hem sonra, asarlarsa bile, yağlı ip de alt tarafı diğer ölümler gibi bir ölüm, daha doğru bir deyişle, diğerleri gibi olmayan bir ölüm değil mi?.. Hayatı boyunca tereddütte kalmış bir bilgeye layık bir ölüm; gerçek şüphecinin zihni gibi kararsız bir ölüm, Pyrrhon’culuk ve tereddütle yüklü, gökle yerin arasına tutunan ve insanı askıda bırakan bir ölüm... Kısacası bir

filozof ölümü, ben de belki buna yazgılıydım. Yaşadığın gibi ölmek, şahane bir şey!”

Rahip sözünü kesti:

“Anlaştık mı?”

“Hem ölüm nedir ki sonuçta?” diye devam etti Gringoire coşarak. “Kötü bir an, bir geçiş ücreti, pek azdan hiçe geçiş. Megalopolisli Kerkidas’a biri, ölmeye gönüllü olup olmadığını sormuş. ‘Neden olmasın?’ demiş adam, zira ölümden sonra bütün o büyük adamları göreceğim: filozoflardan Pythagoras, tarihçilerden Hekataios, şairlerden Homeros, müzisyenlerden Olympos...”

Başdiyakoz elini uzattı.

“Demek sözümüz söz? Yarın geleceksiniz.”

Bu hareket, Gringoire’ı kendine getirdi.

“Ha? Yoo! Olmaz!” dedi uykudan uyanıyormuş gibi. “Asılmak ha! Çok saçma. Ben bu işte yokum.”

“O zaman elveda!” Ve Başdiyakoz dişlerinin arasından ilave etti: “Seninle tekrar görüşürüz nasıl olsa!”

“Bu şeytan herifin benimle tekrar görüşmesini istemem,” diye düşündü Gringoire ve Dom Claude’un arkasından koştu.

“Bakın sayın Başdiyakoz, eski dostlar arasında küsüşmek olmaz! Siz bu genç kızla, yani karımla demek istiyorum, ilgileniyorsunuz, bu iyi bir şey. Onu Notre-Dame’dan çıkartmak için bir plan tasarlamışsınız ama planınız, bendeniz Gringoire açısından son derece nahoş sonuçlar doğuruyor. Ya ben başka bir plan düşünmüşsem? Şunu bilin ki az önce aklıma çok parlak bir fikir geldi. Kendi boynumu yağlı ip konusunda hiç tehlikeye atmadan onu bu kötü durumdan çekip çıkarmak için işe yarar bir çare bulmuş olduğumu söyleseydim, ne derdiniz? Bu sizce yeterli olmaz

mıydı? Memnun olmanız için ille benim asılmam mı gerekiyor?”

Rahip sabırsızlıktan cüppesinin düğmelerini koparıyordu.

“Laf ebeliğini bırak! Çaren nedir söyle!”

“Evet,” dedi Gringoire kendi kendine konuşuyor gibi ve düşünüyor görünmek için işaretparmağını burnuna dayayarak. “Evet, çare şu. Dilenciler, yiğit çocuklardır. Mısır kabilesi bu kızı sever. Hadi der demez ayaklanacaklardır. Çok kolay bir iş. Basit bir yardım. Çıkacak kargaşalıkta onu kolayca kaçırabiliriz. Yarın akşamdan tezi yok... Zaten onların da istediği bu...”

“Çareyi söyle! Çabuk,” dedi Rahip şairi sarsarak.

Gringoire azametle ona doğru döndü:

“Bırakın beni canım! Görüyorsunuz ki kafamda tasarlıyorum! Birkaç dakika daha düşündü; sonra düşüncesini pek beğenmiş olmalı ki ellerini çırparak bağırdı:

“Harikulade! Başarı garanti!”

“Çare!” diye tekrarladı Claude öfkeyle.

Gringoire’ın gözleri parlıyordu.

“Gelin, alçak sesle söyleyeyim. Sahiden akıllıca bir karşı plan bu, hepimizi tereyağından kıl çeker gibi işin içinden sıyıracak. Ne fikir ama! Kabul etmek gerek ki, ben ahmağın teki değilim!”

Durakladı.

“Ha şu da var! Küçük keçi de kızın yanında mı?”

“Evet. Tanrı belanı versin!”

“Herhalde onu da asacaklardır, değil mi?”

“Bundan bana ne?”

“Evet, mutlaka onu da asacaklardır. Geçen ay pekâlâ bir dişi domuzu astılar ya. Cellat bu işi sever. Astıktan sonra

hayvanı yer. Şirin Djali’ciğimi asmak ha! Zavallı küçük yavrucuk!”

“Lanet olsun!” diye haykırdı Dom Claude. “Cellat sensin. Hangi kurtuluş çaresini buldun, çabuk söyle soytarı! Fikrini ağzından kerpetenle mi söküp alayım?”

“Çok güzel Üstat! İşte söylüyorum.”

Gringoire Başdiyakoz’un kulağına eğildi ve kimsenin geçmediği sokağın bir ucundan öbür ucuna endişeli bakışlar fırlatarak alçak sesle konuştu. Bitirdiği zaman Dom Claude, şairin elini sıktı ve soğukça şöyle dedi:

“İyi. Yarın görüşürüz.”

“Yarın görüşürüz,” diye tekrarladı Gringoire. Başdiyakoz uzaklaşırken o ters istikamete yöneldi; bir yandan da kendi kendine mırıldanıyordu:

“İşte muhteşem bir iş, Mösyö Pierre Gringoire. Neyse boş ver. Küçüğüz diye büyük bir girişimden ürküp kaçacak halimiz yok. Biton, koca bir boğayı sırtında taşımıştı. Kuyruksallayanlar, ötleğenler, kuyrukkakanlar bile okyanusu aşıyor...”

II

Git, haydut ol

Başdiyakoz manastıra dönünce hücre kapısının önünde, kardeşi Jehan du Moulin’i bekler buldu; beklerken can sıkıntısını öldürmek için duvara kömürle, ağabeyinin koca bir burunla zenginleştirilmiş profilini çizmişti.

Dom Claude kardeşine bakmadı bile. Kafası başka yerdeydi. Çevresine yaydığı neşeyle birçok kez Rahip'in kasvetli suratında güller açtıran bu şen fırlama çehre, bu çürümüş, kokuşmuş ve durgun ruhun üzerinde günden güne yoğunlaşan sisi dağıtacak güçte değildi şimdi.

"Ağabey," dedi Jehan çekingen bir tavırla, "sizi görmeye geldim."

Başdiyakoz gözlerini kaldırıp bakmadı bile.

"Ee, sonra?"

"Ağabeyciğim," diye devam etti riyakâr serseri, "bana o kadar iyi davranıyorsunuz, o kadar iyi öğütler veriyorsunuz ki, hep sizi ziyarete geliyorum."

"Sonra?"

"Heyhat! Ağabey, bana, 'Jehan! Jehan! *Cessat doctorum doctrina, discipulorum disciplina.*[205] Jehan, akıllı ol; Jehan, bilgili ol; Jehan, haklı bir sebep ve hocanın izni olmadan geceyi okul dışında geçirme. Picardie'lileri dövme: *Noli, Johannes, verberare Picardos*. Okulun saman döşeği üstünde kara cahil bir eşek gibi, *quasi asinus illiteratus*, çürüyüp gitme. Jehan, hocan seni cezalandırdığında sesini çıkarma. Jehan, her akşam şapele git ve şanlı Meryem Anamıza ayet ve duayla birlikte bir kıta ilahi oku!' dediğinizde çok haklıydınız. Heyhat! Ne mükemmel öğütlerdi bunlar!"

"Peki sonra?"

"Ağabey, şu anda önünüzde bir suçlu, bir cani, bir sefil, bir ahlaksız, iğrenç bir herif görüyorsunuz. Sevgili ağabeyciğim, Jehan, sizin o değerli öğütlerinizi birer saman ve gübre gibi ezip geçti. Bunun cezasını çektim, yüce Tanrı olağanüstü adil davrandı. Param olduğu sürece vur patlasın, çal oynasın zevk ve safa sürdüm. Ahh! Bilseniz, önden o kadar çekici görünen bu sefahat hayatı, arkadan ne kadar

çirkin ve somurtuk! Artık bir mangırım dahi yok; örtümü, mintanımı ve havlumu bile sattım, neşeli günler bitti! Güzel kandil söndü; artık suratımı islendiren kötü yağ fitiline kaldım. Kızlar benimle dalga geçiyor. Su içiyorum. Vicdan azabının ve alacaklıların baskısı altında inliyorum. “

“Devamı?” dedi Başdiyakoz.

“Heyhat! Sevgili ağabeyciğim, daha düzenli bir hayat yaşamak isterdim. Pişmanlıkla dolu olarak size başvuruyorum. Kefaretini ödemeye çalışan bir günahkârım. İtiraf ediyorum. Yumruklarımla göğsümü dövüyorum. Bir gün lisans diplomamı alarak Torchi Koleji’ne eğitmen yardımcısı olmamı istemekte haklıydınız. İşte şimdi bu iş için içimde büyük bir heves uyandığını hissediyorum. Ama mürekkebim yok, satın almam lazım; kalemim yok, satın almam lazım; kâğıdım yok, kitabım yok, hepsini satın almam lazım. Bunun için bir miktar mali desteğe acilen ihtiyacım var. Ve size geliyorum, ağabeyciğim, kalbim pişmanlıkla dopdolu olarak...”

“Bu kadar mı?”

“Evet,” dedi öğrenci. “Biraz para.”

“Param yok.”

O zaman öğrenci hem ciddi hem kararlı bir edayla şöyle dedi:

“Öyleyse, ağabey, başka yerlerden bana pek güzel teklifler geldiğini üzülerek size bildirmek zorundayım. Bana para vermek istemiyor musunuz? Hayır mı? Bu durumda, ben de gidip haydut olacağım.”

Bu korkunç sözcüğü söylerken başına yıldırım düşmesini bekleyen Aias’ın yüz ifadesini takınmıştı.

Başdiyakoz soğuk tavrını bozmadan, “Peki,” dedi, “git haydut ol.”

Jehan, ağabeyini yerlere kadar eğilerek selamladı ve ıslık çalarak merdivenden indi.

Manastırın avlusundan, tam da ağabeyinin hücresinin penceresi altından geçtiği sırada bu pencerenin açıldığını işitti, başını kaldırdı ve pencerede Başdiyakoz'un çatık kaşlı suratını gördü.

"Cehenneme kadar yolun var!" diyordu Dom Claude; "İşte benden alacağın son para."

Rahip aynı anda Jehan'a, alnına gelerek koca bir şişlik yapan bir kese fırlattı; Jehan da, kemikle taşlanan bir köpek gibi, hem kızgın hem memnun çekip gitti.

III

Yaşasın şenlik!

Okur, Miracles Sarayı'nın bir bölümünün, şehrin eski dış surlarıyla çevrili olduğunu herhalde unutmamıştır; bu surun birçok kulesi, daha o devirde harabeye dönüşmeye başlamıştı. Bu kulelerden biri, dilenci takımı tarafından zevk ve eğlence mekânına dönüştürülmüştü. Aşağı salonda meyhane, üst katlarda gerisi yer alıyordu. Bu kule, haydut mahallesinin en canlı, dolayısıyla en iğrenç yeriydi. Burası adeta gece gündüz uğuldayan dev bir arı kovanıydı. Geceleri, dilenci güruhunun büyük bir kısmı uyumuş, meydana bakan toprak rengi evlerde tek bir ışıklı pencere kalmamışken; bu evler dolusu insandan, hırsızlar, fahişeler ve sokakta bulunmuş ya da gayrimeşru çocuklardan oluşmuş bu karınca yuvalarından bir çığlık bile duyulmazken bu neşeli kule, çıkardığı gürültüyle hem

pencerelerden hem hava deliklerinden hem de duvarlardaki çatlaklardan yayılarak, adeta tüm gözeneklerinden fışkıran parlak kırmızı ışığıyla, her zaman dikkati çekerdi.

Bodrum katın meyhane olduğunu söylemiştik. Buraya alçak bir kapıdan, bir klasik aleksandren[206] kadar dik bir merdivenden inilerek giriliyordu. Kapının üstünde tabela olarak, parlak sikkeler ve kesilmiş tavuklar çizilmiş, harika bir boyama vardı; altında da şu cinas yer almaktaydı: *Aux sonneurs pour les trépassés.*[207]

Bir akşam, Paris'in bütün gözetleme kulelerinde ışıkları söndürme saati çaldığı sırada, devriye çavuşları –tabii o korkunç Miracles Sarayı'na girmelerine izin olsaydı– haydutların meyhanesinde her zamankinden daha fazla gürültü patırtı edildiğini, daha çok içildiğini ve daha okkalı küfürlerin savrulduğunu görürdü. Dışarıda, meydanda ise önemli bir girişim tartışılıyormuş gibi aralarında fiskos eden birçok grupla, ötede beride yere çömelerek uzun yassı bir demiri bir kaldırım taşında bileyen bazı garip tipler vardı.

Bu sırada meyhanenin içinde şarap ve kumar, o akşam haydut gürühunun kafalarını işgal eden fikirlere o derece güçlü bir saptırıcı etki yapıyordu ki, sarhoşların sözlerinden, meselenin ne olduğunu tahmin etmek çok zordu. Sadece alışılagelenden daha neşeliydiler ve hepsinin bacaklarının arasında bir silahın; bir budama bıçağı, bir balta, ağır bir şövalye kılıcı ya da eski bir arkebüz dipçiğinin parladığı görülüyordu.

Daire biçimindeki salon gayet genişti; fakat masalar birbirine o denli yakın, içenler o denli kalabalıktı ki, meyhanede bulunanlar, erkekler, kadınlar, sıralar, bira testileri, içenler, uyuyanlar, kumar oynayanlar, sağlamlar, sakatlar, bir istiridye kabuğu yığını kadar düzen ve uyum

içinde, karmakarışık vaziyette üst üste gibi görünüyorlardı. Masaların üstünde birkaç mum yanıyordu; fakat meyhanenin asıl ışık kaynağı, bir opera salonundaki büyük avizenin rolünü oynayan şey, ocaktaki ateşti. Bu bodrum katı o kadar rutubetliydi ki, yaz ortasında bile şöminedeki ateş asla söndürülmüyordu; davlumbazı oymalı, her tarafından ağır zincirler ve çeşitli mutfak gereçleri sarkan, geceleri köy sokaklarında demirci pencerelerinin hayaletlerini karşı duvara kıpkızıl yansıtan o büyük odun ve bataklık kömürü ateşlerinden birinin yandığı devasa bir şömineydi bu. Külün içine vakarla oturmuş koca bir köpek, bolca et geçirilmiş bir şişi, korların üstünde çeviriyordu.

İlk bakışta göze çarpan kargaşa ne olursa olsun, biraz sonra bu kalabalığın içinde okurun daha önceden tanıdığı üç şahsiyet etrafında toplanmış, üç ana grup seçilebiliyordu. Bu kişilerden biri, çeşitli Doğu giysilerinden oluşma garip bir kılığa bürünmüş Mısır ve Bohemya dükü Mathias Hungadi Spicali idi. Haramibaşı, bir masanın üstüne bağdaş kurmuş, işaretparmağı havada, yüksek sesle, ak ve kara büyüdeki engin bilgisini çevresinde aval aval bakan bir sürü surata dağıtıyordu. Bir başka kalabalık, eski dostumuz yiğit Thune'ler kralı, dişlerine değin silahlı Clopin Trouillefou'nun etrafında tepişiyordu. Clopin gayet ciddi bir tavırla ve alçak sesle silah dolu bir fıçının muhteviyatının paylaşımını idare ediyordu; onun önünde kırılan fıçıdan, bolluk boynuzundan elma ve üzümlerin fışkırması gibi bir sürü balta, kılıç, miğfer, zırh, mızrak demiri, kısa kargı, ok ve döner oklar dökülüyordu. Herkes yığından ya hafif bir tolga, ya uzun ve keskin bir kılıç, ya da kabzası haç şeklinde uzun bir hançer seçip alıyordu. Çocuklar da silahlanıyor, hatta bacakları olmayan kötürümler bile, zırh ve silah kuşanmış olarak,

kocaman karafatmalar gibi sarhoşların ayakları arasında dolaşıyorlardı.

Son olarak üçüncü bir dinleyici kitlesi, en gürültülü, en keyifli ve en kalabalık olanı, masaları ve sıraları dolduruyor; bunların ortasında, miğferden mahmuzlara dek tüm parçaları tamam, ağır bir zırhın altından çıkan tiz bir ses nutuk atıyor, küfür savuruyordu. Vücuduna böyle bir demir giysi geçirmiş olan adam, o savaş kılığının içinde öylesine kayboluyordu ki, tüm gövdesinden sadece kalkık, kırmızı ve küstah bir burun, sarı bir saç lülesi, pembe dudaklar ve cüretkâr gözler görülebiliyordu. Kemerinden bir sürü bıçak ve hançer, sağ tarafından koca bir kılıç, solundan paslanmış bir kundaklı yay sarkıyordu; önünde devasa bir şarap maşrapası, sağında ise hırpani kılıklı, etli butlu bir kız vardı.

Bütün bunlara belki yirmi adet ikincil grubu, başlarının üstünde maşrapalarla oraya buraya koşuşturan kız ve oğlanları; yere çömelmiş bilye ve çeşitli zar oyunları ile pek sevilen *tringlet*[208] oynayan oyuncuları; bir köşedeki kavgaları ve öbüründeki öpüşmeleri de ilave ederseniz, meyhanenin duvarlarında hareketli binlerce kocaman ve gülünç gölge oluşturarak alev alev yanan büyük bir ateşin saçtığı titrek ışıkla aydınlanmış bu bütün hakkında bir fikir edinebilirsiniz.

Gürültüye gelince tam kapasiteyle çalınan büyük bir çanın içi gibiydi.

Ocakta kızaran şişin altındaki, içinde etlerden süzülen yağların cızırdadığı büyük tava, salonun bir ucundan öbürüne birbirine karışan bu binlerce diyaloğun arasını, hiç kesilmeyen cızırtısıyla dolduruyordu.

Bu gürültüde, meyhanenin en dip tarafında, şömineye en yakın sırada, ayakları külün içinde, gözü korlarda, düşüncelere dalmış bir filozof vardı: Bu, Pierre Gringoire’dı.

“Hadi çabuk! Acele edelim, silahlanalım! Bir saate kadar yola çıkılıyor! diyordu Clopin Trouillefou Argolu uyruklarına.”

Bir kız şarkı mırıldanıyordu:

İyi geceler anam, babam!
Mumu söndürsün sona kalan.

Kâğıt oynayan iki kişi tartışıyordu. En kızarmış suratlısı öbürüne yumruğunu sallayarak, “Vale!” diye bağırıyordu. “Seni sinekle keseceğim. Efendimiz kralın kâğıt oyununda sinek valesinin yerine geçebilirsin.”

“Öf be!” diye bağırıyordu, genizden konuşmasından Norman olduğu anlaşılan biri, “Burada Caillouville’in azizleri[209] gibi üst üste yığılmışız!”

“Evlatlarım,” diyordu dinleyicilerine Mısır dükü, sesini incelterek, “Fransa cadıları, Şabat ayinine ne süpürge, ne içyağı ne de binek kullanarak birkaç sihirli sözle gider. İtalya cadılarının her zaman kapılarında kendilerini bekleyen bir keçisi vardır. Hepsi de bacadan çıkmakla yükümlüdür.”

Tepeden tırnağa silahlı genç zırtapozun sesi uğultuyu bastırıyordu.

“Noel! Noel!” diye bağırıyordu. “Bugün benim ilk vuruşma günüm! Haydut! Ben bir haydudum, kahretsin! İçki verin bana! Dostlarım, benim adım Jehan Frollo du Moulin ve ben bir asilzadeyim. Şu fikirdeyim ki, Tanrı da silah kuşansaydı, yağmacılık yapardı. Kardeşlerim, az sonra güzel bir sefere çıkacağız. Yiğit adamlarız biz. Kiliseyi kuşatmak, kapıları kırmak, güzel kızı oradan çıkarmak, hâkimlerden rahiplerden kurtarmak, manastırı dağıtmak, piskoposluğu piskoposla birlikte yakmak... Bütün bunları bir belediye

başkanının bir kaşık çorba içme süresinde yapmış olacağız. Davamız haklıdır, Notre-Dame'ı yağmalayacağız ve her şey hallolmuş olacak. Quasimodo'yu asacağız. Quasimodo'yu tanır mısınız hanımlar? Bir Paskalya Yortusu günü büyük çanın üstünde nasıl soluğunu tükettiğini gördünüz mü? Lanet olasıca. Güzel bir manzaradır! Sanki bir gulyabaniye binmiş bir şeytan! Dostlarım, beni dinleyin, ben tüm yüreğimle haydudum, tüm ruhumla Argoluyum, harami olarak doğmuşum. Çok zengin oldum ama malımı yiyip bitirdim. Anam beni subay, babam diyakoz yardımcısı, teyzem soruşturma memuru, ninem kral noteri, büyük teyzem de milis haznedarı yapmak istiyordu. Ama ben haydut oldum. Bunu babama söyledim, bana lanet okudu; anama söyledim, zavallı ihtiyar şu ocakta yanan kütük gibi ağlayıp sızlamaya başladı. Yaşasın şenlik! Ben tam bir mahpushane kaçkınıyım! Meyhaneci, cancağızım, daha şarap getir! Hâlâ ödeyecek param var. Ama artık Suresnes şarabı istemem, boğazımı yırtıyor. Kahretsin! bir sepetle gargara yapmaktan farkı yok!"

Kalabalık kahkahalar arasında alkışlıyordu. Çevresindeki gürültü patırtının giderek arttığını gören öğrenci bağırmaya başladı:

"Aman ne güzel gürültü! *Populi debacchantis populosa debacchatio!*[210]" Vecit içinde ikindi duasını okuyan bir rahip gibi, şakımaya başladı: "*Quæ cantica! Quæ organa! Quæ cantilenæ! Quæ melodiæ hic sine fine decantantur! Sonant melliflua hymnorum organa, suavissima angelorum melodia, cantica canticorum mira!*[211]" Burada ara verdi: "Cehenneme gidesice meyhaneci, yemek ver bana!"

Bir an tam bir sessizlik oldu, bu esnada çingenelere ders veren Mısır dükünün hırçın sesi yükseldi.

“Gelinciğe *aduine*, tilkiye Maviayak veya Ormanmüdavimi, kurda Bozayak ya da Yaldızlıayak, ayıya İhtiyar ya da Büyükbaba denir. Bir yeraltı cininin takkesi, giyeni görünmez yapar ve görünmez şeyleri görmesini sağlar. Vaftiz edilen her kara kurbağasına, kırmızı veya siyah kadife giydirilmeli; boynuna ve ayaklarına da birer çıngırak asılmalıdır. Vaftiz babası hayvanın başını, vaftiz anası da kıçını tutar. Kızları çıplak oynatma gücüne sahip olan, İfrit Sidragasum’dur.”

“Canına yandığımının!” diye atıldı Jehan, “O İfrit Sidragasum olmak isterdim!”

Bu esnada haydutlar, meyhanenin öbür ucunda aralarında fısıldaşarak silahlanmaya devam ediyordu.

“Vah zavallı Esmeralda!” diyordu bir çingene. “O bizim hemşiremizdir. Onu orada bırakamayız.”

“Hâlâ Notre-Dame’da mıdır acaba?” diyordu Yahudi’ye benzeyen bir işportacı bozuntusu.

“Elbette, nerede olacak başka?”

“Öyleyse,” diye haykırdı işportacı, “haydi doğru Notre-Dame’a! Hele orada, Aziz Féréol ve Aziz Ferrution Şapeli’nde, Vaftizci Yahya ile Aziz Antoine’ın som altından birer heykeli de olduğuna göre... Hepsi birlikte on yedi altın *marc*[212] ve on beş *estellin* ağırlığındadır; ayrıca yaldızlı gümüşten kaideleri de on yedi *marc* beş ons çeker. Nerden mi biliyorum, çünkü ben kuyumcuyum.”

O sırada, Jehan’ın yemeğini getirdiler. Yanındaki kadının göğsüne yaslanarak haykırdı:

“Halkın Aziz Goguelu dediği aziz Voult-de-Lucques adına, tam manasıyla mutluyum. Şurada önümde bir arşidükün tıraşlı suratıyla bana bakan bir salak var. Bir tane de solumda, dişleri o kadar uzun ki çenesini örtüyor. Üstelik

Pontoise Kuşatması'ndaki Mareşal de Gié gibiyim; sağ kanadım bir tümseğe[213] dayalı. Lanet olsun, arkadaş! Oyun topu satıcısına benziyorsun ama gelip yanıma oturuyorsun! Ben soyluyum dostum. Satıcılık, soylulukla bağdaşmaz. Çek git buradan. Hey, hey! Siz oradakiler! Dövüşmeyin bakayım! Ne o, Kazyiyici Baptiste, o kadar güzel bir burnun var, onu şu hergelenin yumrukları karşısında tehlikeye mi atacaksın? Salak! *Non cuiquam datum est habere nasum.*[214] Kulakkemiren Jacqueline, gerçekten olağanüstüsün! Ama ne yazık ki başında saçın yok. Heheyy! Benim adım Jehan Frollo; ağabeyim, başdiyakozdur. Şeytan alsın keratayı! Size bütün söylediklerim doğrudur. Haydutluk mesleğine girmekle ağabeyimin bana Cennet'te vaat ettiği bir evin yarı hissesinden gönül rızasıyla vazgeçmiş oluyorum. *Dimidiam domum in paradiso.*[215] Metinden aynen alıyorum. Tirechappe Sokağı'nda bir yurtluğum da var ve bütün kadınlar bana âşık. Aziz Eloy'nın usta bir kuyumcu olduğu, Paris şehrinin beş zanaat erbabının debbağlar, sepiciler, sahtiyancılar, keseciler ve kunduracılar olduğu ve Aziz Laurent'ın yumurta kabuklarıyla yakıldığı ne kadar doğruysa dediklerim de o kadar doğrudur. Yemin ederim ki, arkadaşlar:

Biber suyu içmiycem bir sene
Yalan söylüyorsam şimdi burda!

Cancağızım, mehtap çıkmış, bak şu pencereden; rüzgâr, bulutları nasıl buruşturuyor! Ben de senin göğüslüğüne aynı şeyi yapıyorum. Hey, kızlar, çocukların burunlarını silin, tüten mumların fitillerini kesin. Tanrı aşkına! Ne yiyorum ben yahu? Hey, mama kadın, orospularının başında bulunmayan saçlar, omletlerinden çıkıyor! Bak kocakarı, ben kel omlet

severim. Burnun kopsun, e mi! Amma da güzel bir Belzebuth hanıymış burası, orospular saçlarını çatallarla tarıyor!”

Ardından tabağını yere atarak kırdı ve avaz avaz şarkı söylemeye başladı:

Yoktur benim çok şükür,
Anasını satarım,
Ne dinim ne imanım,
Ne evim ne ocağım.
Ne kral tanırım
Ne de Tanrı!

Bu sırada Clopin Trouillefou, silah dağıtımını bitirmişti. Ayaklarını ocağın ızgara demirine dayayarak derin hülyalara dalmış görünen Gringoire’a yaklaştı. “Pierre Arkadaş,” dedi, “ne düşünüyorsun bakalım?”

Gringoire melankolik bir tebessümle Thune’ler kralına döndü:

“Ateşi seviyorum, aziz efendim. Ayaklarımızı ısıtması ya da çorbamızı kaynatması gibi bayağı bir nedenden dolayı değil, kıvılcım çıkardığı için. Bazen saatlerce kıvılcımları seyrettiğim oluyor. Ocağın kara boşluğuna saçılan bu yıldızcıklarda binlerce şey keşfediyorum. Bu yıldızlar da kendi başlarına birer dünya.”

“Anlıyorsam Arap olayım!” dedi haydut. “Saatin kaç olduğunu biliyor musun?”

“Bilmiyorum,” dedi Gringoire.

Clopin o zaman Mısır düküne yaklaştı.

“Mathias arkadaş, zamanlama uygun değil. Kral XI. Louis’nin Paris’te olduğu söyleniyor.”

“İyi ya işte, hemşiremizi pençelerinden çekip almak için bir sebep daha var demektir,” dedi yaşlı çingene.

“Erkek gibi konuştun,” dedi Thune’ler kralı. “Zaten işi çabucak halledeceğiz. Kilisede korkulacak bir direniş olmaz. Rahipler tavşan gibidir; hem biz de kalabalığız. Parlamento’nun adamları, yarın onu almaya geldiklerinde suratlarını görmek isterdim! Lanet olsun, o güzel kızı asmalarını istemiyorum!”

Clopin, meyhaneden çıktı.

Bu esnada Jehan, boğuklaşmış sesiyle bağırıyordu:

“Yiyorum, içiyorum, matizim, buranın efendisiyim! Hey, Kasap Pierre, bana bir daha böyle bakarsan bir fiskede burnunu uçururum. Düşüncelerinden koparılıp alınmış olan Gringoire da çevresini saran heyecan ve hareket dolu gürültülü sahneyi incelemeye koyulmuştu; bir yandan da dişlerinin arasından mırıldanıyordu: *Luxuriosa res vinum et tumultuosa ebrietas*.[216] Yazık! İçmemekte çok haklıyım, ve Aziz Benoît da zaten ne güzel demiş: ‘*Vinum apostatare facit etiam sapientes.*’[217]”

O anda Clopin tekrar içeri girdi ve gök gürültüsü gibi bir sesle haykırdı:

“Gece yarısı!”

“Atlara!” komutunun, mola vermiş bir alay üzerindeki etkisiyle aynı etkiye sahip bu söz üzerine erkek, kadın, çocuk tüm haydutlar büyük bir silah ve demir şakırtısı içinde, topluca meyhanenin dışına seğirttiler.

Ay, bulutlarla perdelenmişti.

Miracles Sarayı tamamen karanlıktı. Bir tek ışık bile yoktu. Yine de ıssız değildi. Alçak sesle konuşan bir yığın erkek ve kadın seçiliyordu. İnsanların uğultuları duyuluyor,

karanlıkta her türlü silahın parladığı görülüyordu. Clopin büyük bir taşın üzerine çıktı.

“Argo, hizaya geç!” diye bağırdı. “Mısır, hizaya geç! Celile, hizaya geç!”

Karanlıkta bir hareketlilik oldu. Büyük kalabalığın, yürüyüş kolları oluşturduğu görüldü. Birkaç dakika sonra Thune’ler kralı tekrar sesini yükseltti:

“Şimdi, Paris’in içinden geçerken sessiz olacağız! Parola şu: ‘Küçük alev, aylak aylak geziniyor!’ Meşaleler ancak Notre-Dame’da yakılacak! İleri, marş!”

On dakika sonra, gece devriyesinin atlıları, büyük Hal Mahallesi’ni her yönde delip geçen eğri büğrü sokaklardan çıkarak Change Köprüsü’ne doğru inen, kapkara ve sessiz insanların oluşturduğu uzun bir alayın önünden korkuyla kaçıyorlardı.

IV

Beceriksiz bir dost

O gece Quasimodo uyumuyordu. Az önce kiliseyi son kez dolaşarak her şeyin yolunda olup olmadığını kontrol etmişti. Kapıları kapadığı sırada Başdiyakoz’un da yanından geçtiğinin ve kendisinin geniş kapı kanatlarına bir duvarın sağlamlığını kazandıran kocaman demir aksamı titizlikle kilitleyip zincirlemekte olduğunu görünce biraz sinirlendiğinin farkına varmamıştı. Dom Claude, alışılmıştan daha kaygılı ve düşünceli görünüyordu. Zaten, hücredeki gece macerasından sonra Quasimodo’yu devamlı hırpalıyordu;

fakat ne kadar sert davranırsa davransın, hatta isterse dövsün, sadık zangocun itaatkâr, sabırlı ve kaderine razı tutumunu hiçbir şey sarsamıyordu. Başdiyakozdan gelen hakaret, tehdit, dayak dahil her şeye hiçbir alınganlık göstermeden, hiçbir şikâyette bulunmadan katlanıyordu. Olsa olsa Dom Claude'u, kulenin merdiveninden çıktığı sırada, endişeli gözlerle izliyordu, fakat Başdiyakoz, çingene kızın gözüne görünmekten kendiliğinden vazgeçmişti.

Evet, o gece Quasimodo son zamanlarda pek ihmal edilmiş olan zavallı çanlarına, Jacqueline'e, Marie'ye, Thibaud'ya bir göz attıktan sonra, kuzey kulesinin tepesine kadar çıkmış, iyice kapattığı hırsız fenerini kurşun damın bir kenara koyduktan sonra Paris'i seyre koyulmuştu. Dediğimiz gibi gece çok karanlıktı. O devirde hemen hemen hiç aydınlatma sistemi bulunmayan Paris, siyah kütlelerden oluşmuş, şurada burada Seine'in beyazımsı kavisleriyle kesilen, karmakarışık bir yığın görüntüsü arz ediyordu. Quasimodo sadece Saint-Antoine kapısı taraflarında, belli belirsiz ve kara profili damların hayli üzerinde görülen uzak bir binanın bir penceresinde ışık görüyordu. Orada da uyumayan biri vardı.[218]

Zangoç, tek gözünü bu sis ve gece ufkunda gezdiriken, içinde tarifsiz bir tedirginlik hissediyordu. Günlerdir tetikteydi. Kilisenin etrafında, gözlerini genç kızın sığınağından ayırmayan ürkünç suratlı tiplerin dolaşıp durduğunu görüyordu. Oraya sığınmış zavallıya karşı bir komplo kurulmakta olabileceğini; ahalinin, kendisinden olduğu gibi ondan da nefret ettiğini ve yakında pekâlâ bir şeyler olabileceğini düşünüyordu. Bu yüzden kulesinin üstünde, Rabelais'nin dediği gibi, "hayalhanesinde hayal kurarak" gözü kâh hücrede kâh Paris'te, iyi bir köpek gibi sıkı

bekçilik yaparak, aklında binlerce kuşkuyla, hep tetikte duruyordu.

Doğanın sanki bir tür telafi kaygısıyla, Quasimodo'da noksan olan diğer organların da görevini üstlenecek kadar keskin yarattığı o tek gözüyle büyük şehri tararken birdenbire Eski Kürkçüler Rıhtımı'nın karaltısında bir gariplik varmış, o noktada bir şeyler hareket ediyormuş, suyun beyazlığının önünde siyahlığıyla beliren korkuluğun çizgisi diğer rıhtımlarınki gibi düz ve sakin değilmiş, bir nehrin dalgaları ya da yürüyüş halindeki bir kalabalığın kafaları misali dalgalanıyormuş gibi geldi.

Bunu tuhaf buldu ve iyice dikkat kesildi. Hareket, Cité yönüne doğru görünüyordu. İçinde hiçbir ışık yoktu. Rıhtımda biraz oyalandı; sonra, gelen şey, adanın içine giriyormuş gibi yavaş yavaş kayıp geçti; hareket tamamen durdu ve rıhtımın çizgisi tekrar düz ve kıpırtısız haline kavuştu.

Quasimodo neler olduğununa dair türlü türlü tahminler yürütürken hareketin, Notre-Dame'ın cephesine dikey olarak Cité'de devam eden Parvis Sokağı'nda tekrar ortaya çıktığını fark etti. Nihayet, ortalık ne kadar zifirî karanlık olursa olsun, bu sokaktan bir insan kafilesinin çıktığını ve kalabalık bir insan topluluğu olduğundan başka hiçbir özelliği karanlıkta ayırt edilemeyen bir kalabalığın meydana yayıldığını gördü.

Bu manzaranın dehşet uyandırıcı bir yanı vardı. Derin bir karanlığın içinde saklanmaya bu denli özen gösteren bu acayip yürüyüş kolu, muhtemelen daha az derin olmayan bir sessizlik içinde hareket ediyordu. Ancak yine de az çok bir gürültü, hiç olmazsa ayak sesleri çıkıyor olmalıydı. Fakat bu gürültü bizim sağıra ulaşmıyor, o denli yakınında hareket etmesine ve yürümesine karşın ancak zar zor seçebildiği ama

sesini hiç işitemediği bu insan kalabalığı, onun üzerinde dilsiz, elle tutulamayan, dumanların arasında kaybolmuş bir ölüler alayı etkisini yapıyordu. Sanki insanla dolu bir sisin kendisine doğru ilerlediğini, karanlığın içinde birtakım karanlık gölgelerin kıpırdadığını görüyordu.

O zaman korkuları geri geldi ve kafasında tekrar, çingene kıza karşı bir girişimde bulunulacağı fikri belirdi. Şiddet içeren bir duruma yaklaştığını belli belirsiz hissetti. Bu kritik anda, bu kadar kötü programlanmış bir beyinden beklenebileceğinden çok daha iyi ve hızlı bir akıl yürütmeyle, durumu gözden geçirdi. Çingene'yi uyandırmalı mıydı? Kaçmasını sağlamalı mıydı? Ama nereden? Sokaklar tutulmuştu, kilisenin öbür yanı nehirdi. Kayık yoktu! Çıkış da yoktu! Tek çare vardı: Notre-Dame'ın eşiğinde kendini feda etmek, en azından yardım gelinceye kadar –tabii gelecek yardım varsa– direnmek, Esmeralda'nın uykusunu bozmamak. Ölüm ânı gelince nasıl olsa uyanacaktı zavallı. Quasimodo bir kez bu kararı verince, "düşman"ı daha sakin bir kafayla incelemeye başladı. Meydanda kalabalık her an artıyormuş gibi görünüyordu. Ancak Quasimodo, topluluğun pek az gürültü çıkarmakta olduğu kanısına vardı; çünkü sokaklara ve meydana bakan pencereler açılmamıştı. Derken aniden bir ışık parladı ve bir anda yakılan yedi-sekiz meşale, karanlıkta titreyen alevden dilleriyle, başların üzerinde gezindi. Zangoç o zaman meydanda, uçları ışıkta parlayan tırpanlar, kargılar, tahralar ve mızraklarla silahlanmış, paçavralar içinde, ürkünç bir erkek ve kadın güruhunun dalgalandığını açık seçik gördü. Yer yer birtakım siyah yabalar, bu iğrenç başların üstünde birer çift boynuz gibi duruyordu. Bu ayaktakımını belli belirsiz hatırladı, birkaç ay önce kendisini "deliler papası" olarak selamlamış olan bütün

yüzleri tanıdığını sandı. Bir elinde meşale öbüründe bir kırbaç olan bir adam, bir sınır taşının üstüne çıkıp nutuk atıyor göründü. Aynı anda garip ordu, kilisenin çevresinde mevzileniyormuş gibi birkaç manevra yaptı. Quasimodo, fenerini alarak düşmanı daha yakından görmek ve savunma imkânlarını gözden geçirmek için, kulelerin arasındaki sahanlığa indi.

Gerçekten de Notre-Dame'ın yüksek kapısının önüne gelmiş olan Clopin Trouillefou, ordusunu muharebe düzenine sokmuştu. Hiçbir direniş beklememesine karşın, tedbirli bir komutan olarak, sırasında devriyelerin veya zabitlerin ani bir saldırısına göğüs germesini sağlayacak belli bir düzeni korumak istiyordu. Dolayısıyla birliğini o şekilde kademelendirmişti ki, yukarıdan ve uzaktan bakılınca sanki, Roma ordusunun Ecnomus Burnu Deniz Muharebesi'ndeki "üçgen"i, İskender'in domuz kafası ya da Gustaf-Adolf'ün ünlü kaması sanılabilirdi. Bu üçgenin tabanı, Parvis Sokağı'nı kapatacak şekilde meydanın sonuna dayanıyor, bir kenarı Hôtel-Dieu'ye, öbür kenarı Saint-Pierre-aux-Boeufs Sokağı'na bakıyordu. Clopin Trouillefou, Mısır dükü, dostumuz Jehan ve en gözüpek sara taklitçileriyle birlikte, üçgenin tepesinde yer almıştı.

Ortaçağ şehirlerinde, haydutların şu anda Notre-Dame'a karşı giriştiklerine benzer teşebbüsler nadirattan değildi. Bugün "polis" dediğimiz şey, o zamanlar mevcut değildi. Kalabalık kentlerde, özellikle başkentlerde, tek ve düzenleyici bir merkezî iktidar yoktu. Feodal sistem, bu büyük beldeleri garip bir şekilde inşa etmişti. Kent, kendisini çeşitli biçim ve boyutlarda bölümlere ayıran bir sürü senyörlüğün bir araya gelmesinden oluşuyordu. Bu yüzden, birbiriyle çelişen bir sürü polis gücü vardı; başka deyişle polis yoktu. Örneğin

Paris’te, toprak sahibi olduklarını iddia eden yüz kırk bir senyörden bağımsız olarak, yüz beş sokağa sahip Paris piskoposundan dört sokağa sahip Notre-Dame-des Champs başrahibine kadar, toprak sahibi ve adli yetki sahibi olma iddiasında olan yirmi beş senyör daha vardı. Bütün bu feodal adalet dağıtıcıları, kralın tabi olunan otoritesini ancak sözde tanıyorlardı. Hepsinin, sokaklar üzerinde yetkisi vardı. Hepsi, kendini evinde görüyordu. Richelieu ve XIV. Louis tarafından krallık yararına sürdürülüp Mirabeau tarafından halk yararına tamamlanan, feodal yapıyı yıkma işini kapsamlı biçimde başlatmış olan yorulmaz işçi XI. Louis, Paris’i kaplayan bu senyörlükler ağını, yaman iki-üç asayiş fermanıyla yok etmeye çalışmıştı. Örneğin 1465’te şehir sakinlerine, itaatsizliğin cezası ip olmak üzere, geceleri pencerelerini mumlarla aydınlatmaları ve köpeklerini kapamaları emredilmişti; aynı yıl, akşamları sokak ağızlarının zincirle kapatılması buyurulmuş, geceleri sokaklarda hançer ve benzeri saldırı silahlarının taşınması yasaklanmıştı. Fakat bu belde yasası oluşturma girişimleri kısa zamanda tavsadı ve unutuldu. Burjuvalar, rüzgârın pencerelerindeki mumları söndürmesine ve köpeklerinin sokakta dolaşmasına aldırış etmez oldular; demir zincirler yalnız sıkıyönetim durumlarında gerildi; hançer taşıma yasağı ise “Coupe-Gueule Sokağı”nın adının “Coupe-Gorge Sokağı” olarak değişmesinden –Bunun bir ilerleme olduğu açıktır!– başka bir değişiklik yaratmadı. Eski feodal hukuk ve adalet yapıları ayakta kaldı. Sonuç: Şehirde birbiriyle kesişen, birbirini çelmeleyen, arap saçı gibi birbirine dolanan adli yetki çevreleri ve senyörlüklerin devasa yığını; etkisiz ve lüzumsuz devriyeler, alt devriyeler ve karşı devriyeler ormanı ve bunların arasından elinde silahla rahatça geçen haydutluk,

soygunculuk ve her türlü asayişsizlik... Dolayısıyla, bu düzensizliğin içinde, bir kısım ayaktakımının en kalabalık mahallelerde bir saray, konak ya da eve bu şekilde saldırıda bulunması görülmedik bir olay değildi. Böyle durumların çoğunda, komşular olaya ancak talan kendi evlerine kadar uzanırsa karışırlardı. Silah seslerine kulaklarını tıkar, pencerelerini kapatır, kapılarına barikat kurar, çatışmanın devriyeli veya devriyesiz sona ermesini beklerler, ertesi gün de Paris'te olayın söylentisi dolaşırdı: "Dün gece Etienne Barbette'in evine girmişler,"; "Mareşal de Clermont tutuklanmış," vb... Bu yüzden, yalnız Louvre, Adalet Sarayı, Bastille, Tournelles gibi krallık ikametgâhlarının değil, Petit-Bourbon, Sens Konağı, Angoulême Konağı vb. gibi sıradan senyör konaklarının da duvarlarında mazgallar, kapılarının üstünde ise çıkma mazgallar vardı. Kiliseler, kutsallıkları sayesinde korunuyordu. Ama yine de bazıları –Notre-Dame bunların arasında değildi– tahkim edilmişti. Saint-Germain-des-Prés' nin başrahibi, bir baron gibi mazgallarının arkasında yaşıyor, manastırında top dökümü için çan dökümünden daha çok bakır sarf ediliyordu. Kalesi, 1610'da hâlâ yerinde duruyordu. Bugün yalnızca kilisesi mevcuttur.

Notre-Dame'a dönelim.

İlk mevzilenme işlemleri bitince –haydut disiplininin hakkını vermek için belirtmemiz lazım ki, Clopin'in emirleri büyük bir sessizlik içinde ve hayrete şayan bir dakiklikle icra edilmişti– ağırbaşlı çete reisi meydan parmaklığının üzerine çıktı ve Notre-Dame'a doğru dönerek ve elindeki meşaleyi sallayarak, boğuk ve hırıltılı sesini yükseltti; meşalenin rüzgârla savrulan ve ara ara kendi dumanına gömülen alevi, kilisenin kızılımsı cephesini bir gösteriyor bir gizliyordu.

“Ey Paris piskoposu, Parlamento Kurulu üyesi Louis de Beaumont! Ben, Thune’ler kralı, büyük reis, Argo prensi, deliler piskoposu Clopin de Trouillefou, sana sesleniyor ve diyorum ki: Haksız yere büyücülükle suçlanan hemşiremiz, senin kilisene sığınmıştır; ona sığınak ve himaye sağlamak boynunun borcudur; oysa Parlamento Kurulu onu oradan almak istiyormuş ve sen buna razı oluyormuşsun; öyle ki, Tanrı ve biz haydutlar işe karışmazsak yarın Grève Meydanı’nda asılacakmış. Bu yüzden sana geldik, ey piskopos! Senin kilisen kutsalsa bizim hemşiremiz de kutsaldır; eğer hemşiremiz kutsal değilse kilisen de artık kutsal değildir. Dolayısıyla kiliseni kurtarmak istiyorsan o kızı bize vermeni talep ediyoruz; yoksa onu kendimiz alacağız, kiliseni de tahrip ve talan edeceğiz ve sen bunu hak etmiş olacaksın. Sözümün kanıtı olarak nah işte buraya bayrağımı dikiyorum, Tanrı seni korusun, ey Paris piskoposu!”

Quasimodo, kasvetli ve vahşi bir tür ihtişamla söylenen bu sözleri ne yazık ki işitemedi. Haydutlardan biri bayrağını Clopin’e uzattı, o da bu bayrağı gösterişli hareketlerle iki kaldırım taşının arasına sapladı. Söz konusu “bayrak” dişlerinden kanlı bir leş parçası sarkan bir dirgendi.

Thune’ler kralı, bu işi bitirdikten sonra dönüp bakışlarını, gözlerin de hemen hemen mızrak temrenleri kadar parladığı ürkünç bir kalabalık oluşturan ordusunun üzerinde gezdirdi. Bir anlık duraklamadan sonra haykırdı:

“İleri, evlatlarım! İş başına, kabadayılar!”

Sağlam yapılı, geniş omuzlu, çilingir suratlı otuz adam, ellerinde çekiç ve kerpetenler, omuzlarında demir çubuklarla saflardan ayrılıp öne çıktı. Kilisenin ana kapısına yöneldiler, basamakları çıktılar; hepsinin kemerin altına çömelip

kerpeten ve levyelerle kapının kilidini kurcaladıkları görüldü. Birçok haydut da yardım etmek ya da seyretmek için etraflarını sardı. Kapının önündeki on bir basamak, tamamen işgal edildi.

Fakat kapı dayanıyordu. “Hay lanet şeytan, amma da sağlam ve inatçıymış!” diyordu biri. “Yaşlı, ne olacak! Kıkırdakları taşlaşmış,” diyordu bir başkası. “Yılmayalım arkadaşlar!” diye cesaret veriyordu Clopin. “Bir çift terliğe karşılık kendi kellemi ortaya koyarım ki, bir kayyumu bile uyandırmadan kapıyı açacak, kızı alacak, ana mihrabı soyup soğana çevireceksiniz. Bakın işte! Galiba kilit artık çalışmıyor.”

Clopin tam o anda arkasında patlayan dehşetli bir gümbürtü üzerine sözünü kesti ve döndü. Kocaman bir kalas adeta gökten düşmüş, kilise merdivenlerinde bir düzine haydudu ezmiş, kaldırımda top arabası gürültüsüyle yuvarlanırken haydut kalabalığı içinde hâlâ şurada burada bacakları kırıyor, hırsız dilenci güruhu da dehşet çığlıklarıyla önünden kaçışıyordu. Kilisenin önü, göz açıp kapayıncaya kadar boşaldı. “Kabadayılar” da, geniş kapı kemerinin altında korunur durumda olmalarına karşın kapıyı terk etti; bizzat Clopin de kiliseyle arasına hayli mesafe koymayı uygun buldu.

“Ucuz kurtuldum!” diye bağırıyordu Jehan. “Rüzgârını yüzümde hissettim, anasını sattığım! Ama Kasap Pierre’in kafası kırıldı!”

Haydutların üzerlerine bu kalasla birlikte nasıl korkuyla karışık bir şaşkınlık çöktüğünü anlatmak imkânsızdır. Birkaç dakika, bu ağaç parçasından, kralın binlerce okçusundan korktuklarından daha çok korkmuş, gözlerini göğe dikmiş vaziyette kalakaldılar.

“Hay kör şeytan,” diye homurdandı Mısır dükü, “bu işte büyücülük kokusu var!”

“Bu kütüğü bize ay gönderdi,” dedi Kızıl Andry.

“Bir de ay için Meryem Ana’nın dostu derler!” dedi François Chanteprune.

“Hay şeytan çarpsın sizi!” diye haykırdı Clopin. “Hepiniz dangalaksınız!” Fakat kalasın nasıl düştüğünü kendisi de açıklayamıyordu.

Bu esnada, meşalelerden yayılan ışığın, doruğuna kadar erişemediği kilisenin cephesinde hiçbir şey ayırt edilemiyordu. Ağır kalas, kilisenin önünde yatıyor, onun ilk darbesine maruz kalmış ve taş basamakların keskin kenarlarında karınları yarılmış zavallıların iniltileri duyuluyordu.

İlk şaşkınlık geçince Thune’ler kralı, yoldaşlarına da makul gelen bir açıklama buldu.

“Lanet olsun! Rahipler savunmaya mı geçti yoksa? Öyleyse hadi yağmaya! İleri!”

“Yağmaya!” diye tekrarladı kalabalık, çılgınca bir narayla; kundaklı yaylar ve tüfekler, kilisenin cephesine doğru salvo atışına geçtiler.

Bu silah sesleri üzerine çevre evlerdeki sessiz sakin vatandaşlar uyandı, birçok pencerenin açıldığı, gece takkeleriyle kandil tutan ellerin dışarı uzandığı görüldü. Clopin, “Pencerelere ateş edin!” diye haykırdı. Pencereler bir anda kapandı, bu ölgün ışıklı ve gürültülü sahneye ürküntüyle bir göz atmaya ancak fırsat bulmuş olan zavallı şehirliler, dehşet içinde karılarının yanına döndüler; kendi kendilerine, cadılar ayininin artık Notre-Dame’ ın avlusunda mı icra edildiğini, yoksa 64’te olduğu gibi şehre Burgogne’luların mı saldırdığını soruyorlardı. O zaman kocaların aklında soygun,

karıların aklında tecavüz vardı ve hepsi korkudan tir tir titremişti.

“Haydi yağmaya!” diye tekrarlıyordu Argolular ama yaklaşmaya çekiniyorlardı. Bir kiliseye, bir kalasa bakıyorlardı. Kalas kımıldamıyordu. Kilise sakin ve ıssız görünümünü koruyordu; fakat sanki bir şey haydutların taş kesmesine yol açıyordu.

“Hadisenize kabadayılar!” diye bağırdı Trouillefou. “Kapıyı kırın bakayım.”

Kimse adım atmadı.

“Tuu, cehennemin dibine gidin!” dedi Clopin. “Bunlar da adam olacak! Bir mertekten korkuyorlar!”

Kabadayılardan biri ona seslendi:

“Komutan, bize sorun çıkaran mertek değil, kapı; demir çubuklarla kale kapısı gibi güçlendirilmiş. Kerpeten işlemiyor.”

“Peki, ne lazım size kapıyı kırmak için?” diye sordu Clopin.

“Hımm! Tamam, bir koçbaşı lazım.”

Thune’ler kralı, cesaretle devasa kalasa koştu ve ayağını üstüne koydu.

“İşte size koçbaşı!” diye bağırdı. “Hem de rahipler tarafından gönderilmiş.” Kiliseye doğru alaylı bir selam çakarak ilave etti: “Teşekkür ederim, rahip efendiler!”

Bu meydan okuma olumlu etki yaptı; artık kalasın büyüsü dağılmıştı. Haydutlar cesaretlerini topladı; çok geçmeden iki yüz kuvvetli kolun üstünde tüy gibi kaldırılan ağır mertek, taşkın bir öfkeyle daha önce kırılmaya çalışılmış olan büyük kapıya indirildi. Haydutlardaki az sayıdaki meşalenin meydanda yarattığı yarı aydınlıkta, bu insan sürüsünün kollarında taşıdığı ve koşar adım kilisenin kapısına

indirmeye hazırlandığı bu uzun merteği gören, başını eğmiş bin ayaklı muazzam bir böceğin taş deve saldırışını gördüğünü sanırdı.

Kalasın çarpmasıyla yarı madenî kapı dev bir davul gibi gümbürdedi. Gerçi kırılmadı ama bütün katedral titredi ve kilisenin derin boşluklarından gürlemeler geldi.

Aynı anda, cephenin üst kısmından saldırganların üzerine koca koca taşlar yağmaya başladı.

“Hay kör olası şeytan!” diye bağırdı Jehan. “Kuleler, korkuluklarını üstümüze mi silkeliyor yoksa?”

Fakat atağa geçilmişti bir kere, Thune’ler kralı da askerlerine örnek oluyordu, piskoposun kendini savunmakta olduğu belliydi; bu yüzden, sağda solda kafaları patlatan taş yağmuruna karşın, kapı daha da şiddetli bir öfkeyle dövüldü.

İlginç olan nokta, taşların birer birer ama pek kısa aralıklarla düşmesiydi. Argolular daima biri ayaklarına öbürü başlarına olmak üzere aynı anda iki darbe hissediyorlardı. İsabet etmeyen azdı; artık saldırganların ayaklarının altında bir yaralı ve ölü katmanı çırpınıp kan döküyor, onlar da, gözleri öfkeden dönerek durmadan, düşenlerin yerini dolduruyorlardı. Uzun kalas, bir çanın düzenli ritmiyle kapıyı dövmeye, taşlar yağmaya, kapı da gümbürdemeye devam ediyordu.

Okur, haydutların öfkesini kabartan bu beklenmedik direnişin Quasimodo’nun eseri olduğunu çoktan anlamıştır herhalde.

Talihin kötü cilvesi, bir rastlantı, kahraman sağırın işine yaramıştı.

Kulelerin arasındaki sahanlığa indiğinde kafası henüz çok karışıktı. Kiliseye saldırmaya hazırlanan haydut kitlesini yukarıdan seyrederek, çingene kızını kurtarması için kâh

Şeytan'a kâh Tanrı'ya yalvararak, galerinin bir ucundan öbür ucuna gidip gelerek, birkaç dakika deli gibi koşuşturup durmuştu. Aklına, güney kulesine çıkıp alarm çanını çalmak gelmişti; fakat koca çanı harekete geçirinceye, Marie tek bir çığlık atıncaya kadar kilisenin kapısı on kez kırılmış olmayacak mıydı? O an, tam da kabadayıların, ellerinde çilingir aletleriyle kapıya yaklaşmakta oldukları andı. Ne yapmalıydı?

Biredenbire duvarcıların bütün gün, güney kulesinin duvar, yapı kafesi ve damını onarmakla uğraşmış olduklarını hatırladı. Kafasında bir şimşek çaktı. Duvar taştandı, dam kurşundan, yapı kafesi de ağaçtan. Bu yapı kafesinin mertekleri o kadar sıktı ki, "orman" diye anılıyordu.

Quasimodo o kuleye koştu. Gerçekten de alt kat odaları inşaat malzemesiyle doluydu. Yığın yığın duvar taşları, rulo halinde kurşun levhalar, birbirine bağlanmış latalar, testereyle kesilmeye başlanmış sağlam kalaslar, moloz yığınları vardı. Yani tam bir "silah" deposuydu.

Vakit azalıyordu. Aşağıda çekiç ve kerpetenler işliyordu. Tehlike duygusunun on katına çıkardığı bir kuvvetle merteklerden birini, en ağır ve en uzununu, kaldırdı, bir pencereden dışarı çıkardı, sonra bu kez kulenin dışından kavrayarak sahanlığı çevreleyen korkuluğun köşesine kadar kaydırdı ve boşluğa bıraktı. Koskoca inşaat kalası, duvara sertçe sürtünerek, heykel ve kabartmaları kırarak yüz altmış kadem yükseklikten düşerken boşlukta başını alıp giden bir değirmen kanadı gibi kendi etrafında birkaç kez döndü. Nihayet yere değince korkunç bir çığlık yükseldi; kaldırıma çarparak zıplayan siyah kalas, sıçrayan bir yılana benziyordu.

Quasimodo, kalasın düşmesiyle haydutların, bir çocuğun üflediği kül gibi, dört bir yana dağıldığını gördü. Bu

korkularından yararlandı; onlar batıl inançlarını dışa vuran gözlerle gökten düşen koca topuza bakar, ok ve saçma salvolarıyla kapıdaki taş azizlerin gözlerini oyarken Quasimodo sessizce molozları, ham ve yontulmuş duvar taşlarını, hatta ustaların alet torbalarını daha önce kalasın fırlatıldığı küpeştenin kenarına yığmakla meşgul oldu.

Bu sayede, haydutlar ana kapıyı koçbaşıyla dövmeye başladıkları zaman, taş yağmuru da yağmaya başladı; kilisenin kendiliğinden üzerlerine yıkılmakta olduğunu zannettiler.

O anda Quasimodo'yu gören korkardı. Parmaklığın üstüne yığdığı atış malzemesinden ayrı, sahanlığa da bir sürü taş yığmıştı. Parmaklığın üstündeki malzeme tükenince bu yığından "mermi" almaya başladı. İnanılmaz, hummalı bir faaliyet içinde, bir eğiliyor, bir doğruluyor, tekrar eğiliyor, tekrar doğruluyor, eciş büçüş koca kafası parmaklığın üstünden sarkıyor, kocaman bir taş düşüyor, sonra bir tane daha, arkasından bir tane daha düşüyordu. Ara sıra beğendiği bir taşı gözüyle izliyor, isabet kaydettiği zaman, "Huh!" diyordu.

Fakat hırsız dilenci güruhu yılmıyordu. Çullandıkları kalın ve hantal kapı, yüz kişinin kuvvetiyle ağırlığı birkaç kat artan meşe koçbaşının darbeleriyle, o âna dek belki yirmi kez sarsılmıştı. Panolar kırılıyor, oymalar parçalanıyor, her sarsılışta menteşeler zıvanalarında hopluyor, kaplama tahtaları ayrılıyor, demir örgü içinde ezilen ahşap, toz halinde dökülüyordu. Quasimodo'nun şansına, kapıda ahşaptan çok demir vardı.

Ama ne de olsa artık büyük kapının pes etmek üzere olduğunu hissediyordu. Kendisi işitmese de her darbe, hem kilisenin içindeki mağara gibi boşluklarda hem de kendi

vücudunun içinde yankılanıyordu. Yukarıdan, hem zafer hem öfke hareketleriyle karanlık cepheye yumruk sallayan haydutları görüyor, hem kendisi hem de çingene kızı hesabına, başının üstünden sürü halinde kaçıp giden baykuşların kanatlarına imreniyordu.

Taş yağmuru, saldırganları püskürtmeye yetmiyordu.

Bu kaygı ânında gözü, Argolulara taş yağdırdığı parmaklığın biraz aşağısında, sularını tam büyük kapının üzerine boşaltacak şekilde yapılmış taştan iki uzun yağmur oluğuna takıldı. Bu olukların içteki ağızları, sahanlığın zeminine ulaşıyordu. Aklına bir fikir geldi. Kendi zangoç hücresine koşup bir çalı çırpı demeti getirdi, bunun üstüne –o âna dek kullanmadığı silahlardan– birçok tahta parçası ve kurşun rulosu yığdı ve bu yığını iki yağmur oluğunun bağlı olduğu tahliye çukurunun üzerine güzelce yerleştirdikten sonra, feneriyle tutuşturdu.

Bu esnada, taş yağmuru durduğu için, haydutlar da havaya bakmaktan vazgeçmişti. Yabandomuzunu ininde kıstırmış köpek sürüsü gibi soluk soluğa, koçbaşının vuruşlarıyla harabeye dönmüş ama hâlâ yerinde duran büyük kapının çevresinde kargaşa içinde itişip kakışıyorlar; içleri titreyerek son büyük darbeyi, kapıyı devirecek büyük vuruşu bekliyorlardı. Kapı açıldığında, bu görkemli katedrale, üç yüzyılın tüm zenginliğinin yığılmış olduğu bu büyük hazine yuvasına daha önce dalmak için en ön saflarda yer almak üzere adeta birbirlerini eziyorlardı. Sevinç ve heves kükreyişleriyle, o güzel gümüş haçları, şahane brokar rahip üstlüklerini, yaldızlı gümüşten mezar bezeklerini, koro yerinin akılları durduran ihtişamını, o göz kamaştırıcı bayram kutlamalarını, meşaleler altında ışıldayan Noelleri, güneş altında parlayan Paskalyaları; şamdanlar, kudas kapları, kutsal

kâse dolapları, kutsal eşya sandıklarının mihrapları altın ve elmastan birer katmanla kapladığı o şatafatlı törenleri birbirlerine hatırlatıyorlardı. Tabii bu güzel fırsat ânında, sokaklarda çeşitli kılıklara girip çeşitli roller oynayan dilenci ve hırsızların, çingene kızını kurtarmaktan çok Notre-Dame'ı talan etmeyi düşündükleri bir gerçekti. Hatta birçoğu için Esmeralda'nın sadece bir bahane olduğu söylenseydi –ve haydutların işlerinde bahaneye ihtiyacı olsaydı– doğrusu biz de tereddütsüz inanırdık.

Son bir gayretle kapıyı kırmak üzere, kesin darbeyi olanca güçleriyle indirmek için nefeslerini tutup kaslarını gererek koçbaşının etrafına toplandıkları sırada, birdenbire içlerinden, az önce kalasın altından yükselip kesilen çığlıklardan çok daha tüyler ürpertici, ulumayı andıran bir çığlık yükseldi. Bağırmayanlar, hâlâ hayatta olanlar, ne oluyor, diye baktılar. Binanın üst tarafından kalabalığın en yoğun olduğu noktaya iki erimiş kurşun dereciği akıyordu. İnsan denizi, sıcak suyun karda açtığı oyuğa benzer biçimde, döküldüğü noktalarda kalabalığın arasında siyah ve dumanı tüten iki oyuk açmış olan kızgın madenin altında yığılıp kalmıştı. Yerde yarı kömürleşmiş, acıdan böğürerek can çekişen vücutların kıvrandığı görülüyordu. İki ana akıntının çevresinde, bu korkunç yağmurun damlaları da saldıranların üzerine saçılıyor, alevden burgular gibi kafataslarını deliyordu. Sanki ağır bir ateş bu sefilleri binlerce mermiyle dövüyordu.

Canhıraş çığlıklar yürek paralayıcıydı. En yiğitleri de en ödlekleri de, kalası cesetlerin üzerine fırlatarak darmadağınık vaziyette kaçıştılar, kilisenin önü ikinci kez boşaldı.

Bütün gözler, kilisenin üst tarafına dönmüştü, gördükleri şey olağanüstüydü. En yüksek galerinin tepesinde, ortadaki

vitraylı pencerenin de üstünde, iki kulenin arasında, kıvılcım girdapları arasında göğe yükselen büyük bir alev vardı, rüzgârın ara sıra bir parçasını dumanlar içinde alıp götürdüğü taşkın ve kudurgan bir alev... Bu alevin altında, yonca biçimli aralıkları kor gibi parlayan korkuluğun altında, canavar ağızlarını andıran iki yağmur oluğu, gümüşi akıntısı alt cephenin karanlığında netlikle beliren bu yakıcı yağmuru kusup duruyordu. İki sıvı kurşun seli yere yaklaştıkça, sulama kovasının süzgecinden fışkıran su gibi demet halinde genişliyordu. Alevin üstünde, her birinin, biri kıpkızıl öbürü kapkara olmak üzere yalnız ikişer yüzü görülen iki devasa kule, göğe dek yansıttıkları gölgelerinin genişliği içinde olduklarından daha büyük görünüyorlardı. Cephelerdeki sayısız şeytan ve ejderha kabartmaları da kasvetli bir görünüm alıyor, alevin tedirgin ve titrek aydınlığında hareket ediyormuş gibi görünüyordu. Gülüyor izlenimi veren yılanlar, havlamaları duyulacakmış gibi gelen hayvan biçimli çörtenler, ateşe üfleyen semenderler, dumana hapşıran ejderhalar vardı. Bu alevin, bu gürültünün taş uykularından böyle uyandırdığı bu ürkünç yaratıkların arasında bir tanesi vardı ki, gerçekten yürüyordu ve zaman zaman kandilin önünden geçen bir yarasa gibi yanan ateşin önünden geçtiği görülüyordu.

Bu garip fener uzakta, fundalıklarının üzerinde Notre-Dame kulelerinin devasa gölgelerinin oynaşmasından korkuya kapılan Bicêtre tepelerinin oduncusunu da uyandıracaktı kuşkusuz.

Haydutlar bir dehşet sessizliğine gömüldü; bu esnada hücrelerinde kapalı kalmış, yanan bir ahırdaki atlardan daha tedirgin katedral rahiplerinin korkulu çığlıkları, hızla açılıp daha da hızla kapanan pencerelerin çekingen tıkırtıları,

çevredeki evlerle Hôtel-Dieu'nün içindeki koşuşturmalar, alevlerin arasında rüzgârın uğultusu, can çekişenlerin son hırıltıları ve kaldırıma yağan kurşun yağmurunun tıpırtısından başka bir şey işitilmedi.

Bu sırada haydutların ileri gelenleri, Gondelaurier Konağı'nın kapı kemeri altına çekilmiş, durumu görüşüyorlardı. Bir sınır taşının üstüne oturmuş olan Mısır dükü dinî bir korku içinde, iki yüz kadem yukarıda ışıldayan akıl almaz ateşi seyrediyordu. Clopin Trouillefou öfkeden kudurmuş halde iri yumruklarını ısırıyordu.

"Girmek imkânsız!" diye mırıldanıyordu dişlerinin arasından.

"Eski bir perili kilise bu!" diye homurdanıyordu yaşlı çingene Mathias Hungadi Spicali.

"Canına yandığımının!" diyordu saçları ağarmış dalgacının biri, "Şu yağmur oluklarına bak! Lectoure mazgallarından daha iyi erimiş kurşun akıtıyorlar üstümüze!"

"Şu ateşin önünde gidip gelen ifriti görüyor musunuz?" diye bağırdı Mısır dükü.

"Aman Tanrım!" dedi Clopin, "Bu o melun zangoç yahu! Quasimodo bu!"

Çingene başını sallıyordu.

"Bana sorarsanız bu 'Sabnac' denen kötü ruhtur, büyük marki, istihkâmların cini. Gövdesi silahlı asker şeklinde, başı aslan başıdır. Bazen çok çirkin bir ata biner. İnsanları taşa çevirip o taşlardan kuleler yapar. Elli lejyona kumanda eder. Bu gerçekten o, kendisini tanıyorum. Ara sıra Türk usulü işlemeli sırmalı bir kaftan giyer."

"Bellevigne de l'Etoile nerede?" diye sordu Clopin.

"Öldü," dedi bir kadın haydut.

Kızıl Andry salak salak gülerek, “Notre-Dame Hôtel-Dieu’ye müşteri topluyor,” diyordu.

“Ne yani, şu lanet kapıyı kırmanın yolu yok mu?” diye bağırdı Thune’ler kralı ayağını yere vurarak.

Mısır dükü acı acı başını sallayarak, binanın siyah cephesine iki uzun fosforlu çizgi çeken iki kaynar kurşun dereciğini gösterdi.

“Kendisini böyle savunan kiliseler görülmüştür,” dedi içini çekerek. Mesela bundan kırk yıl önce İstanbul’da Ayasofya, kubbesini, yani deyin ki başını, sallayarak Muhammed’in hilalini art arda üç kez yere çalmıştır. Bu bizimkini inşa eden Guillaume de Paris de sihirbazdı.

“Öyleyse süklüm püklüm dönüp gidecek miyiz, yol kesen uşak takımı gibi?” dedi Clopin. “Hemşiremizi bırakıp kaçalım da kukuletalı kurtlar yarın assın mı yani?”

“Ya araba yüküyle altın bulunan ayin eşyası odası!” dedi maaalesef adını bilmediğimiz bir serseri.

“Tanrı belasını versin!” diye bağırdı Trouillefou.

“Bir kez daha deneyelim,” dedi haydut.

Mathias Hungadi başını salladı.

“Kapıdan giremeyeceğiz anlaşılan. İhtiyar perinin zırhındaki zayıf noktayı bulmamız lazım. Bir delik, gizli bir kapı, herhangi bir aralık gibi.”

“Kim benimle geliyor?” dedi Clopin. “Ben kapıya dönüyorum. Sahi, şu pek silahlı külahlı küçük öğrenci Jehan nerede?”

“Herhalde ölmüştür,” dedi birisi, “artık gülüşleri duyulmuyor.”

Thune’ler kralı kaşlarını çattı.

“Yazık! O demir yığınının altında yiğit bir yürek vardı. Peki, ya Pierre Gringoire Usta? O ne oldu?”

“Kumandan Clopin,” dedi Kızıl Andry, “daha Change Köprüsü’ne bile gelmemiştik ki, ortadan toz olduydu.”

Clopin ayağını yere vurdu.

“Lanet olasıca! Başımıza bu belayı sarıyor, sonra da tam işin ortasında bizi bırakıp tüyüyor! Hanım evladı, ödlek geveze!”

“Kumandan Clopin!” diye bağırdı Parvis Sokağı’na doğru bakan Kızıl Andry. “İşte küçük mektepli!”

“Tanrı’ya şükürler olsun!” dedi Clopin. “Ama o ardından sürüklediği şey de ne?”

Gerçekten de bu Jehan’dı; kendisinden yirmi kat uzun bir ot parçasına koşulmuş bir karıncadan daha soluk soluğa, ağır şövalye kılığının ve peşinden sürüklediği uzun merdivenin izin verdiği kadar hızlı koşarak geliyordu.

“Zafer! *Te Deum*!” diye haykırıyordu öğrenci. “Bu, Saint-Landry iskelesindeki hamalların merdiveni.”

Clopin yaklaştı.

“Hey, evlat, lanet olsun, ne yapmak istiyorsun bu merdivenle?”

“Onu aldım,” dedi Jehan körük gibi soluyarak. “Nerede olduğunu biliyordum. Devriye komutanının evinin sundurması altında. Orada tanıdığım bir kız var, beni Cupido gibi güzel bulur. Merdiveni ele geçirmek için bundan yararlandım, ve işte merdiven elimde, canına yandığım! Zavallı kız, kapıyı iç gömleğiyle açtı bana.”

“Tamam da,” dedi Clopin, “bu merdiveni ne yapacaksın?”

Jehan, ona kurnaz ve çok bilmiş bir edayla baktı, parmaklarını şıklattı. O anda gerçekten muhteşemdi. Başında, ejderha biçimli tuhaf tepeliğiyle düşmanı daha uzaktan korkutan şu aşırı aksesuvar yüklü on beşinci yüzyıl

miğferlerinden biri vardı. Onunki on tane demir gagayla bezeliydi, öyle ki Jehan, Homeros'un anlattığı Nestor'un gemisinin δεκέμβολος[219] sıfatına rakip çıkabilirdi.

"Onunla ne mi yapacağım, yüce Thune'ler kralı? Şurada, üç kapının üstündeki şu şapşal suratlı heykel dizisini görüyor musunuz?"

"Görüyorum. Sonra?"

"Bu, Fransa kralları galerisidir."

"Bundan bana ne?"

"Durun hele! Bu galerinin ucunda sadece kapı koluyla açılıp kapanan bir kapı vardır. Bu merdivenle oraya çıkıyorum ve hop kilisenin içindeyim."

"Evlat, bırak önce ben çıkayım."

"Olmaz arkadaş, merdiven benim. Sen ikinci olacaksın."

"Şeytan alsın canını!" dedi suratını asan Clopin. "Ben kimsenin ardından gitmem yahu!"

"Öyleyse Clopin, bir merdiven bul!"

Jehan, merdivenini sürüyerek ve, "Bu tarafa evlatlarım!" diye bağırarak meydanda koşmaya başladı.

Bir anda merdiven dikildi ve yan kapılardan birinin üstündeki alt galerinin korkuluğuna dayandı. Haydut sürüsü, naralar ve alkışlar arasında tırmanmak için merdivenin dibinde toplandı. Fakat Jehan hakkını kaptırmadı ve en önde tırmanmaya başladı. Yol hayli uzundu. Fransa kralları galerisi, bugün yerden yaklaşık altmış kadem yukarıdadır. O devirde kapı önündeki sekinin on bir basamağı, galeriyi daha da yükseltmekteydi. Jehan, ağır zırhının verdiği rahatsızlıkla, bir eliyle merdiven basamağını öbürüyle kundaklı yayını tutarak ağır ağır çıkıyordu. Merdivenin ortasına gelince aşağıda seki basamaklarına saçılmış zavallı Argolu ölülere kederli bir bakış attı. "Heyhat!" dedi, "İşte *İlyada*'nın beşinci

bölümüne layık bir ceset yığını!” Ve çıkmaya devam etti. Haydutlar arkasından geliyordu. Her basmakta bir kişi vardı. Bu zırhlı sırt dizisinin böyle karanlıkta dalgalanarak tırmandığını gören, çelik pullarla kaplı dev bir yılanın kiliseye kafa tuttuğunu sanırdı. Önde giden ve ıslık çalan Jehan da bu yanılsamayı tamamlıyordu.

Öğrenci nihayet galerinin korkuluğuna ulaştı ve oldukça çevik bir sıçrayışla, tüm haydutların alkışları arasında, üstünden atladı. Bu şekilde kaleye hâkim olunca bir sevinç narası attı ve bir anda taş kesilmiş gibi kalakaldı. Bir kral heykelinin ardında, karanlığa gizlenmiş ama gözü alev saçan Quasimodo’yu fark etmişti.

Korkunç kambur, ikinci kuşatmacının galeriye ayak basmasına fırsat vermeden, hemen merdivenin başına sıçradı, hiçbir şey söylemeden iki dikmesini güçlü elleriyle kavrayıp kaldırdı, duvardan ayırdı, yukarıdan aşağıya kadar haydutlarla dolu uzun ve esnek merdiveni korku feryatları arasında bir süre ileri geri salladı ve birdenbire insanüstü bir kuvvetle, bu insan salkımını meydana fırlattı. Bir an en azimlilerin bile kalbi deli gibi çarptı. Geriye itilen merdiven kısa bir süre adeta tereddüt eder gibi dikey durumda ayakta kaldıktan sonra sallandı ve seksen kadem yarıçapında korkunç bir yay çizerek, tüm haydut yüküyle birlikte, zincirleri kopmuş iner-kalkar bir şato kapısı kadar hızla kaldırıma devrildi. Küfürler, sövgüler yükseldi, sonra her şey sustu, birkaç zavallı sakat sürünerek ölü yığınının altından çıktı.

Kuşatmacıların arasında, ilk zafer çığlıklarının yerini bir acı ve öfke uğultusu aldı. Quasimodo hiçbir şey olmamış gibi sakin, dirseklerini korkuluğa dayamış, bakıyordu. Penceresinden etrafı seyreden ak saçlı yaşlı bir kralı andırıyordu.

Jehan Frollo ise kritik bir durumdaydı. Arkadaşlarından seksen kadem yüksekliğinde dik bir duvarla ayrılmış, galeride korkunç zangocun karşısında tek başına kalmıştı. Quasimodo merdivenle uğraşırken kendisi açık olduğunu sandığı yan kapıya koşmuştu. Ama nafile. Sağır, galeriye girerken kapıyı arkadan kilitlemişti. O zaman Jehan bir taş kralın arkasına saklanmış, nefes almaya bile çekinerek korkudan fal taşı gibi açılmış gözlerini dehşetengiz kambura dikmişti. Hayvanat bahçesi bekçisinin karısına kur yapan ve bir akşam aşk buluşmasına giderken yanlış duvardan atlayınca kendini bir beyaz ayıyla burun buruna bulan adam gibi...

İlk anlarda sağır, Jehan'ın farkında olmadı; ama sonunda başını çevirdi ve birdenbire doğruldu. Öğrenciyi görmüştü.

Jehan sıkı bir darbeye hazırlandı, fakat sağır yerinden kımıldamadı; sadece öğrenciye doğru dönmüş bakıyordu.

"Hey hey!" dedi Jehan, "Ne bakıyorsun öyle, o kederli tek gözünle?.."

Genç bıçkın, bunu derken bir yandan da sinsi sinsi kundaklı yayını atışa hazırlıyordu.

"Quasimodo!" diye haykırdı, "Lakabını değiştireceğim senin. Sağır yerine kör diyecekler sana artık!"

Ok atıldı. Ucuna tüy takılmış döner ok ıslık çaldı ve gelip kamburun sol koluna saplandı. Quasimodo bundan Kral Pharamond'a atılmış bir çizik kadar bile etkilenmedi. Eliyle oku kavradı, kolundan çekip çıkardı, sakince koca dizinin üstünde kırdı ve iki parçayı atmaktan çok öylece yere bıraktı. Fakat Jehan, ikinci bir atışa fırsat bulamadı. Quasimodo oku kırdıktan sonra körük gibi soludu, çekirge gibi sıçradı ve öğrencinin tepesine çöktü; zavallının zırhı duvara çarpıp yassıldı.

O zaman meşale ışıklarının dalgalandığı bu yarı karanlıkta insanın kanını donduran bir olay yaşandı.

Quasimodo sol eliyle, kendini tamamen mahvolmuş gördüğü için çırpınmayı bile bırakmış olan Jehan'ın iki kolunu birden kavramıştı. Sağ eliyle, hiçbir şey söylemeden, tüyler ürpertici bir yavaşlıkla, üstündeki silah ve zırh parçalarını, kılıcını, hançerlerini, miğfer ve göğüslüğünü, kolluklarını birer birer koparıyordu. Cevizi kabuğundan çıkarmaya çalışan bir maymun gibiydi adeta. Quasimodo öğrencinin demir kabuğunu parça parça ayaklarının dibine atıyordu.

Öğrenci silahsızlandırıldığını, soyulduğunu, güçsüz ve çıplak vaziyette o korkunç ellere teslim olduğunu görünce, sağıra seslenmeye kalkışmadı; bunun yerine küstahça suratına gülmeye ve on altı yaşında bir çocuğun yılgınlık bilmez kaygısızlığıyla, o sıralar çok sevilen bir şarkıyı söylemeye koyuldu:

Giyim kuşam yerinde
Zengin Cambrai şehrinde.
Talan etti Marafin...

Bitiremedi. Quasimodo'nun galeri korkuluğunun üstüne çıktığı görüldü. Bir eliyle öğrenciyi iki ayağından birden tutmuş, boşlukta sapan gibi çeviriyordu. Derken bir kafatasının duvara çarpmasından çıkan çatırtıya benzer bir ses duyuldu ve bir şeyin düştüğü, yolun üçte birine varınca binanın bir çıkıntısına takıldığı görüldü. Bir cesetti bu; beli kırılmış, kafatası boşalmış, ikiye katlanmış, orada asılı kaldı.

Serserilerden bir dehşet çığlığı yükseldi.

"İntikam!" diye bağırdı Clopin.

“Yakıp yıkalım, talan edelim!” diye karşılık verdi kalabalık.

“Hücum! Hücum!”

O zaman tüm dil, lehçe ve şivelerin birbirine karıştığı olağanüstü bir uluma duyuldu. Zavallı öğrencinin ölümü, kalabalıkta şiddetli bir saldırma isteği yarattı. Bir yandan utanç, bir yandan kilise önünde alt tarafı bir kambura böyle yenik düşmenin neden olduğu öfke, ruhlara hâkim oldu. Korkunç gazap; merdivenler bulup getirdi, meşaleleri çoğalttı ve birkaç dakika sonra çaresiz kalan Quasimodo dehşetengiz haşerat sürüsünün her yandan Notre-Dame’a saldırıya geçtiğini gördü. Merdiveni olmayanların düğümlü halatları vardı; halatı olmayanlar heykel ve kabartmaların girinti çıkıntılarına tutunarak tırmanıyor, birbirlerinin giysilerine asılıyorlardı. Korkunç suratlardan oluşmuş bu gelgit dalgasına direnmenin imkânı yoktu. Bu yabani suratlar çılgın öfkeyle sanki parlıyor, tozlu alınlarından ter boşanıyor, gözlerinde şimşekler çakıyordu. Bütün bu çarpılmış suratlar, bu çirkinlikler Quasimodo’yu kuşatmaktaydı. Sanki bir başka kilise, Notre-Dame’a saldırmak üzere kendi *gorgo*’larını, çeşitli efsanevi hayvan ve ifritlerini, en düşsel heykel ve figürlerini göndermişti. Cepheyi süsleyen taş canavarların üstü, adeta bir canlı canavar katmanıyla kaplanmıştı.

Bu arada meydan da binlerce meşaleyle yıldızlı göğe dönmüş, o zamana dek karanlığa gömülü olan düzensiz sahne aniden ışığa boğulmuştu. Kilisenin önü pırıl pırıl parlıyor, az çok göğü bile ışıtıyordu. Yukarı sahanlıktaki ateş hâlâ yanmakta ve uzaktan tüm şehri aydınlatmaktaydı. İki kulenin devasa silueti, uzakta Paris damları üzerinde daha da genişleyerek bu aydınlanan alanda büyük bir karanlık gediği açıyordu. Artık şehir de ayaklanmış görünüyor, uzaklardaki

tehlike çanları sanki acı acı yakınıyordu. Haydutlar uluyor, soluyor, küfür savuruyor, tırmanıyorlar, Quasimodo ise bu kadar çok düşmana karşı güçsüz, çingene kızının hayatı için titreyerek öfkeli suratların kendi bulunduğu galeriye gittikçe yaklaştığını görerek gökten bir mucize diliyor, çaresizlik içinde kıvranıp duruyordu.

V

Mösyö Louis de France’ın dualarını ettiği inzivahane

Okur, Quasimodo’nun gece seferine çıkmış haydut sürüsünü fark edişinden az önce kulesinin tepesinden Paris’i gözleriyle tararken Saint-Antoine Kapısı taraflarında yüksek ve karanlık bir binanın en üst katındaki bir pencereden sızan tek bir ışık gördüğünü sanırım unutmamıştır. Bu bina Bastille, bu ışık da XI. Louis’nin kandilinin ışığıydı.

Gerçekten de Kral XI. Louis, iki günden beri Paris’teydi; iki gün sonra da Montilz-lès-Tours’daki kalesine dönmek üzere şehirden ayrılacaktı. Kral “sevgili Paris şehrinde” kendini yeteri kadar tuzak, darağacı ve İskoçyalı okçuyla çevrili hissetmediği için, hep seyrek gelir ve kısa bir süre kalırdı.

O gün de yatmak üzere Bastille’e gelmişti. Louvre’ daki, on iki iri hayvan ve on üç büyük peygamber heykeliyle süslü koca şöminesi ve on bire on iki kadem boyutlarındaki büyük karyolasıyla on beş kadem-karelik geniş odasından pek

hoşnut değildi. Bu büyüklüklerin içinde kendini kaybediyordu. Tam bir burjuva olan bu kral, Bastille'de küçük yatağı olan küçük bir odayı tercih ediyordu. Hem sonra Bastille, Louvre'dan daha iyi tahkim edilmişti.

Kralın ünlü devlet hapishanesinde kendine ayırdığı bu *odacık* yine de oldukça genişti ve burçtaki bir kuleciğin en üst katını işgal ediyordu. Yuvarlak biçimli, parlak samandan örülme hasırlarla döşeli bir odaydı; tavanı, yaldızlı kalaydan zambaklarla süslü ve araları boyalı merteklerden oluşuyordu; duvarları ise sarı ve çivit rengi karışımından elde edilen güzel ve canlı bir yeşile boyanmış ve yer yer beyaz kalaydan güllerle bezenmiş gösterişli bir ahşap lambriyle kaplıydı.

Bir tek penceresi vardı, pirinç tel kafes ve demir çubuklarla berkitilmiş, ayrıca sağladığı aydınlık, kral ve kraliçenin armalarının yer aldığı –her biri yirmi iki meteliğe mal olmuş– güzel renkli camlarıyla gölgelenen, sivri kemerli dar ve uzun bir pencereydi bu.

Odaya bir tek giriş yeri vardı, basık yuvarlak kemerli, içten ağır bir perdeyle, dıştansa yüz elli yıl öncesine kadar birçok eski evde hâlâ görülen, ilginç bir tarzda oymalı narin marangozluk işi İrlanda ahşabı bir kemerle donanmış modern bir kapıydı bu. "Bulundukları yeri daraltıp çirkinleştirmelerine rağmen," diyor Sauval üzüntüyle, "yaşlılarımız bunlardan kurtulmak istemiyor, elâlem ne derse desin bunları muhafazada ısrar ediyorlar."

Bu odada sıradan dairelerdeki mobilyaların hiçbiri bulunmuyordu; ne sıra, ne sedir, ne minderli kanepe, ne sandık biçiminde alışılagelmiş tabureler, ne parçası dört metelik eden ayaklı güzel tabureler vardı. Sadece, ağaç kısımları kırmızı zemin üzerine güllerle, lal renkli Kurtuba sahtiyanından oturağı uzun ipek püsküller ve binlerce altın

çiviyle süslü, pek görkemli açılır kapanır bir kolçaklı sandalye görülüyordu. Bu sandalyenin yalnızlığı, bu odada yalnız bir kişinin oturmaya hakkı olduğunu açıkça gösteriyordu. Sandalyenin yanında ve pencerenin dibinde kuş desenli bir örtüyle kaplı bir masa, masanın üzerinde lekeli bir mürekkep hokkası, birkaç yaprak parşömen, birkaç tüy kalem ve işlemeli bir gümüş kupa vardı; biraz daha ötede de bir mangal ve altın kabartma süsleri bulunan kırmızı kadifeden bir dua iskemlesi. Son olarak, ta dipte sarı ve pembe damaskoyla kaplı, süssüz sırmasız, püskülleri sade, basit bir yatak. Daha iki yüz yıl öncesine kadar bir Şurayı Devlet üyesinin evinde hayranlıkla seyredilebilen, XI. Louis'nin uyku veya uykusuzluğunu taşımasıyla ünlü yatak işte bu yataktı. Onu orada gören de *Cyrus* adlı romanda *Arricidie* ve *La Morale*[220] adı altında ünlenmiş olan yaşlı Madam Pilou idi.

"Mösyö Louis de France'ın dualarını ettiği inzivahane," diye anılan oda işte böyle bir yerdi.

Okuru buraya getirdiğimiz sırada "inzivahane" oldukça karanlıktı. Işıkları söndürme çanı çalalı bir saat olmuş, gece bastırmıştı ve odada çeşitli şekillerde gruplanmış beş kişiyi aydınlatan, masanın üstündeki titrek alevli mumdan başka bir şey yoktu.

Işığın aydınlattığı ilk şahıs, lal renkli ve gümüş sırmalı muhteşem bir ceketle pantolon, yaldızlı çuhadan siyah desenli ve omuzluklu bir üstlük giymiş bir senyördü. Üstünde ışığın oynaştığı bu görkemli giysi her kıvrımına alev işlenmiş gibi görünüyordu. Sahibinin göğsünde canlı renklerle işlenmiş arması vardı: sivri ucunda sıçrayan bir alageyik olan ters dönük bir "V". Armanın sağında bir zeytin dalı, solunda bir alageyik boynuzu vardı. Adam belinde, yaldızlı gümüşten

kabzası sorguç biçiminde ve tepesi bir kontluk tacı şeklinde işlemeli, gösterişli bir hançer taşıyordu. Görünüşü aksi, yüz ifadesi gururlu ve başı dikti. Suratından ilk bakışta kibir, ikincisinde hilebazlık okunuyordu.

Bu kişi başı açık, elinde uzun bir kâğıtla, kolçaklı sandalyenin arkasında ayakta duruyordu. Sandalyede ise gayet biçimsizce kamburunu çıkarmış, dizlerini birbirine dayamış, dirseği masaya dayalı, son derece kötü giyimli bir şahıs oturuyordu. Gerçekten de, o canım Kurtuba sahtiyanının üstünde yamrı yumru iki çarpık dizi, siyah yün örgüden yoksul işi bir çakşır giydirilmiş iki sıska bacak, bir dimi üstlük ile tüylerinden çok derisi görülen bir kürke sarınmış bir gövdeyi gözünüzün önüne getirin; son olarak, taç makamında, en kalitesiz çuhadan, kenarı kurşun figürcüklerden bir kordonla çevrili, eski, yağlı bir şapkayı. Ancak bir-iki tel saçın görünmesine izin veren bu kirli takkeyle birlikte, oturan şahıstan görülebilenler işte bu kadardı. Başını o denli eğik tutuyordu ki, karanlıkta kalan yüzünden, herhalde uzunca olduğu için üstüne ışık vuran burnu dışında hemen hiçbir şey seçilmiyordu. Bir deri bir kemik buruşuk elinden bir ihtiyar olduğu anlaşılıyordu. Bu adam XI. Louis idi.

Bu ikisinin arkasında, biraz uzakta, Flaman tarzı giyimli başka iki kişi, alçak sesle konuşuyorlardı. Bunlar, Gringoire’ın oyununun temsilini izlemiş olanların, orada gördükleri en önemli iki Flandre elçisini, yani Gand şehrinin öngörüsü güçlü “belediye reisi” Guillaume Rym ile halkın sevgilisi çorapçı Jacques Coppenole’u tanıyamayacakları kadar karanlıkta kaybolmuş değillerdi. Bu iki adamın, XI. Louis’nin gizli politik entrikalarına karışmış oldukları hatırlardadır.

Son olarak iyice dipte, kapının yanında, karanlıkta, asker donanımlı, üniforması armalı, tıknaz yapılı, güçlü kuvvetli bir adam heykel gibi kıpırtısız dikilmekteydi. Yuvalarından fırlayacakmış gibi duran patlak gözleri, kocaman ağzı ve iki geniş saçak gibi iki yandan inerek kulaklarını örten düz saçlarıyla, alınsız köşeli suratında hem köpekten hem kaplandan bir şeyler vardı.

Kral hariç hepsinin başı açıktı.

Kralın yanındaki senyör ona bir tür uzun "masraf listesi" okuyor, Kral da bunu dikkatle dinler görünüyordu. İki Flaman fısıldaşıyorlardı.

"Tanrı aşkına!" diye homurdanıyordu Coppenole, "Ayakta dikilmekten yoruldum yahu! Burada iskemle filan bulunmaz mı?"

Rym hafif bir tebessüm eşliğinde, "hayır" anlamına gelen bir işaret yaptı.

"Tanrı aşkına!" diye tekrarladı, böyle sesini alçaltmak zorunda kaldığı için pek mutsuz görünen Coppenole, "Şeytan, çorapçı usulü yere bağdaş kurup otur diyor, dükkânımda yaptığım gibi!.."

"Sakın ha, Jacques Usta!"

"Ya, demek öyle, Guillaume usta! Burada insan yalnızca ayakta durabiliyor anlaşılan."

"Ya da diz çökerek," dedi Rym.

Bu sırada Kral'ın sesi yükseldi. Sustular.

"Uşaklarımızın esvapları elli metelik, tacımızın kâtiplerinin cüppeleri on iki *livre*! Tabii, neden olmasın! Altını avuç avuç saçın bari! Siz deli misiniz Olivier?"

İhtiyar böyle konuşurken başını kaldırmıştı. Boynundaki Saint-Michel nişanı kolyesinde altın boncukların parladığı

görülüyordu. Mum, cılız ve hırçın profilini bütünüyle aydınlatıyordu. Adamın elinden kâğıdı çekip aldı.

“Bizi batırıyorsunuz!” diye bağırdı, çukura kaçmış gözlerini defterde gezdirerek. “Nedir bütün bunlar? Ne lüzum var bu olağanüstü müstahdem ordusuna? Ayda onar *livre* maaşla iki özel rahip ve yüz meteliğe bir şapel görevlisi! Yılda doksan *livre*’ye bir oda hizmetçisi! Her biri, yılda yüz yirmi lira ücret alan dört mutfak hizmetçisi! Her biri ayda on *livre*’ye olmak üzere bir kebapçı, bir sebzeci, bir salçacı, bir aşçı, bir zırh sorumlusu, iki somya uşağı! Sekiz liraya iki mutfak ayakçısı! Ayda yirmi dört *livre*’ye bir seyis ve iki seyis yamağı! Her biri yılda altmış *livre*’ye olmak üzere bir taşıyıcı, bir pastacı, bir fırıncı, iki arabacı! Ve yüz yirmi *livre*’ye bir demirci! Ve bin iki yüz *livre*’ye hazine dairemizin sorumlusu ile beş yüz *livre*’ye denetçimiz! Ne diyeyim bilmem ki! Bu bir çılgınlık! Hizmetlilerimizin ücretleri uğruna Fransa talan ediliyor! Böyle bir masraf ateşi, Louvre’daki bütün altınları eritecek bu gidişle! Kap kacağımızı bile satmak zorunda kalacağız! Ve gelecek sene Tanrı ve Notre-Dame (burada şapkasını çıkardı) bize ömür verirse şuruplarımızı bile kalay maşrapadan içeceğiz!”

Bunu derken masanın üstündeki parlayan gümüş kupaya bir göz attı, öksürdü ve sözlerine devam etti:

“Üstat Olivier, büyük senyörlüklerde kral ve imparator gibi saltanat süren prensler, saraylarında gösteriş merakının alıp yürümesine izin vermemelidirler; zira bu ateş oralardan çıkıp taşrayı da sarıyor. Demek ki Üstat Olivier, bunu kafana iyice yerleştireceksin. Masraflarımız her yıl artıyor. Bu durum bizim hoşumuza gitmiyor. Tanrı aşkına, nasıl oluyor da 79 yılına kadar otuz altı bin *livre*’yi geçmemiş olan harcamalar 80’de –rakam aklımda– kırk üç bin altı yüz on dokuz *livre*’ye,

81’de altmış altı bin altı yüz seksen *livre*’ye çıkıyor? Bu sene de –yeminle söylüyorum–seksen bin *livre*’yi bulacak! Dört yılda iki katına çıkmış olacak yani! Korkunç!”

Soluğu tükenmiş gibi bir an durdu, sonra aynı öfkeyle devam etti:

“Etrafımda yalnızca, ben sıskalaştıkça semiren asalaklar görüyorum! Bütün gözeneklerimden çil çil ekü emiyorsunuz!”

Kimse sesini çıkarmıyordu. Sessizce geçmesi beklenen öfkelerdendi bu. Kral devam etti:

“Fransa senyörlüğünden gelen ve tacın büyük görevleri dedikleri şeyi yeniden düzenlememiz gerektiğini öne süren şu Latince talep gibi mesela... Görevlermiş! Ezici yükler aslında! Ahh, efendiler! *Dapifero nullo buticulario nullo*[221] saltanat sürmek istediğimize göre gerçek bir kral olmadığımızı söylüyorsunuz. Tanrı adına! Kral olup olmadığımızı size göstereceğiz!”

Burada gücünün bilinciyle gülümsedi, asık suratı biraz yumuşadı ve Flamanlara döndü.

“Biliyor musunuz, dostum Guillaume? Ekmekçibaşı, şarapçıbaşı, başmabeyinci ve saray nazırı denen adamların en süfli uşak kadar bile değerleri yoktur! Bu sözüme mim koyun, dostum Coppenole; bunlar hiçbir işe yaramaz. Kralın çevresinde böyle işe yaramadan durduklarını görünce Adalet Sarayı’ndaki büyük duvar saatinin kadranını çevreleyen ve Philippe Brille tarafından bu yakınlarda onarılıp yenilenen dört İncilci havariyi görmüş gibi oluyorum. Yaldızlı olmasına yaldızlılar ama saati göstermiyorlar; akreple yelkovan pekâlâ bunlarsız da işlerini görebilir.”

Bir an düşünceli düşünceli durdu, sonra yaşlı başını sallayarak ilave etti:

“Hah, ha! Tanrı aşkına, ben Philippe Brille değilim ki, o büyük senyörleri yaldızlayayım. Devam et Olivier.”

Bu adla çağırdığı şahıs, Kral’ın elinden defteri alıp tekrar yüksek sesle okumaya başladı:

> Paris valiliği mühürdarlığıyla görevli Adam Tenon’a, önceki mühürler eskime ve yıpranmadan dolayı layıkıyla iş göremez hale gelmiş olduğundan, yeniden yapılmış olan adı geçen mühürlerin gümüşü, imali ve oyma işleri için: on iki Paris *livre*’si.
>
> Guillaume Frère’e, bu yılın ocak, şubat ve mart aylarında Tournelles Konağı’nın iki güvercinliğindeki güvercinleri besleyip doyurmasının zahmet ve ücreti olarak, Paris akçesiyle dört *livre* dört metelik tutan meblağ; kendisi bu görev için yedi şinik arpa sarf etmiştir.
>
> Bir rahibe, bir suçlunun günahını çıkardığı için, dört Paris meteliği.

Kral sessizce dinliyordu. Ara sıra öksürüyor, o zaman gümüş kupayı dudaklarına götürüp içindeki şuruptan yüzünü buruşturarak bir yudum alıyordu.

> Bu sene mahkeme kararıyla Paris meydan ve sokak ağızlarında elli altı kez boru eşliğinde tellal bağırtılmıştır. Hesap görülecek.
>
> Gerek Paris’te gerek taşrada bazı yerlerde, saklanmış olduğu söylenen paraları aramak için yapılan, fakat hiçbir şey bulunamayan kazılar için: kırk beş Paris *livre*’si.

“Bir metelik çıkaracağım diye bir ekü gömmek denir buna!” dedi Kral.

Tournelles Konağı’nda, demir kafesin olduğu yere altı adet beyaz cam tabela konulması karşılığında: on üç metelik. Kralın emriyle Canavarlar Günü, adı geçen senyörün simgelerini taşıyan, çepeçevre gül başlıklarla bezeli dört armanın imal ve teslimi karşılığında: altı *livre*. Kralın eski elbisesine takılan iki yeni kol için: yirmi metelik. Kralın çizmelerini yağlamak için bir kutu içyağı, on beş dinar. Kralın siyah domuzlarını barındırmak için yeniden yapılan bir ağıl: otuz Paris *livre*’si. Saint-Pol’deki aslanları kapamak için inşa edilen çeşitli ara bölme, pano ve kapaklar: yirmi iki *livre*.

“Bayağı pahalıya patlayan hayvanlarmış,” dedi XI. Louis. “Ama ne önemi var? Krallık ihtişamının güzel bir tezahürü işte. Hele kızıl yeleli kocaman bir tanesi var ki, yaltaklanışları özellikle hoşuma gidiyor. Onu gördünüz mü Üstat Guillaume? Hükümdarların böyle harika hayvanları olması lazımdır. Biz kralların köpekleri aslan, kedileri kaplan olmalı. Büyüklük, taçlara yakışır. Jüpiter’in paganları zamanında, halk kiliselere yüz sığır ve yüz koyun adarken imparatorlar yüz aslan ve yüz kartal veriyorlarmış. Vahşice ama çok güzel bir âdet. Fransa krallarının tahtlarının etrafından öteden beri kükremeler eksik olmamıştır. Yine de hakkım teslim edilecektir ki, ben bu işe onlardan daha az para harcıyorum; aslan, ayı, fil ve leopar beslemek bakımından da daha insaflı davranıyorum. Devam, Üstat Olivier. Dostlarım Flamanlara bunları söylemek istemiştim sadece.”

Guillaume Rym saygıyla yerlere dek eğilirken Coppenole asık suratıyla haşmetmeabın bahsettiği ayılardan biri gibi duruyordu. Kral buna dikkat etmedi. Dudaklarını

kupanın kenarına değdirmiş, ağzına aldığı içeceği geri tükürürken söyleniyordu:

“Pöh! Ne berbat bir şurup!”

Listeyi okuyan kişi, işine devam etti:

> Ne yapılacağına karar verilinceye kadar, altı aydan beri salhanedeki hücrede kilit altında tutulan rezil bir piyadenin iaşesi için: altı *livre* dört metelik.

“Bu da ne?” diye kesti Kral. “Asılacak olanı beslemek, öyle mi? Tanrı aşkına, bu iaşe için bir metelik bile vermem. Olivier, bu konuyu Mösyö d’Estouteville’le görüşün, bu akşamdan tezi yok herifin darağacıyla düğün hazırlığını yapın. Okumaya devam.”

Olivier, “rezil piyade maddesi”ne başparmağıyla bir işaret koyarak sonraki maddeye geçti.

> Paris Adliyesi’nin başcelladı Henriet Cousin’e, Monsenyör Paris valisinin emirleriyle, cürüm teşkil eden fiillerine binaen adalet tarafından mahkûm edilmiş suçluların idamında ve başlarının vurulmasında kullanılacak büyük ve enli bir kılıç satın aldığı; bunu kınıyla ve bütün diğer aksamıyla teçhiz ettiği ve aynı şekilde Mösyö Louis de Luxembourg infaz edilirken kırılmış ve kertilmiş olan eski kılıcı da tamir ettirip yeniden kaplattığı için, sözü geçen sayın vali tarafından tarh ve tahakkuk ettirilmiş altmış Paris meteliği tutarındaki meblağ; daha iyi anlaşılacağı gibi...

Kral okumayı durdurdu:

“Yeter. Bu meblağın ödenmesini, canı gönülden tasdik ediyorum. Bunlar benim azına çoğuna bakmadığım

masraflardandır. Böyle işlere harcanan paradan hiçbir zaman pişman olmamışımdır. Devam edin."

Yeni ve büyük bir kafes yaptırdığı...

"Hahh!" dedi Kral iki eliyle sandalyesinin kolçaklarını kavrayarak, "Bu Bastille'e önemli bir şey için geldiğimi biliyordum zaten. Biraz bekleyin Üstat Olivier, kafesi kendim görmek istiyorum. Ben onu incelerken siz de maliyetini okursunuz. Sayın Flaman efendiler, gelin bunu siz de görün. İlginç bulacaksınız."

Sandalyesinden kalkarak muhatabının koluna yaslandı, kapının önünde duran dilsiz görünümlü uşağa önü sıra gitmesini, iki Flaman'a da ardından gelmelerini işaret etti ve odadan çıktı.

Kralın kafilesine, hücrenin kapısında ağır zırhlar içindeki askerler ve meşale taşıyan incecik iç oğlanları da katıldı. Kafile bir süre, duvarlarının içine bile koridor ve merdivenler oyulmuş karanlık kulenin derinliklerinde yol aldı. Bastille kumandanı önden giderek öksüre öksüre yürüyen, hasta ve beli bükük yaşlı kralın önünde kapıları açtırıyordu.

Her kapıda, zaten iki büklüm olan ihtiyarınki hariç bütün başlar mecburen eğiliyordu.

"Hımm," diyordu Kral dişetlerinin arasından –zira ağzında diş kalmamıştı– "kabir kapısına artık iyice yaklaştık. Basık kapı, beli bükülmüşler içindir."

Nihayet, üstündeki kilit bolluğundan ötürü açılması çeyrek saat süren son basık kapıyı da geçince, ortasında meşalelerin ışığında küp biçiminde, taş, demir ve ahşap karışımı büyük ve hantal bir yapının seçildiği, sivri kubbeli geniş bir salona girdiler. İçi oyuk olan bu yapı *kralın*

kızcağızları[222] adı verilen ünlü mahkûm kafeslerinden biriydi. Yan yüzeylerinde iki-üç küçük pencere vardı; bu pencerelere kalın demir çubuklarla öyle sık bir kafes örülmüştü ki camları görünmüyordu. Kapısı, tıpkı mezarlardaki gibi, büyük ve yassı bir taş levhadan ibaretti, yani yalnızca girmek için kullanılan kapılardan biri. Ancak bu mezardaki ölü, bir canlıydı.

Kral, dikkatle inceleyerek, küçük yapının etrafını ağır ağır dolaşmaya başladı; bu sırada onu izleyen Üstat Olivier de yüksek sesle listeyi okumayı sürdürüyordu:

> Boyu dokuz, eni sekiz kadem, tabanıyla tavanı arası yedi kadem, ahşap köşebentler ve iri demir çubuklarla takviye edilmiş kalın kalas, mertek ve kirişlerden yeni büyük bir ahşap kafes yaptırdığı için... Söz konusu kafes, Saint-Antoine Hisarı'nın kulelerinden birine yerleştirilmiş olup içinde, efendimiz kralın buyruklarıyla, daha önce yıkık dökük eski bir kafeste ikâmet etmekte olan bir mahkûm, mahpus tutulmaktadır. Adı geçen bu yeni kafes için doksan altı yatık ve elli iki dikme kalas, dokuzar kadem boyunda on kiriş kullanılmış olup bütün bu kerestenin Bastille avlusunda yontulması ve kesilip biçilmesi için yirmi gün boyunca on dokuz dülger çalıştırılmıştır...

"Oldukça güzel meşe özü kereste," dedi Kral yumruğuyla kalaslara vurarak.

Sözüne devam etti beriki:

> Bu kafesin inşası için iki yüz yirmisi dokuz ve sekiz kademlik, kalanı orta boy kalın demir çubuklar ile bunlar

için gerekli diğer demir malzeme kullanılmış olup bütün bu demir aksam, üç bin yedi yüz otuz beş libre ağırlığındadır; bundan başka adı geçen kafesin parçalarını bitiştirmeye yarayan sekiz kalın demir köşebent ile kenet ve çiviler de hep birlikte iki yüz on sekiz libre demir etmektedir ki, kafesin yerleştirildiği odanın pencerelerindeki demir tel kafes, odanın kapısındaki demir çubuklar ve diğer bazı şeyler bunun dışındadır...

"Bir ruhun hafifliğini dizginlemek için amma da çok demir!" dedi Kral.

Hepsi üç yüz on yedi *livre*, beş metelik, yedi dinar tutmaktadır.

"Canına yandığım!" diye haykırdı Kral.

XI. Louis'nin en sevdiği küfür olan bu söz üzerine, kafesin içinde birinin uyandığını gösteren bir hareketlenme oldu, yerde sürüklenen zincirlerin şangırtısı duyuldu ve mezardan geldiği zannedilecek kadar zayıf bir ses yükseldi: "Haşmetmeap! Efendimiz! Bağışlayın!"

"Üç yüz on yedi *livre* beş metelik yedi dinar ha!" diye tekrarladı XI. Louis.

Kafesten çıkan içler acısı ses, Üstat Olivier dahil bütün oradakilerin kanını dondurmuştu. Yalnız Kral işitmemiş gibi görünüyordu. Emri üzerine Üstat Olivier tekrar okumaya başladı, Haşmetmeap da tüm soğukluğuyla kafesi incelemeye devam etti.

Bundan başka, pencerelere takılacak demir çubukların deliklerini açan ve kafesin ağırlığını taşıyabilmesi için yerleştirildiği odanın zeminini takviye eden bir duvarcıya

da Paris akçesiyle yirmi yedi *livre* on dört metelik ödenmiştir...

Ses tekrar inlemeye başladı:

"Lütfen, Haşmetmeap! Yemin ederim ki ihaneti yapan sayın Angers Kardinali'dir, ben değil..."

"Duvarcı insafsızmış!" dedi Kral. "Devam et Olivier."

Olivier devam etti:

Pencereler, kerevetler, delikli oturak ve diğer teferruat için bir marangoza, Paris akçesiyle yirmi *livre* iki metelik...

Ses de devam ediyordu:

"Heyhat! Haşmetmeap! Beni dinlemeyecek misiniz? Sizi temin ederim ki o mektubu Monsenyör de Guyenne'e ben yazmadım, Mösyö Kardinal La Balue yazdı!"

"Marangoz pahalıya gelmiş," dedi Kral. "Hepsi bu mu?"

"Hayır Haşmetmeap. Adı geçen odanın camları için bir camcıya Paris akçesiyle kırk altı metelik sekiz dinar."

"Bağışlayın Haşmetmeap! Bütün mülkümü yargıçlarıma, kap kacağımı Mösyö de Torcy'ye, kütüphanemi Üstat Pierre Doriolle'a, halılarımı Roussillon valisine vermek kâfi değil mi? Ben masumum. On dört senedir bu demir kafeste soğuktan titriyorum. Lütufkârlık gösterin Haşmetmeap! Karşılığını yukarıda görürsünüz."

"Üstat Olivier," dedi Kral. "Toplam nedir?"

"Paris akçesiyle üç yüz altmış yedi *livre* sekiz metelik üç dinar."

"Aman Tanrım!" diye haykırdı Kral. "İşte haddini aşmış bir kafes!"

Defteri, Olivier'nin elinden çekip aldı ve bir kâğıdı bir kafesi inceleyerek parmaklarıyla hesap yapmaya koyuldu. Bu

esnada mahpusun hıçkırıkları duyuluyordu. Karanlıkta bu inlemeler yürekleri dağlıyordu, hepsinde bet beniz atmış, bakışıp duruyorlardı.

“On dört yıl, Haşmetmeap! On dört yıldır buradayım, 1469 Nisanı’ndan beri... Tanrı’nın kutlu anası adına, Haşmetmeap, beni dinleyin! Bütün bu süre içinde siz sıcacık güneşin tadını çıkardınız. Zavallı ben ise hiç gün görmeyecek miyim acaba? Lütfedin Haşmetmeap, bağışlayın. Bağışlayıcılık, öfkenin hamlelerini engelleyen güzel bir krallık erdemidir. Majesteleriniz acaba, ölüm ânında bir kral için hiçbir suçu cezasız bırakmamış olmanın büyük bir memnuniyet sebebi olduğuna mı inanıyor? Kaldı ki, Haşmetmeap, ben zatıâlilerinize asla ihanet etmedim, bunu yapan Mösyö d’Angers’dir. Ayağımda pek ağır bir zincir, ucunda da makulün çok ötesinde ağır bir demir gülle var. Eyy, Haşmetmeap, acıyın bana!”

“Olivier,” dedi Kral, başını sallayarak, “görüyorum ki alçının çuvalını bana yirmi metelikten hesaplamışlar, oysa piyasa fiyatı ancak on iki metelik. Bu hesap cetvelini yeniden yapacaksınız.”

Kafese sırtını döndü ve odanın kapısına yöneldi. Zavallı sefil mahpus, meşale ve gürültülerin uzaklaşmasından Kral’ın gitmekte olduğuna hükmetti.

Umutsuzca peşlerinden, “Haşmetmeap! Efendimiz!” diye haykırdı.

Kapı kapandı. Artık hiçbir şey göremez oldu; ancak kulaklarının dibinde şarkısını söyleyen kapıcının boğuk sesini işitti:

Üstat Jean Balue
Göremez oldu

Piskoposluğunu;
Mösyö de Verdun'e de
Kalmadı bir tane,
Dağıtıldı hepsi de.

Kral sessizce inzivahanesine çıkıyor, maiyeti de mahkûmun son iniltilerinden dehşete düşmüş durumda, arkasından geliyordu. Majesteleri birdenbire Bastille kumandanına döndü:

"Sahi," dedi, "o kafeste biri yok muydu?"

"Aman efendim, olmaz olur mu!" dedi soru karşısında afallayan kumandan.

"Peki kimdi o?"

"Sayın Verdun piskoposu."

Kral bunu herkesten iyi biliyordu. Ama bu, hastalıklı bir alışkanlık haline gelmişti.

"Ha!" dedi ilk kez aklına gelmiş gibi saf bir edayla, "Guillaume de Harancourt, Sayın Kardinal La Balue'nün dostu. Fena kardinal değildir aslında!"

Birkaç dakika sonra inzivahanenin kapısı tekrar açılmış, okurun bu bölüm başında görmüş olduğu beş kişinin üzerine tekrar kapanmış, adamlar eski yer ve konumlarını tekrar alarak fısıltılı sohbetlerine tekrar koyulmuşlardı.

Kral'ın yokluğu esnasında masasının üzerine birkaç resmî evrak konmuştu; Kral, bunların mühürlerini bizzat kırdı ve hızla art arda okumaya başladı; yanında kâtiplik görevi de yapıyor görünen *Üstat Olivier*'ye bir kalem almasını işaret etti ve mektupların içeriği hakkında bilgi vermeksizin alçak sesle yanıtları dikte etmeye başladı. Olivier oldukça rahatsız bir durumda, masanın önüne diz çökmüş, söylenenleri yazıyordu.

Guillaume Rym sahneyi dikkatle seyrediyordu.

Kral o denli alçak sesle konuşuyordu ki, Flamanlar ara sıra kulaklarına gelen, “Verimli araziyi ticaretle, çorak yerleri imalathanelerle değerlendirmek...”, “İngiliz senyörlere dört büyük topumuz Londra, Brabant, Bourgen-Bresse ve Saint-Omer’i göstermek...”, “Savaş artık daha akıllıca yapılıyorsa nedeni topçuluktur...”, “Dostumuz A.M. Bressuire’e...”, “Ordular vergisiz ayakta tutulamaz...” gibi münferit ve güç anlaşılır cümle kırıntılarından başka bir şey duyamıyorlardı.

Bir keresinde sesini yükseltti:

“Canına yandığım! Sayın Sicilya kralı, bir Fransa kralı gibi mektuplarını sarı balmumuyla mühürlüyormuş. Belki de buna izin vermekle hata ediyoruz. Sevgili kuzenim Burgogne dükü kırmızı armalara izin vermiyordu. Hanedanların yüceliği, hak yetkilerinin tam kullanımıyla güvenceye alınır. Bunu kaydet, dostum Olivier.”

Bir başka defa şöyle dedi:

“Oh, ohh! İşte asıl büyük mesaj! Ne istiyormuş bakalım biraderimiz imparator?..” Mektuba göz gezdirirken okumasını ünlemlerle kesiyordu: “Doğrudur! Alman ülkeleri o kadar büyük ve güçlüdür ki, insanın inanası gelmez. Ama eski atasözünü de unutmayalım: ‘En güzel kontluk Flandre, en güzel dükalık Milano, en güzel krallık Fransa’dır.’ Değil mi, Flaman efendiler?”

Bu kez Guillaume Rym’le birlikte Coppenole de eğildi. Çorapçının milliyetçi gururu okşanmıştı.

Son evrak XI. Louis’nin kaşlarını çatmasına sebep oldu.

“Bu da ne?” diye haykırdı. Picardie’deki garnizonlarımızdan şikâyet ve talepler varmış. Olivier, Sayın Mareşal de Rouault’ya acil olarak yazın: Disiplinin gevşediğini. Kraliyet birlikleri, çağrılı asiller, başıbozuk

okçular ve İsviçreli muhafızların ahaliye pek çok kötülükler ettiklerini; askerin, çiftçilerin evlerinde bulduğu erzakla yetinmeyip onları sopa veya kırbaç altında şehre şarap, balık, bakkaliye ve haddini aşan şeyler getirmeye zorladığını; Kral efendinin de bunu bildiğini; halkımızı böyle rahatsızlıklardan, hırsızlık ve yağmadan masun tutmaya kararlı olduğumuzu; Tanrı adına, irademizin böyle olduğunu; bundan başka, hiçbir çalgıcı, berber ya da savaşçı yamağının prensler gibi kadife, ipek çuha giyinip altın yüzükler takınmasının hoşumuza gitmediğini; bu gösteriş merakının Tanrı'ya karşı gelmek olduğunu; bizim bile, asilzade olmamıza rağmen, Paris arşını on altı metelik eden çuha elbiseyle yetindiğimizi; bu muhterem asker uşaklarının da pekâlâ bu kadar mütevazı davranabileceklerini... Bildirin ve emredin. Dostumuz Mösyö de Rouault'ya. Güzel."

Bu mektubu yüksek sesle, kararlı bir tavırla ve arada bir duraklayarak yazdırdı. Bitirdiği sırada kapı açılarak yeni bir şahsa yol verdi. Bu kişi telaş ve korku içinde, "Haşmetmeap! Haşmetmeap! Paris'te bir halk ayaklanması oluyor!" diye bağırarak odaya daldı.

XI. Louis'nin ciddi suratı kasıldı; fakat pek az belli ettiği heyecanını bir şimşek hızıyla bastırdı. Kendini tuttu ve sakin bir ciddiyetle şöyle dedi:

"Jacques Usta, ahbap, içeri pek paldır küldür girdiniz!"

Jacques Usta soluk soluğa tekrarladı:

"Ama Haşmetmeap, ayaklanma var!"

Ayağa kalkmış olan Kral, kabaca adamın kolunu kavradı ve yalnızca onun işitebileceği bir sesle, bastırmaya çalıştığı bir öfkeyle ve yan gözle Flamanları işaret ederek, şöyle dedi:

"Sus ya da yavaş konuş!"

Yeni gelen anladı ve büyük bir ürküntü içinde ama alçak sesle olayı anlatmaya koyuldu; Kral sakin sakin dinliyor, bu esnada Guillaume Rym de Coppenole'ün dikkatini yeni gelenin kıyafetine çekiyordu: *caputia fourrata*, kürklü başlık; *epitogia curta*, cüppesindeki kısa şerit ve siyah kadife cüppesine bakılırsa Divanı Muhasebat'tan bir yönetici olmalıydı.

Bu şahıs, Kral'a bazı açıklamalarda bulunur bulunmaz XI. Louis bir kahkaha atarak haykırdı:

"Sahi mi? Yüksek sesle konuşsanıza ahbap Coictier! Böyle fısıldayacak ne var? Meryem Anamız da biliyor ki bizim iyi dostumuz Flamanlardan saklayacak hiçbir şeyimiz yoktur."

"İyi ama Haşmetmeap... "

"Yüksek sesle konuşun!"

"Ahbap Coictier" şaşkınlıktan dilini yutmuştu.

"Demek ki," diye devam etti Kral, "–konuşsanıza beyefendi– sevgili Paris şehrimizde reaya arasında biraz hareketlenme var, öyle mi?"

"Evet Haşmetmeap."

"Ve bu hareket, dediğinize göre, Adalet Sarayı'nın savcısını hedef alıyor, öyle mi?"

Kralın düşüncesinde meydana gelen ani ve anlaşılmaz değişiklikten aklı tamamen karışmış olan *ahbap* kekeleyerek cevap verdi:

"Öyle görünüyor efendim."

Kral devam etti:

"Devriye, kalabalığa nerede rast geldi?"

"Grande-Truanderie'den Change Köprüsü'ne doğru inerken. Ben de majestelerinin emrine itaat ederek buraya

gelirken rastladım. İçlerinden bazılarının, “Kahrolsun Adalet Sarayı savcısı!” diye bağırdıklarını işittim.

“Savcıyla ne alıp veremedikleri varmış?”

“Ne olacak!” dedi ahbap Jacques, “Bunların senyörü o ya...”

“Sahiden mi?”

“Evet Haşmetmeap. Bunlar Miracles Sarayı’nın hırsız uğursuz takımı. Reayası oldukları savcıdan, öteden beri şikâyet ederler. Onu ne adliye ne de asayiş yetkilisi olarak tanımak istemiyorlar.”

“Demek öyle!” dedi Kral, gizlemeye boşuna uğraştığı bir memnuniyet tebessümüyle.

“Parlamento’ya verdikleri bütün dilekçelerde yalnız iki efendileri olduğunu iddia ederler; biri siz majesteleri, öbürü Tanrıları, ki sanırım Şeytan’dır.”

“Kim bilir!” dedi Kral.

Ellerini ovuşturuyor, yüzü aydınlatan o içsel gülüşüyle gülüyordu. Ara sıra kendine hâkim olmaya çalışsa da sevincini gizleyemiyordu. Üstat Olivier de dahil, kimse bir şey anlayamıyordu. Düşünceli ama memnun bir halde, bir süre sessiz kaldı. Sonra birden sordu:

“Kalabalıklar mı?”

“Evet, tabii, Haşmetmeap,” dedi ahbap Jacques.

“Kaç kişiler?”

“En az altı bin.”

Kral, “İyi!” demekten kendini alamadı ve devam etti:

“Silahları var mı?”

“Orak ve tırpanlar, kargılar, çakaralmazlar ve kazmalar. Her türlü vurucu kırıcı silah.”

Kral bu liste karşısında hiç endişelenmiş görünmedi. Ahbap Jacques, bir uyarı ilave etmeyi gerekli gördü:

“Majesteleri, savcıya hemen yardım göndermezlerse işi bitiktir.

“Göndereceğiz,” dedi Kral sahte bir ciddiyetle. “Pekâlâ. Elbette göndereceğiz. Sayın savcı, bizim dostumuzdur. Altı bin ha! Pek azimli zibidilermiş bunlar. Gözlerini iyice karartmışlar, biz de buna çok kızdık. Ama bu gece yanımızda yöremizde pek fazla adam yok. Yarın sabah uygundur.”

Ahbap Jacques haykırdı:

“Hemen, Haşmetmeap! O zamana kadar savcılık yirmi kez yakılıp yıkılmış, senyörlük ayaklar altına alınmış, savcı da asılmış olur. Tanrı aşkına, Haşmetmeap! Yarın sabahtan önce gönderin.”

Kral, gözlerini adamın yüzüne dikti.

“Size yarın sabah dedim.”

Karşılık kabul etmeyen bakışlardan biriydi bu.

Bir anlık sessizlikten sonra XI. Louis yeniden sesini yükseltti:

“Dostum Jacques, siz bunu bilirsiniz herhalde? Savcının feodal yetki alanı neresiydi?.. –düzeltti– ...neresidir?”

“Haşmetmeap, Adalet Sarayı savcısı, Calandre Sokağı’nın Otçular Sokağı’na kadar olan bölümü, Saint-Michel Meydanı ile Notre-Dame des Champs Kilisesi (Kral burada şapkasının kenarını kaldırdı) yakınlarında bulunan ve halk arasında Mureaux denen yerler ki buradaki konaklar on üç adettir, Miracles Sarayı, Banlieue denen hastane ve bu hastaneden başlayıp Saint-Jacques Kapısı’nda biten yolun tamamı üzerinde yetki sahibidir. Bütün bu yerlerin asayiş sorumlusu üst, orta ve alt yargı mercii ve tam yetkili senyörüdür.

“Hımm, demek böyle,” dedi Kral, sağ eliyle sol kulağını kaşıyarak. “Benim şehrimin bayağı büyük bir parçasını

kapmış desene! Ahh! Demek ki sayın savcı bütün buraların kralı idi!”

Bu kez sözünde düzeltme yapmadı. Aklı başka yerde, kendi kendine konuşuyormuş gibi devam etti:

“Hele dur bakalım Savcı Efendi! Parisimizden güzelce bir parça dişlemiştin ama...”

Birdenbire patladı:

“Canına yandığım! Bizim evimizde asayişçilik, adalet dağıtıcılığı, beylik ve efendilik taslayan, halkımızın arasında adım başı haraç toplama noktaları, her kavşakta mahkeme ve cellatları olan bütün bu insanlar da kim oluyor?.. Tıpkı Yunan’ın kaç çeşmesi varsa, Acem’in kaç yıldız görüyorsa o kadar tanrıları olduğuna inanmaları gibi, Fransız’ın da kaç darağacı görürse o kadar kral olması gerekiyor sanki!.. İşin doğrusu, bu durum kötüdür ve karmaşa, benim hoşuma gitmiyor. Paris’te kraldan başka asayiş yetkilisi, parlamentomuzdan başka adalet makamı ve bütün bu imparatorlukta bizden başka imparator bulunmasının Tanrı’nın bir lütfu olup olmadığını bilmek isterim! Şurası bir gerçek ki, Cennet’te tek bir Tanrı olduğu gibi Fransa’da da tek bir kral, tek bir senyör, tek bir yargıç, tek bir kelle kesici olacağı günün artık gelmesi gerekiyor!”

Yine başlığını kaldırdı ve hâlâ hayal kuruyormuş gibi, köpeklerini sinirlendirip salıveren bir avcının tavır ve tonuyla devam etti:

“Güzel! Aferin halkım! Kahramanlığını göster! Ez geç şu sahte efendileri! Görevini yap! Saldır üstlerine! Kır dök, yağmala, ipe çek onları! Ya, işte böyle senyör efendiler! Kral olmak istiyordunuz, değil mi? Alın bakalım. Yürü halkım, yürü!”

Sözünün burasında aniden durdu, ağzından kısmen kaçırdığı düşüncesini geri çekmek ister gibi dudağını ısırdı, delici bakışını sırasıyla çevresindeki beş kişi üzerinde dolaştırdı ve birdenbire iki eliyle kavradığı şapkasına gözünü dikerek ona hitap etti:

"Ahh şapkam ahh! Kafamdan neler geçtiğini bilseydin seni yakardım!"

Sonra, sinsice inine çekilen bir tilkinin dikkatli ve tedirgin bakışını yine çevresinde dolaştırarak konuştu:

"Neyse bunun önemi yok! Sayın savcının yardımına koşacağız koşmasına ama ne yazık ki şu sırada burada o kalabalığa karşılık pek az asker var. Yarına dek beklemek lazım. Yarın Cité'de düzeni tekrar sağlar, tuttuğumuzu hemen oracıkta asarız."

"Sırası gelmişken Haşmetmeap!" dedi ahbap Coictier, telaşla, "demin söylemeyi unuttum. Devriye, çetenin gerisinden gidenlerden iki kişiyi yakalamış. Majesteleriniz bu adamları görmek isterlerse şuradalar."

"Onları görmek istersem mi?" diye haykırdı Kral. "Ne demek istersem! Canına yandığım! Böyle bir şeyi unuttun ha! Sen, Olivier, koş git, getir şunları!"

Üstat Olivier çıktı ve birkaç dakika sonra kraliyet okçuları eşliğinde iki mahpusla birlikte döndü. Birincisi alık alık bakan, sarhoş ve şaşkın, ablak suratlı biriydi. Üstünde giysi diye birtakım paçavralar vardı, dizini bükerek ve bir ayağını sürüyerek yürüyordu. İkincisi ise okurun önceden tanıdığı, soluk benizli, güler yüzlü bir tipti.

Kral bir süre hiçbir şey söylemeden adamları inceledi, sonra aniden birinciye hitap etti:

"Adın ne?"

"Gieffroy Pincebourde."

“İşin?”

“Dilencilik.”

“Bu lanetli ayaklanmada ne işin vardı?”

Dilenci sarsak sarsak kollarını sallayarak Kral’a baktı. İçinde zekânın ancak külahın altındaki mum alevi kadar rahat olduğu, doğru dürüst biçimlenmemiş kafalardandı.

“Bilmem,” dedi. “Gidiyorlardı, ben de katıldım.”

“Hiç utanmadan senyörünüz Adalet Sarayı savcısına saldırıp evini talan etmeye gitmiyor muydunuz?”

“Birinin evinden bir şey almaya gidildiğini biliyorum. Hepsi bu.”

Bir asker, dilencinin üstünden çıkan bir budama bıçağını Kral’a gösterdi.

“Bu silahı tanıyor musun?” dedi Kral.

“Evet, benim bağ bıçağım. Ben bağcıyım.”

“Peki, şu adamın arkadaşın olduğunu kabul ediyor musun?” diye ekledi XI. Louis, öbür mahpusu göstererek.

“Hayır, onu tanımıyorum.”

“Yeter,” dedi Kral ve daha önce okura sözünü ettiğimiz, kapının yanında sessiz ve hareketsizce bekleyen şahsa parmağıyla bir işaret yaptı:

“Dostum Tristan, işte sana bir adam.”

Münzevi Tristan eğildi, iki okçuya alçak sesle bir emir verdi, askerler adamı alıp götürdüler.

Bu sırada Kral boncuk boncuk terlemekte olan ikinci mahpusa yaklaşmıştı.

“Senin adın?”

“Pierre Gringoire, Haşmetmeap.”

“İşin?”

“Filozofluk, efendim.”

“Kendinde bu hakkı nasıl görüyorsun da, maskara herif, dostumuz sayın Adalet Sarayı savcısının evini kuşatmaya kalkışıyorsun, üstelik halktaki bu hareketlenme hakkında diyeceğin nedir?”

“Haşmetmeap, ben onlardan değildim.”

“Hadi ordan serseri! O haydutlarla birlikteyken devriyeye yakalanmadın mı?”

“Hayır Haşmetmeap, yanlışlık oldu. Kaderin cilvesi. Ben tragedyalar yazarım. Haşmetmeap, majestelerinize beni dinlemeniz için yalvarıyorum. Ben şairim. Geceleri sokaklarda dolaşmak benim mesleğimdekilerin melankolik davranışlarındandır. Bu akşam da oradan geçiyordum. Az görülür bir rastlantı. Beni haksız yere tutukladılar. Başıbozukların çıkardığı bu kargaşada benim hiçbir suçum yok. Majesteleriniz de zaten dilencinin beni tanımadığını görüyorlar. Majestelerine yalvarıyorum...”

“Kes sesini!” dedi Kral iki yudum şurup arasında. “Kafamızı şişiriyorsun.”

Münzevi Tristan öne çıktı ve Gringoire’ı parmağıyla işaret etti:

“Haşmetmeap, bunu da asabilir miyiz?”

Bu, ağzından çıkan ilk sözdü.

“Pöhh!” dedi Kral, önemsemiyormuş gibi bir tavırla. “Ben bir sakınca görmüyorum.”

“Bense pek çok sakınca görüyorum,” dedi Gringoire.

Filozofumuz o anda zeytinden daha yeşildi. Kralın soğuk ve kayıtsız yüz ifadesini görünce çok acındırıcı görünmekten başka çare olmadığını anladı ve umutsuz el kol hareketleriyle haykırarak XI. Louis’nin ayaklarına kapandı:

“Haşmetmeap! Majesteleriniz mutlaka beni dinlemeye tenezzül etmeli. Efendimiz! Benim gibi önemsiz birine esip

gürlemeyin! Tanrı'nın yıldırımı, bir marul parçasını çarpmaz. Haşmetmeap! Siz pek güçlü ve ulu bir hükümdarsınız, isyan çıkarması bir buz parçasının kıvılcım çıkarmasından daha imkânsız olan dürüst bir adama acıyın! Pek lütufkâr Haşmetmeap, iyi kalplilik kralların ve aslanların erdemidir. Heyhat! Sertlik ruhları ürkütmekten başka işe yaramaz; kamçı gibi döven soğuk rüzgâr, yolda yürüyen adama paltosunu çıkarttıramaz, ama ışınlarını azar azar gönderen güneş onu öyle ısıtır ki, adam çok geçmeden don gömlek kalır. Haşmetmeap, siz güneşsiniz. Sizi yeminle temin ederim, hükümdarım, beyim ve efendim, ben yoldan çıkmış hırsız uğursuz takımından biri değilim. İsyan ve haydutluk Apollon'un icraatına dahil değildir. Nifak ve yıkıcılık naraları atan o kalabalıklara dalacak biri varsa o ben değilim. Ben majestelerinin sadık bir bendesiyim. Kocanın karısının şerefi için duyduğu kıskançlığı, oğulun baba sevgisi gereği duyduğu derin bağlılığı, bir vasalın şan ve şöhreti için duymalı, onun hanedanı uğruna, ona daha çok hizmet etmek için kendini feda etmelidir. Onu etkisine alacak bütün diğer tutkular deliliktir. İşte, Haşmetmeap, benim devlet şiarlarım bunlardır. Dolayısıyla, dirsekleri aşınmış giysime bakıp da beni isyancı ve yağmacı olarak görmeyin. Beni bağışlarsanız Haşmetmeap, sabah akşam sizin için Tanrı'ya dua ederek giysimin dizlerini de aşındıracağım! Heyhat! Pek öyle zengin biri değilim, bu doğru. Hatta biraz yoksulum da diyebilirim. Ama bundan ötürü kötü de değilim. Bu benim suçum değil. Herkes bilir ki zenginlikler, edebiyat metinlerinden elde edilmiyor ve en iyi kitapları yazmış olanlar bile kışın ocaklarında harlı ateş göremiyor. Avukatlık tek başına bütün hasadı götürüyor, diğer bilimsel mesleklere sadece samanını bırakıyor. Filozofların delik mantolarına dair kırk atasözü

biliyorum. Ohh! Haşmetmeap! Bağışlayıcılık büyük bir ruhun içini aydınlatan biricik ışıktır. Bağışlayıcılık bütün diğer erdemlerin önünde meşaleyi taşır. O olmadı mı, insanlar el yordamıyla Tanrı'yı arayan körlere döner. Esirgeyicilik, ki bağışlayıcılıkla aynı şeydir, tebaanın sevgisini sağlar ki bu, hükümdarın çevresindeki en güçlü muhafız alayıdır. Yüzü ışıltılı siz majestemiz için dünyada fazladan bir zavallı insanın bulunması ne fark eder? Aç karnına çarptıkça tın tın öten boş kesesiyle felaketin karanlıkları içinde debelenen zavallı masum bir filozofun?.. Kaldı ki, Haşmetmeap, ben bir aydınım. Büyük krallar, aydınları korumakla taçlarına bir inci takmış olur. Herkül bile Musagetes unvanını hor görmezdi. Mathias Corvin matematiğin övünç kaynağı Jean de Monroyal'i el üstünde tutuyordu. Demek ki, aydınları asmak edebiyat kültürünü korumak için kötü bir tarzdır. İskender, Aristoteles'i asmış olsaydı, şanına ne büyük bir leke sürmüş olurdu! Bu olay, ününün çehresinde onu güzelleştiren küçük bir ben değil, çirkinleştiren habis bir ülser olurdu. Haşmetmeap! Saygıdeğer Flandre'lı prenses ve Monsenyör, pek yüce veliaht için gayet münasip bir düğün destanı yazdım. Bu, bir isyan kışkırtıcısının yapacağı iş değildir. Majesteleriniz görüyorlar ki ben cahil bir yazar bozuntusu değilim, mükemmel bir öğrenim gördüm ve doğal bir hitabet yeteneğim var. Beni bağışlayın Haşmetmeap. Bunu yapmakla Meryem Anamıza da kibarlık göstermiş olacaksınız, ayrıca yemin ederim ki asılmak fikrinden ödüm kopuyor!"

Zavallı Gringoire böyle konuşurken Kral'ın terliklerini öpüyor, Guillaume Rym de alçak sesle Coppenole'e şöyle diyordu: "Yerde sürünmekle iyi ediyor. Krallar, Giritli Jüpiter'e benzer; kulakları, ayaklarındadır. Çorapçı ise Giritli Jüpiter'e kulak asmadan, gözleri Gringoire'a dikili, anlamlı

bir tebessümle cevap veriyordu: “Ohh! Ne güzel manzara! Şansölye Hugonet’nin benden af dilediğini işitir gibi oluyorum.”

Gringoire nihayet soluk soluğa durunca çakşırının dizindeki bir lekeyi tırnağıyla kazımakta olan Kral’a doğru titreyerek başını kaldırdı. Majeste Kral, şurup kupasını alıp içmeye koyuldu. Tek söz söylemiyor, bu sessizlik Gringoire’a işkence oluyordu. Nihayet Kral ona baktı. “Vay be! Ne çene varmış adamda!” dedi. Sonra Münzevi Tristan‘a döndü: “Boş ver! Bırak gitsin!”

Gringoire sevinçten şaşkına dönmüş halde kıçının üstüne düştü.

“Serbest ha!” diye homurdandı Tristan. “Majesteleri, biraz kafeste tutulmasını istemezler mi acaba?”

“Ahbap,” dedi XI. Louis, “üç yüz altmış yedi *livre*, sekiz metelik, üç dinarlık kafesleri böyle kuşlar için yaptırdığımızı mı sanıyorsun? Bu serseriyi (XI. Louis bu sözcüğü seviyordu; *canına yandığım* lafı ve bu sözcük onu neşelendiriyordu) derhal salıverin, tekmeyi basıp dışarı atın!”

“Uf!” diye haykırdı Gringoire, “İşte büyük bir Kral!”

Ve emrin geri alınması korkusuyla kapıya koştu; Tristan oldukça isteksizce kapıyı açtı. Askerler de sırtını yumruklayarak onunla birlikte çıktılar. Gringoire, gerçek bir Stoacı filozof olarak buna katlandı.

Savcıya karşı ayaklanma haber verildiğinden beri Kral’ın keyifli olduğu her halinden anlaşılıyordu. Bu alışılmamış bağışlayıcılık örneği, bunun bayağı önemli bir işaretiydi. Münzevi Tristan, köşesinde, görmüş ama kapıp alamamış bir köpeğin asık suratıyla duruyordu.

Bu sırada Kral, neşeli neşeli sandalyesinin kolçağında parmaklarıyla Pont-Audemer Marşı’nın ritmini tutuyordu.

İçini kolay dışa vurmayan bir hükümdardı; ama üzüntülerini sevinçlerinden çok daha iyi saklamayı bilirdi. Her iyi haberin ardından gelen bu sevinç tezahürleri bazen çok ileri gidebilirdi. Örneğin, Atak Charles'ın ölümünde, Tours'daki Saint-Martin Manastırı'na gümüş merdiven parmaklığı adamaya, tahta çıkışında babasının cenaze törenini yaptırtmayı unutmaya kadar varmıştı.

“Hey, Haşmetmeap!” diye bağırdı birden Jacques Coictier, “Majestelerinin beni çağırtma nedeni olan, iyice şiddetlenmiş hastalığınız ne durumda?”

“Ohh!” dedi Kral, “Gerçekten çok ıstırap çekiyorum dostum. Kulağım uğulduyor, ateşten pençeler göğsümü yırtıyor.”

Coictier, Kral'ın elini tuttu ve işini bilen bir tavırla nabzını yoklamaya başladı.

“Bakın Coppenole,” diyordu Rym alçak sesle. “İşte yine Coictier ile Tristan'ın arasında. Bütün saray halkı bunlar. Kendisi için bir hekim, ötekiler için bir cellat.”

Coictier, Kral'ın nabzını sayarken gittikçe endişelenir görünüyor, XI. Louis de tedirgince onu seyrediyordu. Coictier'nin çehresi gözle görünür biçimde kararıyordu. Adamcağızın Kral'ın bozuk sağlığından başka geçim kaynağı yoktu; bunu elinden geldiği kadar sömürüyordu.

“Ahh! Ahh!” diye mırıldandı nihayet, “Durum gerçekten ciddi bu kez.”

“Ciddi, değil mi?” dedi Kral endişeyle.

“*Pulsus creber, anhelans, crepitans, irregularis,*”[223] diye devam etti hekim.

“Canına yandığım!”

“Üç güne kalmaz hastayı götürebilir bu.”

“Aman Tanrım!” diye haykırdı Kral. “Peki, ilacı ne dostum?”

“Düşünüyorum Haşmetmeap.”

Krala dilini çıkarttırıp baktı, başını salladı, yüzünü buruşturdu ve yaptığı bu numaraların ortasında birdenbire şöyle dedi:

“Ha sahi, Haşmetmeap, size söylemem lazım, kralın yetkisinde bulunan bir piskoposluk geliri tahsilat işi mevcut, benim de bir yeğenim var.”

“O tahsilat yetkimi yeğenine verdim gitti, dostum Jacques; ama sen hele göğsümden şu ateşi çıkar da...”

“Mademki majesteleri bu kadar cömert,” dedi hekim, “Saint-André-des-Arcs Sokağı’ndaki evimin inşaatı için de biraz yardımı esirgemeyecektir herhalde.”

“Hıı?” dedi Kral.

“Param hemen hemen suyunu çekti,” diye devam etti hekim, “evin çatısı eksik kalırsa gerçekten çok yazık olacak. Evin kendisi için değil, zaten basit, tamamen burjuva tarzı bir ev; lambrili duvarlarını süsleyen Jehan Fourbault resimleri için. Örneğin, *Havada Uçan Bir Diana* var; ama o kadar kusursuz, müşfik ve narin, hareketleri o kadar saf, başı o kadar güzel bir hilalle taçlanmış ve teni o kadar beyaz ki, fazla merakla bakanları baştan çıkarabilir. Bir de Ceres var. O da çok güzel bir tanrıça. Buğday demetlerinin üzerine oturmuş, başında tekesakalı ve başka çiçeklerle iç içe geçen başaklardan örülmüş zarif bir çelenk var. Gözlerinden daha aşk dolu, bacaklarından daha biçimli, edasından daha asil ve eteğinden daha güzel kıvrımlı bir şey olamaz. Fırçanın yarattığı en masum ve en kusursuz güzelliklerden biri...”

“Cellat!” diye homurdandı XI. Louis, “Lafı nereye getirmek istiyorsun?”

“Bu resimlerin üstüne bir dam lazım bana, Haşmetmeap; gerçi pek fazla bir şey tutmaz ama artık hiç param kalmadı.”

“Kaça patlar damın?”

“Şey... İşlemeli ve yaldızlı bakır kaplama bir dam, en fazla iki bin *livre*’ye.”

“Ahh! Katil!” diye haykırdı Kral. “Elmasa dönüşmeyecekse bir dişimi bile çekmez!”

“Damım tamam mı?” dedi Coictier.

“Evet! Cehenneme kadar yolun var ama önce beni iyileştir.”

Jacques Coictier yerlere kadar eğilerek konuştu:

“Haşmetmeap, sizi kurtaracak olan, iltihap söktürücü bir ilaçtır. Böbreklerinizin üstüne balmumu, kilermeni, yumurta akı, zeytinyağı ve sirkeden oluşan koruyucu yakı vuracağız. Şurubunuza da devam edeceksiniz. Bu takdirde majestelerinin sağlığını garanti ediyoruz.”

Yanan kandil, yalnızca bir sineği çekmez. Üstat Olivier de, Kral’ın cömertlik gününde olduğunu görüp uygun zamanın geldiğini düşünerek yaklaştı:

“Haşmetmeap...”

“Yine ne var?”

“Haşmetmeap, majesteleri Üstat Simon Radin’in öldüğünü biliyorlar herhalde.”

“Ee, ne olmuş?”

“Kendisi, hazineyle ilgili adli işlerde Kral’ın danışmanı idi.”

“Ee, ne olmuş?”

“Haşmetmeap, makamı artık boştur.”

Böyle konuşurken Üstat Olivier’nin kibirli çehresindeki küstahça ifade yerini yaltakçı ifadeye bırakmıştı. Saray

dalkavuğunda olabilecek tek değişiklik budur. Kral, adamın gözlerinin içine baktı ve sert bir tonda, “Anlıyorum,” dedi.

Sonra devam etti:

“Üstat Olivier, Mareşal de Boucicaut şöyle diyordu: ‘Bağış kraldan, balık denizden gelir.’ Görüyorum ki siz de Mösyö de Boucicaut’nun fikrindesiniz. Şimdi diyeceklerimi iyi dinleyin. Çok şükür hafızamız yerindedir. 68 senesinde sizi oda hizmetçimiz; 69’da Tours akçesiyle yüz *livre* maaşla (siz Paris akçesi istiyordunuz) Saint-Cloud Köprüsü köşkünün muhafızı yaptık. 73 Kasımı’nda, Gergeole’a verilen resmî mektupla sizi şövalye yardımcısı Gilbert Acle’ın yerine Vincenne Ormanı kapıcılığına, 75’te Jacques Le Maire’in yerine Rouvray-lez-Saint-Cloud Ormanı koruculuğuna tayin ettik; 78’de çift kurdele üstüne yeşil mumla mühürlü özel kraliyet emirnamesiyle, Saint-Germain mektebi yanındaki esnaf meydanı üzerinden, kendiniz ve refikanız için Paris akçesiyle on *livre*’lik bir rant bağladık; 79’da sizi, şu zavallı Jehan Daiz’in yerine, Senart Ormanı korucusu yaptık; sonra Loches Şatosu kumandanı, sonra Saint-Quentin valisi, sonra Meulan Köprüsü kumandanı ve siz bundan dolayı kendinize ‘kont’ dedirttiniz. Bayram günü tıraş yapan her berberin ödediği beş metelik cezanın üçü size gidiyor, biz artığınızı topluyoruz. Suratınıza fazla benzeyen adınız *Le Mauvais*’yi[224] değiştirmenize izin verdik. 74’te, asilzadelerimizi küstürmek pahasına, rengârenk armalar takınma hakkı bağışladık ki, bunun sayesinde göğsünüz tavuskuşunun kuyruğunu andırıyor. Canına yandığım! Siz sarhoş olmayasınız? Balık avı yeterince bereketli ve mucizevi geçmedi mi? Fazladan bir somonun kayığınızı alabora etmesinden korkmuyor musunuz? Kibir sizi mahvedecek

ahbap. Yıkım ve utanç her zaman kibiri adım adım izler. Bunu düşünün ve susun.”

Sertlikle söylenen bu sözler, Üstat Olivier’nin dargın yüz ifadesini yeniden küstahlığa çevirdi. Neredeyse duyulacak kadar yüksek sesle mırıldandı:

“Peki, peki, anladık. Kral bugün sahiden hasta, her şeyi hekime veriyor.”

XI. Louis bu terbiyesizliğe kızmak şöyle dursun, hayli yumuşak bir tonda devam etti:

“Sahi, unutuyordum, bir de sizi Gand’a, Madam Marie’ye elçim olarak göndermiştim.” Sonra Flamanlara döndü: “Evet beyler, bu adam bir ara elçi bile oldu.” Ardından yine Olivier’ye hitaben devam etti: “Hadi hadi dostum, küsüşmeyelim, biz eski dostlarız. Bakın vakit çok geç oldu. İşimiz bitti. Beni tıraş edin.”

Okurlar kuşkusuz *Üstat Olivier*’de, büyük dram kurucu kaderin böyle sanatkârane bir şekilde XI. Louis’nin uzun ve kanlı komedisine karıştırdığı şu korkunç Figaro’yu görüp tanımak için buraya kadar beklememişlerdir. Bu garip şahsiyeti uzun uzadıya anlatmaya burada girişecek değiliz. Bu kral berberinin üç adı vardı. Sarayda nezaket icabı “Alageyik Olivier”, halk arasında “Şeytan Olivier” diye anılırdı. Gerçek adı ise “Kötü Olivier” idi.

Kötü Olivier yerinden kımıldamadı; Kral’a surat asıyor, Jacques Coictier’ye ters ters bakıyordu. “Evet, evet! Hekim!” diyordu dişlerinin arasından.

“Hekim ya!” dedi XI. Louis garip bir babacanlıkla, “Hekimin senden daha çok itibarı var. Mesele pek basit. O, bizi bütün vücudumuzla avucuna almış, oysa sen sadece çenemizden tutuyorsun. Hadi hadi zavallı berberciğim, gün gelir bu, telafi edilir. Bir eliyle sakalını kendisi tutmak

âdetinde olan Kral Chilpéric gibi bir kral olsaydım ne diyecektin ve görevin ne olacaktı, bir düşünsene! Hadi bakalım dostum, görevini yap, beni tıraş et. Git, gerekli malzemeni getir."

Kralın şakalaşma yolunu seçmiş olduğunu ve onu kızdırmanın bile mümkün olmadığını gören Olivier, homurdanarak aldığı emri yerine getirmek üzere odadan çıktı.

Kral kalkıp pencereye yaklaştı ve olağanüstü bir telaşla birden açtı:

"Evet, evet!" diye haykırdı el çırparak. "Bakın, Cité' nin üstünde, gökyüzünde bir kızıllık var. Yanan, savcıdır. Ancak o olabilir. Ah benim sevgili halkım! Demek nihayet bana yardım ediyorsun senyörlükleri devirmek için!.."

Sonra Flamanlara döndü:

"Beyler, gelip bunu görün. O kızıllık bir yangın değil mi?"

İki Gand'lı yaklaştılar.

"Büyük bir yangın," dedi Guillaume Rym.

"Ohh! Ohh!" diye ekledi birdenbire gözleri parlayan Coppenole, "Bu bana Hymbercourt senyörünün evinin yakılışını hatırlatıyor. Orada büyük bir ayaklanma olmalı."

"Öyle mi sanıyorsunuz Coppenole Usta?" XI. Louis'nin gözlerinden hemen hemen çorapçının gözlerindeki kadar sevinç okunuyordu.

Buna direnmek zor olmayacak mı acaba?

"Kutsal Haç adına, Haşmetmeap! Majesteleri orada epeyce askerini kırdıracaktır mutlaka..."

"Haa! Ben mi! O zaman iş başka olur. Ben isteseydim..."

Çorapçı cesaretle karşılık verdi:

"Bu isyan benim tahmin ettiğim şeyse Haşmetmeap, ne kadar isterseniz isteyin, boştur."

“Dostum,” dedi XI. Louis, “kendi birliklerimden iki bölük ve birkaç uzun namlulu hafif topla böyle bir başıbozuk takımının kolayca hakkından gelinir.”

Çorapçı, Guillaume Rym’in el ve göz işaretlerine rağmen, Kral’a kafa tutmaya kararlı görünüyordu.

“Haşmetmeap, İsviçreliler de başıbozuk idi. Sayın Burgogne dükü büyük bir asilzadeydi ve bu haşeratı dikkate bile almıyordu. Grandson Muharebesi’nde, Haşmetmeap, şöyle bağırıyordu: ‘Topçular! Şu soysuzlara ateş açın!’ Ve Aziz Georges’un adına ant içiyordu. Ama ne oldu? Kanton başkanı Scharnachtal; elinde gürzü, arkasında bütün halkıyla yakışıklı dükün üstüne saldırınca manda derili köylü kitlesine toslayan parıltılı Burgogne ordusu, taş yemiş cam gibi tuzla buz oldu. Orada birçok şövalye, serseri takımı tarafından öldürüldü. Burgone’un en yüce senyörü Saygıdeğer Château-Guyon da büyük kır atıyla birlikte küçük bir bataklıkta ölü bulundu.”

“Dostum,” dedi Kral, “siz, bir muharebeden bahsediyorsunuz. Buradaysa bir başkaldırı söz konusu. Kaşlarımı çatmayı uygun gördüğüm anda bunu bastırırım.”

Çorapçı kayıtsızlıkla cevap verdi:

“Olabilir, Haşmetmeap. Bu durumda halkın saati henüz gelmemiş demektir.”

Guillaume Rym araya girmeyi gerekli gördü:

“Coppenole Usta, güçlü bir kralla konuşuyorsunuz.”

“Biliyorum,” dedi çorapçı ciddiyetle.

“Bırakın söylesin, dostum Rym,” dedi Kral. “Dobra dobra konuşanı severim ben. Babam VII. Charles hakikatin hasta olduğunu söylerdi. Bense ölmüş olduğunu, hem de günah çıkaracak kimse bulamadığını düşünürdüm. Coppenole Usta, beni yanılgımdan döndürüyor.”

Sonra samimi bir şekilde elini Coppenole'ün omzuna attı:

"Evet, ne diyordunuz Jacques usta?"

"Diyorum ki, Haşmetmeap, belki de haklısınız ve sizin burada halkın saati henüz gelmemiş olabilir."

XI. Louis, çorapçıya delici gözleriyle baktı.

"Sizce bu saat ne zaman gelecek, Üstat?"

"Çaldığını işiteceksiniz."

"Nereden, hangi duvar veya kule saatinden, söyler misiniz?"

Coppenole sakin ve kaba saba tavrıyla Kral'ı pencereye götürdü.

"Dinleyin Haşmetmeap! Burada bir kale, bir gözetleme kulesi, toplar, burjuvalar, askerler var. Kulenin çanı vurunca, toplar gürleyince, kale gümbür gümbür yıkılınca, burjuvalarla askerler uluyarak birbirlerinin boğazına sarılınca, işte o zaman saat çalmış olacak."

XI. Louis'nin yüzü karardı, düşünceye daldı. Bir an sessiz kaldı, sonra elini yavaşça, küheylanının sağrısını okşar gibi, kalenin kalın duvarına vurdu.

"Yoo, hayır!" dedi, "O kadar kolay yıkılmayacaksın, değil mi, sağlam Bastille'im benim?"

Ve ani bir hareketle cesur Flaman'a dönerek sordu:

"Siz hiç ayaklanma gördünüz mü, Jacques usta?"

"Görmek mi? Ben bunu yaptım bile," dedi çorapçı.

"Ayaklanma çıkarmak için ne yapıyorsunuz peki?"

"Ohh! O kadar zor değil. Bir sürü yolu var. Önce şehirde memnuniyetsizlik olması lazım. Bu nadir bir durum değildir. Sonra orada oturanların kişiliği. Gand'lıları ayaklandırmak kolaydır mesela. Her zaman prensin oğlunu severler, kendisini asla. Farz edelim bir sabah dükkânıma biri giriyor

ve bana şöyle diyor: ‘Coppenole Baba, böyleyken böyle, Flandre prensesi kendi nazırlarını kurtarmaya bakıyor, büyük savcı vergileri iki misline çıkarıyor’ ya da buna benzer başka bir şey... Ne olsa olur. Ben ânında işimi bırakıp dükkânımı kapıyorum, sokağa çıkıyor ve, ‘Yürüyün yağmaya!’ diye bağırıyorum. Orada her zaman kırık bir fıçı bulunur. Üstüne çıkıyorum ve yüksek sesle ağzıma ilk gelen sözü, yüreğimde birikmiş ne varsa onu, haykırıyorum. İnsan halktan biri olunca Haşmetmeap, her zaman yüreğinde birikmiş bir şeyler oluyor. O zaman ahali toplanıyor, bağırışmaya başlanıyor, tehlike çanları çalınıyor, askerlerin silahları alınıp halk silahlandırılıyor, çarşı esnafı da işe karışıyor ve yürünüyor! Bu hep böyle olacaktır, senyörlüklerde senyörler, şehirlerde şehirliler, köylerde köylüler oldukça...”

“Peki, böyle kime karşı ayaklanıyorsunuz?” diye sordu Kral. “Savcılarınıza mı? Senyörlerinize mi?”

“Duruma bağlı. Bazen ona bazen buna. Bazen de düke karşı tabii...”

XI. Louis gidip koltuğuna oturdu ve dudaklarında bir tebessümle şöyle dedi:

“Yaa! Bereket buradakilerin işi henüz savcılarla.”

O anda Alageyik Olivier odaya girdi. Ardından Kral’ın tuvalet malzemesini taşıyan iki içoğlanı geliyordu. Fakat XI. Louis’nin asıl dikkatini çeken, Olivier’nin yanında aynı zamanda Paris valisi ile devriye şövalyesinin de bulunmasıydı. Bu ikisi, olağanüstü bir telaş ve korku içindeydiler. Kindar berber de korkmuştu ama alttan alta memnundu da. Sözü o aldı:

“Haşmetmeap, getirdiğim felaket haberi yüzünden majestelerinden af diliyorum.”

Kral hızla dönerken koltuğunun ayakları taban hasırını yırttı:

“Ne demek bu?”

Alageyik Olivier şiddetli bir darbe vurmaya hazırlanan bir adamın kötülük saçan yüz ifadesiyle devam etti:

“Haşmetmeap, bu halk ayaklanması Adalet Sarayı savcısını hedef almıyor.

“Peki, kimi hedef alıyormuş bakayım?”

“Sizi, Haşmetmeap.”

Yaşlı kral, genç bir adam gibi dikildi:

“Açıkla, Olivier! Açıkla! Ama kellene de sahip ol ahbap, zira Saint-Lô Haçı üstüne yemin ederim ki, şu anda bize yalan söylüyorsan, Mösyö de Luxembourg’un boynunu vuran kılıç, seninkini de kesemeyecek kadar körelmiş değildir!”

Yemin büyüktü. XI. Louis ömründe sadece iki defa Saint-Lô haçı üstüne yemin etmişti.

Olivier cevap vermek üzere ağzını açtı:

“Haşmetmeap...”

“Diz çök!” diye sertçe kesti Kral. “Tristan, gözünü bu adamdan ayırma.”

Olivier diz çöktü ve soğuk bir sesle anlatmaya koyuldu:

“Haşmetmeap, bir büyücü kadın parlamentonuz mahkemesince ölüme mahkûm edilmiş ve Notre-Dame Kilisesi’ne sığınmış. Halk onu oradan zorla almak istiyor. Olay yerinden gelen sayın vali ve sayın devriye şövalyesi buradadır, dediklerim doğru değilse yalanımı çıkarabilirler. Halkın kuşattığı yer, Notre-Dame’dır.”

“Demek öyle!” dedi Kral alçak sesle, benzi atmış ve öfkeden titriyordu. “Notre-Dame ha! Benim inayetli hanımım Kutlu Meryem’i kendi katedralinde kuşatıyorlar ha! Kalk Olivier. Haklısın. Simon Radin’in görevini sana veriyorum.

Haklısın. Saldırılan benim. Büyücü kadın kilisenin himayesinde, kilise de benim korumam altında. Oysa ben savcının söz konusu olduğunu sanıyordum. Meğer hareket bana karşıymış!”

O zaman, öfkeyle gençleşmiş gibi, odayı arşınlamaya başladı. Görünüşü korkunçtu, artık gülmüyor, odada gidip geliyordu; tilki, sırtlana dönüşmüştü; sanki boğuluyormuş gibi konuşamıyor, dudakları kımıldıyor, bir deri bir kemik yumruklarını sıkıyordu. Birdenbire başını kaldırdı, çukura kaçmış gözleri kıvılcımlar saçıyordu, sesi boru gibi öttü:

“İş başına Tristan! Ensele şu serserileri! Hadi dostum Tristan! Öldür! Gebert şunları!”

Bu parlayış ânı geçince tekrar koltuğuna oturdu, soğuk ve yoğun bir öfke içinde devam etti:

“Gel buraya Tristan! Bu Bastille’de yanımızda Vikont de Gif’in elli mızraklı askeri var ki, üç yüz atlı eder, onları alacaksın. Bizim ordumuzdan Mösyö de Châteaupers kumandasındaki okçu bölüğü var, onu da alacaksın. Sen sarayın güvenlik başmuhafızısın, muhafız alayı emrinde, onları da alacaksın. Saint-Pol Konağı’nda sayın veliahdın yeni muhafızlarından kırk okçu bulacaksın, onları da al ve bütün bunlarla Notre-Dame’a koş. Ahh, Paris’in sayın halkı, böyle damdan düşer gibi Fransa tacına, Notre-Dame’ın kutsallığına ve bu devletin barış ve huzuruna karşı çıkıyorsun, öyle mi? Kır geçir, Tristan! İmha et! Kimse kaçamasın, tabii tıpış tıpış darağacına gideceklerse o başka!”

Tristan eğildi.

“Pekâlâ Haşmetmeap.”

Bir anlık sessizlikten sonra ilave etti:

“Peki, büyücü kadını ne yapayım?”

Bu soru, Kral’ı düşündürdü.

“Ha!” dedi, “doğru ya, büyücü de var. Mösyö d’Estouteville, halk, büyücüye ne yapmak istiyordu?”

“Haşmetmeap,” dedi Paris valisi, “tahmin ediyorum ki, halk onu Notre-Dame’daki sığınağından çıkarmaya geldiğine göre, böyle cezasız kalmasına kızıyor ve onu asmak istiyor.”

Kral derin derin düşünüyormuş gibi göründü, sonra Münzevi Tristan’a hitap etti:

“Peki öyleyse, dostum, halkı kır geçir, büyücüyü de as.”

“İşte bu,” dedi Rym yavaşça Coppenole’e, “halkı bir şey istediği için cezalandır, sonra onun istediğini yap!”

“Kâfi Haşmetmeap, anladım,” dedi Tristan. “Büyücü hâlâ Notre-Dame’daysa sığınma hakkına rağmen onu oradan alayım mı?”

“Hay canına yandığım! Sahi sığınma hakkı da var ya!” dedi Kral kulağını kaşıyarak. “Ama bu kadının asılması da şart.”

Sözün burasında aklına aniden bir fikir gelmiş gibi sandalyesinin önünde diz çöktü, şapkasını çıkarıp minderinin üstüne koydu ve şapkayı süsleyen kurşun figürlerden birine sofuca bir heyecanla bakarak ellerini kavuşturup, “Ohh!” dedi, “Paris’in Kutlu Meryemi, benim inayetli hanımım, bağışla beni, bunu yalnız bu defalık yapacağım. O cani kadının cezasını vermek lazım. Sizi temin ederim, muhterem Meryem Ana, benim iyi kalpli hanımım, o sizin müşfik himayenize layık olmayan bir büyücüdür. Siz de bilirsiniz ki, hanımım, birçok dindar hükümdar, Tanrı’nın ululuğu ve devletin mecburiyetleri uğruna kiliselerin imtiyazını çiğnemiştir. İngiltere Piskoposu Aziz Hugues, Kral Edward’ın bir sihirbazı, kilisesinden almasına izin verdi. Benim efendim Fransa Kralı Aziz Louis, aynı amaçla Sayın Saint Paul’ün kilisesine, ve Kudüs kralının oğlu Alphonse da bizzat Kutsal

Kabir Kilisesi’ne girdiler. Dolayısıyla, Paris’in Kutlu Meryemi, bu defalık beni de bağışlayın. Aynı şeyi bir daha yapmayacağım; sizin için de, geçen sene Ecouys Notre-Dame’ına verdiğim gibi, güzel bir gümüş heykel dikeceğim. Âmin.”

Eliyle haç çıkardı, kalktı, şapkasını giydi ve Tristan’a şöyle dedi:

“Çabuk ol aziz dostum, dedi. Mösyö de Châteaupers’i de yanına al. Tehlike çanlarını çaldıracak, isyancı kalabalığı ezecek, büyücü kadını asacaksın. İradem budur. İdamla da bizzat ilgilenmeni istiyorum. Sonra bana rapor verirsin. Hadi bakalım Olivier, bu gece yatmayacağım. Beni tıraş et.”

Münzevi Tristan eğildi ve çıktı. O zaman Kral, Rym ile Coppenole’e de çekilmelerini işaret etti:

“Tanrı sizi korusun, benim iyi Flaman dostlarım. Gidip biraz dinlenin. Gece hayli ilerledi, sabaha az kaldı.”

Her ikisi de odadan çıktılar; Bastille kumandanının rehberliğinde dairelerine giderken Coppenole, Rym’e şöyle diyordu:

“Hımm! Bu öksürüklü kraldan bıktım. Burgogne Dükü Charles’ı sarhoş görmüştüm, hasta XI. Louis kadar huysuz değildi.”

“Jacques usta,” dedi Rym, “kralların şarabı, şurupları kadar acımasız değildir de ondan.”

VI

Küçük alev aylak aylak dolaşıyor

Gringoire, Bastille’den çıkınca Saint-Antoine Sokağı’nı tavladan kaçmış at hızıyla baştan başa geçti. Baudoyer Kapısı’na gelince meydanın ortasına dikilmiş taş haçın merdivenlerinde oturan siyah elbise ve kapüşonlu adamın yüzünü karanlıkta seçebiliyormuş gibi, o haça doğru yürüdü.

“Siz misiniz Üstat?” diye sordu.

Siyahlı şahıs ayağa kalktı.

“Lanet olsun! Tepemi attırıyorsunuz Gringoire. Saint-Gervais’nin kulesindeki adam, sabahın bir buçuğunu haber verdi.”

“Ama bu benim suçum değil,” dedi Gringoire, devriyenin ve kralın suçu. Az önce ucuz kurtuldum. Az kalsın asılacaktım. Bu benim kaderim herhalde.”

“Zaten hep kıl payı kurtulursunuz,” dedi adam. “Neyse çabuk olalım. Parolayı aldınız mı?”

“Düşünebiliyor musunuz Üstadım, Kral’ı gördüm! Yanından geliyorum. Çakşırı kaba bezden. Tam bir maceraydı...”

“Lanet olası laf ebesi! Senin macerandan bana ne? Haydutların parolasını öğrendin mi?”

“Öğrendim. Sakin olun. *Küçük alev aylak aylak dolaşıyor.”*

“İyi. Yoksa aralarından geçip kiliseye kadar gidemezdik. Haydutlar sokakları tutmuş. Bereket direnmeyle karşılaşmışlar galiba. Belki hâlâ vaktinde yetişebiliriz.”

“Evet Üstat. Fakat Notre-Dame’ın içine nasıl gireceğiz?”

“Bende kulelerin anahtarı var.”

“Peki, nasıl çıkacağız?”

“Manastırın arkasında Arsa’ya açılan küçük bir kapı var, onun da anahtarı bende, Arsa’dan sonrası da nehir. Oraya bu sabah bir kayık bağladım.”

“Az kalsın bir güzel asılıyordum!” diye tekrarladı Gringoire.

“Hadi çabuk! Gidelim!” dedi öteki.

İkisi hızlı hızlı Cité’ye doğru indiler.

VII

Châteaupers, yardıma koş!

Okur, Quasimodo’yu içinde bıraktığımız kritik durumu belki hatırlıyordur. Her yandan saldırıya uğrayan yiğit sağır, tüm cesaretini değilse de tüm kurtarma umudunu –kendini değil, zira kendini düşündüğü yoktu, çingene kızını kurtarma umudunu– kaybetmişti. Galeride şaşkın şaşkın koşuşturup duruyordu. Notre-Dame, haydutların eline geçmek üzereydi. Tam o sırada dörtnala gelen atların nal sesleri komşu sokakları doldurdu ve uzun bir meşale dizisiyle birlikte büyük bir süvari kolu doludizgin, kasırga gibi meydana daldı:

“Fransa! Fransa! Kırın soysuzları! Châteaupers yetiş! Valilik! Valilik!”

Haydutlar korku içinde gelenlere doğru döndüler.

Gürültüyü işitmeyen Quasimodo çekilmiş kılıçları, meşaleleri, mızrakların temrenlerini, başında Yüzbaşı Phœbus’ü, tanıdığı bütün bu süvari birliğini gördü; haydutların düştüğü şaşkınlığı, kimilerindeki dehşeti, kimilerindeki afallamayı gördü ve bu umulmadık yardımdan öylesine bir kuvvet devşirdi ki, galerinin parmaklığını aşmakta olan ilk saldırganları aşağı atmayı başardı.

Gerçekten de gelenler kralın özel birlikleriydi.

Haydutlar kahramanca savaştı. Kendilerini umutsuzca savundular. Saint-Pierre-aux-Bœufs Sokağı’nda yan taraftan, Parvis Sokağı’nda da arkadan sarılmışlardı, hâlâ saldırdıkları ve Quasimodo’nun savunduğu Notre-Dame’ ın önünde sıkışmış vaziyetteydiler; hem kuşatan hem kuşatılan olarak, daha sonra 1640 yılındaki ünlü Torino kuşatmasında, kuşattığı Prens Thomas de Savoie ile kendisini durduran Marki de Leganez arasında sıkışan, mezar taşında dendiği gibi “*Taurinum obsessor idem et obsessus*[225]” Kont Henri d’Harcourt’un garip durumundaydılar.

Tarafların birbirine saldırışı pek korkunç oldu. P. Mathieu’nün dediği gibi, göze göze göz dişe diş bir mücadele başladı. Ortalarında Phœbus de Châteaupers’in yiğitçe çarpıştığı kralın süvarileri kimseye aman vermiyor, kılıcın ucundan kurtulan ağzına yem oluyordu. İyi silahlı olmayan haydutlar saldırıyor, ısırıyorlardı. Erkekler, kadınlar, çocuklar atların sağrılarına ve göğüslerine atılıyor, dişleri ve tırnaklarıyla kediler gibi asılıyorlardı. Bir kısmı meşalelerle atlıların suratlarını dağlıyor, kimileri de boyunlarına çengel atarak çekip düşürüyor, düşenleri paramparça ediyorlardı.

Aralarından biri, elindeki kocaman parlak tırpanla uzun süre atların bacaklarını biçen biri, özellikle dikkati çekiyordu. Genizden gelen sesiyle bir şarkı söyleyerek durmadan tırpanını savurup çekiyor, her defasında çevresinde kesik kol bacaklardan geniş bir daire oluşuyordu. Bu şekilde, buğday tarlasını biçmeye girişen bir orakçının telaşsız yavaşlığı, baş sallayışı ve düzenli soluk alışıyla, atlıların en sık olduğu noktaya kadar ilerliyordu. Clopin Trouillefou idi bu. Bir arkebüz yaylım ateşine hedef olup devrildi.

Bu esnada evlerin pencereleri tekrar açılmıştı. Kralın adamlarının naralarını duyan komşular da işe karışmıştı ve

haydutların üzerine kurşun yağıyordu. Kilisenin önü, namlulardan çıkan alevlerin yer yer deldiği kalın bir duman örtüsü altındaydı. Notre-Dame'ın cephesi ile küçük pencere açıklıklarının bulunduğu çatı arasından birkaç soluk benizli ve çökük avurtlu hastanın olayı seyrettiği Hôtel-Dieu hayal meyal seçiliyordu.

Sonunda haydutlar direnmeyi bıraktı. Yorgunluk, iyi silahlarının olmaması, baskının verdiği korku, pencerelerden açılan ateş, kralın askerlerinin cesurca yüklenişi, bütün bunlar güçlerini kırdı. Saldıranların hatlarını yararak ve kilisenin önünde küme küme ceset bırakarak dört bir yöne doğru kaçıştılar.

Vuruşmaya bir an bile ara vermemiş olan Quasimodo bu bozgunu görünce dizlerinin üstüne çöktü ve ellerini göğe kaldırdı; sonra, sevinçten sarhoş, koştu, bir kuş hafifliğiyle, o kadar yiğitçe savunmuş olduğu odaya çıktı. Şimdi aklında bir tek düşünce vardı: ikinci kez kurtarmış olduğu kızın önünde de diz çökmek.

Ne var ki, içeri girince odayı boş buldu.

199. (Lat.) Taşların Yontulmasına Dair. (Y.N.)

200. (Fr.) Piskoposun yetkisinin altındaki konak. (Ç.N.)

201. (Fr.) Kralın yetkisinin altındaki konak. (Ç.N.)

202. (Lat.) Yiyecek, içecek, uyku, seks, her şeyde ölçülü olmaktır. (Ç.N.)

203. Elisli Pyrrhon (MÖ 360-272): Pyrrhon'culuk akımının kurucusu olan Eski Yunanlı filozoftur. (Y.N.)

204. (Lat.) Topluluk dışındakilerle evlenme (Du Breul). (Y.N.)

205. (Lat.) Öğretmenlerin öğretisi, öğrencilerin disiplini gevşiyor. (Y.N.)

206. Fransız şiirinde çok kullanılan on iki heceli bir nazım vezni. “Klasik “türü 6+6 (1 duraklı), “romantik” türü 4+4+4 (2 duraklı) şeklinde kuruludur. Hugo “baş romantik” olarak klasik türe taş atıyor. (Ç.N.)

207. (Fr.) Ölüler için çan çalıcılara. (Ç.N.)

208. (Fr.) Dama tahtası üzerinde zarla oynanan bir oyun. (Y.N.)

209. Saint-Wandrille Manastırı yakınındaki küçük Caillouville Şapeli, yüzlerce dinî heykelle tıka basa doluydu. (Y.N.)

210. (Lat.) Zincirden boşanmış bir halkın, halka has zincirden boşanması. (Y.N.)

211. (Lat.) Ne neşideler, ne çalgılar, ne şarkılar, ne ezgiler çalınıyor burada durmadan! Çalgıların bal gibi tatlı ilahileri, meleklerin en hoş ezgileri, neşidelerin en güzelleri duyuluyor. (Y.N.)

212. Aşağı yukarı 250 gram tutarında bir ağırlık birimi. (Y.N.)

213. Sözcüğün orijinali olan *mamelon*, hem “meme” hem “tepe, tümsek” anlamına gelir. (Y.N.)

214. (Lat.) Burun sahibi olmak herkese nasip olmaz. (Y.N.)

215. (Lat.) Cennette bir evin yarısı. (Y.N.)

216. (Lat.) Şarap aşırılık pınarı, sarhoşluk tam bir kargaşadır. (Y.N.)

217. (Lat.) Şarap bilge kişileri bile dininden döndürür. (Y.N.)

218. Bastille’deki Kral XI. Louis. (Y.N.)

219. (Eski Yunanca) On mahmuzlu. (Y.N.)

220. (Fr.) Canlı Ahlak. (Ç.N.)

221. (Lat.) Hiçbir sofra görevlisi ve hiçbir şişe sorumlusu olmadan. (Y.N.)

222. M.F. Guyard, Commynes’e göre bu deyimin, kafesleri değil kralın kimi mahpuslarının vuruldukları demirleri gösterdiğini belirtiyor. (Y.N.)

223. (Lat.) Nabız hızlı, kesik kesik, üfürümlü, düzensiz. (Y.N.)

224. (Fr.) Kötü. (Ç.N.)

225. (Lat.) Torino’nun hem kuşatanı hem kuşatılanı. (Y.N.)

On birinci kitap

On birinci kitap

I

Küçük patik

Haydutlar kiliseye saldırdığı sırada Esmeralda uykudaydı.

Çok geçmeden, kilisenin çevresinde gittikçe şiddetlenen uğultu ve kendisinden önce uyanmış olan keçinin melemeleri onu da uyandırmıştı. Yatağında doğrulup oturmuş, kulak kabartmış, etrafa bakınmış, sonra ışıklardan ve gürültüden korkuya kapılarak ne olduğunu görmek için hücreden dışarı fırlamıştı. Meydanın hali, hareketli görüntüsü, gece baskınının yarattığı kargaşa, karanlıkta hayal meyal seçilen ve bir kurbağa sürüsü gibi sıçrayıp duran bu iğrenç insan yığını, kalabalığın boğuk haykırışları, hızla akıp giden ve karanlıkta bataklıkların sisli yüzeyini yol yol delip geçen gece ışıkları gibi birbiriyle kesişen meşale alevleri, bütün bu sahne kızın üzerinde, Şabat ayini hayaletleri ile kilisenin taş canavarları arasında esrarengiz bir çarpışma oluyormuş gibi bir etki yaptı. Çocukluğundan beri kafası çingene obasının batıl inançlarıyla doldurulduğundan, ilk düşüncesi, geceye özgü garip varlıkları kötü eylemlerini gerçekleştirirken suçüstü yakaladığı oldu. O

zaman dehşet içinde koşup tekrar hücresine sığındı ve kerevetinde daha az korkunç bir kâbus diledi.

Yine de zihninde korkunun ilk sisleri yavaş yavaş dağılmıştı. Gürültünün gittikçe artmasından ve bütün bunların gerçek olduğuna dair başka birtakım ipuçlarından, hayaletler değil insanlar tarafından kuşatılmış olduğunu hissetmiş, o zaman korkusu artmamakla birlikte nitelik değiştirmişti. Halkın, kendisini sığınağından çekip çıkarmak için ayaklanmış olabileceği gelmişti aklına. Bir kez daha hayatını, umutlarını, hâlâ geleceğinde yeri olduğunu düşündüğü Phœbus'ü kaybetme fikri, zayıflığından ileri gelen derin hiçlik duygusu, tüm çıkışların kapalı oluşu, hiçbir desteğinin bulunmayışı, terk edilmişlik ve yalıtılmışlığı, bu düşünceler ve benzer binlercesi daha üstüne kâbus gibi çökmüştü. Diz çöküp başını kerevetine dayamış, ellerini başının üstünde kavuşturmuş, tedirginlik ve korku ürperişleri içinde hıçkırıklarla, çingene, putperest ve pagan olmasına karşın iyi kalpli Hıristiyan Tanrı'dan inayet dilemeye ve şu anki ev sahibi Meryem Ana'ya dua etmeye koyulmuştu. Zira insan hiçbir şeye inanmasa da, hayatta öyle anlar vardır ki, daima elinin altındaki tapınağın dinine mensup olur.

Aslında dua etmekten ziyade titreyerek gözü dönmüş kalabalığın gittikçe yaklaşan soluğundan yüreği buz keserek bu kudurganca saldırıdan hiçbir şey anlamadan, neler planlandığını, ne yapıldığını, ne istendiğini bilmeden, fakat korkunç bir sonucun geleceğini hissederek bu secde halinde uzun süre kaldı.

Bu kaygı içinde çırpınırken birden yanı başında birinin yürüdüğünü işitti ve döndü. Biri elinde bir fener tutan iki adam hücresine girmişti. Hafif bir çığlık attı.

"Korkmayın," dedi tanıdık gelen bir ses, "benim."

“Kim? Siz?..” diye sordu kız.

“Pierre Gringoire.”

Bu ad içini rahatlattı. Başını kaldırdı ve şairi tanıdı. Fakat yanında baştan ayağa örtülere sarınmış kapkara biri vardı ki, sessizliğiyle dikkatini çekti.

“Yaa!” dedi Gringoire sitem ediyormuş gibi, “Bakın Djali beni sizden önce tanıdı!”

Gerçekten de küçük keçi, Gringoire’ın adını söylemesini beklememiş, daha içeri girer girmez koşup sevgiyle dizlerine sürtünerek şairi sevgiye ve beyaz kıla boğmuştu, zira tüy dökme mevsimindeydi. Gringoire da onun okşayışlarına karşılık veriyordu.

“Şu yanınızdaki kim?” diye sordu çingene kızı alçak sesle.

“Endişelenmeyin,” dedi Gringoire, “dostlarımdan biridir.”

O zaman filozof fenerini yere koyarak, taşın üzerine oturdu ve Djali’yi kollarına alarak, coşkuyla ve yüksek sesle söylenmeye başladı: “Ohh! Bu pek zarif bir hayvan yahu, büyüklüğünden ziyade temizliğiyle övgüye layık; ama zeki, cingöz ve bir gramerci gibi bilgili! Hadi bakayım Djali’ciğim, o güzel numaralarını unuttun mu yoksa? Üstat Jacques Charmolue nasıl yapıyor?”

Siyahlı adam, cümlesini bitirmesine meydan vermedi. Gringoire’a yaklaşıp omzundan sertçe itti. Gringoire ayağa kalktı.

“Sahi,” dedi, “işimizin acele olduğunu unutuyordum. Ama Üstadım, bu, insanları böyle itip kakmak için bir sebep değildir. Sevgili güzel çocuğum, hayatınız tehlikede, Djali’ninki de... Sizi buradan almak istiyorlar. Biz dostunuzuz ve sizi kurtarmaya geldik. Bizi izleyin.”

“Doğru mu bu?” diye haykırdı kız, aklı başından gitmiş halde.

“Evet, tamamen doğru. Çabuk gelin!”

“Geleyim, geleyim de, söyler misiniz dostunuz niye hiç konuşmuyor?”

“Haa!” dedi Gringoire, “Anasıyla babası biraz tuhaf insanlarmış, onu böyle suskun yapmışlar da ondan.”

Esmeralda’nın bu açıklamayla yetinmesi gerekti. Gringoire, kızı elinden tuttu, arkadaşı feneri yerden aldı ve önden yürüdü. Korku genç kızın beynini uyuşturuyordu. Direnmeden yürüdü. Keçi de zıplayarak arkadan geliyordu; Gringoire’ı tekrar görmekten o kadar mutluydu ki, ikide bir boynuzlarını şairin bacaklarının arasına sokarak tökezlemesine sebep oluyordu.

“İşte hayat bu,” diye söyleniyordu filozof ne zaman düşecek gibi olsa, “çoğu kez bizi düşürenler en iyi dostlarımızdır!”

Hızla kulelerin merdivenini indiler, karanlık ve ıssızlığa boğulmuş; ama dışarıdaki gürültünün yankısıyla çın çın öten –bu, ürkünç bir tezat oluşturuyordu– kiliseyi baştan başa geçtiler ve Kırmızı Kapı’dan manastırın avlusuna çıktılar. Manastır terk edilmiş, Piskoposluk Kurulu üyeleri birlikte dua etmek üzere piskoposluğa kaçmışlardı. Avlu boştu; yalnız karanlık köşelere sinmiş birkaç ürkmüş uşak vardı. Bu avludan Arsa’ya açılan küçük kapıya yöneldiler, siyahlı adam üstündeki bir anahtarla kapıyı açtı. Okurlarımız Arsa’nın, Cité tarafından duvarlarla çevrili, doğuda kilisenin arkasında adanın ucunu teşkil eden, Notre-Dame rahip meclisine ait, nehre çıkıntı yapan bir toprak parçası olduğunu bilir. Burayı tamamen ıssız buldular. Gürültü patırtı şimdiden daha az duyulur olmuştu. Haydutların saldırısının uğultusu daha

boğuk ve daha az kulak tırmalayıcı olarak ulaşıyordu. Suyun akış yönünü izleyen serin rüzgâr, Arsa'nın ucuna dikili biricik ağacın yapraklarını oynatırken epeyce bir hışırtı çıkıyordu. Yine de tehlikenin çok yakınındaydılar. En yakınlarındaki binalar, piskoposluk ve kiliseydi. Piskoposluğun içinde büyük bir kargaşanın hüküm sürdüğü belli oluyordu. Karanlık kütlesinde ışıklar bir pencereden diğer pencereye gidip geliyordu; tıpkı bir tomar kâğıt yakıldığı zaman geride kalan kül yığınından parlak kıvılcımların sağa sola saçılması gibi... Yan tarafında ise üstünde yükseldikleri uzun sahınla birlikte arkadan görülen, kilise önünün büründüğü geniş kızıllıkta kapkara beliren, Notre-Dame'ın koskoca kuleleri, bir Kyklop demirci ocağının iki yanındaki devasa metal dikmelere benziyordu.

Dört bir yana doğru gözün görebildiği Paris, ışıkla karışmış bir karanlıkta titreşiyor gibiydi. Rembrandt'ın tablolarında böyle zeminlere rastlanır.

Fenerli adam doğruca Arsa'nın ucuna yürüdü. Orada, suyun tam kıyısında, ince tahtalarla birbirine tutturulmuş kazıklardan yapılma eski ve çürük bir çit vardı; bodur bir üzüm asması, bir elin açılmış parmaklarını andıran birkaç cılız dalıyla bu çite sarılmıştı. Arkada, bu çardağın gölgesinde, küçük bir kayık gizlenmişti. Adam Gringoire'a ve kıza binmelerini işaret etti. Keçi de onları izledi. Son olarak kendisi bindi, kayığı bağlayan halatı kesti, uzun bir çengelle kayığı iterek kıyıdan ayırdı, baş tarafa geçerek iki küreği kavradı ve bütün kuvvetiyle açığa doğru kürek çekmeye koyuldu. O noktada Seine'in akıntısı oldukça hızlıdır; adam, adanın burnundan uzaklaşmakta hayli güçlük çekti.

Kayığa biner binmez Gringoire'ın ilk yaptığı iş, keçiyi dizlerine oturtmak oldu. Kayığın arka tarafına yerleşmişti;

meçhul adamdan tarifsiz bir endişe duyan genç kız ise gelip şairin yanına oturarak ona sokuldu.

Filozofumuz kayığın hareket ettiğini hissedince ellerini çırptı ve Djali'yi boynuzlarının arasından öptü.

"Hele şükür!" dedi, "işte dördümüz de kurtulduk."

Sonra büyük bir düşünür edası takınarak ilave etti:

"Büyük teşebbüslerin mutlu sonunu, insan bazen talihe bazen de hileye borçludur."

Tekne ağır ağır sağ kıyıya doğru yol alıyor, genç kız belli etmediği bir korkuyla meçhul adamı gözlemliyordu. Adam, hırsız fenerinin ışığını perdelemişti; karanlıkta kayığın baş tarafında ancak bir hayalet gibi seçilebiliyordu. Hâlâ inik olan kapüşonu bir tür maske görevi görüyor, kürek çekerken kollarını her açışında, sarkan geniş siyah yenler bir çift büyük yarasa kanadını andırıyordu. Henüz tek kelime etmemiş, tek bir ses çıkarmamıştı. Kayıkta, yol alırlarken oluşan küçük dalgaların şıpırtısından ve gidip gelen küreklerin çıkardığı sesten başka ses duyulmuyordu.

"Doğrusu ya!" diye bağırdı birdenbire Gringoire, "Gece kuşuna dönüştürülen Askalafos gibi şen ve sevinçliyiz! Balıklara has bir sessizlik içindeyiz. Canına yandığım! Arkadaşlar, birileri bana bir şeyler söylese memnun olurum, ne yalan söyleyeyim! İnsan sesi, insan kulağına müzik gibi gelir. Bunu diyen ben değilim, İskenderiyeli Didymos'tur ve bunlar ünlü sözlerdir. Zira, elbette, İskenderiyeli Didymos sıradan bir filozof değildir. Bir söz, güzel yavrum, yalvarırım bana tek bir söz söyleyin. Sahi, garip ve pek şirin bir dudak büküşünüz vardı hani, onu hâlâ yapıyor musunuz? Biliyor musunuz ki, cancağızım, parlamentonun bütün sığınma yerleri üzerinde yetkisi vardır ve siz de Notre-Dame'daki odanızda büyük bir tehlike içindeydiniz? Heyhat! Küçük

sinekkuşu yuvasını timsahın ağzının içine yapıyor! – Üstadım, işte ay yine ortaya çıkıyor. İnşallah bizi fark etmezler! Elbette küçükhanımı kurtarmakla övgüye değer bir iş yapıyoruz; ama yine de yakalarlarsa bizi, Kral adına asarlar. Heyhat! İnsan eylemleri her zaman iki kulbundan tutulur. Sende taçlandırdıklarını bende mahkûm ederler. Catilina'yı kınayan bakarsınız Caesar'a hayran olur. Öyle değil mi Üstadım? Ne dersiniz bu felsefeye? Ben felsefeye doğuştan, içgüdüsel olarak vâkıfım, *ut apes geometriam*[226]. Şu işe bak! Kimse bana yanıt vermiyor! Amma da neşesiz tiplermişsiniz ikiniz de! Kendi kendime konuşmak zorunda kalıyorum. Tragedya sanatında biz buna monolog deriz. Canına yandığım! Sizi uyarıyorum ki az önce Kral XI. Louis'yi gördüm ve bu küfrü ondan aldım. Öyleyse canına yandığım! Cité'de hâlâ esaslı hırgür var. Huysuz ve kötü kalpli bir ihtiyar kral bu. Tamamen kürklere sarınmış. Düğün destanımın ücretini hâlâ bana borçlu, olsa olsa bu akşam beni astırmadı; yoksa her işimde ciddi biçimde engellenmiş olacaktım. Liyakatli insanlara karşı cimri. Köln'lü Salvianus'un *Adversus avaritiam*[227] adlı eserinin dört cildini okuması lazım. Gerçekten, edebiyatçılara karşı dar görüşlü bir kral, ayrıca pek barbarca zalimlikler de yapıyor. Halkın üzerinde, para emen bir sünger. Tasarrufu, bütün diğer organları zayıfladıkça şişen dalağı... Bu yüzden, zamanın kötülüğüne karşı şikâyetler, hükümdara karşı homurtulara dönüşüyor. Bu yumuşak başlı dindar hükümdarın saltanatında, darağaçları asılmışlardan çatırdıyor, kütükler kandan çürüyor, mahpushaneler aşırı dolu mideler gibi çatlıyor. Bu kralın bir eli alıyor, öbürü asıyor. Vergi Hanım'la Darağacı Bey'in savcısı sanki... Soylular saygınlıklarını yitiriyor, fakir fukara ise durmadan yeni yükler altında

eziliyor. Tahammül edilecek bir kral değil. Ben bu hükümdarı sevmedim. Ya siz Üstadım?”

Siyahlı adam, geveze şairin dırıltısına müdahale etmiyor, Cité’nin pruvasını bugün Saint-Louis Adası dediğimiz Notre-Dame Adası’nın pupasından ayıran dar ve şiddetli akıntıya karşı mücadeleye devam ediyordu.

“Aklıma gelmişken, Üstat!..” diye devam etti Gringoire aniden. “O kuduz haydutların arasından geçerek kilisenin önüne vardığımız sırada, saygıdeğer Başdiyakoz hazretleri, sağırınızın krallar galerisinin korkuluğuna çarparak kafasını ezdiği o zavallıyı fark etmişler miydi? Benim gözlerim pek iyi görmüyor, kendisini tanıyamadıydım. Kim olabileceğini biliyor musunuz acaba?”

Meçhul adam tek kelimeyle bile yanıt vermedi, fakat aniden kürek çekmeyi bıraktı, kolları kırılmış gibi yanlara sarktı, başı göğsüne düştü, Esmeralda adamın sarsılarak hıçkırdığını işitti ve kendisi de ürperdi. Bu hıçkırıkları daha önce de işitmişti.

Kendi haline bırakılan kayık birkaç dakika suyun akıntısına kapıldı. Ama siyahlı adam nihayet kendini topladı, kürekleri kavradı ve tekrar akıntıya karşı ilerlemeye koyuldu. Notre-Dame Adası’nın burnunu döndü ve Foin İskelesi’ne yöneldi.

“Ahh!” dedi Gringoire, “İşte şurada Barbeau Konağı.. Hey, Üstat, tuhaf açılar yapan şu siyah damlara bakar mısınız! Şuraya, aydedenin kabuğu kırılmış bir yumurta sarısı gibi ezilip yayıldığı şu alçak, örümcek ağını andıran, bulanık ve kirli bulut kümesinin altına?.. Güzel bir konaktır; ustalıklı bezemelerle zenginleştirilmiş küçük bir kubbenin taçlandırdığı bir şapeli vardır. Üstünde oya gibi işlenmiş kulesini görebilirsiniz. Bir gölcük, bir kuşhane, bir yankılık,

bir top oyunu sahası, bir labirent, bir vahşi hayvan kafesi ile Venüs'e pek hoş gelecek sık ağaçlı birçok gezinti yolundan ibaret çok hoş bir bahçe vardır. Ünlü bir prenses ile kültürlü ve çapkın bir Fransa başkumandanının zevklerine hizmet ettiği için *şehvet uyandıran* adı verilen malın gözü bir de ağaç. Heyhat! Biz zavallı filozoflar bir başkumandana göre neyiz ki? Bir lahana ve turp tarhı, Louvre'un bahçesine göre neyse o... Ama ne önemi var? Bizim için olduğu gibi ekâbirler için de hayat, iyi ile kötünün karışımıdır. Acı her zaman sevincin yanında, *spondaios* her zaman *daktylos*'un dibindedir[228]. Üstadım, bu Barbeau Konağı hikâyesini size anlatmam lazım. Trajik biçimde sona erdi de... 1319'da, Fransa krallarının en uzunu V. Philippe'in saltanatında oldu bu. Kıssadan çıkan hisse şu ki, nefsin ayartmaları zararlı ve habistir. Duyularımız güzelliğinden ne denli etkilenirse etkilensin, komşunun karısına gözümüzü fazla dikmeyelim. Zina ahlaksızca bir kavramdır. Başkasının şehvetine yönelik bir meraktır... Ohoo! Dinleyin, orada gürültü gittikçe artıyor!"

Gerçekten de Notre-Dame'ın çevresinde gürültü patırtı artıyordu. Kulak kabarttılar. Zafer naraları oldukça iyi işitiliyordu. Birdenbire askerlerin miğferlerini ışıldatan yüz meşale kilisenin bütün katlarına, kulelere, galerilere, payanda kemerlerinin altına dağıldı. Bu meşaleler bir şey arıyor gibiydi. Çok geçmeden, uzaktaki bu bağırışlar açık seçik olarak kaçaklara kadar ulaştı:

"Çingene nerde? Büyücüyü bulalım! Çingeneye ölüm!"

Zavallı kızın başı ellerinin üzerine düştü, meçhul adam da çılgın gibi kıyıya doğru küreklere asıldı. Bu esnada filozofumuz düşünüyor, keçiyi kollarında sıkıyor, belli etmeden çingeneden uzaklaşmaya çalışıyor, o ise elinde kalan

biricik sığınağa girmek ister gibi şaire gittikçe daha çok sokuluyordu.

Gringoire'ın son derece zalim bir ikilem içinde bulunduğu kesindi. *Mevcut kanunlara göre*, yakalandığı takdirde Djali'nin de asılacağını –Ah, zavallı Djali'cik!– bunun çok yazık olacağını, böyle eteğine yapışmış iki mahkûmun kendisi için fazla olduğunu, son olarak da zaten arkadaşının, çingeneyi üstlenmeye dünden razı olduğunu düşünüyordu. Kafasında bu düşünceler şiddetle çarpışıyor; Gringoire, İlyada'daki Jüpiter gibi, kâh kızdan kâh keçiden yana tutum alıyor ve yaşarmış gözlerle bir birine bir öbürüne bakarken dişlerinin arasından mırıldanıyordu:

"Ama ikinizi birden kurtaramam ki!.."

Nihayet bir sarsıntı, kayığın yanaştığını haber verdi. Cité hâlâ ürpertici bağrışlarla çınlıyordu. Meçhul adam kalktı, çingeneye doğru geldi ve inmesine yardım etmek için kolundan tutmak istedi. Kız onu itip Gringoire'ın yenine asıldıysa da, keçiyle meşgul olan şair de onu neredeyse itti. O zaman kız kendi başına sandaldan kıyıya atladı. Kafası o kadar karışıktı ki, ne yaptığını, nereye gittiğini bilmiyordu. Böylece bir süre, akan suya bakarak, şaşkın halde kaldı. Az çok kendine geldiği zaman, iskelede yabancıyla yalnız olduğunu gördü. Gringoire karaya çıkış anındaki karışıklıktan yararlanarak keçiyle birlikte sıvışmış, Grenier-sur-l'eau Sokağı'nın evleri arasında kaybolmuştu.

Zavallı çingene kızı, bu adamla yalnız kaldığını görünce ürperdi. Konuşmak, bağırmak, Gringoire'ı çağırmak istedi; ama ağzında dili kımıldamadı, dudaklarından hiçbir ses çıkmadı. Birdenbire meçhul adamın elini kendi elinin üzerinde hissetti. Soğuk ve kuvvetli bir eldi bu. Kızın dişleri takırdadı; benzi, yüzünü aydınlatan ay ışığından daha da

soluk bir renk aldı. Adam hiçbir şey söylemedi, kızı elinden tutarak hızlı hızlı Grève Meydanı'na çıkan yokuşu tırmanmaya başladı. Kız o anda, kaderin karşı konulmaz bir güç olduğunu belli belirsiz hissetti. Artık direnci kalmamıştı, adamın yürüyüşüne ayak uydurmak için koşarak çekilip götürülmesine izin verdi. O noktada rıhtım yukarı doğru tırmanmaktaydı; ama ona sanki yokuş aşağı iniyormuş gibi geliyordu.

Çevresine bakındı. Gelip geçen bir kişi bile yoktu. Rıhtım tamamen ıssızdı. Sadece kargaşanın devam ettiği, göğe bir kızıllığın yükseldiği Cité'de insanların koşuştuklarını hissediyor, gürültülerini duyuyordu; yalnızca Seine'in bir koluyla ayrılmış olduğu adadan, ölüm çığlıklarına karışmış olarak kendi adı da kulağına çalınıyordu. Paris'in kalan kısmı, etrafında büyük karanlık kütleler halinde yayılıyordu.

Bu sırada meçhul adam hâlâ aynı sessizlik ve aynı hızlı yürüyüşle onu sürüklüyordu. Kızcağız hafızasında, yürüdüğü yerlere ilişkin hiçbir ipucu bulamıyordu. Aydınlanmış bir pencerenin önünden geçerken biraz kuvvetini topladı, aniden dikildi ve bağırdı:

"İmdat!"

Evin sahibi olan şehirli, pencereyi açtı, gece gömleği ve kandiliyle gözüktü, rıhtıma aval aval baktı, kızın duyamadığı birkaç söz söyledi ve penceresini kapadı. Bu, sönen son umut ışığı oldu.

Siyahlı adam tek söz söylemedi; kızın elini sıkıca tutuyordu, şimdi daha hızlı yürümeye başladı. Kız direnmekten vazgeçti, gücü kırılmış durumda onu izledi.

Zaman zaman biraz kuvvet topluyor, bozuk kaldırımda tökezlediği ve koşarken soluk soluğa kaldığı için kesik kesik çıkan sesiyle soruyordu:

“Kimsiniz? Siz kimsiniz?”

Adam yanıt vermiyordu.

Böylece, hep rıhtım boyunca yürüyerek oldukça geniş bir meydana geldiler. Biraz ay ışığı vardı. Burası Grève Meydanı’ydı. Ortasında dikili duran, haça benzer siyah bir şey seçiliyordu. Bu darağacıydı. Kız bütün bunları tanıdı ve nerede bulunduğunu anladı.

Adam durdu, kıza doğru döndü ve kukuletasını kaldırdı. Kız, taş kesilmiş bir halde kekeledi:

“Aman Tanrım! Yine o, biliyordum!”

Bu, o rahipti; ay ışığının etkisiyle kendi kendisinin hayaleti gibi görünüyordu. Galiba bu ışıkta nesnelerin yalnızca hayaletleri görülebiliyor.

“Dinle,” dedi ve kız çoktan beri duymadığı bu sesin tınısıyla ürperdi. Adam devam etti. Sözlerini, derin iç sarsıntılarını ele veren kısa ve soluk soluğa duraklamalarla, kesik kesik telaffuz ediyordu. “Dinle. İşte buradayız ve sana diyeceklerim var. Burası Grève Meydanı. Gidilebilecek en uç nokta. Kader bizi birbirimize teslim ediyor. Ben senin canının, sen de benim ruhumun akıbetine karar vereceğiz. İşte bir yer ve bir gece ki, ötesi hakkında hiçbir şey görünmüyor. Öyleyse beni dinle. Sana anlatacağım... Bir kere sakın bana Phœbus’ünden bahsetme.” (Bunu söylerken yerinde duramayan biri gibi, kızı da sürükleyerek, sağa sola gidip geliyordu.) “Bana ondan bahsetme. Anlıyor musun? O adı anarsan ne yapacağımı bilemem; ama davranışım kesinlikle korkunç olur.”

Bunları söyleyince ağırlık merkezini bulmuş bir cisim gibi yeniden hareketsiz durdu. Fakat sözlerindeki telaş ve heyecan azalmamıştı. Sesi de gittikçe alçalıyordu.

“Böyle başını çevirme. Dinle beni. Bu ciddi bir iş. Önce ne olduğunu anlatayım. Yemin ederim, bunlara kimse gülemeyecek. Ne diyordum? Hatırlatsana!.. Ha! Seni darağacına gönderecek olan bir parlamento kararnamesi var. Az önce seni ellerinden aldım. Ama işte hâlâ peşindeler. Bak.”

Kolunu Cité’ye doğru uzattı. Gerçekten de orada aramaların sürdürüldüğü anlaşılıyordu. Uğultular yaklaşıyordu. Grève’in karşısındaki asayiş amirinin evi gürültü ve ışık içindeydi; karşı rıhtımda askerlerin ellerinde meşalelerle, “Çingene! Çingene nerde? Ölüm! Ölüm!” diye bağırarak koşuştukları görülüyordu.

“Görüyorsun ki senin peşindeler, yalan söylemiyorum. Ben seni seviyorum. Ağzını açma, nefret ettiğini söyleyeceksen hiçbir şey deme, daha iyi. Artık bunları dinlememeye kararlıyım. Az önce seni kurtardım. Bırak sözümü bitireyim. Seni kesin olarak da kurtarabilirim. Her şeyi hazırladım. İstemek sana kalmış. Nasıl istersen öyle yaparım.”

Aniden durdu.

“Hayır, söylenmesi gereken bu değil.”

Koşarak ve elini bırakmadığı kızı da koşturarak dosdoğru darağacına gitti, parmağıyla darağacını göstererek soğuk bir sesle konuştu:

“İkimizin arasında seçimini yap!”

Esmeralda, adamın elinden kurtuldu ve darağacının dibine çökerek bu uğursuz desteğe sarıldı. Sonra güzel başını kısmen çevirerek omzunun üstünden Rahip’e baktı. Çarmıhın dibindeki Kutlu Bakire’ye benziyordu. Rahip, parmağını hâlâ darağacına doğru uzatmış, bir heykel gibi duruşunu koruyarak olduğu yerde hareketsiz kalmıştı.

Nihayet çingene kızı konuştu:

“Bu bana sizden çok daha az dehşet ve tiksinti veriyor.”

O zaman adam yavaş yavaş kolunu indirdi ve mahvolmuş bir ifadeyle yere baktı ve mırıldandı:

“Şu taşlar konuşabilseydi, ‘İşte gerçekten zavallı bir adam’ derlerdi mutlaka...”

Tekrar konuşmaya başladı. Darağacının önüne diz çökmüş ve uzun saçlarının arasında kaybolmuş genç kız hiçbir şekilde karışmıyor, sözünü kesmiyordu. Rahip şimdi, yüz hatlarındaki kibirli sertlikle acı bir biçimde tezat teşkil eden yakarıcı ve yumuşak bir tonda konuşuyordu.

“Evet, ben sizi seviyorum. Ne yazık ki bu böyle. Acaba yüreğimi dağlayan bu ateşten hiçbir şey dışa yansımıyor mu? Heyhat! Gece gündüz, evet, gece gündüz dağlıyor beni bu ateş. Azıcık bir merhamete bile layık değil mi bu? Gecemi gündüzümü dolduran bir aşk, dedim ya, tam bir işkence. Ahh! Ne kadar acı çekiyorum bilsen, zavallı yavrum! İnanın, merhamete layık bir şey bu. Görüyorsunuz ki sizinle yumuşak konuşuyorum. Artık bana bu kadar dehşet ve nefretle bakmamanızı isterdim. Hem bir erkek, bir kadını seviyorsa bu onun suçu değildir! Acı bana Tanrım! Nasıl olur! Beni hiç bağışlamayacak mısınız? Ebediyen nefret mi edeceksiniz? Demek ki her şey bitti, öyle mi? Biliyor musunuz, beni kötü yapan, kendimden bile iğrendiren de işte bu! Bana bakmıyorsunuz bile! Ben böyle ikimizin ölümünün sınırında, ayakta ve titreyerek konuşurken belki de siz başka şeyler düşünüyorsunuz! Sakın ha bana o subaydan bahsetmeyin! Sizi sevdiğimi söylemek için dizlerinize kapanacak olsam; ayaklarınızı değil, çünkü istemezdiniz, ayaklarınızın altındaki toprağı öpecek olsam; çocuk gibi hıçkıra hıçkıra ağlasam; bağrımdan sözler değil kalbimi, ciğerimi söküp çıkarsam bile

bunların hepsi boşuna olurdu, öyle mi? Oysa ruhunuzda şefkat ve merhametten başka bir şey yok, yüzünüzden nezaket ve letafet fışkırıyor, tüm kişiliğinizle iyi kalpli, merhametli ve tatlı bir meleksiniz. Ama heyhat! Sadece bana karşı kötüsünüz. Ahh! Ne kötü bir kader!”

Yüzünü elleriyle sakladı. Genç kız ilk kez adamın ağladığını duydu. Böyle ayakta ve hıçkırıklarla sarsılırken, diz çökmüş halinden daha sefil, daha yalvarıcı görünüyordu. Bir süre böyle ağladı.

“Ne yapalım,” diye devam etti ilk gözyaşları dinince, “diyecek söz bulamıyorum. Oysa size ne diyeceğimi uzun uzun düşünmüştüm. Şimdiyse asıl belirleyici anda, tir tir titriyor, ürperiyor, beceremiyorum; ilahî bir şeyin bizi sarmaladığını hissediyor ve kekeliyorum. Ohh! Bana, kendinize acımazsanız şuraya kaldırıma yığılıvereceğim. İkimizi de böyle mahkûm etmeyin. Sizi ne kadar sevdiğimi bilseydiniz! Kalbimin nasıl bir kalp olduğunu!.. Ohh! Bunun tüm erdemlerden nasıl bir kaçış, nasıl bir umutsuzlukla kendi kendimi terk ediş olduğunu! Âlimim ama ilmi ayaklar altına alıyorum; asilzadeyim ama adımı lekeliyorum; rahibim ama dua kitabını şehvet yastığı yapıyor, Tanrımın yüzüne tükürüyorum! Bütün bunları senin için yapıyorum, büyücü! Senin cehennemine layık olmak için! Ama sen bu cehennemliği istemiyorsun! Ohh! Sana her şeyi söylemeliyim, daha fazlasını, daha dehşetli bir şeyi, evet, daha dehşetli!..”

Bu son sözleri telaffuz ederken adeta akli dengesini yitirmiş göründü. Bir an sustu, sonra güçlü bir sesle ve kendi kendine söylüyormuş gibi tekrar konuştu:

“Kabil, kardeşine ne yaptın?”

Yine bir sessizliğin ardından devam etti:

“Ona ne mi yaptım, Rabbim? Onu yanıma aldım, yetiştirdim, besledim, sevdim, neredeyse taptım ve onu öldürdüm. Evet Rabbim, az önce gözümün önünde, senin evinin taşlarına vura vura başını ezdiler ve bu benim yüzümden oldu, şu kadın yüzünden, onun yüzünden...”

Gözleri deli deli bakıyor, sesi gittikçe hafifliyordu; uzunca aralıklarla, son çınlayışı uzayan bir çan gibi, mekanik bir şekilde birkaç kez tekrarladı:

“Onun yüzünden... Onun yüzünden...”

Sonra, dudakları kımıldamakta olduğu halde ağzından ses çıkmaz oldu. Birdenbire çöken bir yapı gibi olduğu yere yığıldı ve başı dizlerinin arasında, hareketsiz kaldı.

Ayağını onun altından çekmeye çalışan genç kızın bir dokunuşuyla kendine geldi. Ellerini ağır ağır, çökmüş yanaklarından geçirdi ve ıslanan ellerine şaşkınlıkla baktı.

“Ne?” diye mırıldandı, “ağladım mı yoksa?”

Ve birden tarifsiz bir kaygıyla çingeneye döndü:

“Heyhat! Duygusuzca benim ağlayışımı seyrettiniz, değil mi? Yavrum, biliyor musun ki bu gözyaşları aslında lavdır? Demek ki doğruymuş! Nefret edilenin hiçbir şeyine acınmazmış. Öldüğümü görsen bile gülersin, değil mi? Ama ben senin öldüğünü görmek istemem! Bir söz! Bir tek affediş sözü! Beni sevdiğini söylemene lüzum yok, sadece ‘İsterdim’ de kâfi, seni kurtarayım. Yoksa... Ahh! Vakit geçiyor, kutsal her şey adına sana yalvarırım, o da seni isteyen şu darağacı gibi tekrar taş olmamı bekleme benden! İkimizin de kaderini elimde tuttuğumu, çılgın biri olduğumu –Bu korkunç bir şey!– birdenbire her şeyi elimden bırakabileceğimi, altımızda ise dipsiz bir uçurum bulunduğunu düşün! Orada, zavallı yaratık, benim düşüşüm ebediyete kadar senin düşüşünü

izleyecektir! Bir iyilik sözcüğü! Bir kelime söyle! Sadece bir kelime!”

Kız cevap vermek için ağzını açtı. Rahip, onun dudaklarından dökülecek belki de duygulu sözü duymak için tapınırcasına kızın önünde diz çöktü hemen. Esmeralda konuştu:

“Siz bir katilsiniz!”

Rahip deli gibi kızı kollarına aldı ve tüyler ürpertici bir şekilde gülmeye başladı.

“Pekâlâ, evet, katilim!” dedi ve sana sahip olacağım. “Mademki beni köle olarak istemiyorsun, efendi olarak alacaksın. Seni alacağım. Gizli bir yerim var, orada seni terbiye edeceğim. Beni izleyeceksin, beni izlemen gerek, yoksa seni ele veririm! Ya öleceksin güzelim ya da benim olacaksın! Rahibin olacaksın! Dininden dönmüş birinin olacaksın! Bir katile ait olacaksın! Hemen bu gece, anlıyor musun? Hadi, ne duruyorsun, sevinsene! Öp beni, çılgın! Ya mezar ya da benim yatağım!”

Gözleri kirli arzu ve kuduz öfkeden kıvılcımlar saçıyor, şehvetli dudakları genç kızın boynunu kızartıyordu. Kız onun kollarında çırpınıyor, o ise köpürmüş ağzıyla öpüyor, öpüyordu.

“Isırma beni, canavar!” diye bağırdı kız. “Ahh, iğrenç, kokmuş keşiş! Bırak beni! O pis kır saçlarını yolarım senin, tutam tutam suratına fırlatırım!”

Rahip kızardı, sarardı, sonra kızı bıraktı ve karamsar bir tavırla ona baktı. Kız galip geldiğini sanarak devam etti:

“Sana şunu diyorum: Ben Phœbus’üme aidim, Phœbus’ümü seviyorum ve yakışıklı olan Phœbus’tür! Sen Rahip, yaşlısın, çirkinsin! Defol git!”

Rahip, kızgın demirle dağlanmış gibi canhıraş bir çığlık kopardı.

“Öl öyleyse!” dedi dişlerini gıcırdatarak. Esmeralda onun korkunç bakışını gördü ve kaçmak istedi. Adam onu tekrar yakaladı, sarstı, yere fırlattı ve güzel ellerinden tutup sürükleyerek hızla Roland Kulesi’nin köşesine doğru yürüdü.

Oraya varınca kıza döndü:

“Son defa soruyorum, benim olmak istiyor musun?”

Kız sertçe cevap verdi:

“Hayır.”

O zaman Rahip yüksek sesle haykırdı:

“Gudule! Gudule! İşte çingene! Öcünü al!”

Genç kız aniden dirseğinden yakalandığını hissetti ve baktı. Duvardaki küçük pencereden çıkan bir deri bir kemik bir koldu bu; ama kendisini demir bir pençe gibi sımsıkı tutuyordu.

“Sıkı tut!” dedi Rahip. “Bu, kaçan çingene kızı. Sakın bırakma. Ben çavuşları çağırmaya gidiyorum. Asıldığını göreceksin.”

Bu acımasız sözlere gırtlaktan gelen bir kahkaha karşılık verdi duvarın gerisinden. “Hah, hah ha!” Kız, Rahip’in Notre-Dame Köprüsü’ne doğru koşarak uzaklaştığını gördü. O taraftan bir süvari birliğinin nal sesleri geliyordu.

Genç kız, kötü kalpli münzevi kadını hatırlamıştı. Dehşetten soluk soluğa, elinden kurtulmaya çalıştı. Kıvrandı, can havliye ve umutsuzca birkaç hamle yaptı; ama kadın kendisini olağanüstü bir kuvvetle tutuyordu. Zayıf ve kemikli parmakları kolunun çevresinde kasılıp etini morartıyor, parmak uçları birbirine değiyordu. Bu el sanki koluna perçinlenmişti. Zincirden, demir halkadan öte, bir duvardan çıkmış canlı ve akıllı bir kerpetendi bu.

Esmeralda bitkin düşerek duvara yaslandı ve o zaman ölüm korkusu benliğini sardı. Hayatın güzelliğini, gençliği, gökyüzünün maviliğini, doğanın görüntülerini, aşkı, Phœbus'ü, kaçan her şeyi ve yaklaşan her şeyi, kendisini ele veren Rahip'i, yolda olan celladı, hemen oracıktaki darağacını düşündü. O zaman dehşetin, iliklerine işlediğini hissetti ve münzevi kadının uğursuz kahkahasını işitti.

"Ha! Ha! Ha!" diyordu, "Asılacaksın!"

Can çekişircesine pencereye döndü ve parmaklıkların arasından çuval giyen kadının yırtıcı hayvan suratını gördü.

"Ben size ne yaptım?" diye sordu canı çekilmiş gibi.

Kadın cevap vermedi; kızgın ve alaycı, şarkı söyler gibi bir tonlamayla mırıldanmaya başladı:

"Mısırlı kız! Mısırlı kız! Mısırlı kız!"

Zavallı Esmeralda, karşısındakinin bir insan olmadığını anlayınca, başı önüne düştü, yüzü saçlarının altında kayboldu.

Münzevi kadın, çingenenin sorusu zihnine ancak bu kadar zaman sonra ulaşmış gibi, birdenbire haykırdı:

"Bana ne mi yaptın? Bunu mu soruyorsun? Ahh, bana yaptığın şey, çingene! Peki öyleyse dinle. Benim bir çocuğum vardı! Anlıyor musun? Bir çocuğum vardı! Bir çocuğum, diyorum! Küçük şirin bir kız! Ahh Agnès'im!" dedi kendini kaybetmiş bir halde ve karanlıkta bir şeyi öperek. "Ne oldu biliyor musun Mısırlı kız? Çocuğumu aldılar, çocuğumu benden çaldılar, çocuğumu yediler. Bana işte bunu yaptın."

Genç kız masaldaki kuzu gibi cevap verdi:

"Yazık! Ama o zaman belki ben doğmamıştım bile.

"Yoo, doğmuştun!" dedi münzevi kadın, "doğmuş olmalıydın. Sen de onlardandın. Yaşasaydı senin yaşında olacaktı! İşte böyle! On beş yıldır buradayım, on beş yıldır acı çekiyorum, on beş yıldır kafamı dört duvara vuruyorum. Onu

benden çalanlar çingeneler, diyorum sana, anlıyor musun? Ve onu çıtır çıtır yiyenler... Kalbin var mı senin? Düşün ki bu bir çocuk; oynayan, meme emen, uyuyan bir çocuk! Bir masum! İşte onu benden çaldılar ve öldürdüler! Ulu Tanrı iyi biliyor! Bugün sıra bende, bu kez ben çingene yiyeceğim. Ahh, şu demirler olmasaydı dişlerimi sana nasıl geçirirdim biliyor musun! Başım fazla büyük, aralarından geçmiyor. Zavallı yavrucak! Uyurken! Onu alırlarken uyanmış olsa bile çığlığı boşuna olurdu, ben orada değildim ki!.. Ahh, çingene anneler, çocuğumu yediniz! Gelin kendi çocuğunuzun halini görün!”

Bunun üzerine gülmeye ya da diş gıcırdatmaya koyuldu, zira bu çılgın yüzde bu iki şey birbirine çok benziyordu. Şafak sökmeye başlıyordu. Külrengi bir yansıma bu sahneyi belli belirsiz aydınlatıyor, meydanda darağacı gittikçe görünür hale geliyordu. Zavallı mahkûm, öbür taraftan, Notre-Dame Köprüsü yönünden, süvarilerin gürültüsünün yaklaştığını duyar gibi oluyordu.

“Hanımefendi!” diye haykırdı, saçı başı dağınık, kendini kaybetmiş, korkudan çıldırmış gibi, ellerini kavuşturup iki dizinin üstüne çökerek, “Hanımefendi, acıyın bana! Geliyorlar. Ben size hiçbir şey yapmadım. Gözünüzün önünde böyle korkunç bir şekilde ölümümü görmek mi istiyorsunuz? Kalbinizde merhamet vardır, buna eminim. Böyle ölmek çok korkunç. Bırakın kaçayım. Salıverin beni! Lütfen! Böyle ölmek istemiyorum!”

“Bana çocuğumu geri ver!” dedi münzevi kadın.

“Lütfen! Lütfen!”

“Çocuğumu geri ver!”

“Bırakın beni, Tanrı aşkına!”

“Çocuğumu geri ver!”

Genç kız bir kez daha, bitkin, yıkılmış, gözleri mezardaki ölününki gibi camlaşmış vaziyette yere çöktü.

“Heyhat!” diye kekeledi, “siz çocuğunuzu arıyorsunuz, bense anamı babamı.”

“Küçük Agnès’çiğimi bana geri ver!” diye devam etti Gudule. “Nerede olduğunu bilmiyor musun? Öyleyse öl! Bak sana anlatayım. Ben bir hayat kadınıydım, bir çocuğum vardı, çocuğumu benden çaldılar. Bunlar çingenelerdi. Görüyorsun ki ölmen lazım. Senin çingene annen, seni istemeye gelince ona şöyle diyeceğim: ‘Ey anne, şu darağacına bak! Ya da bana çocuğumu geri ver.’ Nerede olduğunu biliyor musun küçük kızımın? Dur bak sana göstereyim. İşte patiği, bana kalan biricik şeyi. Öbür tekinin nerede olduğunu biliyor musun? Biliyorsan söyle bana, dünyanın öbür ucunda bile olsa dizlerimin üstünde sürünerek aramaya giderim.”

Böyle konuşurken pencereden dışarı uzattığı öbür eliyle kıza küçük işlemeli patiği gösteriyordu. Ortalık artık, patiğin biçimi ve renkleri seçilecek kadar aydınlanmıştı.

“Gösterin bakayım şu patiği,” dedi genç kız zangır zangır titreyerek. “Tanrım, Tanrım!” Bir yandan da serbest eliyle boynunda taşıdığı yeşil boncuklarla süslü küçük keseyi açmaya çalışıyordu.

“Aç, aç!” diye homurdanıyordu Gudule, “Aç o şeytan muskanı!” Birdenbire sustu, bütün vücuduyla sarsıldı, ciğerlerinin ta dibinden gelen bir sesle korkunç bir çığlık kopardı:

“Kızım!”

Çingene keseden ötekinin tıpatıp aynı bir patik çıkarmıştı. Bu patiğe iliştirilmiş küçük bir parşömen parçacığında şu tılsım yazılıydı:

Bulduğunda bunun benzerini
Annen sana uzatacak kollarını.

Münzevi kadın, şimşek hızıyla iki patiği karşılaştırmış, parşömendeki yazıyı okumuş, sevinçten ışıyan yüzünü pencerenin parmaklığına yapıştırmış, bağırıyordu:

“Kızım! Kızım!”

“Anneciğim!” diye bağırdı çingene kızı da.

Burada, durumu tasvir etmekten vazgeçiyoruz.

Aralarında duvar ve demirler vardı.

“Ahh, şu duvar!” diye bağırıyordu kadın. “Ahh, onu görmek ama kucaklayıp öpememek! Elin! Elini ver bana!”

Genç kız kolunu parmaklığın arasından içeri uzattı, kadın bu elin üzerine atılarak dudaklarını yapıştırdı ve bu öpücükte kendini kaybetmiş gibi, öylece kaldı; tek hayat belirtisi ara sıra kalçalarını sarsan bir hıçkırıktı. Bu sırada, karanlıkta, sessizce, bir gece yağmuru gibi, seller gibi gözyaşı döküyordu. Zavallı ana bu tapılası elin üzerine, on beş yıldan beri bütün acılarının damla damla süzülüp biriktiği, içindeki derin ve kara gözyaşı kuyusunu seller halinde boşaltıyordu.

Birdenbire kalktı, uzun kır saçlarını eliyle alnının üstünden iki yana çekti, ve hiçbir şey söylemeden, iki eliyle pencere demirlerine yapışarak bir dişi aslanınkinden daha azgın bir öfkeyle çubukları yerinden oynatmaya çalıştı. Demirler dayandı. O zaman, hücrenin bir köşesinden yastık olarak kullandığı iri bir kaldırım taşını alarak öylesine şiddetle demirlere fırlattı ki, çubuklardan biri kıvılcımlar saçarak kırıldı. İkinci vuruşta, pencereyi koruyan eski demir haç bütünüyle parçalandı. O zaman parmaklığın paslı kırık parçalarını iki eliyle büküp aralayarak işi tamamladı. Bir

kadının ellerinin insanüstü bir güce sahip olduğu anlar da vardır.

Geçit açılınca –bu iş bir dakika bile sürmemişti– kızı belinden kavradığı gibi çekip hücreye aldı.

“Gel de seni uçurumdan çıkarayım!” diye mırıldanıyordu.

Kızı hücreye girince onu yavaşça yere bıraktı, sonra tekrar kucakladı ve sanki hâlâ küçük Agnès’çiğiymiş gibi kollarında taşıyarak sevinçli, sarhoş, çılgın vaziyette, bağırarak, şarkı söyleyerek, kızını öperek, onunla konuşarak, kahkaha atarak, gözyaşlarına boğularak, bunların hepsini aynı anda ve büyük bir coşkuyla yaparak, daracık odada gidip gelmeye başladı.

“Kızım! Kızım!” diyordu. “Kızımı buldum, işte burada. Merhametli Tanrı onu bana geri verdi. Hey, siz! Hepiniz gelin! Orada kimse var mı, gelsin kızımın yanımda olduğunu görsün? Aman Yarabbi, ne kadar da güzel! Ulu Tanrım, beni on beş yıl beklettin; ama onu bana böylesine güzel olarak geri vermek içinmiş. Demek ki çingeneler onu yememiş! Kim demişti bunu? Küçük kızım, yavrucuğum benim! Öp beni. Ahh, o iyi kalpli çingeneler! Çingeneleri seviyorum. Bu gerçekten sensin. Tevekkeli her geçişinde kalbim hopluyordu! Bense bunu nefret sanıyordum. Bağışla beni, Agnès’im, bağışla beni. Beni çok kötü kalpli buluyordun, değil mi? Ama ben seni seviyorum. Boynundaki o tılsımcığın, hâlâ üstünde mi? Bir bakalım. Evet, hâlâ orada. Ohh! Ne kadar güzelsin! Sana o güzel gözleri ben verdim küçükhanım. Hadi öp beni. Seni seviyorum. Başka annelerin çocuk sahibi olması benim için fark etmez, artık onlar umurumda değil. İsterlerse gelsinler. İşte benimki. İşte boynu, gözleri, saçları, eli. Bana bu kadar güzelini bulun bulabilirseniz. Ohh, size garanti

veririm, bu kızın bir sürü sevdalısı olacak! On beş yıl ağladım. Bütün güzelliğim çekip gitti ama dönüp ona gelmiş. Hadi, öp beni!”

Kızına, bütün güzelliği vurgu ve edasında olan bir sürü böyle saçma sapan şeyler söylüyor, zavallıyı utandıracak kadar giysilerini kurcalıyor, eliyle ipek saçlarını tarazlıyor, ayağını, dizini, alnını gözlerini öpüyor, kızın her şeyiyle adeta kendinden geçiyordu. Genç kız engel olmaya çalışmıyor, aralıklarla, alçak sesle ve olağanüstü bir tatlılıkla mırıldanıyordu:

“Anneciğim!”

Kadın sözlerine ikide bir öpücüklerle ara vererek devam ediyordu:

“Bak kızım, görüyorsun ya, bundan sonra seni çok seveceğim. Buradan gideceğiz ve çok mutlu olacağız. Memlekette, Reims’te, ailemden kalma küçük bir yer var. Biliyorsun değil mi, Reims? Yoo, hayır, bilmiyorsun, o zaman çok küçüktün. Dört aylıkken ne kadar güzel olduğunu bilseydin! Yedi fersah ötedeki Epernay’den merak edip görmeye geldikleri minicik ayakların vardı. Bir tarlamız ve bir evimiz olacak. Seni kendi yatağımda yatıracağım. Tanrım! Tanrım! Kim inanırdı kızıma kavuşacağıma?”

“Oh, anneciğim!” dedi, heyecanı arasında nihayet konuşacak kadar kuvvet bulan genç kız, “Çingene kadın bana demişti zaten. Bizimkilerden geçen yıl ölen iyi kalpli bir kadın vardı, bana sütanne gibi bakardı. Bu keseciği de boynuma o asmıştı. Bana hep şöyle diyordu: ‘Yavrum, bu takıyı iyi sakla. O bir hazinedir. Sana anneni bulduracak. Anneni boynunda taşıyorsun.’ O çingene olacakları önceden söylemişti.”

Çuval giyen kadın kızını tekrar bağrına bastı.

“Gel seni öpeyim! Ne kadar kibarca söylüyorsun! Memlekete dönünce küçük patikleri, kilisede bir Çocuk İsa’ya giydiririz. Bunu merhametli Kutlu Meryem’e borçluyuz. Tanrım! Ne kadar da güzel bir sesin var! Demin bana bir şey söylerken kulağıma müzik gibi geliyordu. Ahh! Yarabbi, ulu Tanrım! Çocuğuma kavuştum! Ama bütün bu hikâye inanılır şey mi? İnsan hiçbir şeyden ölmüyor demek, ben sevinçten ölmediğime göre!”

Sonra tekrar el çırpmaya, gülmeye ve bağırmaya başladı:

“Artık mutlu olacağız!”

Tam o anda oda, silah şakırtıları ve Notre-Dame Köprüsü yönünden gelerek rıhtım boyunca gittikçe yaklaşan atların nal sesleriyle çınladı. Kız büyük bir korkuyla çuval giyen kadının kollarına atıldı.

“Kurtar beni! Kurtar beni anneciğim! İşte geliyorlar!”

Kadın sarardı.

“Hey Tanrım! Ne diyorsun sen? Unutmuştum! Birileri peşindeydi! Ne yaptın ki?..”

“Bilmiyorum,” dedi zavallı çocuk, “ama ölüme mahkûm edildim.”

“Ölüme ha!” dedi Gudule, yıldırım çarpmış gibi sendeleyerek. “Ölüme ha!” diye tekrarladı ağır ağır, gözlerini kızına dikerek.

“Evet anneciğim,” dedi aklı başından gitmiş genç kız, “beni öldürmek istiyorlar. İşte beni almaya geliyorlar. Şu darağacı benim için! Kurtar beni! Kurtar beni! Geliyorlar! Kurtar beni!”

Münzevi kadın birkaç saniye taş kesilmiş gibi haraketsiz kaldı, sonra inanmamış gibi başını salladı ve aniden bir kahkaha kopardı; ama bu geri gelmiş olan eski korkunç gülüşüydü:

“Hah, hah ha! Yoo! Bu dediğin bir rüya senin!.. Şu işe bak! Onu kaybedeceğim, yokluğu on beş yıl sürecek, tekrar bulacağım, varlığı bir dakika sürecek! Ve onu benden tekrar alacaklar! Şimdi, tam büyümüş ve güzelleşmiş olduğu, benimle konuştuğu, beni sevdiği anda, gelip onu yiyecekler, hem de benim gözümün önünde, annesi olan benim gözümün önünde, öyle mi? Yoo! Böyle şeyler olamaz. Merhametli Tanrı bunlara izin veremez.”

Bu sırada nal sesleri kesilir gibi oldu ve uzaktan gelen bir sesin şöyle dediği duyuldu:

“Bu taraftan, Mösyö Tristan! Rahip onu Fare Deliği’nde bulacağımızı söyledi. Bunun üzerine tekrar at gürültüleri duyuldu.”

Münzevi kadın umutsuz bir çığlıkla yerinden doğruldu.

“Kaç, yavrum, kaç, kendini kurtar! Her şeyi hatırlıyorum. Haklısın, ölüm bu! Dehşet! Lanet! Kaç!”

Başını pencereden uzattı ve hemen geri çekti.

“Dur!” dedi alçak, sert ve kasvetli bir sesle, yarı ölü halindeki kızın elini çırpınışla sıkarak. “Dur! Soluk alma! Her yerde asker var. Çıkamazsın, ortalık fazla aydınlık.”

Gözleri kuruydu, alev alev yanıyordu. Bir an hiçbir şey söylemeden öylece durdu. Ancak geniş adımlarla hücreyi arşınlıyor, zaman zaman durup kır saçlarından bir tutam yoluyor, sonra dişlerinin arasına alıp parçalıyordu. Birdenbire şöyle dedi:

“Yaklaşıyorlar. Onlarla konuşacağım. Şu köşeye saklan, seni göremezler. Onlara kaçtığını söylerim, seni bıraktığımı söylerim, yeminle!”

Hâlâ kucağında taşıdığı kızını hücrenin dışarıdan görülemeyen bir köşesine koydu. Onu oturttu, ne eli ne ayağı karanlık bölgenin dışına çıkmayacak şekilde yerleştirdi, siyah

saçlarını çözüp beyaz gömleğini gizlemek için üstüne yaydı, önüne biricik mobilyaları testisiyle kaldırım taşını koydu; bunların onu saklayacağını düşünüyordu. Bu iş bitince daha sakinleşmiş olarak diz çöküp dua etti. Yeni sökmüş olan şafak henüz Fare Deliği'nin birçok yerini aydınlatamıyor, köşeler karanlıkta kalıyordu.

O anda Rahip'in sesi, o cehennemden gelen ses, bağırarak hücrenin çok yakınından geçti: "Bu taraftan, Yüzbaşı Phœbus de Châteaupers!"

Bu sesi, bu adı işiten, köşesine büzülmüş Esmeralda bir hareket yaptı.

"Kıpırdama!" dedi Gudule.

Sözünü yeni bitiriyordu ki, insan, kılıç ve at gürültülerinin yarattığı kargaşalık hücrenin çevresinde sona erdi. Anne hemen yerinden kalkarak, görüşü kapamak üzere penceresinin önünde yer aldı. Yaya ve atlı olmak üzere kalabalık bir silahlı adam grubunun Grève Meydanı boyunca dizilmiş olduğunu gördü. Birliğe kumanda eden kişi atından indi ve ona doğru geldi.

"Kocakarı," dedi çirkin suratlı bu adam, "asmak için bir cadıyı arıyoruz; senin yanında olduğunu söylediler."

Zavallı ana becerebildiği en kayıtsız ifadeyi takınarak cevap verdi:

"Ne demek istediğinizi pek anlayamadım."

Öbürü söylendi:

"Kahretsin! Ne zırvalıyordu öyleyse o ödlek Başdiyakoz bozuntusu? Nerde şimdi o?"

"Monsenyör," dedi bir asker, "ortadan kaybolmuş."

"Bana bak ihtiyar kaçık," dedi kumandan, "bana yalan söyleme. Sana bir cadı teslim edilmiş, tutasın diye. Onu ne yaptın?"

Kadın kuşku uyandırmamak için her şeyi inkâr etmeyi doğru bulmadı, dargın ama içten bir tavırla cevap verdi:

"Az önce elime tutuşturulan uzun boylu genç kızdan bahsediyorsanız, şunu söyleyebilirim: Elimi ısırdı, ben de koyverdim gitti. Bu kadar. Şimdi beni rahat bırakın."

Kumandan düş kırıklığına uğramış gibi yüzünü buruşturdu.

"Bana yalan söylemeye kalkma, moruk hayalet," dedi. "Bana Münzevi Tristan derler, ben kralın ahbabıyım. Münzevi Tristan, duyuyor musun?" Ve Grève Meydanı'nda göz gezdirerek ilave etti:

"Buralarda bilinen bir addır bu."

Umutlanmaya başlayan Gudule de alttan almadı:

"Münzevi Şeytan bile olsaydın sana diyecek başka sözüm olmazdı, ayrıca senden korkmazdım da."

"Hay Tanrı belanı versin, ne kocakarıymış bu yahu! Demek cadı kız kaçtı ha? Peki ne tarafa gitti?"

Gudule umursamaz bir tavırla cevap verdi:

"Sanırım Mouton Sokağı'na doğru."

Tristan başını çevirdi, birliğe tekrar yola koyulmaya hazırlanmasını işaret etti. Kadın rahat bir nefes aldı. Fakat birdenbire okçunun biri lafa karıştı:

"Monsenyör, cadaloza pencere demirlerinin neden böyle kırık ve eğri büğrü olduğunu sorsanıza."

Bu soru zavallı ananın yüreğine tekrar korku saldı. Fakat yine de soğukkanlılığını kaybetmedi:

"Onlar çoktan beri öyleydi," dedi kekeleyerek.

"Yok canım!" dedi okçu, "daha dün insanın dinî duygularını harekete geçiren güzel siyah bir haç vardı orada."

Tristan, kadına yan yan baktı.

"Galiba kocakarının kafası karışıyor!"

Talihsiz kadın, her şeyin kendi dik duruşuna bağlı olduğunu hissetti ve içinden hiç gelmediği halde, kötü kötü gülmeye başladı. Analarda böyle güçler vardır.

“Hadi canım sen de!” dedi, “Bu adam sarhoş. Bir yıldan fazla oluyor, bir taş arabası geri geri gelirken pencereme çarptı ve demirleri bu hale getirdi. Hatta arabacıya bir güzel sövüp saydım!”

“Doğru,” dedi bir başka okçu, “ben de oradaydım.”

Her zaman, her yerde, her şeyi görmüş insanlar bulunur. Okçunun bu umulmadık tanıklığı, bu sorgulamayla bir uçurumun üstünden bıçak sırtında geçmekte olan kadını canlandırdı. Fakat umutla endişe arasında sürekli gidip gelmeye mahkûmdu zavallı.

“Eğer bunu bir araba yapmış olsaydı,” dedi birinci asker, “demir çubukların uçları içeri doğru kıvrılmış olurdu, oysa şimdi dışarı doğru dönmüş.”

“Hele hele!” dedi Tristan, askere, “Bir Châtelet soruşturmacısının hamuru varmış sende! Kocakarı, buna ne diyeceksin?”

İyice umutsuzluğa kapılan kadıncağız, gözyaşlarına da hâkim olamayarak, acıklı bir sesle haykırdı:

“Tanrım! Monsenyör, size yemin ederim ki bu demirleri bir araba kırdı. İşittiniz işte, şu adam da olayı görmüş. Hem sonra, çingenenizle bunun ne alakası var?”

“Hımm!” diye homurdandı Tristan.

“Baksanıza,” dedi güvenlik başmuhafızının iltifatından gururu okşanan asker, “demirler belli ki daha yeni kırılmış!”

Tristan başını salladı. Kadının benzi sarardı.

“Ne kadar zaman oldu demiştin, şu araba kazasından beri?”

“Bir ay, belki on beş gün, ne bileyim Monsenyör. Unutttum gitti.”

“Önce, bir yıldan fazla oluyor demişti,” diye dikkat çekti asker.

“Durum kuşkulu,” dedi güvenlik başmuhafızı.

Hâlâ pencereye yapışık duran ve bu kuşku yüzünden adamların başlarını uzatıp içeriyi kolaçan etmelerinden korkan kadıncağız haykırdı:

“Monsenyör!” diye haykırdı. “Monsenyör! Size yemin ederim, bu demirleri bir araba kırdı. Cennetin kutlu melekleri üstüne yemin ederim. Eğer kıran bir araba değilse Tanrı’yı inkâr etmiş olayım, ebediyen cehennemde yanayım!”

“Çok hararetli yemin ediyorsun!” dedi Tristan, araştırıcı gözlerini kadına dikerek.

Zavallı kadın özgüveninin gittikçe kaybolduğunu hissediyordu. Beceriksizce davranır hale gelmişti ve söylenmesi gereken şeyleri söylemediğini dehşetle fark ediyordu.

Bu sırada bir asker bağırarak geldi:

“Monsenyör, cadaloz yalan söylüyor. Büyücü kız, Mouton Sokağı’na doğru kaçmamış. Sokağın zinciri bütün gece geriliymiş, zincir bekçisi de kimsenin geçtiğini görmemiş.”

Yüzü gittikçe tehditkâr bir ifadeye bürünen Tristan kadına döndü:

“Buna ne diyeceksin?”

Kadın bu yeni aksilik karşısında pes etmemeye çalıştı:

“Bilmiyorum Monsenyör, herhalde yanılmışım. Aslında nehrin karşı tarafına geçtiğini sanıyorum.”

“Bu tam aksi istikamet,” dedi güvenlik başmuhafızı. “Zaten aranmakta olduğu Cité’ye geri dönmek istemesi de

pek akla yakın görünmüyor. Yalan söylüyorsun kocakarı!”

“Hem sonra,” diye ekledi birinci asker, “ne bu yakada ne öbür yakada kayık var.”

Kadın, geri adım atmamak için direniyordu:

“Yüzerek geçmiştir,” diye cevap verdi.

“Kadınlar yüzer mi?” dedi asker.

“Lanet olsun! Yalan söylüyorsun acuze, yalan söylüyorsun!” diye devam etti Tristan öfkeyle. “İçimden bir ses o büyücüyü bırakıp seni asmamı söylüyor. Seni on beş dakika sorguya çeksem bülbül gibi ötersin. Hadi bakalım! Bizimle geliyorsun.”

Kadın hevesle bu sözlere sarıldı.

“Nasıl isterseniz Monsenyör. Öyle olsun. Dediğinizi yapın. Sorgu mu dediniz? Ben razıyım. Götürün beni. Çabuk, çabuk! Hemen gidelim.”

“Bu sırada kızım da kaçar,” diye düşünüyordu.

“Vay canına!” dedi güvenlik başmuhafızı, “İşkence sehpasına gitmek için bu ne heves böyle! Bu delinin ne yapmaya çalıştığını hiç anlamıyorum!”

Kır saçlı yaşlı bir devriye çavuşu öne çıkıp güvenlik başmuhafızına şöyle dedi:

“Sahiden delidir, Monsenyör. Çingeneyi bıraktıysa bile bunu kasten yapmamıştır, çünkü çingeneleri hiç sevmez. On beş yıldır devriye gezerim, her akşam çingene karılarına bitmez tükenmez hakaretlerle lanet okuduğunu işitirim. Peşinde olduğumuz kişi de tahmin ettiğim gibi şu keçisi de olan küçük dansözse ondan özellikle nefret eder.”

Gudule de kendini zorlayarak tekrarladı:

“Evet, özellikle ondan.”

Devriye askerlerinin topluca bunu onaylaması, yaşlı çavuşun dediklerini Tristan’a doğrulamış oldu. Kadının

ağzından işe yarar bir bilgi almaktan umudunu kesen Münzevi Tristan ona sırtını döndü; kadın tarifsiz bir kaygı içinde, adamın ağır ağır atına yöneldiğini gördü.

“Haydi,” diyordu dişlerinin arasından, “tekrar yola düzülelim! Aramaya devam edelim. O çingene asılmadıkça bana uyku yok.”

Yine de atına binmeden evvel bir süre tereddüt etti. Gudule onun, avın inini yakınlarda hisseden ve uzaklaşmaya direnen av köpeği tavırlarıyla meydanın çevresinde dolandığını gördükçe hayatla ölüm arasında gidip geliyordu. Tristan nihayet başını iki yana salladı ve atına atladı. Gudule’ün iyice sıkışmış yüreği ferahladı; adamların gelişinden beri bakmaya cesaret edemediği kızına bir göz atarak, alçak sesle, “Kurtuldu!” dedi.

Bütün bu zaman zarfında zavallı çocuk, kıpırdamadan, soluk bile almadan, karşısına dikilmiş duran ölüm düşüncesiyle, köşesinde büzülmüştü. Gudule ile Tristan arasında geçen sahneden hiçbir şey kaçırmamış, annesinin korku ve kaygılarının hepsi onda da yankısını bulmuştu. Kendisini uçurumun üstünde asılı tutan ipin ikide bir de çatırdadığını işitmiş, belki yirmi kez ipin koptuğunu görür gibi olmuştu. Şimdi nihayet soluk almaya, sağlam zemine bastığını hissetmeye başlıyordu. O sırada bir sesin güvenlik başmuhafızına şöyle dediğini işitti:

“Hey, Sayın güvenlik başmuhafızım! Büyücü asmak benim gibi asker adamların işi değil! Ayaktakımının hakkından gelindi. Sizi işinizle baş başa bırakıyorum. Gidip bölüğüme katılmama bir diyeceğiniz yoktur herhalde, zira kumandansız kaldı da...”

Bu ses Phœbus de Châteaupers’in sesiydi. Bunu duyan kızın ruhunda kopan fırtınaları anlatmak mümkün değil.

Demek dostu, koruyucusu, desteği, sığınağı, Phœbus'ü oradaydı ha! Kalktı ve annesinin engellemesine fırsat vermeden bağırarak pencereye atıldı:

"Phœbus! Buradayım Phœbus'üm! Yardım et!"

Oysa Phœbus artık orada değildi. Dörtnala Coutellerie Sokağı'nın köşesini dönmüştü. Fakat Tristan henüz gitmemişti.

Münzevi kadın adeta kükreyerek kızının üzerine yürüdü, tırnaklarını boynuna geçirerek hoyratça pencereden geri çekti. Kaplanlaşmış bir anne pek ince eleyip sık dokumaz. Ne var ki geç kalmış, olan olmuş, Tristan da her şeyi görmüştü.

Bütün dişlerini ortaya çıkaran ve suratını bir kurt suratına benzeten bir kahkahayla haykırdı:

"Bakın hele! Meğer fare kapanında bir değil iki fare varmış!

"Ben anlamıştım," dedi asker.

Tristan, askerin omuzuna vurdu:

"Aferin, iyi kediymişsin! Tamam, haydi!" diye ilave etti, "Henriet Cousin nerde?"

Ne kıyafet ne de suret bakımından askere benzemeyen biri, askerlerin arasından çıktı. Yenleri deriden, yarı gri yarı kahverengi bir giysisi, düz saçları ve iri elinde de bir kangal kalın ip vardı. Tristan'ın XI. Louis'ye eşlik ettiği gibi, bu adam da her yerde Tristan'a eşlik ederdi.

"Dostum," dedi Münzevi Tristan, "sanırım aradığımız büyücü kadın burada. Bana onu asıvereceksin. Merdivenin yanında mı?"

"Şurada, Direkli Ev'in sundurmasının altında bir tane var," dedi adam.

"İşi şu darağacında mı yapacağız?" diye devam etti, taş darağacını göstererek.

“Evet.”

“Ohoo!” dedi adam güvenlik başmuhafızınınkinden daha hayvansı kaba bir gülüşle, desenize pek fazla yol yürümemiz gerekmeyecek.

“Çabuk ol!” dedi Tristan. Sonra gülersin.

Bu esnada, Tristan’ın kızını görmesinden ve tüm umutların yitmesinden beri, münzevi kadın henüz tek söz söylememişti. Zavallı çingeneyi yarı ölü halde odanın köşesine atmış, tekrar pencereye gelerek iki elini iki pençe gibi tepe pervazının köşesine dayamıştı. Bu vaziyette, tekrar yırtıcılaşmış ve çılgınlaşmış bakışlarını korkusuzca askerlerin üzerinde gezdirdiği görülüyordu. Henriet Cousin hücreye yaklaştığı sırada, ona öyle vahşi bir ifadeyle baktı ki, adam irkilip geri çekildi.

“Monsenyör,” dedi, güvenlik başmuhafızının yanına dönerek, “hangisi alınacak?”

“Genç olanı.”

“Bu iyi, çünkü yaşlısını almak zor görünüyor.”

“Vah zavallı keçili küçük dansöz!” dedi yaşlı devriye çavuşu.

Henriet Cousin pencereye tekrar yaklaştı. Ananın bakışları karşısında gözlerini indirdi. Oldukça çekingen bir tavırla, “Hanımefendi,” dedi.

Kadın çok alçak ama çok öfkeli bir sesle adamın sözünü kesti:

“Ne istiyorsun?”

“Sizi değil,” dedi adam, “ötekini.”

“Hangi ötekini?”

“Genç olanı.”

Kadın, başını iki yana sallayarak bağırmaya başladı:

“Kimse yok! Kimse yok! Kimse yok!”

“Var!” dedi cellat, “Siz de pekâlâ biliyorsunuz. İzin verin genci alayım. Size kötülük etmek istemiyorum.”

Kadın garip bir sırıtışla şöyle cevap verdi:

“Yaa! Demek bana kötülük etmek istemiyorsun!”

“Ötekini bana bırakın, hanımefendi; bunu sayın güvenlik başmuhafızımız istiyor.”

Kadın deli gibi tekrarladı:

“Burada kimse yok!”

“Elbette var!” dedi cellat. “Hepimiz gördük, iki kişiydiniz.”

“Bak öyleyse!” dedi kadın kötü kötü gülerek. “Sok kafanı pencereden içeri.”

Gözü, annenin tırnaklarına kayan cellat buna cesaret edemedi.

“Acele etsene!” diye bağırdı Tristan. “Birliğini Fare Deliği’nin etrafına çember şeklinde yerleştirmiş, kendisi at üstünde darağacının yanında duruyordu.”

Henriet ne yapacağını bilmez halde bir kez daha güvenlik başmuhafızının yanına döndü. İp kangalını yere bırakmış, şapkasını beceriksizce elinde çevirip duruyordu.

“Monsenyör,” dedi, “nereden girelim?”

“Kapıdan.”

“Kapı yok.”

“Pencereden.”

“Çok dar.”

“Genişlet öyleyse!” dedi Tristan öfkeyle. “Kazman yok mu?”

Ana, hâlâ mağarasında tetikte, öylece bakıyordu. Artık hiçbir şey ümit etmiyor, ne istediğini bilmiyor, fakat kızının elinden alınmasını istemiyordu.

Henriet Cousin, Direkli Ev'in sundurmasından, kızı ipe çekmek için gerekli alet edevat sandığını almaya gitti. Aynı zamanda seyyar merdiveni de çıkarıp hemen darağacına dayadı. Güvenlik muhafızlığından beş-altı kişi küskü ve levyelerle silahlandılar, Tristan da onlarla birlikte pencereye yöneldi.

"Kocakarı," dedi Tristan sert bir sesle, "o kızı bize iyilikle teslim et."

Kadın, insan bir şeyi anlamayınca nasıl bakarsa öyle baktı.

"Amma da iş yahu! Neyin var senin be kadın, neden o cadıyı, Kral'ın emri uyarınca asmamızı engellemeye çalışıyorsun?"

Zavallı, o vahşi hayvan gülüşüyle gülmeye başladı.

"Neyim mi var? Kızım o benim!"

Bu kelimeyi telaffuz ediş tarzı Henriet Cousin'e varıncaya kadar herkesi ürpertti.

"Buna üzüldüm," dedi Tristan, "fakat ne yapalım, Kral böyle istiyor."

Kadın daha da korkunç bir kahkaha atarak bağırdı:

"Bana ne senin kralından? O benim kızım diyorum sana!"

"Duvarı delin," dedi Tristan.

Yeterince geniş bir delik açmak için pencerenin altından bir sıra taşı sökmek kâfi geliyordu. Ana, küskü ve levyelerin kalesini yıkmakta olduğunu işitince, tüyler ürpertici bir çığlık kopardı, sonra müthiş bir hızla hücresinin içinde dört dönmeye başladı. Bu, içinde yaşadığı kafesin ona vermiş olduğu bir yırtıcı hayvan alışkanlığıydı. Artık hiçbir şey demiyor, fakat gözleri alev alev yanıyordu. Askerlerin bile yürekleri buz kesiyordu.

Aniden kaldırım taşını aldı ve kahkaha atarak iki eliyle çalışanlara fırlattı. Elleri titrediği için doğru fırlatamadığı taş kimseye isabet etmedi ve Tristan'ın atının ayakları dibine gelip durdu. Kadın dişlerini gıcırdattı.

Bu esnada, güneş henüz doğmamış olduğu halde, ortalık tamamen aydınlanmış ve Direkli Ev'in köhne bacaları güzel pembe bir renge bürünerek hoş bir görüntü almıştı. Büyük şehrin en erkenci pencerelerinin neşeyle açıldığı saatti bu. Halktan bir-iki kişi, eşeklerinin üstünde hale giden birkaç meyve satıcısı, Grève Meydanı'ndan geçmeye başlamıştı. Fare Deliği'nin etrafına toplanmış asker grubunun önünde bir an duruyor, biraz şaşırmış halde bir süre seyrediyor, sonra yollarına gidiyorlardı.

Kadın, gidip kızının yanına oturmuş, vücuduyla ona siper olmuştu; gözleri bir noktaya dikili, kımıldamadan ve sadece alçak sesle, "Phœbus! Phœbus!" diye mırıldanan zavallı kızını dinliyordu. Yıkıcıların işi ilerler gibi göründükçe o da gayriihtiyarı geri çekiliyor, kızını gittikçe daha fazla duvara sıkıştırıyordu. Birdenbire kilit taşının sarsıldığını gördü (zira bir nöbetçi dikkatiyle gözünü taştan ayırmıyordu) ve Tristan'ın çalışanları teşvik eden sesini işitti. O zaman, birkaç dakikadan beri içine düşmüş bulunduğu çöküş halinden sıyrıldı ve haykırdı; sesi kâh testere gibi kulağı tırmalıyor kâh bütün beddualar aynı anda dökülmek için dudaklarında birikmiş gibi, kekelemeye dönüşüyordu:

"Ohoo! Şunlara bak! Bu yaptığınız, iğrenç! Haydutsunuz siz! Sahiden kızımı asacak mısınız? O benim kızım diyorum size! Ahh, alçaklar! Ahh, cellat yamakları! Sefil katil uşaklar! İmdat! İmdat! Yangın var! Çocuğumu benden böyle alacak mı bunlar sahiden? Merhametli Tanrı dedikleri kim peki?"

O zaman, ağzı köpürerek, deli deli bakarak, bir panter gibi dört ayak üstünde, tüm tüyleri diken diken, Tristan'a hitap etti:

"Hele kızımı almak için bir yaklaş! Bu kadın sana onun kızı olduğunu söylüyor, anlamıyor musun? Sahip olunan bir evlat ne demektir biliyor musun? Ey kurt adam, sen hiç dişi kurdunla yatmadın mı? Bir yavru kurdun olmadı mı? Yavruların varsa onlar ulududuğu zaman hiç yüreğinde bir şey depreşmedi mi?"

"Taşı devirin," dedi Tristan, "artık iyice gevşemiş."

Levyeler ağır kilit taşını kaldırdı. Dediğimiz gibi, bu ananın son savunma duvarıydı. Taşın üstüne atılarak onu yerinde tutmak istedi, tırnaklarını taşa geçirdi, fakat altı adamın kuvvetiyle yerinden oynatılan ağır kütle onun elinden kurtuldu, demir levyeler boyunca yavaşça kayarak yere düştü.

Girişin açıldığını gören ana, deliğin önüne yattı, gediği vücuduyla tıkayarak, kollarını eğip bükerek, kafasını zemin taşlarına vurarak, yorgunluktan boğuklaşmış, güçlükle işitilen bir sesle bağırdı:

"İmdat! Yangın var! Yangın var!"

"Şimdi de kızı alın," dedi Tristan aynı duygusuz tavırla.

Ana, askerlere öyle bir bakış baktı ki, içlerinden ilerlemekten çok gerilemek geldi.

"Hadi, ne duruyorsunuz?" dedi güvenlik başmuhafızı, "Henriet, hadi sen de!"

Kimse adım atmadı.

Tristan bir küfür savurdu:

"Lanet olsun! Askerlerim bir kadından mı korkuyor?"

"Monsenyör," dedi Henriet, "siz buna kadın mı diyorsunuz?"

"Aslan gibi yelesi var," dedi bir başkası.

“Hadi hadi!” dedi Tristan, “Gedik yeterince geniş, Pontoise Kuşatması’nda açılan gedikteki gibi üç kişi birden girin. Bitirelim şu işi, lanet olsun! Geri adım atanı, iki parçaya ayırırım!”

Her ikisi de tehditkâr olan güvenlik başmuhafızı ile ana arasında kalan askerler bir an tereddüt etti, sonra kararlarını vererek Fare Deliği’ne doğru yürüdüler.

Kadın bunu görünce birdenbire dizlerinin üzerinde doğruldu, saçlarını yüzünden çekti, sonra zayıf ve derisi soyulmuş elleri iki yana düştü. Gözlerinden teker teker fışkıran iri damlalar, kazdıkları yataktan akan birer sel gibi, yüzünün kırışıklıklarını takip ederek yanakları boyunca iniyordu. Aynı zamanda konuşmaya da başladı, fakat o denli yakarıcı, o denli yumuşak, o denli uysal, o denli yürek dağlayıcı bir sesle konuşuyordu ki, Tristan’ın etrafındakilerden, insan yiyecek kadar vahşi birçok yaşlı gardiyan gözlerini siliyordu.

“Beyefendiler! Çavuş efendiler, tek bir kelime! Size söylemem gereken tek bir şey var. O benim kızım, anlıyor musunuz? Vaktiyle kaybetmiş olduğum sevgili küçük kızcağızım! Dinleyin. Bu bir hikâye. Bilmem bilir misiniz ama ben çavuş efendileri iyi tanırım. Fahişelikten geçindiğim için küçük çocukların beni taşladığı zamanlarda onlar bana hep iyi davranmışlardır. Anlıyor musunuz? Öğrendiğiniz zaman çocuğumu bana bırakacaksınız mutlaka. Ben zavallı bir hayat kadınıyım. Kızımı benden çingeneler çaldı. Hatta patiğini on beş sene sakladım. İşte bakın. Bu kadarcık bir ayağı vardı. Reims’ te! Chantefleurie! Folle-Peine Sokağı! Belki siz de tanımış olabilirsiniz. O bendim. O zamanlar siz gençtiniz, güzel zamanlardı. İyi vakitler geçiriliyordu. Bana acıyacaksınız, değil mi, efendilerim? Çingeneler onu benden

çaldılar, on beş sene gizlediler. Öldü sanıyordum. Düşünün efendilerim, onu öldü sanıyordum; burada, bu mahzende, kışın ateşsiz on beş sene geçirdim. Çok zor bir şey bu. Ahh, zavallı minik patik! O kadar feryat ettim ki, yüce Rabbim beni duydu. Bu gece, kızımı bana geri verdi. Tanrı'nın bir mucizesi bu. Meğer ölmemiş. Onu benden almayacaksınız, buna eminim. Beni isteseydiniz bir şey demezdim ama onu! On altı yaşında bir çocuğu! Güneşi görecek kadar zaman bırakın ona! O size ne yaptı? Hiçbir şey. Ben de öyle. Ondan başka kimsem olmadığını, yaşlı olduğumu, Kutlu Bakire'nin onu bana göndermesinin ne büyük bir lütuf olduğunu bir bilseydiniz! Hem sonra siz o kadar iyi insanlarsınız ki! Onun kızım olduğunu bilmiyordunuz; ama işte şimdi öğrendiniz. Ohh! Onu öyle seviyorum ki! Yüce güvenlik başmuhafızım, onun parmağında bir çizik olmasındansa benim karnımda bir delik açılsın! Siz iyi bir beye benziyorsunuz. Size şu söylediklerim olayı açıklıyor, doğru değil mi? Ahh, sizin de bir anneniz varsa Monsenyör! Kumandan sizsiniz, çocuğumu bana bağışlayın. Hz. İsa'ya dua eder gibi dizlerimin üstünde size dua ettiğimi düşünün! Ben kimseden bir şey istemiyorum, ben Reims'liyim efendilerim, amcam Mahiet Pradon'dan kalma küçük bir tarlam var orada. Ben dilenci değilim. Hiçbir şey istemiyorum, çocuğumu istiyorum yalnızca! Ahh! Çocuğum yanımda olsun istiyorum! Efendimiz olan yüce Tanrı onu bana boşuna geri vermemiştir! Kral! Kral, diyorsunuz! Küçük kızımın öldürülmesi onu da pek sevindirmeyecektir. Hem sonra Kral da iyi insandır. O benim kızım! Benim kızım, Kral'ın değil! Sizin kızınız da değil! Buradan gitmek istiyorum! İkimiz birlikte gitmek istiyoruz. Bir ana bir kız iki kadın geçmek istiyorsa geçmelerine izin verilir! Bırakın geçelim! Biz Reims'liyiz.

Ohh! Ne iyi kalplisiniz çavuş efendiler, hepinizi çok seviyorum. Yavrumu benden almayacaksınız, bu imkânsız bir şey! Tamamen imkânsız değil mi? Yavrum! Çocuğum!”

Hareketleri, ses tonu, konuşurken içtiği gözyaşları, kavuşturup hamur gibi yoğurduğu elleri, iç burkan gülümseyişleri, dalgın bakışları, inlemeleri, iç çekişleri, dağınık, tutarsız ve delice sözlerine karışan acı ve etkileyici feryatları hakkında bir fikir vermeye kalkmayacağız. Sustuğu zaman Münzevi Tristan kaşlarını çattı; ama bu, zalim insanlara has, gözünden yuvarlanan bir damla yaşı gizlemek içindi. Ancak bu zaafı yendi ve kesin bir tavırla konuştu:

“Kral böyle istiyor.”

Sonra Henriet Cousin’in kulağına eğildi ve fısıldadı:

“Çabuk bitir!” Yüreklere korku salan güvenlik başmuhafızı belki kendi yüreğinin de buna dayanamayacağını hissediyordu.

Cellat ve çavuşlar hücreye girdiler. Ana hiç direnmedi, sadece kızına doğru sürünerek var gücüyle onun üstüne atıldı.

Çingene kızı, askerlerin yaklaştığını gördü, ölüm korkusuyla tekrar canlandı.

“Anneciğim!” diye haykırdı, anlatılmaz bir çaresizlik çığlığıyla, “Anneciğim, geliyorlar, koru beni!”

“Tabii yavrum, ben seni korurum!” dedi ana ölgün bir sesle ve kızını göğsüne bastırarak öpücüklere boğdu. Böyle ikisi de yerde, anne kızının üstünde, gerçekten insanın içini sızlatacak bir manzara teşkil ediyorlardı.

Henriet Cousin, genç kızı güzel omuzlarının altından, belinden kavradı. Kız bu eli hissedince, “Hıh!” dedi ve bayıldı. Gözyaşları iri damlalar halinde kızın üzerine akmakta olan cellat, onu kollarına alıp kaldırmak istedi. Kollarını adeta kızının beline düğümlemiş olan anneyi ayırmaya çalıştı, fakat

kadın kızına o kadar kuvvetle yapışmıştı ki, bu mümkün olmadı. O zaman Henriet Cousin, kızla birlikte anayı da hücrenin dışına sürükledi. Ana da gözlerini kapalı tutuyordu.

O anda güneş doğuyordu ve meydanda şimdiden oldukça büyük bir kalabalık toplanmıştı, insanlar böyle darağacına doğru sürüklenen şeyi uzaktan seyrediyorlardı. İdamlarda Tristan'ın usulü böyleydi; meraklıların yaklaşmalarını engellemek gibi tuhaf bir âdeti vardı.

Pencerelerde kimse yoktu. Yalnız uzakta, Notre-Dame'ın Grève Meydanı'na hâkim kulesinin tepesinde, sabahın açık göğüne karşı karaltı halinde beliren iki adam, olayı seyreder gibi görünüyordu.

Henriet Cousin sürüklediği şeyle birlikte uğursuz merdivenin dibinde durdu ve yaptığı işin verdiği derin acıma duygusu yüzünden güçlükle soluk alarak, ilmeği kızın narin boyununa geçirdi. Zavallı çocuk kenevirin korkunç temasını hissetti, gözkapaklarını kaldırdı ve taştan darağacının başının üstünde uzanan çıplak kolunu gördü. O zaman silkindi, yüksek ve iç parçalayıcı bir sesle haykırdı:

"Hayır! Hayır! İstemiyorum!"

Başı, kızının esvaplarına gömülü olan ana hiçbir şey söylemedi; sadece bütün vücudunun titrediği görüldü ve artırdığı öpücüklerinin sesi işitildi. Cellat bu andan istifade ederek kadının mahkûmu kavramış olan kollarını çabucak çözdü. Kadın, gerek bitkinlikten gerek umutsuzluktan, buna direnmedi. O zaman cellat, kızı omzuna aldı; iki büklüm olmuş melek yaratık bütün narinliğiyle celladın geniş ablak suratını örtüyordu. Cellat darağacına çıkmak için merdivene adım attı.

O anda, kaldırımda çöküp kalmış olan ana, gözlerini tamamen açtı. Çığlık filan atmadan, korkunç bir yüz

ifadesiyle doğruldu ve avının üstüne çullanan bir hayvan gibi celladın eline atılıp ısırdı. Her şey şimşek hızıyla olup bitti. Cellat acıdan haykırdı. Koşuştular ve kanayan eli güçlükle kadının dişlerinin arasından aldılar. Kadın derin sessizliğini koruyordu. Onu oldukça sert ve kaba bir şekilde ittiler ve başının ağır bir cisim gibi kaldırıma düştüğünü gördüler. Kaldırdılar ama tekrar düştü. Zira ölmüştü.

Genç kızı bırakmamış olan cellat tekrar merdiveni tırmanmaya başladı.

II

La creatura bella bianco vestita[229] (Dante)

Quasimodo odanın boş olduğunu, çingene kızının artık orada olmadığını, kendisi onu savunmaya çalışırken kızın kaçırılmış olduğunu görünce, iki eliyle saçlarına yapıştı, şaşkınlık ve acıdan bir süre yerinde tepindi. Sonra, çingenesini aramak üzere, her duvar köşesinde garip çığlıklar atarak, kızıl saçlarını tutam tutam yere saçarak, kilisenin içinde dört dönmeye başladı. Bu, tam da kralın okçularının, muzaffer olarak, aynı şekilde çingeneyi aramak üzere, Notre-Dame’a girdikleri andı. Zavallı sağır Quasimodo, kötü niyetlerinden habersiz, onlara yardım etti; çingene kızının düşmanlarının hırsız takımı olduğunu sanıyordu. Münzevi Tristan’ı akla gelen bütün gizli saklı yerlere bizzat götürdü, ona gizli kapıları, mihrabın gizli bölmelerini, ayin eşyalarının

konduğu arka odaları açtı. Zavallı kız hâlâ kilisede olsaydı, onu kendi eliyle teslim edecekti.

Hiçbir şey bulamamaktan gelen bezginlik kolayca yılmayan Tristan'ı bile yıldırınca, Quasimodo tek başına aramaya devam etti. Kiliseyi bir boydan bir boya, yukarıdan aşağıya, çıkarak, inerek, koşarak, seslenerek, bağırarak, kokuların izini sürerek, araştırarak, kafasını bütün deliklere sokarak, bütün tonozların altına meşale tutarak, umutsuz, deli gibi, yirmi kez, yüz kez dolaştı. Dişisini kaybetmiş bir erkek hayvan ondan daha çılgın olamaz, daha şiddetli kükreyemezdi.

Nihayet kızın orada olmadığından, kendisinden çalındığından, nihayet yapacaklarını yaptıklarından emin olunca, kızı kurtardığı gün o kadar büyük bir zafer sevinciyle tırmanmış olduğu kule merdivenini ağır ağır çıktı. Başı yerde, sessiz, gözyaşı dökmeden, neredeyse nefes bile almadan, aynı yerlerden geçti. Kilise yeniden ıssızlaşmış, eski sessizliğine gömülmüştü. Okçular büyücünün izini Cité'de sürmek üzere oradan ayrılmışlardı. Az önce kuşatma altında ve o denli gürültülü olan bu koskoca Notre-Dame'da yalnız başına kalan Quasimodo, çingene kızının kendi koruması altında haftalarca uyuduğu hücrenin yolunu tuttu.

Hücreye yaklaşırken onu belki yine orada bulacağını düşünüyordu. Yan sahınların damına bakan galerinin köşesini dönüp küçük penceresi ve kapısıyla, bir dalın altındaki kuş yuvası gibi büyük bir payanda kemerinin altına sığınmış odacığı görünce, zavallı adamın kuvveti kesildi ve düşmemek için bir direğe dayandı. Kızın belki de oraya döndüğünü, bir iyilik meleğinin onu oraya geri getirmiş olabileceğini, bu odacığın kızın orada olmaması düşünülemeyecek kadar sakin,

güvenli ve şirin olduğunu düşündü; bu yanılsamasını bozmamak için bir adım daha atmaya cesaret edemiyordu.

“Evet,” diyordu kendi kendine, “belki uyuyor, belki de dua ediyor. Rahatsız etmeyelim.”

Nihayet cesaretini topladı, ayak uçlarına basa basa yürüdü, baktı ve içeri girdi. Boş! Hücre hâlâ boştu. Zavallı sağır, ağır adımlarla odayı dolaştı, kız zemin döşemesiyle döşek arasına saklanmış olabilirmiş gibi kereveti kaldırıp altına baktı, sonra başını iki yana salladı ve alık alık öylece kalakaldı. Aniden çılgın bir öfkeyle meşalesini yere atıp ayağıyla çiğnedi ve hiçbir şey söylemeden, bir kez bile içini çekmeden, var gücüyle koşup kafasını duvara vurdu ve bayılıp yere düştü.

Kendine geldiği zaman yatağa atıldı, döşeğin üstünde yuvarlandı, kızın uyumuş olduğu hâlâ ılık yeri çılgın gibi öptü, son nefesini verecekmiş gibi orada birkaç dakika kıpırdamadan durdu, sonra kan ter içinde, soluk soluğa, aklını kaybetmiş vaziyette kalktı ve çanlarının tokmağının korkunç düzenli ritmi ve kafasını kırmaya kararlı bir adamın azmiyle, kafasını duvarlara vurmaya başladı. Sonunda bir kez daha, bitkin, yere yığıldı; dizlerinin üstünde hücreden dışarı süründü ve şaşkın bir tavırla kapının tam karşısına çömeldi.

Gözünü boş hücreye dikerek boş bir beşik ile dolu bir tabut arasına oturmuş bir anadan daha kederli ve daha düşünceli vaziyette, hiçbir hareket yapmaksızın, bir saatten fazla öylece kaldı. Ağzından tek bir söz çıkmıyordu; yalnız, uzun aralarla, bir hıçkırık tüm vücudunu sarsıyordu; ama gözyaşsız bir hıçkırıktı bu, göğü gürletmeyen yaz şimşekleri gibi...

Galiba işte o zaman, kederli hayallerinin derinliklerinde çingene kızını böyle beklenmedik biçimde kaçıranın kim

olabileceğini araştırırken aklına Başdiyakoz geldi. Hücreye giden merdivenin anahtarının sadece Dom Claude'da bulunduğunu hatırladı, onun genç kıza musallat oluşlarını, birincisinde kendisinin, Quasimodo'nun ona yardım ettiği, ikincisini ise engellediği girişimleri hatırladı. Daha böyle bir sürü ayrıntıyı hatırladı ve çingeneyi elinden alanın Başdiyakoz olduğuna hiç şüphesi kalmadı. Ancak, Rahip'e karşı saygı, minnet ve bağlılığı o denli büyüktü, bu adama duyduğu sevgi kalbinde o denli derin kökler salmıştı ki, bu anda bile bu duygular kıskançlık ve umutsuzluğun pençelerine karşı direniyordu.

Bunu yapanın Başdiyakoz olduğunu düşünüyordu, yine de böyle bir durumda başka birine karşı duyacağı kan ve ölüm kokan nefret, Claude Frollo söz konusu olduğunda, zavallı sağırda artan bir ıstıraba dönüşüyordu.

Düşüncesinin böyle Rahip üzerine gelip dayandığı sırada, şafak payanda kemerlerini ağartırken Notre-Dame'ın üst katında, apsisi çevreleyen dış korkuluğun dirsek yaptığı noktada, yürüyen bir karaltı gördü. Kendisine doğru geliyordu. Onu tanıdı: Bu, Başdiyakoz'du.

Claude ağır ve düşünceli adımlarla yürüyordu. Yürürken önüne bakmıyor, kuzey kulesine doğru gidiyordu, fakat yüzü yana, Seine'in sağ kıyısına dönüktü ve çatıların üstünden bir şey görmeye çalışıyormuş gibi başını yukarıda tutuyordu. Baykuşta da sık sık başın böyle yana döndüğü bir duruş görülür. Bir tarafa doğru uçarken bir başka noktaya bakar. Rahip, Quasimodo'yu görmeden, bu şekilde onun üstünden geçti.

Rahip'in bu ani ortaya çıkışıyla adeta taş kesilen sağır, onun, kuzey kulesi merdiveninin kapı kemerinin altına daldığını gördü. Okur, bu kulenin Belediye Sarayı'nın

görülebildiği kule olduğunu bilmektedir. Quasimodo kalktı ve Başdiyakoz'u izledi.

Quasimodo da çıkmış olmak için, Rahip'in neden çıktığını anlamak için, aynı merdiveni tırmandı. Şu var ki, zavallı zangoç ne yapacağını, ne diyeceğini, ne istediğini de bilmiyordu. Öfke ve korku doluydu. Başdiyakoz ile çingene kalbinde çarpışıyorlardı.

Kulenin doruğuna varınca merdivenin karanlığından çıkıp sahanlığa girmeden önce, tedbirli davranıp Rahip'in nerede olduğunu anlamaya çalıştı. Rahip'in sırtı ona dönüktü. Kule sahanlığını çevreleyen oymalı bir korkuluk vardır. Bakışları şehrin üzerinde gezinen Rahip göğsünü, dört kenarlı korkuluğun Notre-Dame Köprüsü'ne bakan kenarına dayamıştı.

Arkasından sessiz adımlarla yaklaşan Quasimodo böyle neye baktığını görmeye çalıştı.

Rahip, dikkatini o denli yoğun biçimde başka şeye vermişti ki, sağırın yanında yürümekte olduğunu bile duymadı.

Paris'in, hele o zamanın Parisi'nin, bir yaz şafağının taze aydınlığında Notre-Dame kulelerinden görünümü muhteşem, doyum olmaz bir manzaradır. O gün de bir temmuz günü olmalıydı. Gök duru ve sakindi. Orada burada, gecikmiş birkaç yıldız yavaş yavaş sönüyordu, buna karşılık göğün en aydınlık yerinde, güneşin doğuş noktasında, çok parlak bir tane vardı. Güneş doğmak üzereydi, Paris de kıpırdanmaya başlıyordu. Gayet duru ve gayet beyaz bir ışık, doğudaki binlerce evi açık seçik biçimde kademe kademe gözler önüne seriyordu. Kulelerin dev gölgeleri şehrin bir ucundan öbür ucuna damdan dama uzanıyordu. Şimdiden konuşmaya ve gürültü yapmaya başlamış mahalleler vardı. Şurada bir çan

sesi, burada bir çekiç vuruşu, daha ötede hareket halindeki bir arabanın karmaşık tıkırtıları... Damlardan oluşmuş bu engebeli ovada, devasa bir volkan ağzının çatlaklarından fışkırır gibi, şurada burada birkaç duman yükselmeye başlamıştı bile. Pek çok köprünün kemerinde, birçok adanın burnunda suyu hafifçe dalgalanan nehir, gümüş rengi kırışıklarla hareleniyordu. Şehrin çevresinde, surların dışında, bakışlar pamuksu buharların oluşturduğu büyük bir çemberde kayboluyor, bu buharların arasından ovaların sınırsız çizgileriyle tepelerin zarif kabarıklıkları belli belirsiz seçiliyordu. Havada dalgalanan çeşit çeşit uğultu bu yarı uyanmış şehrin üstünde yayılmaktaydı. Doğuya doğru, sabah rüzgârı, tepeleri saran sis örtüsünden koparılmış birkaç beyaz pamuk topağını gökyüzünde kovalıyordu.

Kilisenin önünde, ellerinde süt güğümleriyle birkaç kadın şaşkın şaşkın Notre-Dame'ın harabe haline gelmiş büyük kapısını ve taşların yarıklarında donup kalmış iki kurşun dereciğini birbirlerine gösteriyorlardı. Geceki kargaşadan geriye kalanın hepsi buydu. Quasimodo'nun kulelerin arasında yaktığı ateş sönmüştü. Tristan çoktan meydanı temizletmiş, cesetleri nehre attırmıştı. XI. Louis gibi krallar, katliamlardan sonra sokakları hemen yıkatırlar.

Kule korkuluğunun dışında, Rahip'in durduğu noktanın tam altında, gotik yapılarda çıkıntılar oluşturan, düşsel figürler şeklinde yontulmuş yağmur oluklarından biri vardı ve bu oluğun çatlaklarından birindeki iki güzel şebboy, rüzgârın nefesiyle salınıyor, adeta canlı gibi, birbirlerine delişmence selam veriyorlardı. Kulelerin üzerinden, yukarıdan, gökyüzünün ta derinliklerinden kuşların hafif çığlıkları geliyordu.

Fakat Rahip bütün bunlara ne kulak veriyor ne de seyrediyordu. Dünyasında sabahlar, kuşlar, çiçekler olmayan insanlardandı o. Çevresinde onca görünüme bürünen bu uçsuz bucaksız ufukta, onun bakışları tek ve belli bir noktaya yoğunlaşmıştı.

Quasimodo, ona çingeneyi ne yaptığını sorma arzusuyla yanıp tutuşuyordu. Fakat Başdiyakoz şu anda dünyanın dışında gibi görünüyordu. Hayatın, insanın dünya yıkılsa fark etmeyeceği o anlarından birinde bulunduğu açıkça görülüyordu. Bakışları belli bir noktaya mıhlanmış, hareketsiz ve sessiz duruyordu; bu sessizlik ve hareketsizlikte o denli korkutucu bir yan vardı ki, yabani zangoç bile karşısında titriyor, bunu bozmaya cüret edemiyordu. Sadece –ki bu da Rahip'i sorgulamanın bir yoluydu– gözleriyle onun baktığı yönü takip etti ve böylelikle zavallı sağırın gözleri de Grève Meydanı'na çevrilmiş oldu.

Böylece, Rahip'in baktığı şeyin ne olduğunu gördü. Devamlı orada olan darağacına bir merdiven dayanmıştı. Meydanda büyükçe bir kalabalık, hayli de asker vardı. Adamın biri yolda, arkasına siyah bir şeyin tutunmuş olduğu beyaz bir şey sürüklüyordu. Bu adam darağacının dibinde durdu.

O sırada Quasimodo'nun pek iyi göremediği bir şey oldu. Tek gözünün uzağı görme yeteneğini yitirmiş olduğundan değildi bu, fakat askerlerin bir yere üşüşmesi her şeyin seçilmesine engel oluyordu. Zaten tam o sırada güneş de göründü ve ufuk çizgisinden öyle bir ışık seli akın etti ki, kulelerin, bacaların, çatı kalkanlarının, kısacası Paris'teki en yüksek yerlerin aynı anda tutuştuğu sanılabilirdi.

Bu sırada adam merdiveni tırmanmaya başladı ve o zaman Quasimodo onu açıkça gördü. Omzunda bir kadın,

beyazlar giymiş bir genç kız taşıyordu ve bu kızın boynunda bir ilmek vardı. Quasimodo kızı tanıdı: Bu, oydu.

Adam, merdivenin üst basamağına ulaştı ve orada ilmeği düzeltti. Bu anda Rahip de daha iyi görmek için korkuluğun üstünde diz çöktü.

Adam aniden merdiveni ayağıyla iterek devirdi ve birkaç saniyeden beri neredeyse nefes almayan Quasimodo ipin ucunda, yerden altı kadem yukarıda, ayaklarını omuzlarına basarak çömelmiş olan adamla birlikte, zavallı çocuğun sallandığını gördü. Halat kendi çevresinde birkaç kez döndü ve Quasimodo çingenenin tüm vücudunda korkunç kasılmalar meydana geldiğini gördü. Öte yandan Rahip de, boynunu uzatmış, gözleri yuvalarından fırlamış, adamla genç kızdan, örümcekle sinekten oluşan bu tüyler ürpertici ikiliyi seyrediyordu.

Olayın en korkunç ânında, yüzü mosmor kesilen Rahip bir ifrit kahkahası, ancak insanlıktan çıkmış birinde şahit olunabilecek bir kahkaha attı. Quasimodo bu kahkahayı işitmedi ama gördü.

Zangoç, Başdiyakoz'un arkasında birkaç adım geri çekildi ve birden deli gibi üstüne atılarak iki koca eliyle sırtından itti ve onu, üzerine eğilmiş olduğu uçuruma yuvarladı.

Rahip, "Lanet olsun!" diye bağırdı ve düştü.

Tam altına rastlayan yağmur oluğu, düşüşünü durdurdu. Umutsuzca, elleriyle ona yapıştı ve ikinci bir çığlık atmak için ağzını açtığı sırada başının üstünde, korkuluğun kenarından uzanan Quasimodo'nun dehşet salan ve intikamcı suratını gördü. O zaman sustu.

Altı uçurumdu. İki yüz kademin üstünde bir yükseklikten bir düşüş, ardından kaldırım.

Bu korkunç durumda Başdiyakoz'dan ne bir söz ne bir inilti çıktı. Sadece, tutunduğu olukta, tekrar yukarı çıkmak için görülmedik bir çaba sarf etti. Fakat elleri granit yüzeyde tutunacak bir çıkıntı bulamıyor, ayakları kararmış duvarda kayıp duruyordu. Notre-Dame'ın kulelerine çıkmış olanlar bilir, korkuluğun hemen altında, taş duvarda bir kabarıklık vardır. Sefil Başdiyakoz, bu iç açıda gücünü tüketiyordu. Dik bir duvarla değil, öne doğru çıkıntı yapan bir duvarla uğraşmak zorundaydı.

Onu o uçurumdan çekip almak için Quasimodo'nun elini uzatması yeterdi ama zangoç ona bakmıyordu bile. Grève Meydanı'na bakıyordu. Darağacına bakıyordu. Çingene kızına bakıyordu.

Sağır korkulukta, az önce Başdiyakoz'un bulunduğu yere dirseklerini dayamış, o anda kendisi için dünyada mevcut olan biricik varlıktan gözlerini ayırmadan, yıldırımla vurulmuş bir adam gibi sessiz ve hareketsiz duruyor, o zamana dek ancak bir damla yaş dökmüş olan tek gözünden, sessiz sessiz uzun bir gözyaşı dereciği sessizce akıyordu.

Bu sırada Başdiyakoz'un soluğu kesilmek üzereydi. Dazlak alnı tere batmıştı, taşa tutunmaya çalışan tırnakları kanıyor, dizlerin derisi duvarda soyuluyordu.

Oluğa takılmış olan cüppesinin her hamlede yırtılıp söküldüğünü duyuyordu. Beterin beteri, söz konusu oluğun ucu bir kurşun boruyla sona eriyor, bu boru Rahip'in ağırlığı altında esniyordu. Başdiyakoz borunun yavaş yavaş büküldüğünü hissediyordu. Sefil adam içinden, elleri yorulup da güçten kesildiği, cüppesi yırtıldığı ve bu kurşun eğrildiği zaman düşmesinin kaçınılmaz olduğunu geçiriyor, dehşeti ta iliklerinde hissediyordu. Bazen, ne yapacağını bilemeden, on kadem kadar altında heykel ve kabartmaların oluşturduğu bir

tür dar sahanlığa gözü ilişiyor, çaresizlik içindeki ruhunun derinliklerinde, Tanrı'dan hayatını –yüz yıl sürse bile– bu iki kadem karelik sahanlıkta bitirebilme dileğinde bulunuyordu. Bir keresinde altına, uçuruma, meydana baktı; kaldırdığı başında gözleri kapalı, saçları ise dimdikti.

Bu iki adamın sessizliğinde insanı ürküten bir yan vardı. Başdiyakoz birkaç kadem ötesinde bu denli korkunç biçimde can çekişirken Quasimodo, Grève Meydanı'na bakarak ağlıyordu.

Bütün çırpınışlarının elinde kalan son nazik dayanağı tehlikeye sokmaktan başka bir şeye yaramadığını gören Başdiyakoz, artık hiç kımıldamamaya karar vermişti. Orada, yağmur oluğuna sarılmış, neredeyse soluk bile almayarak rüyada düştüğünü görürken insanın karnında oluşan gayri iradi kasılmalar dışında hiç hareket etmeden, öylece duruyordu. Sabit gözleri, şaşkın ve marazi bir şekilde açıktı. Ancak, yavaş yavaş güçten düşüyor, parmakları oluktan kayıyor, kollarının zayıflığını ve vücudunun ağırlığını gittikçe daha fazla hissediyor, kendisini tutan kurşun boru her dakika biraz daha boşluğa doğru eğiliyordu.

Altında Saint-Jean-le-Rond'un damını –Korkunç bir durum!– ikiye katlanmış bir oyun kâğıdı gibi küçücük görüyordu. Kendisi gibi boşlukta asılı duran kulenin duygusuz heykel ve kabartmaları üzerinde birer birer göz gezdiriyordu, fakat bunlarda ne kendileri için dehşet ne de onun için merhamet vardı. Etrafındaki her şey taştı; gözlerinin önünde ağızlarını açmış canavarlar; altında, ta dipte, meydanda, kaldırım; başının üstünde, ağlayan Quasimodo...

Kilisenin önünde, sakin sakin, böyle tuhaf biçimde eğlenen delinin kim olabileceğini anlamaya çalışan farfaracı

birkaç meraklı grubu vardı. Sesleri yukarı kadar ulaştığı için Rahip, bunların şöyle dediklerini işitiyordu:

“Şuna bak! Düşüp kafasını kıracak!”

Quasimodo ağlıyordu.

Öfke ve dehşetten deliye dönen Başdiyakoz nihayet her şeyin boşuna olduğunu anladı. Yine de son bir hamle için kuvvet namına nesi kalmışsa hepsini topladı, oluğun üzerinde gerildi, duvarı dizleriyle itti, elleriyle taştaki bir çatlağa asıldı ve belki bir kadem yukarı tırmanmayı başardı. Fakat bu sarsıntı dayandığı kurşun borunun aniden bükülmesine sebep oldu. Aynı anda cüppe de yırtıldı. O zaman, altında hiçbir destek kalmadığını; bir şeye tutunmak için, sertleşmiş ve iş göremez ellerinden başka şeyi olmadığını hisseden talihsiz adam gözlerini kapadı ve oluğu bıraktı. Düştü.

Quasimodo onun düşüşünü seyretti.

Bu kadar yüksekten düşüş nadiren dikey olur. Boşluğa salınan Başdiyakoz da önce baş aşağı ve iki kolu açık olarak düştü, sonra kendi etrafında birkaç kez döndü. Rüzgâr onu bir evin damına sürükledi, orada zavallının kemikleri kırılmaya başladı. Ancak oraya vardığında henüz ölmüş değildi. Zangoç, hâlâ tırnaklarıyla çatı kalkanına tutunmaya çalıştığını gördü. Fakat damın eğimi fazlaydı ve onun da artık gücü kalmamıştı. Yerinden kopmuş bir kiremit gibi damda hızla kayarak yere çakıldı. Bir daha da kımıldamadı.

O zaman Quasimodo gözünü, uzaktan, darağacına asılı vücudunun can çekişmenin son seğirmeleriyle beyaz gömleği içinde titrediğini gördüğü çingeneden kaldırıp kulenin dibinde yatan ve şekli artık insana benzemeyen Başdiyakoz’a çevirdi; derin göğsünü şişiren bir hıçkırıkla şöyle dedi:

“Ahh! Bütün sevdiklerim!”

III

Phœbus'ün düğünü

O gün akşama doğru, piskoposun adli memurları Başdiyakoz'un parçalanmış vücudunu kilisenin önünden almaya geldikleri zaman, Quasimodo ortadan kaybolmuştu.

Bu macera üstüne ortalıkta pek çok söylenti dolaştı. Quasimodo'nun, yani şeytanın, günü gelince anlaşmaları gereği Claude Frollo'yu, yani büyücüyü, alıp götürmüş olduğundan kimse kuşku duymadı. Cevizi yemek için kabuğunu kıran maymunlar gibi, ruhu almak için vücudu parçalamış olduğu kabul edildi.

Bu yüzden Başdiyakoz, kutsal toprağa gömülmedi.

XI. Louis ertesi yıl, 1483 Ağustosu'nda öldü.

Pierre Gringoire'a gelince keçiyi kurtarmayı başardı ve tragedyada da başarılar elde etti. Anlaşıldığına göre, astroloji, felsefe, mimari, gizli ilimler ve diğer bütün kaçıklıkları denedikten sonra, hepsinin en kaçığı olan tragedyaya dönüş yapmıştı. Buna, *trajik bir sona ermek* diyordu. Dramatik zaferleri konusunda, daha 1483'ten itibaren kayıtlarda şunlar okunuyor:

> Dülger Jean Marchand ile şair Pierre Gringoire'a, sayın papalık elçisinin şehre gelişi vesilesiyle Châtelet'de sahneye konan dinî temsili yazıp yönetmelerinin, şahısları bulup görevlendirmelerinin, adı geçen temsilin gerektirdiği gibi giydirip kuşatmalarının, aynı şekilde temsil için gerekli sahne ve seyirci sekilerini inşa etmelerinin karşılığı olarak yüz *livre*.

Phœbus de Châteaupers de trajik bir sona erişti: Evlendi.

IV

Quasimodo'nun düğünü

Çingene ile Başdiyakoz'un öldükleri gün Quasimodo'nun Notre-Dame'dan kaybolmuş olduğunu söylemiştik. Gerçekten bir daha kendisini gören olmadı, ne olduğunu da kimse öğrenemedi.

Esmeralda'nın idamını izleyen gece, cellatlar cesedini darağacından alıp, âdet olduğu üzere, Montfaucon'daki mahzene götürmüşlerdi...

Montfaucon, Sauval'in dediği gibi, "krallığın en eski ve en muhteşem darağacıydı." Temple ve Saint-Martin varoşları arasında, Paris'in dış surlarının yaklaşık dört yüz seksen kadem ötesinde, Courtille'den birkaç ok menzili uzakta, çepeçevre birkaç fersah mesafeden fark edilecek kadar yüksek ama hafif, yumuşak meyilli bir tepeciğin üstünde, Kelt kromleklerine oldukça benzeyen ve içinde insanların da kurban edildiği, garip biçimli bir yapı görülüyordu.

Alçıtaşından bir höyüğün tepesinde, on beş kadem yüksekliğinde, otuz kadem eninde ve kırk kadem boyunda, bir kapısı, bir dış rampası ve bir sahanlığı olan, taştan örme büyük bir paralelyüzü gözünüzün önüne getirin; bu sahanlığın üstünde, dört kenardan üçü boyunca sıra sütunlar gibi dizili, kabaca yontulmuş taşlarla inşa edilmiş otuz kadem yüksekliğinde on altı kalın direk; bu direkler tepelerinde belli aralıklarla zincirlerin sarktığı sağlam kirişlerle birbirine

bağlanmış; bütün zincirlerde iskeletler; aynı civarda, ovada, bir taş haç ile ana gövdenin etrafında sürgün vermiş gibi görünen iki tali darağacı; bütün bunların üstünde, gökyüzünde, sürekli dönüp duran karga sürüsü... İşte Montfaucon böyle bir yerdi.

On beşinci yüzyıl sonlarında, 1328'den kalma bu muazzam darağacı artık oldukça kötü durumdaydı. Kirişler çürümüş, zincirler paslanmış, direkler yeşil küf bağlamıştı. Kesme taşların hepsi birleşme yerlerinden ayrılmış, ayakların gezinmediği sahanlıkta otlar biter olmuştu. Bu "anıt", gökyüzünde korkunç bir karaltı halinde belirmekteydi; hele geceleri, kurukafalara biraz ay ışığı vurunca ya da akşamın serin yeli zincir ve iskeletleri yalayıp geçerek hepsini birden karanlıkta salladığı zaman. Bütün havaliyi tekin olmayan yerler haline getirmek için bu yapının orada olması yetiyordu.

İğrenç yapı için temel görevi gören taş kütlesinin içi boştu. Bu boşluğa, yamru yumru olmuş eski bir demir parmaklıkla kapanan geniş bir mahzen yapılmıştı. Buraya yalnız Montfaucon'un zincirlerinden indirilen insan kalıntıları değil, Paris'in diğer sabit darağaçlarında idam edilen bütün zavallıların cesetleri de atılıyordu. Onca insan kalıntısının ve onca cinayetin birlikte çürüdüğü bu derin toplu mezara, Montfaucon'un açılışını yapan ve masum biri olan Enguerrand de Marigny'den, kapanışını yapan ve yine masum biri olan Amiral de Coligny'ye kadar, dünya çapında bilinen birçok insan, birçok masum kemikleriyle katkıda bulunmuştur.

Quasimodo'nun esrarengiz kayboluşuna gelince bütün keşfedebildiğimiz şudur:

Bu hikâyeyi sona erdiren olaylardan yaklaşık iki yıl ya da on sekiz ay sonra, iki gün önce asılmış olan ve VIII.

Charles’ın Saint-Laurent’a, daha iyi komşuların yanına gömülmesine izin vermek lütfunda bulunduğu Alageyik Olivier’nin cesedini aramak için Montfaucon’a geldikleri zaman, bütün bu iğrenç cesetlerin arasında garip biçimde birbirine sarılmış iki iskelet buldular. Bunlardan biri, bir kadın iskeletiydi ve vaktiyle beyaz olduğu anlaşılan giysisinin birkaç parçası hâlâ üstündeydi; boynunda da tespihağacı tohumlarından bir kolye ile yeşil boncuklarla süslü, açık ve boş küçük bir ipek kesecik vardı. Bu nesneler herhalde o kadar değersizdi ki, cellat bile almaya tenezzül etmemişti. Buna sımsıkı sarılmış olan öbür iskelet bir erkek iskeletiydi. Belkemiğinin çarpık, kafasının omuzlarına gömülü ve bir bacağının öbüründen kısa olduğu fark ediliyordu. Ensesinde hiçbir omur kırığı olmadığına göre, asılmamış olduğu belliydi. Demek ki iskeletin ait olduğu adam oraya kendisi gelmiş ve orada ölmüştü. Sarıldığı iskeletten ayırmaya çalıştıklarında, ufalanıp toza dönüştü.

226. (Lat.) Arıların geometriye olduğu gibi. (Y.N.)

227. (Lat.) Açgözlülüğe Karşı. (Y.N.)

228. *Spondaios* ve *daktylos*: Antik Yunan koşuklarında ölçü birimleri. (Ç.N.)

229. (İt.) Beyazlar giyinmiş güzeller güzeli. (*Araf*, XIII: 88, Oğlak Yayınları, çev. Rekin Teksoy, 2009.) (Y.N.)